

Acta Linguistica Lithuanica

Acta
Linguistica
Lithuanica

LXXIV

Vilnius 2016

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ / EDITOR-IN-CHIEF

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

REDAKCIJOS KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Pietro Umberto Dini (Università di Pisa)

Jolanta Gelumbeckaitė (Universität Frankfurt am Main)

Tomáš Hoskovec (Masarykova univerzita)

Brian D. Joseph (The State University of Ohio)

Laima Kalėdienė (Lietuvių kalbos institutas)

Николай Казанский (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург)

Götz Keydana (Universität Göttingen)

Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Daniel Petit (École Normale Supérieure, Paris)

Pēteris Vanags (Latvijas universitāte, Stockholms universitet)

REDAKCIJOS SEKRETORĖ / ASSISTANT TO THE EDITOR

Dalia Kačnaitė-Vrubliauskienė (Lietuvių kalbos institutas)

SUDARĖ / COMPILED BY

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDYBĄ FINANSAVO
Lietuvos mokslo taryba (sutarties nr. LIT-071/2016).

ISSN 1648-4444

© Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2016

TURINYS / CONTENTS

STRAIPSNIAI / ARTICLES

Loreta Vaičiulytė-Semėnienė

- Daiktavardžio *pagalba* įnagininko desemantizacija* 9
Desemantization of the Instrumental of the Noun *Pagalba*

Tatjana Stoikova

- Универсальные представления о человеке и мире в семантике
соматических фразеологизмов с компонентом рус. *нога*, лтш.
kāja, лит. *koja* 40
Universalios žmogaus ir pasaulio idėjos somatinių frazeologizmų su dėmeniu
ru. *нога*, la. *kāja*, lie. *koja* semantikoje

Dalius Jarmalavičius

- XVII a. anoniminio rankraščinio žodyno *Lexicon Lithuanicum*
sudurtiniai vokiečių kalbos daiktavardžiai 54
German Nominal Compounds in Manuscript Anonymous German-Lithuanian
Dictionary *Lexicon Lithuanicum* from the 17th Century

Anželika Smetonienė

- Slavizmai veiksmazodžiai ir slaviškos šaknies hibridai 68
Slavic Loan Verbs and Slavic-root Hybrids

Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė

- Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys:
variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis) 89
Perceptual Dialectology Instruments and Directions for Research:
Areas of Variants in Mental Maps (Case of Biržai)

Laura Geržotaitė

- Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė: ribos
mentaliniuose žemėlapiuose 121
Dialectal Self-awareness of the Young Inhabitants of Šiauliai and Panevėžys:
Borders in Mental Maps

Agnė Čepaitienė

- Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių
panevėžiškių ir širvintiškių atvejis 143
Quantitative Research of Differential Dialectal Features: Case of Eastern
Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos

<i>Janina Švambarytė-Valužienė</i>	
Savitas kalbinis reiškinyš šiauliškių plote (remiantis LKA punkto Nr. 73 medžiaga)	175
Peculiar Linguistic Phenomenon in the Area of Šiauliškiai (According to Data of Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language)	
<i>Anitra Roze</i>	
Frizētavu nosaukumi Latvijā: semantiskais aspekts	194
Kirpyklų pavadinimai Latvijoje: semantinis aspekts	
<i>Darius Ivoška</i>	
Bemerkungen zur Problematik der baltischen Ortsnamen westlich der Weichsel	208
Keletas pastebėjimų dėl baltiškų vietovardžių į vakarus nuo Vyslos problematikos	

ĮŽVALGOS / INSIGHTS

<i>Algirdas Saudargas</i>	
Fonosemantinės saktmės lietuvių kalbos žodyne	229
Fonosemantic Sagas in the Dictionary of the Lithuanian Language	

APŽVALGOS / SURVEYS

<i>Eva Seitlová, Tereza Kabeláčová, Václav Blažek, Jindřich Čeladín</i>	
Čekų baltistikos bibliografija	305

RECENZIJOS / REVIEWS

<i>Jūratė Lubienė</i>	
Birutė Vanagienė. <i>Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos</i>	355

IN MEMORIAM

<i>Janina Švambarytė-Valužienė</i>	
Aldona Jonaitytė	365
<i>Asta Leskauskaitė</i>	
Aloyzui Vidugiriui išėjus	369

Straipsnīai
Articles

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: morfosintaksė, tipologija,
valentingumas, semantika.

DAIKTAVARDŽIO PAGALBA ĮNAGININKO DESEMANTIZACIJA*

Desemantization of the Instrumental of the
Noun *Pagalba*

ANOTACIJA

Šio straipsnio objektas – daiktavardžio *pagalba* įnagininkas. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) medžiaga, kalbama apie *pagalba* įnagininko semantiką ir desemantizacijos požymius. Straipsnyje laikomasi nuomonės, kad *pagalba* įnagininko vartoseną atliepia gyvumo hierarchiją *asmuo > daiktas*.

ESMINIAI ŽODŽIAI: daiktavardžio įnagininkas, desemantizacija.

ANNOTATION

The object of the article is the instrumental case of the noun *pagalba*. According to the *Corpus of the Contemporary Lithuanian Language* (CCLL), the article addresses the semantics of the instrumental of the noun *pagalba* and the features of desemantization. The article follows an opinion that the use of the instrumental of the noun *pagalba* corresponds to the animacy hierarchy *person > thing*.

KEYWORDS: instrumental of the noun, desemantization.

---

* Šio straipsnio tema skaitytas pranešimas XII Tarptautinio baltistų kongreso *Baltų kalbų funkcinių žodžių* sekcijoje. Už pastabas ir mintis esu nuoširdžiai dėkinga prof. dr. Danieliui Petit, prof. dr. Norbertui Ostrowskiui ir dr. Artūriui Judženčiui. Jų dėka į *pagalba* čia žiūrima plačiau. Širdingai dėkoju ir gerbiamiems anoniminiams recenzentams už jų pasiūlymus, pastabas ir kritiką.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

1.1. Elektroniniame *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau LKŽe) daiktavardis *pagalba* apibrėžiamas kaip ‘pagelbėjimas, padėjimas, parama’¹, pavyzdžiui:

- (1) *(Su) tavo pagálba man tai pasisekė* KBI45².
- (2) *Daryk su savo galva ir Dievo pagalba* KrVP(Jnš).

Galūnės -a vedinys *pagalba* padarytas iš *pagelbėti* ‘padėti, suteikti kiek pagalbos’, o pastarasis sudarytas su priešdėliu *pa-* (plg. *gelbėti* ‘padėti, remti, šelpti’). Palyginkime LKŽe teikiamus pavyzdžius:

- (3) *Vaikai pagelbsti tėvams darbuose* rš.
- (4) *Aš tau gėlbėsiu dirbti* K.
- (5) *Tas liūtas prašė to žmogaus, kad pagelbėtų jį* S.Dauk.
- (6) *Ar negali mane gelbėti su pinigais – skolą turiu šiandien užmokėti?* Plng.
- (7) *Ir beržo tįsuolės, ir apynių šaknys plaukams gelbsta* rš.
- (8) *Prigimtam kūnui ir muilas nieko negelba* Sim.
- (9) *Šis perspėjimas mažai gelbsti* rš.
- (10) *Gelančias akis šaltinio vandeniui kiek tiek gal pagelbėti* M.Valanč.
- (11) *Ligonys, jei tomis vaistėmis nepasigelbėjo, patys save dievams ant apiera degindavos* S.Dauk.

Nijolė Sližienė *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* (toliau LKVJŽ) (1994: 201) aptaria keturių *gelbėti* reikšmių valentingumus (junglumus). Pavyzdžiui, (iš-)gelbėti ‘vaduoti, traukti iš bėdos’ LKVJŽ aprašomas kaip trivalentis, kurio sintaksiniai aktantai reiškiami agento [A] vardininku, patiento [P]³ galininku ir prielinksnių *nuo*, iš su kilmininku konstrukcijomis, atitinkančiomis kontragentą⁴

¹ Elektroniniame *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽe) *pagalba* – ‘pagelbėjimas, padėjimas’.

² Plg. Friedricho Kuršaičio *Deutsch-litauische Phraseologie der Präpositionen* (1843) originalą: <http://ub-goobi-pr2.ub.uni-greifswald.de/viewer/image/PPN737445068/49/>.

³ *Patientas* [P] – tai veiksmo poveikio gavėjo arba būsenos turėtojo funkcija (Sližienė 1994: 20; plg. Valeckienė 1998: 35).

⁴ *Kontragentas* [CA] – prieš agentą veikiančios, jam priešingos jėgos funkcija, būdinga ir gyvoms būtybėms, ir negyviems daiktams bei gamtos ir visuomenės reiškiniams (Sližienė 1994: 21).

[CA] arba kontentyvą⁵ [Con], pvz.: *Draugai* [A] *jį* [P] *išgelbėjo iš policijos nagų (nuo užpuolimų)* [CA]; *Tik užsimiršimas* [A] *gelbėja žmogų* [P] *nuo beprasmiško sielvarto* [Con]. Trivalenčio (*pa-*)*gelbėti* ‘padėti ką atlikti’ sintaksiniai aktantai reiškiami agento vardininku, beneficiento [B]⁶ naudininku ir kontentyvo funkciją atitinkančia bendratimi, pvz.: *Pagelbėk man* [B] *rašą į vežimą įkelti* [Con] (plg. sakinius (3), (4)). Čia subjekto vardininku ir objekto naudininku pasakomos gyvos būtybės – žmogus [Hum]. Vartojant trivalentį (*pa-*)*gelbėti* reikšme ‘remti, šelpiti’, sintaksiniai aktantai pasakomi agento vardininku, patiento galininku arba beneficiento naudininku ir kontentyvo įnagininku, pvz.: *Gal tu* [A] *gali gelbėti mane* [P] / *man* [B] *pinigais* [Con]? Subjekto vardininkas ir objekto galininkas bei naudininkas žymi žmogų [Hum], o objekto įnagininkas – negyvą daiktą [–Anim] (plg. sakinius (5), (6)). (*Pa-*)*gelbėti* ‘būti naudingam savo poveikiu, paveikti’⁷, pagal LKVJŽ, yra divalentis. Jo sintaksiniai aktantai realizuojami subjekto vardininku ir objekto naudininku, kurių pirmasis atitinka (negyvą) agentą⁸, o antrasis – patientą⁹, pvz.: *Šitie vaistai* [A₂] *galėtų tau* [P] *pagelbėti*; *Apynių šaknys* [A₂] *plaukams* [P] *gelbsti*. Subjekto vardininkas žymi

⁵ *Kontentyvas* [Con] – veiksmo ar būsenos turinio funkcija, būdinga įvairiems daiktams bei reiškiniams (Sližienė 1994: 22).

⁶ Sližienė (1994: 21) *beneficientą* supranta kaip adresato, gavėjo, turėtojo funkciją, būdingą gyvoms būtybėms, ypač asmenims, kurių naudai ar nenaudai kas vyksta, darosi, yra. Adelė Valeckienė (1998: 35t) mano: „*Beneficientas* Ben yra turėtojo, adresato (kieno naudai atliekamas, kam skirtas veiksmas) funkcija. Jis dažniausiai pasakomas naudininku [...], bet galimi ir kiti linksniai“. Plg.: Bartels (2005: 105t): „Eine semantisch weniger spezifische Dativ-Rolle, die nicht an Transfer und Possession gebunden ist, wird in der Regel die Rolle *Benefaktio* angesetzt (vgl. *Klaus kaufte Hans ein Buch. Dieser gab es aber nicht*)“.

⁷ Plg. LKŽe teikiamą *gelbėti* ‘vaduoti, traukti iš bėdos, saugoti nuo pikto; gydyti’, pvz.: *Vienas išdeginimas žaidzos negelba nuo patrakimo* Vaižg.; *Instinktas tankiai gelbi žmogų* V.Kudir.; *Žemė gelbti visus nuo vargo* A1884,157; *Nuodai gelbti rupūžę nuo priešų* J.Jabl.; *Gardo benedikantai, kartieji šventadagiai* gelba aštuoniolika ligų Grg.; *Gelbiems nuog pikto pats savo malone* KN62.

⁸ Sližienė (1994: 19) *negyvą agentą* – [A₂] – apibrėžia kaip veiksmo atlikėjo funkciją, kuri „būdinga negyviems daiktams, stichinėms jėgoms bei kitiems gamtos ir visuomenės reiškiniams, įvairiems įrenginiams, mašinoms, prietaisams, kurie turi tam tikrą energiją ir dėl to gali atlikti ir sukelti, sužadinti veiksmą, bet *neturi savo iniciatyvos*. [...] Agento₂ funkcija yra nevienalytė. Prireikus ją galima būtų suskaidyti bent į tris poklasius: gamtinę jėgą, priežastį ir veiksmo priemonę. *Veiksmo priemonę reiškiantis agentas₂ nuo instrumento funkcijos skiriasi tuo, kad galimas tik tada, kai veiksmas gali būti suvokiamas kaip vykstantis be kieno nors iniciatyvos* [kursyvas straipsnio autorės – L. V.-S.]; veiksmo priemonė tada laikoma vieninteliu veiksmo atlikėju – agentu₂, pvz.: *padangę raižo lėktuvai*. Vis dėlto riba tarp instrumento ir agento₂ yra gana sąlygiška“.

⁹ Pagal šią *pagelbėti* reikšmės definiciją ir objekto raišką naudininku, matyt, šis patientas gali būti suprantamas ir kaip turintis beneficiento (t. y. adresato, gavėjo, kurio naudai kas vyksta) atspalvį, t. y. kaip [P_B].

negyvą daiktą [-Anim], o naudininkas – gyvą ir negyvą daiktą [+Anim] (plg. sakinius (7)–(9))¹⁰.

Reliacinio daiktavardžio *pagalba* įnagininkas, kaip matyti sakiniuose (1)–(2), vartojamas su pasakytu arba galimu pasakyti prielinksniu *su* (*su* tavo *pagalba*). Kaip tik apie tokį *pagalba* įnagininką bus straipsnyje kalbama.

1.2. Jonas Šukys (1998: 554t; dar plg. t. p.: 229), aptardamas lietuvių kalbos linksnių ir prielinksnių vartoseną, atkreipia dėmesį į tai, kad dabartinėje lietuvių kalboje yra „*didelė klaida* vartoti intensyviai prielinksnėjantį įnagininką *pagalba*. Jis ypač pradėjo plisti sovietmečiu, nusižiūrėjus į rusų kalbos *pri pomošči* prielinksnišką vartoseną, ir [...] smarkiai stumia tradicinę priemonės ir būdo raišką. [...] Taigi bet kurią konstrukciją su tariamuju polinksniu *pagalba*, ar ji reikštų įrankį, mechanizmą [žr. sakinius (12), (13)], ar kokią kitokią priemonę [žr. sakinius (14), (15)], kartais net abstrakčią [žr. sakinius (16), (17)], *būtina keisti įnagininku* [kursyvas straipsnio autorės – L. V.-S.]. [...] Kai kalbama apie abstraktesnius dalykus, ypač kai *pagalba* vartojamas su veiksmažodiniais daiktavardžiais, šią nevartotiną konstrukciją geriausia keisti pusdalyviais, padalyviais [žr. sakinį (18)]. [...] Nevartotiną *pagalba* konstrukciją dažnai galima taisyti ne vienu, o keliais būdais [žr. sakinį (19)]“¹¹.

(12) *Skaičiuojame kalkuliatoriaus **pagalba** (= (su) kalkuliatoriais)*. (Cituojama pagal Šukys 1998: 554)

(13) *Duomenis išanalizavome kompiuterių **pagalba** (= kompiuteriais)*. (Cituojama pagal Šukys 1998: 554)

(14) *Delfinai „susikalba“ nosies **pagalba** (= nosimi, nosimis)*. (Cituojama pagal Šukys 1998: 555)

(15) *Liežuvio **pagalba** (= Liežuvii) chameleonas gaudo vabzdžius*. (Cituojama pagal Šukys 1998: 555)

(16) *Mintis vienas kitam perteikiame žodžių **pagalba** (= žodžiais)*. (Cituojama pagal Šukys 1998: 555)

¹⁰ Plg. LKV]Ž teikiamą *padėti* ‘pagelbėti’ junglumą (Sližienė 1998: 96). Šiai reikšmei būdingos trys skirtingos sintaksinio valentingumo struktūros, kuriomis realizuojamos skirtingos semantinio valentingumo struktūros, pvz.: a) *Algis [A] padėdavo jai [B] išspręsti [C]on] algebros lygtis; Tas gėralas [A] padės karvei [B] greičiau pasveikti [C]on]; Tavo patarimai [A] mums [B] padėjo; b) Gal galėtum [tu] [A₁] padėti man [B] pinigais (duona) [C]on]; c) Kietelių arbata [A₂] padeda galvai [P]; Kai kuriems ligoniams [P] geriausiai padeda miegas [A₂].*

¹¹ Panašią nuomonę šiuo klausimu dar žr.: Šukys *in*: Miliūnaitė 2003a: 91t; Pupkis *in*: Miliūnaitė 2003b: 96; plg. Mikulėnienė 1991: 60; Kniūkšta 2000: 181.

- (17) *Demokratijos **pagalba*** (= *Su demokratija, per demokratiją daug pasiekėme.* (Cituojama pagal Šukys 1998: 555))
- (18) *Psichologijos **pagalba*** (= *Pasiremiant / pasirėmus psichologija galima padėti visiems mokiniams.* (Cituojama pagal Šukys 1998: 555))
- (19) *Šių meninių priemonių **pagalba*** (= *Šiomis meninėmis priemonėmis, Naudojamas šias menines priemones) rašytojas sukūrė ryškų paveikslą.* (Cituojama pagal Šukys 1998: 555))

Ten pat Šukys (1998: 556; plg. Šukys in: Miliūnaitė 2003a: 91; Kniūkšta 2000: 181) teigia, kad „pasakymas su (*kieno*) *pagalba* tinka tik tada, kai kalbama ne apie veiksmo atlikimo priemonę, bet apie *kieno* nors (*kokių asmenų*) *pagalbą, tarpininkavimą*. Tačiau kai prielinksnio su nėra, polinksnis *pagalba* ir kalbant apie asmens (asmenų) tarpininkavimą netinka [kursyvas straipsnio autorės – L. V.-S.]“ (žr. sakinius (20)–(22); dar plg. sakinius (1)–(2)).

- (20) *Garažą pasistačiau su brolio **pagalba***. (Cituojama pagal Šukys 1998: 556)
- (21) *Tas žinias ryšininų **pagalba*** (= *su ryšininų pagalba, geriau per ryšininčius perdavėme savo būriui.* (Cituojama pagal Šukys 1998: 556))
- (22) *Nereikia **pagalba** advokatų* (= *su advokatų pagalba, geriau su advokatais; padedamiems advokatų) ieškoti įstatymuose spragų.* (Cituojama pagal Šukys 1998: 556))

Čia aiškėja, kad kalbos vartotojas, norėdamas paisyti normos taisyklių, polinksniškai vartojamą *pagalba* turėtų keisti įnagininku, prielinksnio *su* su įnagininku konstrukcija, prielinksnio *per* su galininku ar dalyvio (plačiąja prasme) konstrukcijomis tais atvejais, kai kalbama apie negyvais ar abstrakčiais daiktai sakomą priemonę ar būdą¹². Skirtingai nei (*kieno*) *pagalba*, konstrukcija *su (kieno) pagalba* vartoti leidžiamą kalbant apie padedantį ar tarpininkaujantį asmenį¹³ (plg. *pagalba* reikšmės definiciją – ‘pagelbėjimas, padėjimas, parama’). Matyti su leistina normos atžvilgiu raiška koreliuojantis *gyvas* vs. *negyvas* (arba *asmuo* vs. *daiktas*) skirtumas: žmogus [Hum] kaip *pagalba* komplementas gali būti sakomas konstrukcijoje su prielinksniu *su*, kalbant apie daiktus plačiąja prasme – [–Anim] ir [Abstr] – *su (kieno) pagalba* turi būti keičiama kitomis – (*su*)*INSTR* / *perACC* / *PART* – konstrukcijomis. Tais atvejais, kai *pagalba* su asmenį žyminčiu komplementu (*mamos pagalba*) vartojama be prielinksnio *su*,

¹² Plg. dar frazeologizmą *nakties pagalba* ‘nesulaukus ryto, dar naktį’ laikui reikšti, pvz.: *Nakties pagalba išvažiavo; Nakties pagalba tėvelis lėks to daktaro* (Paulauskas, 2001: 443).

¹³ Asmuo straipsnyje suprantamas plačiąja prasme, t. y. kaip asmenį suvokiant ir bendrijas, organizacijas ir jų pavadinimus.

tai taisoma pagal daiktų analogiją – (*su*)*INSTR* / *perACC* / *PART*. Ar semantiniu požiūriu šios konstrukcijos yra tapačios? Žiūrint į ankstesnių sakinių siūlomus taisymus, matyt, visaip gali būti (žr. toliau). O jei jau semantiškai gali skirtis ir skiriasi, ar dera jas keisti kitomis?

Sakiniuose (12)–(19), (21)–(22) vietoj *pagalba* siūlomos raiškos priemonės taip pat turi (turėti) priemonės (instrumento) (plačiaja prasme)¹⁴ ar būdo reikšmę¹⁵. Dabartinėje lietuvių kalboje tipiška priemonės raiška – (*su*)*INSTR*, pvz.: *Jonas pjausto duoną peiliu; Sriubą srebiame su šaukštais* (plg. sakinius (10)–(11)) (*inter alia* Ambrazas 2006: 297; Sližienė 1998: 23, 1986: 54; Valiulytė 1991; Paulauskienė 1989: 129; 1994: 128; plg. Šukys 1998: 228t, 497t, 554). Čia, kaip ir sakinyje (12), abi priemonės raiškos gali būti vartojamos pasirinktinai. Sakinyje (17) vietoj *pagalba* konstrukcijos siūloma vartoti daiktavardžio *demokratija* įnagininką arba jį su prielinksniu *su*. Tačiau šiame sakinyje, skirtingai nei (12), vartojamais *INSTR* / *suINSTR* pasakomas būdas, t. y. reiškia aplinkybė, ne objektas¹⁶. Aldona Paulauskienė (1989: 130; dar žr. 1994: 129) teigia: „kad įnagininkas turėtų būdo reikšmę, pirmiausia būtina, kad veiksmožodžio veiksmas nereikalautų atlikimo priemonės. Šią sąlygą patenkina tokie sakiniai, kurių tariniu eina savaiminio veiksmo veiksmožodžiai, o veiksmu – vardininkai, reiškiantys inaktyvius daiktus. [...] Kai tariniu eina aktyvaus veiksmo veiksmožodis, o veikėjas yra asmuo, būdo reikšmę sąlygoja daiktavardžio leksinė reikšmė. Dažniausiai tokią reikšmę turi abstrakčiųjų daiktavardžių įnagininkas“. Jis, pasak Paulauskienės (1989: 138), „negali turėti instrumentinės reikšmės. Pagrindinė įnagininko priemonės reikšmė virsta būdo reikšme“, plg.: *Daug pasiekėme demokratija / demokratiškai*. Iš sakinio (17) taisymų matyti ir tai, kad būdo aplinkybės reikšmę turi ir prielinksnio *per* su galininku konstrukcija, kuri, anot Paulauskienės, labai artima būdo prieveiksmiams ir, kaip matyti iš jos teikiamų pavyzdžių: *Geruoju negausim mes nieko: mes laimę pasieksim per kovą* (plg. *kovodami*); *Kaziukas kukt, kukt – per kelis kuktelėjimus* (plg. *keliais kuktelėjimais*) išgėrė visą stiklinę, gali būti „sinonimai

¹⁴ „Instrumentas referenciniu aspektu yra daiktas, kuriuo naudodamasis veikėjas atlieka aktyvų veiksmą, nukreiptą į kitą daiktą (*rašo laišką pieštuku*), į save patį (*prausiasi vandeniui*), ar nekryptingą veiksmą (*linguoja galva*)“ (Valiulytė 1991: 148). Semantiniu požiūriu Sližienė (1986: 54) instrumentą apibrėžia kaip agento naudojamos pagalbinės priemonės funkciją, būdingą nevykiams daiktams. Plg.: Ambrazas (2006: 256): „Bet kuris dalykas, padedantis atlikti veiksmą, gali būti suprantamas kaip jo įrankis“.

¹⁵ Plg.: „Objekto įnagininkas dažnai yra pirmasis (būtinasis) papildinys (pvz.: *gėrėtis menu*), o priemonės įnagininkas – visada tik antrasis (nebūtinasis) papildinys (pvz.: *Šaukštu jūros neišsemsi*). Jis turi ir veiksmo atlikimo būdo atspalvį“ (Šukys 1998: 227).

¹⁶ Plg.: „Būdo įnagininkų [...] negalima keisti prielinksnio *su* konstrukcijomis“ (Šukys 1998: 236).

su būdo įnagininku ir kitomis aplinkybių raiškos priemonėmis“ (Paulauskienė 1989: 126t; plg. Šukys 1998: 454) (plg. sakinius (16), (18)–(19))¹⁷.

Sakinyje (20) *su* (kieno) *pagalba* veikiausiai taip pat reiškiamas būdas, plg.: *Garažą pasistačiau (KAIP? KOKIU BŪDU?) padedamas brolio*. Veiksmo būdas, kaip matyti sakinyje (21), (gali būti) pasakomas ir *per* su galininku konstrukcija, nusakančia kam tarpininkaujant atliekamas veiksmas. Tarpininkas, Šukio (1998: 454) teigimu, „gali būti asmuo (žr. sakinius (23)–(24)), kokia institucija (žr. sakinius (25)) ar net daiktas (žr. sakinius (26)–(27))“. Kodėl tarpininkas gali būti ir asmuo, ir daiktas, o padedantysis – tik asmuo?

(23) *Pasiuntiniai kalbėjo su manim per vertėją*. (Cituojuama pagal Šukys 1998: 454)

(24) *Ponas, žinoma, spirssis, per advokatus gali...* (Cituojuama pagal Šukys 1998: 454)

(25) *Lenkų kalba pradėjo skverbtis į mūsų kraštą per bažnyčią*. (Cituojuama pagal Šukys 1998: 454)

(26) *Kai kuriomis ligomis galima užsikrėsti per orą*. (Cituojuama pagal Šukys 1998: 455)

(27) *Tačiau per laiškus neišgirsi gyvo balso*. (Cituojuama pagal Šukys 1998: 455)

Sakinyje (22) buvo matyti, kad *pagalba* įnagininkas – *advokatų pagalba* – keičiamas prielinksnio *su* konstrukcija, t. y. *su advokatų pagalba*, ir vietoj pastarosios siūloma geriau vartoti *su advokatais*. Ar konstrukcijos *nereikia su advokatų pagalba ieškoti spragų* ir *nereikia su advokatais ieškoti spragų* yra semantiškai tapačios? Jei taip, vadinasi, čia jomis reiškiamas būdas (KAIP NEREIKIA IEŠKOTI SPRAGŲ?). Bet čia, skirtingai nei sakinyje (20), *SUPAGALBA* ir *SUINSTR* konstrukcijos (turi būti) suprantamos ir kaip turinčios draugės¹⁸

¹⁷ Kaip teigia Šukys (1998: 454), prielinksnio *per* konstrukcijos „būdo reikšmė kartais susipynusi su veiksmo priemonės reikšme. *Reikia miltus per sietą nusijoti*. [...] Kai tikslingiau pabrėžti veiksmo priemonę, ne būdą, geriau vartoti įnagininką. *Paskambink man per telefoną* (– telefonu)“.

¹⁸ Plg.: „Prielinksnio *su* konstrukcijos neretai reiškia veiksmo atlikimo būdą. Tas būdas paprastai turi draugės atspalvį, nes veiksmą lydi koks reiškinys (a), būseną (b). [...] (a) *Kėlėme tave su meile*; (b) *Su nepasitikėjimu jis žvelgė į vyrą, artėjantį nuo vieškelio*“ (Šukys 1998: 495).

„Prielinksnio *su* konstrukcijos dažniausiai reiškia draugės (buvimo, dalyvavimo kartu) santykius. Veiksmą veikėjas atlieka drauge su kitu, ne tokiu svarbiu veikėju, rečiau veikėjais. [...] Dažniausiai tokie veikėjai yra žmonės (a.), rečiau – ne žmonės (b.) [...] (a) *Petriukas su Katriuke išsitraukė bulvių krežulį ir sėdosi skusti*; (b) *Ir zuikis su liudininkais grįžo atgal namo*. [...] Ji [būdo reikšmė] gana ryški, kai pirmasis veikėjas nepasakytas, o tik numanomas. [...] *Bet su draugais pusiau tą pačią skėlė*“ (Šukys 1998: 493–494).

(komitatyvinę¹⁹) reikšmę. Jei sakinyje (22) siūloma tipiška draugės reikšmės *su-INSTR* konstrukcija (gali būti) pagrečiui vartojama su būdo reikšmės *SUPAGALBA*, vadinasi, čia jos yra susijusios ir galimai „persikloja“ (an. *overlapping*) (žr. toliau).

Iš to, kas apie *pagalba* įnagininką sakyta, matyti, kad jo vartoseną susijusi su *asmuo* vs. *daiktas* ir *objektas* vs. *aplinkybė* skirtumais. Remiantis sakiniiais (26)–(27), galima manyti, kad daiktas, suprantamas kaip tarpininkas, taip pat yra (gali būti) pasakomas ir *pagalba* konstrukcija. Klausimą, ar ją galima vartoti normos požiūriu, palikime nuošalyje. Kaip čia bebūtų, tais atvejais, kai kalbama apie daiktus, *pagalba* konstrukcijomis reiškiamas (priemonės) objektas ar, panašiai kaip kalbant apie asmenis, (būdo) aplinkybė (žr. toliau). Straipsnyje keliamas klausimas, kodėl kalbant apie asmenis *SUPAGALBA* konstrukcija galimà, o kalbant apie daiktus – ne; ar yra šiai opozicijai pakankamo pagrindo. Atsakyti į šį ir kitus klausimus pasirinkta, remiantis iš Kauno VDU Kompiuterinės lingvistikos centro sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau DLKT) rinkta medžiaga, kuri skirstyta pagal žanrus ir gyvumo kriterijų (žr. skirsnį 2.). Toliau kalbama apie *pagalba* įnagininko semantiką ir jo desemantizacijos požymius (žr. skirsnį 3) ir visa tai apibendrinama (žr. 4 skirsnį).

2. TIRIAMOJI MEDŽIAGA IR JOS SKIRSTYMO KRITERIJAI

Didžiąją DLKT dalį sudaro rašytinės, dažnai redaguotos, skirtingų žanrų (publicistikos, grožinės, negrožinės ar administracinės literatūros) kalbos tekstai. Sakytinės kalbos pavyzdžių ten yra akivaizdžiai mažiau. Straipsnyje remiamasi 438 skirtingų žanrų pavyzdžiais, kur vartojamas *pagalba* įnagininkas. Tokie sakiniai eiliškumo tvarka atrinkti į DLKT paieškos laukelį įrašius žodį *pagalba*. Aptariamųjų sakinių 58,45 proc. (256 sakiniai) yra su prielinksniu *su* ir 41,55 proc. (182 sakiniai) – be prielinksnio. Pagal žanrus tai pasiskirsto taip, kaip matyti 1 lentelėje.

Atsižvelgiant į tai, kad *pagalba* įnagininko vartoseną grindžiama *asmuo* vs. *daiktas* opozicija, turimi sakiniai buvo skirstyti pagal gyvumo kriterijų. Visa tai matyti 2 lentelėje.

¹⁹ Plg.: „Komitatyvas – antraeilio agento, paciento ar beneficento funkcija, pasirodanti greta atitinkamos pagrindinės funkcijos ir sakinyje dažniausiai atitinkanti prielinksninę konstrukciją *suInstr*, pvz., *jis sukiršino brolių su seseria*“ (Sližienė 1994: 22).

Daiktavardžio *pagalba* įnagininko desemantizacija

1 LENTELĖ. *Pagalba* įnagininko vartoseną pagal žanrus

Žanras	<i>suPAGALBA</i>	<i>PAGALBA</i>	Sakinių skaičius
Sakytinė kalba	1	9	10
Grožinė literatūra	80	14	94
Negrožinė literatūra	86	74	160
Publicistika	79	54	133
Administracinė literatūra	10	31	41
IŠ VISO	256 (58,45 %)	182 (41,55 %)	438

2 LENTELĖ. *Pagalba* įnagininko vartoseną pagal gyvumo kriterijų

Žanras	HUM		Sakinių skaičius	– ANIM		Sakinių skaičius	ABSTR		Sakinių skaičius
	<i>suPA-GALBA</i>	<i>PAGALBA</i>		<i>suPA-GALBA</i>	<i>PAGALBA</i>		<i>suPA-GALBA</i>	<i>PAGALBA</i>	
Sakytinė kalba	1	1	2		4	4		4	4
Grožinė	69	3	72	7	7	14	4	4	8
Negrožinė	54	8	62	11	23	34	21	43	64
Publicistika	56	3	59	9	28	37	14	23	37
Administracinė	9	2	11		19	19	1	10	11
IŠ VISO	187 (91,7%)	17 (8,3%)	206	27 (25%)	81 (75%)	108	40 (32,3%)	84 (67,7%)	124

Analizuojant 2 lentelėje teikiamus daugiausia rašytinės kalbos duomenis, akivaizdu, kad kalbos vartotojai normos nesilaiko. *Pagalba* vartojimui įtakos turi ne tik minėta rusų, bet ir, matyt, kitos kalbos: lenkų²⁰,

²⁰ Plg. len. *Istota tej propozycji sprowadzala sie do rozdzielienia rna jatku narodowego porniedzy obyvateli przy pomocy 24 specjalnych bonow prywatyzacyjnych. Formantem jest sufiks <-ysz>. Za jego pomocą tworzy sie w jezyku rosyjskim derywaty odrzeczownikowe. Lacina zna jednak dwa typy zdan podrzednych wspolczesnej polszczyznie nieznanach, ktorzych nie da sie opisac przy pomocy akomodacji wzgledem spojnika, z tej prostej przyczyny, ze spojnika one nie zawieraia* (cituojama pagal Hentschel 1998: 176t, 184).

vokiečių²¹, anglų²², prancūzų²³ ir pan. Kaip tik dabartinės lenkų kalbos konstrukcijų *przy pomocy, za pomocą, z pomocą* išsamus nagrinėjimas Gerdo Hentschelio (1998) straipsnyje ir buvo paskata pasidomėti, kas ir kaip daro įtaką *pagalba* vartojimui lietuvių kalboje. Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad gyvumo požiūriu kalbos vartotojas linkęs rinktis skirtingus raiškos būdus: su [Hum] vyrauja *sū-PAGALBA* konstrukcija, su [-Anim] ir [Abstr] kur kas dažniau renkamasi *PAGALBA* įnagininką. Palyginkime DLKT sakinius (28)–(33) ir apie tai pakalbėkime toliau (žr. skirsnį 3).

- (28) *Ironijos strėlė prašvilpė pro pat ausį, bet Klemensas apsimetė kurčiu. – Jai dabar, regis, dvidešimt penkeri? – Tai kas iš to? – Kaip jinai? – Su tavo pagalba – gerai. Ištekėjo, gyvena Romoje. Modeliuotoja. – Ak, vis dėlto! – už tokią žinią būtų galėjęs išbučiuoti japonų karininko kardą. Arba rankinuką. DLKT*
- (29) *Už tai jis manęs nekontė. Ir slapta keršydavo! – jis pripildė Helos taurę. – Bet tu atgavai savo žirgą. – Margos pagalba, nors ir netiesiogine. Tekėdama ji gavo kraičio pinigų. Už juos ir nupirkome per tarpininką – kol Brunas dar nespėjo pribaugti. DLKT*
- (30) *Šėrdama murkiančią Bastetę, sau priminė, kad turi pistoletą. Durys atvertos. Po neilgos depresijos su prozako pagalba Ritos gyvenime prasidėjo maksimalių permainių metas. DLKT*

²¹ Plg. vokiečių kalbos *mithilfe, mit Hilfe* (Adv. in Verbindung mit „von“) 1. mit Unterstützung: *mithilfe / mit Hilfe von bestimmten Leuten*; 2 unter Zuhilfenahme, Verwendung: *Abgase mithilfe / mit Hilfe von Katalysatoren entgiften* (cituojuama pagal <http://www.duden.de/suchen/dudenonline/mithilfe>). Pvz.: *Mithilfe des neuen Sicherheitssystems sind weitere Schäden ausgeschlossen. Im Kindergarten werden mithilfe der Erzieher neue Konzepte umgesetzt. Mithilfe professioneller Geräte konnten wir den Parkettboden an einem Wochenende komplett renovieren* (cituojuama iš <http://www.rechtschreibtipps.de/mithilfe.php>).

²² Plg. anglų kalbos daiktavardžio *help* definiciją didžiajame anglų-lietuvių kalbos žodyne (Piesarskas 2007: 425): 1. *pagalba; with the help of smb. su kieno pagalba; to open with the help of a knife atpjauti atidaryti peiliu; [...]* 3. *priemonė*.

²³ Plg. pranc. à l'aide de „su... pagalba“ vartojimą: *Nous avons donc décidé que d'ici 2010, nous identifierons ces secteurs à l'aide de critères objectifs et que d'ici juin 2011, nous évaluerons la situation pour savoir si nous avons un accord international ou même des accords sectoriels internationaux. / Mes nusprendėme, kad iki 2010 m. apibrėšime šiuos sektorius pagal objektyvius kriterijus ir iki 2011 m. birželio įvertinsime padėtį, ar būsime pasirašę tarptautinę sutartį ar net tarptautines sektorių sutartis* (cituojuama iš <http://lt.linguee.com/pranc%C5%ABz%C5%B3-lietuvi%C5%B3/vertimas/%C3%A0+l'aide+de.html>). *Une étude contrastive pilote révèle que la valeur déontique du verbe français devoir peut être traduite vers le lituanien à l'aide des verbes de nécessité gauti, privalėti, reikėti, tekti, turėti* (cituojuama iš http://www.kalbotyra.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2014/01/kalbotyra-65_113-1321.pdf, P. 132)

- (31) Viktorija pristūmė aparatą prie vieno iš cilindry, pažvelgė pro okuliarą ir keleto sraigčių **pagalba** jį sureguliuavo. Tuomet pasitraukė į šalį, kviesdama Kolerį pažiūrėti. Koleris atrodė suglumęs. – Jūs sukauptė matomus kiekius? DLKT
- (32) Kanklikėmis vargu ar teks groti. Jaunajai muzikos mokytojai kreivadantis užtaisė vaiką – turbūt kažkaip nedorai, **su** juodosios magijos **pagalba**, nes kur matyta, kad moteris, mūvinti tokias gražias, pilkšvai žaibuojančias pėdkelnes, žavėtusi tokiu mulkiu!.. DLKT
- (33) Jei ko nors nenori pamatyti, tai ir nematai, ar ne? – jos balsas vos girdėjosi pro pravažiuojančių mašinų užėsį. – Hmm... teoriškai įmanoma. Savitaigos **pagalba**. – Deivis man pasakojo, jog kažkur džiunglėse atrado aborigenų tautelę, kuri niekada nebuvo mačiusi baltojo žmogaus. DLKT

3. SEMANTINIS DIFERENCIJAVIMAS: REIKŠMĖS TIKSLINIMAS IR / AR DESEMANTIZACIJA

3.1. Pagalba valdinys – gyvas daiktas

Tais atvejais, kai *pagalba* komplementu eina gyvą daiktą ([Hum], [+Anim]) pasakantis daiktavardis, dažniausiai vartojamos prielinksnio *su* konstrukcijos. Palyginus sakiniuose (28), (34)–(42) vartojamas, matyti, kad jomis pasakomos skirtingos reikšmės: sakiniuose (28), (34)–(36) *SUPAGALBA* reiškiamas būdas, sakiniuose (37)–(40) pagrėčiui akivaizdi darosi draugės reikšmė, o sakinių (41)–(42) interpretacija, be platesnio konteksto, lieka neaiški, t. y. greta būdo galima ir draugės interpretacija. Sakinį (34) galima perfrazuoti taip: *noriu palinkėti, kad tu Dievo padedamas užaugtum sveikas ir doras žmogus*. Čia būdo aplinkybe einanti *SUPAGALBA* sietina su daiktavardžio *pagalba* reikšme ‘pagelbėjimas, padėjimas, parama’. Greta būdo aiški darosi ir draugės reikšmė, pavyzdžiui, sakinyje (37): *SUPAGALBA* pasakomas ne tik veiksmo būdas (KAIP?), bet ir predikatu (veiksmažodžiu) žymimame veiksme kartu su agento subjektu (veiksniu) veikiantis asmuo ar asmenys (KARTU SU KUO?) – koagentas, kurie yra nelygiaverčiai, pgl.: *Valgomąjį tvarko [KAS?] daugiau pati Eugenija [SU KUO?] su pasamdyta mergike ir dažniau atvažiuojančia mamyte Rainiene*.

Hentschelis (1998: 166), nagrinėdamas *przy pomocy / za pomocą / z pomocą* vartojimą dabartinėje lenkų kalboje, kalba apie skirtingus

komitatyvumo – pagrindinio agento subjekto X ir koagento Z (pasakomo gyvą daiktą reiškiančiu daiktavardžiu *przy pomocy / z pomocą* konstrukcijoje) – laipsnius: vienur į predikatu žymimą veiksmažodį įtraukiamas tiek subjektas X, tiek koagentas Z (kaip sakiniuose (37)–(40)), kitur – neatmestina tokia (komitatyvinė) interpretacija (kaip sakiniuose (41)–(42)) arba ji yra mažai tikėtina (kaip sakiniuose (34)–(36)).

- (34) *Apie ką mudu dabar šnekėsime, a? Nežinai?.. O aš va ką noriu tau pasakyti... Noriu palinkėti, kad **su** Dievo **pagalba** užaugtum sveikas ir doras žmogus... DLKT*
- (35) *Kai triukšmas aprimo, mokytoja nusišypsojo: – Visų pirma, noriu pasveikinti į mokyklą sugrįžusį Rimantą Zuiką. Tikiuosi, jog Rimas **su** draugų **pagalba** užkamšys dėl ligos jo žinių bagažę atsiradusias spragas. Na, o dabar pradėsime pamoką... DLKT*
- (36) *„Mann reichen an die Gottheit an“ dainuojama Stebuklingojoje fleitoje. Šį himną meilei gieda Pamina ir Papagenas. Operos pabaigoje Pamina **su** Eroto **pagalba** patenka kartu su mylimuoju Taminu į išminties šventyklą. DLKT*
- (37) *Prižiūri, pataria, o jau verda, virtuvę ir valgomąjį tvarko daugiau pati Eugėnija **su** pasamdytos mergikės ir dažniau atvažiuojančios mamytės Rainienės **pagalba**. Svečiai kaip ir tie patys; tik vietoj Troškūnų panelės įsitaisė mokytoja Anelė. DLKT*
- (38) *Užrakinti varteliai? Kam rūpi užtrenktos durys? Raktas ten (tarp kuoliuko ir laiškų dėžutės), kur jam pridera būti. Tarsi pats išoka į spyną ir **su** mano **pagalba** rakina. Visai nei tuščia, nei nyku viduj. Vėjo kedenamos plaikstosi dieninės užuolaidos, kur ne kur prilipusios prie pūkuotų kaktusų. DLKT*
- (39) *Ura!, dar pagrasinę sugrįžti ir kaip reikiant pamokyti, nušliaužė, taip, ne nuvažiavo, o nušliaužė kažkur kareivinių pusėn. Sugrįžęs tėvas **su** kaimynų **pagalba** dideliais faneros lakštais bent laikinai – artėjo naktis – užtaisė tą didžiulę spragą. Tą naktį šeima beveik nesumerkė akių. DLKT*
- (40) *Baltais dažais nutepliojo, naujus stiklus įstatė, gonkas pataisė, nuo Merkio pusės verandą surentė, aišku, ne vienas, o **su** Svirskio Algirdo **pagalba**. Man tik graudu, kad Aldina tik vieną vienintelį kartą buvo iš Druskininkų atvažiavus. DLKT*
- (41) *– Aš nebegaliu nuo tavęs slėpti... Noriu, kad žinotum visą teisybę... Tie žmonės Antanu nebesipatikėjo. Po to, kai **su** jo **pagalba** policija surengė pasalą... Jie privertė mane iš Antano paimti pinigus ir atvežti į vilą miške... Aš nežinojau, kad Antanas su draugu seka paskui... DLKT*

- (42) *Mudu apskritai su tamsta dėl nieko nesiderėjome, – Antanas tebebuvo ramus. – Pone Šeputi, aš jus perspėjau, jeigu jūs tai darot su savo sesutės **pagalba**... – Boleslovas kalbėjo tikrai grėsmingai. – Mano sesuo čia niekuo dėta. Pamirškite ją. Ji jums daugiau ne kompanionė, – išdrožė Antanas²⁴. DLKT*

Sakiniuose (43)–(45) vartojamos (su)*PAGALBA*, be būdo, turi ir tarpininkavimo reikšmę, kuri paprastai sakoma minėtu *per* su galininku (plg. sakinius (21), (23)–(25)). Tačiau tarpininkavimo reikšmę implikuojančios (su)*PAGALBA*, skirtingai nei *per* konstrukcijos, jos neteigia. Kaip sako Hentschelis (1998: 167), jei kas nors tarpininkauja kitam, vadinasi, jis jam ir padeda²⁵. Jei sutinkam su šia mintimi, reikia pripažinti ir tai, kad reikšmės požiūriu taisytinios *PAGALBA* konstrukcijos sakiniuose (21), (44)–(45), negali būti keičiamos *per* su galininku²⁶. Čia aktualu ir kitas skirtumas: sakinyje (45), skirtingai nei, pavyzdžiui, sakinyje (43), daiktavardžio *pagalba* reikšmė – ‘pagelbėjimas, padėjimas, parama’ – yra blankesnė. Pakeitę vartojamą *dvasininkų ar policijos pagalba* į prielinksninę *su*, implikuosime, kad jie, padedami dvasininkų ar policijos, siekė nubausti buvusį sutuoktinį. Tačiau iš minimalaus sakinio konteksto matyti, kad veikiau kalbama apie pasinaudojimą dvasininkais ar policija siekiant savų tikslų.

- (43) *Senovėje garsiuosiuose dvidešimt keturiuose Himalajų kapinyuose meditavę tantriniai jogai naudojo maitvanagius kaip... pašto balandžius ir su jų **pagalba** (plg. jiems padedant; per juos) perdavinėjo vienas kitam slaptus laiškus. Mirusįjį į paskutinę kelionę lydintis lama vizualizuoja maitvanagius kaip dakines. DLKT*
- (44) *Nacionalinės futbolo asociacija nubaudė 6 taškų bauda net 12 Jugoslavijos klubų. Tačiau teismų **pagalba** (plg. teismams padedant; per teismus) pavyko anuliuoti šią bausmę. Sugrąžintų taškų Belgrado „Partizanui“ pakako tapti čempionais. DLKT*

²⁴ Plg. taisytiną vartoseną: *Jūs tai žinote. Paaiškėjo, kad mūsų organizmas turi tokį ypatumą, jog galima išvengti tokių gilių medikų įsikišimų. Mano **pagalba** biochemija atgaivina tokias chemines medžiagas. Organizmas automatiškai, neklausdamas proto, kodėl, pagamina medžiagas prieš susirgimus (DLKT); Turėjo? Kodėl turėjo? Gal „žvaigždė“ nenorėjo? Ir todėl Olafas Leksas ketino iškviešti žirgum psichiatrą, o Markas – policijos **pagalba** priversti jį dalyvauti olimpiadoje? Tai neatrodė labai tikėtina. – Ar šiandien norėsite pasivažinėti su Čingischanu? (DLKT)*

²⁵ „Wenn der einer den anderen vermittelt hat, so hat er diesem auch geholfen“ (Hentschel 1998: 167).

²⁶ „Es geht also um eine einseitige Implikation: *za pośrednictwem* ist nicht inkompatibel zu *przy pomocy*, sondern hyponym. [...] Die Sequenz *za pośrednictwem* ist also semantisch spezifischer, präziser als *przy pomocy*“ (Hentschel 1998: 167).

- (45) *Šios bylos nepateko į ištuokos bylų srautą, nes jų ieškovai neprašė dvasinio teismo nei skyrybų, nei separacijos. Dvasininkų ar policijos pagalba* (plg. ?*su dvasininkų ar policijos pagalba*; ?*dvasininkų ar policijos padedami*; *pasi-naudoję dvasininkais ar policija*; *per dvasininkus, policiją*) *jie siekė nubaus-ti faktiškai buvusį savo sutuoktinį, išardyti jo naują šeimą ir susigrąžinti jį į ankstesnę (juridiškai teisėtą). DLKT*

Žiūrint į (su)*PAGALBA* vartoseną, kai *pagalba* komplementu pasakomi gyvi daiktai, dažnai matyti aiški ir konstrukcijai reikšminga daiktavardžio *pagalba* leksinė reikšmė. Kartais (su)*PAGALBA* reiškiamas būdas yra susipynęs (persikloja) su komitatyvine, priemonės, tarpininkavimo ar kitomis reikšmėmis, kurioms tipiškai būdingos kitos raiškos priemonės (su)*INSTR*, *INSTR* ar *perACC*), plg.: *Jonas dažo sienas su draugu / su draugo pagalba*; *Jonas perdavė man laišką per Onutę / su Onutės pagalba*; *jį baudė rimbu / dvasininkų pagalba*. Tokia (su)*PAGALBA* konstrukcijų kompleksinė reikšmė ne visada yra lygiavertė siūlomiems taisymams, t. y. jos yra opozicinės (su)*PAGALBA* vs. (su)*INSTR* ar *perACC*. Kalbos vartotojas per raišką, matyt, siekia kiek įmanoma tikslesnio turinio (dar žr. toliau). Sakinys (45) duoda pagrindo kalbėti apie asmenų kaip netiesioginių priemonių interpretavimą; čia matyti tiesioginę sąsają su *pagalba* ‘pagelbėjimas, padėjimas’ darosi kiek kebliau. Apie reikšmės metoniminį perkėlimą dera kalbėti sakinyje (29), kur *Margos pagalba* vartojama retributyvo²⁷ reikšmei (*už* su galininku) pasakyti, t. y. gyvas (*Marga*) suvokiamas kaip negyvas (*pinigai*)²⁸ (*Bet tu atgavai savo žir-gą. – Margos pagalba (nors ir netiesiogine, t. y. už Margos pinigų).*

3.2. Pagalba valdinys – negyvas daiktas

Reikšmės skirtumų matyti ir tada, kai *pagalba* komplementu eina negyvas daiktas ([–Anim], [Abstr]). Sakiniuose (46)–(47) (dar žr. sakinį (30)) *pagalba* sietina su (*pa-*)*gelbėti* reikšme ‘būti naudingam savo poveikiu, paveikti’²⁹ ir tokios konstrukcijos gali būti perfrazuotos, pavyzdžiui, į: *česnakai padeda gintis nuo daugelio negalių*; *česnakų padedami ginkimės nuo negalių* ar *česnakai yra nau-dingi gintis nuo daugelio negalių*. Ar jos turi būti keičiamos siūlomai priemonės

²⁷ „Retributyvas – at(si)lyginimo funkcija, būdinga dažniausiai pinigams, kuriais mokama už ką nors“ (Sližienė 1994: 23).

²⁸ Plg. *gelbėti* ‘remti, šelpiti’ ir sakinį (6) skirsnyje 1.

²⁹ Plg.: „Hier liegt eine metonymische Extension („eine positive Wirkung haben“) der prototypischen Kernbedeutung von „helfen“ vor, die mit einem personalen, „die Hilfeleistung kontrollierenden Agens verbunden ist“ (Hentschel 1998: 175).

įnagininku *česnakais ginkimės nuo negalių?* Jei norime išlaikyti semantinius skirtumus – ne. Tas pats pasakytina ir apie sakinius (48)–(50): čia (*su*)*PAGALBA* „talpina“ ne tik minėtą ‘būti naudingam savo poveikiu’, bet ir priemonės ir / ar tarpininkavimo (plg. sakinius (25)–(27)) reikšmes. Sakinyje (51) vartojama *su-PAGALBA* taip pat turi savo semantinį pamatą ir nėra lygiareikšmė priemonės įnagininkui, plg., parafrazę *švediška technika padės automatizuoti kartografiją*. Čia išvelgtinas ir daiktavardžio *pagalba* reikšmės perkėlimas, kuris akivaizdus sakiniuose (52)–(54). Semantinis šių konstrukcijų vartojimo pagrindas matyti ir pasyviniuose sakiniuose (55)–(56), kur negyvas daiktas suvokiamas kaip agentas, o ne kaip priemonė. Pavyzdžiui, sakinio (55) aktyvas būtų: *Panardintas į baseinėlio vandenį siurblys [A₂] padeda grąžinti (grąžina) vandenį į fontaną*, sakinio (56) – *detektoriai [A₂] paverčia spindulių pluoštą skaitmeniniais signalais*. Be minėtų semantinių skirtumų tarp (*su*)*INSTR*, *perACC* ir (*su*)*PAGALBA*, žiūrint į tokį sakinį kaip (57) (dar plg. sakinį (56)), darosi akivaizdi ir sintaksinės distribucijos įtaka: du funkciškai skirtingi (priemonės, kelio arba subjekto, predikatyvo) įnagininkai vienas su kitu greta „draugauja“ nenoriai.

- (46) *Česnakas yra naudingas, pigus ir parankiai gaunamas vaistas. Jis toliau tiriamas. O mes, lietuviai, auginkime savo darže gausybę česnakų ir su jų pagalba* (plg. ?jais) *ginkimės nuo daugelio negalių. O kad česnaku nepakviptume, sukramtykime petražolės lapelį ar išgerkime lieso pieno puodelį*. DLKT
- (47) *Kraujas – perfluororganinis junginys – kuris labai gerina mikrocirkuliaciją, dujų apykaitą ir pasižymi labai geromis detoksikacinėmis savybėmis. Jo pagalba* (plg. ?juo) *išgelbėjome daugiau kaip 10 pacientų. Gaila, kad šio vaisto negalime vartoti kiekvienam ligoniui – šis preparatas labai brangus*. DLKT
- (48) *Piemenų papasakota veidrodžių istorija... – Aliuzija į sceną iš „Užburtosios“, kur piemuo su veidrodžio pagalba* (plg. *veidrodžiu, per veidrodį; burdamas veidrodžiu*) *prisišaukia siaubingą viziją*. DLKT
- (49) *Kaip apie tai sužinoti, jeigu ne žiniasklaidos pagalba* (plg. *per žiniasklaidą; o gal iš žiniasklaidos*)? *Ar nėra ir taip, kad skurdo paliesti žmonės neįperka spaudos, kuri apie juos rašo? Taip yra. Net ir „Vakaro žinios“ daug kam sunkiai įperkamos*. DLKT
- (50) *Sportininkas povandenininkas plaukdamas kvėpuoja per vamzdelį arba su akvalango pagalba* (plg. *akvalangu, per akvalangą*). *Pirmieji vamzdeliai per kuriuos žmogus kvėpavo vandenyje, buvo lazdelės iš nendrių arba bambuko. Laikui bėgant vamzdeliai tobulėjo, keitėsi jų forma*. DLKT
- (51) *Lietuviškos miškotvarkos instrukcija. Jei per porą metų miškotvarkos darbai atsistatys, atsiras nauja lietuviška instrukcija, su švediškos technikos*

pagalba (plg. švediška *tehnika*) automatizuosim kartografiją, ir miškotvarininkai galės normaliai uždirbti, tai su ramumu „dūšioj“ galėsiu užbaigti ir savo karjerą, išėiti ilsėtis. DLKT

(52) *Atlanto vandenyno, netoli Hateraso kyšulio (Cape Hatteras) Šiaurės Kalifornijoje, pastatyti radarus, kuriais jis registravo kritulių kiekį. Su palydovo pagalba* (plg. palydovu, per palydovą) jis sekė jūros bangavimą. Sulyginęs radaro ir dirbtinio Žemės palydovo parodymų laiką, mokslininkas galėjo patvirtinti savo pastebėjimą. DLKT

(53) *Perkūnas, kaip metų gyvybės rato dievas, prikeliantis žemę ir gyvybę su vandens ir ugnies pagalba* (plg. vandeniui, ugnimi), pats nueina šį ratą, pasireikšdamas įvairiu laikotarpiu. Padavimai sako, jog Perkūnų yra keli – pavasario ir rudens, rytų, vakarų, pietų, šiaurės. DLKT

(54) *Aš būtinai ateisiu. – Labai malonu. O dėl panelės nesijaudinkit. Mes ja pasirūpinsim. Jos būklė sunki, bet, aš tikiuosi, su gamtos ir mūsų, daktarų, pagalba, viskas baigsis laimingai... Kas pasakė, kad niekas neprilygs žvaigždėtoms naktims, po kurias braidžioji laukdamas dvidešimties metų aušros.* DLKT

(55) *Iš liūto nasrų čiurkšlė nuteka į šalia esantį vandens baseinėlį, iš kurio panardinto vandens siurblio pagalba* (plg. per vandens siurblių; vandens siurbliu) vanduo vėl grąžinamas į fontaną. Baseinėlis montuojamas iš pailgų šaligatvio betoninių plytelių ir išklojamas hidroizoliacine plėvele. DLKT

(56) *Siauras, besisukantis rentgeno spindulių pluoštas, kuriuo peršviečiamas tiriamas kūnas, detektorių pagalba* (plg. detektorių, detektoriais) paverčiamas skaitmeniniais signalais. Šiuos signalus apdorojus galingu matematiniu aparatu gaunamas kūno pjūvio vaizdas. DLKT

(57) *Ir nedideliu išgąsčiu. Mūsų nuostoliai – irklas ir Irmos batai, srovės nuplėšti nuo kojų ir nunešti nežinia kur. Bandom surasti kitą irklą ir virvių pagalba* (plg. virvėmis) stacionariomis uolomis nusileidžiame prie ką tik gavusio „Dviejų batų“ vardą nematomo slenkščio. Pasirodo, tai net ne slenkstis, o tikras krioklys. DLKT

Jei sakinyje (57) pateisiname priemonės raišką (su)*PAGALBA*, tada galime toliau kalbėti ir apie sakinius (58)–(62), kur šios konstrukcijos yra keičiamos priemonės įnagininku ar *naudoti(s), vartoti* parafrazėmis. Ar čia (su)*PAGALBA* ir įnagininkas yra lygiareikšmiai? Visai gali būti.

Hentschelis ir Thomas Menzelis (2000: 8; dar apie tai žr. Hentschel 1998: 174tt, 182tt), aptardami priemonės raišką dabartinėje rusų kalboje, mano esant tikslinga kalbėti ir skirti laipsnišką *tipišką* > *netipišką* priemonės raišką,

koreliuojančią su *INSTR > PRI POMOŠČI, S POMOŠČ'JU* (plg.: *Oni sideli za stolom i eli sup ložkami / ??pri pomošči ložek / pri pomošči strannyh, neukljužich ložek / pri pomoči kryžek ot banok*). Autorių nuomone, tais atvejais, kai daiktui priemonės funkcija yra priskiriama, t. y. kai daiktas tam tikrame kontekste suvokiamas kaip priemonė, jis veikiau pasakomas *pri pomošči, s pomošč'ju* konstrukcijomis, kuriomis kaip tik „fokusuojamas“ daikto instrumentalumas (pvz.: *Molodye kitaycy staralis' est' sup pri pomošči neprivyčnyh dlja nich ložek; Voennoplennye sideli na trave i eli sup pri pomošči kryšek ot banok*)³⁰ (plg. sakinį (45)).

Tipiška priemonė yra negyvas daiktas, kurį agentyvus veikėjas tiesiogiai naudoja predikatu pasakomame veiksmo (pa)veikti kitą daiktą – patiento objektą, pvz.: *Jonas dažo sieną dažais*. Analizuojant sakinius (58)–(61), atrodo, kad (*su*) *PAGALBA* semantiškai yra ekvivalentiška priemonės įnagininkui. Bet iš sakinio (59) konteksto akivaizdu, kad šios priemonės (*kirvuko*) panaudojimas yra mažiau tipiškas, t. y. kirvuku kapojamos malkos³¹. Be to, iš šių sakinių matyti, kad reikšminga yra kalbėti apie raiškos ir gramatinės funkcijos koreliaciją: mažiau tipišką priemonę, sakinyje interpretuojamą (ir) kaip aplinkybę, (gali būti) links-tama žymėti kitaip nei tipiškos priemonės objektą. Kitaip sakant, gramatinės funkcijos koreliuoja su raiška: *objektas > aplinkybė* resp. *INSTR > (su)PAGALBA*. Tipiškos priemonės objektas paprastai sakomas įnagininku ar prielinksnio *su* konstrukcija (*sriubą srebiame (su) šaukštais*) > pagrečiui priemonės įnagininko vartojama ir (*su*)*PAGALBA* (žr. sakinius (57), (58)) > kai priemonė interpretuojama ir kaip aplinkybė, (*su*)*PAGALBA* darosi labiau būdinga nei įnagininkas (žr. sakinius (59)–(61)) (dar žr. toliau).

Sakiniuose (58)–(61) vartojamas *pagalba* įnagininkas skiriasi nuo anksčiau aptartų sakiniuose (46)–(56) ir kitu atžvilgiu: čia *pagalba* komplementu einantys negyvi daiktai neturi agentyvaus veiksmo atlikėjo – [A ar A₂] – potencijos, o pats *pagalba* yra desemantizavęsis. Kaip tik toks *pagalba* tampa / yra antriniu polinksniu³² (žr. toliau).

(58) *Frakcija sudarė laikinąją komisiją 1991/1992 m. vykdytos agrarinės reformos padariniams įvertinti. Visus metus kelių institutų darbuotojai kompiuterių*

³⁰ „Die präpositionalen Fügung fokussieren die Instrumentalität. Sie sind daher pragmatisch nur dann akzeptabel, wenn die Instrumentalität des betreffenden Instruments im gegebenen Kontext nicht trivial ist“ (Hentschel, Menzel 2000: 8).

³¹ „Der Grad der typischen Instrumentalität ist dabei primär eine Funktion der lexikalischen Bedeutung des Prädikats der NG mit der semantischen Rolle Instrument“ (Hentschel 1998: 182).

³² „Die Desemantisierung von *pomoc* [...] im Kontext unbelebter NG ist deutlich. Dies alles weist darauf hin, daß hier die Entwicklung zur sekundären Präposition fortgeschritten ist“ (Hentschel 1998: 175).

- pagalba** (plg. *kompiuteriais, dirbdami kompiuteriais*) *tą žalą* [KUO / KAIP?] *vertino ir įvertino šešiais šalies biudžetais – 35 milijardų litų. DLKT*
- (59) – *O sakykit, kas per smurtas buvo naudojamas? – Jisai buvo mušamas. – Kaip? – Kirvuko **pagalba** (plg. *kirvuku*), peilis buvo naudojamas kaip grasinimo priemonė. – Atpažintasis užpuolikas, Genadijus Radionovas, gyvena netoliese, tik už kelių šimtų metrų. DLKT*
- (60) *Dideli ir labai dideli konteineriai neretai daromi priekabų formos, turi ratus. Belieka juos* [KUO / KAIP?] *tik specialaus vilkiko **pagalba** (plg. *specialiu vilkiku*) transportuoti, užvežti ar nuvežti nuo vagono platformos ar laivo denio, triumo. Didesniuose konteineriuose talpinami mažesnės talpos konteineriai.*
- (61) *Įrodė auksarankis meistras iš Plungės Bernardas Surblys. 72 metų ūkininkas savo sunkvežimį GAZ-52 privertė judėti* [KAIP?] *restauruoto dujų generatoriaus **pagalba** (plg. ?restauruotu dujų generatoriumi). Dujas išskiria specialioje pusanthro metro aukščio cilindro formos 200 litrų talpos krosnyje degančios malkos. DLKT*

Tas pat, kas sakyta apie konkrečius daiktus, būdinga ir abstraktiems daiktams, einantiems *pagalba* komplementu. Pavyzdžiui, sakiniuose (62)–(69) (*su*) *PAGALBA* konstrukcijos sietinos su minėtomis tiesioginėmis ar perkeltinėmis daiktavardžio *pagalba* ar veiksmazodžio (*pa-*)*gelbėti* reikšmėmis. Semantiškai šios konstrukcijos, panašiai kaip ir su [–Anim], gali implikuoti ir tarpininkavimo (sakiniuose (63), (68)), komitatyvinę (sakinyje (64)), priežasties (pavyzdžiui, sakinyje (67)) ar kitas reikšmes; taigi nėra lygiareikšmės įnagininkui ar prielinksnio *per* konstrukcijai³³.

- (62) *Pranašystės pildosi, tu jau suki man galvą. – Ne, aš tik sakau taip, kaip yra. – Tu čia būsi garbės belaisvis. Tavo kritiško proto **pagalba** (plg. ?*tavo kritišku protu; tavo kritiško proto, t. y. tavo, padedamas*) aš tikrinsiu savo veiksmus. – Žmogus iš prigimties yra laisvas, jis negali būti kito žmogaus belaisviu, net žudomas jis savo dvasia laisvas. DLKT*
- (63) *Menininko prigimtis nuostabiai jautri ir turtinga. Jo siela atvira visokiems vėjams. Jis savo kuriamosios vaizduotės **pagalba** (plg. ?*savo kuriamąja vaizduote, per savo kuriamąją vaizduotę; padedamas savo kuriamosios**

³³ Plg. Šukio (1998: 555) siūlomą *pagalba* taisyumą įnagininku, pavyzdžiui, sakinyje *Turtus jis susikrovė išminties, sumanumo pagalba* (= *išmintimi, sumanumu; per išmintį, sumanumą*).

vaizduotės³⁴) gali įeiti į kitų žmonių sielas ir poeto intuicija įspėti jų giliausias paslaptis. DLKT

- (64) Nebūtina aušinti burną įrodinėjant, jog žmogaus dvasia **su** savo prigimtinio ratio **pagalba** iš esmės gali pasiekti pakankamą akivaizdumą realios aukščiausiosios būtybės egzistavimo klausimu, – ji tikrai gali pasirinkti pritarimą. DLKT
- (65) Sukurdami vadinamąjį graikų etikos racionalizmą, arba įsitikinimą, esą žmogus gali **su** proto **pagalba** pasiekti dorybę ir laimę (plg. protu; proto padedamas [t. y. sau padėdamas]). Racionalizmas veikia ir ontologijos plotmėje: manoma, esą žmogus gali pasiekti tikrąją būtį su proto veiklos pagalba. DLKT
- (66) Žemdirbys, laukininkas esąs tarsi gamtos pagalbininkas, o amatininkas (mechanikas, technikas, inžinierius) „pasiima gamtos galias, kad **su** jų **pagalba** (plg. *gamtos galiomis; jų padedamas) gamintų siekiamus daiktus“ (2, p. 324). DLKT
- (67) Nuo šiol niekas negali likti Jam nešališkas ir neutralus, nes kas ne su Juo, tas prieš Jį. Nors žmogus malonės **pagalba** (plg. malonės padedamas, todėl, kad malonė padeda) nugali netyrąją dvasią, ši vėl nerimsta, spendžia savo pinksles ir stengiasi jį pavergti. Tai žinodamas apaštalas Petras perspėja: „Būkite blaivūs“³⁵. DLKT
- (68) Kas gi išsiaiškinta? Tapo aišku, kad Kijevo Rusios krikštą reikėtų datuoti 988–990 m. Kijevo kunigaikštis Vladimiras, kuris **su** krikšto **pagalba** (plg. per krikštą; krikštydamas; krikštas jam padėjo siekti) siekė įtvirtinti savo viešpatavimą kitose Rusios žemėse, juo suinteresuotas buvo labiau negu Bizantija. DLKT
- (69) Raimundas Kapujietis manė, jog Angelo pilis buvo atgauta Kotrynos maldos **pagalba** (plg. aktyvo sakinį: Kotrynos malda [A₂] padėjo atgauti Angelo pilį; todėl, kad Kotryna meldėsi). Mūsų laikais (1962 m.) prie Angelo pilies Kotrynai pastatytas paminklas. Tiltas pereitas Neilgą savo gyvenimą Kotryna baigė Amžinajame Mieste. DLKT

---

³⁴ Plg. DLKT sakinį: Tuomet pasako: norėčiau paliesti Babilono griuvėsių nedegto molio plytas. Tad nepažįstantys Luko prigimties galėtų pagalvoti, kad jis pats, **be** minčių **pagalbos**, norėtų tuos akmenis paliesti. Negalėčiau tiksliai pasakyti, ar tokia tariama užmarštimi, ar užsimiršimu Lukas atpažįsta savųjų svajonių objektus.

³⁵ Plg. su *pagalba* vartoseną DLKT sakinyje *Tik tuomet, kai ir pavieniai asmenys, ir jų grupės puoselės savyje ir skleis visuomenėje moralines bei visuomenines dorybes, su būtina Dievo malonės pagalba tapdami tikrai naujais žmonėmis ir naujosios žmonijos kūrėjais.*

Sakiniuose (70)–(74) matyti desemantizuota *pagalba* vartoseną, o sakiniuose (75)–(76) ji, matyt, vartojama (ir) dėl (morfo)sintaksinių priežasčių, t. y. vengiama dviejų funkciškai skirtingų įnagininkų ar daiktavardžio homoformų.

- (70) *Tiesa, Shakespeare'as bėgančio laiko temą plėtoja jaunystės ir senatvės, gyvenimo ir mirties kontrastų **pagalba** (plg. kontrastais), o Mačernis, priešingai, savąjį vaizdą tapo pustoniais – melsvuma, švelni, „neradusioj kažko“, „lengviau pulsuoja“, „vėjas dvelkia kvepiančiu sudie“.* DLKT
- (71) *Simbolistai stengėsi poetinę temą filosofiškai pagrįsti, siekė garso ir minties harmonijos, teigė, kad yra spalvos klausia, kad garsų **pagalba** (plg. garsais) galima sukurti tam tikrą spalvų vaizdą (M. K. Čiurlionio kūryba, K. Šimonio paveikslas „Muzikos garsai“).* DLKT
- (72) *Todėl diskusija, ar turi valstybė reguliacinių metodų **pagalba** (plg. reguliaciniais metodais) vienaip ar kitaip įtakoti SVV plėtros procesą, siekiant optimizuoti SVV ekonominę ir socialinę naudą, yra aktuali ir reikšminga.* DLKT
- (73) *Nesiūlykite taikyti jokių konkrečių strategijų. Pastaba: žodžių mokymasis definicijų **pagalba** (plg. definicijomis) nėra viena iš efektyviausių užduočių. Tačiau kartais tenka įsiminti žodžius, pateiktus teksto ar knygos gale.* DLKT
- (74) *KOMUNIKACIJA 1. Komunikacijos procesas. Bendraudamas kalbos bei nežodinių signalų **pagalba** (plg. kalbos bei nežodiniais signalais) žmogus gali perduoti kitiems žinių apie savo mintis ir jausmus.* DLKT
- (75) *Naudojamas ne tik rinkos tyrimuose, bet ir moksliniuose tyrimuose (sprendžiant iš publikuojamų straipsnių skaičiaus, kuriuose remiamasi šio metodo **pagalba** (plg. ?šiuo metodu) surinktais duomenimis). Sociologinis tyrimas vienu metu buvo beveik identifikuojamas su apklausos metodu.* DLKT
- (76) *Tam tikru būdu savo jausmus bei išgyvenimus žmogus gali išreikšti ir kitomis priemonėmis, pvz., muzika, tapyba, plastika. Kalbos **pagalba** (plg. ?kalba; kalbėdamas) žmogus santykinai su kitais žmonėmis. Čia kalba eina susižinojimo, susisiekiimo priemone.* DLKT

Iš to, kas sakyta, aiškėja, kad *pagalba* konstrukcijas linkstama vartoti tais atvejais, kai jos sakinyje yra (gali būti interpretuojamos kaip) aplinkybės. Tai patvirtina ir sakiniai (77)–(84), kur šiomis konstrukcijomis pasakoma priežastis plačiąja prasme, t. y. veiksmo reali priežastis, sąlyga, pagrindas, pamatas ir pan. Taigi tiek desemantizuotas, tiek su leksine semantika susijęs daiktavardžio *pagalba* įnagininkas visų pirma susijęs su aplinkybių raiška.

- (77) – *Pirmąją knygą su Atviros Lietuvos fondo parama išleidom prieš trejetą metų. Nuo to laiko ir bendradarbiaujame. Šiais metais **su jų pagalba** (plg.*

jų padedami; nes jie padėjo) išleidom 9 knygas. Kartais šis fondas nuperka didžiąją dalį tiražo ir skiria jį mokykloms, kitais atvejais apmoka autorines teises. DLKT

- (78) *Mes laukiame informacijos apie negeroves pakaunės miškuose. Rašykite mums arba skambinkite tel. 265505, 265510, 265503. Tik **su** Jūsų, mielieji, **pagalba** (plg. tik Jūsų padedami; jei tik Jūs padėsit) miškininkai operatyviai užkirs kelią miškavagiams, brakonieriams, miškų šiukšlintojams. DLKT*
- (79) *Verkė ir kitos moterys. Net Jonas kelias ašaras išvarvino. Atgrojo ir atidainavo tris dienas ir tris naktis bemaž be miego, **su** vyrų įpiltų stiklinaičių **pagalba** (plg. nes gėrė) – blaivas tikrai būtų užsikirtęs. Prisimenu kone snaudžiantį Luką, padėjusį galvą ant mano medžio, užsimerkusį ir grojantį, grojantį. DLKT*
- (80) *Trumpalaikiai (current) įsipareigojimai taip pat gali būti nustatyti 22.2 lentelės **pagalba** (plg. iš lentelės, pagal lentelę, jei remsitės 22.2 lentele) ir jie atitinka bendrą sumą, t. y. 33600 Lt. Esanti ilgalaikė skola yra 192000 Lt, o paprastosios akcijos – 128000 Lt. DLKT*
- (81) *Mūsų atlikto „F-test“ metodikos **pagalba** (plg. pagal „F-test“ metodiką) tyrimo rezultatai rodo, kad ji yra tinkama ir turėtų būti plačiai naudojama įvairių profesijų pasirinkimui optimizuoti Lietuvoje. DLKT*
- (82) *Svarbus dalykas – kad nepaisant to, ar realus buvo tasai poveikis, filosofų nuomonių **pagalba** (plg. iš filosofų nuomonių; pagal filosofų nuomonės; remiantis filosofų nuomonėmis) mėginama atpažinti ir kvalifikuoti realių žmonių galvoseną. Tiesa, lieka savito aukštosios kultūros ribotumo galimybė. DLKT*
- (83) *Buvo naudojamos trijų rūšių skalės: reikšmių rūšiavimo, semantinių diferencialų ir Likerto skalė. Reikšmių rūšiavimo skalių **pagalba** (plg. remdamasis skalėmis) respondentas vienas reiškinių ar objekto savybės ar jų grupės lygina su kitomis ir jas išdėsto vertinimo prioritetų tvarka. DLKT*
- (84) *Kognityvinis komponentas – tai nuomonės, įsitikinimai, kurių mes laikomės tam tikrų žmonių ir dalykų atžvilgiu. Jų **pagalba** (plg. remdamiesi jais; pagal juos) mes sprendžiame, kas yra teisinga, tikėtina, į ką tai panašu. Afektinis išmatavimas apima malonias arba nemalonias emocijas, susijusias su įsitikinimais. DLKT*

Pabaigoje trumpam grįžkime prie priemonės raiškos ir palyginkime sakinius (85)–(87) (dar žr. sakinius (31), (58)). Kaip teigia Hentschelis ir Menzelis (2000: 15tt), būtent tokio tipo sakiniuose implicitiškai per propoziciją pasakoma

netiesioginė priemonė³⁶ įgyja (turi) savo raiškos priemones – desemantizuotą *pagalba*, funkciškai besiskiriantį nuo tiesioginės priemonės raiškos – įnagininko.

- (85) *Prieštarauja. Dėl antrojo punkto reikalaujate kas nors balsuoti? Reikalauja. Gerai, prašau balsuoti. Kadangi čia antrasis punktas, balsuosime mygtukų **pagalba** (plg. ?mygtukais; paspausdami mygtukus). Kas už tai, kad būtų priimtas antrasis... Dėl pirmojo niekas neprieštaravo. V. LANDSBERGIS. Ar yra prieštaraujančių?*³⁷ DLKT
- (86) „Artimėdos“ manikiūrininkė Irma Isevičienė papasakojo, kad naujų, intensyvių spalvų „Tofair“ firmos nagų lako **pagalba** (plg. lakuojant „Tofair“ firmos nagų laku) galima sukurti įdomius, efektingus derinius. Pavyzdžiui, juodai nulakuotus nagus antrą kartą patepti auksu blizgančiu laku. DLKT
- (87) *Pvz., Dž. van Lavik-Gudol nurodytas atvejis, kaip Maikas sugebėjo užimti vedlio padėtį tuščių skardinių dėžių **pagalba** (plg. *tuščiomis skardinėmis dėžėmis; pasinaudojęs tuščiomis skardinėmis dėžėmis); arba kaip paio elgsenos santykiai, įvedus papildomą beždžionių šėrimą bananais. DLKT*

4. APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

4.1. Daiktavardžio *pagalba* įnagininko vartoseną aiškintina ir grįstina gyvumo kriterijumi, t. y. *asmuo* > *daiktas*. Tai susiję su Michaelio Silversteino (1976)

³⁶ „Während die präpositionalen Fügungen aufgrund ihrer die Instrumentalität fokussierenden Eigenschaft bei usuellen-prototypischen Verb-Patient-Instrument-Konstellationen und direkter Instrumentalität im oben umrissenen Sinne blockiert sind, kann der Instrumental nicht oder nur sehr eingeschränkt verwendet werden, wenn eine indirekte Instrumentalität des Referenten des „instrumentalen“ Substantivs vorliegt bzw. wenn dieser Referent nur in einer impliziten Proposition als direktes fungiert. In der explizierten (übergeordneten) Proposition liegt dementsprechend eine untypische Verb-Patient-(indirektes) Instrument-Konstellation vor“ (Hentschel, Menzel 2000: 19).

Plg. rus.: „(i) *S pomošč'ju fonarja / *fonarem ja bez truda razyskal dver' v sklad*; (ii) *Osveščaja stenu fonarem, ja bez truda razyskal dver' v sklad*. Das indirekte Instrument in (i) steht sozusagen metonymisch für eine Proposition, in der es selbst als direktes Instrument fungiert, was in den Paraphrasen (ii) deutlich wird. Voraussetzung für indirekte Instrumentalität im obigen Sinne ist die Einbettung des indirekten Instruments in eine implizite Proposition, in der es als direktes Instrument fungiert“ (Hentschel, Menzel 2000: 15, 18).

³⁷ Plg. DLKT sakinį *Tai galite atlikti tik vieno klavišo pagalba* (= *tik vienu klavišu; paspaudę tik vieną klavišą*), kur teikiami skliaustuose taisymai, akivaizdu, semantiškai skiriasi.

ar Roberto Dixono (1979: 85) (i) *gyvumo hierarchija*³⁸, kurioje skiriami gyvumo požymiai koreliuoja su (ii) semantinių³⁹, (iii) gramatinių funkcijų ir jų (iv) morfosintaksinio žymėjimo hierarchijomis (Hentschel 1992; plg. Dik 1989: 269t; Givón 1984: 239tt).

- (i) ASMUO > GYVAS PADARAS (neasmuo) > NEGYVAS KONKRETUS DAIKTAS > ABSTRAKTUS DAIKTAS.
- (ii) A > P > REC⁴⁰ > BEN > I > L > T
- (iii) SUBJEKTAS (veiksnyš) > OBJEKTAS (papildinys) > SUPLEMENTAS (aplinkybė).
- (iv) NOM > ACC > DAT > INSTR > PRIELINKSNINĖS KONSTRUKCIJOS.

Gramatiniai (arba struktūriniai) – vardininko ir galininko – linksniai pasirenkami sintaksiniu ir semantiniu požiūriu iškiliausiems (an. *salient*) sakinio nariams – agento subjektui ir patiento tiesioginiam objektui – žymėti (*Jonas [A] stato namą [P]*), kiti linksniai – mažiau iškilioms (gramatinėms ir semantinėms) funkcijoms. Šiame straipsnyje nagrinėtas priemonės ir būdo įnagininkas, kuriuo tipiškai pasakomi negyvi (konkretūs ar abstraktūs) daiktai, koreliuoja su mažiau iškiliomis sakinio branduolio arba sakinio laisvųjų narių – suplementų (vadinamųjų *satelity*, t. y. predikato arba sakinio aplinkybių) funkcijomis.

Šios hierarchijos atliepia ir nagrinėto *pagalba* įnagininko vartoseną. Konkrečiau kalbant, negyvi konkretūs daiktai, sakinyje tipiškai pasakomi kaip priemonės objektas, žymimi įnagininku. Pagrečiui priemonės įnagininko vartojamas ir sinsemantinis kilmininko reikalaujantis polinksnis *pagalba*. Vienais atvejais jis, matyt, konkuruoja su įnagininku kaip laisvasis variantas, kitais – sudaro jam opoziciją. Polinksnį *pagalba*, vartojamą su konkrečių daiktų pavadinimais,

³⁸ Gyvumo hierarchija vėlesniuose darbuose suskirstyta į (i) asmens (komunikacijos dalyvių), (ii) gyvumo (siaurąja prasme) ir (iii) žinomumo hierarchijas (plg. Croft 1990: 111; 127; Comrie 1989: 128, 185). Alanas Timberlake'as (1986) pagal gyvumo (siaurąja prasme), apibrėžtumo, skaičiaus, konkretumo ir kitus požymius skiria *individualumo* (an. *individuation*) hierarchiją.

³⁹ Kritišką nuomonę semantinių funkcijų hierarchijos skyrimo klausimu žr. Croft (2012: 175tt) ir ten aptariamą literatūrą.

⁴⁰ „Die morphosyntaktische Markierung der semantischen Rolle *Rezipient* ist die prototypische Dativfunktion. [...] Ein typischer Rezipient ist eingebunden in eine Transferhandlung. Ein Objekt wechselt den Besitzer, vom Vor-Possessor zum Nach-Possessor. Der Rezipient ist Nach-Possessor nach einer erfolgreichen Transferhandlung. Die Verben des ‚geben / nehmen‘-Feldes bilden den Hintergrund für diese prototypische Bestimmung von Rezipiententum: *Klaus gab seinem Bruder ein Buch*“ (Bartels 2005: 105; plg. Hentschel 2001: 181tt, 196t). Plg.: Valeckienė (1998: 36): „*Recipientas* [Rec] yra ko nors gavėjo, ėmėjo funkcija. Jis dažniausiai pasakomas vardininku. Kaip recipientas paprastai suvokiamas asmuo, pvz.: *Vaikas* [Rec] *gavo dovanų* [Con] (plg.: *Vaikui* [B] *davė dovanų* [Con]).“

(vietoj daugiareikšmio įnagininko) linkstama rinktis mažiau tipiškai arba netiesioginei priemonei pasakyti. Polinksnis *pagalba* su abstrakčius daiktus pasakančiu valdiniu dažnai vartojamas būdo aplinkybę reikšti. *Pagalba* konstrukcijų pasirinkimą galima grįsti kalbos ekonomijos ir aiškumo principais: tendenciją kiek įmanoma trumpiau, t. y. redukuotai, ir aiškiai pasakyti tai, kas norėta.

Pagal ekonomiškumo ir aiškumo principus sinsemantinis *pagalba* vartojamas ir vengiant tapačių skirtingos reikšmės formų – įnagininko (panašiai kaip ir *vaikas prašė tėtį / tėčio pinigų*, pavyzdžiui, sakinyje (57)). Aiškumo principu grindžiamas ir polinksnio *pagalba* vartojimas pagal jo vietą sakinyje⁴¹: jis, kaip buvo matyti iš pavyzdžių, dažnai eina sakinio aplinkybių (vo. *VP-externe*) ar žymėtose predikato aplinkybių⁴² (vo. *VP-interne*) ir priemonės objekto vietose⁴³. Toks *pagalba* stumia daugiareikšmį įnagininką iš aplinkybių raiškos, taip pat jis kaip turintis mažiau reikšmių, t. y. aiškesnis (an. *transparent*), darosi dažniau tikėtinas ir priemonės objektui reikšti. Konkrečiau kalbant, kuo labiau negyvas (konkretus ar abstraktus) daiktas (gali būti) suvokiamas kaip aplinkybė, o ne kaip objektas, tuo labiau jį būdinga sakyti aplinkybių raiškos būdais – kalbamuoju atveju sinsemantiniu *pagalba*, arba, kitaip: *INSTR > PAGALBA (rašo laišką [KUO? / *KAIP?] rašikliu / *rašiklio pagalba > transportavo [KUO? / KAIP?] specialiu vilkiku / specialaus vilkiko pagalba > privertė judėti [*KUO? / KAIP?] *restauruotu dujų generatoriumi / restauruoto dujų generatoriaus pagalba)*. Tai koreliuoja ir su hierarchiniais *valdiny* > *modifikatorius* ir *objektas* > *aplinkybė* skirtumais (dar plg.: *mojavo skarele / *skarelės pagalba > užėmė vedlio padėtį *tuščiomis dėžėmis / tuščių skardinių dėžių pagalba*). Gyviesiems priemonės ir aplinkybės funkcija nėra tipiška⁴⁴: polinksnis *pagalba* su jais mažai tikėtinas.

Hierarchiniai skirtumai matyti ir tais atvejais, kai *pagalba* įnagininkas siejamas su šio daiktavardžio arba veiksmazodžio *pagelbėti* leksinėmis reikšmėmis (plg.: *Jonas namo grįžo su draugo pagalba / su draugu; Jonas išsigydė su prozako pagalba / su prozaku; Nuo ligų ginsimės su česnakų pagalba / ?su česnakais; Savo veiksmus tikrinsiu tavo kritiško proto pagalba / *(su) tavo kritišku protu)*. Čia

⁴¹ Plg. lenkų kalboje: Hentschel 1998: 191.

⁴² Plačiau apie aplinkybių (modifikatorių) lygmenis žr. Dik (1989: 192t, 206tt; 1997: 225t, 243t). Siūlomą aplinkybių (modifikatorių) skirstymą lietuvių kalboje žr. Holvoet, Pajėdienė (2005), ten pat žr. ir kituose lietuvių gramatikos darbuose pristatomą nuomonių apžvalgą.

⁴³ Apie neutralią ir žymėtą sakinio dalių (netiesioginio papildinio ir aplinkybių) tvarką sakinyje žr. Ambrazas (2006a: 651t).

⁴⁴ „Diese Typizität [d. h. die der instrumentalen Verwendung] läßt sich wiederum allgemein in zwei Verfügbarkeit, Manipulierbarkeit des potentiellen Instruments durch das Agens, das andere ist die Offensichtlichkeit und Direktheit des Effekts des Instruments auf das Patiens“ (Hentschel, Menzel 2000: 5).

daiktavardžio *pagalba* kilmininko komplementu pasakomas (ne)gyvas daiktas atliepia agento funkciją. Matyti hierarchijų *gyvas* > *negyvas* ir *SUPAGALBA* > *PAGALBA* koreliacija: prielinksnio *su* konstrukcijos paprastai vartojamos tada, kai daiktavardžio *pagalba* įnagininkas valdo gyvų daiktų pavadinimų kilmininką; *pagalba* įnagininką, be prielinksnio *su*, dažniau renkamasi su negyvų daiktų pavadinimų kilmininku. Šios konstrukcijos funkciškai yra susijusios su prielinksninėmis *per* ar *su* konstrukcijomis, kuriomis reiškiamas tarpininkas ar komitatyvas. Semantiniu požiūriu jos ne visada gali pakeisti viena kitą – yra opozicinės, nors veikiausiai galimi ir neutralizacijos atvejai. Kitaip sakant, kuo labiau *pagalba* praranda savo konkrečią – pirminę, specifinę ir aiškią – reikšmę⁴⁵ ir tampa (yra) semantiškai talpesnis, t. y. susipina kelios reikšmės, tuo labiau jo vartojimas yra semantiškai motyvuotas ir pagrįstas tame kontekste. Sakinyje daiktavardžio *pagalba* įnagininko konstrukcijomis paprastai reiškiamą predikato aplinkybė – būdas: pastarajai interpretacijai dažnai pagrindo duoda ir kontekste vartojamas būdo reikšmės *kaip*. Jomis yra pasakomos ir kitos – sakinio – aplinkybės (priežastis).

Taigi vienais atvejais *pagalba* įnagininkas vartojamas kaip autosemantinio daiktavardžio forma, kitais – kaip sinsemantinis polinksnis. Tai vaizduoja 1 schema.

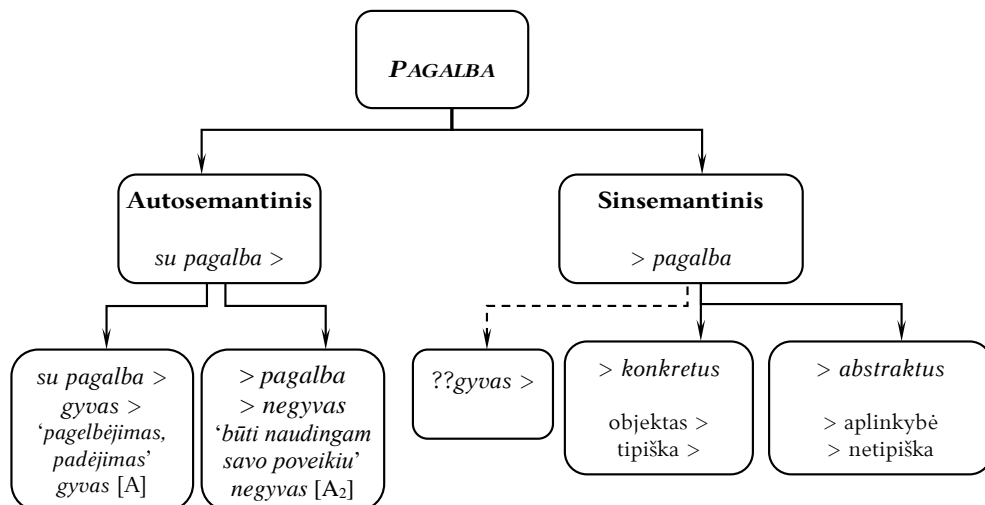
4.2. Remiantis šia schema ir Christiano Lehmanno (A; 2002) graduojama gramatikalizacijos⁴⁶ sąvoka bei jo skiriama kryžmine gramatikalizacijos parametrų klasifikacija (vo. *Kreuzklassifikation*)⁴⁷ (3 lentelė), yra pagrindo kalbėti apie tai, kad dabartinėje lietuvių kalboje polinksnis *pagalba*, matyt, suka gramatikalizacijos keliu.

Konkrečiau kalbant, tai, kad galbūt *pagalba* įnagininkas suka gramatikalizacijos keliu, grindžia kalbamo žodžio reikšmės mažesnis laipsnis (arba semantinės erozijos (vo. *semantische Erosion*, plg. an. *semantic bleaching, attrition*), desemantizacijos didesnis laipsnis), dekategorizacija (pagal Heine (2003: 579)), kohezijos, arba sintagminės priklausomybės didesnis laipsnis (vo. *Kohäsion bzw.*

⁴⁵ „The initial meaning is richer, more specific, it is also more palpable, more accessible to the imagination („anschaulich“) and, in this sense, more concrete“ (Lehmann 2002: 115).

⁴⁶ „Grammaticalization is a process leading from lexemes to grammatical formatives. A number of semantic, syntactic and phonological processes interact in the grammaticalization of morphemes and whole constructions. A sign is grammaticalized to the extent that it is devoid of concrete lexical meaning and takes part in obligatory grammatical rules“ (Lehmann 2002: vii). „Grammaticalization is a process of gradual change, and its product may have different degrees of grammaticality“ (t. p.: 11).

⁴⁷ Plg.: „Grammaticalization is a vector whose variables are six magnitudes which we have here been calling parameters“ (Lehmann 2002: 145).

1 SCHEMA. *Pagalba* hierarchiniai skirtumai

Bindung an andere Zeichen, d. h. Zunahme an syntaktischer Abhängigkeit) (polinksnis *pagalba* su negyvais daiktai), sintagminio paslankumo mažesnis laipsnis (fiksuota *pagalba* kaip polinksnio pozicija), struktūrinės apimties kondensacija (vo. *Kondensierung (Einschränkung) seines Skopus*) (plg. *su mano geriausios draugės nuoširdžia pagalba; su Šiaulių universiteto intelektualine pagalba; su efektyvia česnakų pagalba* vs. **(su) efektyvia Margos pagalba* (plg. (29)); **(su) efektyvia virvių pagalba* (plg. (57)); **(su) efektyvia definicijų pagalba* (plg. (73)), būtinumo didesnis laipsnis⁴⁸ (vo. *Obligatorisierung bzw. Einschränkung der Substitutionsmöglichkeiten*) (plg. diskurso nulemtą ir būtiną polinksnio *pagalba* vartoseną) ir ekstenzija, t. y. vartoseną naujuose kontekstuose (pagal Heine (2003: 579)⁴⁹, an. *extension*). Ekstenzijos pagrindu galima kalbėti apie tai, kad būdo (aplinkybių) raiškos priemonės plečiasi į priemonės (objekto) raišką.

⁴⁸ „Nothing can become obligatory in a grammar which is not also grammaticalized to a certain degree according to the other parameters“ (Lehmann 2002: 127t).

⁴⁹ „Thus, to the extent, that extension, decategorization, and erosion are components of a grammaticalization process, they presuppose desamentization“ (Heine 2003: 580).

3 LENTELĖ. Gramatikalizacijos parametrai (pagal Lehmann A; dar žr. 2002: 110, 146)

Santykio ašis (vo. <i>Relationenachse</i>) Savarankiškas aspektas (<i>Autonomieaspekt</i>) ⁵⁰ /	Paradigminė	Sintagminė
Reikšmės vertė (<i>Gewicht</i>)	Integralumas (<i>Integrität</i>)	Struktūrinė apimtis ⁵¹ (<i>struktureller Skopus</i>)
Kohezija (<i>Kohäsion</i>)	Paradigma (<i>Paradigmatizität</i>)	Susijungimas (<i>Bindung</i>) ⁵²
Paslankumas (<i>Variabilität bzw. Beweglichkeit</i>)	Paradigminis paslankumas (<i>paradigmatische Variabilität</i>)	Sintagminis paslankumas (<i>syntagmatische Variabilität; Stellungsfreiheit</i>) ⁵³

4.3. Panagrinėjus realiosios vartosenos atvejus, matyti, kad tam tikrais atvejais veikiausiai galėtų būti plėstina ir tikslintina norma. Daiktavardžio *pagalba* įnagininkas su gyvus ar negyvus daiktus pasakančiais valdiniais ir prielinksniu su pripažintinas kaip norminis tais atvejais, kai įnagininkas sietinas su šio daiktavardžio arba veiksmažodžio *pagelbėti* leksinėmis reikšmėmis. Atsižvelgiant į tai, kad daiktavardžio *pagalba* įnagininko konstrukcijomis paprastai pasakomos būdo aplinkybės, matyt, darosi tikslinga svarstyti ir naujai vertinti polinksnio *pagalba* vartojimą būdai reikšti.

⁵⁰ „So far we have three aspects of grammaticalization, namely the decrease in weight and variability and the increase in cohesion“ (Lehmann 2002: 109). „Das Gewicht des Zeichens, d. i. sein Umfang, der es zu Opposition und Kontrast zu anderen Zeichen befähigt. In dem Maße, in dem die Kohäsion eines Zeichens zunimmt, nehmen seine Variabilität und sein Gewicht ab.“ (Lehmann A).

⁵¹ „The syntagmatic weight or structural scope of a grammatical means is the structural size of the construction which it helps to form. [...] The structural scope of a sign decreases with increasing grammaticalization“ (Lehmann 2002: 128).

⁵² „The syntagmatic cohesion or bondedness of a sign is the intimacy with which it is connected with another sign to which it bears a syntagmatic relation“ (Lehmann 2002: 131).

⁵³ „The syntagmatic variability of a sign is the ease with which it can be shifted around in its context. In the case of grammaticalized sign, this concerns mainly its positional mutability with respect to those constituents with which it enters into construction. Syntagmatic variability decreases with increasing grammaticalization“ (Lehmann 2002: 140).

ŠALTINIAI

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras (prieiga internete <http://donelaitis.vdu.lt>).

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (prieiga internete <http://www.lkz.lt>).

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas, vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011 (prieiga internete <http://dz.lki.lt>).

LITERATŪRA

Ambrasas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ambrasas Vytautas, red., 2006a: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Bartels Hauke 2005: *Dativ oder Präposition: Zur Markierungsvariantion im Kontext adjektivischer Prädikate im Deutschen, Russischen und Polnischen*. Oldenburg [= *Studia Slavica Oldenburgensia* 12].

Comrie Bernd 1989: *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, 2 edition. Oxford: Basil Blackwell Basil Blackwell.

Croft William 1990: *Typology and Universals*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.

Croft William 2012: *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.

Dik Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

Dik Simon C. 1997: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

Dixon Robert M. W. 1979: Ergativity. – *Language* 55(1), 59–138.

Givón Talmy 1984: *Syntax. A functional–typological introduction* 1. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.

Heine Bernd 2003: Grammaticalization. – *The handbook of historical linguistics*, eds. Brian D. Joseph, Richard D. Janda. Oxford: Blackwell, 575–601.

Hentschel Gerd 1992: *Konstanten der Kasusvariation. Zum Nominativ–Instrumental– und Akkusativ–Genitiv–Wechsel im Russischen*. Habilitationsschrift. Göttingen (rankraštis).

Hentschel Gerd 1998: Sekundäre Präpositionen, primäre Präpositionen, Kasus: *przy pomocy, za pomocą, z pomocą* und ihre funktionalen Aquivalente. – *Funktionswörter im Polnischen*, Hrsg. Rainer Grübel, Gerd Hentschel. Oldenburg [= *Studia Slavica Oldenburgensia* 1], 155–194.

Hentschel Gerd 2001: Dative or prepositional marking of noun phrases in the context of Russian adjectival experiential predicates. – *Variierende Markierungen von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs*, Hrsg. Winfried Boeder, Gerd Hentschel. Oldenburg [= *Studia Slavica Oldenburgensia* 4], 171–200.

Hentschel Gerd, Menzel Thomas 2000: Zum Ausdruck der Instrumentalität im Russischen: Instrumental des Instruments oder präpositionale Fügung. – *Slavische Sprachwissenschaft und Interdisziplinarität* 6, Hrsg. Gerd Freidhof, Holger Kuße, Franz Schindler. Frankfurt (= *Specimina Philologiae Slavicae* 129), 89–109.

Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2005: *Aplinkybės ir jų tipai*. – *Gramatinių funkcijų tyrimai*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (= *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 3), 93–116.

Kniūkšta Pranas, par., 2000: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Lehmann Christian 2002: *Thoughts on grammaticalization*. Second, revised edition. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität (Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt).

Lehmann Christian A: Grammatikalisierung. – http://www.christian-lehmann.eu-/ling/ling_theo/index.html?http://www.christianlehmann.eu/ling/ling_theo/grammatikalisierung.php

Mikulėnienė Danguolė, sud., 1991: *Kaip nereikia kalbėti*. Vilnius: Mokslo.

Miliūnaitė Rita, sud., 2003a: *Kalbos patarimai 2: Sintaksė: linksnų vartojimas (S1)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Miliūnaitė Rita, sud., 2003b: *Kalbos patarimai 2: Sintaksė: prielinksnių ir polinksnių vartojimas (S2)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Paulauskas Jonas, red., 2001: *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Paulauskienė Aldona 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžio kategorijos*. Vilnius: Mokslo.

- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Piesarskas Bronius 2007: *Didysis anglų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Alma littera.
- Silverstein Michael 1976: Hierarchie of features and ergativity. – *Grammatical categories in Australian languages*, ed. Robert M. W Dixon. Canberra, 112–171.
- Slišienė Nijolė 1986: Lietuvių kalbos veiksmažodžių valentingumas ir sintaksinė klasifikacija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 45–96.
- Slišienė Nijolė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Slišienė Nijolė 1998: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(1)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Slišienė Nijolė 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2(2)*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Šukys Jonas 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. Kaunas: Šviesa.
- Timberlake Alan 1986: Hierarchies in the Genitive of Negation. – *Case in Slavic*, eds. Richard D. Brecht, James S. Levine. 339–359.
- Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valiulytė Elena 1991: Iš sintaksinės sinonimikos (galininkas / įnagininkas). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 148–158.

Desemantization of the Instrumental of the Noun *Pagalba*

SUMMARY

Based on the material from the *Corpus of the Contemporary Lithuanian Language (CCLL)*, the article addresses the instrumental of the noun *pagalba*. Its aim is to discuss the semantics of the instrumental of the noun *pagalba* and its desemantization features. The research shows the correlation of hierarchies *animate* > *inanimate* and *su PAGALBA* > *PAGALBA*.

In cases where the instrumental of the noun *pagalba* is associated with the lexical meanings of the noun or the verb *pagelbėti* and the noun expressing an animate thing

([Hum], [+Anim]) is used as its complement, the constructions of the preposition *su* are usually applied. The instrumental case of *pagalba* without the preposition *su* is usually used with the complement genitive of names denoting inanimate things ([–Anim], [Abstr]) (cf. *Jonas namo grįžo su draugo pagalba / su draugu; Jonas išsigydė su prozako pagalba / su prozaku; Nuo ligų ginsimės su česnakų pagalba / ?su česnakais; Savo veiksmus tikrinsiu tavo kritiško proto pagalba / *(su) tavo kritišku protu*).

There is a tendency to choose a synsemantic posposition *pagalba* requiring the genitive case, which is used with the names of specific things ([–Anim]), (in place of polysemous instrumental) to denote a less typical or indirect instrument. The postposition *pagalba* is often used with the governed word denoting abstract things ([Abstr]) to express the adverbial modifier of manner. The more inanimate (concrete or abstract) thing is (may be) perceived as an adverbial modifier rather than an object, the more commonly it is expressed by means of expression of adverbial modifiers – in the case concerned by means of synsemantic *pagalba* or otherwise: INSTR > PAGALBA (*rašo laišką* [KUO?/*KAIP?] *rašikliu / *rašiklio pagalba* > *transportavo* [KUO?/KAIP?] *specialiu vilkiku / specialaus vilkiko pagalba* > *privertė judėti* [*KUO?/KAIP?] **restauruotu dujų generatoriumi / restauruoto dujų generatoriaus pagalba*). It correlates with hierarchical differences *governed word* > *modifier* and *object* > *adverbial modifier* (cf. *mojavo skarele / *skarelės pagalba* > *užėmė vedlio padėtį* **tuščiomis dėžėmis / tuščių skardinių dėžių pagalba*). The function of an instrument and an adverbial modifier is not typical of animate things: the postposition *pagalba* is little likely with them.

The choice of constructions with *pagalba* can be explained by the principles of language economy and clarity: a tendency to express oneself as briefly and clearly as possible, i.e. in a reduced manner.

Based on the graded concept of grammaticalization and the cross-classification of grammaticalization parameters (German *Kreuzklassifikation*) proposed by Christian Lehmann (2002), there is a reason to speak about the postposition *pagalba* shifting towards grammaticalization in the contemporary Lithuanian language.

Įteikta 2016 m. kovo 15 d.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5., LT-10308 Vilnius, Lietuva

loreta.semeniene@gmail.com

TATJANA STOIKOVA

Вентспилсская высшая школа

Направления научных исследований:
сопоставительная славянская и балтийская фразеология,
языковая картина мира, лексикография, художественная
речь (русский язык), языковые контакты (русский и
балтийские языки).

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ
ПРЕДСТАВЛЕНИЯ
О ЧЕЛОВЕКЕ И МИРЕ
В СЕМАНТИКЕ
СОМАТИЧЕСКИХ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С
КОМПОНЕНТОМ РУС. *НОГА*,
ЛТШ. *КАЈА*, ЛИТ. *КОЈА*¹

Universalios žmogaus ir pasaulio idėjos
somatinių frazeologizmų su dėmeniu
ru. *нога*, la. *kāja*, lie. *koja* semantikoje

АННОТАЦИЯ

В статье на основе сопоставительного анализа рассматриваются представления русских и балтов о человеке и мире, запечатленные в семантике фразеологизмов с соматизмом *нога* в русском, латышском и литовском языках. Результаты исследования показывают, что эти культурные представления, во-первых, охватывают разные аспекты бытия человека (физические и эмоциональные состояния, характер, поведение, оценочное отношение к миру и др.), а также основные категории мироустройства (пространство и его организация, время и его характеристики);

---

¹ Исследование выполнено при поддержке гранта правительства Литовской Республики (*Education Exchanges Support Foundation*), 2015 г.

во-вторых, являются универсальными для русских и балтов. Тождественность представлений обусловлена большим количеством полных межъязыковых эквивалентов. Межъязыковые эквивалентные СФ выстраиваются не только в синонимические, но и в антонимические ряды. В антонимии рассматриваемых СФ, в свою очередь, проявляется бинарный принцип отображения мира в сознании и языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сопоставительная фразеология; фразеологическая семантика; языковая картина мира; латышский, литовский, русский языки.

ANNOTATION

Based on the comparative–typological analysis, the article considers the ideas of Russians and Balts about the person and the world imprinted in the semantics of phraseological units with the somatizm *foot* in the Russian, Latvian and Lithuanian languages. The results of the research show that these cultural ideas of the world and the person first cover different aspects of the person's life (physical and emotional states, character, behaviour, the relation to the world and so on) as well as the main categories of the world (space and its organization, time, movement, etc.); secondly, a considerable part of these representations is universal for Russians and Balts. The majority of these universal ideas about the person and the world are structured by a certain set of universal oppositions into which fit equivalent Russian and Baltic somatic phraseological units.

KEYWORDS: comparative phraseology, phraseological semantics, language picture of the world, Latvian, Lithuanian, Russian languages.

0. ВВЕДЕНИЕ

Данная статья представляет опыт сопоставительно–типологического изучения соматической фразеологии близкородственных (балтийских) и генетически родственных (балтийских и русского) языков. Источником материала послужили фразеологические и толковые словари современных литературных русского, латышского и литовского языков (ФСРЛЯ 1997; ФСРЯ 1994; KLFV 1974; LLVV 1972–1996; LfV 2000; LKŽ 1962; RLKFŽ 1985; FŽ 2001). Построение теории фразеологических универсалий – актуальная задача сопоставительной фразеологии, основы которой закладывались в 80-е гг. XX в. (Мокиенко 1980; Райхштейн 1982;

Добровольский и др. 1990), – дисциплины относительно новой, но активно развивающейся в современной лингвистике XXI века.

Фразеологизмы с соматическим компонентом, или соматические фразеологизмы (в дальнейшем СФ), – чрезвычайно привлекательный материал для типологических изысканий при сопоставлении нескольких языков с целью выявления фразеологических универсалий: соматизмы, составляя наиболее древние пласты словаря любого языка, характеризуются высокой частотностью употребления, яркой образностью, эластичностью семантики, открытостью к семантическим преобразованиям, а СФ во фразеологических системах всех известных языков занимают первое место по количеству – «15–25 процентов всего фразеологического состава» (Райхштейн 1982: 104).

Давно подмечено, что «характерной чертой соматической фразеологии является наличие в языках многочисленных» полных или частичных эквивалентов (Куницкая и др. 1989: 53), совпадающих или близких по структуре и образности. Такие соответствия СФ в разных языках объясняются не только и не столько заимствованиями, но общими закономерностями, которые приводят к образованию эквивалентных СФ (там же). В данном случае можем говорить о взаимообусловленных лингвистических и экстралингвистических закономерностях при образовании СФ. Внутриязыковые закономерности связаны с тождественным характером переосмысления семантики эквивалентных прототипов, содержащих соматизмы, – путем метафоризации или метонимизации, механизмы которых универсальны. Однако отбор прототипов мотивируется экстралингвистическими закономерностями. К этим закономерностям относится одинаковый способ восприятия мира и человека разными народами, который обусловлен прежде всего универсальными категориями и принципами мироустройства и универсальной организацией человека, его физиологии и психики. Поэтому в разных языках на основе переосмысления эквивалентных прототипов с соматизмами параллельно развивались эквивалентные СФ. Конечно, в ряде случаев не исключаются и заимствования СФ. Однако для того чтобы разделить заимствования и параллельно развившиеся СФ, необходимо провести специальное исследование. В нашу задачу это не входит. Цель статьи – на основе анализа СФ с применением сопоставительно-типологического метода выявить общие для русского и балтийских народов представления о человеке и мире, отображенные в семантике СФ с компонентом *нога* – рус. *нога*, лтш. *kāja*, лит. *koja*.

Нужно отметить, что СФ (их семантика и структура) с компонентом *нога* в русском и других языках (романских, германских, финно-угорских)

являются объектом ряда исследований, в том числе сопоставительных (Тимеа 1999; Городецкая 2007; Лапшина 2011 и др.). Сопоставлению СФ с соматическими компонентами, включающими и компонент *нога*, в русском и балтийских, а также германских языках, посвящено исследование последних лет, в котором представлена типология выражения количества в семантических моделях СФ (Ruškys 2005: 70–83).

В данной статье рассматривается, как СФ с компонентом *нога* в русском и балтийских языках структурируют и описывают мир и человека как его часть. Степень универсальности представлений о мире, запечатленных в семантике анализируемой группы СФ, определяется разными факторами, но, вероятно, и количеством эквивалентных по семантике, структуре и образности СФ. И прежде чем перейти к сопоставительному анализу СФ, необходимо сделать следующие предварительные замечания.

СФ являются одним из языковых «инструментов» соматического кода культуры. Базовое в этнолингвистике и лингвокультурологии понятие *кода культуры* определяется как «„сетка“, которую культура „набрасывает“ на окружающий мир, членит, категоризует, структурирует и оценивает его». Коды культуры «кодируют» архетипические представления человека о мире (Красных 2002: 232), реализуясь в знаковых системах, в первую очередь в языке. Соматический код считается наиболее древним из существующих кодов культуры и лежит в основе древнейшего способа постижения мира человеком, при котором точкой отсчета в освоении и понимании мира выступает сам человек, его тело (и отдельные части тела): «человек начал постигать окружающий мир с познания самого себя», а «через осознание себя человек пришел к описанию мира, экстраполируя свои знания о себе самом» на мир вокруг (там же: 233–234).

Помимо того что любая языковая картина мира структурируется посредством кодов культуры, записанных в семантике языковых единиц, в основе ее описания «лежат бинарные оппозиции» (Руднев 2001: 50): принципы описания мира непременно опираются на бинаризм. Мир двоичен, и бинаризм, являясь формой отражения мира в сознании и языке, а следовательно, и универсальным способом познания мира, обнаруживает себя в антонимии как лексико-фразеологической универсалии. Анализируя структурирование и описание мира и человека в семантике рассматриваемой фразеосемантической группы – сквозь призму соматического кода культуры, – мы обратили внимание на то, что значительная часть СФ формирует антонимические ряды. Межъязыковые эквиваленты, полностью совпадающие по семантике, структуре и образности, рассматриваются как межъязыковые синонимы. Неполное совпадение по структуре и образности означает частичную эквивалентность сопоставляемых СФ.

1. ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ЧЕЛОВЕКЕ В СЕМАНТИКЕ СФ С КОМПОНЕНТОМ РУС. *НОГА*, ЛТШ. *KĀJA*, ЛИТ. *KOJA*

Замечено, что во фразеобразовании самыми продуктивными являются два наиболее употребительных лексико-семантических варианта полисеманта *нога* – 1) ‘часть тела человека, нижняя конечность’, 2) ‘основа, нижняя часть чего-либо’ (Лапшина 2011: <http://www.referun.com/n>), особенно первый. Действительно, СФ с компонентом *нога*, образованные путем, как правило, метафоризации (реже метонимизации) прототипа, в своем большинстве антропоцентрично ориентированные, участвуют в описании человека – его материального и духовного бытия; физического, психического и эмоционального состояния; поведения и этических поступков, особенностей характера. Разные аспекты бытия человека, запечатленного в семантике СФ с компонентом *нога* в русском и балтийских языках, рассматриваются ниже, нередко в оппозициях (т.е. с учетом бинаризма картины мира) – в случаях базовых состояний бытия человека, таких, как «жизнь – смерть»; «бодрствование – сон»; «движение – покой» и др.

Физические состояния человека

Жизнь – смерть. Семантический полюс ‘смерть’ представлен несколькими рядами межъязыковых эквивалентов; ср., например, полные эквиваленты: рус. *одной ногой в могиле* = лтш. *ar vienu kāju kapā* = лит. *viena koja grabe*; рус. *протянуть ноги* = лтш. *atstiept / notirināt kājas* = лит. *kojas ištiesti*; а также рус. *вынести вперед ногами* = лтш. *iznest ar kājām pa priekšu* – неполный эквивалент лит. *kojas atsukti į duris*.

Фразеологизмы, «наполняющие» представленные ниже оппозиции, семантически связаны с полюсом «жизнь».

Бодрствование – сон. Полным межъязыковым эквивалентам со значением ‘бодрствовать’ лтш. *būt kājās (būt uz kājām)* = лит. *būti ant kojų* = рус. *быть на ногах*; а также лтш. *sacelt kājās* (‘проснуться, начать бодрствовать’) – противопоставлен, например, безэквивалентный антоним рус. *спать без задних ног*.

Здоровье – нездоровье (болезнь, слабость). Эквивалентные межъязыковые синонимы с общим значением ‘быть здоровым, выздороветь’ рус. *быть на ногах* = лтш. *būt uz kājām* = лит. *būti ant kojų*; а также частичные эквиваленты с общим значением ‘помочь выздороветь, вылечить’ рус. *поставить на ноги* – лтш. *dabūt uz kājām* имеют антонимические

межъязыковые полные соответствия: рус. *едва держаться / стоять на ногах* (от слабости и болезни) = лтш. *tikko (ar pūlēm) turēties uz kājām* = лит. *vos ant kojų laikytis / pastovėti*.

Усталость – бодрая активность. Общее значение '(сильная) физическая усталость, состояние (полного) изнеможения' передается многочисленными СФ – несколькими рядами полных межъязыковых эквивалентов, ср.: рус. *быть / остаться без ног* ('очень устать, до изнеможения') = лтш. *būt / palikt kā bez kāju; būt / palikt vai bez kājām* = лит. *be kojų palikti*; рус. *валиться с ног* ('быть в состоянии полного изнеможения от усталости') = лтш. *krist / gāsties no kājām* = лит. *nuo kojų nupulti / kristi*; а также с тем же значением рус. *едва волочить ноги* = лтш. *tikko kājas vilkt / pavilkt* = лит. *vos kojas pavilkti* (ср. неполный эквивалент лит. *eiti, kojas velkant*); рус. *ног под собой не чувствовать / не слышать* (одно из значений многозначного СФ 'очень устать от ходьбы, бега') = лтш. *nejust vairs kājas [sev apakšā]* = лит. *kojų nejaučiant [pro savimi]*; рус. *отбить все ноги* – лит. *kojas atkulti*; рус. *сбиться с ног* ('сильно устать от хлопот, суеты, беготни') = лит. *nuo kojų nusivaryti* – неполный структурный эквивалент лтш. *noskrieties vai bez kājām*.

Движение (быстрое / медленное) – покой. Полюс «движение» семантически связан с полюсом «бодрая активность» предыдущей оппозиции. Основные функции ноги – быть средством передвижения, обеспечить физическое движение, перемещение в пространстве – мотивируются основным значением соматизма *нога* – 'одна из двух нижних конечностей человека'. Существует большое количество межъязыковых эквивалентных СФ со следующими общими значениями: 1) 'быстро идти, бежать, сбегать, убежать'; 2) 'медленно идти, двигаться'. Ср. СФ, объединенные в синонимические ряды первым значением: рус. *идти / бежать, куда ноги несут* = лтш. *iet / skriet ko [kur] kājas nes* = лит. *kur kojos neša* (ср. лит. *eiti kaip kojos neša*; лит. *eiti kur kojos veda*); рус. *на одной ноге* ('быстро сбегать куда-либо, сделать что-либо') = лит. *ant vienos kojos būti*; рус. *давай бог ноги* = лит. *dieve duok kojas*; лтш. *dot kājām vaļu* = лит. *duoti valių kojomis*; ср. также неполные (функционально-семантические) эквиваленты: рус. *взять ноги в руки* – лтш. *ņemt kājas pār pleciem* (лтш. *kājas pār pleciem – un prom*) – лит. *į kojas pakurti*; рус. *со всех ног (бежать)* = лит. *kiek kojos įkabina* и другие. Второе значение 'медленно идти, двигаться' имеют следующие межъязыковые синонимы: рус. *нога за ногу* = лит. *koja už kojos* (ср. также структурные варианты лит. *koja pro kojų*; лит. *koja kojon*). Состояние покоя, противоположное движению, отображается редко – например, в семантике эквивалентных антонимов к вышеперечисленным СФ (с 1-м и 2-м значениями): рус. *лежать в ногах* = лтш. *gulēt pie kājām* = лит. *gulėti prie kojų*.

СФ с соматизмом *нога* участвуют не только в описании физических состояний человека, но и в описании его психических, эмоциональных состояний, социального поведения, оценочного отношения к миру и другим людям, личностных качеств и характера, и даже материального уровня жизни.

Внутренние и эмоциональные состояния человека

Полные эквиваленты с компонентным варьированием характеризуют настроение человека – плохое, мрачное, капризное: рус. *встать с левой [не с той] ноги* = лтш. *izkāpis (no gultas) ar kreiso kāju* = лит. *kaire / ne ta koja iš lovos išlipti / atsikelti*. Здесь хотелось бы обратить внимание на общее символическое значение компонента *левый*: если «правая часть тела соответствует свету, объективности», то «левая – тьме, субъективности» (Шейнина 2006: 175). Кроме того, согласно приметам, все, что находится слева, исходит от лукавого (Никитина и др. 2009: 426). Очевидно, что негативная окраска компонента *левый* характерна для всех трех языковых картин мира и составляет содержание общей культурной коннотации данных СФ, отражающей общие для русской и балтийской лингвокультур ассоциации.

Состояние потрясения, страха выражается значениями СФ – полных эквивалентов: рус. *ноги подкосились / отнялись* = лит. *kojas pakirto / atėmė* (лит. *atimti / pakirsti kojas*).

Состояние внутренней несвободы, зависимости передается семантикой следующих эквивалентных СФ: рус. *связывать по рукам и ногам* = лтш. *saistīt rokas un kājas* = лит. *surišti rankas ir kojas* – и противопоставляется состоянию внешней свободы, вольной жизни; ср.: лтш. *uz brīvām kājām* = лит. *laisva / valna koja*.

Личностные качества и характер человека

Большое количество эквивалентных СФ, описывающих человека, в значении которых указывается на качества характера человека, образовались при метафорическом переосмыслении прототипических словосочетаний со словом *нога* в переносном значении – ‘опора, нижний конец чего-либо, например мебели, механизмов и т.д.’

Самостоятельность человека. Разные аспекты этого качества передаются полными эквивалентами, ср.: рус. *поставить на ноги* (‘сделать самостоятельным, помочь стать самостоятельным’) = лтш. *nostādīt uz kājām* = лит. *pastatyti ant kojų; pakelti ant kojų*; рус. *держаться на ногах* = лтш. *turēties / noturēties uz kājam* (‘уметь самостоятельно существовать в трудной ситуации’) = лит. *ant kojų laikytis*; рус. *встать на ноги* (‘стать материально

самостоятельным') = лит. *stotis / atsisototi ant (savų) kojų* = лтш. *nostāties uz (savām) kājām* (ср. также лтш. *tikt uz savām kājām* ('пережив трудности и несчастья, достичь благополучия, достатка'); рус. *стоять на своих ногах* ('быть самостоятельным, независимым') = лтш. *stāvēt uz savām kājām* = лит. *savo kojomis stovėti*; многозначный СФ рус. *стоять обеими ногами* (1) 'иметь прочный, надежный фундамент в жизни'; 2) 'быть реалистом, действовать, сообразуясь с реальными возможностями') = лтш. *stāvēt ar abām kājām uz zemes* = лит. *remtis / stovėti abiem kojomis*. Ср. антоним к первому значению последнего ряда эквивалентов – лит. *stovėti kaip ant vištos kojos*.

Оценочное отношение человека к миру

Оценочное, эмоционально-оценочное отношение человека к миру, к чему-либо или к кому-либо проявляется в 1) вербальном и 2) невербальном поведении. Так, вербально эмоционально-оценочное отношение выражается, например, эквивалентными жестовыми СФ, имеющими значение 'словом наносить оскорбления, клеймить кого-либо': лтш. *mīdīt / mīt / bradāt kājām* = лит. *mindžioti kojomis; paminti po kojomis* (ср. также лтш. *mīt ar kājām dvēselē* 'топтать ногами в душе'). Другие эквивалентные жестовые СФ: рус. *положить / бросить к ногам* ('выразить уважение, восхищение, любовь') = лтш. *polikt pie kājām* = лит. *padėti po kojų* – описывают положительное эмоционально-оценочное отношение к кому-либо, проявленное в невербальном поведении.

Социальное поведение человека

Многие межъязыковые эквивалентные СФ сообщают о поведении, действиях и поступках человека, оцениваемых отрицательно; ср., например: рус. *путаться / вертеться под ногами* ('мешать своим присутствием что-либо делать; отвлекать') = лтш. *pīties / maisīties pa kājām* = лит. *rainiotis po kojomis*; рус. *целовать ноги кому-либо* ('благодарить кого-либо, унижаясь') = лтш. *bišot kājas* = лит. *bišioti kojas*; рус. *лизать ноги кому-либо* ('угодничая, унижаться перед кем-либо') = лит. *laižyti kojas*. Следующие функционально-семантические эквиваленты, отличающиеся структурно, также содержат отрицательную оценку социального поведения; ср.: рус. *левой ногой сделать что-л.* ('выполнить работу, сделать что-л. плохо, небрежно, кое-как') – лит. *kur / kam koja, kur / kam ranka*. (О семантике символа *левый* см. выше). Жестовые эквивалентные фразеологизмы, характеризующие поведение человека: рус. *броситься / падать в ноги [к ногам]* ('умолять, просить кого-либо о чем-либо') = лтш. *nomesties / nokrist pie kājām* = лит. *į kojas pulti* – развивают отрицательную или положительную оценку в контексте конкретной ситуации.

Материальное благосостояние человека

Весьма редкие русские и балтийские СФ с компонентом *нога* описывают богатую, роскошную жизнь человека; ср. например, эквиваленты: рус. *на широкую ногу (жить)* = лит. *ant didžios kojos*; рус. *на барскую ногу* = лит. *ant poniškos kojos*.

2. ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МИРЕ, ОТРАЖЕННЫЕ В СЕМАНТИКЕ СФ С КОМПОНЕНТОМ РУС. *НОГА*, ЛТШ. *KĀJA*, ЛИТ. *KOJA*

Пространство и время (хронотоп) формируют координаты нашего трехмерного материального мира. Основным свойством материи, как известно, является движение. Человек получал первые знания о мире, его категориях и свойствах прежде всего через свой телесный опыт: тело человека издревле являлось, говоря философским языком, мерой всех вещей, что и отразилось в языке, в частности в соматической фразеологии. Основные категории мира, его свойства и качества запечатлелись и в семантике анализируемой группы СФ. Противопоставленные качества мира нередко отображаются в бинарных оппозициях – фразеологических антонимах.

Пространство и время (хронотоп)

Беспорядок (хаос) – порядок (мир, космос). Мир – это порядок, в противовес хаосу, из которого зародился мир. И «на заре человечества способ постижения мира состоял в упорядочивании», а это «движение к порядку» превосходило хаос (Ковшова 2013: 151–152). Семантический полюс оппозиции „беспорядок” описывают эквивалентные СФ: рус. *вверх ногами* = лтш. *ar kājām uz augšu / gaisā* = лит. *aukštyn kojomis*; рус. *перевернуть все вверх ногами* = лтш. *apgriest visu (pasauli) ar kājām augšu* = лит. *apversti aukštyn kojomis* (ср. также безэквивалентный рус. *черт ногу сломит*).

Наличие основы – отсутствие основы. Данная оппозиция может рассматриваться во взаимодействии с приведенной выше оппозицией «порядок – беспорядок»: наличие основы = порядок – отсутствие основы = хаос. Ср. межъязыковые эквиваленты с общим значением ‘утрата жизненной основы, опоры, стабильности’: рус. *почва / земля колеблется под ногами* = лтш. *zeme līgojas zem kājām* = лит. *žemė slysta iš po kojų* (а также ср. рус. *почва / земля уходит из-под ног; терять почву под ногами*) – и

латышский фразеологизм с противоположной, антонимичной, семантикой *patats zem kajām* 'иметь надежное стабильное положение'.

Верх – низ; близкое – далекое; свое – чужое; открытое – закрытое; динамичное – статичное. Известно, что слова *мир* и *пространство* – синонимы. К архетипическим оппозициям, структурирующим мир, или пространство, вокруг человека, относятся следующие ключевые: «верх – низ», «близкое – далекое», «свое – чужое», «открытое – закрытое», «динамичное – статичное» и некоторые др. Знание и понимание пространства записывалось сначала телесным кодом культуры, который, безусловно, тесно связан с пространственным и временным кодами. Так, пространственная оппозиция «верх – низ» метонимически описывается частями тела, ср.: рус. *с головы до ног* = лтш. *no galvas līdz kajām* = лит. *nuo kojų iki galvos*. Это минимальное пространство, занимаемое человеком. Ближайшее, или личное, пространство человека обозначают также и другие эквивалентные СФ: рус. *лежать / находиться в ногах* = лтш. *gulēt pie kājām* = лит. *gulėti prie kojų*; лит. *gale kojų*. Человек осваивал пространство по направлению от «близкого» к «далекому»; ср.: рус. *одной ногой здесь, другой там* = лтш. *ar vienu kāju [kaut kur], ar otro [citur]*; лтш. *ar vienu kāju [kaut kur]*. Постепенное освоение человеком окружающего мира раздвигало границы мира, однако всегда оставалось «чужое» пространство, противопоставленное «своему» (ср. «свое»: рус. *в ногах* = лит. *gale kojų* = лтш. *pie kājām [gulēt]*). На «чужое» пространство указывают эквивалентные СФ с варьированием глагольного компонента: рус. *нога не ступала* ('где никто не бывал; о глухих, диких, необжитых местах') = лит. *nė koja nepastovėjo*; а также лит. *nė kojos nebuvo*.

Пространство и время можно разъединить только условно. Многие СФ с общим значением 'быстро / медленно идти, бежать, передвигаться' (см. выше) характеризуют и пространство, и время, потому что движение – категория, реализующая в едином пространстве-времени (хронотопе). Например, рус. *идти / бежать, куда ноги несут* = лтш. *iet / skriet kur kājas nes* = лит. *eiti kur kojos neša*, как и некоторые другие эквивалентные ряды, акцентируют «открытое», незамкнутое, «динамичное» пространство – в направлении от «близкого» к «далекому».

Быстро – медленно. Движение характеризуется через понятие *скорость*. Рус. *давай бог ноги* = лит. *dieve duok kojas* – эти и другие приведенные выше синонимичные межъязыковые эквиваленты, а также антонимичные им СФ, например, рус. *нога за ногу* = лит. *koja už kojos*, характеризуют движение как проявленное единое пространство-время.

Короткий – долгий. Другие антонимичные по семантике прототипические словосочетания развились в эквивалентные СФ с синонимичным

значением ‘зайти на короткое время куда-либо, быть где-либо короткое время’; ср.: лтш. *apsildīt kājas* – лит. *nespėti koją sušilti*.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Как в отдельном отражается целое, как в малом отображается большое, так в семантике одной группы соматических фразеологизмов с компонентом *нога* в русском и балтийских языках (рус. *нога*, лтш. *kāja*, лит. *koja*), рассмотренных в сопоставительно-типологическом аспекте, – фиксируются универсальные принципы организации мира и человека. Тождественность фрагмента картины мира русских и балтов обусловлена, наряду с другими факторами, большим количеством полных эквивалентов (межъязыковых синонимов) и частичных эквивалентов. Межъязыковые эквивалентные СФ нередко выстраиваются не только в синонимические, но и в антонимические ряды. В антонимии рассматриваемых СФ, в свою очередь, проявляется бинарный принцип отображения мира в сознании и языке. Представления о человеке и мире, в котором живет человек, во многих случаях структурируются определенным набором универсальных оппозиций, в которые «укладываются» межъязыковые эквивалентные СФ.

СОКРАЩЕНИЯ

лит. – литовский

лтш. – латышский

рус. – русский

СФ – соматические фразеологизмы

ЛИТЕРАТУРА

- Городецкая Ирина 2007: *Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Пятигорск. Доступно: <http://www.dissercat.com/content> (Обращение: 15.12.15).
- Дмитрий О. Добровольский, В.Т. Малыгин, Л.Б. Коканина 1990: *Сопоставительная фразеология (на материале германских языков)*. Владимир: ВГПИ.
- Ковшова Мария Л. 2013: *Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- Красных Виктория В. 2002: *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология*. Москва: ИТДГК «Гнозис».
- Куницкая и др. – Куницкая Н.В., Мельник В.Ф., Данилов Б.С. 1989: Функционально-семантическая динамика соматических лексем в составе фразеологических единиц. – *Дериватология и динамика в романских и германских языках*. Кишинев: Штиинца, 48–55.
- Лапшина Светлана С. 2011: *Особенности словообразовательно-фразеологического комплекса с полисемантом нога в современном русском языке*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва. Доступно: <http://www.referun.com/p> (Обращение: 22.12.15).
- Никитина и др. – Никитина Татьяна Г., Рогалева Елена И., Иванова Надежда Н. 2009: *Большой словарь примет*. Москва: АСТ: Астрель.
- Райхштейн Александр Д. 1982: К сравнительно-типологической характеристике фразеологических систем. – *Исследования по сопоставительной типологии языков*. Москва: МГПИ, 102–113.
- Руднев Вадим П. 2001: *Энциклопедический словарь культуры XX века*. Москва: Аграф.
- Тимеа Чэтэ 1999: *Соматические фразеологизмы в русском и венгерском языках*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва. Доступно: <http://www.dissercat.com/content> (Обращение: 14.12.15).
- Шейнина Елена Я. 2006: *Энциклопедия символов*. Москва: АСТ; Харьков: Торсинг.
- Ruškyš Algirdas 2005: Kiekybės reikšmės frazeologizmų, vartojamų kai kuriose baltų, slavų ir germanų kalbose, funkcinė ir semantinė tipologija. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 9. Liepāja: LU, 70–83.

СЛОВАРИ

ФСРЛЯ – Федоров Александр И. *Фразеологический словарь русского литературного языка. В 2-х томах.* Москва: Цитадель, 1997.

ФСРЯ – Молотков Александр И. (ed.). *Фразеологический словарь русского языка,* Санкт-Петербург: Вариант, 1994.

KLFV – Bauga A., Jostsone A., Tjurina L. *Krievu-lanviešu frazeoloģiskā vārdnīca. Русско-латышский фразеологический словарь. 2. sēj.* Rīga: Liesma, 1974.

LFV – Laua Alise, Ezeriņa Aija, Veinberga Silvija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* Rīga: Avots, 2000.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 6. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

LLVV – Ceplītis L. (ed.). *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8.* Rīga: Zinātne, 1972–1996.

RLKFŽ – Stašaitienė Vilija, Paulauskas Jonas. *Rusų–lietuvių kalbų frazeologijos žodynas. Русско–литовский фразеологический словарь.* Vilnius: Mokslas, 1985.

FŽ – *Frazeologijos žodynas.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Universalios žmogaus ir pasaulio idėjos
somatinių frazeologizmų su dėmeniu
ru. *нога*, la. *kāja*, lie. *koja* semantikoje

SANTRAUKA

Remiantis lyginamąja tipologine analize, straipsnyje aptariamos rusų ir baltų idėjos apie žmogų ir pasaulį, užfiksuotos frazeologizmų su somatizmu *koja* semantikoje rusų, latvių ir lietuvių kalbose. Somatiniai frazeologizmai, kaip vienas iš seniausių žodyno sluoksnių bei somatinio kultūros kodo „įrankių“, atspindi archajiškus žmonių vaizdinius. Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad, pirmiausia, šie kultūriniai vaizdiniai apima įvairius žmogaus gyvenimo aspektus (fizinę ir emocinę būseną, charakterį, elgesį, santykį su pasauliu ir pan.), taip pat ir pagrindines pasaulio sandaros kategorijas (erdvę ir jos organizavimą, laiką, judesį ir pan.). Antra, nemaža šių vaizdinių dalis yra bendra tiek rusams, tiek baltams. Kartu su

kitais veiksniais, rusų ir baltų idėjų apie žmogų ir pasaulį (ar pasaulio vaizdo fragmentą) tapatumo rezultatas – daug visiškų somatinių frazeologizmų atitikmenų.

Daugumą šių universalių idėjų apie žmogų ir pasaulį sudaro tam tikra universalių priešybių grupė, kurioje telpa tapatūs somatiniai rusų ir baltų kalbų frazeologizmai. Frazeologizmai sudaro tiek antonimų, tiek sinonimų eiles. Analizuojamų frazeologizmų antonimų atveju atskleidžiamas dvinaris pasaulio „organizavimo“ principas bei pasaulio atspindys sąmonėje ir kalboje. Taigi žmogaus idėjos remiasi priešybėmis: „gyvenimas – mirtis“, „budrumas – sapnas“, „sveikata – liga“, „nuovargis – energingas veikimas“, „judesys – poilsis“ ir pan. Pavyzdžiui, priešybių poroje „sveikata – liga“ kelioms kalboms būdingi tapatūs sinonimai su bendrąja reikšme „būti sveikam, pasveikti“ – ru. *быть на ногах* = la. *būt uz kājām* = lie. *būti ant kojų* – turi antonimus: ru. *едва держаться / стоять на ногах* (от слабости и болезни) = la. *tikko (ar pūlēm) turēties uz kājām* = lie. *vos ant kojų laikytis / pastovėti*. Žmogaus gyvenamo pasaulio idėjos suformuoja šias priešybes: „viršus – apačia“, „šis – svetimas“, „arti – toli“, „atviras – uždaras“ ir pan. Plg.: „šis“ („arti“) erdvė: ru. *лежать в ногах* = la. *gulēt pie kājām* = lie. *gulėti prie kojų* – kaip priešprieša „svetimas“ („toli“) erdvei – ru. *нога не ступала* = lie. *nė koja nepastovėjo*.

Įteikta 2016 m. vasario 21 d.

TATJANA STOIKOVA

Maskavas 198 – 22, Rīga LV – 1019, Latvia

stoikova@lanet.lv

DALIUS JARMALAVIČIUS

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: sinchroninė ir diachroninė žodžių daryba, istorinė germanų kalbų morfologija, baltų dvikalbių rankraštinų žodynų žodžių darybos tyrimai.

XVII A. ANONIMINIO
RANKRAŠTINIO ŽODYNO
LEXICON LITHUANICUM
SUDURTINIAI VOKIEČIŲ
KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

German Nominal Compounds in Manuscript
Anonymous German-Lithuanian Dictionary
Lexicon Lithuanicum from the 17th Century

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje aptariami XVII a. anoniminio rankraščinio vokiečių-lietuvių kalbų žodyno *Lexicon Lithuanicum* vokiškų daiktavardžių dūriniai. Tyrimo duomenys pateikiami šia tvarka: pirmiausia aprašomi dūrinių modeliai pagal jų pirmojo dėmens kalbos dalį, aptariamas jų jungimo pobūdis, po to analizuojami sudurtiniai daiktavardžiai pagal jų dėmenų semantinę-sintaksinę ryšį, išskiriant determinatyvinius, posesyvinius, kopuliatyvinius ir valdomuosius dūrinius. Galiausiai apžvelgiama sudurtinių daiktavardžių dėmenų darybinė struktūra.

ESMINIAI ŽODŽIAI: žodžių daryba, rankraščinis žodynas, sudurtiniai žodžiai, determinatyviniai, posesyviniai ir valdomieji dūriniai.

ANNOTATION

This article analyzes the compounding of German nouns in the manuscript anonymous German-Lithuanian dictionary *Lexicon Lithuanicum* from the 17th Century. The results are presented as follows: first, the types of German nouns based on their left-hand members containing a linking element are discussed; afterwards, another classification of

compounds according to the semantic and syntactic interpretation of their constituents, including determinative, possessive, copulative and de-verbal compounds, is analyzed. Finally, the structure of compound words from the perspective of word-formation of their units is described in detail.

KEYWORDS: word-formation, manuscript dictionary, nominal compounding, determinative, possessive and deverbal compounds.

0. ĮVADAS

Šiame straipsnyje aptariami anoniminio vokiečių–lietuvių kalbų rankraščinio žodyno *Lexicon Lithuanicum*, kuris laikytinas pirmuoju šių kalbų žodynu Mažojoje Lietuvoje, vokiškų daiktavardžių dūriniai. Prieš pateikiant sudurtinių vokiečių kalbos daiktavardžių analizės duomenis, vertėtų keletu žodžių apžvelgti žodyno kilmės hipotezes. Pažymėtina, kad ligi šiol mokslininkams nepavyko nustatyti nei rankraščio autoriaus, nei konkrečios jo parašymo datos. Tiesa, ilgą laiką manyta, kad minėto žodyno autorius turėjęs būti Danielius Kleinas, o šios hipotezės šalininkai argumentavo tuo, kad Kleinas, be lietuvių kalbos gramatikos, dar buvo parengęs dvikalbį žodyną, kuris nebuvo išspausdintas, todėl *Lexicon Lithuanicum* galėtų būti pastarojo nuorašas (plg. Citavičiūtė 2008: 266, 2009: 32–33; Drotvinas 1987: 10). Su šia autorystės interpretacija nėra linkęs sutikti Vincentas Drotvinas, atkreipdamas dėmesį į tai, kad tiek žodyne, tiek ir Kleino veikaluose skiriasi tų pačių žodžių rašyba. Jei tai būtų Kleino rankraštis, tai abiejuose veikaluose žodžių užrašymas esą sutaptų kur kas labiau. Nors, sprendžiant iš *Lexicon Lithuanicum* rankraščio popieriaus ženklų, žodynas galėtų būti parašytas 1632–1658 m., t. y. parengtas panašiu laiku, kaip ir Kleino gramatikos, tačiau rankraščio rašysenos analizė leidžia teigti, kad tai veikia turėtų būti kelių asmenų parengtas veikalas (Drotvinas 1987: 12–15, 18). Tuo tarpu Vincas Urbutis rankraščinio žodyno autorystės klausimu nėra toks kategoriškas, nes ir paties Kleino žodžiai rašomi nevienodai, todėl atskirų priebalsių dvejinimo atvejų nesutapimas dar nereiškia skirtingos autorystės. Kita vertus, Urbutis pažymi, kad *Lexicon Lithuanicum* yra tik nuorašas, rengtas ne vieno žmogaus (Urbutis 1990: 184). Kadangi šio rankraščio autorystė nėra nustatyta, todėl, anot Drotvino (1987: 23), šį žodyną tikslinga laikyti anoniminiu, savarankišku XVII a. vidurio Prūsijos lietuvių raštijos paminklu, vertingu dėl gyvosios to meto kalbos žodžių gausos, taip pat dėl įvairios žodyno leksinės ir darybinės sinonimikos.

Lexicon Lithuanicum, kurio tekstą sudaro 225 puslapiai (113 lapų), o registrą – 9200 vokiškų žodžių bei 7200 lietuviškų atitikmenų, žodžių darybos aspektu tiek pasaulyje, tiek ir Lietuvoje nėra plačiau tyrinėtas, o daiktavardiniai vokiečių kalbos dūriniai, kurių užfiksuota ne tiek mažai (1170 žodžių), iš viso netirti, todėl šis rankraštis pasirinktas daiktavardžių dūrinių darybos analizės šaltiniu. Rankraštinis žodynas pasitelkiamas tyrimui dar ir dėl to, kad tokio pobūdžio tekste gausu šnekamosios, korektūrų nepalietos leksikos, teikiančios nemažai informacijos apie tam tikru laikotarpiu vartotos kalbos subtilybes, jos autentiškumą.

Kitas apie šio straipsnio aktualumą bylojantis faktas yra istorinės vokiečių kalbos dūrinių darybos sistemiško tyrimo stoka, ypač pasigendama tyrimų apie XVII a. sudurtinių žodžių vyraujančius tipus. Antai Eva-Maria Heinle (2000: 1911–1912) šio šimtmečio dūrinius apibūdina labai bendrai, t. y., pirma, jog jie užėmė svarbų vaidmenį žodžių daryboje, ir antra, kad anuomet jau ryškėjo tendencija daiktavardžių dūrinius sudaryti iš daugiau nei dviejų komponentų. Kaip pastebime, šie teiginiai nėra informatyvūs ir neleidžia susidaryti bendro vaizdo apie XVII a. dūrinių daryboje dominavusius jų modelius, dėmenų struktūros ypatybes. Taigi, remiantis atliktos analizės duomenimis, siekiama ne tik aprašyti žodyne užfiksuotų vokiečių kalbos daiktavardinių kompozitų vyraujančius darybinius modelius, dėmenų sintaksinę–semantinę sandarą bei apžvelgti komponentų jungimo pobūdį ar jų darybinę struktūrą, bet ir įvertinti žodžių, reprezentuojančių daugiakompleksę dėmenų struktūrą, darybos potencialą.

Straipsnyje tyrimo duomenys pateikiami šia tvarka: pirmiausia dūriniai aptariami pagal pirmojo dėmens kalbos dalį, siekiant nustatyti vyraujančius dūrybos modelius bei komponentų jungimo pobūdį, po to jie aprašomi pagal dėmenų semantinę–sintaksinę ryšį. Galiausiai apžvelgiama sudurtinių vokiškųjų daiktavardžių dėmenų darybinė struktūra.

Tikslinant tam tikrus vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių darybos faktus naudotasi šiais žodynais: Hermanno Frischbiero (1971), Richardo Pietscho (1991), elektronine Jacobo ir Wilhelmo Grimmų žodyno versija (URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>), ir DUDEN etimologijos žodynu (2001).

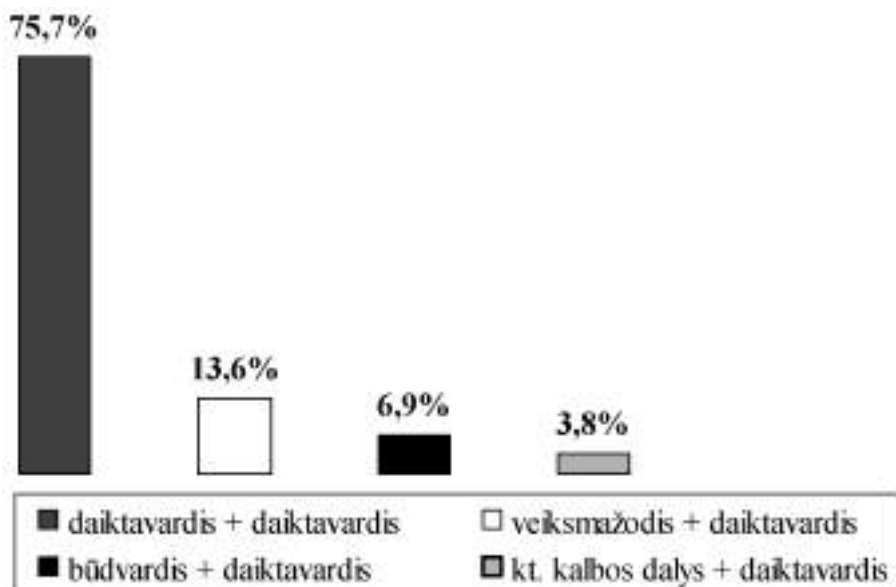
1. DŪRINIŲ DĖMENŲ SANDARA PAGAL PIRMOJO DĖMENS KALBOS DALIS

Žodyne dominuoja dūrinių modelis, kurio abu dėmenys yra daiktavardiniai. Šie žodžiai sudaro 75,7 % visų sudurtinių žodžių (žr. 1 diagramą), pvz.:

*Abendstern Wakaro βwaiβde*¹ ‘vakaro žvaigždė’ Lex 2a (*Abend* ‘vakaras’ + *Stern* ‘žvaigždė’), *Bauchwehe Pilwo Skaudejims, Rûpes* Lex 13 (*Bauch* ‘pilvas’ + *Wehe* ‘skausmas’), *Dachziegel Czerpiczia, Plita* ‘čerpė’ Lex 22 (*Dach* ‘stogas’ + *Ziegel* ‘plyta’), *Finger Hutt Nopertskas* ‘antpirštis’ Lex 36 (*Finger* ‘pirštas’ + *Hutt* ‘skrybėlė, kepurė’), *Milch Eymer Milβtuwe* ‘milžtuwė’ Lex 61a (*Milch* ‘pienas’ + *Eymer* ‘kibiras’), *Schafffleisch Awinczena* ‘aviena’ (*Schaff* ‘avis’ + *Fleisch* ‘mėsa’), *Tischtuch Skoterte* ‘staltiesė’ Lex 88 (*Tisch* ‘stalas’ + *Tuch* ‘skarelė’).

1 DIAGRAMA. Dūriniai pagal pirmojo dėmens kalbos dalį²

Daug mažiau žodyne rasta dūrinių su pirmuoju veiksmazodiniu dėmeniu, kurie sudaro 13,6 % visų sudurtinių daiktavardžių, pvz.: *Auffwaschtuch Masgote* ‘mazgotė, skuduras’ Lex 10 (*auffwaschen* ‘plauti, mazgoti’ + *Tuch* ‘skarelė, skuduras’), *Backof Peczus* ‘krosnis’ Lex 12a (*backen* ‘kepti’ + *Ofen* ‘krosnis’), *Dancklied Dekawones Giesme* Lex 22a (*dancken* ‘dėkoti’ + *Lied* ‘daina, giesmė’), *Findgeld Radybos* Lex 36 (*finden* ‘(su)rasti’ + *Geld* ‘pinigai’), *Schneidscheer*

¹ Straipsnyje pateikiamas originalus analizuojamo šaltinio autoriaus dūrinių vertimas į lietuvių kalbą. Viengubose kabutėse pateikiami žodžiai, kurių reikšmė šiuolaikinėje kalboje skiriasi arba skaitytojui gali būti nesuprantama.

² Plg. Jarmalavičius, Stundžia 2015: 233.

Zirkles ‘žirklės’ Lex 76a (*schneiden* ‘pjauti, kirpti’ + *Scheer(e)* ‘žirklės’), *Wetz Stein Tekelas*, *Galanstuwas* ‘galąstuvai’ Lex 105 (*wetzen* ‘galąsti’ + *Stein* ‘akmuo’).

Palyginti su dūriniais, kurių pirmasis dėmuo yra veiksmažodis, būdvardis + daiktavardis modelio žodžių užfiksuota beveik dvigubai mažiau (~6,9 %), pvz.: *Baar Geld Penigai* ‘pinigai’ Lex 12 (*bar* ‘grynas’ + *Geld* ‘pinigai’), *Flachfeld Lyguma* Lex 36a (*flach* ‘plokščias’ + *Feld* ‘laukas’), *Graupferd Szirmas* ‘širmas arklys’ Lex 44 (*grau* ‘pilkas’ + *Pferd* ‘arklys’), *Neumond jaunas* ‘jaunatis’ Lex 64a (*neu* ‘naujas’ + *Mond* ‘mėnulis’), *Sauerteig Raugas* Lex 73 (*sauer* ‘rūgštus’ + *Teig* ‘tešla’), *Weiß Brodt Piragas* ‘pyragas, balta duona’ Lex 104a (*weiß* ‘baltas’ + *Brodt* ‘duona’).

Dūrinių, kurių pirmasis dėmuo gali būti prielinksnis ar skaitvardis, žodyne rasta labai mažai, ir jie sudaro vos 3,8 % visų analizuotų daiktavardžių, pvz.: *Auffgeld Uβzylkas* ‘priedas’ Lex 8a (*auff* ‘prie, ant’ + *Geld* ‘pinigai’), *Nachhochzeit Paswodbis* ‘vaišės po vestuvių’ Lex 63a (*nach* ‘po’ + *Hochzeit* ‘vestuvės’), *Vorhauß Buttas* ‘priemenė’ Lex 102 (*vor* ‘prieš’ + *Hauß* ‘namas’), *Einhorn Wienraggis* ‘vienaragis’ Lex 28 (*ein(s)* ‘vienas’ + *Horn* ‘ragas’), *Nenunauge Dewinakkis* ‘devynakė’ Lex 64a (*neun* ‘devyni’ + *Auge* ‘akis’).

2. DŪRINIŲ DĖMENŲ JUNGIMO POBŪDIS

Žodyno dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu ir veiksmažodiniu dėmeniu gali būti su jungiamaisiais elementais ir be jų. Nagrinėjamo rankraščio 196 sudurtiniams žodžiams būdinga interfiksacija, jie sudaro apie 16,8 % visų sudurtinių žodžių. Jungiamieji elementai gali būti linksniniai ir nelinksniniai (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. *Lexicon Lithuanicum* dūrinių dėmenų jungimas

Dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu ir veiksmažodiniu dėmeniu		
1045 (100 %)		
Be jungiamojo elemento	Su jungiamuoju elementu	
849 (81,2 %)	196 (18,8 %)	
	Linksniniai jungiamieji elementai	Nelinksniniai jungiamieji elementai
	174 (16,7 %)	22 (2,1 %)

Didžiosios dalies dūrinių su abiem daiktavardiniais dėmenimis jungiamieji elementai žymi pirmojo dėmens linksnio formą (žr. 2 lentelę). Sudurtinių žodžių dėmenys jungiami šiais linksniniais interfiksais:

2 LENTELĖ. Dūrinių jungiamieji elementai

Modelis	Jungiamieji elementai (196)				
	(e)s	(e)n	e	er	ens
<i>Daiktavardis + daiktavardis</i>	58	103	10	10	2
<i>Veiksmazodis + daiktavardis</i>	-	-	13	-	-
Proc.	29,6	52,6	11,7	5,1	1

a) *-(e)n-*, su kuriuo yra daugiausia žodžių, pvz.: *Augenlieder Akkiu Wokkai* Lex 10 (gen. pl. *Augen* ‘akių’ + nom. pl. *Lieder* ‘vokai’), *Birkenoel Degutas* Lex 18 (gen. pl. *Birken* ‘beržų’ + nom. sg. *Oel* ‘aliejus’), *Fliegen Schwarm Mussumarai* ‘musių spiečius’ (gen. pl. *Fliegen* ‘musių’ + nom. sg. *Schwarm* ‘spiečius’), *Gerstenstroh Miezenojei* ‘miežių šiaudai’ (gen. pl. *Gersten* ‘miežių’ + nom. sg. *Stroh* ‘šiaudai’);

b) *-(e)s-*, su kuriuo užfiksuota mažiau dūrinių nei su jungiamuoju elementu *-(e)n-*, pvz.: *Bockshorn Ozo ragas* ‘ožio ragas’ Lex 19 (gen. sg. *Bocks* ‘ožio’ + nom. sg. *Horn* ‘ragas’), *Bräutigams Mutter Anczyta* ‘anyta’ Lex 19a (gen. sg. *Bräutigams* ‘jaunikio’ + nom. sg. *Mutter* ‘motina’), *Gottes Hauß Baßnyczia* ‘Bažnyčia’ Lex 43a (gen. sg. *Gottes* ‘Dievo’ + nom. sg. *Hauß* ‘namas’), *Kindes Kind Waiku waikai*, *Annuks* ‘vaikaitis’ (gen. sg. *Kindes* ‘vaiko’ + nom. sg. *Kind* ‘vaikas’);

c) *-e-*, kuris yra daug retesnis už *-(e)n-* ir *-(e)s-*, pvz.: *Erndtezeit Pjutes Czesas* ‘pjūtis’ Lex 32 (nom. sg. *Erndte* ‘pjūtis’ + nom. sg. *Zeit* ‘laikas’), *Gansestall Zasinyczia* ‘žąsidė’ Lex 39 (gen. pl. *Ganse* [Gänse] ‘žąsų’ + nom. sg. *Stall* ‘tvartas’), *Kuhe Kalb Telicze* ‘telyčaitė’ Lex 56 (gen. pl. *Kuhe* [Kühe] ‘karvių’ + nom. sg. *Kalb* ‘teliukas’);

d) *-er-*, kuri turi 10 kompozitų, pvz.: *Eyer Klar Baltinys* ‘baltymas’ Lex 33a (gen. pl. *Eyer* ‘kiaušinių’ + *Klar* ‘baltymas’), *Hünerstall Laksta* ‘vištidė’ Lex 51a (gen. pl. *Hüner* [Hühner] ‘vištų’ + nom. sg. *Stall* ‘tvartas’), *Kleiderbürst Drapano Szepetys* ‘drabužių šepetys’ Lex 54a (gen. pl. *Kleider* ‘drabužių’ + nom. sg. *Bürst[e]* ‘šepetys’);

e) *-ens-*, kuriuo sujungta vos pora žodžių, pvz.: *Glaubensgenoß* Vienos Wieros ‘bendratikis’ Lex 43 (gen. sg. *Glaubens* ‘tikėjimo’ + nom. sg. *Genoß* [Genosse] ‘draugas, narys’), *Herzensfreund ßirdies prietelus* ‘artimas draugas’ Lex 48a (gen. sg. *Herzens* ‘širdies’ + nom. sg. *Freund* ‘draugas’).

Daiktavardis + daiktavardis modelio dūrinių dėmenys nelinksniniais elementais jungiami retai, pvz.: *Bruderntochter Brolyzce* ‘dukterėčia’ Lex 20 (*Bruder* ‘brolis’ + *n* + *Tochter* ‘duktė’), *Geburtsstunde Adina Uzgimmimo* ‘gimimo valanda’ Lex 39a (*Geburt* ‘gimimas’ + *s* + *Stunde* ‘valanda’), *Herzeleyd Nekandas*, *Negandas* ‘neganda’ Lex 48a (*Herz* ‘širdis’ + *e* + *Leyd* ‘kančia’), *Liebestrunck Meiles gerimas* ‘meilės gėrimas’ Lex 59 (*Liebe* ‘meilė’ + *s* + *Trunck* ‘gėrimas’),

Paulbekehrungstag Pussiauzêmis, Paulinne ‘Paulinè’ Lex 67 (*Paulbekehrung* ‘Pauliaus atsivertimas’ + *s* + *Tag* ‘diena’), *Storchen Nest Gandru lizdas* ‘gandralizdis’ Lex 84a (pl. *Storche* [Störche] ‘gandrai’ + *n* + *Nest* ‘lizdas’).

Didžioji dalis daiktavardžių dūrinių su pirmuoju veiksmožodiniu dėmeniu dažniausiai vartojami be jungiamojo elemento (žr. 2 lentelę). Su jungiamuoju nelinksniniu interfiksu *-e-* žodyne rasta 13 žodžių, jie sudaro 8,1 % šio tipo dūrinių, pvz.: *Blasebalg Duples* ‘vargonų dumplės’ Lex 18 (*blasen* ‘pūsti’ + *Balg* ‘dumplės’), *Hebebaum Wiedzdas* ‘svertas’ Lex 46a (*heben* ‘kelti’ + *Baum* ‘medis, svertas’), *Löse Geld Waddawimas* ‘išpirka’ Lex 59a (*lösen* ‘atleisti, nutraukti’ + *Geld* ‘pinigai’), *Näherahmen Spielczus* ‘audinio rėmas’ Lex 64 (*nähen* ‘siūti’ + *Rahmen* ‘rėmas’), *Pflege Sohn Ißsunis* ‘posūnis’ Lex 67a (*pflegen* ‘globoti’ + *Sohn* ‘sūnus’), *Sendebrieff Gromata* ‘laiškas’ Lex 79a (*senden* ‘siųsti’ + *Brieff* ‘laiškas’).

Palyginę šio tyrimo duomenis su kitais istorinės žodžių darybos darbais, galime išvelgti tam tikras dūrinių dėmenų jungimo tendencijas XVII a. vokiečių kalbos šaltiniuose. Antai Danielis Sollingas, nustatė, kad XVII a. pamokslų tekstuose sudurtinių daiktavardžių dėmenys dažniausiai jungiami elementais *-(e)n-* (54,1 %) ir *-(e)s-* (38,4 %), o kiti jungiamieji elementai yra daug retesni (plg. Solling 2012: 147–148). Minėti interfiksacijos polinkiai būdingi ir Langijaus rankraščinio žodyno dūriniams, o jungiamieji elementai *-(e)n-* ir *-(e)s-* sudaro atitinkamai 45,4 % ir 41,3 % visų interfiksų (plg. Jarmalavičius 2014: 125).

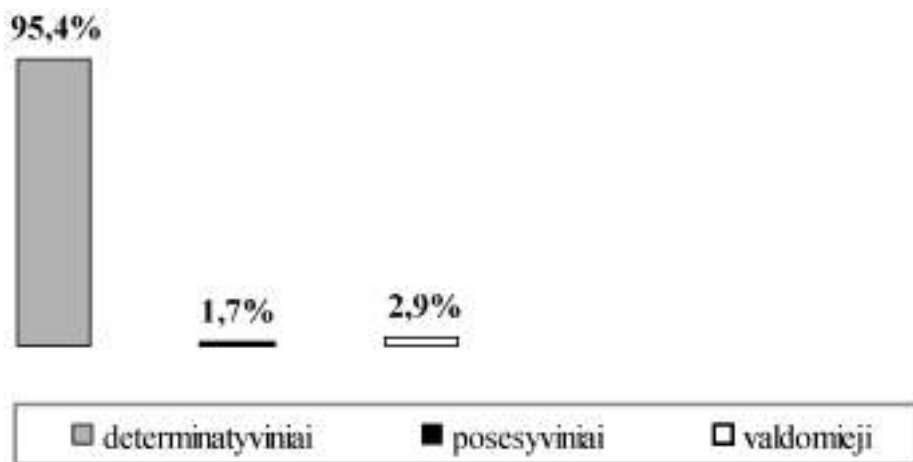
3. DŪRINIAI PAGAL DĖMENŲ SEMANTINĮ–SINTAKSINĮ RYŠĮ

Grupuoiant dūrinius pagal jų dėmenų semantinį–sintaksinį ryšį, pasiremta Helenos Larsson (2010: 13 tt.) pateikta klasifikacija, kurioje skiriami determinatyviniai, posesyviniai, valdomieji ir kopuliatyviniai dūriniai. *Lexicon Lithuanicum* determinatyvinių dūrinių užfiksuota 1116, posesyvinių 20, valdomųjų 34, o kopuliatyvinių nė vieno (žr. 2 diagramą).

3.1. Determinatyviniai dūriniai

Lexicon Lithuanicum žodžių darybos analizė rodo, kad produktyviausi yra determinatyviniai vokiečių kalbos dūriniai (žr. 2 diagramą). Šio tipo sudurtinių žodžių užfiksuota 1116 (apie 95,4 % visų dūrinių). Daugiausia rasta determinatyvinių dūrinių, kurių abu dėmenys yra paprastieji žodžiai (*simplicia*), jie sudaro

2 DIAGRAMA. Dūriniai pagal dėmenų semantinį-sintaksinį pobūdį³

84,9 % determinatyvinių kompozitų (žr. 3 lentelę), pvz: *Birckwaßer Sulla* ‘beržų sula’ Lex 18 (*Bircke* ‘beržas’ + *Waßer* ‘vanduo’), *Fleischwurst Kilbasas* ‘(kraujinė) dešra’ Lex 36a (*Fleisch* ‘mėsa’ + *Wurst* ‘dešra’), *Glockenthurm Warpnicia* ‘varpinė’ Lex 43 (*Glocke* ‘varpas’ + *Thurm* ‘bokštas’), *Kirchhoff Kapai, Kapines, Szwentors* ‘kapai, šventorius’ Lex 54 (*Kirch(e)* ‘Bažnyčia’ + *Hoff* ‘kiemas’), *Nordwind bau-re, Ziemys* ‘žiemys’ Lex 65 (*Nord* ‘šiaurė’ + *Wind* ‘vėjas’), *Ochsen Hirt Kerdzus* ‘kerdžius’ Lex 66 (*Ochse* ‘jautis’ + *Hirt* ‘piemuo’), *Zahn Fleisch Dantu Smagines* ‘dantenos’ Lex 108a (*Zahn* ‘dantis’ + *Fleisch* ‘mėsa’).

3 LENTELĖ. Determinatyvinių dūrinių dėmenų darybinė sandara

	Paprastasis ž. + paprastasis ž.	Paprastasis ž. + darinys	Darinys + paprastasis ž.	Darinys + darinys
Skaičiais	948	115	49	4
Procentais	84,9	10,3	4,4	0,4

Daiktavardinių determinatyvinių dūrinių pirmasis ar antrasis dėmuo gali būti darinys. Tokią struktūrą žodyne reprezentuoja 168 žodžiai (15,1 % dūrinių). Stambią tokių žodžių grupę sudaro daiktavardžiai, kurių antrasis dėmuo yra vedinys ar konversyvas, retais atvejais dūriny, t. y. turintis darybos

³ Plg. Jarmalavičius, Stundžia 2015: 240.

atžvilgiu skaidų kamieną. Tokių žodžių yra 115 (žr. 3 lentelę), pvz.: *Abenddemmerung apitamse* ‘prieblanda’ Lex 2 (*Abend* ‘vakaras’ + *Demmer-ung* ‘prieblanda’ ← *demmern* [dämmern] ‘temti’), *Götzen Diener Balwo tarnas* ‘stabmeldys’ Lex 44 (*Götze* ‘stabas’ + *Dien-er* ‘tarnautojas’ ← *dienen* ‘tarnauti’), *Eheverbindnüß Derrybos* ‘santuokos patvirtinimas’ Lex 26a (*Ehe* ‘santuoka’ + *Verbind-nüß* ‘nustatymas, įpareigojimas’ ← *verbinden* ‘(su)jungti, (su)sieti’), *Hah-nengeschrey Gaidyste* ‘gaidžio giedojimas’ Lex 45 (*Hahn* ‘gaidys’ + *Ge-schrey* ← *Schrey* ‘riksmas, šauksmas’), *Pferd Decke Arklu dekis* ‘gūnia’ Lex 67a (*Pferd* ‘arklys’ + *Deck-e* ‘apdangalas, gūnia’ ← *decken* ‘(už)dengti’), *Apffeltranck Krubin-nis* ‘obuolių vynas’ Lex 7a (*Apffel* ‘obuolys’ + *Tranck* ‘gėrimas’ ← *trinken* ‘gerti’), *Halßbandt Retezes* ‘kaklaskarė’ Lex 45a (*Halß* ‘kaklas’ + *Bandt* ‘juosta, raištis’ ← *binden* ‘rišti’), *Fußfall Paklanas* ‘puolimas po kojų’ Lex 38a (*Fuß* ‘pėda’ + *Fall* ‘kritimas’ ← *fallen* ‘kristi’), *Hammerschlag Gelležūnis* ‘kalamos geležies nuodegos’ Lex 45a (*Hammer* ‘kūjis’ + *Schlag* ‘smūgis’ ← *schlagen* ‘mušti, smogti’), *Mondschein Menesena* ‘mėnesiena’ Lex 62 (*Mond* ‘mėnulis’ + *Schein* ‘švytėjimas, spindėjimas’ ← *scheinen* ‘šviesti, spindėti’), *Erdweyrauch Kodylas* ‘bot. geltonžiedė vaigina’ (*Erd(e)* ‘žemė’ + *Weyrauch* [Weihrauch] ‘smilkalai’ ← *weihen* ‘šventinti’ + *Rauch* ‘dūmai’).

Kitą, daugiau nei dukart mažesnę, determinatyvinių kompozitų grupę sudaro žodžiai, kurių pirmasis dėmuo gali būti vedinys, dūrinys ar konversyvas, o antrasis – paprastasis žodis. Tokia dėmenų struktūra būdinga 49 dūriniam (žr. 3 lentelę), pvz.: *Jagthund Skallikas* ‘medžioklinis šuo’ Lex 51a (*Jag-t* ‘medžioklė’ ← *jagen* ‘medžioti’ + *Hund* ‘šuo’), *Jagergarn Tinklas* ‘medžioklės kilpos’ Lex 51a (*Jag-er* [Jäger] ‘medžiotojas’ ← *jagen* ‘medžioti’ + *Garn* ‘tinklas, kilpos’), *Brandmahl Ugnies abgams* ‘nudegimo žymė’ Lex 19a (*Brand* ‘gaisras’ ← *brennen* ‘išdeginti, liepsnoti’ + *Mahl* [Mal] ‘apgamas’), *Fuhrmann Perwazininks, Paramininks* ‘vežikas’ Lex 34 (*Fuhr* ‘vežimas’ ← *fahren* ‘vežti, važiuoti’ + *Mann* ‘vyras’), *Wurffschauffel Wetykle* ‘grūdų semtuvas’ Lex 108 (*Wurff* ‘metimas’ ← *werfen* ‘mesti’ + *Schauffel* ‘semtuvas’), *Lebensziel Likkimas, Kakas* ‘gyvenimo tikslas’ Lex 57a (*Leben* ‘gyvenimas’ ← *leben* ‘gyventi’ + *Ziel* ‘tikslas’), *Rechnen Meister Rokundininkas* ‘skaičiuotojas’ Lex 70 (*Rechnen* ‘skaičiavimas’ ← *rechnen* ‘skaičiuoti’ + *Meister* ‘meistras’).

Retais atvejais dvikamieniai daiktavardžiai taip pat gali būti determinatyvinių dūrinių pirmuoju dėmeniu, pvz.: *Kachelofenfuß Pūdmentas* ‘fundamentas (akmuo, ant kurio sumūryta koklinė krosnis)’ Lex 52a (*Kachelofen* ‘koklinė krosnis’ ← (*Kachel* ‘koklis’ + *Ofen* ‘krosnis’) + *Fuß* ‘pėda’), *Mannsbruderweib Zente* ‘jentė, žentė’ Lex 60a (*Mannsbruder* ‘vyro brolis’ ← (*Mann* ‘vyras’ + *Bruder* ‘brolis’) + *Weib* ‘žmona’), *Mutter Schwester Mann Tettenas* ‘tetėnas’ Lex 63 (*Mutter(s)schwester* ‘teta’ ← (*Mutter* ‘motina’ + *Schwester* ‘sesuo’) + *Mann* ‘vyras’). Svarbu paminėti, kad žodžių, sudarytų daugiau nei iš dviejų kamienų,

nėra gausu ir kituose šio autoriaus tirtuose žodynuose. XVII a. Langijaus rankraštiniame žodyne panašią dėmenų struktūrą reprezentuojančių dūrinių priškaičiuojama kiek daugiau nei dešimt (plg. Jarmalavičius 2014, 127–129).

Labai mažą determinatyvų grupę sudaro dūriniai, kurių abu dėmenys nėra paprastieji žodžiai, bet vediniai ar konversyvai, t. y. dariniai. Šių žodžių užfiksuota vos 4 (žr. 3 lentelę): *Gericht Schreiber Sudo Skribele* ‘teismo sekretorius / raštininkas’ Lex 41 (*Ge-richt* ‘teismas’ ← *richten* ‘teisti’ + *Schreib-er* ‘raštininkas’ ← *schreiben* ‘rašyti’), *Hitzkranckheit Karßtligge* ‘karštinė’ Lex 50 (*Hietz-e* ‘karštis’ ← *heiß* ‘karštas’ + *Kranck-heit* ‘liga’ ← *krank* ‘sergantis, ligotas’), *Liebestrunck Meiles gerimas* ‘meilės gėrimas’ Lex 59 (*Lieb-e* ‘meilė’ ← *lieb* ‘mielas’ + *Trunck* ‘gėrimas’ ← *trinken* ‘gerti’), *Würffel Spiel Werpeliu Zaislas* ‘žaidimas kauliukais’ Lex 108 (*Würff-el* ‘kauliukas’ ← *Wurff* ‘metimas’ + *Spiel* ‘žaidimas’ ← *spielen* ‘žaisti’).

3.2. Posesyviniai dūriniai

Kitas sudurtinių žodžių tipas yra posesyviniai dūriniai. Žodžių, žyminčių žmonių ar gyvūnų pavadinimus, *Lexicon Lithuanicum* rasta 20, t. y. apie 1,7 % visų kompozitų.

Daugumos šių žodžių pirmasis dėmuo yra būdvardis, t. y. dominuoja *būdvardis* + *daiktavardis* modelis: *Groß Kopff Didgalwis* ‘didžiagalvis’ Lex 44a (*groß* ‘didelis’ + *Kopff* ‘galva’), *Kahlkopff Plikkis* Lex 52a (*kahl* ‘plikas’ + *Kopff* ‘galva’), *Krumfuß Raißis, Klißis* ‘kreivakojis’ Lex 56 (*krum* ‘kreivas’ + *Fuß* ‘koja’), *Rothbart Rutbarydis* ‘rudabarzdis’ Lex 71a (*roth* ‘raudonas’ + *Bart* ‘barzda’), *Rothkelch Rudpilwe* ‘zool. liepsnelė’ Lex 71a (*roth* ‘raudonas’ + *Kelch* [Kehlchen] ‘gerklelė’).

Kiek mažiau žodyne užfiksuota posesyvinių dūrinių, kurių abu dėmenys yra daiktavardžiai: *Geitz Halß Godas* ‘šykštuolis’ Lex 40a (*Geiz* ‘šykštumas’ + *Halß* ‘kaklas’), *Geiffermaul Seilus* ‘seilius’ Lex 40a (*Geiffer* ‘seilės, putos’ + *Maul* ‘snukis, burna’), *Milchmaul Pienburnis* Lex 61a (Milch ‘pienas’ + Maul ‘snukis, burna’).

Penki posesyvinių dūrinių pavyzdžiai atitinka *skaitvardis* + *daiktavardis* ir *veiksmazodis* + *daiktavardis* modelį: *Dreyfuß Tri Kojis* ‘trikojis’ Lex 24a (*drey* ‘trys’ + *Fuß* ‘koja’), *Einhorn Wienraggis* ‘vienaragis’ Lex 28 (*ein(s)* ‘vienas’ + *Horn* ‘ragas’), *Neunauge dewinakkis* ‘devynakė’ Lex 64a (*neun* ‘devyni’ + *Auge* ‘akis’), *Schlaffbauch Maiguns* ‘miegalius’ Lex 75 (*Schlaff* ‘miegas’ + *Bauch* ‘pilvas’), *Schrey Hals Reksnys* ‘rėksnys’ Lex 77 (*Schrey* ‘rėkimas’ + *Hals* ‘kaklas’).

3.3. Valdomieji dūriniai

Daiktavardinių dūrinių su valdomuoju veiksmažodiniu antruoju dėmeniu *Lexicon Lithuanicum* užfiksuota 34 (2,9 %) (žr. 2 diagramą). Šių sudurtinių daiktavardžių pirmieji dėmenys yra paprastieji žodžiai, išskyrus vieną pavyzdį, kuriam būdinga kitokia struktūra, t. y. pirmasis jo komponentas yra darinys: *Seeligmacher Išganitojis* ‘išganytojas’ Lex 79 (*seel-ig* ‘sielos’ ← *Seele* ‘siela’ + *Macher* ‘darytojas’).

Visi valdomųjų dūrinių antrieji dėmenys yra veiksmažodiniai priesagų vadiniai, pvz.: *Beutelschneid Mazkeninkas* ‘maišadirbys’ Lex 16a (*Beutel* ‘maišas’ + *Schneid-er* ‘siuvėjas’ ← *schneiden* ‘kirpti, pjauti’), *Brieffräger Gromatneβis* ‘laiškanešys’ Lex 20 (*Brief* ‘laiškas’ + *Träg-er* ‘nešėjas’ ← *tragen* ‘nešti’), *Faßbinder Kubillus* ‘kubilų dirbėjas’ Lex 34a (*Faß* ‘kubilas’ + *Bind-er* ‘rišėjas’ ← *binden* ‘rišti, jungti’), *Harpffen Schläger Arpininkas* ‘arfininkas’ Lex 46 (*Harffe* ‘arpa’ + *Schläg-er* ‘mušikas’ ← *schlagen* ‘mušti’), *Leinweber Audejus* ‘audėjas’ Lex 58a (*Lein* ‘linas’ + *Web-er* ‘audėjas’ ← *weben* ‘austi’), *Teich Gräber Kopczus* ‘kūdrų kasėjas’ Lex 86a (*Teich* ‘kūdra’ + *Gräb-er* ‘žemkasys’ ← *graben* ‘kasti’), *Trummelschläger Bubininks* ‘būgnininkas’ (*Trummel* [Tromel] ‘būgnas’ + *Schläg-er* ‘mušikas’ ← *schlagen* ‘mušti’), *Ziegelbrenner Plitininkas* ‘plytdegys’ (*Ziegel* ‘plyta, čerpė’ + *Brenn-er* ‘degėjas’ ← *brennen* ‘degti, deginti’).

Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu *-macher*, taip pat įtraukti ir į šio žodyno sudurtinių daiktavardžių duomenų bazę, nors žodžių darybos, ypač sinchroninės, tyrėjai nėra vieningai sutarę dėl pastarojo vedinio, esančio dūrinių antruoju dėmeniu, savarankiškumo klausimo. Antai, Julia Stepan (2009: 107) ir Brigita Lawrenz (2006: 113) darinius su *-macher* traktuoja kaip veiksmažodinių grupių vedinius, tuo tarpu Sollingas dūriniais laiko visus žodžius, kurių dėmenys užfiksuoti žodynuose kaip savarankiški žodžiai (Solling 2012: 227). Žvelgiant į žodžių darybą diachroniniu aspektu, *-macher* vedinius visgi vertėtų suvokti dar kaip savarankiškus kompozitų dėmenis, juolab kad *Macher* vokiečių kalbos žodynuose randamas kaip atskiras žodis. Nors pavyzdžių su minėtu komponentu *Lexicon Lithuanicum* nėra labai daug, bet keletą jų svarbu paminėti: *Hutmacher Keppurnins* ‘skrybėlininkas’ Lex 51a, *Radmacher Raczus* ‘račius’ Lex 69a, *Siebmacher Rieczus* ‘riečius’ Lex 80, *Tuchmacher Millninkas* ‘milo, gelumbės gamintojas’ Lex 89a, *Uhrmacher Siegorninks* ‘laikrodininkas’ Lex 97a.

4. IŠVADOS

Analizuojant *Lexicon Lithuanicum* žodyno vokiečių kalbos dūrinčius nustatyta, kad:

- 1) didžiąją jų dalį sudaro kompozitai su abiem daiktavardiniais dėmenimis (75,7 %). Dūrinių su pirmuoju veiksmažodiniu ir būdvardiniu dėmeniu aptikta mažiau (13,6 % ir 6,9 %). Sudurtinių daiktavardžių su kitų kalbos dalių pirmaisiais dėmenimis yra labai mažai, tik 3,8 %;
- 2) daugiausia dūrinių užfiksuota be jungiamojo elemento (81,2 %), o interfiksacija būdinga 18,8 % žodžių, iš kurių linksniniais elementais jungiami 16,7 %, nelinksniniais – vos 2,1 % dūrinių dėmenų;
- 3) determinatyvinai dūriniai sudaro 95,4 % visų kompozitų, daug retesni yra valdomieji ir posesyviniai, kurių atitinkamai užfiksuota 2,9 % bei 1,7 % žodžių;
- 4) dėmenų darybinės struktūros įvairovė būdinga determinatyviniams dūriniams, pasižymintiems darybiškai skaidžiu vienu iš dviejų kamienų, o valdomųjų dūrinių pirmieji dėmenys beveik visada yra paprastieji žodžiai, antrieji – veiksmažodžių priesagų vediniai;
- 5) daugiau nei iš dviejų dėmenų sudarytų dūrinių žodyne užfiksuota vos keletas, todėl negalima teigti, kad XVII a. ryškėjo daugiakamienių vokiečių kalbos daiktavardžių darybos tendencija, priešingai, daugiakompleksę struktūrą manifestuojantys žodžiai, manytina, sudarė anuomet tik tam tikras išimtis.

ŠALTINIAI

Drotvinas Vincentas (red.) 1987: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

DUDEN 7 – *Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 2001.

DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm in 32 Teilbänden (1854–1961)*. Leipzig, 1972. URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (2014 05 25).

Frischbier Hermann 1971: *Preussisches Wörterbuch. Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*. 1–2 Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.

Pietsch Richard 1991: *Deutsch-kurisches Wörterbuch. Mit einer Einleitung von Friedrich Scholz (= Schriftreihe Nordost-Archiv 33)*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk.

LITERATŪRA

- Citavičiūtė Liucija 2008: Lituanistikos paminklų paieškos užsienio archyvuose ir mokslinėse bibliotekose. – *Senoji Lietuvos literatūra* 25, 251–267.
- Citavičiūtė Liucija 2009: Įsiruties apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos po tvarkio *Recessus generalis* (1639) reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas. – *Archivum Lithuanicum* 11, 9–62.
- Drotvinas Vincentas 1987: „Lexicon Lithuanicum“ – rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas: 1. „Lexicon Lithuanicum“ autorystė, 2. Grafologinis žvilgsnis į žodyną. – *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*, red. Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslas, 7–23.
- Heinle Eva-Maria 2000: Wortbildung des Neuhochdeutschen bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. – Werner Besch, Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* 2 Bd. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.2). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1911–1917.
- Jarmalavičius Dalius 2014: Janio Langijaus rankraštinio žodyno vokiškosios dalies sudurtiniai daiktavardžiai. – *Baltistica* 49(1), 121–137.
- Jarmalavičius Dalius, Stundžia Bonifacas 2015: Morphologische und semantisch-syntaktische Strukturen deutscher, altpreußischer und litauischer Komposita des 15.–18. Jh.s. – Stephan Kessler, Artūras Judžentis (eds.), *Contributions to Morphology and Syntax. Proceedings of the Fourth Greifswald University Conference on Baltic Languages*. Berlin: Logos Verlag, 231–248.
- Larsson Helena Jenny 2010: *Nominal Compounds in Old Prussian*. Stockholm: Memento.
- Lawrenz Brigit 2006: *Moderne deutsche Wortbildung. Phrasale Wortbildung im Deutschen: Linguistische Untersuchung und sprachdidaktische Behandlung*. Hamburg: Kovač.
- Solling Daniel 2012: *Zur Getrennt-, Zusammen- und Bindestichschreibung von Substantivkomposita im Deutschen (1550–1710)* (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Germanistica Upsaliensia 57). Uppsala: Uppsala universitet.
- Stepan Julia 2009: *Wortbildungsmodelle für Frauen Bezeichnungen im Mittelhochdeutschen und Frühneuhochdeutschen* (= Schriftenreihe Schriften zur Mediävistik 16). Hamburg: Dr. Kovač Verlag.
- Urbutis Vincas 1990: (rec.), *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas/ Lietuvos TSR MA Centrinė biblioteka. Įvada, žodyno*

teksto transliteraciją ir žodžių rodyklę parengė V. Drotvinas/ Vilnius: Mokslas, 1987. – 568 p. – *Baltistica* 26(2), 183–189.

German Nominal Compounds in Manuscript Anonymous German-Lithuanian Dictionary *Lexicon Lithuanicum* from the 17th Century

SUMMARY

The article describes the German nominal compounds in the manuscript anonymous German-Lithuanian dictionary of the 17th century. The analysis is based on two classifications of compounds. The first classification of German nouns is based on their left-hand members and includes linking elements between them. The second group of the nominal compounds is comprised of words according to the semantic and syntactic interpretation of their constituents. At this point, it is important to determine the detailed word-formation structure of the compositional elements.

The word analysis shows that the majority of words make compounds with two nominal components. The nominal compounds with a verbal or an adjectival constituent as the first component seem to be less frequent. Words whose first constituents are presented by other word types belong to the smallest group of compounds. Only 18.8 % of all investigated German nominal compounds have a linking element.

Regarding the semantic-syntactic characteristics of the constituents, determinatives are most frequent and constitute 95.4 %. De-verbal compounds make up 2.9 % and possessives occur even more rarely – in 1.7 % of the cases. The multi-structural compounds presented by more than two stems make only a minor part of the words under analysis.

Įteikta 2016 m. kovo 30 d.

DALIUS JARMALAVIČIUS

Vilniaus universitetas

Užsienio kalbų institutas

Vokiečių kalbos katedra

Universiteto g. 5 LT- 01513, Vilnius, Lietuva

dalius.jarmalavicius@uki.vu.lt

ANŽELIKA SMETONIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptis: žodžių daryba.

SLAVIZMAI VEIKSMAŽODŽIAI IR SLAVIŠKOS ŠAKNIES HIBRIDAI

Slavic Loan Verbs and Slavic-root Hybrids

ANOTACIJA

Slavų kalbų veiksmažodžiai lietuvių kalboje integruojami laikantis tam tikrų taisyklių, tačiau XVI–XVII a. LDK tekstuose yra slavų kilmės veiksmažodžių, turinčių nedėsningas priesagas (nebūdingas skoliniams arba neatitinkančias slavų kalbų veiksmažodžių–šaltinių priesagų). Tekstuose yra paliudyti ir jų dėsningos priesagos bendrašakniai skoliniai. Vieni nedėsningų priesagų slavų kilmės veiksmažodžiai neturi darybos ryšių su bendrašakniu skolintu pamatiniu žodžiu, kiti – turi (pvz.: *farbuoti*, *-uoja*, *-avo* ‘dažyti’ ChNT 404 : *farba* ‘dažai, spalva’ SD¹ 31 < le. *farba* ‘spalva, dažai’; rusėnų *фарба* ‘dažai’; plg. *farbavoti*, *-avoja*, *-avojo* ‘dažyti’ DP 383, ChNT 25 < le. *farbować* ‘dažyti, suteikti spalvą, dengti dažais’; rusėnų *фарбовану* ‘dažyti’). Straipsnyje aptariami abiejų grupių slaviškos šaknies veiksmažodžiai ir pabrėžiamas jų darybos problemiškas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: veiksmažodis, slavizmas, hibridas, skolinys, priesaga.

ANNOTATION

Slavic loan verbs are usually integrated into the Lithuanian language in accordance with certain rules. However, some Slavic-root loanwords of the 16th–17th century texts of the Grand Duchy of Lithuania contain suffixes that do not have analogies in the Slavic languages or Slavic suffixes are not integrated according to the usual model. Common-root words with regular suffixes are recorded in the same texts too. A part of Slavic root verbs do not have an underlying borrowed word in the Lithuanian language; yet another part of irregular Slavic-root verbs can be explained by the process of derivation in the Lithuanian language (for example, *farbuoti*, *-uoja*, *-avo* ‘to paint’ ChNT 404 : *farba* ‘paint, colour’ SD¹ 31 < Polish *farba* ‘colour, paint’; Ruthenian *фарба* ‘paint’; plg. *farbavoti*, *-avoja*, *-avojo* ‘to paint’ DP 383, ChNT 25 < Polish *farbować* ‘to paint, to colour, to cover

with paint'; Ruthenian *фарбовану* 'to paint'). The article presents both groups of these Slavic-root verbs and the problem of their formation.

KEYWORDS: verb, Slavism, hybrid, loanword, suffix.

ĮVADAS

Lietuvių kalbos skoliniais, o ypač slavizmais, domimasi jau nuo seno. Šių tyrinėjimų ištakomis galima laikyti Alexanderio Brücknerio *Die slavischen Fremdwörter im Litauschen* (1877), vėlesnį stambų Prano Skardžiaus veikalą *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen* (1931¹). Apie lietuvių kalbos slavizmus daug ir išsamiai yra rašęs Kazimieras Būga (Būga I–III). Jo darbuose pateikiama nemažai argumentų, kurių iki tol trūko, kodėl skoliniui priskiriama vienokia ar kitokia kilmė, paprastai šie argumentai yra fonetinio pobūdžio. Lietuvių kalbos skoliniai nagrinėjami ir Zigmo Zinkevičiaus (Zinkevičius 1968, 1974, 1988, 1997, 2002), Jono Palionio (Palionis 1967), Jurgio Lebedžio (Lebedys 1977), Vinco Urbučio (Urbutis 1992, 1993) ir kitų mokslininkų (Otrębski 1965; Kardelis 2003; Siaurukienė 1987; Dini 1987, 1989, 1993; Adomavičiūtė 1978, 1982, 1984; Widlak 2012; Kregždys 2012, 2013, 2014) darbuose. Daugumoje minėtų tyrimų dominuoja skolinti vardažodžiai. Prie naujesnių negausių skolintų veiksmažodžių nagrinėjimo darbų priskirtini Jurgio Pakerio (Pakerys 2013), Kirillo Kozhanovo (Kozhanov 2014) straipsniai.

Minėtos literatūros kontekste galima teigti, kad skolinti veiksmažodžiai yra tyrinėti daug mažiau, nors tokių slavizmų problema akivaizdi – nėra aiški taikosyra tarp skolinių ir lietuvių kalbos derivatų iš pasiskolintų vardažodžių. Skoliniais paprastai vadinami žodžiai, įvairių kontaktų (ekonominių, kultūrinių, politinių ir t. t.) metu atėję iš kitų kalbų (Jakaitienė 2009: 227) ar iš kitų kalbų (ar tarmių) kilę kalbos elementai (LKE 2008: 501). Pagal kilmę skoliniai skirstomi į atėjusius iš kaimyninių kalbų ir atėjusius iš tolimesnių per tarpines kalbas, t. y. tarptautinius žodžius. Esminis skirtumas tarp šių dviejų žodžių grupių yra šaltinis: tarptautiniams žodžiams svarbus yra pirminis šaltinis, iš kurio žodis pradėjo plisti po įvairias kalbas.

Paprastai atskirti skolinius nuo indigenių žodžių nesudėtinga. Keblumų gali kilti, jeigu analizuojami labai seni skoliniai. Igoris Koškinas, tyrinėdamas latvių kalbos slavizmus, atkreipė dėmesį net į kelias skolinių problemas: jų chronologiją ir keblumą nustatant, ar veiksmažodis yra savas žodis, ar skolinys (Кошкин

---

¹ Žr. Skardžius 1998.

2014: 2). Lietuvių kalbotyroje ši problema nėra akcentuojama, bet XVI–XVII a. LDK tekstuose esama veiksmažodžių, kurie vienų tyrinėtojų laikyti skoliniais, kitų – ne. Kaip pavyzdį galima pateikti *godóti*, *-ója* (-o), *-ójo*, *gōdoti*, *-oja*, *-ojo* KN SE 249, SD¹ 231, SD³ 373 ‘galvoti, manyti, norint ką atsiminti’; 2. ‘mąstyti, svarstyti’; 3. ‘užjausti, gailėti, pasigailėti’; 4. ‘rūpintis’; 5. ‘gerbti’; 6. ‘gabenti, traukti’. Wojciechas Smoczyński yra rašęs, kad anksčiau buvo manyta, jog veiksmažodis *godóti*, *-ója* (-o), *-ójo*, *gōdoti*, *-oja*, *-ojo* yra skolinys (Smoczyński 2008: 75). LKŽe apskritai nenurodoma, ar šis veiksmažodis yra skolinys, pateikiamas tik palyginimas su baltarusių kalbos veiksmažodžiu. O latvių kalboje *gādāt* nelaikomas skoliniu, teigiama, kad tai tokios pat kilmės žodis kaip ir lietuvių *godóti*, *-ója* (-o), *-ójo*, *gōdoti*, *-oja*, *-ojo* ir slavų atitinkami veiksmažodžiai (Karulis 1992: 275).

HIBRIDŲ SAMPRATA

Žodžiai, esantys tarp indigenių žodžių ir skolinių, yra hibridai. Evalda Jakaitienė vadina juos „tarpinių skolinių variantu“ (Jakaitienė 2009: 211). Vis dėlto tiksliau juos būtų atskirti nuo skolinių, nes hibridai turi ir savų, ir skolinių morfemų. Būtent čia ir iškyla skolinių veiksmažodžių problematika: kai į lietuvių kalbą iš kitų kalbų yra perimamas pats veiksmažodis ir jo bendrašakiniai vardažodžiai, yra galimybė, kad darybinis ryšys užsimezgęs lietuvių kalbos dirvoje ir žodis yra hibridas, t. y. lietuvių kalbos vedinys iš skolinio su indigeniomis priesagomis (pvz.: *rubežioti*, *-ioja*, *-iojo* SD³ 75 ‘vesti ribą’ : *rubėžius* 1. ‘teritorijos riba, siena’; 2. ‘pl. tam tikras apibrėžtas plotas, sritis’; 3. ‘žemės rėžio, lauko riba, ežia’). Tai ypač ryšku, kai veiksmažodžiui kalboje recipientėje² suteikiama priesaga, formaliai neatitinkanti slavų kalbų veiksmažodžių priesagos. Perimant slavizmą veiksmažodį ir integruojant jį į lietuvių kalbą, paprastai laikomasi priesagų atliepimo, t. y. lenkų, rytų slavų priesagų *-ować*, *-owatu* (-*овать*, *-авать*, *-евать*) veiksmažodžiai lietuvių kalboje turi priesagas *-avoti*, *-avoja*, *-avojo* (lie. *arendavoti*, *-avoja*, *-avojo* DP 294 < le. *arendować* arba rusėnų *арендовать*); lietuvių kalbos veiksmažodžiai su *-yti*, *-ija*, *-ijo* atitinka slaviškuosius veiksmažodžius su priesagomis *-ić* (-*ыć*), *-ити* (-*ыти*) (lie. *bōvyti*, *-ija*, *-ijo* MP 36, KN SE 237, ChNT 327 < le. *bawić* arba rusėnų *бавити*); su *-(i)oti*, *-(i)oja*, *-(i)ojo* – slavų kalbų veiksmažodžius su *-ac*, *-ati* (-*аць*, *-ать*, *-ять*) (lie. *bujóti*, *-ója*, *-ójo* KN G 168, ChNT 368 < le. *bujac* arba rusėnų *буйати*; sen.

² Terminai *kalba donorė* ir *kalba recipientė* vartojami remiantis J. Wohlgemutho knyga (Wohlgemuth 2009: 51). Pirmasis terminas apibrėžia skolinančią kalbą, antrasis – kalbą, kuri skolinį perima.

ru. *быѣаму*). Vis dėlto XVI–XVII a. LDK tekstuose yra paliudyti slaviškos šaknies skoliniai, kurių priesagos yra *-(i)uoti*, *-(i)uoja*, *-(i)avo* bei *-(i)auti*, *-(i)auja*, *-(i)avo*, neturinčios analogijų slavų kalbose ir neatitinkančios slavizmų integravimo sistemos. Pastarųjų priesagų slaviškos šaknies veiksmažodžiai neturėtų būti tapatinami su skoliniais, atitinkančiais slavų kalbų veiksmažodžius tiek šaknimi, tiek priesagomis. Kontrastas tarp dviejų šių grupių veiksmažodžių aki-vaizdus, kai senuosiuose raštuose šalia dėsningo skolinio (pavyzdžiui, lie. *rūgōti* DP 225, KN SE 243, ChNT 25, SD¹ 36 iš sen. ru. *пызаму* (CPЯ XXII 232)) yra užrašytas ir nedėsningas veiksmažodis (lie. *rūgūoti* SD³ 500), kuris šaknimi bei reikšme nesiskiria nuo slavų kalbų veiksmažodžių.

Kai lietuvių kalboje, o ypač tuose pačiuose raštuose, yra paliudytas ir galimas tokio nedėsningo veiksmažodžio pamatinis žodis, t. y. skolintas vardažodis, priesagų neatitikimai dažniausiai paaiškinami darybos procesu su afiksais. Derivacija lietuvių kalbos dirvoje paprastai lydima ir būdingos kategorijos. Geri tokio proceso pavyzdžiai yra *sėbrinti*, *-ina*, *-ino* ‘daryti sėbru, dalininku’ SD³ 175, jo bendrašaknis žodis *sėbrauti*, *-auja*, *-avo*, *sėbrauti*, *-auja*, *-avo* 1. ‘bendrauti, draugauti’; 2. ‘pusininkauti’ DP 416, KN G 85, SD¹ 99 ir *svodbauti*, *-auja*, *-avo* ‘būti kieno vestuvėse’ SD³ 71. Pastarasis veiksmažodis yra tipiškiausias dalyvavimo reikšmės kategorijos narys: turi dariausių dalyvavimo reikšmės vedinių priesagą *-auti* ir jo pamatinis žodis yra abstraktas. *Sėbrinti*, *-ina*, *-ino* išvestas su itin faktityvams būdinga priesaga *-inti* iš skolinio *sėbras*, *-ė*, *sėbras*, *-ė*, *sėbras*, *-ė* DP 293, KN SE 221, SD¹ 26, JE¹ 95. Tokių vedinių pamatinis žodis paprastai ir yra gyvų būtybių pavadinimai (DLKG³: 388). *Sėbrauti*, *-auja*, *-avo*, *sėbrauti*, *-auja*, *-avo* tuo tarpu yra statyvas, nuo *sėbrinti*, *-ina*, *-ino* besiskiriantis ne tik reikšme, bet ir priesagomis.

Sėbrinti, *-ina*, *-ino*, *svodbauti*, *-auja*, *-avo* ir kiti panašūs veiksmažodžiai darybos požiūriu turėtų būti laikomi hibridais. LKE pateikiamas hibridų apibrėžimas yra gama platus: „tai žodžiai, be savo, turintys ir kitų kalbų nekaitybinių morfemų. Hibridai paprastai atsiranda dėl kalkavimo, skolinių perdirbimo arba per žodžių darybą, vartojant jau pasiskolintas morfemas“ (LKE 2008: 207). Bene labiausiai į hibridų vietą lietuvių kalbos sistemoje gilinęsis Stasys Keinys yra atkreipęs dėmesį, kad hibridas pirmiausia yra leksikologijos terminas, „nes jis iš dalies yra žodžių skirstymo pagal kilmę sistemoje (tarpinė grandis tarp skolinių ir indigenių žodžių)“ (Keinys 1984: 117), bet jis neatsiejamas nuo žodžių darybos, nes būtent per ją atsiranda hibridai – esminė hibridų sąlyga yra aiškus jų pamatinis žodis (Keinys 1984: 114). Taigi tokie veiksmažodžiai kaip *sėbrinti*, *-ina*, *-ino*, *svodbauti*, *-auja*, *-avo* ir kiti panašūs atvejai atitinka šį hibridų apibrėžimą: jie turi slavišką šaknį, indigenią priesagą ir pamatinį žodį. Be to, jų reikšmės yra modifikuotos palyginti su gretinamais slaviškais veiksmažodžiais atžvelgiant į pamatinių žodžių ir priesagų reikšmes.

Vis dėlto nėra aiški tų slaviškos šaknies veiksmažodžių, kurie lietuvių kalboje neturi pamatinių žodžių, tačiau integracijos metu gavo nedėsningas priesagas, vieta (pavyzdžiui, minėtasis *rūgúoti*). Joachimas Grzega, pristatydamas klasikinę Betzo skolinių integravimo schemą, skolinius skirsto į tris dalis, paremtas integravimo būdu: importavimą (*importation*), dalinę substituciją (*partial substitution*) ir substituciją (*substitution*). Pirmoji dalis – importavimas – yra skirstoma dar į dvi dalis: kai skolinys nepritaikomas prie recipientės morfologinės sistemos (pavyzdžiui, *metro*), ir kai pritaikomas. Pastaruoju atveju tai ir būtų skoliniai, pirmuoju – kai kurie tarptautiniai žodžiai. Tuo tarpu substitucija – tai vertiniai, kai pamorfemiui išverčiami žodžiai arba ištisi frazeologizmai (Grzega 2003: 25). *Rūgúoti* tipo žodžiai, atrodytų, jeigu remiamasi Betzo klasifikacija, turėtų priklausyti dalinei substitucijai, vadinamiesiems skolintiems mišiniam (*loan blend*). Vis dėlto pastarieji suprantami kitaip: tai yra savo ir išversto žodžio junginiai (pavyzdžiui, vokiečių *Showgeschäft* pagal an. *show business*) arba sudurtiniai žodžiai. Pats Grzega juos vadina hibridiniais mišiniais (*hybrid composites*) (Grzega 2003: 28). Lietuvių kalbotyroje tokie daliniai morfeminiai vertimai, kai dalis morfemų pakeičiamos lietuviškomis (pavyzdžiui, *antivyrriausybini*), priskiriami irgi hibridams (LKE 2008: 207). Būtina pabrėžti, kad pusiau vertiniai gali būti laikomi hibridais, bet ne atvirkščiai (Keinys 1984: 115). Vis dėlto *rūgúoti* tipo veiksmažodžius vargu kad galima priskirti puskalkėms, nes priesagų vertimas kaip faktas yra labai abejotinas. Be to, jis būtų visiškai chaotiškas. Pavyzdžiui, veiksmažodis *štórauti*, *-auja*, *-avo* DP 189 yra gavęs priesagą *-auti*, nors ukrainiečių kalbos tarmių veiksmažodis *cmapybámu* (ECYM V 398), šaltinis, lemtų priesagą *-avoti*, o *trelíuoti*, *-iúoja*, *-iávo* DP 628 jau turi priesagą *-iuoti*, nors galimi šaltiniai (uk. tarm. *mpeľnobámu* (ECYM V 628), le. tarm. *trelować* (SJP VII 107)) vėlgi rodytų *-avoti*.

Į lietuvių kalbą integruotas skolintas vardažodis nelaikomas hibridu, nes galūnė turi tik gramatinę funkciją (Keinys 1984: 115). Minėtame veiksmažodyje *rūgúoti* *-uo-* yra priesaga, *-ti* atlieka gramatinę funkciją, bet čia nėra pamatinio žodžio. Anot Urbučio, tai nėra tik šaknimi paremta derivacija. Nors jis nepateikia veiksmažodžių pavyzdžių, galima suprasti, kad į tai siūloma žiūrėti kaip į morfologinės adaptacijos apraišką, kuri neduoda naujadarų. Dėl jos gali atsirasti tik to paties žodžio variantų, kai anksčiau pasiskolintas ar šiaip žodis perdaromas ir afiksas tėra morfologinis sandas, šalia gali funkcionuoti abu variantai (Urbutis 1978: 115). Jau minėta, kad *rūgúoti* tipo slavizmai neturėtų būti vertinami kaip ir dėsningieji skoliniai, be to, tai nėra puskalkės. Remiantis Urbučio mintimi, tokie atvejai gali būti vertinami kaip skolinio perdirbiniai (kai šalia yra paliudytas dėsningas skolinys) arba perdirbiniai atskiro integravimo metu (kai šalia nėra paliudytas dėsningos priesagos skolinys). Remiantis LKE plačiu hibridų apibrėžimu bei tuo, kad jiems priskiriami ir skolinių perdirbiniai, jie

vadinami hibridais. Siekiant aiškumo, veiksmažodžiai, neturintys slavų kalbose tikslų atitikmenų, pagal opoziciją darybiškai neskaidus / darybiškai skaidus skirstomi į dvi hibridų rūšis – adaptacinius ir derivacinius. Šių žodžių grupių pavadinimai diskutuoti, tačiau jų atskyrimo pagrindas aiškus: jeigu skolintos šaknies veiksmažodžio priesaga kalboje recipientėje neatitinka kalbos donorės priesagų ir kalboje recipientėje nėra paliudytas bendrašaknis veiksmažodžio žodis – potencialus darybos pamatas, toks veiksmažodis yra laikomas adaptaciniu hibridu. Jeigu kalboje recipientėje yra paliudytas bendrašaknis veiksmažodžio žodis ir tarp jų įžvelgiamas darybos ryšys, toks veiksmažodis yra derivacinis hibridas.

HIBRIDŲ IR SKOLINIŲ SANTYKIS

Iš XVI–XVII a. LDK vidurinio ir rytinio senųjų raštų kalbos variantų tekstų³ buvo išrinkti slaviškos šaknies veiksmažodžiai, kurie yra gavę priesagas, formaliai neatitinkančias slavų kalbų veiksmažodžių, bei jų bendrašakniai žodžiai – dėsnieji skoliniai, siekiant nustatyti, ar tarp adaptacinių hibridų ir dėsningųjų skolinių pastebimas reikšmių skirtumas. Visus surinktus veiksmažodžius galima suskirstyti į kelias grupes:

- Slavų kilmės veiksmažodis turi nedėsninę priesagą, palyginti su šaltiniu, ir neturi darybos ryšių su lietuvių kalboje vartojamais pasiskolintais žodžiais, neturi XVI–XVII a. LDK raštuose paliudytų bendrašaknių dėsningų skolinių. Tokių veiksmažodžių iš viso rasta 7⁴.

³ Medžiaga rinkta iš indeksų (Mikalojaus Daukšos *Postilla Catholica* (Kudzinowski 1977); Mikalojaus Daukšos *Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalos* (Jakšienė, Palionis 1995); Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (Pakalka 1979, 1997); Konstantino Sirvydo *Punktay sakimu* (Specht 1929); Samuelio Boguslavo Chilinskio Naujojo Testamento (Kudzinowski 1964); „*Knygos Nobažnystės*“ *leksika* (I dalis) (Jakulis 1995)) ir paskelbtų konkordancijų (1605 m. anoniminio katekizmo; Roberto Bellarmino katekizmo; Saliarono Mozerkos Slavočinskio *Giesmes tikieimvy katholicam pridiarancias*; Jono Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie*; *Pradžios pamokslo*; Jurgio Kasakauskio *Rožančius švenčiausios Marijos*).

⁴ *Išpélioti, -ioja, -iojo* 1. 'ištempti kryžiuojant; nukryžiuoti'; 2. 'mušti' DP 145, MP 153, SD³ 137, SPII 24 < plg. bru. tarm. *п'ялiць* (ЭСБМ X 296); uk. tarm. *п'ялiти* (ЭСБМ X 296); ru. tarm. *п'ялiть* (СРНГ XXXIII 213).

Šiōrauti, -auja, -avo 1. 'kalbėti, postringauti, šnekučiuoti, senauti'; 2. 'juokus krėsti, juokauti' DP 189 < uk. tarm. *старувати* (ЕСУМ V 398); ru. tarm. *старовати* (СРНГ XLI 79).

Tūlkavyti, -ija, -ijo 'vertėjauti' DP 385 < rusėnų *толковати* (ГСБМ XXXIII 384); sen. ru. *толковати* (СДрЯ XXIX 404).

Huliuoti, -iuoja, -iavo 'lėbauti, užti, linksmintis' ChNT 128 < le. tarm. *hulac* (SGPK II 196; SJP II 31).

- Slavų kilmės veiksmožodis turi nedėsningą priesagą, palyginti su šaltiniu, ir neturi darybos ryšių su lietuvių kalboje vartojamais pasiskolintais žodžiais, bet šalia turi dėsningos priesagos bendrašaknius skolinius. Tokių veiksmožodžių yra tik 4, jie bus aptarti vėliau.
- Lietuvių kalbos slavų kilmės veiksmožodis turi nedėsningą priesagą, palyginti su galimu šaltiniu, bet gali būti siejamas su atitinkamu pasiskolintu žodžiu. Kitaip tariant, šios grupės veiksmožodžiai yra derivatai – hibridai, jų rasta 11⁵. Varianto su dėsninga priesaga, palyginti su atitinkamu slavų kalbų veiksmožodžiu, XVI–XVII a. LDK tekstuose neaptikta.
- Lietuvių kalbos slavų kilmės veiksmožodis turi nedėsningą priesagą, palyginti su galimu šaltiniu, ir turi darybos ryšį su bendrašakniu lietuvių

Kastyrauti, -auja, -avo 'žaisti kaukeliais' DP 30 < le. *kostyrować* (SPol XI 11).

Paliecauoti, -avója, -avójo 1. 'pavesti, patikėti, paskirti, paaukoti'; 2. 'pažadėti' DP 177, KN G 283, ChNT 225, JE⁵ 213, PP 34, KR 17 < rusėnų *полеуати, полицуати, полъуцати* (ГСБМ XXVI 136; МДСУМ II 163); le. *polecic* (SS VI 343).

Treliuoti, -iúoja, -iāvo 'tempti, vilkti' DP 628 < uk. tarm. *трелювати, трилювати* (ЕСУМ V 628); le. tarm. *trelowac* (SJP VII 107).

⁵ *Kalėdėti, -ója, -ójo* 1. 'rinkti Kalėdų dovanas'; 2. 'elgetauti'; 3. 'apie Kalėdas apsilankant rinkti duokles (apie kunigą ir bažnyčios tarnus)' SD³ 112 : *kalėdà* DP 57, KN G 129, SD¹ 59 < rusėnų *коледа, коляда* (ГСБМ XV 191).

Pāsnykauti, -auja, -avo; pasnykauti, -áuja, -āvo 'susilaikyti nuo kokio nors maisto (ppr. mėsos, pieno) religijos nustatytomis dienomis' PK 88, DP 20, MP 108, ChNT 12, SD¹ 282, SPII 5 : *pāsnykas* DK 89, DP 109, SD¹ 280, SPII 5 < rusėnų *посникъ* (ГСБМ XXVII 140).

Sėbrauti, -áuja, -āvo; sėbrauti, -auja, -avo 1. 'bendrauti, draugauti'; 2. 'pusininkauti' DP 416, KN G 85, SD¹ 99 : *sėbras, -ė, sėbras, -ė, sėbras, -ė* DP 293, KN SE 221, SD¹ 26, JE¹ 95 < rusėnų *сябрь* (МДСУМ II 383).

Sėbrinti, -ina, -ino 'daryti sėbru, dalininku' SD³ 175 : *sėbras, -ė, sėbras, -ė, sėbras, -ė* DP 293, KN SE 221, SD¹ 26, JE¹ 95 < rusėnų *сябрь* (МДСУМ II 383).

Svodbauti, -áuja, -āvo 'būti kieno vestuvėse' SD¹ 71 : *svodbà* DP 51, MP 67, KN G 223, SD¹ 71, SPI 214, JE¹ 22, BK 23 < bru. *свадба, свадба* (ГСБМ XXXI 71).

Heretikuoti, -uoja, -avo 'verstti, vadinti eretiku' KN SE 120 : *heretikas, -ė, heretikas, -ė, heretikas, -ė* DP 68, SD¹ 50, KN SE 5, KR 56 < le. *heretyk* (SPol VIII 328; SP).

Kytrauti, -áuja, -āvo 'gudriai, klastingai, suktai kalbėti, elgtis' SD¹ 13 : *kytrūs* KN M 53, SD¹ 13; *kýtras* KN G 57, ChNT 288 < le. *chytry* (SPol III 392); sen. ru. *хитрыи, хитрыи* (СДЯ III 1430).

Nepakajúoti, -iúoja, -iāvo 1. 'neduoti ramybės'; 2. 'nerimti, nerimauti' KN SE 57 : *nepakájus* DP 220, SD¹ 95, KN G 251 < le. *nepokoj* (SPol XVII 504); sen. ru. *непокои* (СРЯ XI 221).

Razbajúoti, -áuja, -āvo 'būti razbaininku, plėšikauti, žudyti' DP 308 : *razbájus* (LKŽe) < rusėnų *разбой* (ГСБМ XXIX 446); *розбой* (ГСБМ XXX 168; CCM II 287); le. *rozboj* (SS VII 502); ru. *разбой* (СДЯ III 21); ru. *разбой, розбой* (СРЯ XXI 140).

Storastauti, -áuja, -āvo; stórastauti, -auja, -avo 'būti storasta, eiti storastos pareigas' DP 25 : *stóраста, stóраста, stóраста, storastà* DK 82, DP 6, KN SE 276, ChNT 423, SPII 166, JE¹ 6, BK 15 < rusėnų *староста* (ГСБМ XXXII 342); *староста, старостъ, староста* (CCM II 381); le. *starosta* (SPol VIII 418); ru. *староста* (СДЯ III 496; СРЯ XXVIII 11).

kalbos skolintu žodžiu, paprastai vardažodžiu. XVI–XVII a. LDK tekstuose yra paliudyti bendrašakniai šios grupės veiksmažodžių žodžiai – skoliniai, kurių priesaga formaliai atitinka slavų kalbų veiksmažodžių priesagas.

DERIVACINIAI HIBRIDAI

Pastarosios grupės veiksmažodžiai įdomūs tuo, kad gali atskleisti, ar smarkiai skiriasi skolinių veiksmažodžių ir iš skolintų žodžių lietuvių kalbos dirvoje išvestų veiksmažodžių reikšmės. XVI–XVII a. LDK tekstuose rasta 12 veiksmažodžių porų. Pirmojoje pozicijoje pateikiamas reguliarusis skolinys, antroje – vedinys iš jau pasiskolinto pamatinio žodžio: *afieravóti*, *-avója*, *-avójo* DK 99, DP 59, SG1 47, KN G 196, ChNT 267, KR 19, SD³ 110, SPI 41, JE¹ 19 / *afierúoti*, *-úoja*, *-ávo* KN SE 182; *atpróvyti*, *-ija*, *-ijo* PK 216, DP 18, KN SE 99, ChNT 63 / *atprovinéti*, *-inéja*, *-inéjo* DP 582, KN M 20, ChNT 95, PP 27, KR 3; *bursavóti*, *-avója*, *-avójo* DP 515 / *bursyti*, *-ija*, *-ijo* DP 515; *farbavoti*, *-avója*, *-avójo* DP 383, ChNT 25 / *farbuoti*, *-uoja*, *-avo* ChNT 404; *latravóti*, *-avója*, *-avójo* SD¹ 74 / *latráuti*, *-áuja*, *-ávo* DP 574; *míeryti*, *-ija*, *-ijo* KN SE 105, SD¹ 10, JE¹ 87 / *mierúoti*, *-úoja*, *-ávo* DK 142, SG1 57, KN SE 20, ChNT 16, SD¹ 106, SPI 179, JE¹ 87; *mūravóti*, *-avója*, *-avójo* SD³ 434 / *múryti*, *-ija*, *-ijo* MP 93, SD³ 207; *pėnavoti*, *-avója*, *-avójo* SD¹ 10 / *pėntyti*, *-ija*, *-ijo* SD¹ 88; *privōbyti*, *-ija*, *-ijo* DP 397, ChNT 368 / *privobinéti*, *-inéja*, *-inéjo* DP 35; *rubėžyti*, *-ija*, *-ijo* ChNT 19, SD¹ 111, SPI 79 / *rubežioti*, *-ioja*, *-iojo* SD¹ 75; *sūdyti*, *-ija*, *-ijo* DK 37, PK 51, DP 101, MP 249, SG1 78, KN G 174, ChNT 237, SD¹ 115, SPI 4, PP 11, KR 13, JE¹ 51, BK 16 / *sūdinti*, *-ina*, *-ino* ChNT 26; *tancavóti*, *-avója*, *-avójo* SD³ 165 / *tancúoti*, *-úoja*, *-ávo* ChNT 72.

Hibridų ir reguliariųjų skolinių užrašymo senuosiuose raštuose tendencijų nėra. Kartais ir hibridas, ir reguliarusis skolinys užrašyti apytiksliai vienodai, o kai kuriais atvejais hibridas yra net dažnesnis. Taip pat negalima suklasifikuoti skolinių ir hibridų remiantis abiejų tipų žodžių priesagomis. Pavyzdžiui, vienu atveju reguliarusis skolinys turi priesagas *-avóti*, *-avója*, o hibridas – *-áuti*, *-áuja* (kaip *latravóti* ir *latráuti*), kitu – hibridas jau turi kitokias priesagas (kaip *farbavoti* ir *farbuoti*). Šitoks hibridų priesagų nepastovumas galėtų būti paaiškintas tik pačių vedinių darybos kategorijomis.

Válninti, *-ina*, *-ino* 1. 'daryti laisvą, vaduoti'; 2. 'daryti palaidą, palaidesnę, laisvesnę' PK 69, KN SE 11 : *válnas*, *-à*, *válnas*, *-a*, *valnas*, *-a* DP 340, KN SE 207, SD³ 196 < rusėnų *вольный*, *волный* (ГСБМ IV 165; МДСУМ I 112); le. *wolny* (SS X 292; SP); ru. *волныи* (СДЯ I 279; СРЯ III 17).

1 LENTELĖ. Hibridų ir jų pamatinių žodžių reikšmių santykis

HIBRIDAS	PAMATINIS ŽODIS
<i>Latráuti, -áuja, -ávo</i>	<i>Lātras</i>
1. valkatauti, girtuokliauti, paleistuvauti;	1. valkata, girtuoklis, paleistuvys, tinginys;
2. vogti, plėšti, žudyti;	2. žudikas;
	3. plėšikas;
<i>Rubežioti, -ioja, -iojo</i>	<i>Rubėžius</i>
1. vesti ribą;	1. teritorijos riba, siena;
	2. pl. tam tikras apibrėžtas plotas, sritis;
	3. žemės rėžio, lauko riba, ežia;
<i>Farbuoti, -uoja, -avo</i>	<i>Farba</i>
1. dažyti;	1. dažai, spalva;
<i>Tancúoti, -úoja, -ávo</i>	<i>Tañcius</i>
1. šokti;	1. šokis;
	2. šokiai, vakarėlis;
	3. pulkas, būrys;

Iš minėtų 12 veiksmažodžių porų yra atvejų, kai lietuvių kalbos vedinio ir skolinio reikšmės niekuo nesiskiria: *latravóti, -avója, -avójo* / *latráuti, -áuja, -ávo* 1. ‘valkatauti, girtuokliauti, paleistuvauti’; 2. ‘vogti, plėšti, žudyti’; *rubėžyti, -ija, -ijo* / *rubežioti, -ioja, -iojo* ‘vesti ribą’; *farbavoti, -avoja, -avojo* / *farbuoti, -uoja, -avo* ‘dažyti’; *tancavóti, -avója, -avójo* / *tancúoti, -úoja, -ávo* ‘šokti’. *Latráuti, farbuoti* ir *tancúoti* turi priesagas, kurios apskritai nėra būdingos skoliniais ir slavų kalbose nėra jų formaliųjų atitikmenų – veiksmažodžių-šaltinių. Hibrido *rubežioti* priesagų *-(i)oti, -(i)oja, -(i)ojo* atvejis svetimos kilmės veiksmažodžiuose labai panašus į *-yti, -ija, -ijo*: tokias priesagas turi skoliniai, kurių atitikmenys slavų kalbose yra veiksmažodžiai su priesagomis lenkų *-ac*, rytų slavų *-amu* (*-ауь, -ать, -ять*), ir šios priesagos labai darios lietuvių kalboje. Be to, šių priesagų slaviškos šaknies veiksmažodžių interpretacija net sudėtingesnė. Kai iš pasiskolinto vardažodžio sudaromi vediniai su *-yti, -ija, -ijo*, tai būna tik faktiškai arba mutatiškai (Otrębski 1965: 390). Daryba su *-(i)oti, -(i)oja, -(i)ojo* iš pasiskolintų veiksmažodžių nėra ribojama darybos kategorijų ir atskirti skolinį nuo hibrido, kai slavų kalbose yra tiksliai veiksmažodžio atitikmenų, o lietuvių kalboje – potencialus pamatinis žodis, gana keblu. Vis dėlto čia pateikiamas veiksmažodis *rubežioti* priskiriamas hibridams, nes slavų kalbose tiesiog nėra formalus jo atitikmens.

Visi minėti hibridai, *latráuti*, *farbuoti*, *tancúoti* ir *rubežioti*, darybos ryšiu yra siejami su skoliniais daiktavardžiais, kurie irgi paliudyti XVI–XVII a. LDK tekstuose: *lātras* DK 176, DP 425, SD¹ 74, SPI 27, JE¹ 84, KN SE 60; *farba* SD¹ 31; *tañcius* DP 71, SD³ 165; *rubēžius* SG2 40, SD¹ 60, JE¹ 106, KN G 38. Šių daiktavardžių ir jų vedinių reikšmių santykis pavaizduotas 1 lentelėje.

Nė viena iš lentelėje pateiktų priesagų nėra ribojama darybos kategorijų, kai su jomis išvedami veiksmažodžiai iš slavizmų vardažodžių. Vis dėlto *-uoti*, *-uoją*, *-avo* labai darios būtent padaromosios reikšmės vediniuose ir abu šios grupės hibridai (*farbuoti*, *tancúoti*) yra faktityvai. Kiek kitokią reikšmę *-uoti* vediniai turi tada, kai pamatinis žodis yra medžiagų, produktų pavadinimai ir bendroji kategorijos reikšmė yra ‘tepti, padengti tuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu’, taip yra su hibridu *farbuoti* (‘tepti farba’).

Su priesagomis *-auti*, *-auja*, *-avo* lietuvių kalboje kartais padaroma faktityvų ar instrumentinės reikšmės vedinių, bet labiausiai jos būdingos atitikimo reikšmės ir dalyvavimo reikšmės veiksmažodžiams. Atitikimo reikšmės veiksmažodžių daryboje šios priesagos yra dariausios. Bendroji kategorijos reikšmė yra „atlikti funkcijas to, dirbti tuo, elgtis taip, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“, pamatiniai žodžiai paprastai yra asmenų pavadinimai. Veiksmažodžio *latráuti*, *-áuja*, *-ávo* reikšmės paaiškinamos per pamatinį žodį: ‘valkatauti, girtuokliauti, paleistuvauti’ < ‘elgtis kaip valkata, girtuoklis, paleistuvis’; ‘vogti, plėšti, žudyti’ < ‘elgtis kaip plėšikas, žudikas’. Pamatinis žodis yra asmens pavadinimas, daiktavardis. Šis veiksmažodis yra tipiškas būsenos atitikimo vedinys.

Dar vieną grupę veiksmažodžių sudaro poros, kai dėsningasis skolinys turi daugiau reikšmių nei lietuvių kalbos vedinys iš anksčiau pasiskolinto žodžio: *bursavóti*, *-avója*, *-avójo* 1. ‘bendrauti; draugauti’; 2. ‘kurstyti, kiršinti’ / *bursyti*, *-ija*, *-ijo* ‘bendrauti’; *sūdyti*, *-ija*, *-ijo* 1. ‘nagrinėti bylą teisme, teisti’; 2. ‘smerkti’; 3. ‘spręsti, manyti’; 4. ‘patarti’/ *sūdinti*, *-ina*, *-ino* ‘nagrinėti bylą teisme, teisti’; *afieravóti*, *-avója*, *-avójo* 1. ‘aukoti’; 2. ‘atnešti’ / *afieruoti*, *-úoja*, *-ávo* ‘aukoti’. Du šios grupės veiksmažodžiai turi priesagas *-yti*, *-ija*, *-ijo*, kurios, kaip minėta, yra probleminės: viena vertus, lietuvių kalbos veiksmažodžiai su *-yti*, *-ija* atitinka slaviškuosius veiksmažodžius su lenkų priesagoms *-ić* ar rytų slavų *-umu*, kita vertus – priesagos *-yti*, *-ija*, *-ijo* labai darios ir vediniuose lietuvių kalbos dirvoje. Tokių priesagų slavizmas veiksmažodis, kai šalia yra paliudytas vardažodis, pirmiausia turi būti vertinamas kaip galimas lietuvių kalbos derivatas, t. y. į lietuvių kalbą galėjo būti pasiskolintas vardažodis, iš kurio su dariomis lietuviškomis priesagomis išvestas veiksmažodis. Vertinant tokią lietuvių kalbos darybos galimybę būtina atsižvelgti į galimo vedinio darybos kategoriją, kirčiavimą ir reikšmes. *Sūdyti*, *-ija*, *-ijo* yra skolinys, atkeliavęs iš senosios rusų kalbos, tą patvirtino šio veiksmažodžio analizė visais minėtais aspektais. Tuo tarpu *bursyti*, *-ija*, *-ijo* neturi formalių atitikmenų slavų kalbose, jis darybiniu

ryšiu siejamas su skoliniu *bursà* DP 28, AK 69. Kiti hibridai, *sūdinti* ir *afieruoti*, atitinkamai gretinami su daiktavardžiais *sūdas* DK 38, PK 101, DP 484, MP 67, SG1 155, SD¹ 162, SPI 4, JE¹ 74, BK 33, KN G 193, ChNT 163, PP 30, KR 86 ir *afierà* DK 41, DP 180, SG1 150, AK 82, SD¹ 100, SPI 41, JE¹ 157, KN G 55, ChNT 79, PP 21, KR 43.

2 LENTELĖ. Hibridų ir jų pamatinių žodžių reikšmių santykis

HIBRIDAS	PAMATINIS ŽODIS
<i>Bursyti, -ija, -ijo</i>	<i>Bursà</i>
1. bendrauti;	1. draugė, draugystė;
	2. gauja;
	3. visuomenė; žmonių grupė; draugija; remiama draugija;
<i>Sūdinti, -ina, -ino</i>	<i>Sūdas</i>
1. nagrinėti bylą teisme, teisti;	1. visuomenės, valstybės organas byloms spręsti, teismas; teismo patalpos;
	2. teismo procesas;
	3. teismo sprendimas, nuosprendis, bausmė; sprendimas;
	4. teisėjas;
	5. nuomonės reiškimas, vertinimas; nuomonė;
<i>Afieruoti, -uoja, -avo</i>	<i>Afierà</i>
1. aukoti;	1. auka; daiktas arba būtybė, aukojama Dievui;

Iš Jano Otrębskio žinoma, kad *-yti, -ija* vediniai iš pasiskolintų daiktavardžių turėtų būti faktityvai arba mutatyvai (Otrębski 1965: 390). *Bursyti, -ija, -ijo* nėra mutatyvas, bet jis gali būti klaidingai palaikytas statyvu ('bendrauti' <'būti draugu') ar dalyvavimo reikšmės vediniu ('būti gaujoje'; 'priklausyti visuomenei'), tačiau pastarajai grupei priesagos *-yti, -ija* yra visiškai nebūdingos, o statyvų pamatiniais žodžiais retai kada būna daiktavardžiai, bet net ir tokiu atveju tai – abstraktai. *Bursyti, -ija, -ijo* yra faktityvas, kurio reikšmių perfrazavimas būtų 'daryti draugystę'; 'sudaryti gaują'; 'sudaryti visuomenę, draugiją'.

Nors priesagos *-inti, -ina, -ino* dažniausios deverbatyvų, o ypač kauzatyvų, daryboje, hibridas *sūdinti, -ina, -ino* turi būtent tokias priesagas. Kai potencialus darybos pamatas daiktavardis, paprastai vedinys yra faktityvas, t. y. bendroji kategorijos reikšmė yra „daryti tai ar tokį, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“. Kai priesagų *-inti, -ina* faktityvų pamatinis žodis yra daiktavardis, tai būna gyvos būtybės arba daiktų, medžiagų pavadinimai, rečiau – abstraktai (DLKG³: 388).

Sūdinti, *-ina*, *-ino* reikšmės sąsaja su daiktavardžio *sūdas* reikšme ‘teisėjas’ yra sunkiau perfrazuojama kaip faktityvas, nes ji skambėtų kaip ‘daryti, laikyti teisėju’, o ‘nagrinėti bylą teisme, teisti’ šito nereiškia. Verta priminti, kad gali pasitaikyti tokios darybos atitikimo reikšmės vedinių, nors ši reikšmė paprastai tėra antrinė šalia padaromosios. Vis dėlto ‘nagrinėti bylą teisme, teisti’ gali būti perfrazuojama būtent kaip ‘elgtis kaip teisėjas’.

Atskirai verta pateikti priesagų *-inėti*, *-inėja*, *-inėjo* vedinius. Šios priesagos, panašiai kaip *-inti*, *-ina*, *-ino*, daugiausiai vartojamos deverbatyvų vediniuose. *-inėti* dažniausiai pasitaiko iteratyvų daryboje ir turi mažybės atspalvį. Kai pamatiniu žodžiu eina priešdėlinis veiksmažodis, vedinys mažybės reikšmės neturi, tik kartotinę. Būtent tokią reikšmę turi abu šio pogrupio hibridai: *atprovinėti*, *-inėja*, *-inėjo* ‘iter. atbūti, atlikti’ ir *privobinėti*, *-inėja*, *-inėjo* ‘iter. vyliumi, gudrumu prišaukti artyn, privilioti’. Jų pamatiniai žodžiai yra reguliarieji skoliniai *atpróvyti*, *-ija*, *-ijo* ir *privôbyti*, *-ija*, *-ijo*, turintys daugiau reikšmių nei hibridai. Jų reikšmių santykis parodytas 3 lentelėje.

3 LENTELĖ. Hibridų ir jų pamatinių žodžių reikšmių santykis

HIBRIDAS	PAMATINIS ŽODIS
<i>Atprovinėti</i> , <i>-inėja</i> , <i>-inėjo</i>	<i>Atpróvyti</i>
1. iter. atbūti, atlikti;	3. atbūti, atlikti;
	1. išleisti, išsiųsti, išgabenti;
	2. pavaryti, pašalinti, atskirti;
<i>Privobinėti</i> , <i>-inėja</i> , <i>-inėjo</i>	<i>Privôbyti</i>
1. iter. vyliumi, gudrumu prišaukti artyn, privilioti;	3. vyliumi, gudrumu prišaukti artyn, privilioti;
	1. mėgdžiojant žvėrių, paukščių garsus privilioti, prišaukti juos artyn;
	2. vyliumi, gudrumu patraukti, palenkti savo pusėn;
	4. vyliumi, gudrumu pritraukti, primasinti, prikalbėti (ką daryti);
	5. prijaukinti, pripratinti;

Paskutinę grupę sudaro veiksmažodžiai, kur derivaciniai hibridai turi daugiau reikšmių nei reguliarieji skoliniai: *mūravóti*, *-avója*, *-avójo* ‘iš akmenų ar plytų statyti’ / *múryti*, *-ija*, *-ijo* 1. ‘iš akmenų ar plytų statyti’, 2. ‘godžiai valgyti, kimšti’; *pėnavoti*, *-avoja*, *-avojo* ‘žymėti, ženklinti’ / *pėnyti*, *-ija*, *-ijo* 1. ‘daryti pėtnus, dėmėti’, 2 ‘žymėti’; *míeryti*, *-ija*, *-ijo* 1. ‘matuoti’; 2. ‘taikyti’ / *mierúoti*,

-*úoja*, -*ávo* 1. 'matuoti'; 2. 'seikėti'; 3. 'žiūrėti, ar tinka, derinti'; 4. 'taikyti'. Hibridų pamatiniai žodžiai atitinkamai yra *múras* DP 209, SG2 25, SD¹ 84, SPI 102, KN SE 260; *pėtnas* MP 184, SD¹ 23 ir *mierà*, *míera*, *mieras* DP 126, SD¹ 79, SPI 178, JE¹ 31, KN G 46, ChNT 251.

4 LENTELĖ. Hibridų ir jų pamatinių žodžių reikšmių santykis

HIBRIDAS	PAMATINIS ŽODIS
<i>Múryti, -ija, -ijo</i>	<i>Múras</i>
1. iš akmenų ar plytų statyti;	1. siena, aptvėrimas iš cemento, akmenų ar plytų;
2. intr. godžiai valgyti, kimšti;	
	2. mūrinis pastatas; miestas;
	3. apšildoma krosnies sienelė;
<i>Pėtnyti, -ija, -ijo</i>	<i>Pėtnas</i>
1. daryti pėtnus, dėmėti;	1. ženklas, žymė; spaudas; dėmė;
2. žymėti;	2. žymėti;
<i>Mierúoti, -úoja, -ávo</i>	<i>Mierà, míera, mieras</i>
1. matuoti;	1. matavimo vienetas, matas; dydis, svoris it t. t.;
2. seikėti;	3. indas, kuriuo kas seikėjama, saikas;
3. žiūrėti, ar tinka, derinti;	6. matmuo;
7. didumas, aukštumas, storumas;	7. didumas, aukštumas, storumas;
4. taikyti;	8. tikslas;
	2. matavimo įrankis; būdas;
	4. senovinio biralų saiko talpumo ko nors kiekis;
	5. taurelė svaigiesiems gėrimams; mierka;
	9. saikingumas;

Priesagos *-úoti*, *-úoja*, *-ávo* nėra ribojamos darybos kategorijų ir *mierúoti* reikšmės visos paaiškinamos per daiktavardį *mierà*, *míera*, *mieras*, kirčiavimas tokiai darybai irgi neprieštarauja. Kiek kitaip yra su *-yti*, *-ija*, *-ijo* vediniu iš *múras múryti*: antroji reikšmė užrašyta iš tarmių, bet nėra paliudyta senuosiuose lietuvių kalbos raštuose. Jeigu turima omenyje tik pirmoji reikšmė, *múryti*, *-ija*, *-ijo* yra padaromosios reikšmės vedinys. O veiksmažodis *pėtnyti* slavų kalbose formaliųjų atitikmenų turi (pavyzdžiui, rusų kalbos tarmės ru. *пятнѹть* (CPHT XXXIII 231)), tačiau jų reikšmės su *pėtnyti*, *-ija*, *-ijo* reikšmėmis sutampa tik iš dalies. Kad šis veiksmažodis yra denominatyvas iš *pėtnas*, patvirtina keli kriterijai. Pirmiausia, visos hibrido reikšmės gali būti paaiškintos per darybą iš daiktavardžio. Antra, lietuvių kalboje priesagų *-yti*, *-ija* faktityvų daryba iš

vardažodžių yra labai dažna. Šiuo atveju skolinys, remdamasis slavų kalbomis donorėmis, turi tik vieną reikšmę, o daryba lietuvių kalbos dirvoje hibridui suteikia naujų reikšmių daiktavardžio pagrindu.

ADAPTACINIAI HIBRIDAI

XVI–XVII a. LDK raštuose nėra daug veiksmažodžių, kurie galėtų būti priskirti adaptaciniams veiksmažodžiams ir kurie turi šalia paliudytus reguliariusius skolinius. Buvo rastos 4 poros (skolinys pateikiamas pirmoje pozicijoje): *pečėtavoti*, *-avoja*, *-avojo* DP 10 / *pečėtyti*, *-ija*, *-ijo* SD³ 249, SPI 375, KN SE 138, ChNT 385; *rūgóti*, *-ója*, *-ójo* DP 225, SD¹ 36, KN SE 243, ChNT 25 / *rūgúoti*, *-úoja*, *-ávo* SD³ 500; *rokavóti*, *-avója*, *-avójo* DK 68, DP362, SD¹ 153, ChNT 127 / *rokúoti*, *-úoja*, *-ávo* DP 390, SG2 2; *žỹčyti*, *-ija*, *-ijo*; *žičyti*, *-ija*, *-ijo* DK 71, SD¹ 139, ChNT 119 / *žyčióti*, *-iója*, *-iójo*; *žỹčioti*, *-ioja*, *-iojo*; *žičióti*, *-iója*, *-iójo*; *žičioti*, *-ioja*, *-iojo* KN SE 254, ChNT 108. Hibridų ir reguliariųjų skolinių reikšmių santykis parodytas 5 lentelėje.

Dėl ribotos straipsnio apimties nebus kartojamasi, dėl ko *pečėtyti*, *rūgúoti*⁶, *rokúoti*⁷ ir *žyčióti* (*žičioti*, *žičióti*, *žỹčioti*) priskiriami adaptaciniams hibridams. Trumpo paaiškinimo galbūt reikalauja, kodėl *pečėtyti*, *-ija*, *-ijo* ir *žyčióti*, *-iója*, *-iójo* (*žỹčioti*, *-ioja*, *-iojo*; *žičióti*, *-iója*, *-iójo*; *žičioti*, *-ioja*, *-iojo*) nelaikomi skoliniais: šių veiksmažodžių priesagos juk turi atitikimą slavų kalbose.

Veiksmažodis *pečėtyti*, *-ija*, *-ijo* formalių atitikmenų slavų kalbose neturi. Jo bendrašaknis žodis *pečėtavoti*, *-avoja*, *-avojo* yra pasiskolintas iš rytų slavų ir būtent tokios priesagos yra dėsningos (< rusėnų *печатовати*, *печатовать* 1. 'dėti antspaudą, antspauduoti'; 2. 'prk. baigti, uždaryti, patvirtinti' (ГСБМ XXIV 284; МДСУМ II 105)). Ir nors *pečėtyti* galėtų būti siejamas su daiktavardžiu *pečėtis* 'įrankis ženklui spausti; atspaustas arba įspaustas tuo įrankiu ženklas; antspaudas' DP 355, SD¹ 121, SPI 116, KN K 80 dėl reikšmės, veiksmažodį sieti su juo trukdo kirčiavimas. Šakninio kirčiavimo *-yti*, *-ija* vediniai išlaiko pamatinių vardažodžių kirčio vietą ir priegaidę (Stundžia 2009: 221), ko šiuo atveju nėra.

⁶ Plg. skolinio *rūgóti*, *-ója*, *-ójo* šaltinį rusėnų *pyzamu(ся)* 1. 'barti(s)'; 2. 'niekinti' (ГСБМ XXX 464).

⁷ Plg. skolinio *rakavóti*, *-avója*, *-avójo* šaltinį le. *rachować* 1. 'aritmetiškai spręsti, skaičiuoti'; 2. 'įskaičiuoti'; 3. 'turėti omenyje'; 4. 'apytiksliai įvertinti' (SPol XXXV 4; SP).

5 LENTELĖ. Skolinių ir adaptacinių hibridų reikšmių santykis ⁸

SKOLINYS	HIBRIDAS
<i>Pečėtavoti, -avoja, -avojo</i>	<i>Pečėtyti, -ija, -ijo</i>
1. dėti pečėtį, antspauduoti;	1. dėti pečėtį, antspauduoti;
<i>Rūgóti, -ója, -ójo</i>	<i>Rūgúoti, -úoja, -ávo</i>
1. priekaištauti, pykti, barti;	1. priekaištauti, pykti, barti;
<i>rokavóti, -avója, -avójo</i>	<i>Rokúoti, -úoja, -ávo</i>
1. aritmetiškai spręsti, skaičiuoti;	1. aritmetiškai spręsti, skaičiuoti;
2. atsiskaityti;	4. atsiskaityti;
	2. minėti, išskaičiuoti kiek ko buvus;
	3. nustatyti kainą, prašyti parduodant;
	5. laikyti kuo esant;
	6. būti kokios nuomonės, manyti;
<i>Žỹčyti, -ija, -ijo; žičyti, -ija, -ijo</i>	<i>Žỹčióti, -iója, -iójo; žỹčioti, -ioja, -iojo; žičióti, -iója, -iójo; žičioti, -ioja, -iojo</i>
1. duoti kam į skolą, skolinti;	1. duoti kam į skolą, skolinti;
2. imti į skolą;	2. imti į skolą;
3. linkėti;	3. linkėti;
4. norėti ⁸ ;	

Lietuvių kalboje ir *žỹčyti, -ija, -ijo* (*žičyti, -ija, -ijo*), ir *žỹčióti, -iója, -iójo* (*žičioti, -ioja, -iojo, žičióti, -iója, -iójo, žỹčioti -ioja, -iojo*) žymi tęstinį, nebaigtą veiksmą. Lenkų *pożyczać* ir rusėnų *позычати, позичати, pożyczати* taip pat žymi tęstinį, pasikartojantį veiksmą, bet kad slavų kalbose būtų vartojami nepriešdėliniai tokios reikšmės *życzać* bei *зичати, жичати, жычати* (kurie formaliai atitiktų būtent *žỹčióti* (*žičioti, žičióti, žỹčioti*)), duomenų nėra. Taigi, arba į lietuvių kalbą buvo paskolintas priešdėlinis veiksmažodis *pažỹčióti, -iója, -iójo* 1. ‘duoti kam į skolą, grąžintinai’; 2. ‘paimti iš ko į skolą, grąžintinai’ (anot LKŽe, paliudytas tik vėlesniuose raštuose ir tarmėse) ir vėliau deprefiksacijos būdu pradėtas vartotas *žỹčióti, -iója, -iójo* (*žičioti, -ioja, -iojo, žičióti, -iója, -iójo, žỹčioti -ioja, -iojo*), arba tai perdirbinys skolinimosi metu.

⁸ Reikšmė, paliudyta DK.

APIBENDRINIMAS

Lietuvių kalbos vediniai iš skolinių tik retais atvejais nepatiria reikšmės pokyčių, palyginti su bendrašakniais veiksmažodžiais reguliariaisiais skoliniais. Dažniau derivaciniai hibridai remiasi pamatinio žodžio reikšmėmis ir šiuo pagrindu atsiranda skirtumų tarp slaviškos šaknies veiksmažodžių ir skolinių. Pastarieji iš slavų kalbų paprastai jau atkeliauja su keliomis reikšmėmis, o hibridai, išvesti lietuvių kalbos dirvoje, gauna vieną specifinę reikšmę, paremtą darybos kategorija (pavyzdžiui, *atprovinėti*, *-inėja*, *-inėjo*), arba atvirkščiai – atsižvelgiant į pamatinio žodžio reikšmės vedinys gali įgauti naujų reikšmių (pavyzdžiui, *mieruoti*, *-uoja*, *-avo*), kurių neturi net atitinkamos šaknies slavų kalbų veiksmažodžiai. Tuo tarpu veiksmažodžiai, kuriuos siūloma vadinti adaptaciniais hibridais, nuo reguliariųjų savo bendrašaknių žodžių slavizmų iš esmės nesiskiria – reikšmių skirtumų pastebėta tik poroje *rokavoti*, *-avója*, *-avójo* / *rokúoti*, *-úoja*, *-ávo*, bet būtina pabrėžti, kad pastarojo reikšmės yra paliudytos slavų kalbose (pavyzdžiui, le. tarm. *rachować* ‘za co = uvažac, poczytywać, mieć, brać za co’ (‘laikyti kuo esant’) ar ‘myśleć, mniemac, sądzić’ (‘manyti, turėti nuomonę’) (SJP V 457). Šis atvejis, kai neregulios priesagos slaviškos šaknies veiksmažodis turi daugiau bendrybių su slavų kalbų veiksmažodžio reikšmėmis nei reguliarusis skolinys, reikštų, kad *rokúoti* ir panašūs veiksmažodžiai yra patyrę modifikacijų integruojant.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

BK – Roberto Bellarmino katekizmas. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.

Brückner Alexander 1877: *Die slavischen Fremdwörter im Litauschen*. Prieiga per internetą: www.https://archive.org/details/dieslavischenfr01brgoog.

Būga Kazimieras I–III: *Rinktiniai raštai* 1–3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

Daukša Mikalojus 1595: *Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalvs*. – *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas*, par. V. Jakšienė, J. Palionis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

Daukša Mikalojus 1599: *Postilla Catholica*. – *Daukšos Postilė*. Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1926.

Dini Pietro Umberto 1987: *Slavismi e germanismi lessicali nel Piccolo Catechismo lituano di Lysius*. – *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, 225–245.

Dini Pietro Umberto 1989: Slavizmai Lizijaus ir Engelio katekizmuose: sugretinamoji analizė. – *International Conference for Balto-slavistics*.

Dini Pietro Umberto 1993: Sul velato influo polacco negli aggettivi derivati del lituano antico (Ledesma 1590, Daukša 1595, Anonimo 1605). – *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, 147–159.

DLKG³ – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, par. V. Ambrasas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Grzegorz Joachim 2003: Borrowings as a Word-Finding in Cognitive Historical Onomasiology. – *Onomasiology Online*, 22–42. Prieiga per internetą: <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/OnOn.htm>.

Jakaitienė Evalda 2009: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jaknavičius Jonas 1647¹, 1674², 1679³, 1690⁴, 1705⁵: *Ewangelie Polskie y Litewskie*. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.

Jakulis Antanas 1995: „*Knygos Nobažnystės*“ *leksika* 1. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.

Kardelis Vytautas 2003: *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Karulis Konstantīns 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2. Rīga: Avots.

Keinys Stasys 1984: Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*, 113–123.

KN – Knyga nobažnystės 1653¹, 1684²: – *Knyga nobažnystės krikščioniškos*, par. D. Počiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Kozhanov Kirill 2014: Priešdėlio da- semantika lietuvių kalboje. – *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtoje*, 254–274.

KR – Kasakauskis Jurgis 1681¹, 1691²: *Rožančius švenčiausios Marijos*. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.

Kregždys Rolandas 2012: Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim. – *LingVaria* 2(14), 125–146.

Kregždys Rolandas 2013: Leksiniai skoliniai – tautų kultūrinės interferencijos refleksija: lietuvių kalbos polonizmai-semitizmai. – *Baltu filologija* 22(2), 55–93.

Kregždys Rolandas 2014: Методика и критерии идентификации полонизмов литовского языка. – *LingVaria* 2(18), 195–217.

Kregždys Rolandas 2014 (2): Lietuvių kalbos polonizmų-lotynizmų atribucijos ypatumai. – *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie*, 407–421.

Kudzinowski Czesław, Otrębski Jan 1958: *Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament 2*. Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Kudzinowski Czesław 1964: *Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament 3*. Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Kudzinowski Czesław 1977: *Indeks-słownik do „Daukšos postilė“*. Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Lebedys Jurgis 1977: *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius: Mokslo.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/>.

Otrębski Jan 1965: *Gramatyka języka litewskiego 2: Nauka o budowie wyrazów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe.

Pakerys Jurgis 2013: *Naujųjų skolinių duomenų bazės veiksmažodžių morfologija. – Taikomoji kalbotyra*. Prieiga per internetą: <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/12/naujuju-skoliniu-duomenu-bazes-veiksmazodziu-morfologija>.

Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.

PP – *Pradžia pamokslo*. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.

SGPK I–VI – *Słownik gwar polskich 1–6*. Op. J. A. L. Karłowicz, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.

Siaurukienė Halina 1987: „Knygos nobažnystės“ giesmyno skoliniai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 145–150.

Sirvydas Konstantinas 1620¹: *Dictionarium trium lingvarum. – Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, par. K. Pakalka. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Sirvydas Konstantinas 1631²; 1677⁴: *Dictionarium trium lingvarum*. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.

Sirvydas Konstantinas 1642³: *Dictionarium trium lingvarum. – Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, par. K. Pakalka. Vilnius: Mokslo, 1979.

Sirvydas Konstantinas 1629–1642: *Punktay sakimu. – Punktai sakymų 1–2*, par. F. Specht. Göttingen, 1929.

- SJP I–VIII – *Słownik języka polskiego* 1–8. Warszawa, 1898–1923.
- SP – *Słownik polszczyzny XVII wieku*. Prieiga per internetą: <http://sxvii.pl>.
- Skardžius Pranas 1998: *Rinktiniai raštai* 4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Slavočinskis Saliamonas Mozerka 1646: *Giesmes tikieimoy katholickam pridiancias*. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.
- Smoczyński Wojciech 2008: Uzupełnienia do „Słownika etymologicznego litewskiego“, 1 dalis. – *Acta Linguistica Lithuanica* 58, 53–151.
- SPol I–XXXV – *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1–35. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: 1966–2011.
- SS I–XI – *Słownik staropolski* 1–11. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1953–2002.
- Stundžia Bonifacas 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Urbutis Vincas 1978: Žodžių darybos teorija. Vilnius: Mokslas.
- Urbutis Vincas 1992: Senosios lietuvių kalbos slavizmai. – *Baltistica* 27(1), 4–41.
- Urbutis Vincas 1993: Senųjų slavizmų kilmės įvairovė. – *Baltistica* 28(1), 91–101.
- Widłak Stanisław 2012: Italianismi in lituano dovuti al tramite polacco. – *Romanica Cracoviensia* 11, 472–479.
- Wohlgemuth Jan 2009: *A Typology of Verbal Borrowings*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH&Co.
- Zinkevičius Zigmas 1968: Apie 1605 m. katekizmo tarmę. – *Baltistica* 4, 109–116.
- Zinkevičius Zigmas 1974: S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. – Žodžių formos ir jų vartoseną, 135–170.
- Zinkevičius Zigmas 1988: *Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmas 1997: Dėl balsių a, o, e, è kaitos slavizmuose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 196–200.
- Zinkevičius Zigmas 2002: *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Адомавичюте Ирена 1978: Лексические полонизмы в литовских говорах: виды заимствований и их адаптация. – *Acta Baltico-Slavica* 12, 91–105.

- Адомавичюте Ирена 1982: Механизмы семантической адаптации заимствований. – *Sintaksės ir semantikos klausimai. Tezės*, 102–103.
- Адомавичюте Ирена 1982 (2): Этапы польско-литовского лексического взаимодействия. – *Acta Baltico-Slavica* 14, 1–48.
- Адомавичюте Ирена 1984: Проблемы изучения польских заимствований в литовских говорах. – *Studia nad polszczyzną kresową*, 7–21.
- ГСБМ I–XXXIII – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* 1–33. Мінск, 1982–2013.
- ЕСУМ I–VI – *Етимологічний словник української мови* 1–6. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
- Кошкин Игорь 2014: Древнейшие славизмы в латышском языке: некоторые проблемы исторической реконструкции. – *Studia Slavica Hung.* 59(1), 1–13.
- МДСУМ I–II – Тимченко Євген Костянтинівич 2002–2003: *Матеріали до словника писемної та книжної української мови* 1–2. Київ – Нью-Йорк: Національна академія наук України.
- СДЯ I–III – *Словарь древнерусского языка* 1–3, ред. И. И. Срезневский. Москва: Книга, 1989.
- СДрЯ I–IX – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)* 1–9. Москва, 1988–2012.
- СРНГ I–XLVI – *Словарь русских народных говоров* 1–46. Москва, Ленинград, Санкт-Петербург: Наука, 1965–2013.
- СРЯ I–XXIX – *Словарь русского языка XI–XVII вв* 1–29. Москва: Наука, 1975–2011.
- ССМ I–II – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* 1–2, ред. Л. Л. Гумецка, І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
- ЭСБМ I–XIII – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–13. Мінск, 1978–2010.

Slavic Loan Verbs and Slavic-root Hybrids

SUMMARY

Slavic loan verbs have been researched to a far lesser degree than Slavic loan nouns or adjectives, although there is no clear line between loan verbs and Lithuanian derivatives from the borrowed nouns or adjectives. It becomes very relevant when a verb in the recipient language is given a suffix which formally does not correspond to a suffix of Slavic verbs. Usually, such Slavic words as Ruthenian *арендовати* and Polish *arendować* come

to the Lithuanian language with the suffix *-avoti* (Lit. *arendavoti*, *-avoja*, *-avojo* DP 294), Ruthenian *бавуму* and Polish *bawić* – with the suffix *-yti* (Lit. *bōvyti*, *-ija*, *-ijo* MP 36, KN SE 237, ChNT 327), Ruthenian *бүяту* or Old Russian *бүѣѣту* and Polish *bujac* – with the suffix *-oti* (Lit. *bujóti*, *-ója*, *-ójo* KN G 168, ChNT 368), etc. However, the 16th–17th century texts of the Grand Duchy of Lithuania contain Slavic-root loanwords with the suffixes *-(i)uoti*, *-(i)uoja*, *-(i)avo*, *-(i)auti*, *-(i)auja* and *-(i)avo* that do not have analogies in the Slavic languages or Slavic suffixes are not integrated according to the usual model. Such Slavic-root verbs could hardly be paralleled to the loanwords which conform to Slavic verbs in respect of both the root and suffixes. When there is an underlying word (loan word) in the Lithuanian language, such nonconformities of suffixes may be usually explained by the derivation process with affixes usually accompanied by a typical category. However, there is a portion of borrowed verbs which have no underlying word in the Lithuanian language and got irregular suffixes during their integration. The main question is how to regard such verbs. Most likely, such verbs can be considered hybrids. Stasys Keinys pointed out that a hybrid, first of all, is a lexicological term as “it is partially included into the system of dividing words according to their origin (an intermediate link between loanwords and indigenous words)” and that the essential precondition for hybrids is the underlying word (Keinys 1984: 114–117), while LKE provides a comprehensive definition of a hybrid: “Hybrids are words which, in addition to their own uninflectable morphemes, have those of other languages as well. Hybrids usually appear as a result of loan-translation or transformation of loanwords or through word formation using the already borrowed morphemes” (LKE 2008: 207). According to Vincas Urbutis, there is no derivation if it is based only on the root rather than on the underlying word (Urbutis 1978: 115), which means that Slavic-root verbs with irregular suffixes and no underlying word should be seen as a manifestation of morphological adaptation which produces no neologisms and may only result in different versions of the same word, where the previously borrowed word or any other word is transformed and the affix is only a morphological component (Urbutis 1978: 115). Hence, if Slavic loan verbs with a suffix, which formally does not correspond to a suffix of Slavic verbs, are considered remakes of a loanword or remakes (when a loanword with a regular suffix is not evidenced nearby) during a separate integration process, based on the broad definition of hybrids given in LKE and the fact that they include remakes of loanwords, such words are referred to as hybrids. In this article verbs with no accurate equivalents in the Slavic languages according to the opposition *segmentable* / *non-segmentable* are divided into the following two types of hybrids – adaptational and derivational.

Įteikta 2016 m. sausio 19 d.

ANŽELIKA SMETONIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

anzelika.smetoniene@gmail.com

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, perceptyvioji dialektologija, sociolingvistika, kognityvioji lingvistika.

DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, baltų kalbų dialektologija, sinchroninė ir diachroninė akcentologija, morfonologija, kalbos istorija, lietuvių kalbotyros istorija.

PERCEPTYVIOSIOS DIALEKTOLOGIJOS INSTRUMENTAI IR TYRIMŲ KRYPTYS: VARIANTŲ AREALAI MENTALINIUOSE ŽEMĖLAPIUOSE (BIRŽŲ ATVEJIS)

Perceptual Dialectology Instruments and
Directions for Research: Areas of Variants in
Mental Maps (Case of Biržai)

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama perceptyvosios dialektologijos nuostatų taikymo galimybė lietuvių regioninio variantiškumo tyrimuose, be to, pateikiama trumpa perceptyvosios dialektologijos principų formavimosi istorija. Tiriamosios straipsnio dalies pamatas – mokslinio projekto *Bendrinės lietuvių kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* medžiaga. Remiantis vieno iš projekto punktų – Biržų geolekto – zonoje atlikto tyrimo duomenimis, straipsnyje demonstruojama, kaip perceptyvosios dialektologijos principais pagrįsti tyrimai gali būti integruoti tiriant tradicines lietuvių tarmes ir naujuosius jų darinius.

Straipsnyje didžiausias dėmesys telkiamas į vadinamojo pieštinio žemėlapio (an. *draw a map*) užduoties Biržų geolekto zonoje duomenis.

Suvokimo izoglosių pobūdis ir tankis jaunųjų biržiečių pieštiniuose žemėlapiuose atskleidžia, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai turi skirtingus tarmiškumo – kaip skiriamųjų bruožų – vaizdinius. Jaunųjų biržiečių pieštiniai žemėlapiai rodo nekonfliktinį santykį su aplinkos kodu, o tai savo ruožtu brėžia optimistines Biržų geolekto perspektyvas.

ESMINIAI ŽODŽIAI: perceptyvioji dialektologija, mentalinis žemėlapis, kalbinė gimtinė, lietuvių tarmės, Biržų geolektas.

ANNOTATION

The paper discusses the possibilities of application of the principles of perceptual dialectology in the Lithuanian regional variability research. In addition, a brief history of the principles of perceptual dialectology formation is introduced. The foundation of the research part of the paper is the material from the scientific project *Standard Lithuanian Language Place in the Mental Map*. On the basis of research data of one of the area points – the geolect of Biržai – this paper shows how the research based on the principles of perceptual dialectology can be integrated into the study of traditional Lithuanian dialects and new varieties. The article focuses on the data of the task “draw a map” in the area of the geolect of Biržai.

The character and density of perceptive isogloss in the drawn maps of the young residents of Biržai reveals that the ordinary members of the language community have different images of dialecticism as distinctive features. The drawn maps of the young residents of Biržai show a non-conflicting relationship with the code of environment, which, in turn, draws optimistic prospects for the geolect of Biržai.

KEYWORDS: perceptual dialectology, mental map, linguistic homeland, Lithuanian dialects, geolect of Biržai.

Šiame straipsnyje aptariama perceptyviosios dialektologijos nuostatų taikymo galimybės lietuvių regioninio variantiškumo tyrimuose. Remiamasi teoriniu metodologiniu perceptyviosios dialektologijos ir analitiniu regioninio variantiškumo diskursais (pirmiausia geolingvistinės minties sklaida).

Pasaulyje tokie tyrimai nėra nauji. Šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos principai jau pritaikyti JAV, Jungtinėje Karalystėje, Japonijoje, kai kuriose Europos šalyse. Pastarąjį dešimtmetį taip pat gausėja šios paradigmos darbų Lietuvoje (plg. Aliūkaitė 2009; Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012).

Ankstesniuose sociolingvistinio pobūdžio lietuvių tarmėtyrininkų darbuose taip pat pasitaikydavo konceptualių jungčių su perceptyviosios dialektologijos nuostatomis (žr. Grumadienė 1980: 91–93; Kačiuškienė 2003: 88–91; Kačiuškienė 2004: 103–108; Kačiuškienė 2005: 49–54; Kačiuškienė, Barvydytė 2006: 8–14; Tumėnas 2003: 238–242; Tumėnas, Račkauskas 2004: 222–224 ir kt.), tačiau vienas iš svarbiausių perceptyviojo tyrimo komponentų – mentalinio žemėlapiu užduotis – iki šiol sistemškai netaikytas.

Taigi šio straipsnio tikslas – pademonstruoti, kaip perceptyviosios dialektologijos nuostatos gali būti taikomos tiriant tradicines lietuvių tarmes ir naujuosius jų darinius.

Visos straipsnyje pateikiamos empirinės išvalgų iliustracijos – mokslinio projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* medžiaga¹. Per 2014–2016 m. laikotarpį, naudojant pagal perceptyviosios dialektologijos principus parengtą empirinį tyrimo instrumentą verbalizuojamoms ir vizualizuojamoms mentaliniuose žemėlapiuose sąmoningosioms nuostatomis tirti, geolingvistinės kompetencijos tyrimas vykdytas keliuose etnografiniuose Lietuvos regionuose (punktų imtį žr. 1 pav.).

1 PAV. Projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* tyrimo punktai

Rengiant projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* tyrimo instrumentą, vadovautasi bendraisiais dialektologinių, sociolingvistinių anketų formavimo principais, t. y. siekta išsiaiškinti ir užfiksuoti

¹ Projektas *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* rengiamas pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą. Jį finansuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija (projekto vadovė doc. dr. Daiva Aliūkaitė).

sociodemografinius tiriamųjų duomenis, kurie tolesniuose tyrimo etapuose tampa pirmine duomenų klasifikavimo ir sisteminimo atskaita, taigi tiriamieji turėjo nurodyti amžių, lytį, kilmės ir gyvenamąją vietą.

Tyrimo dalyvavo daugiau kaip 2000 jaunuolių. Šiame straipsnyje nesiorientuojama į visą projekto duomenų masę, perceptyviosios dialektologijos diskursą siekiama kurti tik iliustraciniu principu, todėl aptariama tik vieno regioninio miesto mokyklinio jaunimo geolingvistinė kompetencija. Visi projekto duomenys išsamiai bus aptariami kituose moksliniuose projekto sklaidos darbuose.

Geolingvistinė kompetencija – tai žinios ir gebėjimai atpažinti kalbos variantiškumą ir jį susieti su tam tikrais arealais – geografiniais (t. y. teritoriškumo kintamaisiais), socialiniais (t. y. socialiniais kintamaisiais), kultūriniais (t. y. kultūriniais kintamaisiais / kultūrinėmis dimensijomis).

Šio straipsnio tyrimo objektas – rytų aukštaičių panevėžiškių patarbei priskiriamos Biržų apylinkių šnektos vertinimas jaunųjų Biržų gyventojų požiūriu ir jų geolingvistinė kompetencija.

Pabrėžtina, kad geolingvistinės kompetencijos tyrimo Lietuvos regionų bendruomenėse modelis nėra tik mechaninė šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos prieigų kartotė: nuosekliai stengiamasi laikytis perceptyviosios dialektologijos principo, šią paradigmą išskiriančio iš kitokių kalbinių nuostatų tyrimo technikų, – kai tiriamos ir verbalizuojamos, ir vizualizuojamos kalbos vartotojų nuostatos.

1. REGIONINIS VARIANTIŠKUMAS PERCEPTYVIOSIOS DIALEKTOLOGIJOS POŽIŪRIU

Kaip taikliai pastebi vieni iš šiuolaikinės perceptyviosios dialektologijos atstovų Chrisas Montgomeris ir Joana Beal, perceptyvioji dialektologija yra į kalbėtoją orientuota paradigma (an. *speaker-focused paradigm*) (Montgomery, Beal 2011: 121).

Paprasto kalbos bendruomenės nario geolingvistinės kompetencijos klausimas pradėtas kelti tuo pačiu metu, kai Europoje pradėti rengti pirmieji tarmių atlasai, plg. Georgo Venkerio tyrimus Vokietijoje, Juleso Louiso Gilliérono tyrimus Prancūzijoje (Mesthrie 2003: 44–75; Schrambke 2010: 87–106). Kritinį paprasto kalbos bendruomenės nario kalbinės aplinkos vertinimą į variantiškumo analizės diskursą pirmieji įtraukė Olandijos ir Japonijos mokslininkai.

1.1. Perceptyvioji olandų dialektologija

Olandijoje perceptyviosios dialektologijos pradžia laikytini 1886 m., kai pasirodė Pieterio Willemso tyrimų anketa, kurios vienas klausimas skirtas aiškintis, kur paprastų kalbos bendruomenės narių požiūriu kalbama taip pat arba panašiai kaip ir jų gyvenamojoje vietovėje (Goeman 1999: 138–139, Preston 2010: 89).

Pirmasis sistemiškas suvokiamų tarmių ribų (an. *perceptual dialect boundaries*) tyrimas atliktas jau XX a., 1939 m., per olandų tarmių tyrimo ekspedicijas (Montgomery, Beal 2011: 123). Vienoje klausimyno dalyje (an. *Questionnaire #8*) buvo pateikti du tarminio sąmoningumo klausimai. Pirmuoju (kaip ir 1886 m. Willemso klausimyne) aiškintasi paprasto kalbos bendruomenės nario gebėjimas skirti savosios kalbinės aplinkos raišką – t. y. kur, tiriamojo nuomone, kalbama taip pat arba beveik taip pat kaip ir jo gyvenamoje vietovėje. Antruoju aiškintasi priešingus dalykus, – kur kalbama visiškai kitaip (skirtingai) nei pateikėjo gyvenamoje vietovėje. Be to, tiriamųjų prašyta pavardyti specifinių vietos kalbinių bruožų (Rensink 1999 (1955): 3).

Kitas olandų tarmių tyrimo etapas – 1944 m., kai, vadovaudamasis sukaupta olandų tarmių klausimyno medžiaga, Antonius A. Weijnenas sukūrė vadinaimą trumpųjų rodyklių metodą (ol. *pijltjesmethode*) (Preston 1999a: xxvi–xxix): rodyklėmis tyrėjas sujungė vienas vietoves su kitomis – jas tiriamieji vertino kaip tapačias ar labai panašias su jų pačių vartojamu dialektu. Taip, remiantis tarminio sąmoningumo duomenimis, gauti įsivaizduojami tarmių arealai.

Tęsdamas Weijeno darbą, 1955 m. W. G. Rensinkas parengė apibendrintą subjektyvųjį Olandijos tarmių žemėlapi. Tiesa, jį rengiant, remtasi tik pirmojo klausimo – dėl tarmių panašumo – atsakymais (Gooskens, van Bezooijen, Nerbbonne 2013: 569). Pabrėžtina Rensinko nuostata, kad subjektyvusis žemėlapis traktuotinas kaip laikinas (Heeringa 2004: 12).

Taip aiškiai išsakoma įžvalga, kad subjektyvieji žemėlapiai atspindi kintančius vaizdinius apie tarmių variantiškumą. Taigi ir subjektyvieji, ir objektyvieji žemėlapiai rodo tik tam tikro laikotarpio situaciją: pirmuoju atveju – atspindimi vaizdiniai, antruoju – tarminių ypatybių distribucija.

1.2. Perceptyvioji japonų dialektologija

Dialektų suvokimui skirta dėmesio ir pirmuosiuose japonų dialektologijos darbuose, publikuotuose 1927 m. (žr. Montgomer, Beal 2011: 124).

Fundamentiniame veikle *Japonų dialektologija* (1954 m., ja. *Nihon hōgengaku*) japonų dialektologijos klasikas Misao Tōjō išdėstė požiūrį, kad nustatant

dialektų regionus reikia atsižvelgti į tai, kaip juos suvokia paprasti žmonės. Tiriamųjų percepcijos išryškina būtent tuos kalbinius bruožus, kurie padeda skirti vienas tarmes nuo kitų (cit. iš Sibata 1999: 39).

Pažymėtina, kad tradicinės perceptyviosios dialektologijos principai Japonijoje buvo kitokie nei Olandijoje: pastarieji akcentavo dialektų panašumą, japonų mokslininkai tiriamųjų prašė klasifikuoti dialektus pagal tarpusavio skirtingumo laipsnius.

Tarminiam sąmoningumui nustatyti Japonijos kalbininkai prašė įvertinti kaimelių šnektų variantus kaip: 1) nesiskiriančius; 2) šiek tiek besiskiriančius; 3) gerokai besiskiriančius; 4) beveik nesuprantamus (Sibata 1999: 40). Tiriamiesiems būdavo užduodami trys papildomi klausimai, skirti išsiaiškinti: ar yra kokia nors vieta aplinkui, kuri yra gerai žinoma dėl keisto kalbėjimo varianto; ar tiriamieji, girdėdami ką nors kalbant, gali identifikuoti, iš kokios vietovės yra tas kalbėtojas; ar, kai buvo maži, jiems neatrodė, kad gretimo kaimo kalbėjimo variantas yra keistas (Sibata 1999: 60).

Klausimų logika, t. y. skirties, o ne panašumo aspektas, lėmė, kad Japonijoje rodyklių metodo taikyti nebuvo galima. Tačiau gautus tarminio sąmoningumo duomenis Japonijos tyrėjai taip pat žymėjo žemėlapiuose – jie naudojosi perceptinių ribų žymėjimo technika (plg. Mase 1999 (1964): 72–97).

Skirtinga anketinių klausimų logika – variantų panašumo ar skirtingumo – identifikavimas tapo lemtinga subjektyvių žemėlapių (ne)tiksrumo ir jų (ne)atitikties objektyviesiems žemėlapiams priešastimi: Olandijos tarmių subjektyvieji, rodyklių principu rengti, žemėlapiai daug labiau koreliavo su objektyviaisiais žemėlapiais nei japonų.

1.3. Šiuolaikinė perceptyvioji dialektologija: prieigos ir instrumentai

Olandijoje ir Japonijoje susiformavusios tradicinės perceptyviosios dialektologijos nuostatos, kurios įtvirtino paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvą regioninių variantų klasifikacijose, buvo išplėtos XX a. pabaigoje. Čia pirmiausia minėtini Japonijos dialektologijos ir sociolingvistikos atstovai, – pavyzdžiui, Kikuo Nomoto (1999 (1963): 63–69), sumodeliavęs kalbinių izoglosių ir skirtumų (ar panašumo) suvokimo izoglosių (an. *perceptual isoglosses*)² derinimo principus, ar Fumio Inoue (1999 (1995): 147–159), išplėtojęs dialekto vaizdinio (an. *dialect image*) sampratą ir kt.

² Dėl termino žr. Preston 1999b: 161.

Tačiau šiuolaikinė perceptyvioji dialektologija pirmiausia siejama su Denniso R. Prestono penkių komponentų perceptyviojo tyrimo modeliu (Preston 1989a; 1999a: xxiii–xl; 1999b: 359–373; 2002: 57–104), kuris, Katie Wales (2006: 57–66) teigimu, D. R. Prestonui lėmė žymiausio šios krypties atstovo nominaciją.

Kaip minėta, D. R. Prestono perceptyviojo tyrimo modelis apima penkis komponentus – užduotis: 1) pieštinio variantų žemėlapiu (an. *draw-a-map*) užduotį; 2) tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo (an. “*correct*” and “*pleasant*”) vertinimo užduotį; 3) tarminių variantų skirtingumo (an. *degree of difference*) nustatymo užduotį; 4) dialektų atpažinimo (an. *dialect identification*) užduotį; 5) konceptualaus vertinimo užduotį (Preston 1999a: xxxiv–xxxv).

Pieštinis kalbos variantų žemėlapis. Per pirmąją užduotį tiriamiesiems duodamas vietovės žemėlapis, kuriame reikia sužymėti, apibrėžti variantus (tarmes). Užduoties žemėlapis gali būti tuščias arba su kokiais nors orientyrais (geografiniais, administraciniais ir pan.) (išsamiai žr. Preston 1988: 379–392; 1999a: xxxiv–xxxv; Aliūkaitė 2009: 167–169).

Kaip pabrėžia Prestonas, kognityviuoju (pažintiniu) požiūriu tiriamajam nupieštas (t. y. su įvairiomis variantų ribomis ir pan.) žemėlapis yra tikras (an. *cognitively real*) (Preston 2013: 169). Taigi, nors ir netikslus, jis atspindi aktyvų vartotojo santykį su variantiškumu. Atpažįstamas ar neatpažįstamas variantiškumas gali lemti kalbinį bendruomenės nario elgesį.

Todėl, vadovaujantis tokių nupieštųjų žemėlapių informacija, galima vertinti objektyvųjį variantiškumą ir prognozuoti regioninių variantų kaitą bei raidą.

Tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo vertinimas. Organizuojant tarminių variantų taisyklingumo ir patrauklumo vertinimo tyrimą, tiriamiesiems teikiama užduotis sureitinguoti ir įvertinti variantus pagal taisyklingumą ir patrauklumą (Preston 1999a: xxxiv–xxxv). Toks klasifikavimas, atsiskleidžiančios paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuostatos dėl variantų implikuoja informaciją apie tiriamųjų bendruomenių kalbinį (ne)saugumą, vadinamąjį dialekto (ne)visavertiškumą (an. *dialect inferiority complex*)³. Įprastai atliekant šią užduotį tiriamiesiems teikiamos užpildyti semantinio diferencialo vertinimo skalės (plačiau žr. Preston 2013: 170).

Pažymėtina, kad konceptualiai ši užduotis susijusi su tuo metu kalbinių nuostatų (kaip sociolingvistikos paradigmos) diskurse plėtotomis Howardo Gileso, Richardo Y. Bourhiso ir kt. koncepcijomis – prigimtines [garsų, variantų] vertės hipoteze (an. *inherent value hypothesis*) ir primestų normų hipoteze (an. *imposed norm hypothesis*) (Giles, Bourhis, Trudgill, Lewis 1974: 405–406). Prigimtines vertės hipotezės autorių nuomone, kai kurie kalbos variantai skamba mačiau, jie yra patrauklesni ir dėl to įgyja prestižiškumo. O remiantis primestų

---

³ Dėl šio Takesi Sibato koncepto žr. Inoue 1999: 148.

normų hipoteze, variantams prestižiškumo vertę suteikia kultūrinės normos – pavyzdžiui, standartinio varianto (Lietuvoje – bendrinės kalbos) prestižiškumą gali lemti valstybinės kalbos statusas ir pan.

Tarminių variantų skirtingumo nustatymas. Atlikdami variantų skirtingumo (an. *degree of difference*) nustatymo užduotį (Preston 1999a: xxxiv–xxxv), perceptiviojo tyrimo dalyviai variantus klasifikuoja pagal skirtingumą, lygindami su jų pačių regiono kalbos variantu. Atkreiptinas dėmesys, kad ši užduotis atitinka japonų plėtotą tarminio sąmoningumo modelį.

Dialektų atpažinimas. Per dialektų atpažinimo (an. *dialect identification*) užduotį (Preston 1999a: xxxiv–xxxv) tiriamieji klausosi tekstų-stimulų, identifikuoja girdimą variantą ir susieja jį su koku nors arealu.

Konceptualusis vertinimas. Per konceptualaus vertinimo užduotį renkami kokybiniai duomenys (ang. *qualitative data*) – tiriamieji prašomi išsakyti savo nuomonę apie atliktas užduotis ar kalbos variantus apskritai ir pan. (Preston 1999a: xxxiv–xxxv).

Kaip matyti, Prestono penkių komponentų tyrimų technika iš esmės yra dvinarė: apima ir verbalizuojamų, ir vizualizuojamų nuostatų lygmenis.

Minėtina, kad vienas iš svarbiausių tyrimo komponentų – pieštinio, ar kitaip mentalinio, žemėlapijo, užduotis – metodologiškai susijęs su kultūros geografinės paradigmos (Montgomery, Beal 2011: 128–129). Kita vertus, mentaliniuose žemėlapiuose tiriamųjų piešiamos suvokimo izoglosės sieja Prestono žemėlapiją su tradicinės perceptiviosios dialektologijos perspektyvomis – olandų trumpųjų rodyklių metodu ir japonų perceptivinių ribų žymėjimo technika.

Ilgainiui šiuolaikinės perceptiviosios dialektologijos prieigos išsiplėtojo, penkių komponentų perceptiviojo tyrimo modelis tapo tik pirminiu prototipu, kuris nuolat pildomas vienokia ar kitokia variantiškumo vertinimo perspektyva. Vis dėlto, nepaisant tam tikrų skirčių ir prieigų variantiškumo, tiek tradicinė, tiek šiuolaikinė perceptivioji dialektologija, naiviojo tyrėjo žvilgsniu identifikuojanti kalbinį variantiškumą ir kraštovaizdį, išlieka deskriptyvi ir daugiamatė.

Šios paradigmos deskriptyvumas yra kritinis ir reflektvus. Kitaip nei šiuolaikinė tyrėjų tarmėtyra, perceptivioji dialektologija yra deskriptyvi konceptualiai, t. y. identifikuoja ne koks variantiškumas yra, bet koks jis yra naiviajam vartotojui ir vertintojui.

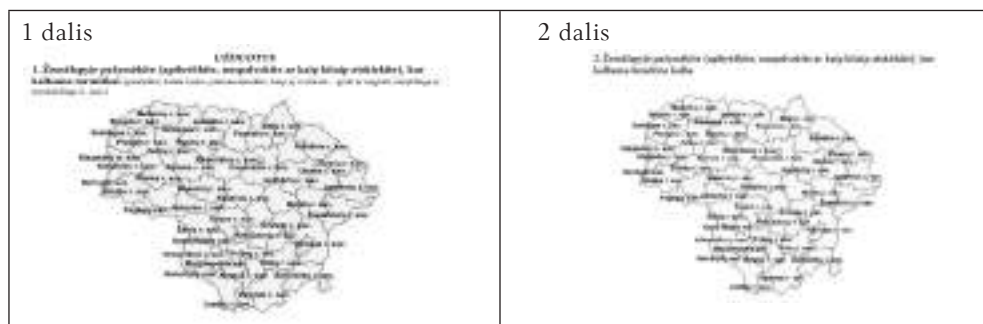

2. VARIANTŲ AREALAI MENTALINIUOSE ŽEMĖLAPIUOSE

2.1. Lietuviškasis klausimynas

Projekto duomenims sukaupti parengta anoniminė sąmoningųjų nuostatų anketa.

Tyrimo anketoje projekto dalyviams pateikiama dvejoja pieštinio žemėlapio užduotis (žr. 2 pav.).

2 PAV. Projekto *Bendrinės kalbos vieta* mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje žemėlapio užduotis

Kaip matyti iš 2 pav., pirmasis Prestono perceptyviojo tyrimo modelio komponentas – pieštinio žemėlapio užduotis – tyrime integruoja iš karto kelis perceptyviojo tyrimo elementus. Pieštinio žemėlapio užduoties patikslinimai (*Parašykite, kokia tarmė, pakomentuokite, kaip ją vertinate – graži ar negraži, taisyklinga ar netaisyklinga ir pan.* – žr. anketos užduotį 2 pav.) aiškiausiai implikuoja antrąją perceptyviosios dialektologijos – variantų taisyklingumo ir patrauklumo įverčių – užduotį.

Mentalinio žemėlapio užduotis taip pat tiesiogiai susijusi su ketvirtąja perceptyviosios dialektologijos tyrimų – dialekto atpažinimo – užduotimi. Tikimasi išsiaiškinti paprastų kalbos bendruomenės narių sąmonėje „įsitvirtinusių“ regioninių variantų suvokimo izoglosių sistemą, kuriai nereikia stimulų, kad būtų aktualizuota (žr. 2 pav. 1 žemėlapi). Tas pats pasakytina ir apie bendrinės kalbos arealus (žr. 2 pav. 2 žemėlapi). Tyrėjų nuomone, vizualizuota kalbinė nuostata paprastųjų kalbos bendruomenės narių žemėlapiuose gali turėti daugiau turinio negu tik verbalinis kalbos variantiškumo vertinimas.

Pažymėtina, kad žemėlapis, kaip atvirojo klausimo, modelis yra universali technika.

Projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* anketoje įtraukta atvirųjų klausimų dėl tarmiškai ir bendrine kalba kalbančio žmogaus asociatų, žr. 3 pav.

<p>3. Parašykite, su kuo jums asocijuojasi tarmiškai kalbantis žmogus</p> <hr/> <hr/>
<p>4. Parašykite, su kuo jums asocijuojasi bendrine kalba kalbantis žmogus</p> <hr/> <hr/>

3 PAV. Tarmiškai ir bendrine kalba kalbančių žmonių asociatų užduotys

Šių kalbėtojų sociolingvistinių portretų konstravimas (iš asociatų) konceptualiai sietinas su mentalinio žemėlapio užduotimi: kalbėtojo charakteristikų sistema (sociolingvistiniai portretai) tyrimo duomenų analizės ir interpretacijos etapu gretintini su mentalinio žemėlapio komentarais, t. y. emociniais ar intelektiniais arealų vertinimais. Variantiškumo ir jam atstovaujančių kalbėtojų (tam tikrų kalbėtojų prototipų) holistinis vaizdinys leidžia išskirti ir apibendrinti kultūrinius kalbos variantų modelius (plg. Berthele 2010: 265–290).

Kaip yra pažymėjęs Willis Diercksas (Diercks 2002: 52–53), dialekto kompetencija (an. *dialect competence*) apima ne tik gebėjimus skirti, atpažinti kalbinius skirtumus, bet ir įvairius stereotipus apie vietą ar vietovę. Todėl, norint kurti kiek įmanoma tikslesnį diskursą apie paprastųjų kalbos bendruomenės narių mentalinius žemėlapius ar suvokimo izoglosių sistemas, prasminga inventorizuoti ir tas kalbines ypatybes, kurios (kartu su nelingvistiniais kintamaisiais) tampa geolingvistinių arealų skyrimo pagrindu. Tokių „skiriamųjų“ ypatybių fiksavimas yra vertingas regioninių variantų kaitos ir raidos požiūriu.

Šie duomenys gali būti naudingi net lyginamajai dialektologijos perspektyvai – pavyzdžiui, kiek ir koku paprastojo kalbos bendruomenės nario fiksuojami skirtumai atliepia relevantinių tarmių ypatybių sistemą, kuri yra tikrosios tarmių klasifikacijos pagrindas. Ši perspektyva gali būti prasminga ir aiškinant variantų konvergenciją.

Taigi dar vienas projekto *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje* anketos segmentas – skiriamųjų ypatybių užduotis, žr. 4 pav.

3. Nurodykite kelias kalbos ypatybes, iš kurių atpažįstate, kad žmogus kalba tarmiškai

4 PAV. Skiriamųjų ypatybių užduotis

Nors iš esmės ši užduotis kartoja pieštinio žemėlapio užduotį, pažymėtina, kad kartografinės ir verbalinės klasifikacijos skirtumai ir (ar) sutapimai gali atspindėti tam tikrų žinių sistemų, t. y. patirties ir išmoktinių žinių (pirmiausia mokyklinių), konfrontaciją. Šios užduoties duomenys teikia galimybę palyginti tyrėjo perspektyvos ir paprasto kalbos bendruomenės regioninio variantiškumo taksonomiją.

Neabejotina, kad nuostatų sistema, suvokimo izoglosių tankis ir mentalinio žemėlapiu (ne)tikslumas gali priklausyti nuo paprastojo kalbos bendruomenės nario tarminio kodo žinių ir jo paties produktyviųjų gebėjimų, taigi įvardinėje anketos dalyje įtraukiami dialekto kompetencijos ir vartojimo aktyvumo klausimai (žr. 5 pav.).

5 PAV. Tarminio kodo aktyvumo duomenų klausimai

Pažymėtina, kad pusiau atvirasis klausimas (*Ar kalbate tarmiškai?* *Taip (nurodykite, kur _____, su kuo _____)*) grindžiamas domenų teorijos argumentu (Fishman 1972; Hagen 1989). Taigi klausimo informacija tyrime aktuali ir mentalinio žemėlapiu duomenims aiškinti, ir apskritai tarminio variantiškumo sklaidai vertinti ir prognozuoti.

2.2. Prototipinės regioninio variantiškumo sritys: Biržų atvejis

Kaip matyti iš 1 pav., vienas iš perceptyviosios dialektologijos tyrimo punktų – Biržai. Biržai geolingvistiniu požiūriu yra rytų aukštaičių panevėžiškių, – kaip parodė naujausi sisteminiai pastarųjų metų tyrimai (žr. Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslaviėnė ir kt. 2014: 188–191), – vienos iš gyvybingiausių tradicinių tarmių, besiformuojančio geolekto epicentras (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 261).

Šiaurės Lietuvos regioniniame mieste tyrime dalyvavo 196 jaunuoliai. 14–19 metų Biržų „Aušros“ vidurinės mokyklos ir Biržų „Saulės“ gimnazijos antrakiai ir ketvirtokai (tiriamųjų charakteristiką žr. 8 pav.) nupiešė 384 žemėlapius: 194 – atskleidžiančius jų tarminio kodų vaizdinius; 190 – bendrinės kalbos lokalizavimo tendencijas, žr. lentelę.

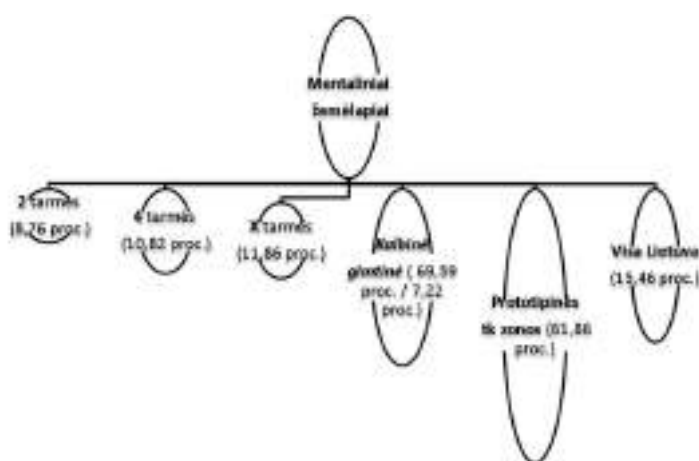
LENTELĖ. Tiriamųjų jaunųjų biržiečių charakteristika

Iš viso tiriamųjų	Iš viso moterų	Iš viso vyrų	Tarmę moka	Tarmės nemoka	Tarmiškai kalba	Tarmiškai nekalba	Tk dažnumas
196	121	74	180	14	161	12	
100,00 %	61,73 %	37,76 %	91,84 %	7,14 %	82,14 %	6,12 %	5,3

Pirmiausia reikia pasakyti, kad 194 (du tiriamieji pieštinio žemėlapio užduotį anketoje praleido) jaunųjų biržiečių pieštiniai žemėlapiai nesiskiria nuo tipinių perceptyviosios dialektologijos tyrimuose gaunamų žemėlapių.

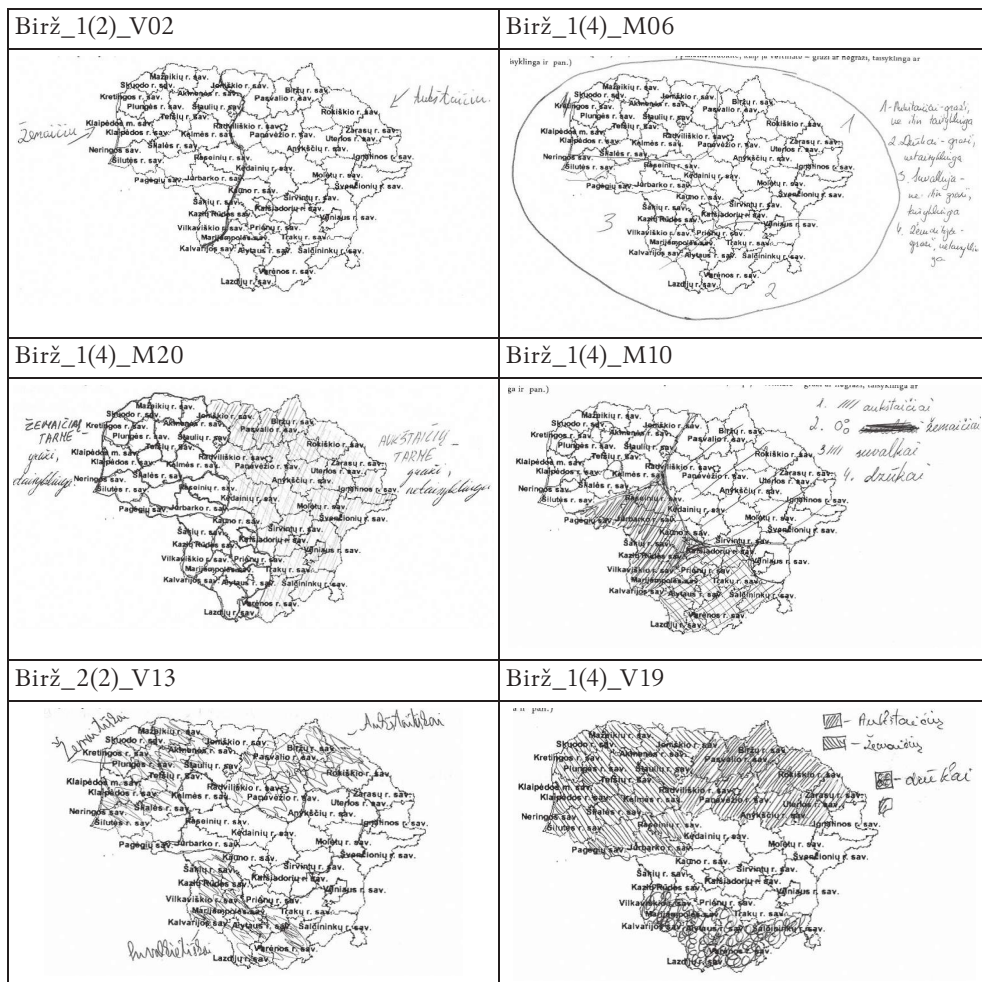
Vienų tiriamųjų pieštiniais žemėlapiams būdingas eklektiškumas, kitų tiriamųjų žemėlapuose – suvokimo izoglosės segmentuoja visą Lietuvos plotą. Vienur tik pažymimos tarminio kalbėjimo zonos, neteikiant jokių komentarų, kitur – žymėjimai papildomi, patikslinami variantų įvardijimais ar epizodiškais pažymėtų variantų vertinimais. Dar kitų tiriamųjų žemėlapuose – komentarai nuoseklūs, apibūdinantys visas išskirtas tarminio kalbėjimo zonas ir suvokimo izoglosėmis atskirtas tarmes.

Jaunųjų biržiečių mentaliniai žemėlapiai pagal suvokimo izoglosių pobūdį ir tankį skirstytini į 6 grupes (žr. 6 pav.).

6 PAV. Jaunųjų biržiečių mentalinių žemėlapių tipai

Perceptyviosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys:
variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis)

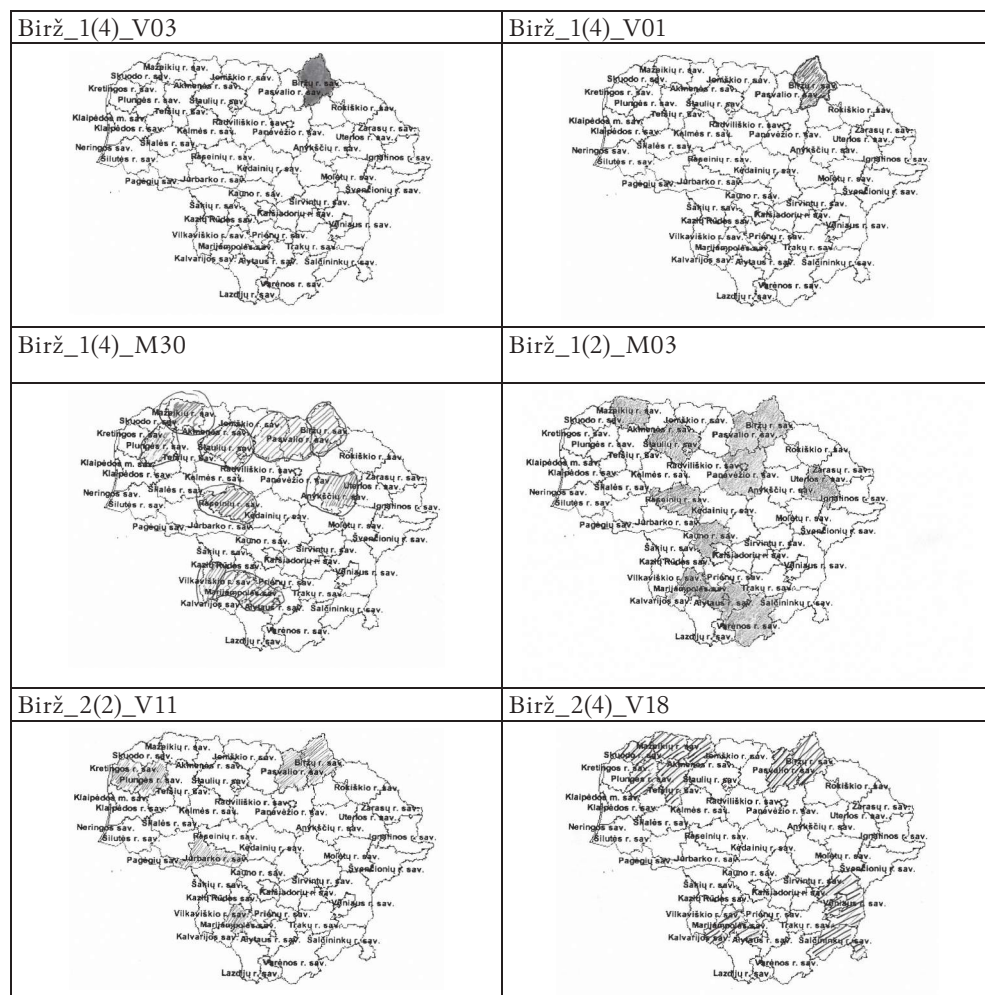

7 PAV. Jaunųjų biržiečių suvokimo izoglosių santykis su tarmių klasifikacija (pavyzdžiai)

Nors jaunieji biržiečiai, kaip patys deklaruoja (žr. lentelės duomenis), yra aktyvūs tarmės vartotojai, dvinarė (aukštaičių ir žemaičių) tarmių klasifikacija jiems žinoma tik iš dalies (ši ir kt. pavyzdžius žr. 7 pav.). Tik 8,76 proc. jaunųjų biržiečių pieštiniame žemėlapyje pažymi aukštaičius ir žemaičius. Šiek tiek daugiau tiriamųjų pieštiniame žemėlapyje žymi keturias tarmes (aukštaičių, dzūkų, suvalkiečių ir žemaičių) skaidančias izogloses (izoglosių tikslumo kriterijus kolei kas nekeliamas). Dalis tiriamųjų (11,86 proc.) modeliuoja tarpinius tarminės klasifikacijos variantus – prie aukštaičių ir žemaičių prideda suvalkiečius arba

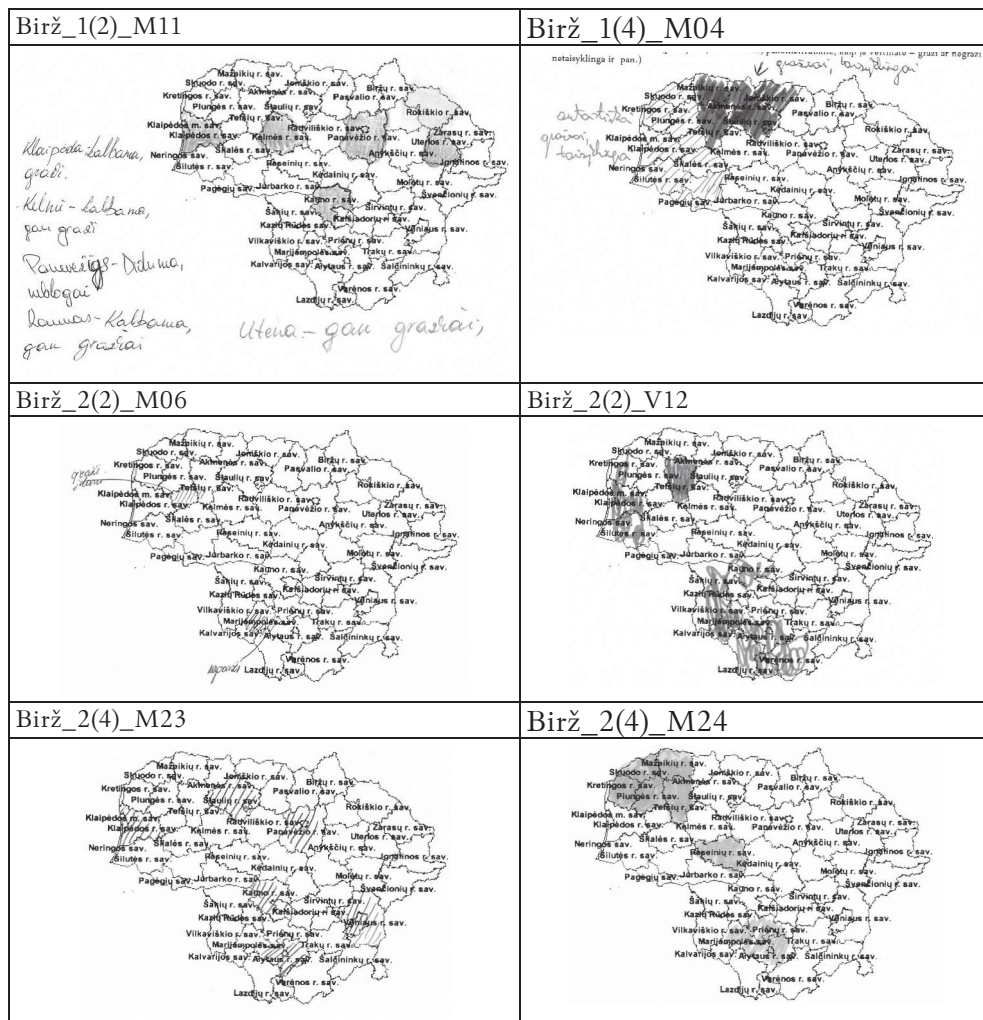
dzūkus (žr. 7 pav.). Neabejotina, kad tai – tiriamų mokinių žinių apie etnografinį Lietuvos suskirstymą atspindys (taip pat žr. Aliūkaitė 2013).

Kaip minėta, su mentalinio žemėlapio užduotimi koreliuoja ir paskutinė anketos užduotis – įvardyti žinomas tarmes. Taigi atsiranda galimybė gretinti pieštinį žemėlapi su tiriamajam žinomomis tarmėmis. Jas vardydami 20,4 proc. tiriamųjų minėjo aukštaičių ir žemaičių tarmes. Ketunarę tarmių klasifikaciją – aukštaičių, dzūkų, suvalkiečių ir žemaičių – įvardijo beveik pusė visų tiriamųjų, t. y. 45,4 proc.

8 pav. Žymėtosios zonos mentaliniuose jaunujų biržiečių žemėlapiuose

Perceptyvosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys:
variantų arealai mentaliniuose žemėlapiuose (Biržų atvejis)

9 PAV. Mentaliniai tarmių žemėlapiai be kalbinės giminės zonos

Vizualizuojamų žinių ir verbalizuojamų žinių neatitiktis rodo, kad regioninio variantiškumo konceptualizavimas tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių integruoja ir oficialias, ir neoficialias žinių sistemas, – pavyzdžiui, per pamokas ir įvairius edukacinius projektus teikiamą informaciją apie tarmes ir etnografinius regionus viešajame diskurse (pavyzdžiui, Tarmių ar Regionų metų projektai), ir kolektyvines, neverifikuojamas žinias, kurių svarbiausias sklaidos kanalas – buitinis diskursas plačiąja prasme ar metalingvistiniai paprastųjų kalbos bendruomenės narių diskursai.

Būtent tokios susisluoksniuojančios kelios žinių (taip pat ir klaidingų vaizdinių) sistemos lemia variantiškumo konceptualizavimo nenuoseklumą.

Dalyje pieštinių žemėlapių atsispindi tik atskirų vietų, kaip tarminių zonų, identifikavimas, t. y. pieštiniame žemėlapyje tiriamieji kaip tarminio kalbėjimo vietas pažymi tik konkrečias zonas, o nuostata dėl kitų vietų kalbinių kodų nenurodoma (žr. 8 pav.).

Kai tiriamieji pieštiniuose žemėlapiuose diferencijuoja tarminių ir netarminių kodų zonas, pastebimos dvi pagrindinės tokio tarminių zonų identifikavimo tendencijos: 1) tiriamieji pažymi tik kalbinės gimtinės (dėl termino žr. Diercks 2002: 51–52) zoną, 2) tiriamieji skiria tam tikras, galėtume sakyti – prototipines – tarminių kodų zonas pieštiniame žemėlapyje (žr. 8 pav.).

Tik kalbinę gimtinę pieštiniame žemėlapyje pažymi 7,22 proc. tiriamųjų (žr. Birž_1(4)_V03, Birž_1(4)_V01 žemėlapius 8 pav.). Mentaliniai žemėlapiai, kuriuose kalbinė gimtinė vizualiai ar verbaliai identifikuojama kaip tarminio kalbėjimo zona, rodo objektyvų tiriamųjų santykį su kalbinių kodų repertuarais jų gyvenamoje aplinkoje.

Konfliktinį santykį (bent jo prielaidas) su kalbinės aplinkos kodu mentaliniame žemėlapyje atskleistų kalbinės gimtinės atribojimas nuo tarminės raiškos, tačiau Biržų zonos eliminuoti iš tarminių kodų pieštinio žemėlapio nelinkstama. Vos 3,09 proc. pieštinių žemėlapių Biržų zona nepakliūva tarp tarminių kodų zonų (pavyzdžius žr. 9 pav.).

Net 69,59 proc. tiriamųjų kalbinės gimtinės arealą žymėjo tarp tarminių kodų zonų (pavyzdžiui, Birž_1(4)_M30, Birž_1(2)_M03, Birž_2(2)_V11, Birž_2(4)_V18 žemėlapius žr. 8 pav.). Biržų geolekto zona neeliminuoja net ir iš tokių pieštinių žemėlapių, kuriuose tiriamieji tik skyrė aukštaičius ir žemaičius (žr. pieštinių žemėlapių pavyzdžius 7 pav.). Vadinasi, pieštiniai žemėlapiai rodo nekonfliktinį santykį su aplinkos kodu, o tai savo ruožtu brėžia optimistines Biržų geolekto perspektyvas.

Vis dėlto jaunųjų biržiečių atsakymai į atvirąjį anketos klausimą dėl tarmiškai kalbančio žmogaus asociatų rodo, kad regioninio variantiškumo konceptualizavimas yra daugiasluoksnis ir nenuoseklus. Patys jaunesni biržiečiai nurodo esantys tarminio kodo atstovai – net 82,14 % tiriamųjų teigė kalbantys tarmiškai (taip pat žr. 8 pav.) ir pieštiniame žemėlapyje Biržų zoną žymėjo kaip tarminio kodo zoną, tačiau, vardydami tarmiškai kalbančio žmogaus asociatus, nevengė atsiriboti nuo tipiško tarminio kodo atstovo.

30,61 proc. tiriamųjų atsakymų ryškėjo plačiąja prasme opoziciniai kintamieji, – pavyzdžiui, *senas (vyresnis) žmogus; kaimo žmogus; menkesnio išsilavinimo* ir

pan.⁴, t. y. tarmiškai kalbančio žmogaus sociolingvistinis portretas atribojamas nuo pačių tiriamųjų portreto: jaunų, gyvenančių mieste, besilavinančių asmenų.

Kita vertus, sociolingvistinio portreto struktūroje esama daugiau teigiamų, o ne neigiamų konotacijų dėmenų (pvz.: Birž_1 (2) V08: *su paprastu žmogumi, su kuriuo pakalbėjus pasidaro linksma*; Birž_1 (2) V13: *su pareigą turinčiu savo regionui*; Birž_1 (4) M08: *su savo tarmę puoselėjančiais žmonėmis*; Birž_1 (4) V06: *kalbą pagražinantis arba puoselėjantis jos istoriją žmogus*; Birž_1 (4) V13: *su gimtine*; Birž_1 (4) V20: *lengvesnis ir greitesnis susišnekėjimas su draugais ir kitais*; Birž_2 (2) M14: *tarmiškai kalbantis žmogus labiau atsiskleidžiantis*).

Pažymėtina, kad tiriamieji, net ir asocijuodami tarmiškai kalbantį žmogų su kaimu ar vyresnio amžiaus kalbėtoju, šias charakteristikas sociolingvistiniam tarmiškai kalbančio žmogaus portretui teikia kaip objektyvius, o ne kvalifikacinius žymenis, pvz.: Birž_1 (2) V06: *tarmiškai kalbantis žmogus asocijuojasi su senu žmogumi, kuris išlaikė, išsaugojo savo tarmę*; Birž_2 (4) M16: *su kaime gyvenančiu žmogumi, tačiau tai nėra blogai*; Birž_2 (4) M41: *kartais su kaimiečiu, bet tik kartais*. Tarp tiriamųjų atvirųjų atsakymų dėl tarmiškai kalbančių žmonių asociatų yra ypač reflektivių, pvz.: Birž_2 (4) M41: *kartais su kaimiečiu, bet tik kartais*; Birž_2 (4) M16: *su kaime gyvenančiu žmogumi, tačiau tai nėra blogai*. Tokie svarstantys atsakymai rodo tiriamojo suinteresuotą, atsakingą atsakymą.

Manytina, kad regioninio variantiškumo konceptualizavimo nenuoseklumas (pavyzdžiui, *aš kalbu tarmiškai, mano kalbinė gimtinė yra tarminių kodų zona, bet mano tarmiškai kalbančio žmogaus prototipas yra senas (vyresnis) žmogus iš kaimo*) yra aiški ir tvirta nuoroda į tarminių kodų daugiasluoksniškumą.

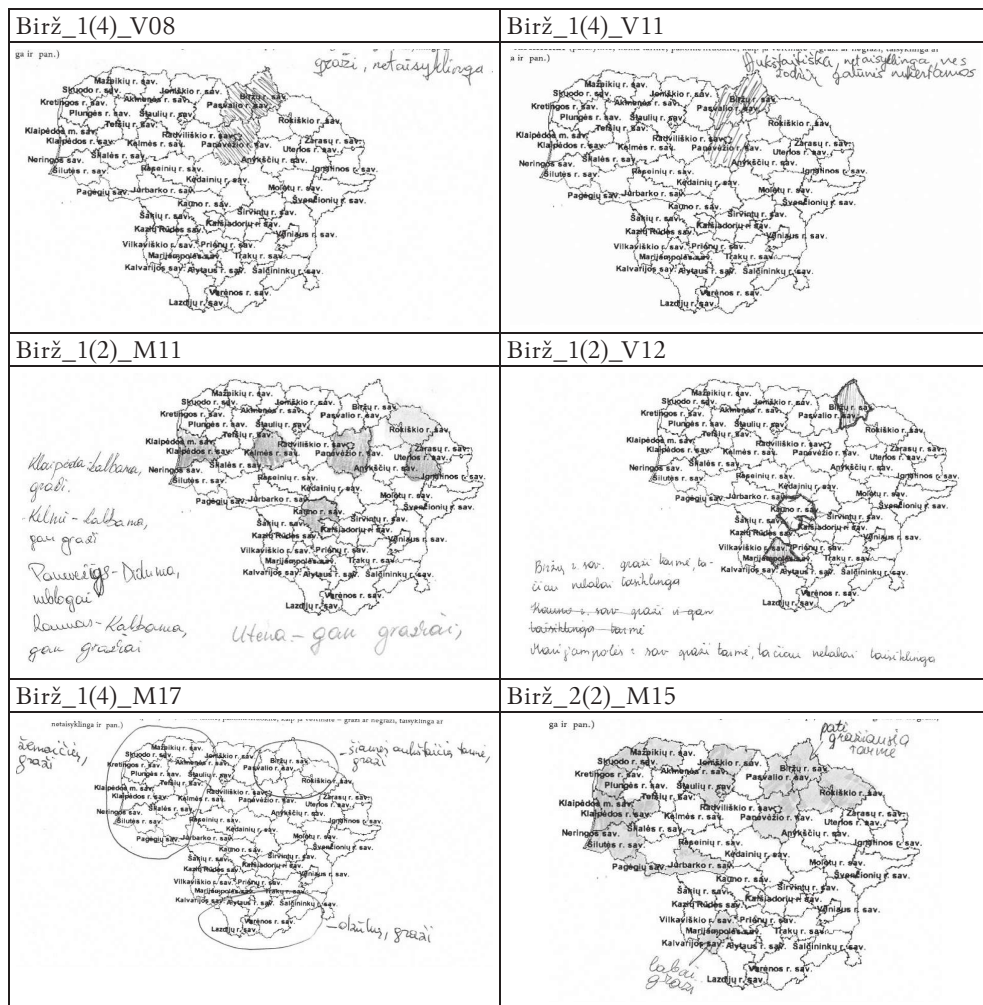
Kaip ir objektyviojoje tarmėtyroje horizontalusis variantiškumas gali būti skaidomas pagal relevantinių ir kitų bruožų sklaidą ir intensyvumą (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 260–262). Tas pats principas, kaip matyti, yra būdingas ir paprastajam kalbos bendruomenės nariui, tik, žinoma, šiuo atveju nekuriamos aiškios vieno pagrindo klasifikacijos schemas.

Iš tokių eklektiškų žemėlapių bei sumišusių nuostatų kaip tik ir rekonstruotina paprastojo vertintojo daugiasluoksniu variantiškumo patirtis. Variantiškumo suvokimo rekonstrukcijai ypač reikšmingi tie pieštiniai jaunųjų biržiečių žemėlapiai, kuriuose atskiros tarminės zonos ne tik identifikuojamos, bet ir kvalifikuojamos, t. y. pieštiniame žemėlapyje tiriamieji ne tik pažymi

---

⁴ Išskirtinai tarmiškai kalbantį žmogų konceptualizuoja Birž_1 (2) M07 tiriamoji: [tarmiškai kalbantis žmogus tai] – *priklauso, kokia tarme kalba žmogus. Aukštaičių ir žemaičių tarmė asocijuojasi su kaimu*. Tiriamoji pieštiniame žemėlapyje skiria aukštaičių, žemaičių, dzūkų ir suvalkų tarmes, taip pat šias tarmes išvardija ir paskutiniojoje tyrimo anketos užduotyje. Iš tokio atsakymo, galima daryti prielaidą, kad tarmės suvokiamos pagal hierarchizuotą sistemą.

konkrečias zonas kaip tarminio kalbėjimo vietas, bet ir išsako pažymėtąsias kalbinės zonos vertinimą (žr. 10 pav.).

10 PAV. Įvertintosios zonos mentaliniuose žemėlapiuose

Iš jaunųjų biržiečių komentarų išryškėja kelios tendencijos: pirma, tarminius kodus linkstama conceptualizuoti kaip patrauklius, bet labiau netaisyklingus nei taisyklingus. Antra, horizontalusis variantiškumas diferencijuojamas tarpusavyje – vienos tarminės zonos yra patrauklių (ir rečiau taisyklingų) kodų, kitos – nepatrauklių kodų.

Pažymėtina, kad perceptyviosios dialektologijos tyrimuose taisyklingumo ir patrauklumo įverčių konfrontavimas yra dažnas reiškinys tarminių kodų vaizdinių struktūroje (pavyzdžiui, Preston 1989b: 85–111; L’Eplattenier-Saugy 2002: 351–365 ir kt.). O konceptualizavimo polinkiai susiję su tradiciniais kolektyviniais stereotipais, bendrinės kalbos ideologija, objektyvia kalbine aplinka.

Iš jaunųjų biržiečių pieštinių žemėlapių ryškėja kalbinės gimtinės kodas: jis konceptualizuojamas kaip gražus, patrauklus, bet netaisyklingas (žr. pieštinių žemėlapių fragmentų pavyzdžius (žr. 11 pav.).

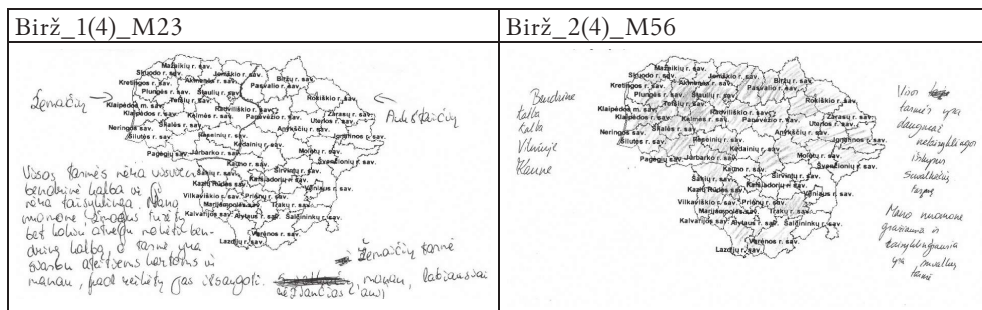
Birž_1(2)_V04	Birž_1(2)_V03	Birž_1(2)_V07
Birž_1(2)_V11	Birž_2(4)_M26	Birž_1(4)_M12

11 PAV. Kalbinės gimtinės vaizdinys

Neabejotina, kad patrauklumo dėmuo tarminio kodo vaizdinyje koreliuoja su tiriamųjų kalbiniu tapatinimusi. Biržų kodas (tiriamieji vardija taip: Birž_1 (2) M06: *Biržiečių kalba*; Birž_1 (2) V04: *aukštaičių biržiečių*; Birž_1 (2) V09: *biržietiška tarmė*; Birž_1 (4) M30: *biržietiška*; Birž_2 (2) M21: *Biržų krašto tarmė* ir kt.) – savas kodas, todėl vertinamas palankiai. Tokią išžvalgą galima iliustruoti pačių tiriamųjų komentarais, pvz.: Birž_1(4)_M15: *graži, nes tai mano gimtoji tarmė*; Birž_2(2)_M15: *pati gražiausia tarmė*. Čia prisimintinos Renée van Bezooijen išžvalgos, aiškinančios tokius variantų vertinimo polinkius, jos apibendrintos suprantamumo ir atpažinimo hipotezėmis (žr. van Bezooijen 2002: 15).

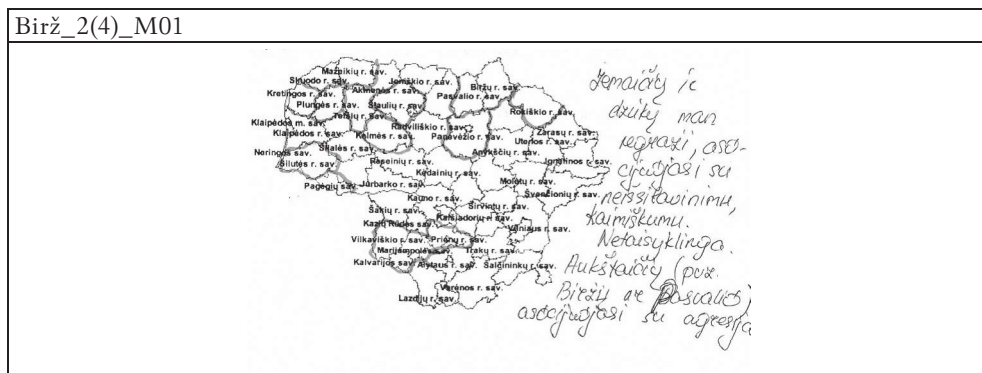
Tikėtina, kad taisyklingumo dėmuo tarminio kodo vaizdinyje (ne tik kalbinės gimtinės) koreliuotinas su bendrinės kalbos veiksmu ir aiškintinas dvejopai. Pirma, tarminiai kodai apskritai atsiduria bendrinės kalbos opozicijoje: bendrinė kalba konceptualizuojama kaip taisyklingas kodas, o tarminis kodas (holistiškai net nediferencijuojant pagal zonas) – kaip netaisyklingas (žr. Birž_1(4)_M23 žemėlapi 12 pav.). Antra, bendrinė kalba (tiksliau, paprastojo kalbos bendruomenės nario turimas bendrinės kalbos vaizdinys (dėl vadinaimo kvazistandarto žr. Long 1996: 118–135) yra atskaita tiriamajam sureitinuojant tarminius kodus (žr. Birž_2(4)_M56 žemėlapi 12 pav.).

Čia prisimintina R. van Bezooijen (2002: 15) vadinamoji panašumo hipotezė, teigianti, kad panašesni į bendrinę kalbą variantai gali sulaukti palankesnio paprastųjų kalbos bendruomenės narių vertinimo. Reikia paminėti, kad ši autorė taip samprotavo apibendrinama estetinio variantų vertinimo polinkius, bet visai tikėtina, kad bendrinės kalbos, kaip taisyklingo kodo prototipo, vaizdinys svarbus (gal net svarbesnis) tarmiųjų kodų taisyklingumo įvertiams.

12 pav. Bendrinės kalbos veiksnys mentalinių žemėlapių komentaruose

Kita vertus, negalima eliminuoti ir kalbinės giminės veiksnio. Estetiniu požiūriu Biržų geolektas įvertinamas labai palankiai, taigi tikėtina, kad savas kodas kai kuriems tiriamiesiems tampa atskaita diferencijuojant patrauklumo požiūriu kitus variantus. Labai informatyvus vienos tiriamosios mentalinio žemėlapių komentaras – Birž_2(4)_M07: *kiekviena graži savo tarmė, bet kito regiono žmogus pasakys, kad jo tarmė yra graži, o kito negraži. Man graži mano tarmė, nes aš ją vartoju.* Tačiau reikia pripažinti, kad palankus estetiniu požiūriu kalbinės giminės kodo vertinimas yra tik tendencija, bet ne taisyklė. Yra ir kitokių vaizdinių (Birž_2(4)_M01 žr. 13 pav.).

13 pav. Nepalankus kalbinės giminės vaizdinys

Akivaizdu, kad tarmiškumo (apskritai) vaizdinys jaunųjų biržiečių sąmonėje yra ambivalentiškas: *leistas* : *netoleruotinas* tarmiškumas. Toks diferencijavimas susijęs ir su variantų objektyviomis ypatybėmis, ir su stereotipais, ir su komunikacinės sėkmės veiksmiu (žr. Birž_1(2)_V09, Birž_2(2)_V01 pieštinius žemėlapius 14 pav.).

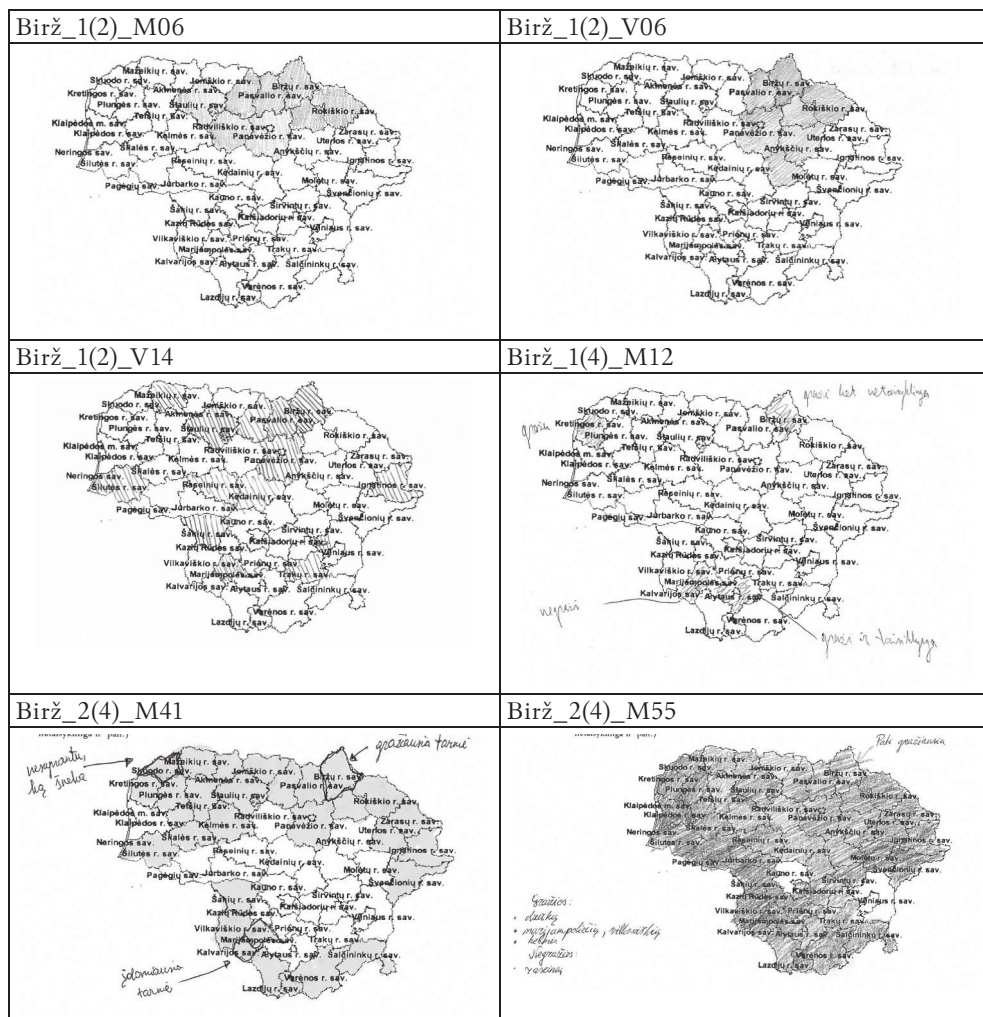

14 PAV. Tarmiškumo vaizdinio ambivalentiškumas

Kaip rodo tyrimo duomenys, patrauklių garsų prototipai vieniems jaunesiems biržiečiams yra labiau aukštaitiški, kitiems – žemaitiški, suvalkietiški ar kt. (plg. Birž_1(2)_V09, Birž_2(2)_M11, Birž_2(4)_V09, Birž_2(2)_V01 pieštinius žemėlapius 14 pav.). Čia gali būti pritaikyta R. van Bezooijen garsų sklaidos hipotezė, teigianti, kad vieni garsai suvokiami kaip gražesni už kitus (van Bezooijen 2002: 14).

Iš jaunųjų biržiečių pieštinių žemėlapių, kuriuose tarminio kalbėjimo zonos priešinamos su netarminio kalbėjimo zonomis, išryškėja keli tokio priešinio tipai: 1) tarminių kodų zonos artinamos (vs tolinamos) prie kalbinės gimtinės arealo (Birž_1(2)_M06, Birž_1(2)_V06 žr. 18 pav.); 2) identifikuojami paprastojo vertintojo akimis karščiausi tarminių kodų taškai, arealai visame Lietuvos plote (Birž_1(2)_V14, Birž_1(4)_M12 žr.18 pav.); 3) Vidurio Lietuvos arealas išskiriamas tarp tarminių zonų, be to, tarminių kodų zonos tolinamos

nuo didmiesčių ar didmiesčiai eliminuojami iš tarminių zonų (Birž_2(4)_M41, Birž_2(4)_M55 žr. 15 pav.).

15 PAV. Prototipinės tarminių kodų zonos

Artimiausi regionų centrai Panevėžys, Utena, Šiauliai pakliūva tarp prototipinių tarminių zonų.

Tik 15,46 proc. tiriamųjų tarminių kalbėjimą pieštiniuose žemėlapiuose sieja su visa Lietuva (žr. 16 pav.). Galima būtų teigti, kad toks vaizdinys yra bene tiksliausias – kalbinių priemonių repertuarai susisluoksniuoja visame horizontaliajame kalbos kontinuumo, taigi tiriamieji, žymėdami, kad visoje Lietuvoje kalbama tarmiškai, yra teisūs.

Kaip matyti, tiriamieji projektuoja tarminio kalbėjimo bruožus iš kalbinės giminės perspektyvos. Galūnių trumpinimas, kirčio atitraukimas yra objektyvios Biržų geolekto charakteristikos.

Toks per asmeninės kalbinės patirties prizmę perleistas tarminių skiriamųjų bruožų registras svarbus dėl kelių priežasčių: pirma, tarmėtyros diskurse randasi galimybė lyginti skiriamuosius bruožus tyrėjo požiūriu su skiriamaisiais bruožais kalbėtojo požiūriu; antra, toks charakteristikų nuoseklumas yra aiški nuoroda į gyvybingiausius punkto bruožus.

2.3. Apibendrinimas: galima perceptyviosios dialektologijos vertė Lietuvos variantiškumo tyrimuose

Pieštiniai jaunųjų biržiečių žemėlapiai atskleidžia variantiškumo vaizdinius, kurie, tikėtina, gali veikti (ar veikia) paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbines preferencijas ir apskritai kalbinį elgesį.

Tokios projekcijos dėl kalbinės preferencijos gali būti formuluojamos vadovaujantis kalbinės giminės, kaip tarminės zonos, identifikacijos pieštiniame žemėlapyje duomenimis: tikėtina, kad yra tiesioginė priklausomybė tarp tarminio kodo vitališkumo kalbinėje giminėje ir kalbinės giminės žymėtumo mentaliniame žemėlapyje. Suprantama, ši sąsaja visais atvejais tikrintina tiesioginio stebėjimo metodais.

Vadovaujantis tiriamųjų pieštiniuose žemėlapiuose identifikuotomis (ne)pa-trauklių tarminių kodų zonomis galima projektuoti horizontaliosios konvergencijos kryptis. Jeigu nuostatų dimensija eliminuojama, prognostinė tarmėtyra darosi vienpusė.

Taigi šiuo aspektu konceptualus perceptyviosios dialektologijos deskriptyvumas yra vertingas tyrėjų tarmėtyrai, kurios deskriptyvumas yra labiau inventorizacinis ir klasifikacinis. Taip paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyva gilina (gali gilinti) variantiškumo kaitos ir raidos tyrimų diskursą.

Suvokimo izoglosių pobūdis ir tankis jaunųjų biržiečių pieštiniuose žemėlapiuose atskleidžia, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai turi skirtingus tarmiškumo – kaip skiriamųjų bruožų – vaizdinius.

Tikėtina, kad turimas tarmiškumo vaizdinys yra vienodai svarbus tiek tiems tiriamiesiems, kurių pieštiniuose žemėlapiuose identifikuojamos atskiros tarminių kodų sritys, tiek tiems, kurių pieštiniai tarminių kodų žemėlapiai apima visą Lietuvos plotą. Bandant atsakyti į klausimą, kodėl tokiu atveju gaunami tokie skirtingi mentaliniai žemėlapiai, reikėtų kalbėti apie skirtingą tiriamųjų griežtumą vertinant tarminių kodų ir bendrinės kalbos santykius objektyviųjų skirtumų požiūriu.

IŠVADOS

Mentaliniai žemėlapiai labiau sietini su nesąmoningomis tiriamųjų nuostatomis. Tačiau tie, kuriuose kalbinė gimtinė vizualiai ar (ir) verbaliai identifiukuojama kaip tarminio kalbėjimo zona, rodo objektyvų tiriamųjų santykį su kalbinių kodų repertuarais jų gyvenamoje aplinkoje.

Prieš kelerius metus, vadovaujantis objektyvia kalbine medžiaga, iš rytų aukštaičių panevėžiškių ploto tyrėjų išskirtas Biržų geolektas. Realų, o ne įsivaizduojamą jo egzistavimą patvirtina naujaisi jaunųjų biržiečių tyrimai: tiriamųjų santykis – *pripažįstu vs. nepripažįstu tarminį kodą esant artimojoje kalbinėje aplinkoje* – vertingas tarminių kodų sklaidai prognozuoti ir gyvybingumo tendencijoms numatyti. Pieštiniai žemėlapiai rodo nekonfliktinį santykį su aplinkos kodu, o tai savo ruožtu brėžia optimistines Biržų geolekto perspektyvas.

Regioninio variantiškumo konceptualizavimo nenuoseklumas (pavyzdžiui, *aš kalbu tarmiškai, mano kalbinė gimtinė yra tarminių kodų zona, bet mano tarmiškai kalbančio žmogaus prototipas yra senas (vyresnis) žmogus iš kaimo*) yra aiški nuoroda į tarminių kodų daugiasluoksniškumą. Pirma, tarminus kodus linkstama konceptualizuoti kaip patrauklius, bet labiau netaisyklingus nei taisyklingus. Antra, horizontalusis variantiškumas diferencijuojamas tarpusavyje – vienos tarminės zonos yra patrauklių (ir rečiau taisyklingų) kodų, kitos – nepatrauklių kodų.

Kalbinės gimtinės kodas konceptualizuojamas kaip gražus, patrauklus, bet netaisyklingas. Tikėtina, kad taisyklingumo dėmuo tarminio kodo vaizdinyje (ne tik kalbinės gimtinės) koreliuoja su bendrinės kalbos veiksmu. Estetiniu požiūriu Biržų geolektas vertinamas labai palankiai, taigi savasis kodas kai kuriems tiriamiesiems – tam tikra atspirtis diferencijuojant kitus variantus patrauklumo požiūriu.

Žemėlapiai su prototipinėmis tarminių kodų zonomis rodo, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai konceptualizuoja tarmę ir bendrinę kalbą opoziciškai, ignoruodami tarpinius variantus, todėl pieštiniame žemėlapyje išryškėja tik vadinamosios radiacinės tarmiškumo zonos (plg. geolektų zonos tarmių žemėlapyje). Manytina, kad tikslesnis bendrinės kalbos ir tarminių kodų santykio skirtumų, o ne vertės, suvokimas lemia išsamesnį pieštinį žemėlapi.

Jaunųjų biržiečių pieštinio žemėlapiro užduoties duomenų analizė rodo, kad paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyva vertintina kaip tam tikra kontrolinė variantiškumo konceptualizavimo sistema, papildanti ir kai kuriais atvejais patikslinanti tyrėjo požiūrį. Taigi perceptyviosios dialektologijos priegomis užtikrinamas įvairesnis tarmėtyros diskursas.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė Daiva 2009: Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. – *Respectus Philologicus* 15(20), 164–179.
- Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2, 1–22.
- Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslaviėnė Jurgita ir kt. 2014: Punkto tinklo tankis geolingvistinės skirties *aukštaičiai* : žemaičiai požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 129–196.
- Aliūkaitė Daiva, Merkytė-Švarcienė Erika 2012: Bendrinės kalbos regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių požiūriu: kompetencija ir vaizdiniai. – *Kalbos kultūra* 85, 155–177.
- Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 29–47.
- Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014b: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 257–262.
- Berthele Raphael 2010: Investigations into the Folk's Mental Models of Linguistic Varieties. – *Advances in Cognitive Sociolinguistics*, ed. by Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen, Yves Peirsman. New York, N.Y.: Mouton de Gruyter.
- Diercks Willy 2002: Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.
- Fishman Johsua A. 1972: The Relationship Between Micro- and Macro-sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When. – *Sociolinguistics*, ed. by John Bernard Pride & Janet Holmes. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 15–32.
- Giles Howard, Bourhis Richard, Trudgill Peter, and Lewis Alan 1974: The Imposed Norm Hypothesis: A Validation. – *The Quarterly Journal of Speech*, Volume 60, Number 4, 405–410.

Goeman Antonie C. M. 1999: Dialects and the Subjective Judgments of Speakers: Remarks and Controversial Methods. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 135–146.

Gooskens Charlotte, Bezooijen Renée van, Nerbonne John 2013: Perception of Geographically Conditioned Linguistic Variation. – *Language and Space*, ed. by Johan Taeldeman and Frans Hinskens. The Hague: Mouton de Gruyter, 567–585.

Grumadienė Laima 1980: Subjektyvusis kalbos vertinimas. – *Kalbos kultūra* 39, 91–93.

Hagen Anton M. 1989: Frisian and Education in the Netherlands. – *Dialect and Education: some European Perspectives*, ed. by Jenny Cheshire, Viv Edwards, Henk Musterman, Bert Weltens. Clevedon: Multilingual Matters, 48–61.

Heeringa Wilbert 2004: Measuring Dialect Pronunciation Differences Using Levenshtein Distance. Ph.D. thesis, University of Groningen.

Inoue Fumio 1999: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.

Kačiuškienė Genovaitė 2003: Trečiojo amžiaus universitetas Šiauliuose: klausytojų požiūris į gimtąją tarmę. – *Pedagogika* 69, 88–91.

Kačiuškienė Genovaitė 2004: Rytų aukštaičių sidabraviškių šnektos vertinimas tarmės atstovų požiūriu. – *Valoda dažadu kultūru kontekstā* 14. Daugavpils: Saule, 103–108.

Kačiuškienė Genovaitė 2005: Tarmės samprata šiauliškių inteligentų savimoneje. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 9. Liepāja: LiePA, 49–54.

Kačiuškienė Genovaitė, Barvydytė Aušra 2006: Mažeikiškių inteligentų požiūris į gimtąją tarmę: anketinis tyrimas. – *Jaunųjų mokslininkų darbai* 4(11), 8–14.

L'Eplattenier-Saugy Caroline 2002: A Perceptual Dialect Study of French in Switzerland. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 351–365.

Long Daniel 1996: Quasi-standard as a Linguistic Concept. – *American Speech* 71(2), 118–135.

Mase Yoshio 1999 (1964): Dialect Consciousness and Dialect Divisions: Examples in the Nagano-Gifu Boundary Region. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 71–99.

- Mesthrie Rajend 2003: Regional Dialectology. – *Introducing Sociolinguistics*, ed. by Rajend Mesthrie, Joan Swann, Andrea Deumert, William L. Leap. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003, 44–75.
- Montgomery Chris, Beal Joan 2011: Perceptual dialectology. – *Analysing Variation in English*, ed. by Warren Maguire, April McMahon. Cambridge: Cambridge University Press, 121–148.
- Nomoto Kikuo 1999 (1963): Consciousness of Linguistic Boundaries and Actual Linguistic Boundaries. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 63–69.
- Preston Dennis R. 1988: Methods in the Study of Dialect Perceptions. – *Methods in Dialectology*, ed. by Alan R. Thomas. Clevedon: Multilingual Matters, 373–395.
- Preston Dennis R. 1989a: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.
- Preston Dennis R. 1989b: The Perception of Language Variety in Brazil. – *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris, 85–111.
- Preston Dennis R. 1999a: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xxiii–xl.
- Preston Dennis R. 1999b: A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 359–373.
- Preston Dennis R. 2002: Perceptual Dialectology: Aims, Methods, Findings. – *Present-day Dialectology. Problems and Findings*, ed. by Johannes Bernardus Berns and Jaap van Marle. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–104.
- Preston Dennis R. 2010: Language, People, Salience, Space: Perceptual Dialectology and Language Regard. – *Dialectologia 5*, 87–131.
- Preston Dennis R. 2013: Language with an Attitude. – *The Handbook of Language Variation and Change*, ed. by Jack K. Chambers, Natalie Schilling. Blackwell: Blackwell Publishing Ltd., 157–182.
- Rensink W. G. 1999: Informant Classification of Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–7.
- Schrambke Renate 2010: Language and Space: Traditional Dialect Geography. – *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1:

Theories and Methods. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, ed. By Peter Auer, Jürgen Erich Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 87–106.

Sibata Takesi 1999: Consciousness of Dialect Boundaries. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 39–62.

Tumėnas Stasys 2003: Mokytojų požiūrio į tarmes sociolingvistinė analizė. – *Pedagogika* 69, 238–242.

Tumėnas Stasys, Račkauskas Jonas 2004: JAV lietuvių požiūrio į lietuvių kalbą ir tarmes sociolingvistinė analizė. – *Tauta ir kalba: šiuolaikiniai sociolingvistinio ugdymo aspektai*. Kaunas: Technologija, 222–224.

Van Bezooijen Renée 2002: Aesthetic Evaluation of Dutch. – *Handbook of Perceptual Dialectology 2*, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13–30.

Wales Katie 2006: Dialects in Mental Contact: A Critique of Perceptual Dialectology. – *Bamberger Beiträge zur Englischen Sprachwissenschaft* 51, 57–66.

Perceptual Dialectology Instruments and Directions for Research: Areas of Variants in Mental Maps (Case of Biržai)

SUMMARY

The paper discusses the possibilities of application of the principles of perceptual dialectology in the Lithuanian regional variability research. It provides a brief introduction of the origins of Dutch and Japanese perceptual dialectology, which were developed at the end of the 19th century.

It presents empirical illustrations of insights – the material from the scientific project *Standard Lithuanian Language Place in the Mental Map*. Though the research involved over 2,000 young people, the article is based on the answers of 194 upper-grade pupils from the environs of Biržai. The project data were collected by means of anonymous questionnaire.

When designing a questionnaire and summarising the data collected, the study relied on D.R. Preston's perceptual research model, which includes five components or tasks: 1) draw-a-map; 2) “correct” and “pleasant” ratings; 3) degree of difference; 4) dialect identification; 5) qualitative data. There were two draw-a-map tasks which include the user approach towards both the use of dialects and Standard Lithuanian.

Thus, the article discusses the geolinguistic competence of the school youth from a single regional city. Geolinguistic competence means knowledge and skills to recognize language variability and to associate it with certain areas – geographic (i.e. territorial variables), social (i.e. social variables), cultural (i.e. cultural variables / cultural dimensions).

Though the young residents of Biržai declare that they are active users of their dialect, they are familiar with the binary classification of dialects (Aukštaitian and Samogitian) only partially: in the drawn map Aukštaitians and Samogitians were specified by 8.76 % of the young residents of Biržai only. A slightly higher percentage specified the isoglosses dividing the four dialects (Aukštaitian, Dzūkian, Sudovian and Samogitian) in the map (the criterion of the accuracy of isoglosses is not applied for the time being). A part of the subjects in the study (11.86 %) model intermediate variants of dialectal classification – they add Sudovians and Dzūkiāns to Aukštaitians and Samogitians. There is no doubt that it is a reflection of knowledge of the pupils involved in the study on the ethnographic division of Lithuania. The inconsistency between visualized knowledge and verbalized knowledge shows that the conceptualization of regional variability among ordinary members of the linguistic community integrates both official and unofficial systems of knowledge. The drawn maps show a non-conflicting relationship with the code of environment, which, in turn, draws optimistic prospects for the geolect of Biržai.

The answers of the young residents of Biržai to an open question in the questionnaire regarding the associations pertaining to a person speaking a dialect show that the conceptualization of regional variability is multi-layered and inconsistent. The young residents of Biržai refer to themselves as representatives of a dialectal code – as many as 82.14 % of the subjects in the study referred to themselves as speakers of a dialect and marked the area of Biržai as the area of a dialectal code in the drawn map; however, when mentioning the associations of a dialect-speaker, they were inclined to dissociate themselves from a standard representative of a dialectal code.

Oppositional variables came to the fore in around one third (30.61 %) of the answers given by the subjects in the study – for instance, *an old (older) person; village resident; person with a low educational background*, etc., i.e. a sociolinguistic portrait of a dialect speaker is dissociated from the portrait of the subjects themselves: young and educated city residents.

However, the structure of the sociolinguistic portrait itself features more positive than negative connotation components.

The drawn maps of the young residents of Biržai are significant for reconstruction of perception of variability where individual dialectal areas are not only identified but also qualified, i.e. the subjects do not only indicate specific areas as the places of dialectal speaking in the drawn map but also express the evaluation of the area concerned. The comments of the young residents of Biržai reveal several tendencies: first, there is a tendency to conceptualize dialectal codes as attractive but more incorrect than correct. Second, horizontal variability is differentiated – some dialectal areas belong to attractive (and less frequently correct) codes, others – to unattractive codes. The drawn maps of the

young residents of Biržai also reveal the code of their linguistic homeland: it is conceptualized as beautiful, attractive but incorrect.

It is likely that the component of correctness in the mental image of dialectal code (not only that of linguistic homeland) correlates with the factor of the standard language and is interpreted in two ways. First, dialectal codes generally find themselves in opposition to the standard language: the standard language is conceptualized as the correct code, while the dialectal code (holistically, even without differentiation by area) as the incorrect one.

From the aesthetic point of view, the geolect of Biržai is evaluated very favourably; therefore, it is likely that certain subjects use their own code as a certain starting-point in differentiating other variants from the perspective of attractiveness. It is obvious that in the consciousness of the young residents of Biržai the image of dialecticism (in general) is ambivalent: *permissible* : *intolerable* dialecticism. Such differentiation is also related to objective peculiarities of variants as well as stereotypes and the factor of communicative success. The drawn maps of the young residents of Biržai where dialectal areas are contrasted to non-dialectal areas reveal several types of such contrasting: 1) dialectal areas are brought closer to (vs. distanced from) the area of the linguistic homeland; 2) the hottest spots of dialectal codes are identified through the eyes of an ordinary viewer in the whole territory of Lithuania; 3) the area of Central Lithuania stands out from dialectal areas; what is more, the areas of dialectal codes are distanced from big cities or big cities are eliminated from dialectal areas. The closest regional centres – Panevėžys, Utena, Šiauliai – fall to prototypical dialectal areas.

Only one sixth (15.46 %) of the subjects in the study associate dialectal speaking with the whole Lithuania in the drawn maps. It could be said that such image is probably most accurate – the repertoires of linguistic measures stratify across the whole horizontal linguistic continuum; therefore, the subjects, specifying that dialects are used in the whole Lithuania, are right.

The subjects get the impression of dialecticism in the language from (non)omission of endings, accentuation, unusual words.

Mental maps are more associated with unconscious attitudes of the subjects. However, those where the linguistic homeland is visually and/or verbally identified as a dialectal area show an objective relationship of the subjects with the repertoires of linguistic codes in their residential area.

On the basis of objective linguistic data, several years ago the geolect of Biržai was distinguished in the area of the Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys. Its real (not imaginary) existence is also confirmed by the latest research of the young residents of Biržai: the relationship of the subjects – *I acknowledge vs. I don't acknowledge the dialectal code in the close linguistic environment* – is valuable for forecasting the dissemination of dialectal codes and anticipating the tendencies of viability. The drawn maps show a non-conflicting relationship with the code of environment, which, in turn, implies optimistic prospects for the geolect of Biržai. From an aesthetic point of view, the geolect of Biržai is evaluated

very favourably; hence, for certain subjects in the study, their dialectal code is a certain starting-point in differentiating other variants from the perspective of their attractiveness.

The inconsistency of conceptualization of regional variability (e.g. *I speak a dialect, my linguistic homeland is the area of dialectal codes but my prototype of a person speaking a dialect is an old (older) person residing in a village*) is a clear reference to the multi-layeredness of dialectal codes. First, there is a tendency to conceptualize dialectal codes as attractive but more incorrect than correct. Second, horizontal variability is differentiated – some dialectal areas feature attractive (and less commonly correct) codes, others – unattractive codes.

The code of one's linguistic homeland is conceptualized as beautiful, attractive but incorrect. It is likely that in the mental image of a dialectal code (not only that of one's linguistic homeland) the component of correctness correlates with the factor of standard language.

Maps with prototypical areas of dialectal codes show that ordinary members of a linguistic community conceptualize the dialect as opposing to the standard language by ignoring any intermediary variants; therefore, only the so called radial dialectal areas stand out in the drawn map. It is likely that a more accurate perception of the differences rather than the value of the relationship between the standard language and dialectal codes determines a more comprehensive drawn map.

The data analysis of the draw-a-map task accomplished by the young residents of Biržai shows that the perspective of an ordinary member of the linguistic community is seen as a certain control system of conceptualization of variability which supplements the researcher's approach or corrects it in certain cases.

To conclude, the approach of perceptual dialectology ensures a more varied dialectology discourse.

Įteikta 2016 m. gegužės 2 d.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

daiva.aliukaite@khf.vu.lt

DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius, Lietuva

danguole.mikuleniene@lki.lt

LAURA GERŽOTAITĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: arealiniai baltų kalbų tyrimai,
geolingvistika, dialektologija.

JAUNŪJŲ ŠIAULIŠKIŲ IR PANEVĖŽIŠKIŲ TARMINĖ SAVIMONĖ: RIBOS MENTALINIUOSE ŽEMĖLAPIUOSE¹

Dialectal Self-awareness of the Young
Inhabitants of Šiauliai and Panevėžys:
Borders in Mental Maps

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamas jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminės savimonės tyrimas. Tiriamąją medžiagą sudaro vienos iš svarbiausių perceptyviosios dialektologijos užduočių – mentalinio tarmių žemėlapių – duomenys.

Tarmių paribyje ar netoli jo esančiuose miestuose surinktos medžiagos analizė parodė, kad dialektologų pateikta ir paprastojo kalbos vartotojo savimonėje egzistuojanti dvinarė lietuvių tarmių klasifikacijos skiriasi. Jaunieji respondentai aukštaičių tarmei linkę priskirti tik nedidelę tarmėtyrininkų darbuose nurodyto šios tarmės ploto dalį. Nemaža likusi aukštaičių tarmės teritorija tenka atskirais tarminiais vienetais laikomiems dzūkams ir suvalkiečiams.

ESMINIAI ŽODŽIAI: perceptyvioji dialektologija, mentalinis žemėlapis, tarmių klasifikacija, etnografinis regionas

---

¹ Už vertingus patarimus rengiant straipsnį nuoširdžiai dėkoju prof. dr. Danguolei Mikulėnienei ir doc. dr. Daivai Aliūkaitei.

ANNOTATION

The article introduces the research into the dialectal self-awareness of the young inhabitants of the cities of Šiauliai and Panevėžys. The data of the dialectal mental map, which is one of the most important tasks in perceptive dialectology, serve as research material.

The analysis of the material collected at the border of the dialects or in the nearby towns indicated that the binary classification of the Lithuanian dialects given by dialectologists and the one existing in the self-awareness of the ordinary language users is different. The young respondents tend to attribute the Aukštaitian dialect to a small area of the dialect which is specified in the works of dialectologists. Quite a large remaining territory of the Aukštaitian dialect goes to the people of Dzūkija and Suvalkija which are considered separate dialectal units.

KEYWORDS: perceptual dialectology, mental map, classification of dialects, ethnographic region.

XXI a. pradžioje ne tik lietuvių tarmėtyroje, bet ir etnologijoje padaugėjo tyrimų, apibendrinančių ne tik objektyvųjį (moksliškai pagrįstą), bet ir subjektyvųjį (savimone paremtą) tarmės ar regiono vaizdą.

Iš kalbininkų kaip gausiausi ir išsamiausi minėtini Daivos Aliūkaitės tyrimai (Aliūkaitė 2007: 211–223; 2008; 2009: 164–179; 2011: 209–220). Juose, remiantis perceptiviosios dialektologijos teorinėmis nuostatomis, atskleisti ne tik objektyvieji (mokslininkų aprašytieji), bet ir subjektyvieji (paprastųjų kalbos vartotojų suvokiami) rytų aukštaičių anykštėnų tarminio kalbėjimo požymiai, užsimenama ir apie subjektyviausias, eilinio vartotojo savimonėje egzistuojančias tarmes skiriančias izogloses.

Tokių užuominų esama ir savimonės klausimams skirtuose etnologų tyrimuose. Beveik prieš dešimtmetį ties dialektologų nurodytu žemaičių ir aukštaičių tarmių paribiu Petro Kalniaus atliktas tyrimas parodė, kad „dabartiniams žemaičiams save tapatinant ir atskiriant nuo nežemaičių svarbiausias rodiklis – ne gyvenamoji teritorija, [...] o kitokia kalba“ (Kalnius 2006: 116). Nustatyta, kad „absolūti dauguma respondentų nežino [...] kalbininkų pripažintos žemaičių–aukštaičių tarmių skiriamosios ribos [...]. Žemaitija, jų manymu, baigiasi ten, kur prasideda *kitaip negu mes kalbantys* gyventojai, kurių kalba, jų manymu, yra šiek tiek nukrypusi nuo normos“ (Kalnius 2006: 116). Prieita prie išvados, kad „orientacine linija laikant kalbininkų tarmių skiriamąją ribą, savimonės izofona svyruoja nuo jos į abi puses bendrame beveik 40 km pločio ruože“ (Kalnius 2006: 116). Gerokai susitraukęs Žemaitijos etninės savimonės plotas, į besiformuojančią jo periferiją įeina nemaži šiaurės ir pietų žemaičių

tarmės pakraščiai su Rietāvo, Palangos, Kretingos, Mažeikių, Akmėnės, Rasėnių, Tauragės apylinkėmis (Petrulis 2005: 167–168; Kalnius 2006a: 78–80).

Tyrimais nustatyta, kad kalba savo regioninį kultūrinį tapatumą apibrėžia ir aukštaičiai (Savoniakaitė 2003: 121–126; 2007: 180). Pažymėtina, kad lokalizuoti aukštaitiškosios tarminės (ne regioninės) savimonės plotą nėra paprasčiausia, nes kasdienėje kalboje vartojami tarmių pavadinimai tik iš dalies sutampa su dialektologų teikiamais: žemaičiais abiem atvejais vadinama toje pačioje ar beveik toje pačioje teritorijoje gyvenanti žmonių grupė. Aukštaičiais paprastai apibrėžiami tik lietuvių tarmių klasifikacijos didžioji dalis vakarų aukštaičių šiauliškių ir rytų aukštaičių. Likusiojo aukštaičių tarmės ploto žmonės paprastai vadinami dzūkais ir suvalkiečiais (arba suvalkais) (Papaurėlytė, Župerka 2010: 186–187).

Šio straipsnio objektas – Šiaulių ir Pānevėžio gimnazijos klasių (9–12) mokslėvių mentaliniai tarmių žemėlapiai².

Tikslas – išanalizuoti skirtingų didmiesčių mokslėvių tarminę savimonę atskleidžiančius tarmių vaizdinius.

Tyrimo medžiaga – pagal projektą *Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje*³ sukaupti 284⁴ Šiaulių ir Pānevėžio gimnazijų mokslėvių anketiniai užduoties su žemėlapiu duomenys. Straipsnyje remiamasi tyrimo metu parengtos anketos *Tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos vertinimas* 1-osios užduoties medžiaga (žr. 1 pav.).

Žemėlapyje, kuriame sužymėtos savivaldybių ribos ir didžioji dalis jų centrų⁵, mokslėviai turėjo ne tik pažymėti, kur kalbama tarmiškai, bet ir parašyti, kokia tarma, įvertinti tarminį kalbėjimą.

Projekto metu ne tik Šiauliuosė ir Panevėžyje, bet ir kituose Lietuvos miestuose (Kretingoje, Biržuose, Kūpiškyje, Merkinėje) apklaustų jaunųjų respondentų anketų peržiūra rodo, kad žemėlapiu užduotis visų mokslėvių atlikta

---

² Perceptyviosios dialektologijos tyrimuose *mentalinio žemėlapio* (an. *Mental Map*) sąvoka nurodo, koks vietovės ar vietovių grupių vaizdinys išryškėja eilinių kalbos vartotojų sąmonėje. Tokiu būdu atskleidžiama paprastųjų kalbos bendruomenės narių erdvinė-kalbinė nuovoka (Diercks 2002: 52; Aliūkaitė 2009: 166). *Mentalinis tarmių žemėlapis* (an. *Mental Map of Dialects*) apibūdintinas kaip *subjektyvusis tarmių skirstymas* (Inoue 1999: 161).

³ Projektas vykdomas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis. Projekto vadovė doc. dr. Daiva Aliūkaitė.

⁴ Žemėlapiu 1-osios užduoties neatliko, t. y. žemėlapių niekaip nesužymėjo, 10 proc. Šiaulių ir 2 proc. Pānevėžio miestų gimnazistų.

⁵ Perceptyviojoje dialektologijoje taikant žemėlapiu techniką (plačiau žr. Preston 1989; 1999; xxiii–xl; 1999a: 359–373) tiriamiesiems pateikiami tušti (žr. Evans 2002: 76–83) arba, kad būtų lengviau orientuotis, su didžiausių administracinių teritorinių vienetų ribomis (žr. Long 1999: 178), nurodytais didmiesčiais (žr. Dailey-O’Cain 1999: 228) žemėlapiai.

UŽDUOTYS

1. Žemėlapyje pažymėkite (apibrėžkite, nuspalvokite ar kaip kitaip atskirkite), kur kalbama tarmiškai (pažaiskite, kokia tarima, pakomentuokite, kaip ją vertinate – graži ar negraži, taisyklinga ar netaisyklinga ir pan.)

1 PAV. Anketos 1-oji žemėlapis užduotis

2 PAV. Pažymėtų tarminių sričių tarp Pānevėžio moksleivių pavyzdys (Pn_1_V10)⁸

labai panašiai. Visi žemėlapiai jaunųjų respondentų žymėti trejopai. Pirmajai grupei priskirtini žemėlapiai tik su pažymėtomis *regioninėmis kalbos sritimis* ar *zonomis*⁶, kuriose kalbama tarmiškai. Į antrąją grupę patenka žemėlapiai, kuriuose moksleiviai ne tik pažymėjo tarmę vartojančias sritis, bet ir jas kaip nors įvardijo, pavyzdžiui: *žemaičių tarmė*, *žemaičiai*, *suvalkiečiai*, *aukštaičiai*, *dzūkų tarmė* ir pan. Trečiosios grupės žemėlapiai išsiskiria tuo, kad juose lietuvių kalbos plotas suskirstytas tarmėmis. Moksleivių komentarų rasta prie visų grupių žemėlapių. Tokio žemėlapių grupavimo bus laikomasi ir šiame darbe. Kiekviena iš išskirtų grupių, šiuo atveju apimanti Šiaulių ir Pānevėžio moksleivių žemėlapių duomenis, dalytina smulkiau ir aptartina plačiau.

Žemėlapiai su juose pažymėtomis kalbinėmis sritimis, kuriose kalbama tarmiškai. Pabraukdami, apibraukdami atskirų kalbinių sričių centrus ar nuspalvindami visą vienos ar kitos zonos plotą, kuriame kalbama tarmiškai, bet nenurodydami, kokia tarme, žemėlapius yra pažymėję 54 proc. Šiaulių ir 26 proc. Pānevėžio miesto moksleivių⁷ (žr. 2 pav.).

⁸Didžiausią šios žemėlapių grupės dalį sudaro tokie, kuriuose pažymėtos kalbinės zonos paprastai bet kuriam kalbos vartotojui asocijuojasi ar gali asocijuotis su konkrečia tarme (dažnai ir etnografiniu regionu).

Manytina, kad itin dažnai, ypač Šiaulių moksleivių, tarmiškais nurodyti tokie Vakarų Lietuvos kalbiniai centrai kaip Plūngė ir Telšiai, esantys Žemaitijos etninio savimonės arealo branduolyje, neabejotinai moksleivių turėjo būti susieti su žemaičių tarme (ar Žemaitijos etnografiniu regionu). Be šių, tikriausiai taip pat žemaitiškais laikyti žemėlapyje gana dažnai pažymėti ir gretimi centrai, pavyzdžiui: Mažeikiai, Kretinga, Šilalė⁹.

Pažymėtos aukštaičių tarmės vietovės ar ir vientisą plotą sudarančios jų grupės, kaip rodo visų anketų peržiūra, moksleivių savimonėje iš dalies ar ir

---

⁶ An. *Regional Speech Zones* (žr. Preston 1999: xxxiv).

⁷ Siekiant neiškreipti tikslų duomenų procentais, neaiškiai sužymėti žemėlapiai neįtraukti. Jie sudaro 6 proc. visų žemėlapių.

⁸ Straipsnyje vartojami tiriamųjų kodiniai trumpiniai: Šiaul – Šiaulių gimnazijos, Pn – Pānevėžio gimnazijos tiriamieji. Brūkšneliais išskirti skaičiai žymi skirtingoms klasėms priklausančių moksleivių grupes. M ir V raidėmis nurodyta tirtųjų lytis. Po raidžių esantys skaičiai žymi anketų numerius.

⁹ Labai tiksliai pasakyti, kurios tarmiškai kalbančios rajonų savivaldybės moksleivių nurodytos dažniausiai (t. y. pateikti statistinius duomenis) nebuvo galima dėl kelių juos suklaidinusių žemėlapių elementų: rajonų savivaldybių centrų pavadinimų pateikimo vietos, pavyzdžiui, Akmėnės. Šis užrašas, tikėtina, moksleivių sietas ne su jam priskirtos, bet su arčiau jo esančios Telšių rajono savivaldybės teritorija. Manytina, kad žymėjimą moksleiviams apsunkino dar ir tai, kad kai kurių žemėlapyje apibrėžtų savivaldybių centrai nenurodyti, pavyzdžiui: Rietavo, Tauragės, Pakruojo, Kūpiškio ar Ukmergės.

visiškai sutampa su Aukštaitijos etnografinio regiono ribomis. Todėl neabejotinai su šia tarpe (t. y. aukštaičių) abiejų miestų moksleivių turėjo būti siejamos žemėlapiuose ypač dažnai jų pažymėtos šiaurės, šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje esančios vietovės: Pasvalys, Biržai, Panevėžys, Utena, Rokiškis, Anykščiai, Molėtai ir Ignalinė.

Pietinėje ir pietvakarinėje lietuvių kalbos ploto dalyse (žr. 2 pav.), kaip rodo moksleivių žymėjimai žemėlapiuose, tarmiškai dažniausiai kalbama Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus, Lazdijų ar dar ir Varėnos apylinkės apimančiame plote. Nesant komentarų, taigi be papildomos informacijos, sunku pasakyti, su kokia tarpe (aukštaičių) ar regionu (Dzūkija ar Suvalkija) galėjo būti siejami į minėtą plotą įeinantys kalbinių sričių centrai.

Dar keliolikoje šios grupės žemėlapių Šiaulių miesto moksleiviai (Pānevėžio moksleivių žemėlapiuose toks žymėjimas neužfiksuotas) nurodė, kad tarmiškai kalbama tik jų gimtųjų Šiaulių (t. y. *kalbinės giminės*¹⁰) ar, rečiau, dar ir gretimų apylinkių, pavyzdžiui: Plūngės, Telšių, Akmėnės, Kelmės, Radviliškio, teritorijoje. Manytina, kad moksleiviams *kalbinė giminė* galėjo asocijuotis su dvejopa tarminė raiška – žemaičių (tai rodo į vakarus nuo Šiaulių pažymėtos dar ir Plūngės, Telšių apylinkės) ir aukštaičių (Radviliškio) ne tik todėl, kad ji nelabai skiriasi nuo pačių vartojamos. Tarminiu požiūriu tokiai keleriopai kalbinei raiškai jų sąmonėje išitvirtinti galėjo padėti dėl televizijos, radijo, spaudos susiformavęs žinojimas, kad Šiaulių regionas nėra nei visiškai žemaitiškas, nei visiškai aukštaitiškas.

Kai kuriuose žemėlapiuose (iš abiejų miestų jų yra po lygiai) nurodyta, kad tarmiškai kalbama visoje, beveik visoje Lietuvoje (atitinkamai ji apibraukta visa arba beveik visa) ar tik didžiuosiuose šalies miestuose ir jų apylinkėse. Su jokia tarpe juose moksleiviai neidentifikavo kai kurių vidurinėje (Kėdėnių, Ukmergės, Jonavos, Širvintų ir Kaišiadorių) ar pietrytinėje (Švenčionių, Vilkniaus, Šalčininkų) Lietuvos dalyse esančių sričių. Tai aiškintina tuo, kad miestai, kuriuose sovietmečiu statytos didžiulės, sąjunginio pavaldumo gamyklos, nelaikytos tarminėmis zonomis, į kurias dirbti suvažiuodavo ne tik aplinkinių miestų gyventojai. Pietrytinė lietuvių kalbos ploto dalis, kurioje daug kitakalbių gyventojų, net dialektologų žemėlapiuose buvusi tuščia. Iki pat XXI a. pradžios regionų tarmiškumo klausimas lietuvių tarmėtyroje nekeltas (žr. Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014).

Šios grupės žemėlapiai nebuvo labai gausiai komentuojami. Daugiausia ir gana išsamiai savo žemėlapius pakomentavo Pānevėžio moksleiviai. Nedidelių skirtumų tarp skirtingų miestų moksleivių požiūrių galima išvelgti. Šiaulių moksleivių žemėlapiuose dominuoja teigiami, daugiausia apibendrinamojo

¹⁰ An. *Linguistic Homeland* (žr. Diercks 2002: 51).

pobūdžio komentarai, pavyzdžiui: „Visos tarmės yra gražios, nes tai yra palikimas. Jos visos savotiškos ir skiriasi nuo bendrinės kalbos“ (Šiaul_1(2)_M13), „Visas tarmes vertinu teigiamai. Žmogus kiekvienas yra unikalus ir jį jo tarmė puošia“ (Šiaul_2(2)_M16), „Visos tarmės yra skirtingos ir savaip įdomios“ (Šiaul_2(2)_M13). Be to, Šiaulių miesto moksleivių teigimu, žemaičių tarmės plote, taip pat žemaitiškose, nors ir neįvardytose, kalbinėse srityse kalbama nelabai suprantamai ir netaisyklingai, bet gražiai: „Žemaitiška tarmė man yra savotiškai graži, nors nėra labai taisyklinga“ (Šiaul_1(2)_M11), „Žemaičių kalbą skaitau sudėtingą, „iškraipyta“, bet gražia. O mes šiauliečiai kalbame „nukirstomis galūnėmis“ (Šiaul_3(3)_V16), „[Mažeikių, Plungės, Telšių] graži, netaisyklinga“¹¹.

Pānevėžio moksleivių žemėlapių pakraščiuose vyrauja atskiroms sritims surašyti komentarai. Tarmiškumas įvertinamas ne tik pagal kriterijus: gražu ar negražu, taisyklinga ar netaisyklinga, bet ir suprantama ar nesuprantama, juokinga, įdomu, keista: „[Šiaulių] graži“, „[Panevėžio] juokinga“, „[Utenos] negraži, netaisyklinga“, „[Kauno] graži, taisyklinga“ (Pn_1_M20), „[Rietavo] labai graži, netaisyklinga“, „[Panevėžio] tarmė juokinga, erzinti ausis, netaisyklinga“ (Pn_1_M19). Vos keliuose žemėlapiuose nurodyta, kad Pānevėžio, taigi *kalbinės giminės*, apylinkių kalba yra netaisyklinga (Pn_1_V10, Pn_1_M19).

Pastebėtina, kad žemaičių tarmės netaisyklingumas abiejų miestų moksleivių sąmonėje asocijuojasi su nesuprantamumu (dar žr. Aliūkaitė, Švarcienė 2009: 269), tačiau kokiu, plačiau nepaaiškinama. Aukštaičių tarmės netaisyklingumas grindžiamas kalbinėmis priežastimis, pirmiausia „nukirstomis“ arba, kaip teigiama, „nukandamomis“ galūnėmis.

Žemėlapiai su pažymėtomis ir tarminiu požiūriu įvardytomis sritimis.

Nuo pirmosios grupės žemėlapių antrosios grupės žemėlapiai skiriasi tuo, kad juose moksleiviai (Šiaulių – 18 proc., Pānevėžio – 38 proc.) dar ir parašė, kokia tarme kalbama jų išskirtuose kalbiniuose regionuose (žr. 3 pav.).

Čia, kaip ir pirmosios grupės žemėlapiuose, daugiausia pažymėti (tai atspindi Šiaulių moksleivių anketose) ir su žemaičių tarme gana lengvai susieti Vakarų Lietuvos kalbinių sričių centrai: Plūngė, Telšiai, Kretinga ir kiti. Apie Šiaulius, t. y. *kalbinės giminės* apylinkėse, anot jų, kalbama aukštaitiškai. Tokios moksleivių nuostatos, kaip „šiaulietiška tarmė yra graži“ (Šiaul_1(2)_M07), „graži, nes pati kalbu ją“ (Šiaul_3(3)_M06), rodo, kad vadinamasis *tarmės menkavertiškumo kompleksas*¹² nebūdingas, tiriamieji jaučiasi kalbiškai saugūs. Visgi

¹¹ Moksleivių komentarus – tai, kas taisyklinga, nebūtinai vertinama teigiamai – patvirtina Fumio Inoue įžvalgos, ištyrus Didžiosios Britanijos respondentų tarmių vaizdinius (Inoue 1999: 152).

¹² An. *Dialect (inferiority) Complex* (žr. Inoue 1999: 148).

3 PAV. Žemėlapyuose pažymėtų ir su tarme susietų sričių pavyzdys (Pn_1_M06)

nuostatos gimtųjų apylinkių atžvilgiu išsakytos retai abiejų miestų moksleivių žemėlapyuose. Sunku pasakyti, ar, remiantis didesniu jų skaičiumi, šis pastebėjimas taip pat pasitvirtintų.

Prototipines aukštaitiškas kalbines zonas dažniau nurodė Pānevėžio miesto moksleiviai. Jų žemėlapyuose dažnai išskirtas ir gimtųjų Pānevėžio apylinkių plotas. Jame vartojama tarminė kalba moksleivių vertinama kiek didesniame, gretimų šnektų plotus apimančiame kontekste, pavyzdžiui, Pasvalyje ir Pānevėžyje vartojama aukštaičių tarmė jiems yra „negraži, netaisyklinga, nukirstos galūnės“ (Pn_1_M57), Radviliškyje, Pānevėžyje, Anykščiuosė, Utenoje – „labai graži, man patinka“ (Pn_1_M57). Be Pānevėžio, aukštaitiškais nurodomi dar kelių regionų – Bīržų, Pāsvalio, Anykščių – centrai.

Likusioje lietuvių kalbos ploto dalyje jau kalbama ne aukštaičių tarme, bet, kaip matyti iš moksleivių komentarų, etnografiniu pagrindu išskirtomis suvalkiečių ir dzūkų tarmėmis. Moksleivių žiniomis, suvalkiečių tarme daugiausia kalbama apie Kazlų Rūdą, Marijāmpolę ir Vilkaviškį, o dzūkų – Dzūkijos kultūrinio regiono branduolyje (Ragauskaitė, Daugirdas 2010–2011: 23) esančiose Varėnės, Alytaus apylinkėse.

Pažymėtina, kad didelė aptariamai grupei priskirtų žemėlapių dalis moksleivių sužymėta labai neaiškiai. Vienuose žemėlapyuose, kuriuose gana aiškiai

Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė:
ribos mentaliniuose žemėlapiuose

4 PAV. Žemėlapyje sužymėto ir tarmėms (ne)priskirto ploto pavyzdys (Pn_1_M83)

pažymėtos ir tiksliai pavadintos tarminės sritys, visada lieka ir tokių, prie kurių ar apie kurias neparašyta nieko (žr. 4 pav.).

Kituose žemėlapiuose daugiausia Pānevėžio moksleiviai įvairiais būdais išskyrę kalbinius regionus, kuriuose, jų manymu, kalbama tarmiškai, žemėlapių kraštuose jų tarmę paprastai apibūdindavo taip: „šiaurės rytų Lietuvoje kalbama aukštaitiškai. Šiaurės vakaruose – žemaitiškai“ (Šiaul_2(2)_M02, Pn_1_M15) (žr. 5 pav.).

Pačiuose žemėlapiuose (žr. 5 pav.) vienai ar kitai tarmei priskirtos nuspalvintos sritys dažnai nėra aiškiai atskirtos. Iš tokių žemėlapių sunku suprasti, kur yra moksleivių įsivaizduota riba tarp šiaurės vakarų (t. y. žemaičių) ir rytų (t. y. aukštaičių), todėl apie moksleivių suvoktą kai kurių kalbinių sričių tarminę priklausomybę, taigi ir moksleivių tarminę savimonę, sudėtinga spręsti.

Pirmosios ir ypač antrosios grupės žemėlapiai (net ir neaiškiai sužymėti) rodo, kad moksleivių sąmonėje gana stipriai įsitvirtinusi ne tik dvinarė (žemaičių ir aukštaičių), bet etnografiniu pagrindu susidaryta keturnarė tarmių sistema: žemaičiai, aukštaičiai, dzūkai, suvalkiečiai (suvalkai) (žr. 6 pav.)¹³.

¹³ Tokie patys rezultatai gauti tiriant jaunųjų žemaičių, taip pat įvairių miestų studentų nuostatas (Aliūkaitė 2011: 211; 2013: 12).

5 PAV. Žemėlapyje neaiškiai sužymėto tarmėms priskirto ploto pavyzdys (Pn_1_M37)

Ji vyrauja abiejų miestų gimnazijos klasių moksleivių žemėlapiuose¹⁴. Tik keliuose iš jų (Pn_1_M30, Pn_1_M31) nurodyta, kad pietinė ir pietvakarinė lietuvių kalbos ploto dalis tarminiu požiūriu taip pat esanti aukštaitiška.

Vos vienas moksleivis žino, kad etnografiniu požiūriu lietuvių kalbos plotas skaidomas ne į keturis, bet į penkis regionus¹⁵. Turimuose žemėlapiuose minėto penktojo regiono, t. y. Mažosios Lietuvės, pietinei daliai tenkančios zonos,

¹⁴ 2010 m. vykdytos apklausos parengiamiesiems projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės liūžiai“ darbams rezultatai parodė, kad eilinių kalbos vartotojų sąmonėje dvinarė lietuvių kalbos tarmių klasifikacija vis dažniau papildoma dviem nariais: dzūkų ir suvalkiečių tarmėmis. Manoma, kad toks klasifikavimas, viena vertus, yra tam tikras žinių apie lietuvių kalbos ploto skirstymą regionais atspindys, kita vertus, ne visos tarminės ypatybės, kurių pagrindu skiriamos lietuvių tarmės, bet kuriam kalbos vartotojui yra vienodos. Skiriamųjų ypatybių funkciją gali atlikti ir tos ypatybės, kurios paprastai jos neturi, pvz., vadinamasis dzūkavimas (Aliūkaitė 2013: 22). Tokia keturnarė tarmių sistema įsivesta norint aptarti lietuvių tarmių analizės Lietuvės miestuose rezultatus (plačiau žr. Ramonienė, Krupickaitė 2013: 16–17, 40–53; Krupickaitė, Baranauskienė 2013: 40–51).

¹⁵ Mažosios Lietuvės regionui Šilutės rajono savivaldybė dar priskirta viename trečiosios grupės moksleivio iš Panevėžio žemėlapyje (Pn_1_V21).

6 PAV. Lietuvių kalbos tarmės moksleivių požiūriu (Šiaul_1(2)_M25)

pavyzdžiui, Jurbarko apylinkių dalis, moksleivių dažniau pavadintos aukštaitiškėmis (suvalkietiškomis), rečiau žemaitiškėmis ar ir visai nepažymėtos ir nepakomentuotos. Pridurtina, kad nors dialektologiniu požiūriu toks skirstymas nėra tikslus, tačiau, kaip teigia Aliūkaitė (2011: 211), perceptuvinės dialektologijos tyrimuose „„kalbos jausmo ribos“, sužyminčios dialektų ribas kognityviajame žemėlapyje, retai atitaria „kalbos tikrovės“ riboms“.

Iš kai kurių šios grupės žemėlapių (jų nėra daug) matyti, kad ne visi moksleiviai apskritai suvokia, kaip tarmės ar net ir regionai, kurių pagrindu beveik visi iš jų Lietuvą skirsto į keturis tarminius plotus, yra išsidėstę. Greta esančių vakarų ir pietų aukštaičių, arba etnografiniu požiūriu atskirų suvalkietiškų ir dzūkietiškų, sričių painiojimą galima suprasti. Paaiškinimą, kodėl pietų aukštaičių tarme, arba dzūkietiška, kalbama šiaurinėje žemaitiškų tarmės dalyje, taigi jos branduolyje, o žemaitiškai – rytiniame Lietuvos pakrastyje, sunku rasti. Taigi kai kurių jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių savimonėje susiformavę netikslūs ar neaiškūs ne tik šiame straipsnyje nagrinėjami tarmių, bet ir etnografinių regionų ribų vaizdiniai.

Žemėlapių kraštuose esantys moksleivių komentarai tik papildo pačiuose žemėlapiuose esančią informaciją. Šiaulių moksleiviai žemaitiškėmis pavadino

ir įvertino (graži ar negraži, taisyklinga ar netaisyklinga) abejonių nekeliančias šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje pažymėtas kalbines sritis. Šiaurės ir šiaurės rytinėje dalyje jų pažymėtos zonos šiuose žemėlapiuose dažniausiai tik įvertintos. Tarminė (t. y. aukštaitiška) jų priklausomybė nurodyta labai retai. Pānevėžio moksleiviai pažymėjo, pavadino ir įvertino abiejų tarmių plote esančias sritis.

Pridurtina, kad iš šios grupės žemėlapiuose esančių Šiaulių gimnazistų pastabų ryškėja gana palankus požiūris žemaičių tarmės atžvilgiu. Daugeliu atveju ji nėra nei suprantama, nei graži, tačiau „savotiškai įdomi“ (Šiaul_1(2)_M25). Pānevėžio moksleiviams žemaičių tarmė dažnai yra ne tik „graži ir įdomi“ (Pn_1_M38), „[...] gražiai skambanti, labai savita [...]“ (Pn_1_M41), bet ir „[...] išskirtinė“ (Pn_1_M05).

Žinoma, kad vienas iš svarbiausių tarmės patrauklumą lemiančių veiksnių yra jos atitiktis televizijoje, radijuje vartojamai vadinamajai bendrinei kalbai (Aliūkaitė 2011: 211). Iš moksleivių, daugiausia savo anketose teigiančių moką šiaurietišką ar aukštaičių ir, rečiau, žemaičių tarmę, nuostatų matyti, kad žemaičių tarmė, nors neatitinka šio kriterijaus, tarp moksleivių labai palankiai vertinama, turi nemenką prestižą.

Panašiai abiejų miestų moksleivių įvertinta ir aukštaičių tarmė. Ji, priešingai nei žemaičių, yra „[...] paprasta, įprasta tarmė“ (Pn_1_V41), „[...] labai pažįstama“ (Pn_1_M29), vadinasi, suprantama, tačiau kai kuriose konkrečiose kalbinėse srityse, pavyzdžiui, apie Bīržus ir Rōdkiškį – „[...] stačiokiška, grubi“ (Pn_1_M18), apie Pānevėžį – „[...] kaimietiška [...]“ (Pn_1_M10), apie Anýkščius – „[...] keista“ (Pn_1_M08).

Lietuvės miestuose Divilės Krupickaitės ir Viktorijos Baranauskienės atliktas tyrimas parodė, kad prestižiškiausia ir įprasčiausia tarme didžiųjų miestų gyventojai laikė ne žemaičių, bet aukštaičių tarmę (Krupickaitė, Baranauskienė 2013: 43). Pridurtina, kad respondentai išskyrė ir žemaičių tarmę, kuri, kaip teigiama, konkuruoja su suvalkiečių.

Žemėlapiai, kuriuose (gana) aiškiai nurodyta žemaičių ir aukštaičių tarmių riba. Tarmėmis lietuvių kalbos plotą suskirstė 28 proc. Šiaulių ir 36 proc. Pānevėžio miestų gimnazijų moksleivių¹⁶.

Siekiant apžvelgti santykį tarp tarmių (regionų) skiriamosios ir moksleivių savimonės ribos, turimi žemėlapiai sugretinti su lietuvių tarmių (žr. 7 pav.).

¹⁶ Siekiant neiškreipti tikslų duomenų procentais, neaiškiai sužymėti žemėlapiai neįtraukti. Jie sudaro 3 procentus visų žemėlapių.

Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė:
ribos mentaliniuose žemėlapiuose

7 PAV. Lietuvių tarmių ir jų ribų moksleivių žemėlapiuose žymėjimo pavyzdys (Pn_1_V58)¹⁷

Daugelio moksleivių žemėlapiuose (žr. 7 pav. pateiktą tokio žymėjimo pavyzdį) nubrėžta žemaičių ir aukštaičių tarmių riba iki Kelmės ar Rasėinių sričių atitinka dialektologų nurodytą. Einant piečiau žemaičių tarmės arealas žemėlapiuose dažnai šiek tiek sumažėjęs: į jį nepatenka nedidelės paprastai žemaitiškomis kalbininkų laikomos Rasėinių ir Jurbarko apylinkių dalys. Pačiuose pietuose šios tarmės plotas moksleivių kiek išplėstas labai dažnai jam priskyrus aukštaitišką Pagėgių zoną.

Žemėlapiuose pažymėtų (vadinasi, tarmiškomis laikytų) ties dviejų tarmių riba ar šiek tiek nuo jos į abi puses nutolusių kalbinių sričių registracija rodo, kad objektyviosios (pagal kalbinius požymius kalbininkų nubrėžtos) ir subjektyviosios (eilinių vartotojų savimonėje egzistuojančios) tarmių ribos kiek skiriasi¹⁸ (žr. lentelę).

¹⁷ Juoda punktyrine linija žemėlapyje žymima apytikslė žemaičių ir aukštaičių tarmių riba (žr. LKA I, žemėl. Nr. 1).

¹⁸ Atliktais tyrimais nustatyta, kad žemaičių ir aukštaičių tarmių ribą neblogai žino didžiųjų Lietuvos miestų gyventojai (Krupickaitė, Baranauskienė 2013: 40–53).

LENTELĖ. Žemaičių tarmės rytinė riba Šiaulių ir Pānevėžio moksleivių požiūriu¹⁹

Kalbinės sritys	Ž+A ²⁰		Ž+S?		Ž		Ž?		A		A?		A+?		S+?		? (?+?)		S		ML		
	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	Šl	Pn	
Mažeikiai	-	-	-	-	6,4 (13 ²¹)	8,0 (39)	-	0,2 (1)	-	0,2 (1)	-	0,2 (1)	-	0,2 (1)	-	-	2,9 (6)	-	2,9 (6)	-	-	-	-
Akmenė	4,4 (9)	8,6 (42)	-	-	0,5 (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,5 (5)	0,2 (1)	2,5 (5)	-	-	-	
Joniškis	-	0,4 (2)	-	-	0,5 (1)	3,9 (19)	-	0,2 (1)	-	2,9 (6)	1 (5)	0,5 (1)	-	-	-	-	2,5 (5)	-	2,5 (5)	-	-	-	
Telšiai	-	-	-	-	6,9 (14)	9,0 (44)	-	0,2 (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	2,9 (6)	0,2 (1)	2,9 (6)	-	-	-	
Šiauliai	2,5 (5)	0,4 (2)	-	-	0,5 (1)	6,1 (30)	-	0,6 (3)	-	0,4 (2)	-	-	-	-	-	-	0,5 (1)	0,2 (1)	0,5 (1)	-	-	-	
Pakruojis	-	-	-	-	0,5 (1)	0,2 (1)	-	-	-	2,9 (6)	4,9 (24)	-	-	0,8 (4)	-	-	2,0 (4)	0,4 (2)	2,0 (4)	-	-	-	
Šilalė	-	-	-	-	6,9 (14)	8,6 (42)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,5 (5)	0,2 (1)	2,5 (5)	-	-	-	
Kelmė	1,0 (2)	-	-	-	2,5 (5)	7,8 (35)	-	0,8 (4)	-	0,5 (1)	-	-	-	-	-	-	2,9 (6)	0,2 (1)	2,9 (6)	-	-	-	
Radviliskis	-	-	1,6 (8)	-	1,0 (2)	0,6 (3)	-	0,2 (1)	-	2,9 (6)	3,5 (17)	2,9 (6)	3,5 (17)	0,4 (2)	-	-	2,0 (4)	0,4 (2)	2,0 (4)	-	-	-	
Raseiniai	0,5 (1)	0,8 (4)	-	-	1,0 (2)	3,1 (15)	2,9 (6)	0,6 (3)	-	0,5 (1)	0,6 (3)	-	-	-	-	-	-	-	-	0,6 (3)	0,2 (1)	-	
Jurbarkas	0,5 (1)	0,4 (2)	-	0,2 (1)	0,5 (1)	2,5 (12)	-	-	0,2 (1)	1,0 (2)	-	-	-	-	-	-	2,9 (6)	1,0 (5)	2,9 (6)	0,6 (3)	0,6 (3)	-	
Tauragė	-	-	-	-	4,4 (9)	6,5 (32)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,9 (6)	0,4 (2)	2,9 (6)	0,2 (1)	0,2 (1)	-	
Pagegiai	-	-	-	0,6 (3)	2,5 (5)	4,7 (23)	-	0,6 (3)	-	-	-	-	-	-	-	0,2 (1)	0,2 (1)	0,2 (1)	0,2 (1)	-	-	-	
Šilutė	-	-	-	-	6,4 (13)	5,5 (27)	-	-	0,6 (3)	-	-	-	-	-	-	-	2,5 (5)	-	2,5 (5)	-	-	0,2 (1)	

Nemaža Šiaulių miesto moksleivių dalis (žr. lentelę) dviejų tarmių ribą siaurėje brėžė ties Akmėnės ir Jōniškio apylinkių sandūra. Taigi Akmėnės zona ar jos dalis jų priskirta žemaičių tarmei.

Pānevėžio miesto moksleiviai dažnai šią ribą pastūmėjo dar į rytus, žemaičių tarmės plotui priskyre ne tik Akmėnės, bet ir kalbininkų aukštaitiškoms laikomas Jōniškio, Radviliškio apylinkes ar jų dalis (žr. lentelę).

Beveik ties Šiaulių regiono viduriu (žr. 8 pav.) tarmių ribą kiek dažniau brėžė tik Šiaulių moksleiviai.

Ties šios srities viduriu žemaičių ir aukštaičių tarmės atskirtos tik kelių Pānevėžio moksleivių. Aptariamai grupei priskirtuose žemėlapiuose beveik visi Pānevėžio moksleiviai Šiaulių sritį laikė žemaitiška (žr. 9 pav.).

Keimės zonos tarminė priklausomybė abiejų miestų moksleiviams pasirodė gana aiški. Beveik visi jaunieji panevėžiškiai ir nemaža šiauliškių dalis nurodė, kad joje kalbama žemaitiškai. Keliuose Šiaulių mieste apklaustųjų žemėlapiuose (kaip ir dialektologijos darbuose), priešingai nei Pānevėžio respondentų žemėlapiuose, ties Keimės sritimi brėžta ne vienos, bet dviejų tarmių – žemaičių ir aukštaičių – riba.

Rasėinių regionas, kaip matyti iš Šiaulių miesto jaunuolių žemėlapių, tik sąlygiškai priskirtinas žemaičių tarmės plotui. Panašūs rezultatai gauti susistemintus Pānevėžio moksleivių žemėlapių duomenis.

Jūrbarko sritis moksleivių iš Šiaulių labai dažnai visai nepažymėta. Pānevėžio gimnazistai Jūrbarko savivaldybės teritoriją priskyre žemaičių tarmei.

Nurodyti Pagėgių srities tarminę priklausomybę (dialektologijoje ji laikoma vakarų aukštaičių kauniškių tąsa) sudėtinga buvo abiejų miestų moksleiviams. Su konkrečia tarme šios zonos negalėjo susieti didesnioji Šiaulių jaunuolių dalis. Likusieji šią zoną laikė žemaitiška. Beveik visi Pānevėžio moksleiviai, iš jų net gana tiksliai žemaičius nuo aukštaičių atskyrusieji, tarminiu požiūriu aukštaitišką Pagėgių sritį nurodė kaip žemaitišką.

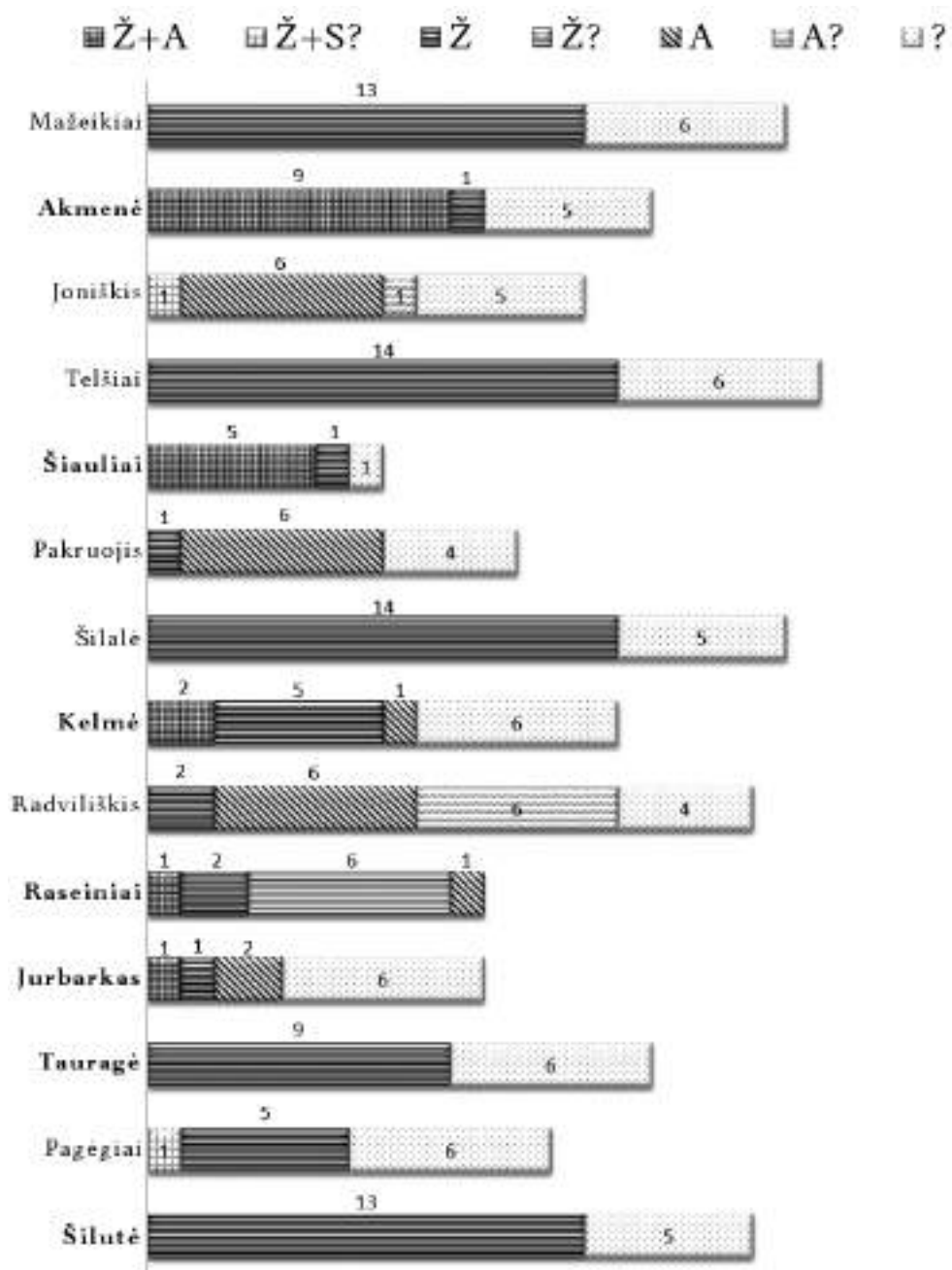
Beveik sutartinai Šilalės sritį, kaip ir Šilutės, jaunieji šiauliškiai ir panevėžiškiai priskyre žemaičių tarmei.

---

¹⁹ Ties šioje lentelėse pajuodintu šriftu išskirtomis vietovėmis dialektologijoje žymima žemaičių ir aukštaičių tarmių riba (žr. LKA I, žemėl. Nr. 1).

²⁰ Lentelėje teikiami tokie jaunųjų respondentų nurodytų tarminių (etnografinių) vienetų sutrumpinimai: Ž – žemaičių tarmė, A – aukštaičių tarmė, S – suvalkiečių tarmė, ML – Mažoji Lietuva. Klaustuku žymimos moksleivių kaip tarmiškos pažymėtos, bet su tarme nesusietos kalbinės sritys. Šiaulių ir Pānevėžio respondentų atsakymams atskirti pasirinktos jų miestų santrumpos: ŠI ir Pn.

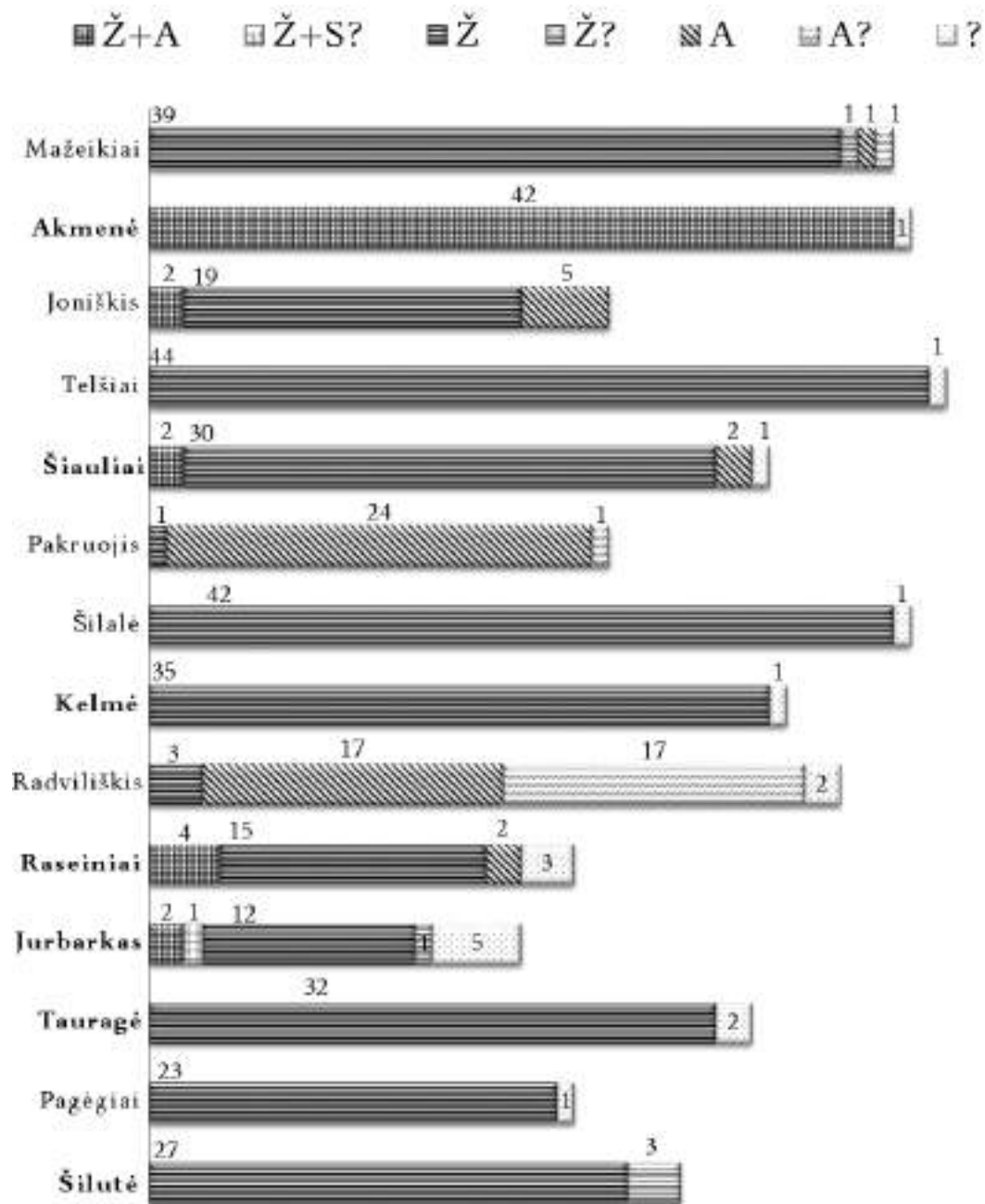
²¹ Skliaustuose nurodytas pavartojimų skaičius.

8 PAV. Paribio sričių tarminė priklausomybė Šiaulių moksleivių požiūriu

Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė:
ribos mentaliniuose žemėlapiuose

9 PAV. Paribio sričių tarminė priklausomybė Panevėžio moksleivių požiūriu

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad kai kurių jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių žemėlapiuose labai svyruoja žemaičių tarmės geografinių ribų suvokimas: vienuose žemėlapiuose žemaičių ploto riba nežymiai ar kiek labiau nukeliama į rytus, kituose – šis plotas gerokai susiaurinamas į vakarus.

Tyrimo dalyvavusiems jaunuoliams buvo sudėtinga apibrėžti aukštaičių tarmės arealą. Moksleiviai, kaip matyti iš žemėlapių ir jų komentarų, skiria tik aukštaitišką šiaurės ir šiaurės rytų Lietuvos plotą (taigi beveik visą etnografinę Aukštaitiją), kuriame, kaip nurodoma, dažniau kalbama aukštaičių, gerokai rečiau šiaurės aukštaičių, rytų aukštaičių tarmėmis (žr. 7 pav.). Labai panašiai aukštaičių tarmės plotas apibrėžtas ir kituose Lietuvos miestuose vykdyto tyrimo metu apklaustų moksleivių žemėlapiuose.

Itin retai Šiaulių ir Pānevėžio, taip pat ir kitų miestų moksleiviai pažymėjo, kad ir pietvakarinėje Lietuvos dalyje kalbama aukštaitiškai (Šiaul_2(3)_V08, Šiaul_2(3)_V10). Vyraujantys pietvakarinio lietuvių kalbos ploto įvardijimai yra *suvalkų tarmė* (Šiaul_2(2)_M08), *suvalkai* (Šiaul_2(3)_M04), *suvalkietiška* (Pn_1_M01), *suvalkiečių* (Pn_1_M42). Tai, anot Rimos Bakšienės (Bakšienė 2015: 8), rodo, kad „vertinant iš eilinio vartotojo pozicijų, suvalkiečiai laikytini atskiru tarminiu vienetu, eilinio vartotojo savimoneje nėra įprasta juos priskirti aukštaičiams“.

Atskiru tarminiu vienetu laikytini ir dzūkai, arba tarminiu požiūriu pietų aukštaičiai, kurių plotas žemėlapiuose moksleivių apibrėžtas atskirai arba kartu su minėtų suvalkiečių. Šiuos du plotus jaunieji apklausos dalyviai ypač buvo linkę maišyti²². Kai kurie kitų miestų, pavyzdžiui, Biržų, gimnazijoms atstovaujantys projekto metu apklausti moksleiviai, kaip matyti iš jų žemėlapių, parašė tiesiog nežinantys, kokia tarme kalbama šiame plote arba jo ir visai nepažymėjo.

Žemėlapių pakraščiuose esantys negausūs Šiaulių moksleivių komentarai (primintina, kad šiai grupei buvo galima priskirti labai nedaug žemėlapių) tarmių atžvilgiu nesiskiria nuo antrosios grupės žemėlapiuose esančių šiauliškių moksleivių prierašų. Žemaičių tarmė jiems – „labai graži, žinoma, sunkiai suprantama, bet tikroji (netaisyklinga)“ (Šiaul_2(3)_M07). Aukštaičių tarmė, ypač tai matyti iš Pānevėžio gimnazistų požiūrio, yra gimtoji, todėl gražiausia, artimiausia („Rytų aukštaičių tarmė. Ji man artimiausia“ (Pn_1_V53)), suprantamiausia („[...] man žmonių iš Aukštaitijos kalba labiausiai suprantama“ (Pn_1_M80), „Aukštaitiškai – mano manymu, pati suprantamiausia tarmė“ (Pn_1_V22)) ir taisyklingiausia, nes „[...] labiausiai primena bendrinę kalbą“ (Pn_1_M52).

²² Panašius rezultatus gavo Žilvytis Šaknys: jaunosios kartos pateikėjams ypač sunkiai sekėsi apibrėžti Dzūkijos regiono ribas (Šaknys 2012: 135).

IŠVADOS

Šiaulių ir Panevėžio miestuose apklaustų gimnazijos klasių moksleivių žemėlapių užduoties pagrindu surinktų duomenų analizės rezultatais daugeliu atveju prieita prie tokių pačių pagal perceptyviosios dialektologijos principus jau atliktų tyrimų išvadų.

Didžioji jaunųjų kalbos vartotojų dalis žemėlapyje gana tiksliai sužymėjo ir pavadino daugiausia abejonių nekeliančias, prototipines žemaičių ir aukštaičių tarmių sritis. Nemažoje žemėlapių dalyje nurodyta, kad tarmiškai kalbama tik gimtosiose ar dar ir jas supančiose apylinkėse.

Priešingai nei teigiama etnologų tyrimuose, moksleiviams gana gerai žinoma lietuvių tarmių – aukštaičių ir žemaičių – sistema: dialektologijoje išvesta jas skirianti riba nemaža dalimi sutampa su žemėlapiuose atsispindinčiomis jaunųjų respondentų suvokimo izoglosėmis.

Į jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių savimonėje susiformavusį aukštaičių tarmės plotą įeina tik dialektologinio skirstymo vakarų aukštaičiai šiauliškiai ir rytų aukštaičių dalis. Su aukštaičių tarme nesisiejantis likęs lietuvių kalbos plotas pavadinamas etnografinius regionus apibrėžiančiais suvalkiečių (arba suvalkų) ir dzūkų pavadinimais.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva 2007: Tarminio kalbėjimo estetinė vertė: nuostatų tyrimas. – *Tekstai ir kontekstai* 1, 211–223.

Aliūkaitė Daiva 2008: Tarminio kalbėjimo suprantamumas: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos. – *Lietuvių kalba* 2. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/4/4>.

Aliūkaitė Daiva 2009: Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. – *Respectus Philologicus* 15(20), 164–179.

Aliūkaitė Daiva 2011: Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos. – *Respectus Philologicus* 20(25), 209–220.

Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga internete: <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/03/horinzontalusis-ir-vertikalusis-kalbos-kontinuumo-skaidumas-xxi-amziaus-kalbejimo-variantai-paprastojo-kalbos-vertintojo-pozhuriu>.

Aliūkaitė Daiva, Merkytė Erika 2009: Sociolingvistinis tarminių kodų taisyklingumo tyrimas. – *Kalbos kultūra* 82, 259–274.

Bakšienė Rima 2015: Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko šnektos. – *Lietuvių kalba* 9. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/viewFile/172/140>.

Dailey-O’Cain Jennifer 1999: The Perception of Post-Unification German Regional Speech. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 227–242.

Diercks Willy 2002: Mental Maps. Linguistic–Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Evans Betsy 2002: Attitudes of Montreal Students towards Varieties of French. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 71–93.

Inoue Fumio 1999: Subjective Dialect Division in Great Britain. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 161–176.

Inoue Fumio 1999a: Classification of Dialects by Image. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–159.

Kalnius Petras 2006: Aukštaitijos ir Žemaitijos paribio vietinių gyventojų savimone. – *Lietuvos etnologija* 6(15), 95–121.

Kalnius Petras 2006a: Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. – *Aukštaičių tapatumo paieškos*, sud. Vitalija Vasiliauskienė. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 66–88.

Krupickaitė Dovilė, Baranauskienė Viktorija 2013: Regioniniai kalbų vartojimo Lietuvos miestuose ypatumai. – *Miestai ir kalbos* 2. *Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, sud. Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 9–20.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1977.

Long Daniel 1999: Geographical Perception of Japanese Dialect Regions. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 177–198.

Mikulėnienė Danguolė, sud. ir aut., Meiliūnaitė Violeta, sud. ir aut. 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Vilnius: Briedis.

Papaurėlytė Silvija, Župerka Kazimieras 2010: Lietuvos etninių sričių gyventojų charakterio bruožai kalbos pasaulėvaizdyje. – *Kalbos kultūra* 83, 185–201.

Petrulis Valdas 2005: Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. – *Geografijos metraštis* 38(1), 163–175.

Preston Dennis 1989: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.

Preston Dennis 1999: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xxiii–xl.

Preston Dennis 1999a: A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 359–373.

Ragauskaitė Alma, Daugirdas Vidmantas 2010–2011: Dzūkijos kultūrinis regionas. – *Annales Geographicae* 43–44, 16–28.

Ramonienė Meilutė, Krupickaitė Dovilė 2013: Įvadas. Miestai ir sociolinguistika. – *Miestai ir kalbos 2. Sociolinguistinis Lietuvos žemėlapis*, sud. Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 9–20.

Savoniakaitė Vida 2003: Aukštaičiai apie savo tradicinę kultūrą. – *Tautosakos darbai* 18(25), 120–133.

Savoniakaitė Vida 2007: Bendra, bet sava: apie šiuolaikinius aukštaičius. – *Lietuvos kultūra. Aukštaitijos papročiai*, sud. Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. Vilnius: LII leidykla, 120–133.

Šaknys Žilvytis 2012: Etnografiniai regionai Lietuvoje: šiuolaikinio jaunimo požiūris. – *Tautosakos darbai* 43, 126–142.

Dialectal Self-awareness of the Young Inhabitants of Šiauliai and Panevėžys: Borders in Mental Maps

SUMMARY

The dialectal images that reveal the dialectal self-awareness of the schoolchildren of two cities – Šiauliai and Panevėžys – are discussed in the article. A questionnaire designed according to the principles of sociolinguistics, dialectology and perceptive dialectology served as a research tool. The data collected according to the first task in the questionnaire – the mental map – were drawn on in this work. Most attention was devoted to the analysis of the subjective maps (existing only in the self-awareness of the ordinary language user), which revealed the Lithuanian dialectal classification.

The analysis of the data of the task of the map collected in the cities of Šiauliai and Panevėžys in most cases led to the same conclusions which had already been drawn when employing the methods of perceptive dialectology.

In the given map most young language users rather precisely marked and named the areas of the prototypical Samogitian and Aukštaitian dialects, which raised no doubts. It was pointed out in the greater part of the maps that the dialects were only spoken in native areas or also in the surrounding environs. The schoolchildren were a little more in favour of the not very regular but beautiful dialect of the Samogitian dialectal area or the dialect of the neighbouring Šiauliai region.

Contrary to some ethnologists' research, the analysis of the data gathered in border towns demonstrated that the schoolchildren are rather well aware of the border between the Lithuanian dialects – Samogitian and Aukštaitian – drawn in dialectology. Nevertheless, the binary classification of Lithuanian dialects given by dialectologists and the one existing in the self-awareness of the native language user is different. In the self-awareness of the young responders the language area attributed to the Aukštaitian dialect encompasses one-third of the area of this dialect only. Quite a large area of the rest of the Southern and South-western dialectological Aukštaitian is comprised of the people of Suvalkija and Dzūkija who are considered dialectal units by ordinary language users.

Įteikta 2016 m. sausio 8 d.

LAURA GERŽOTAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva

laura.gerzotaite@lki.lt

AGNĖ ČEPAITIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, dialektologija,
sociolingvistika, sakytinės lietuvių kalbos ypatybės.

KIEKYBINIS DIFERENCINIŲ TARMINIŲ POŽYMIŲ TYRIMAS: RYTŲ AUKŠTAIČIŲ PANEVĖŽIŠKIŲ IR ŠIRVINTIŠKIŲ ATVEJIS

Quantitative Research of Differential Dialectal
Features: Case of Eastern Aukštaitians of
Panevėžys and Širvintos

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą pasitelkiami kiekybiniai dialektometrijos metodai lietuvių tar-
mėms nagrinėti. Kiekybiškai įvertinus skiriamąsias rytų aukštaičių panevėžiškių ir šir-
vintiškių patarmių ypatybes, siekiama nustatyti tiriamųjų *Lietuvių kalbos atlaso* (LKA)
punktų – Stuombriško (171), Šilų (338), Kavarsko (340), Taujėnų (374), Vidiškių (375 a),
Dėltuvos (409), Jakūtiškių (446), Pabaisko (475), Mančiušėnų (500), Čiobiškio (520) – tar-
minę priklausomybę.

Tiriamoji medžiaga – 12 val. panevėžiškių ir širvintiškių garso įrašų. Iš jų išrinktos
skiriamosios tarminės ypatybės analizuojamos dialektometrijos metodų pagrindu sukurta
kompiuterine programa *Gabmap*, skirta kalbiniam (ir geografiniam) variantiškumui tir-
ti. Fonetinių žodžių transkripcijų pagrindu ja apskaičiuojamas Levenšteino atstumas tarp
LKA punktų, atliekami statistiniai skaičiavimai ir nustatomi diferenciniai tarminiai pane-
vėžiškių ir širvintiškių požymiai.

Gauti rezultatai leidžia teigti, kad tradicinių panevėžiškių ir širvintiškių tarminiai po-
žymiai sutampa kalbiniu ir kalbiniu-geografiniu požiūriais. Statistiškai vienodos tarminės
ypatybės dažniau vartojamos ne tos pačios patarmės LKA punktuose, o atskirų tiriamųjų
patarmių gyvenamosiose vietovėse. Išryškėję galimi skiriamieji klasterizuotų tiriamųjų
LKA punktų požymiai yra bendri abiem patarmėms ir statistiškai grindžia panevėžiškių
ir širvintiškių panašumą.

ESMINIAI ŽODŽIAI: rytų aukštaičiai panevėžiškiai, rytų aukštaičiai širvintiškiai, diferenciniai tarminiai požymiai, dialektometrija.

ANNOTATION

The article presents the first-time use of the quantitative methods of dialectometry to analyse Lithuanian dialects. After quantifying the differential features of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos subdialects, it aims to identify the dialectal dependence of the points of *Lithuanian Language Atlas* (LLA) under analysis – Stuombriškis (171), Šilai (338), Kavárskas (340), Taujėnai (374), Vidiškiai (375 a), Déltuva (409), Jakūtiškiai (446), Pabáiskas (475), Mančiušėnai (500), Čiōbiškis (520).

The research material consists of 12 hours of audio recordings of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos. The selected differential dialectal features are analysed by the web application *Gabmap* based on dialectometry methods. It is designed for the research of linguistic (and geographical) variability. On the basis of phonetic transcriptions of words, the Levenshtein distance is calculated between LLA points, the statistical computations are performed and the differential dialectal features of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos are determined.

The results suggest that dialectal features of the traditional Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos coincide from the linguistic and linguistic-geographical points of view. Statistically equal dialectal features are frequently used not in the same LLA points of subdialects but in the localities inhabited by the speakers of separate subdialects under analysis. The potential differential features of clustered LLA points under analysis are common to both subdialects and statistically justify the similarity of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos.

KEYWORDS: Eastern Aukštaitians of Panevėžys, Eastern Aukštaitians of Širvintos, differential dialectal features, dialectometry.

1. ĮVADAS

Dėl rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių santykio nuolat diskutuojama: nesutariama dėl jų skyrimo pagrindo, patarmių ribų, *Lietuvių kalbos atlaso* (LKA)¹ Kavársko ir Vidiškių punktų priklausymo panevėžiškiam,

---

¹ LKA 1977; 1982; 1991.

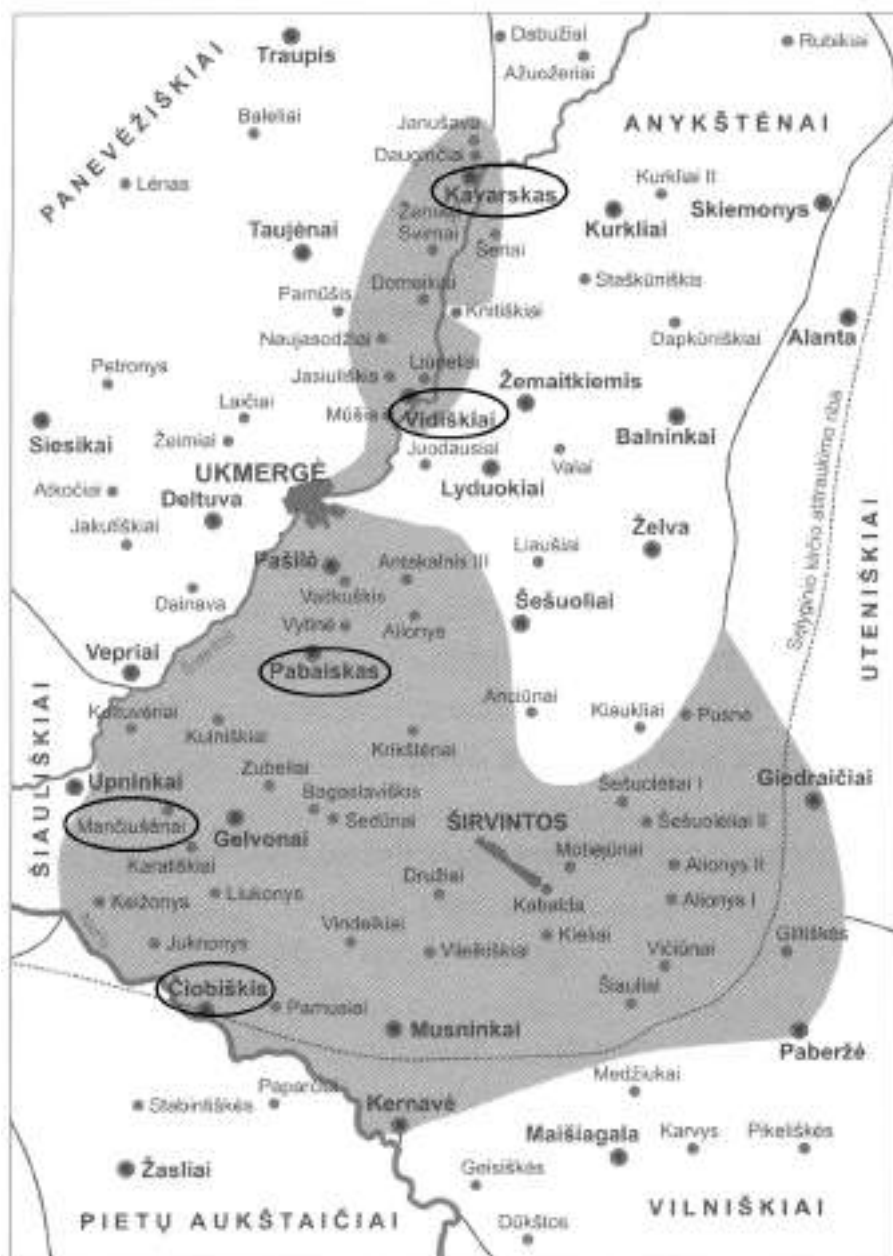
širvintiškiams ar anykštėnams (plg. panevėžiškių ir širvintiškių ribas pagal skirtingais laikotarpiais atliktus tyrimus 1 ir 2 pav.)².

1 PAV. Širvintiškiams priskiriami tiriamieji LKA punktai pagal Aliūkaitę ir kt. 2014: 183³

² Žr. Urbanavičiūtė-Markevičienė 1994: 85–87; Markevičienė, Markevičius 1995: 69–72; Zinkevičius 1997: 237–241; Markevičienė 1999: 18–20; Markevičius 2002: 101–105; Markevičienė ir kt. 2009: 11–56. Markevičienė ir kt. 2009 žr. ir apie iki šiol atliktus širvintiškių tyrimus, o panevėžiškių tyrimų literatūros sąrašą žr. Pukevičiūtė 2014: 175–195.

³ Remiamasi LKA 1977: žemėlapis Nr. 1.

2 PAV. Širvintiškiams priskiriami tiriamieji LKA punktai pagal Markevičienė ir kt. 2009: 24

Šiame straipsnyje, pirmą kartą pasitelkus dialektometrijos⁴ metodus lietuvių tarmėms tirti⁵, nagrinėjama 12 val. garso įrašų⁶, XX a. pab.–XXI a. pr. surinktų iš 10 LKA punktų: 6 panevėžiškių (Stuėmbriškis (171), Šilai (338), Kavarskas (340), Taujėnai (374), Kunigėškiai (409)⁷, Jakėtiškiai (446)), 1 anykštėnų (Vėdiškiai (375 a)) ir 3 širvintiškių (Pabėiskas (475), Manėiušėnai (500), Čiėbiškis (520)) (žr. 3 pav.).

Straipsnio tikslas – kiekybiškai įvertinus skiriamąsias panevėžiškių ir širvintiškių patarmių ypatybes, nustatyti tiriamųjų LKA punktų tarminę priklausomybę. Taip bus patikrintas ir LKA Kavarsko ir Vėdiškių punktų panašumas į panevėžiškių ar širvintiškių vietas. Objektas – skiriamieji tarminiai panevėžiškių ir širvintiškių požymiai.

Panevėžiškiai laikomi didžiausia ir stipriausia rytų aukštaičių patarme, todėl tikėtina, kad ji gali daryti įtaką ir širvintiškiams – silpnėjančiai mažiausiai rytų aukštaičių patarimei.

Šią hipotezę grindžia gana menkas patarmių skirtumas – širvintiškius nuo (pietinių) panevėžiškių skiria nevienodas trumpųjų *a*, *e*, *i*, *u* galūnėje tarimas: širvintiškiai išlaiko jų kokybę, o panevėžiškiai šiuos garsus suplaka į vieną (*u* po kietojo priebalsio, *ι* po minkštojo) (Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147; Zinkevičius 1966: 15; Zinkevičius 1994: 56)⁸.

Be šios, tikslui pasiekti nagrinėjamos dar 7 panevėžiškių ir širvintiškių tarminės ypatybės (žr. 1 lent.).

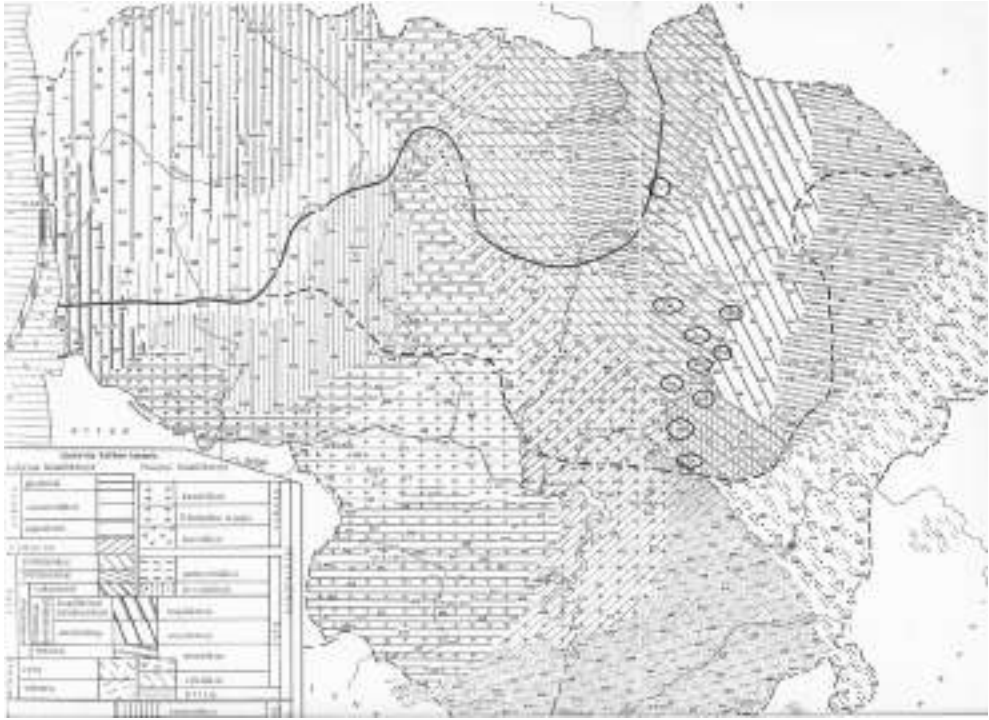
⁴ Dialektometrija – geolingvistikos kryptis, kurios tikslas skaičiuoti, vaizduoti ir analizuoti bendrus tarminius panašumus ar skirtumus kaip geografinės erdvės ypatybių funkciją (Szmrecsanyi 2011: 45).

⁵ Dialektometrijos metodais remiamasi šiuolaikiniuose užsienio mokslininkų tyrimuose: kiekybiškai nagrinėti anglų (Shackleton 2007: 30–102), olandų (Spruit ir kt. 2009: 1624–1642), norvegų (Heeringa ir kt. 2009: 167–183), švedų (Leinonen, 2010, 2011: 75–95) šveicarų (Scherrer 2012: 63–71), kinų (Stanford 2012: 247–278), bulgarų (Prokić, Cysouw 2013: 147–168), nyderlandų, belgų (Heeringa, Hinskens 2014: 26–52; 452–453) ir kt. kalbų variantai.

⁶ Registracijos Nr. CD 1204 RAS 31, CD 484 RAS 26, CD 456 RAS 10, CD 958 RAP 69, kitiems registracijos numeriai dar nesuteikti. Garso įrašai saugomi Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve.

⁷ XXI a. pr. tarmių tyrimais nustatyta, kad LKA Kunigėškių punktas yra sunykęs, todėl perkeltas į Dėltuvą. Straipsnyje toliau LKA 409 punktas vadinamas Dėltuva.

⁸ Būta siūlymų širvintiškių ir panevėžiškių patarmių skyrimo pagrindu laikyti kitas tarmines ypatybes, pavyzdžiui, nekirciuotą kamieno *o* vertimą *a* (Markevičius 2002: 103).

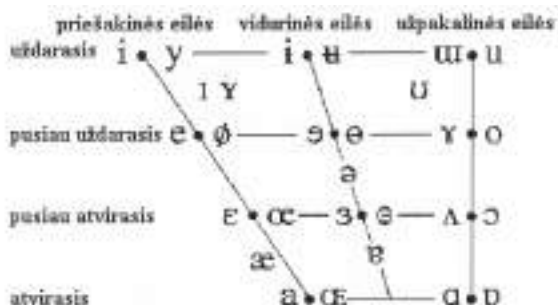
3 PAV. Tiriamieji LKA punktai (LKA 1977: žemėlapis Nr. 1)

1 LENTELĖ. Tiriamosios panevėžiškių ir širvintiškių tarminės ypatybės⁹

Tarminės ypatybės	Fiksuoti žodžiai
Kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas	<i>Buvo, didelis, mano, savo, turi, viskas</i>
Nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas	<i>Gyvena</i>
Trumpųjų kirčiuotų galūnės <i>a, e, i, u</i> suplakimas / nesuplakimas	<i>Yra, nėra, sunku, žmogus</i>
Nekirčiuotų galūnės <i>o</i> vertimas <i>a, o; é</i> vertimas trumpuoju <i>e</i>	<i>Mano, nieko, sako, savo, turėjo</i>
Neaiškiai tariamas pirmasis kirčiuotų tvirtagalių <i>ai, au</i> dėmuo	<i>Buvau, gerai, kaip, labai, nežinau, taip</i>
Kirčio atitraukimas	<i>Buvau, gerai, yra, nežinau, nėra, sunku, žmogus</i>
Galūnių redukcija	<i>Didelis, gyvena, yra, metų, nėra, vienas, viskas, žmogus, žmonių</i>
Nekirčiuotų kamieno <i>o</i> vertimas <i>a</i>	<i>Žmogus, žmonių</i>

⁹ LKTCH 2004: 160–164, 173–183.

Tiriamoji medžiaga tvarkyta keliais etapais: 1) klausantis tarminių garso įrašų, fiksuoti pavieniai žodžiai (iš viso 26), kuriuose atsispindi tiriamosios panevėžiškių ir širvintiškių patarmių ypatybės; 2) užfiksuoti žodžiai sutranskribuoti tarptautinės abėcėlės transkripcija (an. *International Phonetic Alphabet (IPA)*) (žr. 4 ir 5 pav.); 3) duomenys suvesti į *MS Excel* programą ir išsaugoti unikodu (an. *Unicode*) (sukurta tekstinis dokumentas); 4) medžiaga apdorota kompiuterine programa *Gabmap*¹⁰; 5) naudojantis kompiuterinėmis programomis *RuG/L04*¹¹ ir *Google Earth*¹², sukurtas tiriamųjų vietovių žemėlapis, kuris taip pat apdorotas kompiuterine programa *Gabmap* (žr. 1 žemėl. ir 6 pav.). Interpretuojant gautus rezultatus, į sociolingvistinę pateikėjų informaciją neatsižvelgiama.

4 PAV. IPA balsių klasifikacija (Kasparaitis 2013: 4)

Kompiuterine programa *Gabmap* skirtingais skaičiavimo įrankiais atliekamų dialektometrinių analizių pagrindą sudaro kalbiniai skirtumai (atstumai) tarp tiriamųjų vietovių porų. Jie įvertinami apskaičiuojant vietovių kintamųjų (t. y. žodžių, kuriuose atsispindi tarminės ypatybės) skirtumų vidurkį. Dažniausiai analizuojamos fonetinės transkripcijos – apskaičiuojamas Levenshteino atstumas (an. *Levenshtein distance*)¹³ (Leinonen ir kt. 2015: 6)¹⁴.

Atskiri šiame tyrime naudoti kompiuterinės programos *Gabmap* tarminių požymių matavimo įrankiai ir skirtumų skaičiavimo bei interpretavimo principai trumpai apibūdinami kiekviename kito skyriaus poskyryje.

¹⁰ Pagrindinis kūrėjas – Çağrı Çöltekin. Kompiuterinė programa *Gabmap*. Prieiga internetu: <https://www.gabmap.nl/>; Nerbonne ir kt. 2011: 65–89; Leinonen ir kt. 2015: 1–21.

¹¹ Kompiuterinė programa *RuG/L04*. Prieiga internetu: <http://www.let.rug.nl/~kleiweg/L04/>.

¹² Kompiuterinė programa *Google Earth*. Prieiga internetu: <https://www.google.com/earth/>.

¹³ Apie Levenshteino atstumo algoritmą žr. Kessler B. 1995: 60–66; Nerbonne ir kt. 1996: 185–202; Nerbonne ir kt. 1999: 5–15; Heeringa 2004: 121–124 ir kt.

¹⁴ Dar gali būti nagrinėjami skaitiniai (balsių formančių dažnių vektoriai) ir kategoriniai (leksiniai ar sintaksiniai) duomenys (Leinonen ir kt. 2015: 6).

	abūlipinis (bilabialinis)	lūpinis dantinis (labiodentalinis)	dantinis (dentalinis)	alveolinis	palato-alveolinis	retrofleksinis	palatininis	gomutinis (velarininis)	liežuvėlinis (uvularinis)	ryklinis	glotinis
sprogstamasis	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɢ	q ɢ		ʔ
nosinis	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ			
vibrantis				r				ʀ			
taukštelejumas ar pliaukštelejumas		v		ɾ		ɽ					
pučiamasis (frikatyvinis)	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ	
šoninis pučiamasis (lateral frikalyv.)				ɬ ɮ							
aprosimantas		ʋ		ɹ		ɻ	ɰ				
šoninis (lateral) aprosimantas				ɻ		ɻ	ɻ				

5 PAV. IPA priebalsių klasifikacija (Kasparaitis 2013: 5)

1 ŽEMĖLAPIS. Tiriamųjų LKA punktų žemėlapis, sukurtas kompiuterine programa *Gabmap*¹⁵

6 PAV. Fragmentas iš tiriamųjų LKA punktų žemėlapio

¹⁵ Čia ir kituose žemėlapiuose RAA reiškia rytų aukštaičiai anykštėnai, RAP – rytų aukštaičiai panevėžiškiai, RAŠ – rytų aukštaičiai širvintiškiai.

2. DIFERENCINIŲ TARMINIŲ POŽYMIŲ ANALIZĖ

2.1. Statistinis atliktų skaičiavimų patikimumas

Atliktų skaičiavimų patikimumas statistiškai įvertintas kompiuterine programa *Gabmap* apskaičiavus Kronbacho alfa (an. *Cronbach's alpha*)¹⁶. Ja įvertinamas ne duomenų patikimumo koeficientas, kaip yra įprasta, bet visų duomenų skirtingų matavimų patikimumo koeficientas. Jis priklauso nuo duomenų kokybės, nuo metodo, kuris naudojamas skaičiavimams, kokybės ir nuo tiriamųjų skaičiaus.

Koeficiento reikšmės gali didėti nuo 0 iki 1: kuo reikšmė arčiau vieneto, tuo labiau tiriamieji tarpusavyje susiję¹⁷. Pageidautina, kad Kronbacho alfa koeficientas būtų lygus bent jau 0,5. Šis dydis gali nežymiai varijuoti priklausomai nuo tyrimo tikslų ir tiriamosios medžiagos: kuo tiriamųjų skaičius didesnis, tuo didesnis ir koeficientas (Vaitkevičius, Saudargienė 2010: 98).

Kompiuterine programa *Gabmap* apskaičiuota, kad skirtingų tiriamosios medžiagos matavimų patikimumo koeficientas neatitinka nustatytos rekomenduotinos normos – jis lygus 0,04. Daroma prielaida, kad mažą koeficientą galimai lėmė nedidelis tiriamųjų vienetų kiekis (26 tiriamieji žodžiai, pavartoti 10 gyvenamųjų vietovių), todėl gautas dydis nebūtinai rodo menką duomenų matavimo patikimumą.

Kitu – vietos nenuoseklumo (an. *Local Incoherence*) – statistiniu matu skaičiuojami skirtumai tarp vienetų (tiriamų gyvenamųjų vietovių), atsižvelgiant į geografinį atstumą tarp jų. Optimalus dydis yra 0. Kompiuterine programa *Gabmap* apskaičiuota, kad tiriamosios medžiagos vietos nenuoseklumo matas yra kiek didesnis už 0 – lygus 0,42. Tai taip pat galėjo lemti mažas tiriamųjų vietovių skaičius, o ir ne visos jos yra išsidėsčiusios vienos prie kitų (labiausiai nutolusi vietovė – Stuūmbriškis).

Nors tiriamosios medžiagos kiekis yra nedidelis, o LKA punktai išsidėstę nevientisame plote, kompiuterine programa atlikti skaičiavimai bus patikimi šio straipsnio hipotezei patikrinti.

---

¹⁶ Apie Kronbacho alfa koeficientą plačiau žr. Pukėnas 2009: 24–28.

¹⁷ Šio tyrimo atveju – kuo reikšmė arčiau vieneto, tuo labiau skirtingi duomenų matavimai yra suderinti ir susiję.

2.2. Levenšteino atstumas

Šiuo algoritmu skaičiuojami atstumai (skirtumai) tarp ištartų žodžių fonetinių transkripcijų ir įvertinamas mažiausias veiksmų (įterpimų, pašalinimų, keitimų) skaičius, siekiant pakeisti vieną transkripcijos vienetą kitu (Kessler 1995: 62; Nerbonne ir kt. 2011: 65–89). Skaičiuojant Levenšteino atstumą, atsižvelgiama į geografinį tiriamųjų išsidėstymą žemėlapyje – kuo didesnis geografinis atstumas tarp vietovių, tuo didesnis ir Levenšteino atstumas (Nerbonne ir kt. 1999: 8).

Kadangi geografinis atstumas turi įtakos apskaičiuotam dydžiui, todėl pagal visas tiriamąsias ypatybes didžiausias Levenšteino atstumas skiria labiausiai nuo tiriamųjų vietovių nutolusį Stuñbriškį ir kitus LKA punktus (žr. 2 lentelę).

2 LENTELĖ. Levenšteino atstumas tarp tiriamųjų LKA punktų¹⁸

	Stuñbriškis	Šilai	Taujėnai	Dėltuva	Jakùtiškiai	Kavárskas	Vidiškiai	Pabáiskas	Mančiušėnai	Čiöbiškis
Stuñbriškis		0,9	0,77	0,54	0,65	0,96	0,9	0,44	0,65	0,56
Šilai			0,64	0,67	0,71	0,75	0,39	0,62	0,79	0,89
Taujėnai				0,62	0,46	0,15	0,48	0,52	0,31	0,52
Dėltuva					0,67	0,77	0,44	0,56	0,5	0,71
Jakùtiškiai						0,39	0,79	0,23	0,31	0,75
Kavárskas							0,56	0,67	0,39	0,6
Vidiškiai								0,58	0,71	0,58
Pabáiskas									0,56	0,69
Mančiušėnai										0,48
Čiöbiškis										

Matyti, kad Levenšteino atstumas yra gana didelis ir tarp tos pačios patarmės LKA punktų, kuriuose gyvena panevėžiškiai (Stuñbriškio ir Šilų (0,9)¹⁹, Taujėnų (0,77), Jakùtiškių (0,65), Dėltuvos (0,54); o, pavyzdžiui, tarp panevėžiškiam priklausančio Stuñbriškio ir širvintiškių Pabáisko Levenšteino atstumas lygus 0,44). Tokiems rezultatams įtakos turi ne tik didesnis geografinis

¹⁸ Tamsia spalva pažymėti panevėžiškių, šviesia – širvintiškių, balta – anykštėnų LKA punktai (pagal tradicinę lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją, žr. 3 pav.).

¹⁹ Čia ir kitur skliaustuose nurodomas kompiuterine programa *Gabmap* apskaičiuotas Levenšteino atstumas.

atstumas, bet ir tai, kad Stuñbriškis priklauso šiauriniams rytų aukštaičiams panevėžiškiams, o visi kiti – pietiniams²⁰.

2 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad didesnis kalbinis ir geografinis panašumas yra ne tarp tos pačios patarmės vietovių, o tarp panevėžiškių ir širvintiškių, t. y. tarp Taujėnų ir Kavársko (0,15), Jakùtiškių ir Pabáisko (0,23), Taujėnų ir Mančiušėnų (0,31), Jakùtiškių ir Mančiušėnų (0,31). Taip pat matyti, kad Kavárske vartojamos tokios pačios tarminės ypatybės, kaip ir panevėžiškių LKA punkte.

Analizė išryškino ir Vidiškių panašumą į panevėžiškius – mažiausias Levenšteino atstumas ši LKA punktą skiria nuo Šilų (0,39). Tarp Kavársko ir Vidiškių yra palyginti vidutinis Levenšteino atstumas (0,56), vadinasi, čia gyvenančių ir tarmiškai šnekančių žmonių kalba turėtų būti panaši.

Taigi rezultatai rodo, kad bendras Levenšteino atstumas tarp panevėžiškių ir širvintiškių yra nedidelis. Statistiškai šių patarmių ypatybės (atsižvelgiant į LKA punktus skiriančią geografinę atstumą) yra panašios ir gali rodyti LKA punktuose vykstantį patarmių panašėjimo procesą.

Siekiant dar labiau pagrįsti šį teiginį, kompiuterine programa *Gabmap* nubraižyti žemėlapiai ir grafikai, kuriuose vaizduojamas Levenšteino atstumas nuo atskirų vietovių iki kitų LKA punktų.

2.3. Erdviniai ir kalbiniai LKA punktų ryšiai

Erdviniai ir kalbiniai ryšiai vaizduojami atskaitos taškų žemėlapiuose ir grafikuose. Jie rodo, kiek pasirinkta tam tikra vietovė (žemėlapyje pažymėta žvaigždute) skiriasi nuo kitų ir tarminiu, ir geografiniu aspektu. Kuo tamsesnė spalva žemėlapyje, tuo vietovės yra panašesnės.

2 žemėlapyje, 7 ir 8 pav. pavaizduoti jau aptarti stipriausi LKA Kavársko punkto kalbiniai ir erdviniai ryšiai su Taujėnais (0,15), rodantys, kad Kavárske daugiausia vartojamos panevėžiškių tarminės ypatybės.

Čia fiksuojama ir širvintiškiams būdingų tarminių požymių – tai rodo (ženkliai) mažesnis Kavársko panašumas į ne tik panevėžiškiams priklausančius Jakùtiškius, bet ir į širvintiškių Mančiušėnus (po 0,39). Pagal geografinio atstumo ir tarmiškumo santykį Kavárskas labiausiai skiriasi nuo Stuñbriškio (0,96) galimai dėl anksčiau aptartų priežasčių.

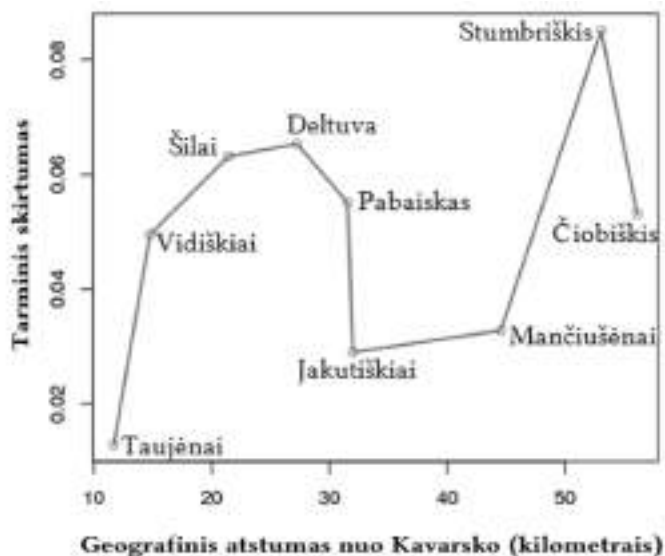
---

²⁰ Šiauriniai rytų aukštaičiai panevėžiškiai gyvena į šiaurę nuo Pānevėžio, pietiniai – į pietus nuo Pānevėžio. Pagrindinė skiriamoji šiaurinių ir pietinių panevėžiškių ypatybė – skirtingas balsių redukcijos laipsnis (LKTCH 2004: 173).

2 ŽEMĖLAPIS. Erdviniai ir kalbiniai Kavarsko ryšiai su kitais LKA punktais

7 PAV. Fragmentas iš erdvi-
 nių ir kalbinių Kavarsko ry-
 šių su kitais LKA punktais
 žemėlapyje

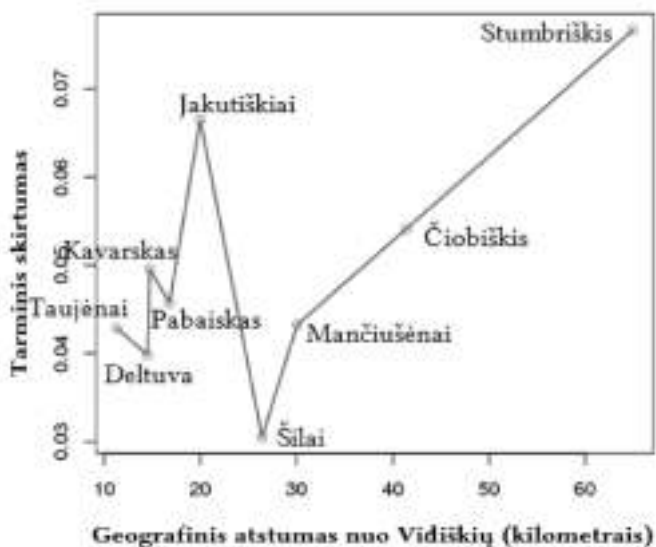
8 PAV. Erdviniai ir kalbiniai Kavarsko ryšiai su kitais LKA punktais

Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas:
rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis

3 ŽEMĖLAPIS. Erdviniai ir kalbiniai Vidiškių ryšiai su kitais LKA punktais

9 PAV. Fragmentas iš erdvinių ir kalbinių Vidiškių ryšių su kitais LKA punktais žemėlapyje

10 PAV. Erdviniai ir kalbiniai Vidiškių ryšiai su kitais LKA punktais

3 žemėlapyje, 9 ir 10 pav. matyti, kad LKA Vidiškių punktą pagal geografinę ir kalbinę panašumus labiausiai galima gretinti su panevėžiškių plote esančiomis vietovėmis – Šilaiš (0,39), Dėltuva (0,44), Taujėnais (0,48) ir Kavársku (0,56). Nuo širvintiškių LKA punktų šią vietovę skiria didesnis Levenšteino atstumas, o didžiausias – nuo Stuñbriškio (0,9) (galbūt dėl tų pačių minėtų priežasčių).

Taigi Kavársko ir Vidiškių erdvinio ir kalbinio ryšio su atskiromis vietovėmis analizė rodo, kad abu LKA punktai geografiniu ir tarminiu požiūriais gali būti gretinami su panevėžiškiais, ne su širvintiškiais.

Tuo pačiu algoritmu patikrinus neproblemines vietas, taip pat ryškėja geografiniai ir tarminiai panevėžiškių ir širvintiškių LKA punktų panašumai. Pavyzdžiui, širvintiškiam priskiriamas Pabáiskas pagal Levenšteino atstumą panašiausias ne į savo patarmės vietovę, o į panevėžiškių plote esančius Jakùtiškius (0,23) (žr. 4 žemėl., 11 ir 12 pav.).

Nepaneigiami Pabáisko erdviniai ir kalbiniai ryšiai su širvintiškių LKA punktais (vidutiniškai stiprūs ryšiai jį sieja su širvintiškiam priklausančiais Mančiušėnais (0,56)), tačiau daugiau panašumų aptariamasis LKA punktas turi su panevėžiškių plote esančiomis gyvenamosiomis vietovėmis – Stuñbriškium (0,44), Taujėnais (0,52) ir Dėltuva (0,56). Kaip ir Kavársko, taip ir šis atvejis rodo, kad viename LKA punkte galima dominuoja panevėžiškių tarminės ypatybės, nors širvintiškių tarminių požymių taip pat gali būti fiksuojama.

Širvintiškių Mančiušėnai geografiniu ir tarminiu aspektu artimiausi yra taip pat panevėžiškiam – LKA Taujėnų (0,31) ir Jakùtiškių (0,31) punktams (žr. 5 žemėl., 13 ir 14 pav.).

Kiek didesnis Levenšteino atstumas Mančiušėnus skiria nuo Kavársko (0,39), Čiõbiškio (0,48) Dėltuvos (0,5) ir Stuñbriškio (0,65), didžiausias – nuo Šilų (0,79). Remiantis rezultatais galima teigti, kad širvintiškių plote esantį LKA Mančiušėnų punktą stipresni erdviniai ir kalbiniai ryšiai sieja su panevėžiškių LKA punktais, o ne širvintiškių. Vadinasi, šioje vietovėje taip pat vartojama daugiau panevėžiškių tarminių požymių nei širvintiškių.

Vienintelis Čiõbiškio atvejis rodo LKA punkto didžiausią panašumą į tos pačios patarmės vietas. Geografiniu ir tarminiu požiūriu jis panašiausias į širvintiškiam priklausančius Mančiušėnus (0,48) (žr. 6 žemėl., 15 ir 16 pav.). Nors pačius Mančiušėnus stipriausi erdviniai ir kalbiniai ryšiai sieja su panevėžiškiam priklausančiais LKA punktais (žr. 5 žemėl., 13 ir 14 pav.). Panašus Levenšteino atstumas Mančiušėnus skiria nuo panevėžiškių plote esančių Taujėnų (0,52).

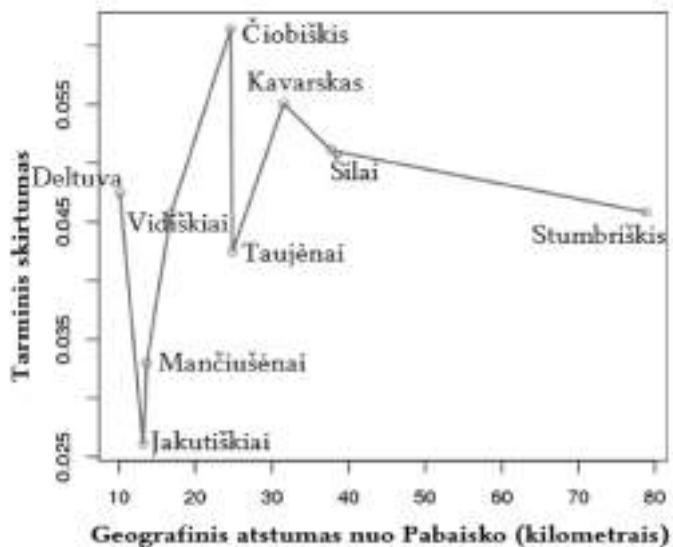
Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas:
rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis

4 ŽEMĖLAPIS. Erdviniai ir kalbiniai Pabaiškio ryšiai su kitais LKA punktais

11 PAV. Fragmentas iš erdvinių ir kalbinių Pabaiškio ryšių su kitais LKA punktais žemėlapyje

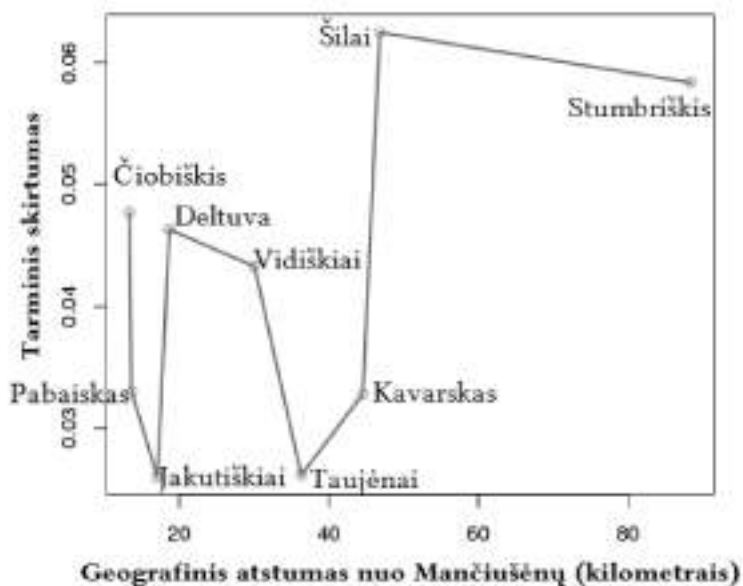
12 PAV. Erdviniai ir kalbiniai Pabaiškio ryšiai su kitais LKA punktais

5 ŽEMĖLAPIS. Erdviniai ir kalbiniai Mančiūšėnų ryšiai su kitais LKA punktais

13 PAV. Fragmentas iš erdvinių ir kalbinių Mančiūšėnų ryšių su kitais LKA punktais žemėlapyje

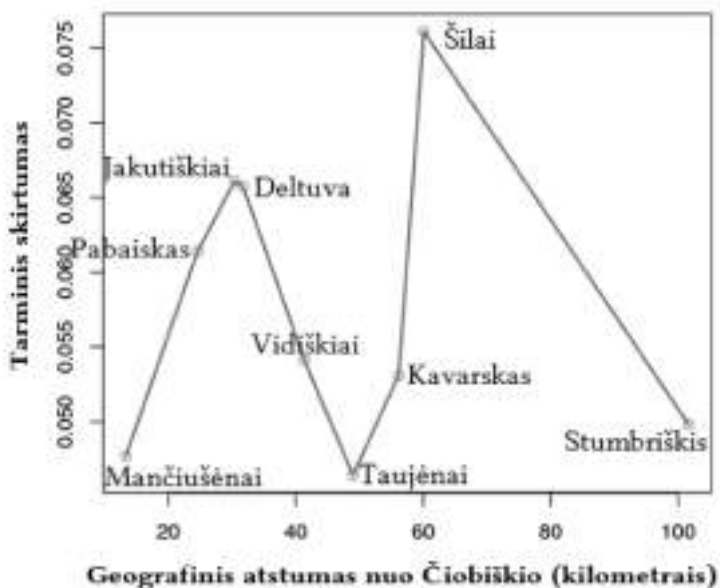
14 PAV. Erdviniai ir kalbiniai Mančiūšėnų ryšiai su kitais LKA punktais

Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas:
rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis

6 ŽEMĖLAPIS. Erdviniai ir kalbiniai Čiobiškio ryšiai su kitais LKA punktais

15 PAV. Fragmentas iš erdvinių ir kalbinių Čiobiškio ryšių su kitais LKA punktais žemėlapyje

16 PAV. Erdviniai ir kalbiniai Čiobiškio ryšiai su kitais LKA punktais

Nepaisant didžiausio iš tiriamųjų vietovių skiriančio geografinio atstumo, Čiõbiškis yra labai panašus į (šiaurės) panevėžiškių plose esantį Stumbriškį (0,56), o labiausiai skiriasi nuo kiek arčiau esančių Šilų (0,89). Taip pat gana didelis Čiõbiškio panašumas yra į LKA Vidiškių (0,58) ir Kavársko (0,6) punktus, kuriuos stipresni erdviniai ir kalbiniai ryšiai sieja su panevėžiškių plose esančiomis vietovėmis. Remiantis rezultatais, preliminariai galima teigti, kad Čiõbiškyje gyvenančių žmonių kalboje dominuoja daugiau panevėžiškių, o ne širvintiškių tarminių ypatybių.

Taigi atskaitos taškų žemėlapiai ir grafikai neišryškina atskirų panevėžiškių ir širvintiškių zonų; priešingai – pagal geografinio atstumo ir tarmiškumo santykį beveik visos tiriamosios širvintiškių gyvenamosios vietovės yra panašiausios į panevėžiškių LKA punktus.

Vis dėlto, remiantis tik Levenšteino atstumu, negalima nustatyti, kuris skirtumas – geografinis ar kalbinis – yra didesnis tarp tiriamųjų vietovių. Tai leidžia padaryti kiti kompiuterinės programos *Gabmap* skirtumų matavimo įrankiai.

2.4. Fonologiniai LKA punktų skirtumai

Fonologiniai skirtumai analizuojami skirtumų žemėlapiams. Jais nustatoma, ar pagal bendrusius fonologinius skirtumus ryšiai tarp tam tikrų dviejų kaimyninių vietovių yra stiprūs. Kuo tamsesnė LKA punktus siejanti linija, tuo vietovės yra panašesnės.

7 žemėlapyje ir 17 pav. matyti, kad stipriausi ryšiai jungia Taujėnus ir Kavárską, panašiai stiprūs – Jakutiškius ir Pabáiską bei Jakutiškius ir Mančiušėnus. Tai rodo, kad šiose kaimyninėse vietovėse vartojamos tarminės ypatybės yra panašiausios. Šie rezultatai sutampa su aptartais Levenšteino atstumo duomenimis (žr. 2 lent.). Taigi, užtikrintai galima tvirtinti, kad skiriamosios tarminės ypatybės vienodai dažnos gali būti ne tik vienos patarmės vietovėse, bet ir atskiruose panevėžiškių ir širvintiškių LKA punktuose.

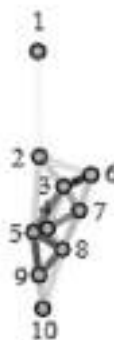
Vertinant rezultatus, matyti, kad ne visada netoliese esantys tos pačios patarmės LKA punktai fonologiniu požiūriu yra panašiausi. Tai rodo panevėžiškiams priklausančių Šilų ir Kavársko, Šilų ir Jakutiškių bei širvintiškiams priklausančių Pabáisko ir Čiõbiškio atvejai. Šias vietoves skiria ir didelis Levenšteino atstumas.

Silpniausi ryšiai jungia LKA Stumbriškio ir Šilų punktus – tarp jų yra daug fonologinių skirtumų. Tokius rezultatus galima paaiškinti priklausymu skirtingiems rytų aukštaičiams panevėžiškiams – Stumbriškis priklauso šiauriniams, o Šilai – pietiniams.

7 ŽEMĖLAPIS. Kaimyninių LKA punktų ryšiai pagal fonologinius skirtumus

17 PAV. Fragmentas iš kaimyninių LKA punktų ryšių pagal fonologinius skirtumus žemėlapyje

Taigi skirtumų žemėlapyje, paremto fonologiniais skirtumais tarp kaimyninių LKA punktų, analizė patvirtino apskaičiuoto Levenšteino atstumo rezultatus – panevėžiškių ir širvintiškių LKA punktų tarminių panašumą. Šios tendencijos ryškėja medžiagą nagrinėjant ir kitais kompiuterinės programos *Gabmap* įrankiais.

2.5. Klasterinė LKA punktų analizė pagal tarminių požymių panašumą²¹

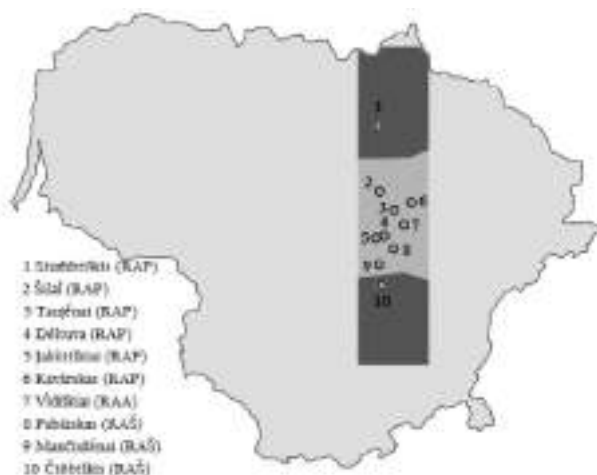
Kompiuterine programa *Gabmap* atliekama klasterizacija yra alternatyva tradicinėje dialektologijoje taikomoms izoglosų technikoms. Tačiau klasterizuojant objektus, nustatomos ribos, atitinkančios ne tam tikrą atskirą izoglosą, o bendruosius atskiras grupes sudarančių vietovių tarminus skirtumus (Nerbonne ir kt. 2011: 80). Klasterizacijos algoritmu duomenys grupuojami taip, kad tarminiai skirtumai iš tiriamųjų vietovių sudaryto klasterio viduje būtų kuo mažesni, o tarp klasterių – kuo didesni (Leinonen ir kt. 2015: 11).

²¹ Apie tarminiuose tyrimuose taikytą klasterinę analizę, atliktą kita – *SPSS Statistics* – kompiuterine programa, žr. Pukevičiūtė 2015: 175–195.

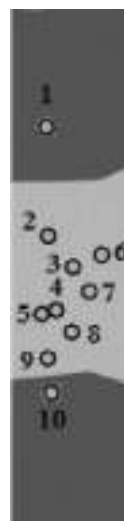
Svorinio vidurkio (an. *Weighted Average*) ir *wardo* (an. *Ward's Method*) hierarchinės klasterinės analizės metodais išnagrinėti duomenys leidžia patikrinti, kaip tiriamosios vietovės grupuojasi pagal tarminių požymių vartojimo jose panašumą. Analizuojant medžiagą svorinio vidurkio metodu, visi klasteriai laikomi tokios pačios reikšmės (svorio), nepaisant objektų skaičiaus kiekviename klasteryje. O medžiagą nagrinėjant *wardo* metodu, kiekviename analizės žingsnyje imamos atskiros klasterių poros ir apskaičiuojamas kintamųjų nuokrypių nuo jungtinio klasterio centro kvadratų suma. Tai atliekama su kiekviena klasterių pora ir pabaigoje jungiami tie klasteriai, kuriuos sujungus nuokrypių suma yra mažiausia. Abiem metodais apskaičiuoti duomenys gali nesutapti, nes skirtumai matuojami skirtingais principais (Prokić 2008: 156, Leinonen ir kt. 2015: 11)²².

Nustatytų panašių objektų grupavimasis pateikiamas žemėlapiuose ir dendrogramose. Nustatytas klasterių skaičius yra 2 (tiriami dviejų patarmių medžiaga).

Svorinio vidurkio metodu atliktos klasterinės analizės žemėlapyje išskirtos dvi panašių objektų grupės – Stuombriškis ir Čiōbiškis sudaro vieną, o likusios vietovės – kitą (žr. 8 žemėl. ir 18 pav.). Vadinasi, diferenciniai tarminiai požymiai panevėžiškių ir širvintiškių LKA punktuose, nepaisant jų geografinio išsidėstymo, gali būti labai panašūs.

8 ŽEMĖLAPIS. Tiriamųjų LKA punktų grupavimasis pagal tarminių požymių panašumą. Svorinio vidurkio metodas²³

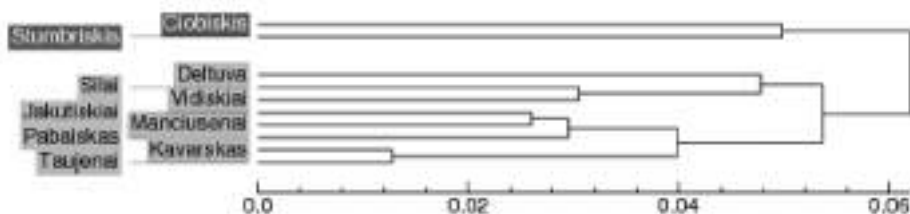

18 PAV. Fragmentas iš tiriamųjų LKA punktų grupavimosi pagal tarminių požymių panašumą (pagal svorinio vidurkio metodą) žemėlapyje

²² Plačiau apie svorinio vidurkio ir *wardo* klasterinės analizės metodus žr. Prokić 2008: 153–172.

²³ Klasterinės analizės žemėlapiuose ir dendrogramose tamsesne spalva žymima pirmoji panašių objektų grupė, šviesesne – antroji.

Dendrograma vaizdžiai parodoma, kokia seka klasteriai buvo jungiami (žr. 19 pav.). Matyti, kad 2 klasteriye pagal tarminių ypatybių panašumą pirmuoju žingsniu buvo sujungti Taujėnai ir Kavarskas, antruoju – Mančiušėnai ir Jakutiškiai ir t. t. Kuo anksčiau jungiami LKA punktai, tuo vietovės tarminiu požiūriu yra panašesnės.

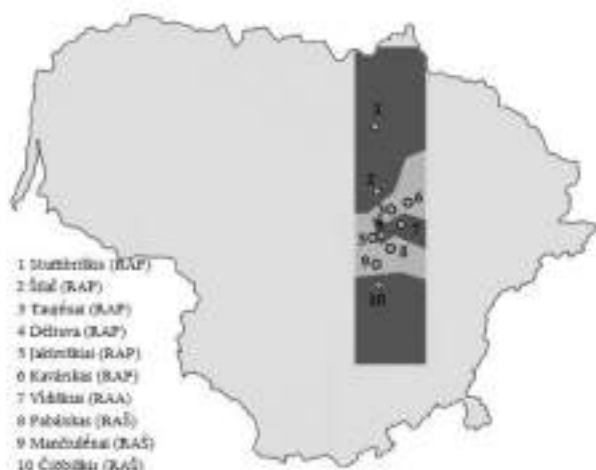
19 PAV. Klasterių jungimo dendrograma. Svorinio vidurkio metodas

Gautais duomenimis patvirtinama, kad atskiroms patarmėms priklausančios tiriamosios vietovės gali būti panašesnės labiau nei tos pačios patarmės LKA punktai.

Pritaikius *wardo* metodą vietovėms grupuoti, rezultatai pasikeitė – pagal panašių tarminių ypatybių vartoseną vieną klasterį sudaro Čiobiškis, Deltuva, Stumbriškis, Šilai ir Vidiškiai, kitą – likusios vietovės (žr. 9 žemėl. ir 20 pav.). Tačiau išlieka ta pati tendencija – širvintiškiai ir panevėžiškiai pagal tarminių ypatybių panašumą grupuojasi kartu.

Lyginant klasterinės analizės, atliktos taikant skirtingus metodus, rezultatus, matyti, kad kitoks vietovių grupavimo principas lėmė Šilų, Deltuvos ir Vidiškių persigrupavimą. Tačiau kaip ir svorinio vidurkio metodu atliktų skaičiavimų, taip ir *wardo* metodu atliktos klasterinės analizės dendrograma grindžiama, kad panašios ar vienodos tarminės ypatybės yra vartojamos ir panevėžiškių, ir širvintiškių plotuose: panašiausi yra LKA Vidiškių ir Šilų, Stumbriško ir Deltuvos punktai (1 klasteriye) bei Taujėnų ir Kavarsko, Jakutiškių ir Mančiušėnų gyvenamosios vietovės (2 klasteriye) – grupuojant tiriamuosius, jos sujungtos pirmaisiais žingsniais (žr. 21 pav.).

Taigi dviem metodais atlikta hierarchinė klasterinė analizė rodo, kad tarminės ypatybės ir panevėžiškių, ir širvintiškių LKA punktuose yra labai panašios ar netgi vienodos, nedidelis pavienių žodžių tarimo skirtumas yra galimai per menkas pagrindas šioms patarmėms skirti. Siekiant pagrįsti gautus duomenis, būtina klasterinės analizės rezultatus patvirtinti ir kitais statistikos metodais, t. y. patikrinti, kaip tiriamieji objektai pasiskirsto daugiamatėje skalėje (Nerbonne ir kt. 2011: 81).

9 ŽEMĖLAPIS. Tiriamųjų LKA punktų grupavimas pagal tarminių požymių panašumą. *Wardo* metodas

20 PAV. Fragmentas iš tiriamųjų LKA punktų grupavimosi pagal tarminių požymių panašumą (pagal *wardo* metodą) žemėlapis

21 PAV. Klasterių jungimo dendrograma. *Wardo* metodas

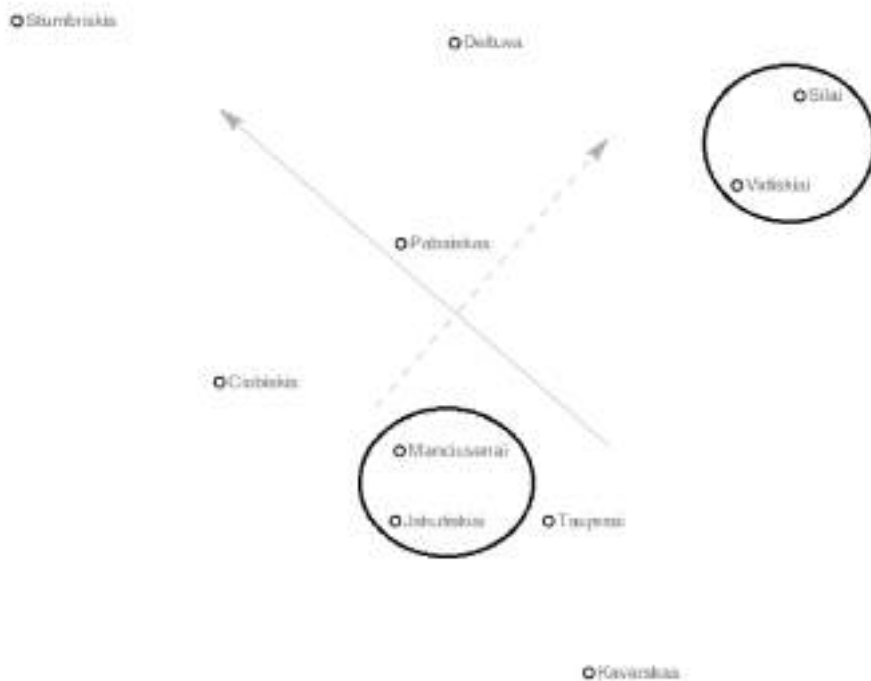
2.6. LKA punktų vieta daugiamatėje skalėje

Daugiamate skale nagrinėjama, koku mastu tarmės formuoja kontinuumą. Kalbinių požiūrių panašiausios vietovės plokštumoje išsidėsto arčiau viena kitos, skirtingos – toliau. Diagrama padeda identifikuoti nevietinius gyventojus, atpažinti tarmių grupes. Ji taip pat rodo, kokios struktūros yra klasterinės

analizės metu nustatytos iš tarminių požūriu panašių LKA punktų sudarytos grupės (Leinonen ir kt. 2015: 11).

Rezultatai įvertinami statistiškai Rando indeksu (an. *Rand index*) (žymimu raide *r*) nuo 0 iki 1: 0 rodo, kad du iš tiriamųjų vienetų sudaryti klasteriai neatitinka nei viena tarminė ypatybe, o 1 – kad tiriamieji klasteriai yra visiškai vienodi (Prokić 2008: 161–163)²⁴.

Gauti duomenys atitinka *wardo* metodu atlikta klasterine analize nustatytų panašių objektų grupių išsidėstymą: tarminiu požūriu artimiausios vietovės yra Šilai ir Vidiškiai (nors jie nutolę nuo plokštumos, tačiau juos sieja nedidelis Levenšteino atstumas (0,39)), priklausantys 1 klasteriui, ir Taujėnai, Jakūtiškiai, Mančiušėnai (Levenšteino atstumas tarp šių vietovių taip pat yra vienas iš mažiausių), priklausantys 2 klasteriui (žr. 22 pav.).

22 PAV. LKA punktų pasiskirstymas daugiamatėje skalėje pagal tarminių ypatybių panašumus

²⁴ Ten pat plačiau žr. Rando indekso skaičiavimo formules.

Į apibrėžtas zonas nepateko ir iš tiriamųjų vietovių labiausiai išsiskiria skirtingoms patarmėms priklausantys LKA Stumbriško, Dėltuvos, Pabaisko, Čiobiškio ir Kavársko punktai. Galbūt tai būtų galima paaiškinti gana dideliu Levenšteino atstumu tarp šių ir kitų aptariamų vietovių.

Kompiuterine programa *Gabmap* apskaičiuota, kad $r = 0,82$, vadinasi, nustatytose iš LKA punktų sudarytose panašių objektų grupėse vartojamos tarminės ypatybės skiriasi neženkliai.

Taigi daugiamatė skalė statistiškai grindžia klasterinės analizės rezultatus ir dar labiau išryškina panevėžiškių ir širvintiškių tarminių ypatybių panašumus.

2.7. Diferenciniai tarminiai LKA punktų požymiai

Kompiuterinės programos *Gabmap* įrankiais nustatomi diferenciniai tarminiai požymiai, kurie reprezentuoja tarminį plotą. Duomenys pateikiami keturiose lentelėse: nurodomi skiriamieji tarminiai požymiai svorinio vidurkio metodu atlikta klasterine analize nustatytose dviejose iš LKA punktų sudarytose grupėse ir *wardo* metodu atlikta klasterine analize nustatytuose kituose dviejuose klasteriuose.

Stulpelyje *Klasterių skirtumas* (an. *Between score*) pateikiami skirtumai tarp pasirinkto klasterio ir kitos grupės. Kuo aukštesnis balas, tuo ryškesnį skiriamąjį požymį (an. *item*) LKA punktai, sudarantys pasirinktą klasterį, turi. Stupelyje *Variacija klasteryje* (an. *Within score*) pateikiama informacija, kiek tam tikras požymis varijuoja pasirinktame klasteryje. Kuo žemesnis variacijos balas, tuo skiriamasis požymis yra reprezentatyvesnis. *Bendrasis balas* (an. *Score*) rodo bendrą skirtumą tarp šių abiejų balų (an. *Between–Within score*) (Leinonen ir kt. 2015: 14).

Iš svorinio vidurkio metodu atliktos klasterinės analizės rezultatų matyti, kad pirmąjį klasterį sudarančių LKA Stumbriško ir Čiobiškio punktų ryškiausias skiriamasis požymis yra trumpųjų kirčiuotų balsių ilginimas (šias vietas diferencijuoja žodžio *jis*, iš dalies – *didelis* vartosena) (žr. 3 lent.). Bendrasis šios diferencinės ypatybės balas yra aukštas (daugiau nei 2), pagal ją Stumbriškis ir Čiobiškis ženkliai skiriasi nuo kitų tiriamųjų vietovių (kiek daugiau nei 1). Variacija klasteryje yra neigiama, vadinasi, diferencinis tarminis požymis yra reprezentatyvus.

Tą pačią ypatybę arba galūnės redukciją atspindinčio žodžio *didelis* vartojimo skirtumas tarp klasterių yra mažesnis už žodžio *jis* vartoseną. Tačiau šio žodžio tarimas Stumbriškyje ir Čiobiškyje mažiau varijuoja nei žodžio *jis*, o bendrasis abiejų rodiklių balas yra aukštas. Todėl galima tvirtinti, kad žodžio *didelis* vartosena grindžia faktą, jog trumpojo kirčiuoto balsio ilginimas arba galūnės redukcija yra reprezentatyvūs tarminiai požymiai, skiriantys LKA Stumbriško ir Čiobiškio punktus nuo kitų.

Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas:
rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejais

3 LENTELĖ. Diferenciniai tarminiai 1 klasterio (Stuñbriškis, Čiöbiškis) požymiai. Svorinio vidurkio metodas

Bendras balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
2.065730	-0.734482	1.331248	Jis
0.991031	-1.057100	-0.066069	Didelis
...	...	...	...
-1.485962	1.699261	0.213300	Nëra

Šio klasterio visiškai nereprezentuoja panevėžiškių ir širvintiškių patarmių skyrimo pagrindu laikomas nevienodas trumpųjų kirčiuotų galūnės *a* tarimas (tai rodo žodžio *nëra* vartosena). Nors aukštas variacijos klasteryje balas reiškia, kad panevėžiškių Stuñbriškio ir širvintiškių Čiöbiškio LKA punktuose žodžio *nëra* tarimas labai varijuoja (o tai rodytų, kad trumpieji kirčiuotų galūnės *a* šiuose LKA punktuose tariami nevienodai ir pagal šį tarminį požymį LKA punktai (ir patarmės) skiriasi), tačiau bendras balas ir šio žodžio tarimo skirtumas klasteriuose yra labai žemi (atitinkamai apie -1,5 ir apie 0,2). Vadinas, ši tarminė ypatybë yra nereprezentatyvi – trumpieji kirčiuoti galūnės *a* beveik vienodai tariami ir panevėžiškių, ir širvintiškių vietovëse.

Trumpųjų kirčiuotų balsių ilginimas identifikuoja ir kitų tiriamųjų LKA punktų, sudarančių kitą klasterį, plotą (tai rodo žodžių *jis*, iš dalies – *turi* vartosena) (žr. 4 lentelę). Klasterių skirtumo, variacijos klasteryje ir bendras balas visiškai sutampa su pirmosios grupës žodžio *jis* skiriamųjų rodiklių balais. Vadinas, ir vienoje, ir kitoje panašių objektų grupëje, nepaisant LKA punktų priklausymo skirtingoms patarmëms, kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas yra sutampantis diferencinis tarminis požymis. Todël vietovës pagal šią tarminę ypatybę nesiskiria.

4 LENTELĖ. Diferenciniai tarminiai 2 klasterio (Šilai, Taujënai, Dëltauva, Jakùtiškiai, Kavárskas, Vidiškiai, Pabáiskas, Mančiušënai) požymiai. Svorinio vidurkio metodas

Bendras balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
2.065730	-0.734482	1.331248	Jis
0.516433	-0.218049	0.298383	Turi
...	...	...	...
-0.495996	0.202406	-0.293589	Labai

Aptariamojo klasterio nediferencijuoja neaiškus pirmojo kirčiuoto tvirtagalio *ai* tarimas (tai rodo žodžio *labai* vartoseną) – jis abiejuose klasteriuose tariamas panašiai (mažas jo vartosenos skirtumas klasteriuose – apie -0,3). Ši tarminė ypatybė menkai varijuoja ir pačiame iš LKA punktų sudarytame klasteryje.

Tačiau neaiškus pirmojo kirčiuoto tvirtagalio *ai* tarimas yra viena iš diferencinių tarminių ypatybių, skiriančių Stuñbriškio, Šilų, Dėltuvos, Vidiškių, Čiõbiškio LKA punktus nuo kito klasterio pagal *wardo* metodu atliktos klasterinės analizės rezultatus (tai rodo žodžio *kaip* vartoseną, žr. 5 lent.). Už ją siek tiek reprezentatyvesnė – galūnių redukcija (tai rodo žodžio *metų* vartoseną). Bendrasis abiejų tarminių požymių skiriamųjų rodiklių balas yra aukštas ir pačiame klasteryje jie nelabai varijuoja, tačiau panašiai galūnės redukuojamos ir neaiškiai tariamas pirmasis kirčiuoto tvirtagalio *ai* dėmuo abiejose iš LKA punktų sudarytose grupėse (klasterių skirtumas – atitinkamai apie 0,3 ir 0,5).

5 LENTELE. Diferenciniai tarminiai 1 klasterio (Stuñbriškis, Šilai, Dėltuva, Vidiškiai, Čiõbiškis) požymiai. *Wardo* metodas

Bendrasis balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
1.189237	-0.924962	0.264275	Metų
1.086116	-0.641110	0.445006	Kaip
...	...	...	...
-0.494413	0.494413	-0.000000	Žmogus
-0.494413	0.494413	-0.000000	Sako

Pirmąją panašių objektų grupę sudarantys LKA punktai neišsiskiria nekirčiuotų kamieno *o* vertimu a^{25} , galūnių redukcija, trumpųjų kirčiuotų galūnės *u* suplakimu, nekirčiuotų galūnės *o* vertimu *a* ir kirčio atitraukimu. Tai rodo nulinius žodžių *žmogus*, *sako* vartojimo abiejuose klasteriuose balas, reiškiantis, kad pagal šiuos požymius abu tiriamieji klasteriai visiškai nesiskiria, šios ypatybės yra vienodai pasitaikančios visose tiriamosiose vietovėse. Tačiau jos vidutiniškai varijuoja aptariamuose pirmąjį klasterį sudarančiuose LKA punktuose.

Neaiškiai tariamas nekirčiuotas tvirtagalio *ai* dėmuo – ir antrosios *wardo* metodu atlikta klasterinė analize nustatytos panašių objektų grupės skiriamasis tarminis požymis (Taujėnus, Kavárską, Jakùtiškius, Pabáiską ir Mančiušėnus diferencijuoja žodžių *gerai*, *kaip* vartoseną, žr. 6 lent.). Ją diferencijuoja ir kirčio

²⁵ Šį tarminį požymį siūlyta laikyti širvintiškių ir panevėžiškių patarmių skyrimo pagrindu (Markevičius 2002: 103).

atitraukimo tarminis požymis. Abiejuose iš LKA punktų sudarytuose klasteriuose šios tarminės ypatybės vartojamos panašiai vienodai (apie 0,3 ir 0,5), kiek varijuoja jų vartoseną antrąją klasterį sudarančiose tiriamosiose vietovėse (apie -0,9 ir -0,5), nors bendrasis balas yra aukštas.

6 LENTELĖ. Diferenciniai tarminiai 2 klasterio (Taujėnai, Kavárskas, Jakùtiškiai, Pa-
báiskas, Mančiušėnai) požymiai. *Wardo* metodas

Bendrasis balas	Variacija klasteryje	Klasterių skirtumas	Žodis / diferencinis tarminis požymis
1.189237	-0.924962	0.264275	Gerai
0.916410	-0.471405	0.445006	Kaip
...	...	...	...
-0.496747	0.531640	0.034893	Žmonių

Nediferencinės šios grupės tarminės ypatybės iš dalies sutampa su 1 klasterio – nekirčiuotų kamieno *o* vertimas *a* ir galūnių redukcija (tai rodo žodžio *žmonių* vartoseną). Šio žodžio tarimas nežymiai skiriasi abiejuose klasteriuose, vidutiniškai varijuoja 2 klasteryje, o bendrasis šių abiejų rodiklių balas yra žemas. Vadinasi, nei galūnių redukcija, nei nekirčiuotų kamieno *o* vertimas *a* nelaikytinos skiriamosiomis panevėžiškių ir širvintiškių tarminėmis ypatybėmis.

Nors skirtingais skaičiavimo principais paremtais metodais nustatytų diferencinių tarminių požymių analizės rezultatai nesutampa, tačiau jie išryškino tas pačias tendencijas. Gautus duomenis būtų galima apibendrinti taip: kadangi atskiras abiem klasterinės analizės metodais nustatytas panašių objektų grupes, sudarytas ir iš panevėžiškių, ir iš širvintiškių LKA punktų, reprezentuoja tos pačios tarminės ypatybės, vadinasi, jos yra būdingos abiem tarminiams plotams ir nevadintinos diferencinėmis.

Analizės metu neiškirti ir kitokie galimi diferenciniai tarminiai požymiai, galimai skiriantys panevėžiškių ir širvintiškių patarmes – taip pat kalbama ir panevėžiškių, ir širvintiškių gyvenamosiose vietovėse. Todėl preliminariai galima teigti, kad tarp šių patarmių esminių skirtumų nėra.

Straipsnyje neneigiama tikimybė, kad anksčiau panevėžiškiai ir širvintiškiai galimai turėjo ryškesnių tarminių skirtumų. Tačiau atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad jeigu jų ir būta, XX a. pab.–XXI a. pr. tarminiuose garso įrašuose diferenciniai tarminiai požymiai nebefiksuojami. Tai galėjo lemti įvairūs

veiksniai – pavyzdžiui, palaipsniui vykusi abiejų patarmių konvergencija²⁶. Bet tai yra tolesnių ir išsamesnių tyrimų objektas, nes, pasak Peterio Auerio ir kt. (2005: 16), norint kalbinius pakitimus vadinti tarmių konvergencija, reikėtų abi patarmes palyginti diachroniškai mažiausiai dviem aspektais.

3. APIBENDRINAMOSIOS IŠVADOS

Tradicinių rytų aukštaičių panevėžiškių ir rytų aukštaičių širvintiškių tarminiai požymiai sutampa kalbiniu ir kalbiniu-geografiniu požiūriu. Tai grindžia žymūs tiriamųjų fonologiniai panašumai ir nedidelis Levenšteino atstumas tarp šių patarmių LKA punktų.

Vienodos tarminės ypatybės statistiškai dažniau vartojamos ne tos pačios patarmės LKA punktuose, o atskirų tiriamųjų patarmių gyvenamosiose vietovėse. O išryškėję galimi skiriamieji klasterizuotų tiriamųjų LKA punktų požymiai yra bendri abiem patarmėms ir statistiškai grindžia jų panašumą. Galimai panevėžiškius ir širvintiškius skiriančių tarminių ypatybių analizės metu neišskirta.

Remiantis Levenšteino atstumu ir statistiniais duomenimis, Kavárskas ir Vidiškiai laikytini panašesniais į panevėžiškių LKA punktus.

Norint širvintiškius traktuoti kaip paskirą patarmę, teks ieškoti kitokių diferencinių tarminių požymių.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslaviėnė Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbanavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistikos skirties *aukštaičiai : žemaičiai* požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikos ir sociolingvistikos tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 129–196.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikos ir*

²⁶ Kalbine konvergencija vadinama kalbėtojo, kuris, siekdamas sumažinti skirtumus, prisitaiko prie kitų kalbos, kalbine apraiška (Auer ir kt. 2005: 6–7). Dar žr. ir Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 44.

sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai), sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 29–47.

Auer Peter, Hinskens Frans, Kerswill Peter, eds. 2005: *Dialect change: Convergence and divergence in European languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmąs 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.

Heeringa Wilbert 2004: *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. PhD thesis. The Netherlands: University of Groningen.

Heeringa Wilbert, Hinskens Frans 2014. Convergence between dialect varieties and dialect groups in the Dutch language area. – *Aggregating Dialectology, Typology, and Register Analysis: Linguistic Variation in Text and Speech*, ed. by B. Szmrecsanyi, B. Wälchli. New York: Walter de Gruyter, 26–52, 452–53.

Heeringa Wilbert, Johnson Keith, Gooskens Charlotte 2009: Measuring Norwegian Dialect Distances using Acoustic Features. – *Speech Communication* 51, 167–183. Prieiga internetu: <http://www.let.rug.nl/~kleiweg/L04/>

Kasparaitis Pijus 2013: Kompiuterinės lingvistikos įvadas. Fonologija ir fonetika. Prieiga internetu: <http://www.mif.vu.lt/~pijus/CLF/Fonetika.pdf>

Kessler Brett 1995: Computational dialectology in Irish Gaelic. – *Seventh Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*, 60–66.

Kompiuterinė programa *Gabmap*. Prieiga internetu: <https://www.gabmap.nl>

Kompiuterinė programa *Google Earth*. Prieiga internetu: <https://www.google.com/earth/>

Kompiuterinė programa *RuG/L04*. Prieiga internetu: <http://www.let.rug.nl/~kleiweg/L04/>

Leinonen Therese 2010: *An Acoustic Analysis of Vowel Pronunciation in Swedish Dialects*. Doctoral dissertation. Groningen: University Library Groningen.

Leinonen Therese 2011: Aggregate analysis of vowel pronunciation in Swedish dialects. – *Oslo Studies in Language* 3(2), 75–95.

Leinonen Therese, Çöltekin Çağrı, Nerbonne John 2015: Using Gabmap. – *Lingua* (in press). Prieiga internetu: <http://dx.doi.org/10.1016/j.lingua.2015.02.004>

LKA 1977: *Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika*, ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.

LKA 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.

LKA 1991: *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*, ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.

LKTCH 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai 1*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Markevičienė Žaneta, Markevičius Valdimantas 1995: Kelios pastabos apie Vidiškių šnektos balsių ir dvibalsių trukmę. – *Kalbotyra* 44(1), 69–72.

Markevičienė Žaneta, Markevičius Valdimantas, Markevičius Auriimas 2009: *Širvintiškių tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Markevičius Valdimantas 2002: Kelios rytų aukštaičių širvintiškių ir pietų panevėžiškių tarmių vokalizmo ypatybės. – *Baltistika* 37(1), 101–105.

Nerbonne John Colen Rinke, Gooskens Charlotte, Kleiweg Peter, Leinonen Therese 2011: Gabmap – A Web Application for Dialectology. – *Dialectologia* Special Issue 2, 65–89.

Nerbonne John, Heeringa Wilbert, Hout Erik van den, Kooi Peter van der, Otten Simone, Vis Willem van de 1996: Phonetic distance between Dutch dialects. – *CLIN VI. Papers from the sixth CLIN meeting*, ed by. G. Durieux, W. Daelemans, S. Gills. Antwerpen: University of Antwerpen, 185–202.

Nerbonne John, Heeringa Wilbert, Kleiweg Peter 1999: Edit distance and dialect proximity. – *Time Warps, String Edits and Macromolecules: The Theory and Practice of Sequence Comparison. Second edition*, 5–15.

Prokić Jelena, Cysouw Michael 2013: Combining regular sound correspondences and geographic spread. – *Language Dynamics and Change* 3.2, 147–168.

Prokić Jelena, Nerbonne John 2008: Recognizing Groups among Dialects. – *International Journal of Humanities and Arts Computing*, Special Issue on *Language Variation*, ed. by J. Nerbonne, Ch. Gooskens, S. Kürschner, R. van Bezooijen, 153–172.

Pukėnas Kazimieras 2009: *Kokybinių duomenų analizė SPSS programa: mokomoji knyga*. Kaunas: LKKA.

Pukevičiūtė Agnė 2015: Rytų aukštaičiai panevėžiečiai: klasterinė analizė ieškant tarmiškumo. – *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 175–195.

Scherrer Yves 2012. Recovering dialect geography from an unaligned comparable corpus. – *Proceedings of the 2012 Joint Workshop of LINGVIS and UNCLH*. Stroudsburg, PA: Assoc. Comput. Linguist, 63–71.

Shackleton Robert George Jr. 2007: Phonetic variation in the traditional English dialects. A computational analysis. – *Journal of English Linguistics* 35, 30–102.

Spruit Marco René, Heeringa Wilbert, Nerbonne John 2009: Associations among linguistic levels. – *Lingua* 119(11), 1624–1642.

Stanford James N. 2012: One size fits all? Dialectometry in a small clan-based indigenous society. – *Language Variation and Change* 24, 247–78.

Szmrecsanyi Benedikt 2011: Corpus-based dialectometry: a methodological sketch. – *Corpora* 6(1), 45–76.

Urbanavičiūtė–Markevičienė Žaneta 1994: Dar kartą apie rytų aukštaičių tarminių ribas. – *Kalbotyra* 43(1), 85–87.

Vaitkevičius Raimundas, Saudargienė Aušra 2010: *Psichologinių tyrimų duomenų analizė. Praktikos darbai*. Kaunas: VDU leidykla.

Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmas 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: MEL.

Zinkevičius Zigmas 1997: Dėl rytų aukštaičių tarmės skirstymo. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 237–241.

Quantitative Research of Differential Dialectal Features: Case of Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos

SUMMARY

The article presents the first-time use of the quantitative methods of dialectometry to analyse Lithuanian dialects. After quantifying the differential features of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos subdialects, it aims to identify the dialectal dependence of *Lithuanian Language Atlas* (LLA) points under analysis – Stumbriškis (171), Šilai (338), Kavarskas (340), Taujėnai (374), Vidiškiai (375 a), Dėltuva (409), Jakūtiškiai (446), Pabáiskas (475), Mančiušėnai (500), Čiöbiškis (520).

The research material consists of 12 hours of audio recordings of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos. Differential dialectal features were selected from it: lengthening of the stressed shorts; shortening of the longs; pronunciation of the stressed short *a*, *e*, *i*, *u* in the ending; *o* instead of unstressed *a*; short *e* instead of *é*; pronunciation

of inarticulate first stressed / unstressed component; retraction of accent; reduction of endings.

They are analysed by the web application *Gabmap* based on dialectometry methods. It is designed for the research of linguistic (and geographical) variability. On the basis of phonetic transcriptions of words, the Levenshtein distance is calculated between LLA points, the statistical computations are performed and the differential dialectal features of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos are determined.

The results suggest that the dialectal features of the traditional Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos coincide from the linguistic and linguistic-geographical points of view. The closest locations by the Levenshtein distance measure are Taujėnai and Kavarskas (0,15), Jakūtiškiai and Pabáiskas (0,23), Taujėnai and Mančiušėnai (0,31), Jakūtiškiai and Mančiušėnai (0,31). All areas under analysis are linked by significant phonological similarities.

Statistically equal dialectal features are frequently used not in the same LLA points of subdialects but in the localities inhabited by the speakers of separate subdialects under analysis. The potential differential features of clustered LLA points under analysis found in the study are common to both subdialects and statistically justify the similarity of the Eastern Aukštaitians of Panevėžys and Širvintos.

Įteikta 2015 m. lapkričio 19 d.

AGNĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

agne.cepaitiene@lki.lt

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika, geolingvistika.

SAVITAS KALBINIS REIŠKINYS ŠIAULIŠKIŲ PLOTE (REMIANTIS LKA PUNKTO NR. 73 MEDŽIAGA)

Peculiar Linguistic Phenomenon in the Area
of Šiauliškiai (According to Data of Point
No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language)

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą mokslo visuomenei pristatomas emfatinės dalelytės *-agei* ir jos variantų *-agė*, *-agi* vartojimas su veiksmažodžiais ir kitomis kalbos dalimis. Šis lokalusis kalbos reiškinys aptiktas 2013 m. lauko ekspedicijos metu vakarų aukštaičių šiauliškių (trumpinama – VAŠ) *Lietuvių kalbos atlaso* punkte Nr. 73 (Dargaičiai). Nurodomos galimos tokio kalbinio reiškinio susiformavimo ir vartojimo priežastys. Aptariamos kai kurios šnektojos įrašuose pastebėtos VAŠ kalbinės ypatybės ir tarmių sąveikos apraiškos, paminėtos lietuvių dialektologų darbuose jau XX a. 6–7-ame dešimtmetyje. Priedų medžiaga papildo straipsnio tekstą.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vakarų aukštaičiai šiauliškiai, tarmių sąveikos procesai, emfatinė dalelytė, uždaroji kalbinė bendruomenė, idiolektas.

ANNOTATION

The article is the first-time presentation of the use of emphatic particle *-agei* and its variants *-agė*, *-agi* in combination with verbs and other parts of speech to the scientific community. This local linguistic phenomenon was discovered in the course of fieldwork carried out in 2013 in Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language (hereinafter – ALL),

which marks the Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai (hereinafter – VAŠ) (Dargaičiai). It specifies the likely reasons behind the formation and use of such a linguistic phenomenon. Certain linguistic peculiarities of VAŠ and the manifestations of cross-dialectal interaction observed in the records of the subdialect and mentioned in the works of Lithuanian dialectologists as far back as the 1950s–1960s are discussed. The material of the supplements is a valuable contribution to the text of the article.

KEYWORDS: Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai, processes of cross-dialectal interaction, emphatic particle, self-contained linguistic community, idiolect.

ĮVADAS

2011–2014 m. Lietuvių kalbos instituto (trumpinama – LKI) ir Lietuvos aukštųjų mokyklų vykdytas projektas *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028) sudarė galimybę po daugiau nei septyniasdešimties metų patikrinti visų *Lietuvių kalbos atlaso* (trumpinama – LKA) punktų kalbinę situaciją (medžiaga šiam leidiniui rinkta 1950–1971 m).

Vienas iš straipsnio autorės tirtųjų vakarų aukštaičių šiauliškių punktų LKA Nr. 73 buvo unikalus gatvinio režinio tipo Dargaičių kaimas, rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1620 m. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (trumpinama – LDK) laikais Dargaičiai priklausė Šiaulių ekonomijai, o nuo 1791 m. – Šiaulių valsčiui. Nuo 1897 m. Dargaičiai buvo pavaldūs Gruzdžių valsčiaus Piktuižių seniūnijai, mat ten, septyni kilometrai į šiaurės vakarus nuo Gruzdžių, buvo dvaras, vėliau įkurtas *kolchozas*. Nuo 1919 m. Dargaičiai priklausė Šiaulių apskrities Saveikių seniūnijai (Saveikiai kaip seniūnijos centras gyvavo nuo 1919 iki 1945 m. Saveikiai nuo Dargaičių nutolę 2,3 km, o nuo Piktuižių – 3,3 km). Pagal 1923 m. surašymo duomenis Dargaičiuose buvo 43 ūkiai ir gyveno 211 gyventojų. Nuo 1950 m. Dargaičiai priklausė Šiaulių apskrities Gruzdžių apylinkei. 1953–1991 m. Dargaičių kaimo žemės priklausė Gruzdžių žemės ūkio technikumui. 1959 m. surašymo duomenimis kaime gyveno 142 gyventojai. Vėliau gyventojų skaičius mažėjo: 1970 m. – 121, 1979 m. – 83, 1989 m. – 62. 2001 m. Dargaičiuose gyveno 46 gyventojai, o 2011 m. surašymo duomenimis – 51 gyventojas (pastaraisiais metais, respondentų teigimu, į Dargaičius keliasi aplinkinių Šiaulių miesto ir Gruzdžių gyventojai). Dargaičiai, kurių režinė kaimo išplanavimo struktūra iki šiol yra išlaikyta, paskelbti etnografiniu kaimu.

Etnografiniame Dargaičių kaime, nutolusiame nuo Šiaulių 25 kilometrus, yra poilsiavietė „Pelėdynė“, organizuojamos ekskursijos, tradicinių kaimo valgių degustavimas, vaikščiojimas su kojūkais bei pasivažinėjimas vasaros slidėmis. Užtvenkto Mūšos intako Kūros tvenkinyje organizuojama žvejyba, važinėjama arkliu kinkytu vežimu, lankomas valstybės saugomas objektas – Kulnio ažuolas ir švenčiamos tradicinės šventės – Jurginės (pirmąjį savaitgalį po balandžio 23 d.) ir Tradicinė senųjų amatų šventė (pirmąjį rugpjūčio savaitgalį, paprastai sekmadienį).

TIRIAMOJI MEDŽIAGA, TYRIMO TIKSLAS, UŽDAVINIAI, TIRIAMIEJI METODAI

2013 m. lauko ekspedicijos metu LKA punkte Nr. 73 apklausti 5 vyriausiosios kartos vietiniai Dargaičių kaimo respondentai: 3 moterys (R 2 (1923), R 3 (1947), R 5 (1953) ir 2 vyrai (R 1 (1926), R 4 (1951)). Vyriausiajam respondentui 2013 m. buvo per 90, o jauniausiam – per 60 metų. Respondentai R 1 ir R 2 buvo mokęsi pradžios mokyklose: R 1 Šakynos pradžios mokykloje baigė 3 klases, o R 2 – 4-ias Gruzdžių pradžios mokyklos klases. R 3, R 4 ir R 5 buvo baigę vidurines mokyklas: R 3 ir R 5 – Gruzdžių vidurinę, o R 4 – Mindaugių (Joniškio r.) vidurinę mokyklas. R 4 baigė studijas Joniškėlio žemės ūkio technikume, o R 5 – Gruzdžių žemės ūkio technikume.

Apklaustų respondentų kalbinių įrašų trukmė – daugiau nei dešimt valandų tarminio teksto įvairiomis temomis. Pagrindinės iš jų – prisiminimai apie buvusį kaimą; apie įvairius ūkio darbus; apie istorines pervartas: karą, okupacijas, tremtis, pasipriešinimo kovas, tarnystę sovietų kariuomenėje, *kolchozų* kūrimąsi; ligas ir gydytojus; religines šventes; pasikeitusį ūkininkavimo būdą; emigraciją; vietos bendruomenės nesutarimus; kasdienius namų apyvokos darbus; apie darbus miške ir pan.

Respondentai straipsnio autorę, t. y. sveltimą, priėmė įvairiai: R 1 – kaip pašnekovą, su kuriuo reikia palaikyti atskirtį (vėliau, po kokio pusvalandžio, kai straipsnio autorė papasakojo savo ir tėvų gyvenimo istoriją, ta nuostata buvo pamiršta), kaip klausytoją, kuriam reikia kalbėti pasididžiuojant (ypač pasakojant apie savo vaikaičius), arba kaip aiškintoją, mokytoją, kuriam reikia perteikti savo gyvenimo patirtį, kartais prasiveržiančią ir emociniu pasakojimu (lyginant praeities ir dabarties gyvenimo realijas). Su R 2 bendrauta labai natūraliai, nejučiant jokios atskirties, dėl to R 1 dažnai pertraukdavo R 2, tarsi žemindamas ir neleisdamas R 2 pasakoti. Respondentas R 3 gana ilgai kalbintas. Iš pradžių atsakinėta tik į klausimus, bet (beveik po valandos) leistas į natūralų pasakojimą, palaikomą straipsnio autorės. Su R 4 ir R 5 kalbėtasi labai natūraliai,

be jokios išankstinės nuostatos, kartais kiek emociškai, kelti net kalbiniai klausimai, kuriuos patys R 4 ir R 5 mėgino aiškinti, pagrįsdami gyvenimiškais kalbos vartojimo pavyzdžiais ir savo kalbiniais pastebėjimais. Ryškesnio emocinio kalbos fono respondentų pasakojimuose straipsnio autorė nepastebėjo.

Straipsnio tikslas – pristatyti LKA punkto Nr. 73 savitą (lokalųjį) kalbos reiškinį, susiformavusį tarmių kontaktų pagrindu ir išsilaikiusį aktyvioje vartosenoje daugiau nei 90 metų.

Uždaviniai: a) iššifruoti tarminius tekstus, b) atlikti pirminę iššifruotų tekstų kalbinę analizę, c) tarminius faktus palyginti su 1950–1965 m. Šiaulių ir Kuršėnų apylinkėse organizuotų ekspedicijų medžiaga, paskelbta mokslo tiriamuosiuose leidiniuose ir disertacijose; d) išnagrinėti savitą lokalųjį reiškinį – emfatinės dalelytės *-agei* (*-agė*, *-agi*) vartojimo atvejus; e) apibendrinti gautus rezultatus ir pateikti šio kalbinio reiškinio prognozes.

Tiriamasis objektas – unikalaus iki šių dienų išlikusio gatvinio režinio tipo Dargaičių kaimo (Gruzdžių sen., Šiaulių r.) vietinių gyventojų tarmės įrašai (daugiau nei dešimt valandų teksto, saugomo LKI Tarmių archyve) ir vietinių respondentų pavartotos daugiau nei 280 formų su dalelyčių samplaika *-agei* ir jos variantais *-agė*, *-agi*.

Straipsnyje remiamasi tarminių įrašų tekstų analizės, kalbinių reiškinų lyginamuoju, skaičiavimo metodais ir kalbinėmis prognozėmis.

VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ ŠIAULIŠKIŲ (VAŠ) IR ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ TELŠIŠKIŲ (ŠŽT) BEI PIETŲ ŽEMAIČIŲ VARNIŠKIŲ (PŽV) TARMINIŲ YPATYBIŲ ATSPINDŽIAI LKA PUNKTE NR. 73

Dargaičiai priklauso VAŠ patarnei, kuri kalbininkų laikyta pereinamąją tar-
me tarp vakarų ir rytų dialektų (Zinkevičius 1994: 39; Lktch 2004: 60; Vaš 2007:
25). Dargaičių kalbiniame punkte vyrauja skiriamosios šiauliškių ypatybės: a)
išlaikyti dvigarsiai *an*, *am*, *en*, *em* (*braņgi*, *samdī-dava*, *pagrāndu.*, *su angliū.ms* (su
anglimis), *gyvėntojei*, bet *piņkólikto* (penkiolikto); b) nosinėmis *q*, *ę* žymimi gar-
sai taip pat išlaikomi (*akuū.kā*. (akoliuką), *mažū.te*. (mažutę), *plecū.kā*. (pleciu-
ką), *tařba*. (terbą), bet ne visada nuosekliai (nes veiksmožodžio veikiamosios
rūšies būtojo kartinio laiko dalyvių formose nosinis *ę* virsta *į*, plg.: *atėji*. (atė-
ję), *nusipiřki*. (nusipirkę), *nuvėži*. (nuvežę), *kā.si*. (kasę)); c) nuosekliausiai išlai-
komas atitrauktas iš galūnės kirtis (*par_ miškūs* (per miškūs), *māmās* (mamōs)
(Zinkevičius 1994: 36–39; Lktch 2004: 60–61; Vaš 2007: 25–28). Balsiai *a* ir *e*

žodžio šaknyse yra vartojami pramaišiu, pvz.: *ãpušes* (epušes) (R 2), *ẽšmenis* (ašmenys) (R 2), *su_ãlẽktrã* (su elektra) (R 3).

Respondentų R 1, R 2 ir R 3 (rečiau R 5) diskurse pastebimas sutrumpintų žodžių formų *gẽlžies* (R 1), *gẽlžĩnus* (R 2) *ẽže / kur_ãkmaĩ nudẽta* (akmenys) (R 1) vartojimas. Itin ryškus Dargaičių tekstuose priebalsių *k, l, n, v, ž* minkštėjimas, pvz.: *kĩrãutis* (R 1, R 2), *kĩlõf* (rankas) (R 1, R 5), *daiĩuõf* (R 2), *seĩũ.ke* (R 3), *seĩũ.kai* (R 5), *akmĩũũ.kai* (R 5), *teũũkai* (R 1, R 2, R 3), *žũũũ.ĩ* *čẽ daũg* (R 1), *mažũũ.tis* (R 5). Pastebėtas pietiniams VAŠ būdingesnis priebalsio *r* kietinimo atvejis prieš dvibalsį *ei*, plg.: *graĩt* (R 2). Respondentai R 1 ir R 2 priebalsių sandūrose arba žodžio, prasidedančio balsiu, pradžioje įterpdavo priebalsius *j, v*, plg.: *nuvẽje* (R 1), *nebẽjemi* (R 2), *jĩ.magei* (ima) (R 1). Tie patys respondentai pavartodavo skirtingas vardyno priesagas: vienu atveju pasakydavo aukštaitiškas formas su priesaga *-yčia* (mergautinės pavardės), kitu atveju – žemaitiškas formas su *-atis* (moteriškos ir vyriškos pavardės), plg.: *Bajelyčia* (Bajelytė) (R 1), *Lukyčia* (Lukytė arba Lukaitė) (R 2), bet *Bajãla* (Bajelytė) (R 1), *su tuo Baltramãũiu* (Baltramaitis) (R 2).

Tarminiuose Dargaičių įrašuose yra skirtingo kamieno (lyginant su bk) vardažodžių, pvz.: *tãrdytojis* (tardytojas) (R 1), *siuvẽjis* (siuvėjas) (R 2), *põperis, põperi*. (popierius) (R 2), *popereĩs* (R 3), *mẽgẽjis* (mėgėjas) (R 3), *gỹdytojus* (R 5), *mõkytojus* (R 2), *leĩgvu* (lengvus) (R 2). Kai kurių vardažodžių formos rodo, kad daugiskaita linksniuojama pagal kito kamieno paradigmą, plg.: *ãlũčiaus* (R 2), *sũnai* (R 2), *pĩetai* (R 2, R 3). Kamienų mišimas, būdingas ne tik VAŠ, bet ir žemaičiams (ŠŽT ir PŽV), pastebimas veiksmožodžių paradigminėse formose, plg.: *gãliam, gãliat* (galim(e), galit(e)) (R 3), *lẽide* (leido) (R 1), *sẽdžiam, sẽdž* (sėdim(e), sėd(i)) (R 2, R 5), *sudẽkiam* (sudėkim) (R 2), *tũriam* (turim) (R 3), *nebetũriam* (nebeturim) (R 2), *tũriat* (turit(e)) (R 1), *žĩũriam* (žiūrim(e)) (R 3). Respondentų (VAŠ) pavartota viena kita atematinė forma, taip pat vartojama ŠŽT ir PŽV plote, plg.: *ãcigẽrsme, atẽisme* (R 2), *lẽksme* (R 3), *pĩrksme* (R 3), *pãliẽkt* (palieka) (R 2), *skaũst* (skauda) (R 2).

Šifruotuose tekstuose pastebėta skirtingų (nuo bk) vardažodžių giminės formų (*bĩržis* (biržė) (R 2), *be_ũũkra gẽrĩ; ãũkra* (cukrus) (R 3), *saldãines* (duod) (saldainius) (R 2)) ir dviskaita (*dũ mètũ* (R 1, R 2)).

Šlekiavimo atvejais laikytinos žodžių *mẽdže* (medžio) (R 2), *mĩskas, mĩskẽlis* (miškas, miškėlis) (R 2), *sãkauũ* (sakau) (R 1, R 2), *siẽns* (šienas) (R 1), *spĩtõle* (špitolė) (R 2), *pãrsvietẽ* (peršvietė) (R 1) formos. Pavartotos ir kelios veiksmožodžio tolimosios asimiliacijos formos, plg.: *pãšĩžẽt* (R 3), *pãšĩžẽje* (R 1), *pãšĩšẽrk* (R 2), *nešũšĩšnekẽsi* (R 2).

Dargaičių kalbiniame punkte užfiksuotas priebalsių *d(ž)* ir *g, d* ir *t* pakaitinis vartojimas, mišimas, pvz.: **dĩlỹs* (pavardė Gylys) (R 1), *žũr_ẽmegei* (nudžiūvę medžiai) (R 1), *driĩgẽlẽm* (trinkelėm) [išsklos kiemą] (R 3).

Minėtina, kad respondentai dažniau vartojo dūrinius, sudarytus be jungiamojo balsio, būdingus VAŠ šiauriniam plotui, pvz.: *lĩmpėlei* (R 2), *lĩnplu.kĩz* (R 2), *medžkirtỹs* (R 1), *pópermaĩkei* (R 2), *šienpjũtis* (R 2), *špařmedžeĩ* (R 2), (ant) *viensėdũu*. (R 2) (plg. Jšpt 2001: 50–51). Tarminiuose tekstuose atsispindi įvairi vaizdinga leksika, pvz.: *vadí_dava bádgribeĩ / didėsnĩ / usikabĩnĩ an_pėčėaus / tĩsi ta_grėbli*. *pa(r)_rugiėnas* (R 1), *dũonos su_saulógražeĩs* (saulėgražomis) [nusiperki] (R 2), *ā-psnuki*. *uždėje* (deguonies aparatas) (R 2), *pársšvieta*. [darė] (rentgeno nuotrauka) (R 2), *gi.veñĩmũks* (sodyba) (R 1), (iš) *plũ.skės* (pliauskos) (R 2), *rāti-nis* (verpimo ratelis) (R 2), *susižaidėva* (susidarė žaizda) (R 3).

Sintaksinė tarminio teksto struktūra atspindi VAŠ būdingą dvejetainio kilmininko formų vartojimą (*gĩminũ. gĩminės* (R 3)); posesyvumo raišką (*Mãmàs trỹz brólei bú.va* (R 1)); prielinksnio *par* su *vns. ar dgs. kilmininko linksniu* vartojimą vietai ar laiko trukmei nusakyti (*par_vĩa. káima. viėns arklėlis* (visame kaimė) (R 2), *usikabĩnĩ tarbėle. / ir_eĩnĩ par_žmónes* (R 1), *par_diėna bent_kėli atėidava ūbagai* (R 1), *par_pā.ra. i_mi.re* (R 3)); prielinksnio *pro* su *vns. kilmininko linksniu* junginį vietoj prielinksnio *apie* (*a(š)_šnėkũ pro_*kulĩni*. (R 2); priduriamųjų konstrukcijų vartojimą (*sulėide stĩpřũs vaĩstũs / i_gatàũs* (R 2)).

Nors Dargaičių tarminiuose įrašuose vyrauja VAŠ patarmės ypatybės, pastebima ir tarmių sąveikos reiškinių, jų savito vartojimo atvejų. Iš fonetinių ypatybių minėtinas išlaikytas nesuskardėjęs priebalsis *t*, pvz.: *baĩkštes* (baigščios) [apie stirnas] (R 2), *šėpetei* (šepečiai) (R 2) (Lktch 2004: 198, 225, 240). Dažnos žemaičiuose vartojamos *dgs. įnagininko* linksnio formos, aptinkamos ir VAŠ, plg.: *abžėlušum kójum* (apžėlusiomis kojomis) [apie gaidį] (R 2), *su_bũlũbum* (su bulvėmis) (R 2), *jũostum* (juostomis) (R 2), *formũkum* (formiukėmis) (R 2), *kárũum* (karvėmis) (R 1), *kėlũum* (kelnėmis) [apie gaidį] (R 2), *rankėlum* (rankelemėmis) (R 2), *mergičkum* (mergičkomis) (R 2), *su_piktžolũum* (piktžolėmis) (R 2) (Lktch 2004: 227; Jonaitytė 1962: 10).

Šifruotuose Dargaičių šnektos tekstuose pastebėtas reiškinytis, kai sangrąža kartais nukeliama į žodžio galą: *neskĩrsis* (R 2), *nebežėnijos* (R 1), *neberašauš* (R 1), *laĩkos* [karvė] (R 2), *ne-auginas* (R 2), *nebesodinās* (R 3).

Žemaičiuose (ŠŽT ir PŽV) aptinkamos vardažodžių įvardžiuotinės formos, kurių yra ir Dargaičių tekstuose, plg.: *ašai* (R 3), *jiñ* (R 3), *su_jāje* (R 1, R 2), *gerėjeĩ* (R 2), *sėnajeĩ*, *senóji* (R 3), *stambėjeĩ* (R 2), *stĩ.pre.je*. [kemiją] (stipriąją chemiją) (R 3).

Pasakodami respondentai yra pavartoję ir perficientyvines formas, plg.: *reĩk ráuĩ žė-mė*. [agurkus] (R 3), *tik_naktĩnũ(ž) žė-mė / tuõs_jau nuvil'ka* (R 5) (Girdenis 2000: 307–314).

Apžvelgus Dargaičių šnektos įrašų tarmines ypatybes matyti, kad VAŠ paribje esama nemažai tarmių sąveikos atspindžių.

IŠSKIRTINIAI TARMIŲ KONTAKTŲ REIŠKINIAI: DALEYTĖS IR JŲ VAIDMUO ŠNEKTOS SISTEMOJE

Dialektologai XX a. 6–7 dešimtmečiuose yra pastebėję, kad atskirose žemaičių ir VAŠ vietose žodžio gale vartojama priaugusi dalelytė *-ai* (Elena Grinaveckienė ją vadina postpozicija) ir ji pridedama prie trumpinamos esamojo ar būtojo kartinio laiko veiksmažodžių 3-iojo asmens formos¹. Gramatikai pažymi, kad dalelytės, būdamos neapibrėžtos reikšmės žodžiai, gali priaugti prie atskiro žodžio ir žymėti dėmenų reikšminius, modalinius bei ekspresinius atspalvius (LKG II 543, 568)². Funkcinės gramatikos požiūriu dalelytės kalboje leksinį krūvį perkelia kitiems žodžiams ir įvairiai juos modifikuoja, pabrėžia, emociškai nuspalvina (žr. Valeckienė 1998:188). Aldona Jonaitytė disertacijoje *Šakynos tarmė* yra paminėjusi, kad *-ai* seniau galėjo turėti sustiprinamąją, pabrėžiamąją reikšmę, kuri vėliau išblanko (Jonaitytė 1962: 431). Dialektologė mini ir dalelytę *gi*, turinčią stiprinamąją pabrėžiamąją reikšmę, kuri tiriamoje tarmėje gali būti išplečiama arba „afiksu o ir sudaro dalelytę *ogi*“, arba „afiksu a / agi/“ (Jonaitytė 1962: 437–438).

Apie minėtose PŽR, PŽK, VAŠ vietose dialektologų pastebėtas veiksmažodžio esamojo ir būtojo dažninio laiko nekaitomas formas su *-ai* (sangražinė *-aitis*) mokslinėje literatūroje rašyta XX a. 7-ame dešimtmetyje (Grinaveckienė 1960: 198; 1962: 164)³. Tik žemaičiams tokias formas priskiria LKG ir įvardija

---

¹ Grinaveckienės teigimu, *-ai* pridedama prie veiksmažodžių pietų žemaičių raseinių (PŽR) plote apie Kelmę, ir Kelmės r. apie Kušleikius, Tytuvėnėlius ir Kubilius, net šiaurės žemaičių kretingiškių (ŠŽK) plote apie Kretingą. Tokį pat reiškinį kalbininkė pastebėjo ir VAŠ Šiaulių r. apie Pakapę, Šakyną, Bridus, Valdomus (Gruzdžių seniūnija), Lūpaičius (Meškuičių seniūnija), Narušaičius (dabar Norušaičiai), Kirbaičius (buvęs kaimas Kairių seniūnijoje) ir Žagarę, Joniškio r.

² Apie dalelytes rašoma: „Dalelytės yra labai nekonkrečios, neapibrėžtos reikšmės žodžiai“ (LKG II 543). „Pati būdingiausia ir vien žodžio reikšmingumui pabrėžti dažniausiai vartojama yra dalelytė *gi*. Ji gali sakinyje eiti atskiru žodeliu ir gali būti priaugusi prie kito žodžio“ (LKG II 568). „Dalelytė gali žymėti dėmenų reikšminius, modalinius bei ekspresinius atspalvius. Dalelytės tarsi ne pačios disponuoja savo leksiniu krūviu, o perkelia jį kitiems žodžiams, juos įvairiai modifikudamos, pabrėždamos, emociškai juos nuspalvindamos (laisvai cituota)“ (Valeckienė 1998: 188).

³ „Pateikiamoji Kušleikių, Tytuvėnėlių ir Kubilių punktų tarminė medžiaga praplečia *a-kamienų* esamojo laiko III-ojo asmens veiksmažodžių galūnės *-ai* (jis *eīnai*, *gāunai*, *nēšai* ~ jis *eīna*, *gāuna*, *nēša* ir pan.) vartojimo ribas“ (Grinaveckienė 1960: 198).

„Priesaga *-davai* (sangražinė *-davaisis*) greičiausiai sudaro būtojo dažninio laiko priesaga *-dav-* ir postpozicija *-ai* (*-aisis*). Tokia sudurtinė nekaitoma priesaga, kaip iš pavyzdžių matyti, dedama

-ai kaip emfatinę dalelytę (LKG II 132)⁴. Vytautas Vitkauskas reiškinių vadina garsų keitimu dėl analogijos (Vitkauskas 2001: 15).⁵

Dargaičių įrašai rodo, kad būtojo dažninio laiko 3-iojo asmens formos, kurios turėtų baigtis -(dav)o, turi -ai, tebevartojamą iki šiol, pgl.: *aĩdavai* ‘aidavo’ (R 3), (ati-) *dũodavai* ‘(ati-)duodavo’ (R 1, R 2), *džĩaudavai* ‘džiaudavo’ (R 2), (par-) *eĩdavai* ‘(par-)eidavo’ (R 1, R 3), (nebe-) *galėdavai* ‘(nebe-)galėdavo’ (R 2), *gãudavai* ‘gaudavo’ (R 2), *gerbdavai* ‘gerbdavo’ (senus žmones) (R 1), (atsi-) *nėždavai* ‘(atsi-)nešdavo’ (R 2), *sėdėdavai* ‘sėdėdavo’ (R 2), *šuvinėdavai* ‘siuvinėdavo’ (R 2), *turėdavai* ‘turėdavo’ (R 2), (iš-) *varýdavai* ‘(iš-)varydavo’ (R 2), *važinėdavai* ‘važinėdavo’ (R 5), *vėždavai* ‘veždavo’ (R 2). Pastebimas polinkis -ai trumpinti ir išmesti balsį a. Apie galūnių trumpinimą artimoje Šakynos šnektoje yra rašiusi Aldona Jonaitytė⁶. Gali būti, kad dėl tos priežasties respondentai pavartojo formas su balsiu -i arba įtemptu, panašiu į balsį -ė, pvz.: *gãudaõi* ‘gaudavai = gaudavo’ (R 2), *laikýdaõi* ‘laikydavai = laikydavo’ (R 2), *ateĩdaõė* ‘ateidavai = ateidavo’ (R 5). Matyt, tai galimas idiolektinis kalbos reiškinys⁷.

---

prie visų būtojo dažninio laiko vienaskaitos ir daugiskaitos asmenų. Nurodytame plote postpozicija -ai gali būti pridėjama ir prie būtojo kartinio laiko kamieno [...] (Bridai). Gretimose žemaičių (Kelmės r.) ir kitose šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse (pietinė Šiaulių rajono dalis) postpozicija -ai dažnai pridėjama prie visų esamojo laiko kamienų, pvz.: (Pakapė, Šiaulių r., Nr. 196, tyrė D. Skurkaitė) *gĩestai* ‘gieda’, *išbĩrñai* ‘išbyra’, *nenũorai* ‘nenori’, *pãkelai* ‘pakelia’, *sũrišai* ‘suriša’, *stũovai* ‘stovi’, *tũrai* ‘turi’ (Grinaveckienė 1962: 164).

⁴ „Kai kuriose žemaičių vietose pirmosios paradigmos veiksmazodžių trečiojo asmens formos turi savotišką galūnę, tiksliau sakant, emfatinę dalelytę -ai, pvz.: *bũnai*, *dirbai*, *džiũnai*, *eĩnai*, *gĩestai*, *griũnai*, *lỹnai*, *piũnai*, *pũnai*, *rỹnai* Klm, *eĩtai*, *ỹrai* Krtn“ (LKG II 132).

⁵ „Juk apie Šakyną, Skáistgirį, Žagarę įsivestas dvibalsis ai vietoj buvusio a sangrąžinių veiksmazodžių tiesioginės nuosakos esamojo laiko ir būsimojo laiko 3-iajame asmenyje: *dũodais*, *nėšais*, *nėšėis*, *mėšėis* [...]. Čia yra ne fonetinis dėsnis, bet tam tikras garsų keitimas dėl analogijos, kokio panašumo [...]; ilgos galūnės a, e aukštaičių buvo suprastos kaip jiems išrodantis suvienbalsintas dvibalsis (-ai, -ei)“ (Vitkauskas 2001: 15).

⁶ Galūnių trumpinimas „prasidėjo apie XV–XVI a.“ (Jonaitytė 160: 158). „Palyginus gretimas tarmes, atrodo, kad Šakynos tarmės galūnių trumpinimas yra žemaičių tarmių įtakos rezultatas“ (Jonaitytė 1960: 159). „[...] galūnių trumpinimo banga, bent jau Šakynos tarmės atžvilgiu, ėjo iš vakarų į rytus“ (Jonaitytė 1960: 159).

⁷ Panašias veiksmazodžio būtojo dažninio formas su -i straipsnio autorė girdėdavo (ir tebegirdi) tetų (Anicetos Rakickienės (Švambarytės) (1929 m.) ir Izolinos Barboros Švambarytės (1935 m.), gimusių ir užaugusių buvusiame Dausiškių kaime (6–7 km. į vakarus nuo Meškuičių, Šiaulių r.) kalboje. Tokias formas, tik su -ai, Rita Urnėžiūtė yra girdėjusi ir įrašiusi Lydėkiuose 1998–1999 m. (Joniško r. (apie 12 km. nuo Meškuičių)). Reiškiny, manytina, plito į šiaurę ir šiaurės rytus.

Beje, Grinaveckienės yra pastebėta, kad „šiaurės vakarų aukštaičių tarmėje apie Šakyną ir Žagarę postpozicija *-ai* gali būti pridėdama prie visų kaitomų ir nekaitomų kalbos dalių“ (Grinaveckienė 1962: 164).

Tokie dalelyčių vartojimo atvejai kalbininkų laikyti kalbos paribiu, apie juos užsiminta, bet jie nelabai vertinti⁸.

LOKALUSIS KALBINIS REIŠKINYS: DALELYČIŲ *-AI* IR *-GI* SAUGA

Dargaičių šnektos įrašuose, kaip ir visame VAŠ plote, *-a* ir *-i* kamienų veiksmoždių esamojo laiko trečiasis asmuo vartojamas sutrumpėjęs (*eĩn*, *važuoj*, *nėš*), *-o* kamieno turi galūnę *-a* (*dāra*, *sāka*, *rāša*). Respondentai pavartojo ir vieną veiksmoždžio *sirgti* esamojo laiko 3-iojo asmens formą su dalelyte *-ai*, nors VAŠ tikėtumės trumposios *serg* arba *serga* (bk), plg.: *kaimi.ųka lābaĩ suųkei seųgai* (R 3). Manyti, jog tai atsitiktinė, pavienė forma neleidžia kitos veiksmoždžio esamojo laiko trečiojo asmens formos, vartojamos ne tik su *-ai*, bet galinčios prisijungti dar ir postpozicinę dalelytę *-gi*⁹.

Jonaitytė jau 1962 m. yra pastebėjusi, kad Šakynos tarmėje „*agi* visada būna enklitinė“, jos „stiprinamoji reikšmė yra labai susilpnėjusi, virtusi lyg ir savotišku ritminiu sakinio elementu“, pvz.: *ōška papjāuta gūl_agi* (Darg.), *tōks tē-sō-džūs: kēli givān_agi* (Darg.), *šnē-k_agi*, *ka_dā dāuġau būva acitikimu* (Darg.), *dāba ġrō-ōuos vāndens – prigērfi gāl_agi* (Škn.) (Jonaitytė 1962: 438).

Kalbininkės pastebėta, kad „Tose pat vietose, kur sakoma *agi*, kartais vietoj jos ta pačia reikšme pasakoma ir neaiškios darybos dalelytė *agei*, pvz.: *brēkšt_agei*, *tai_vākars tē-mst* (Darg.); *skāust_agei kaip_skaudėjus i_tiek* (Škn.)“ (Jonaitytė 1962: 438).

Vadinasi, prieš daugiau nei penkiasdešimt metų šis reiškinys gyvavo Gruzdžių–Šakynos apylinkėse, apie 15–20 km. spinduliu (nuo Gruzdžių iki Šakynos yra 12 km., iki sienos su Latvija – 15 km).

Neatmestina mintis, kad dalelytė *-agei* galėjo susidaryti kaip trumpinys iš *a(r) girdi*, *a(r) girdėjai*. Tokią mintį perša literatūra, tiksliau, mokytojos ir rašytojos Stasės Jasiūnaitės, gimusios 1912 m. Joniškyje, mirusios 1986 m. ir palaidotos Kulautuvoje, kūrinys *Gyvenimo apysaka*, kuriame VAŠ tarminės leksikos

⁸ Autorė pasirinko LKG nuostatą *-ai* laikyti *emfatine* dalelyte, bet neatmetė ir Valeckienės termino *monifikuojamoji* dalelytė. Dargaičių šnektos įrašai ir respondentų vartota veiksmoždžio kaitbos paradigma leistų manyti, kad dalelyčių sąauga *-agei* emfatinę funkciją atlieka kartu su modifikacine.

⁹ Plg. *negi*, *argi*. Plačiau apie postpozicines dalelytes, jų sąaugas žr. Valeckienė 1998: 190.

ir tarminių formų labai daug. Knygoje gausu ir tokių pavyzdžių: *Ačiū, a girdėjai, kad atvedei* (97), *Turiu, a girdėjai, krekėnos primelžus* (98), *Išsipilk, a girdėjai, pienelį* (118), *Kaip judu, a girdėjai, ir drįstat su kunigu!* (117), *Nukorė, a girdėjai, savo kačergas nuo stalo ir sėdi* (120), *Nespėsi jai nė užduot, a girdėjai* (122), *Buvau užėjus, a girdėjai, pas Mikšienę* (129), *Tai kiek metų, a girdėjai, turi?* (132), *Ruoškitės, a girdėjai, eit* (132).

Vis dėlto, autorės manymu, tai greičiausiai dalelyčių *ai* ir *gi* sąauga *-a(i)gi*, kuri galėjo išvirsti į *-agei*, *-agė*. Dargaičiuose *-agei* vartojama dažniausiai prie esamojo laiko veiksmažodžio trečiojo asmens formų, kurios VAŠ plote trumpinamos¹⁰. Tarminiuose tekstuose pastebėta, kad minėta dalelytė *-agei* gali būti vartojama prie sutrumpėjusios veiksmažodžio bendraties, kartais pasakoma kartu su bendratimi be pauzės, bet dažniausiai tarp bendraties ir dalelytės esama trumpa pauzė, pvz.: *su-eĩn_agei vaikai pašókf_agei* (R 1), [vanduo] *ižgráuze gátve. / pravažúoĩ_agei negá.ĩ* (R 3), *jæu_pradėje tikri_fagei tas_pāšalpas* (R 3).

Emfatinė dalelytė *-agei* vartojama prie veiksmažodžio esamojo laiko 3-iojo asmens kamiengalio, besibaigiančio įvairiais priebalsiais, pvz.: vietoj VAŠ *bég, dírb, duod, gyven* ir pan., sakoma *bégagei* (R 3), *dírbagei* (R 1, R 2, R 3), *dúodagei* (R 1, R 2), *gyvėnagei* (R 3), *jiņagei* (R 1), *juņtagei* (R 1), *mėkstagei* (R 3), *rišagei* (R 1), *sėjagei* (R 2), *stóvagei* (R 2), *šnėkagei* (R 2), *švičėagei* (R 1), *tú.fagei* (R 1, R 3), *veřpagei* (R 2), *vėžagei* (R 1).

Respondentų kalboje minėta dalelyčių sąauga ne visada tariama neatsiejamai nuo veiksmažodžio kamieno, yra tarsi suaugusi su žodžiu. Kartais po veiksmažodžio kamieno, prieš *-agei*, girdima ilgesnė ar trumpesnė pauzė, pvz.: *āř_agei* (R 2), *dírb_agei* (R 1, R 2), *su-eĩn_agei* (R 1), *kĩš_agei* (R 2), *nėles_agei* (R 2). Pauzė girdima tuomet, kai veiksmažodis yra daugiau nei dviejų skiemenų (daugiaskiemenis) arba kai kamiengalis turi sunkiau ištariamas priebalsių samplaikas *dž, nt, st*, ir tarti visą formą darosi keblu, reikia atsikvėpti, plg.: *(pa)dírb_agei* (R 2), *(nebe)gāĩ_agei* (R 3), *mokytojáj_agei* (R 2), *(iš)nýkst_agei* (R 2), *sédž_agei* (R 2), *(ap)sodín_agei* (R 1), *(ne)supraņt_agei* (R 1).

Dalelyčių sąauga to paties ar kito respondento pasakojime įvairuoja ir gali išvirsti į *-agė* (rečiau) arba *-agi* (kur kas dažniau). Tokia kaita pastebėta respondentų R 3 (ryškiau) ir R 4 kalboje ir gali būti idiolektinis reiškinys. Minėtos dalelytės vartojamos kartu su veiksmažodžiais, pvz.: *(iš)áugagi* (R 3), *bėgagi* (R 4), *dėdagi* (R 3), *dírbagi* (R 3), *dúodagi* (R 3), *gamínagė* (R 1), [naũji žmō.ni.s] *ĩ.ragi* (R 3), *(pa)kelájagi* (R 3), *keņčagi* (R 3), *(pa)kvičėagi* (R 3), *(nusi)nešagi* (R 3), *nuomójagi* (R 1), *(su)organizúojagi* (R 3), *pāsakojagi* (R 3), *(nu)pelójagi* (R 3), *rūpagi* (R 3), *(su)skaičúojagi* (R 3), *smírdžagi* (R 3), *stójagi* (R 3), *(pri)važúojagi* (R 3).

¹⁰ Senesnė forma, tikėtina, **-ogei*. Plg. LKŽ pateikta dalelytė *jogei*, žinoma iš rašytinių raštų.

Dalelytė *-agi*, kaip ir *-agei*, respondento R 3 pasakoma ir skyrium su veiksmožodžiu, pvz.: (*par*)*dúod_agi* (R 3), (*neiš*)*léidž_agi* (R 3), *pá.ded_agi* (R 3), (*nu*)*pāsakoj_agi* (R 3), (*su*)*naudój_agi* (R 3), *zírž_agi* (R 3).

Tarminiuose Dargaičių kaimo šnektos tekstuose aptiktos ne tik veiksmožodžio esamojo laiko 3 asmens, bet ir 1 asmens formos su dalelytėmis *-agei*, *-agi*, pvz.: *rí.ta / sáule nèték / je_u_àš dainúuju_agei laúkè* (R 2), *pàtì susiskáldau_agi / kièk_jau reĩk tu._má.lku.* (R 3), *àš tai_leñdù_agei / mán sarmàtà / nē_č_e_kõ_ródiñ* (R 3).

Pastebėtos ir kelios veiksmožodžio būtojo kartinio laiko formos su dalelyte *-agei*, pasakoma po pauzės, pvz.: *tík pà-eme / spūršì iš_kièma / ir_ìšlèke_agei* (R 2), *i_suléide_agei* [vaistus] (R 2).

Tekstuose yra ir labai įdomi liepiamosios nuosakos forma, kai dalelytė *-agė* vartojama žodžio viduryje, prieš liepiamosios nuosakos 2 asmens priesagą *-k*, pvz.: *ž_u.ragék / čè mātós* (R 2).

Galima būtų manyti, kad respondentų kalboje (idiolekte) dalelyčių samplaika, vartota prie veiksmožodžio, atliko savotišką kaitymo paradigmos išlyginamąją funkciją, gal VAŠ linkusios trumpėti galūnės uždarai kalbinei bendruomenei rodėsi ne visada tinkamos minčiai išsakyti, todėl galimos pakoreguoti.

Jonaitytės pastebėta neaiškios darybos dalelytė *-agei* per daugiau nei penkiasdešimt metų (nuo 1960-ųjų) Dargaičiuose įsigalėjo, o *-agi* ir *-agė* vartojimas prie veiksmožodžių sumenko.

Verta prisiminti aukščiau cituotą Grinaveckienės pastebėjimą apie dalelytės *-ai* vartojimą prie kaitomų ir nekaitomų kalbos dalių. Dargaičių punkto tarminiuose tekstuose pasitaiko dalelytės *-agei* vartojimo su kaitomomis kalbos dalimis, pavyzdžiui, būdvardžiu ir įvardžiu, atvejų, pgl.: *gèragei žmōni.s* (geri žmonės) (R 2); *o_ *dārgaičiuose / tik_mú-su._agei / víena kārve* (R 1)¹¹. Respondentai dalelytę *-agei* vartoja ir surieveksmiu, net kitomis *da*, *tikt* dalelytėmis, pvz.: *kaĩp_agei tu_búrsi lú.dininku?* (R 2), *kai_kæũla da_paršúojés / anà prí.gul_da_agei* [paršiukus] (R 2), *señæũ dā / dā_agei nebú.dava gèlžiès* (R 2), *tiktagei tuos_vaikùs nebeskaũdi.f* [elgiasi taip, kad vaikų neskaudintų] (R 3).

Tokių pavyzdžių aptinkame ir minėtame Jasiūnaitės kūrinyje, pgl.: *Viena, a girdėjai, kaip nendrelė ant vėjo* (105), *Bagočiai, a girdėjai* (115), *Juk kur partijos, ten ir pjūtynės, a girdėjai* (118), *Tai kodėl, a girdėjai?* (125).

Dialektologai yra pastebėję, kad veiksmožodžio vaizdingumas gali sudaryti sąlygas rasti šalia dalelytei, sustiprinančiai veiksmožodžio emocinį krūvį. Kalbamosios temos, kurios išvardytos straipsnio pradžioje, emociškai nėra

¹¹ Apie prie įvardžių priaugusią *-ai* ir įvardžių *ašai, jinai* ir pan. vartojimą žemaičiuose plačiau žr. Arumaa 1933: 19–21. Jonaitytė tokių formų, aptiktų ir vartojamų apie Šakyną, nesieja su formantu *-ai*. Plačiau žr.: Jonaitytė 1964, 165–177.

išskirtinės, bet respondentų pasakojimuose neišvengta vaizdingų veiksmažodžių, ypač pasakojant apie gydytojus, palaidą šiandienos visuomenės gyvenimo būdą, sunkų darbą užsienyje ir pan. Prie vaizdingųjų veiksmažodžių galėtume skirti (*apsi*)*džiaugti*, *kęsti*, *kolioti*, *mauti* [bėgti, sprukti], *smirdėti*, (*pa*)*smirsti*, *zirzti* su dalelyčių sąauga *-agei* (*-agi*). Visi kiti veiksmažodžiai emociškai neutralūs, pvz.: *duoti*, *imti*, *nešti*, *parduoti*, *važiuoti*, *vesti* ir pan. Galima būtų manyti, kad Dargaičiuose *-agei* vartojama ir kaip emfatinė dalelyčių sąauga, ir kaip modifikuojamoji dalelyčių sąauga, „kurios tikslina bei įvairiai modifikuoja žodžių, jų grupių, sakinių reikšmes“ (Valeckienė 1988: 190).

Aprašytas reiškiny, kaip pastebėjo Jonaitytė, buvęs plačiau vartotas, nes R 1, gimęs ir augęs 10 km nuo Dargaičių, netoli Šakynos, kalba nesiskiria nuo R 2, gimusio ir užaugusio Dargaičiuose¹². Apie šio reiškinių paplitimą Šakynos apylinkėse disertacijoje rašė ir Jonaitytė.

Įdomus ir R 4 požiūris į vietos kalbą. R 4 susituokęs su Dargaičių kaimo gyventoja ir atvykęs iš Skilvionių, Jonišio r., kuris priklauso tai pačiai šiauliškių patarnei, bet Jonišio šnektai (Jšpt 2001: 13), iš karto pastebėjo kalbinį reiškinį, kuris jo ausiai buvęs labai išskirtinis:

pàskuĩ pas_juõs ì.rà / àš kol_ì.pràtaũ / jiẽ kõ_nors kal'b / kal'b / paskuĩ / nu_pàskuĩ ìrà tóks priẽžodis / gál_ne_priẽžodis / tóks.../ tòke galũ-ne. pri_deda prẽ_kiekviẽna veiksmãžodže / nepastebėjot? / pãvi_ždžũi / paklãusi / nu_kur_nórs.. / kuĩ *pẽtras ì.rà / anẽ? / dírbagi / sã-ko / dírbagi / ne_dírb / ar_dařbẽ / dírbagi / nu_dírb_agi / pastóvei / žũrũ (R 4).

Šį reiškinį galima būtų sieti su idiolektu. Mat respondentai patys pastebėjo, kad Dargaičių kaimas išskirtinis:

*če_gìmiñũ. gìmines kaškaip eĩn (R 3), kaip_ir negiminaičei / bet_su_eĩdava i_gìmiñũ. lizda. (R 3), *dãrgaičei / ta(i)_ì.rà gimináičũ. káimas (R 5), čẽ nu_tėvũ. kàs išlĩ.ke. [apie dalelyčių *-agei*, *-agẽ*, *-agi* vartojimą prie veiksmažodžių] (R 4).*

Idiolektą suvokiant tradiciškai, kaip socialinį, teritorinį, psichologinį kalbos ypatumą (Gaivenis, Keinys 1990: 81), galima būtų sakyti, kad leksika geriausiai atspindi asmens psichologinį ir kalbinį portretą, o jos vartojimo sistemą susikuria patys lokalsios kalbos atstovai. Ir ji susijusi ne tik su asmens kalbos

¹² LKI Tarmių archyve buvo tikrinti ekspedicijų Gruzdžių seniūnijoje šnektos rankraščiai. Studentės Ruškytė ir Andrijaitytė lankėsi punkte Nr. 73a ir užrašė kelias pasakas iš Gruzdžių (1 ir 2 sąsiuviniai Nr. 583). Pastebėta tik tai, kad postpozicinė dalelytė *gi* respondentų vartojama ir su veiksmažodžiais, ir kaip sakinius jungiantis jungtukas, ir kaip emfatinė dalelytė (*Gi kas buves, kas ne, bo vargs tai vargs*).

Šakynos apylinkės tyrusi Jonaitytė, aprašydama dalelytes, pirmiausia mini *gi* vartojimą (Jonaitytė 1962: 15).

formos ir turinio bet ir prasmės lygmenimis (Vulas 1977: 13, Žalkauskaitė 2011: 151–152).

Minėtas lokalusis kalbinis reiškinys laikui bėgant išnyks, nes jau ir dabar pastebimas sutrumpėjusių VAŠ formų vartojimas *ein, išein, valda* (valdo) pagreičiui su straipsnyje aptartosiomis.

Kyla klausimas, kada šis reiškinys galėjo susiformuoti. Tikėtina, kad tai įvyko XVIII a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje. Anot Jonaitytės, „žemaičiai tiriamąją Šakynos tarmę yra paveikę daug stipriau, negu ta tarmė žemaičius. Taip vyko galbūt todėl, kad žemaičių tarmių plotas yra didesnis ir kompaktiškas, o vakarų aukštaičių plotas čia driekiasi tikrai neplačia juosta, o tuoj už Šiaulių ir ta pati beveik nutrūksta. Vadinasi, tiriamoji tarmė drauge su vienintele gretima šiaurės vakarų aukštaičių Šiaulių tarme yra savotiškai izoliuota nuo kitų tos pačios grupės tarmių. O Šiaulių tarmė, būdama tokia pat pereinamoji kaip ir Šakynos, gretimų žemaičių tarmių įtaką nedaug tepadėjo sulaikyti. Be to, žemaičių įtakai plisti padėjo ir administracinis bei bažnytinis tarmės ploto suskirstymas, ir dėl to didesnis gyventojų bendravimas su žemaičiais“ (Jonaitytė 1964: 175).

Kodėl šis reiškinys neišnyko, galima tik spėlioti. Viena išorinė priežastis, atrodo, būsianti kaimo neišsiskirstymas vienkiemiais. Tai leido bendruomenei natūraliai, prigimtinio būdu iš kartos į kartą perteiktą kalbinę raišką išsaugoti, nors ir Dargaičiams, kaip ir kitų punktų kalbinei raidai, daug įtakos turėjo istorinės pervartos ir okupacinis periodas (*XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas* 2014: 200–2005). Beje, asmens ir kalbinės bendruomenės išsamių kalbinių tyrimų Lietuvoje kaip ir nėra, todėl tokio kalbinio reiškinio, gyvuojančio daugiau nei 90 metų, priežastys yra plačiau ir nuosekliau tirtinos, pasitelkiant aplinkinių punktų tarminius įrašus. Neatmestina ir tai, kad šis kalbinis reiškinys gali būti susijęs ir su kalbos ritmo dalykais, ir su kalbančiojo stiliaus dalykais, ir su idiolektu.

IŠVADOS

2013 m. kalbiniame LKA punkte Nr. 73 (Dargaičiai) įrašytuose tarminiuose tekstuose aptiktos asmenuojamų (veiksmažodžio pagrindinių formų ir kaitymo paradigmos formų), linksniuojamų (būdvardžių, įvardžių) ir nekaitomų (dalelytės) kalbos dalių formos su dalelyčių sąauga *-agei, -agė, -agi*, kurios tariamos be pauzės ir su pauze. Tokių formų tekstuose respondentai pavartojo per 280 (skaičiuotos buvo ir pasikartojančios formos). Maždaug kas dešimtas–dvyliktas veiksmažodis buvo pasakomas su dalelyčių sąauga.

Šis lokalusis reiškiny sietinas su šnektų sąveika. Dėl žemaičių (ŠŽT ir PŽV) ir aukštaičių (VAŠ) tarmių kontaktų (ypač galūnių trumpinimo proceso) kalbančiajam galėjo formuotis kalbinio netikrumo jausmas: trumpoji veiksmažodžio forma galėjo atrodyti tinkamai neatliekanti savo kalbinės raiškos funkcijos. Nėra atmestina mintis, kad *-agei*, *-agi*, *-agė* vartojimas yra susijęs ir su sakinio ritmika. Tai paremia pavyzdžiai iš grožinės literatūros, kurios kūrėjas puikiai moka tarmiškai ir tarmines lytis natūraliai perkelia į grožinį tekstą.

Susiformavęs idiolektinis, lokalusis kalbos reiškiny atsirado, tikėtina, XVI-II a. pabaigoje ar XIX a. pradžioje. Lokalinis vartojamų formų prestižas vienijo kalbinę bendruomenę, sudarė kalbinio saugumo jausmą. Mat istoriškai ir kultūriškai žiūrint, susiformavusiam kalbiniam reiškiniui sąlygos išsilaikyti galėjo būti režinis kaimas. Neišsiskirstymas į vienkiemius, uždaroji bendruomenė palaikė ir uždarąją kalbinę sistemą. Respondentai, iki šiol vartojantys veiksmažodžio (ir kitų kalbos dalių) formas su *-agei*, *-agė*, *-agi* jau daugiau nei devyniasdešimt metų, ima skirti kalbinį kodą: su svetimaisiais kalbama be minėtų formų, tik įsišnekus ir psichologiškai peržengus savas / svetimas ribą, jos pradeda natūraliai rasti kalboje. Šis kalbinis reiškiny yra nykstantis, nes jaunesnės kartos vietos gyventojai dėl bendrinės kalbos įtakos ir gyventojų kaitos (atsikėlėlių iš kitų VAŠ plotų) nebevartoja *-agei*, *-agi*, *-agė* emfatiinių (modifikuojamųjų) dalelyčių su veiksmažodžiu ir kitomis kalbos dalimis.

PRIEDAI

1 LENTELĖ. Dargaičių šnektos įrašų esamojo laiko 3 a. veiksmažodžiai su *-agei*

<i>-agei</i> (tariama be pauzės)	<i>-agei</i> (tariama su pauze)
<p>(ne-, nebe- už-) <i>dirbagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>kalbagei</i> (R 3), <i>šviečagei</i> (R 1), <i>pučagei</i> (R 3), <i>duodagei</i> (R 1, R 2), (į-) <i>vedagei</i> (R 1, R 3), (į-) <i>dedagei</i> R 2, <i>verdagei</i> (R 2), <i>riedagei</i> (R 2), (į) <i>lendagei</i> (R 2), (at-) <i>važiuojagei</i> (R 1, R 3), (ap-) <i>sėjagei</i> (R 2), <i>važinėjagei</i> (R 2), <i>nuomojagei</i> (R 2), <i>finansuojagei</i> (R 3), <i>prekiaujagei</i> (R 3), <i>koliojagei</i> (R 3), <i>augagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>baigagei</i> (ardyti pastatus) (R 2), <i>sergagei</i> (R 2, R 3), <i>bėgagei</i> (R 3), <i>traukagei</i> (R 2), <i>renkagei</i> (R 2), <i>šnekagei</i> (R 2, R 3)), <i>lėkagei</i> (R 2), <i>prasisukagei</i> (R 3), (už) <i>mokagei</i> (R 3), <i>tinkagei</i> (R 3), <i>tuŕagei</i> (R 3), (nesi) <i>kelagei</i> [apie Žolinės atlaidus] (R 2), <i>išbalagei</i> (R 3), (atsi-, pri-, užsi-) (j) <i>imagei</i> (R 1, R 2), (ne-, nepa-) <i>reňagei</i> (R 2, R 3), <i>šutinagei</i> (R 1), (at-, iš-, ne-, par-, pri-, su(v)-) <i>einagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>gyvenagei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>auginagei</i> (R 2), <i>dušinagei</i> (R 2), (ne) <i>lynagei</i> (R 2), <i>vađinagei</i> (R 2), (nu) <i>raunagei</i> (R 2), (užsi-) <i>auginagei</i> (R 2, R 3), <i>minagei</i> (R 2), <i>būnagei</i> (R 3), <i>gyvenagei</i> (R 3), <i>būnagei</i> (R 3), <i>gaunagei</i> (R 3), <i>maunagei</i> (bėgti, sprukti, R 3), <i>verpagei</i> (R 2), <i>rūpagei</i> (R 3), <i>kepagei</i> (R 3), (ne-) <i>tuŕagei</i> (R 1, R 3), (iš) <i>aŕagei</i> (R 2), <i>noŕagei</i> (R 3), (atsi) <i>kuŕagei</i> (R 3), (atsi-, pra-, pri-) <i>geŕagei</i> (R 3), <i>mėkstagei</i> (R 3), <i>rišagei</i> (R 1), (pa) <i>ruošagei</i> (R 3), <i>prašagei</i> (R 3), <i>juntagei</i> (R 1), <i>mirštagei</i> (R 3), (atsi) <i>bostagei</i> (R 3), <i>varkstagei</i> (R 3), (pa) <i>virtagei</i> (R 3), <i>stoūagei</i> (R 2), (at-, iš(si)-), nu- <i>vežagei</i> (R 1, R 3), <i>smirdžagei</i> (R 1), <i>nebespaudžagei</i> (R 1), <i>negirdžagei</i> (R 3), (neap-) (ne) <i>leidžagei</i> (R 3).</p>	<p>(ne-, pa-, už-) <i>dirb agei</i> (R 1, R 2), (nebe-, su-) <i>ded agei</i> (R 2), (ne-, par-) <i>duod agei</i> (R 1), (atsi-, ne-) <i>rand agei</i> (R 2), (at-, nu-, pri-) <i>važiuoj agei</i> (R 1, R 2, R 3), <i>važinėj agei</i> (R 2), <i>mokytojauj agei</i> (R 2), <i>nusijoj agei</i> (R 2), <i>sėj agei</i> (R 2), (iš) <i>rušiuoj agei</i> (R 2), (nebeatsi) <i>skrepliuoj agei</i> (R 3), <i>serg agei</i> (R 3), <i>trauk agei</i> (R 2), <i>renk agei</i> (R 2), <i>šnek agei</i> (R 2), (nebe-) <i>reik agei</i> (R 3), (nu) <i>kuł agei</i> (R 2), (nebe) <i>gal agei</i> (R 3), <i>kalb agei</i> (R 3), (pri(j)) <i>im agei</i> (R 1, R 2), (ne) <i>reň agei</i> (R 2), (at-, iš-, ne-, su-) <i>ein agei</i> (R 1, R 2), (pri) <i>min agei</i> [apie gyvulių mėšlą] (R 2), (su) <i>džiūn agei</i> (R 2), <i>gyven agei</i> (R 1, R 2), <i>gaun agei</i> (R 1), <i>spausdin agei</i> (R 1), [nieks] (neiš) <i>ein agei</i> [apie vyno gamybą] (R 1), (ap) <i>sodin agei</i> (R 1), <i>gaun agei</i> (R 1), (pa) <i>būn agei</i> (R 2), <i>gyven agei</i> [kregždutės] (R 2), (ap) <i>siūn agei</i> (R 2), (su) <i>gadin agei</i> (R 2), (nebeiš-) <i>per agei</i> (R 2), <i>aŕ agei</i> (R 2), <i>šeŕ agei</i> (katinus) (R 2), (ne-) <i>tuŕ agei</i> (R 1, R 2), (iš) <i>nykst agei</i> (R 2), (pri) <i>prant agei</i> (R 2), <i>žiūr agei</i> (R 3), (ne) <i>les agei</i> (R 2), (ne) <i>kas agei</i> [apie vištas] (R 2), <i>kiš agei</i> (R 2), (pra) <i>neš agei</i> (R 2), (neatsi) <i>neš agei</i> (R 2), (pri) <i>kiš agei</i> (R 2), (ne) <i>suprant agei</i> (R 1), <i>įprant agei</i> (R 2), <i>tįst agei</i> (R 2), <i>trūkst agei</i> (R 2), <i>stoū agei</i> (R 2), (at-, iš-) <i>vež agei</i> (R 1, R 2), <i>mėlž agei</i> (R 2), <i>sužeidž agei</i> (R 1), <i>sėdž agei</i> (R 2).</p>

2 LENTELĖ. Dargaičių šnektos esamojo laiko 3 a. veiksmažodžiai su *-agė* ir *-agi*

<i>-agė</i>	<i>-agi</i> (tariama be pauzės)	<i>-agi</i> (tariama su pauze)
<i>gaminagė</i> (R 1), <i>patirėgė</i> (R 3),	<i>dirbagi</i> (R 3), <i>keičėgi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>kviečėgi</i> (R 3), (<i>par-</i>) <i>duodagi</i> (R 3), <i>dedagi</i> (R 3), (<i>nebe</i>) <i>judagi</i> (R 3), <i>nořagi</i> (R 3), <i>nuomojagi</i> (R 1), (<i>neiš</i>) <i>einagi</i> (R 3), (<i>at-</i> , <i>pri-</i> , <i>su-</i>) <i>važiuojagi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>keliaujagi</i> (R 3), (<i>su</i>) <i>skaičiuojagi</i> (R 3), (<i>nu</i>) <i>pelyjagi</i> (R 3), <i>pasakojagi</i> (R 3), (<i>su</i>) <i>organizuojagi</i> (R 3), <i>stojagi</i> (R 3), (<i>nesi</i>) <i>ginčijagi</i> (R 3), <i>atostogaujagi</i> (R 4), <i>šarvojagi</i> (R 4), (<i>apsi</i>) <i>džiauėgi</i> (R 3), (<i>par</i>) <i>bėgagi</i> (R 3), (<i>iš-</i> , <i>nebe-</i>) <i>augagi</i> (R 3), <i>bėgagi</i> (R 4), (<i>nebe-</i>) <i>reikagi</i> (R 3), (<i>pra-</i>) <i>lėkagi</i> [pravažiuoja greitai] (R 3), (<i>pa</i>) <i>tinkagi</i> (R 3), <i>reikagi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>šnekagi</i> (R 3), <i>šaukagi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>šaukagi</i> (R 3), (<i>neatsi</i>) <i>tinkagi</i> (R 3), (<i>iš</i>) <i>traukagi</i> (R 3), (<i>nebeapsi</i>) <i>mokagi</i> (R 3), (<i>nenu</i>) <i>perkagi</i> (R 3), (<i>nebeati</i>) <i>tinkagi</i> (R 3), (<i>nebe-</i>) <i>galagi</i> (R 3), (<i>iš</i>) <i>balagi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>gaiłagi</i> (R 3), (<i>atsi</i>)(<i>i</i>) <i>magi</i> (R 3), <i>gyvenagi</i> (R 3), <i>suprantagi</i> (R 3), <i>auginagi</i> (R 3), (<i>at-</i> , <i>iš-</i> , <i>nu-</i> , <i>pa-</i> , <i>pra-</i> , <i>pri-</i>) <i>einagi</i> (R 3, R 4), (<i>pri</i>) <i>kabinagi</i> (R 3), <i>būnagi</i> (R 3, R 4), <i>gyvenagi</i> (R 3), <i>kilnagi</i> (R 4), (<i>pa</i>) <i>kvimpagi</i> (R 3), <i>rūpagi</i> (R 3), <i>nořagi</i> (R 3), <i>tuřagi</i> (R 3), (<i>pri</i>) <i>žiūrėgi</i> (R 3), <i>giřagi</i> (R 3), <i>tuřagi</i> (R 3), (<i>ne</i>) <i>nořagi</i> (R 3), <i>įragi</i> (R 3), <i>mėkstagi</i> (R 3), (<i>nusi</i>) <i>nešagi</i> (R 3), (<i>nu</i>) <i>slinkstagi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>smirstagi</i> (R 3), (<i>už</i>) <i>mokėėgi</i> (R 3), (<i>at-</i> , <i>su-</i>) <i>vežagi</i> (R 3), <i>smirdėgi</i> (R 3).	(<i>pa</i>) <i>dedagi</i> (R 3), (<i>par</i>) <i>duodagi</i> (R 3), (<i>pra</i>) <i>važiuojagi</i> (R 3), (<i>u</i>) <i>kininkaujagi</i> (R 3), (<i>su</i>) <i>naudojagi</i> (R 3), (<i>nu</i>) <i>pasakojagi</i> (R 3), <i>vedžiojagi</i> (R 3), <i>sirguliuojagi</i> (R 4), (<i>ne</i>) <i>gaiłagi</i> (R 3), <i>būnagi</i> (R 3), (<i>at-</i> , <i>neiš-</i>) <i>einagi</i> (R 3), (<i>pa</i>) <i>senstagi</i> (R 3), (<i>atsi</i>) <i>bostagi</i> (R 4), <i>zirzagi</i> (R 3), (<i>neiš</i>) <i>leidėgi</i> (R 3), (<i>išsi</i>) <i>šluojagi</i> (R 3).

LITERATŪRA

- Arumaa Peeter 1933: *Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina*. Tartu.
- Gaivenis Kazimieras, Stasys Keinys 1990: *Kalbtyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Girdenis Aleksas 2000: *Kalbtyros darbai 2*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Grinaveckienė Elena 1960: Tarmių medžiagos rinkimas *Lietuvių kalbos atlasui*. – *Lietuvių kalbtyros klausimai* 3, 191–205.
- Grinaveckienė Elena 1962: Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (iš 1961 metų dialektologinių ekspedicijų). – *Lietuvių kalbtyros klausimai* 5, 147–169.
- Jasiūnaitė Stasė 1986: *Gyvenimo apysaka*. Vilnius: Vaga.
- Jonaitytė Aldona 1960: Šakynos tarmės žodžio galo vokalizmas. – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A. 1(8), 151–162.
- Jonaitytė Aldona 1962: *Šakynos tarmė* (rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje, F 76–360).
- Jonaitytė Aldona 1964: Žemaitiškos morfologinės ypatybės Šakynos tarmėje. – *Lietuvių kalbtyros klausimai. Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida*, 165–177.
- Jšpt – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, sud. Nerija Bartkutė, Rasa Dumčiūtė, Aušra Kaikarytė, Lina Kazlauskaitė, Janina Švambarytė (ats. red.). Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm., 2001.
- LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika 2*, vyr. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1971.
- Lktch – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, mokslinė red. Laima Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
- Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vaš – *Vakarų aukštaičiai šiauliškiai*, sud. Rūta Kazlauskaitė, Lionė Lapinskienė, Rima Bacevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- Vitkauskas Vytautas 2001: *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*. Vilnius: Žara.
- Vulas S. M. 1977: *Teoretinės ir metodinės voprosy kriminalističeskogo issledovaniya pismennoj reči*. Moskva.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai), sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 2014.

Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Žalkauskaitė Gintarė 2011: Idiolekto požymiai elektroninių laiškų leksikoje. – *Kalbotyra* 63(3), 149–164.

Ионайтите А. 1962: *Шакинский говор*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Вильнюс.

Peculiar Linguistic Phenomenon in the Area of Šiauliškiai (According to Data of Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language)

SUMMARY

The author discusses a peculiar surviving local phenomenon of dialectal language recorded in the course of fieldwork carried out in 2013. 5 local oldest-generation respondents from Dargaičiai Village (Šiauliai District Gruzdžiai Eldership) were interviewed by the author in Point No. 73 of the Atlas of the Lithuanian Language (ALL): 3 women (R2 (1923), R3 (1947), R5 (1953)) and 2 men (R1 (1926), R4 (1951)). Over ten hours of dialectal text were recorded.

Dargaičiai belongs to the Western Aukštaitian subdialect of Šiauliškiai (VAŠ) which linguists consider a boundary or transitional dialect between western and eastern dialects (Samogitian and Aukštaitian). The linguistic point of Dargaičiai is dominated by the distinctive features of the Šiauliškiai subdialect: retained nasal vowels *a*, *ę* and diphthongs *an*, *am*, *en*, *em*; the stress is consistently retracted from the ending.

Dialectologist Elena Grinaveckienė, who analysed the environs of Gruzdžiai belonging to VAŠ, and Aldona Jonaitytė, who collected the material in the environs of Šakyna (VAŠ) around the 1940s–1950s, paid special attention to the use of particles with the third person present and past iterative forms. Vytautas Vitkauskas also wrote about it.

Having scrutinized the dialectal records of Dargaičiai Village, the author discovered the principal forms of the verb and the forms of the conjugation paradigm with the particle combination *-agei* and its variants *-agė*, *-agi* which are pronounced with the verb with a pause and without it, e.g.: *pašokĭ_agei* (R 1), *lendu_agei* (R 3), *vežagei* (R 1, R 2), *gaun_agei*

(R 1), mėkstagi (R 3), *atsibost_agi* (R 4), *gaminagė* (R 1), *išlėkė_agei* (R 1), etc. The respondents used over 280 of such forms in the texts (repetitive forms were included as well).

This local phenomenon is associated with the interaction of subdialects. The contacts between Samogitian and Aukštaitian dialects and the process of shortening of endings could have given rise to an idiolect, a local linguistic phenomenon, which have possibly originated at the end of the 18th century or in the beginning of the 19th century. The local prestige of morphological forms united the linguistic community and created the sense of linguistic security. In fact, from a historical and cultural perspective, the so called strip village (Lith. *rėžinis kaimas*) could have been the decisive factor for the linguistic phenomenon to survive. A non-division into isolated farmsteads and a self-contained community also maintained a closed linguistic system. The respondents who have been using the verbal forms including *-agei*, *-agė*, *-agi* for over ninety years separate between the linguistic codes: they omit the aforementioned forms when speaking to strangers; they are naturally included in the language as the speakers get into the conversation and cross the psychological familiar / unfamiliar boundary.

Įteikta 2015 m. spalio 10 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

janinasvambaryte@zebra.lt

ANITRA ROZE

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Pētniecības jomas: leksikogrāfija, leksikoloģija, onomastika.

FRIZĒTAVU NOSAUKUMI LATVIJĀ: SEMANTISKAIS ASPEKTS

Kirpykļu pavadinimai Latvijoje:
semantinis aspekts

ANOTĀCIJA

Līdzās citai vizuālai informācijai nozīmīgu pilsētas vides daļu veido veikalu, kafejnīcu, izklaides vietu, kā arī dažādus sadzīves pakalpojumus sniedošu uzņēmumu nosaukumi (resp., ergonīmi), kurus redzam pilsētas telpā. Šie nosaukumi, kurus lielākoties motivē attiecīgā uzņēmuma īpašnieka radošā doma, asociatīvā uztvere vai kādi teksta receptientam nezināmi iemesli, veido specifisku lingvistiskās ainavas apakšsistēmu.

Rakstā galvenā uzmanība pievērsta frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem – gan to onomastiskajai (resp., simboliskajai), gan nomenklatūras daļai, kā arī nosaukumu iespējamai motivācijai, mēģinot noteikt, kādi kritēriji raksturīgi šīs ergonīmu grupas nosaukumu veidošanai un kuras no šīs grupas nosaukumu iezīmēm ir vispopulārākās un izplatītākās. Pētījums veikts, balstoties uz 806 interneta biznesa katalogā *www.1188.lv* un 1127 interneta uzņēmumu katalogā *www.zl.lv* atrodamo Latvijas frizētavu un skaistumkopšanas salonu simbolisko un nomenklatūrisko (resp., tādu, ko veido nomenklatūras vārds) nosaukumu, kā arī atsevišķu autore pašas fiksēto nosaukumu ekscerptu apkopojuma. Nosaukumi iedalīti trīs lielākās grupās – latviešu valodā veidotie nosaukumi, angļu valodā veidotie nosaukumi un nenosakāmā valodā veidotie nosaukumi. Katra no grupām sīkāk iedalīta apakšgrupās.

ATSLĒGVĀRDI: onomastika, semantika, ergonīmi, frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumi, Latvija.

ANNOTATION

In addition to other types of visual information, the names of various shops, cafés, and entertainment or utility services (ergonyms) constitute a significant part of the city

landscape. The names, which are often motivated by the creativity and associative thinking of the owners of these establishments or by some obscure factors, together create a typical subsystem of linguistic view.

The article mainly focuses on the names of hairdressers and beauty parlours – both the onomastic and nomenclature components of these names, as well as the motivation behind these ergonyms. An attempt is made to find out which types are most popular.

The material used for this research is comprised of 1,933 names of hair salons and beauty parlours which were gathered from the online directories *www.1188.lv* and *www.zl.lv*. Some names were observed directly. They are classified into three groups – names in Latvian, English, and in an indefinable language. Each of these groups is then further analysed.

KEYWORDS: onomastics, semantics, ergonyms, names of hair salons and beauty parlours, Latvia.

Līdzās reklāmām, afišām, uzrakstiem, kas vēsta par iestāžu darba laiku u. tml. vizuālai informācijai nozīmīgu pilsētas vides daļu veido veikalu, kafējnicu, izklaides vietu, kā arī dažādus sadzīves pakalpojumus sniedošu uzņēmumu nosaukumi (resp., ergonīmi), kurus redzam uz izkārtnēm, skatlogos, uz stendiem pilsētas telpā u. tml. vietās. Šie nosaukumi, kurus lielākoties motivē attiecīgā uzņēmuma īpašnieka radošā doma, asociatīvā uztvere vai kādi teksta recipientam nezināmi iemesli, veido specifisku lingvistiskās ainavas apakšsistēmu. Pat tad, ja tie neizceļas ar īpašu oriģinalitāti un pieskaitāmi triviālajiem jeb ordinārajiem (Balode, Bušs 2014: 20), ne vienmēr ir iespējams izsekot līdz nosaukuma rašanās motīvam, resp., iemeslam, kas ir attiecīgā nosaukuma rašanās pamatā. Tomēr, aplūkojot kādu nosaukumu grupu detalizētāk, varam pamanīt un nošķirt apelatīvus, antroponīmus, toponīmus vai vēl citas leksikas grupas, kas tiek izmantotas nosaukumu simboliskajā daļā, kā arī konstatēt, kura no šīm leksikas grupām biežāk lietota tā vai cita profila uzņēmumu identificēšanai.

Pirms pievērsties ergonīmu, konkrēti – noteiktas ergonīmu grupas, resp., frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumu, semantiskajai analīzei, nepieciešams aplūkot šī jēdziena definīciju, jo ar termina „ergonīms” izpratni saistītas vairākas problēmas.

Latviešu lingvistiskajā literatūrā par ergonīmiem tradicionāli tiek uzlūkoti īpašvārdi, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību (organizāciju, uzņēmumu, iestādi u. tml.) (sk. VPSV 2007: 109). Krievu valodniecībā ergonīms definēts kā onīma paveids, īpašvārds, kas arī nosauc komerciālas, lietišķas cilvēku apvienības, t. sk. biedrības, organizācijas, iestādes, korporācijas, uzņēmumus, apvienības, institūcijas, pulciņus (Подольская 1988: 151). Līdzīgu ainu varam vērot angļu valodā publicētajā valodnieciskajā literatūrā,

kur galvenā pētnieku uzmanība pievērsta noteiktu nozaru, konkrēta veida uzņēmumu, pamatā veikalu, kafejnīcu, frizētavu, nosaukumiem. Šo nosaukumu apzīmēšanai gan netiek izmantots termins *eronīms*, bet tiek lietoti tādi jēdzieni kā *commercial names* ‘komernosaukumi’ un *company names* ‘uzņēmumu nosaukumi’ (skat. Bergien, Kremer, Zilg 2010; Bergien 2009: 7; savā ziņā līdzīgs ir Ojāra Buša lietotais uzņēmumu un preču apzīmētājs *ekonomonīmi*; skat. Bušs 2013: 50). Savukārt vācu lingvistikā, kur par ergonīmiem tāpat uzlūkoti dažādu cilvēku apvienību nosaukumi, līdzteus šiem ergonīmos tiek iekļauti arī preču nosaukumi, periodisko izdevumu un daiļliteratūras izdevumu nosaukumi, kā arī gandrīz jebkuru cita veida autordarbu, t. sk. publiskās informācijas līdzekļu veidoto raidījumu, mākslas darbu u. tml. nosaukumi (sk., piem., Bauer 1985).

Jeļena Butakova (Елена Бутакова), kura pētījusi ergonīmu lingvistisko kreativitāti, uzskata – lai izceltu kādu nosaukumu pilsētas izkārtņu daudzveidībā, piešķirtu tam izteiksmību, padarītu to pievilcīgu un estētisku, nepietiek ar tradicionālo lingvistisko vārddarināšanas līdzekļu izmantošanu, nosaukumu autori šī mērķa sasniegšanai iesaista formālos un semantiskos valodas līdzekļus, grafiskos elementus, izcēlumus, ekstralingvistiskus un paralingvistiskus līdzekļus u. tml. (Бутакова 2013: 146).

Tā kā ergonīma uzdevums, pirmkārt, ir signalizēt un informēt par to, ko ražo, pārdod vai piedāvā konkrētais uzņēmums un, otrkārt, pildīt nominatīvo, informatīvo, reklāmas, estētisko, memoriālo un īpašumtiesību aizsardzības funkciju (Хисамов 2012; Sjöblom 2008: 351), resp., piešķirt nosaukamajam objektam individuālu vārdu un piesaistīt tam uzmanību (Шакирова 2012), ir svarīgi, lai tas būtu unikāls, prātā paliekošs un radītu pozitīvas asociācijas. Ņemot vērā pilsētvides informatīvās telpas pārbagātību, šis uzdevums ir samērā grūti realizējams. Kā secināts kādā pētījumā, lielāks izmantojuma potenciāls ir tādiem ergonīmiem, kas pilda gan reklāmas, gan informatīvo funkciju (Хисамов 2012).

Atbilstoša nosaukuma meklējumos uzņēmējs var iet divus ceļus: izvēlēties nosaukumu, kas tieši norāda uz pārdodamo preci, piedāvāto pakalpojumu, ir ar to cieši saistīts, vai arī dot priekšroku abstraktam nosaukumam, kas ir asociatīvi saistīts ar uzņēmuma darbības jomu (skat. Шакирова 2012). Līdztekus šiem pastāv arī trešais ceļš, ko reprezentē nosaukumi, kuri ne tieši, ne asociatīvi nav saistīti ar uzņēmuma darbības jomu (vai vismaz šī saikne lietotājam nav uztverama).

Tāpat nevar neņemt vērā faktu, ka attiecībā uz nosaukumiem pastāv sava veida modes tendences, kuras regulāri mainās (Крюкова 2008). Iespējams, ka daļa nosaukumu izvēlēta, tieši sekojot kādai no šīm tendencēm vai arī sava veida tradīcijai. Tā, piemēram, ir izpētīts, ka to uzņēmumu īpašnieki, kuri darbojas skaistumkopšanas, ēdināšanas, izklaides un atpūtas jomā, ar savu ergonīmu

potenciālajam klientam cenšas nodot kādu īpašu stāstu par uzņēmumu, tā īpašnieku, piedāvājuma kvalitāti, vēsturi, darbības principiem, vadmotīvu, atrašanās vietu (Pošeiko 2014: 191). Pastāv arī zināma tradīcija attiecībā uz ergonomos iekļaujamo īpašvārdu, īpaši antroponīmu izvēli (par to skat. turpmāk).

Šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem Latvijā – gan to onomastiskajai (resp., simboliskajai), gan nomenklatūras daļai, kā arī nosaukumu iespējamai motivācijai, mēģinot noteikt, kādi kritēriji raksturīgi tieši šīs ergonīmu grupas nosaukumiem un kuri no tiem ir vispopulārākie un izplatītākie.

Nosaukumi, kuri tieši vai asociatīvi saistīti ar uzņēmuma darbības jomu, pētījumos par uzņēmumu un iestāžu nosaukumiem dēvēti par motivētiem, savukārt nosaukumi, kuri nekādā veidā nenorāda uz uzņēmuma darbības jomu, par nemotivētiem (Laugale, Šulce 2012: 31–34; Хисамов 2012). Pēc autores ieskata, kaut arī dažreiz motivāciju ir grūti vai pat neiespējami noteikt, pilnīgi nemotivēti šie nosaukumi tomēr nav, tāpēc konkrētajā pētījumā pirmie dēvēti par pamatfunkcijas motivētiem, bet otrie – par citu apstākļu motivētiem.

Pētījums veikts, balstoties uz 806 interneta biznesa katalogā *www.1188.lv* un 1127 interneta uzņēmumu katalogā *www.zl.lv* atrodamo Latvijas frizētavu un skaistumkopšanas salonu simbolisko un nomenklatūrisko (resp., nosaukumi, ko veido nomenklatūras vārds) nosaukumu, kā arī atsevišķu autores pašas fiksēto nosaukumu ekscerptu apkopojuma.

Konstatētie skaistumkopšanas salonu un frizētavu onomastiskie nosaukumi iedalīti trīs lielākās grupās – latviešu valodā veidotie nosaukumi, angļu valodā veidotie nosaukumi un nenosakāmā valodā veidotie nosaukumi. Katra no grupām sīkāk iedalīta apakšgrupās.

LATVIEŠU VALODĀ VEIDOTIE ONOMASTISKIE FRIZĒTAVU UN SKAISTUMKOPŠANAS SALONU NOSAUKUMI

1. Nosaukumi, kas tieši nosauc uzņēmuma darbības virzienu jeb pamatfunkcijas motivētie nosaukumi.

Būdami vismaz daļēji onomastiski no semantiskā viedokļa tie vienlaikus ir arī nomenklatūriski (piem., *Frizētava*, *Frizieru pakalpojumi*). Nereti šajos onomastiskajos nosaukumos nomenklatūras vārdu papildina vairāk vai mazāk noteikts mērķauditorijas nosaukums (piem., *Kungu frizētava*, *Frizētava visai ģimenei*, *Frizētava vīriešiem*, *Frizētava jums*, *Frizētava TEV*), iespējama specializācija

(piem., *Mazā franču salona frizētava*) vai arī vairāk vai mazāk konkrēts vietas apzīmējums (piem., *Ķekavas frizētava, Auces frizētava, Baseina frizētava*).

Šajā apakšgrupā ietilpst arī nosaukumi, kuros izmantota neliterārā latviešu valodas leksika. Konkrētajā gadījumā tas ir vārda *balbieris* ‘vīriešu frizieris, bārdzīnis’ izmantojums nosaukumā (piem., *Skujiņas Balbieris, Balbieris, Balbieris E*). Nevar noliegt, ka, kaut arī semantiski vārds pilnībā neatbilst uzņēmuma darbības profilam (domājams frizētavās apkalpo arī sievietes), šādam nosaukumam piemīt zināma oriģinalitāte un tas piesaista uzmanību.

2. Nosaukumi, kuri atrodas starpposmā starp onomastiskajiem un nomenklatūriskajiem, bet arī nepārprotami norāda uzņēmuma darbības virzienu, resp., ir pamatfunkcijas motivēti (piem., *Frizieru darbnīca, Frizieru studija, Matu meistari*).

3. Onomastiskie nosaukumi, kuri daļēji atspoguļo uzņēmuma darbības virzienu (piem., *Bize, Matu rota, Karē, Loka, Londa Lukss* (sakritība ar pazīstamo matu kopšanas līdzekļu zīmola *Londa* nosaukumu ir nepārprotama)).

Daļa no šiem nosaukumiem ar uzņēmuma darbības virzienu saistās drīzāk asociatīvi, piem., *Imidžs, Ampluā, Fasons, Šarms, Stils* (pēdējais ir viens no populārākajiem frizētavu nosaukumiem, fiksētas 6 frizētavas ar nosaukumu *Stils*, viena – *Stils ZS, Stils LJ*, pa vienai kopā ar citu lietvārdu – *Stila Kods, Stila maģija, Stila pārles, Meistara stils*).

4. Nosaukumi, kurus veido īpašvārds.

4.1. Visbiežāk tas ir personvārds, kurš var būt un var nebūt uzņēmuma īpašnieka (īpašnieces) vārds un/vai uzvārds. Arī šos nosaukumus varētu dēvēt par pamatfunkcijas motivētiem, resp., tādiem, kas ir saistīti ar uzņēmuma darbības jomu, šai gadījumā – asociatīvi.

Ergonīmi, kuru pamatā ir sieviešu vārdi, parasti tiek asociēti ar skaistumu, maigumu, uzticamību (Хисамов 2012). Nosaukumus veidojošie personvārdi turklāt tiek minēti kā vieni no tiem ergonīmiem, kurus nezinātāji visbiežāk saista tieši ar skaistumkopšanas saloniem un frizētavām (Pošeiko 2014: 189).

Frizētavu nosaukumiem biežāk tiek izvēlēti tieši sieviešu vārdi, piem., *Ieva, Marieta, Ornella, Kate, Linda, Maija, Agate*, retāk – vīriešu vārdi, piem., *Aleksandrs, Ādams, Emīls, Rūdis*, vai vairāku īpašvārdu kombinācija (piem., *Dace un Martins, Edgars un Kristīne, Olita un Vivita*).

Atsevišķi minami nosaukumi, kurus veido vārds, vārda pirmais burts un uzvārds kombinācijā ar nomenklatūrisko daļu. Šāda veida nosaukumi ne tikai norāda uz uzņēmuma darbības profilu, bet arī uz tā īpašnieku (piem., *A. Mālderis frizētava, Ritas frizētava, Andas salons, Astrīdas salons, Edītes nams*).

Nelielā skaitā atrodami nosaukumi, kuros personvārdam pievienots prievārds *pie*, iespējams, tādējādi tīri emocionāli radot personiskākas apkalpošanas, lielāka privātuma iespaidu, varbūt – nedaudz arī retro noskaņu, piem., *Pie Aivas, Pie Evitas, Pie Irēnas*.

1. ATTĒLS. Skaistumkopšanas salona *Aleksandrs* fasāde

Salīdzinot ar, piemēram, frizētavu nosaukumiem Vācijā, kur modelis „apelatīvs, kas attiecas uz profesiju + vārds, uzvārds vai īpašnieka/īpašnieces vārds, uzvārds”, piem., *Beas Frieseursalon*, *Tina's Haarstudio*, *Peter's Frisierstube*, *Nus-smann Frisieursalon*, ir viens no tradicionālākajiem (sk. Kohlheim 2015: 128), Latvijā šāds modelis sastopams salīdzinoši reti.

Samērā reti, bet tomēr ir konstatēti arī nosaukumi, kur personvārdam pievienoti skaitļi, kuru motivācija ir nojaušama, bet nav īsti skaidra, piem., *Karina 95* (95 varētu attiekties uz uzņēmuma dibināšanas gadu, piem., 1995?).

Ar personvārdiem, iespējams, saistāmi arī nosaukumi, kurus veido matemātiski vai citādi savienoti burti, piem., *A+A*, *N un I*, kā arī daļēji vai pilnīgi inīciālnosaukumi (piem., *D.Ģ. salonīšs*).

4.2. Dažkārt nosaukumā izmantots mitoloģiskas, vēsturiskas, literāras u. tml. personas vārds, piem., *Afrodīte*, *Klio*, *Nofrete*, *Aspazija*, *Leda*, *Orfejs*, *Prozerpina*, *Figaro*, *Milēdija*, *Melnais Gulbis*, *Mikausis* (bērnu frizētavas nosaukums, kas zinātājiem saistās ar tāda paša nosaukuma bērnu dziesmiņu), tostarp dažkārt normām neatbilstošā, bet, iespējams, no nosaukuma devēja viedokļa, tieši tāpēc uzmanību piesaistošā pareizrakstībā, piem., *Kassius*, *BaGira*.

4.3. Otru biežāk sastopamo īpašvārdisko nosaukumu daļu motivējis konkrētas vietas, ģeogrāfiska objekta nosaukums, parasti – salona, frizētavas atrašanās vieta, adrese u. tml. Tas var būt:

1) rajons, piem., *Jugla – L&Co* (frizētava atrodas Brīvības gatvē 430, Juglas rajonā), *Stils Teika* (frizētava atrodas Brīvības gatvē 296, t. s. Teikas rajonā);

2) iela, piem., *Baložu ielas frizētava* (frizētava atrodas Rīgā, Baložu ielā), *Aveņu salons* (atrodas Daugavpilī, Aveņu ielā), salons *Zaļā* (atrodas Bauskā, Zaļā ielā);

3) iela un mājas numurs, piem., *Rīgas 66* (frizētava atrodas Daugavpilī, Rīgas ielā 66), *Avotu 43* (frizētava atrodas Rīgā, Avotu ielā 43);

4) tikai mājas numurs, piem., *55* (frizētava atrodas Rīgā, Valdeķu ielā 55).

Dažkārt nosaukumu motivējis arī frizētavas novietojums, piem., uz ielas stūra (*Stūrīša salonīšs*).

Šiem nosaukumiem varētu pieskaitīt arī jau iepriekš minētos ar atrašanās vietu saistītos nosaukumus *Ķekavas frizētava* (atrodas Ķekavā), *Auces frizētava* (atrodas Aucē), *Lielvārdes frizētava* (atrodas Lielvārdē), *Baseina frizētava* (atrodas Olaines sporta centrā) u. tml.

Tomēr daļa no šiem nosaukumiem nav saistīta ar uzņēmuma atrašanās vietu un ir izvēlēta kādu asociatīvu vai citu vienkāršam vērotājam nezināmu iemeslu dēļ. Tā, piem., nosaukums *Ēdene* likumsakarīgi saistās ar Ēdenes dārzu, vietu, kurā viss bija pilnīgs, skaists un labs, savukārt salona nosaukums *Fidži* acīmredzot izvēlēts ar mērķi radīt pozitīvas asociācijas, kuras būtu saistāmas ar konkrētās valsts atrašanās vietu, resp., ar sauli, siltumu, okeānu, salām, palmām, atpūtu, kūrortu vai tml., bet salona nosaukums *Venēcija* – nolūkā raisīt asociācijas ar konkrēto Itālijas pilsētu un tās īpašo gaisotni.

5. Nosaukumi, kurus veido, kā rakstījis Bušs „pozitīvas semantikas vārds, tāds, ko mēdz saukt par skaistu vārdu, kaut arī šī vārda apelatīvajai semantikai nebūtu nekāda sakara ar uzņēmuma profilu” (Bušs 2014: 354). Frizētavu kontekstā tie visbiežāk ir ziedu nosaukumi, piem., *Frēzija*, *Gerbera*, *Lotoss*, *Orhideja*, *Puķuzirnis*, *Magnolija*, *Madara* (iespējams, te vērojama asociatīva saikne sievietē → skaistums → ziedi); t. s. „sievīšķīgie nosaukumi”, piem., *Dīva*, *Grācija*, *Rota*, *Daile*; pozitīvi vas emocijas raisoši vārdi, piem., *Sapnis*, *Pērle*, *Paradīze*, *Saule*, *Saules salons*, arī tradicionāli pozitīvais nosaukums *Dzintars*. Retāk sastopams dzīvnieku pasaules atspoguļojums nosaukumos, piem., *Koala*, *Kamene*, *Panda*, *Zebra studija*.

6. Ar uzņēmuma darbības profilu nesaistīti nosaukumi, kuru motivācija ir neskaidra, piem., *Oranžs*, *Oranžā* (iespējams, saistība ar salona dizainu), *Princips*, *Persona*, *Ritms*, *Romance*, *Spīgana*, *Liesmiņa*, *Marmelāde*, *Kolāža*.

7. Nosaukumi, kurus veido pseidovārdi, piem., *Aganava*, *Stille*, *Turija*, *Amorete*, *Apka*, *Bilora*, *Ejleos*, *Alegors*, *Al Ira*, *Fitners*, *Gatajtri*, *Lilmens*. Nereti šie nosaukumi veidoti kā zilbju abreviatūras no uzņēmuma īpašnieku vārdiem, taču nezinātājam to konstatēt, protams, nav iespējams.

8. Nosaukumi ar reāli eksistējošam vārdam vai pseidovārdam pievienotu burtu vai skaitli, kurš acīmredzot kalpo par identifikatoru, kas palīdz atšķirt citādā ziņā vienādos nosaukumus citu no cita, piem., *E Konkords*, *L Konkords*.

Tomēr ne vienmēr burtam ir identifikatora funkcija, jo burta pievienojums sastopams arī gadījumos, kad otra līdzīga frizētavas nosaukuma nemaz nav, piem., *Kari S, Kursā A, Aleksandra D, Beatrise A, Ekselence IR, Eva F, L Denaro, Šiks B, T Nams*.

Šādā funkcijā, resp., kā identifikators, domājams, varētu kalpot arī nosaukumam pievienotais skaitlis, piem., *Fantāzija 1*. Tomēr par skaitļa identifikatora lomu dažos gadījumos varētu šaubīties. Tā minētajā gadījumā *Fantāzija 1* skaitļa 1 identifikatora loma ir apšaubāma, jo frizētavas ar nosaukumu *Fantāzija* atrodas citās Latvijas pilsētās, bet ne Liepājā, kur fiksēts nosaukums *Fantāzija 1*. Arī vairākos citos gadījumos skaitļa izmantojumam nosaukumā pamatojumu grūti noteikt, jo citas frizētavas ar tādu pašu nosaukumu, bet bez skaitļa nosaukumā, nemaz nav (piem., *Ellat – 21* (saistības ar adresi nav, nav arī frizētavas *Ellat*), *Frizieru studija 212* (saistības ar adresi nav), *Pils 21* (saistības ar adresi nav). Par šādiem nosaukumiem rakstījis arī Bušs, minot šos nosaukumus kā tādus, kuru motivāciju grūti atšifrēt (Bušs 2014, 357). Varam pieņemt, ka dažos gadījumos var būt izmantota skaitļa semantika (*Fantāzija 1, Pils 21*), turpretī citos gadījumos identifikators bijis nepieciešams, lai atšķirtu vienu uzņēmumu no cita. Apkopojot Latvijas frizētavu nosaukumus, konstatēti tikai divi, kuros nosaukumam pievienotā skaitļa identifikatora lomu, kaut arī ar atrunu, varētu atzīt. Tie ir nosaukumi *Gella 2, Tadi 2*. Vienīgi nav skaidrs, kāpēc izvēlēts tieši skaitlis 2, jo, pastāvot frizētavai *Gella* un *Tadi*, nav konstatēta ne frizētava *Gella 1*, ne *Tadi 1*. Varam pieļaut vienīgi, ka esošā *Gella* uzlūkota par pirmo un nākamā *Gella* tādējādi gluži loģiski ir *Gella 2*.

Daļā gadījumu burta vai skaitļa vietā izmantots savienojums „un Co” vai „un Ko” (piem., *Krokus un Co, Barons un Ko*), arī tam, šķiet, ir drīzāk identifikatora funkcija, nekā *Co* vai *Ko* pievienošanu būtu motivējis fakts, ka uzņēmumu veido vairāki akcionāri.

9. Abreviatūrnosaukumi (piem., *INLI, GSSG, A.N.D.A*), kā arī daļēji abreviatūrnosaukumi, kuru mērķis, visticamāk, ir jau zināmo parādīt oriģinālā rakursā, piem., *Kristi N.A.* (ticamāk, šāda rakstība izvēlēta tradicionālā *Kristina* vietā).

10. Līdztekus nule aplūkotajiem latviešu valodas onomastiskajiem frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem ir virkne tādu, kuri, kaut šķietami saglabājuši kādas latviešu valodas pazīmes, balansē uz robežas ar nenosakāmas valodas grupu. Tādi ir nosaukumi *Ailin, Asoļ, Džaz, Edenn, Kristal, Karmen, Katrin, Lotos, Lauren, Nais, Armedin, Brizz*, kuros jūtams krievu valodas iespaids, kā arī pretēji latviešu valodas pareizrakstības un/ vai gramatikas normām darinātie veidojumi *Klērs Serviss, Inndra, Tiina* u. tml. Jāsaka, ka starp latviešu ergonīmiem tāda veida nosaukumi kā *Klērs Serviss* sastopami samērā bieži, tomēr,

runājot tieši par frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem, šādu veidojumu ir samērā maz.

11. Neparastie jeb radošie (Balode, Bušs 2014: 21) nosaukumi.

11.1. Vairāku vārdu un frāžveida onomastiskie nosaukumi. Starp frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumiem (atšķirībā no, piem., kafejnīcu, restorānu nosaukumiem) šādu ergonomiju ir samērā maz, piem., frizētavas nosaukums *Bitīt' matos* atspoguļo gan labi pazīstamu ekspresīvu izsaucienu, gan tajā pašā laikā norāda uzņēmuma darbības virzienu, resp., tā saistību ar matiem. Konstatēti arī citi satura vai formas ziņā radoši nosaukumi *Pauze skaistumam*, *Tavs sapnītis*, *Pinku nams*, *Smalkais saloniņš*, *Spogulīt*, *spogulīt* (nepārprotama asociācija ar pasaku *Sniegbaltīte*).

Iespējams, tieši šajā grupā ierindojams arī nosaukums *1 Moments*, kurš rada likumsakarīgu asociāciju ar apkalpošanas ātrumu, resp., iespēju ātri iegūt vēlamu izskatu, frizūru, un nosaukums *Melnais knābis*, kurš semantiski nekādā veidā nesaistās ar uzņēmuma darbības jomu, tomēr tā atklājas, aplūkojot tieši nosaukuma vizuālo noformējumu uz fasādes, resp., burts K veidots kā atvērtas šķēres, tādējādi veidojot papildu asociāciju starp atvērtām šķērēm un pavērtu putna knābi.

2. ATĒĻS. Frizētavas *Melnais knābis* fasāde

Šī uzņēmuma atšķirību no pārējiem demonstrē arī tā nosaukuma nomenklatūriskā daļa (kura gan neparādās uz fasādes) – *literārā frizētava* jeb (kā citviet) *frizētava – lasītava*, *frizētava – bibliotēka*.

11.2. Vārdi, ko veido divu valodu elementi. Šai grupā minams viens nosaukums *Frizurnaya*, kas ir darinājums no vācu *Frisur* vai latviešu *frizūra* un transliterētas tradicionālās krievu noteikta profila iestāžu nosaukumu izskaņas *-aya*, resp., *-ая*, sal., *булочная, прачечная*).

3. ATTĒLS. Frizētavas *Frizunaya* fasāde

12. Nosaukumi, kuriem nav nekāda sakara ar uzņēmuma darbības profilu un kuri drīzāk rada dezinformējošu iespaidu par uzņēmuma darbības virzienu (piem., *Reaktors SK* (izskaidrojums rodams, ja zinām, ka frizētava pieder sporta klubam *Reaktors*), *Servers A*, *Skan M*, *Tehnoimpeks*, *PARC*, *Krams*, *Kvadro*, *Gaisma*, *IT – Pārvalde*, *Kokles A*, *Tasha*), kā arī nosaukumi, kuri, vismaz pēc autores subjektīvā ieskata, var radīt negatīvas asociācijas, piem., *Skaistuma studija Pam Pam*, salons *Friko*, frizētava *Gaiļi LK*, frizētava *Geja*.

Nevar nepamanīt, ka radošo nosaukumu skaits tieši frizētavu un skaistumkopšanas salonu jomā salīdzinoši ir ļoti neliels. Ja pavērojam ainu, kādu to atklāj Rozas Kolheimas (*Rosa Kohlheim*) pētījums par frizētavu nosaukumiem Vācijā, redzam, ka tur radošo nosaukumu ir relatīvi daudz, turklāt izteikti dominē vārdu spēles izmantojums, piem., apspēlējot vācu apellatīvu *mati* 'Haar' vai atbilstošo angļu apellatīvu 'Hair' – *Haarmonie*, *Haar-em*, *Haareszeit*, *Hair-Force One*, *On Hair*, *Hair Line* u. c. (sk. Kohlheim 2015: 132, 133) Starp Latvijas frizētavu nosaukumiem šādi praktiski nav sastopami (kā vienīgais izņēmums, iespējams, minams jau nosauktais *Bitīt' matos*), turklāt pamatotus iemeslus minētā veida nosaukumu neesamībai Latvijā minēt īsti nevar, jo to veidošanai, šķiet, nav nekādu nopietnu lingvistisku šķēršļu.

ANĢĻU VALODĀ VEIDOTIE ONOMASTISKIE FRIZĒTAVU UN SKAISTUMKOPŠANAS SALONU NOSAUKUMI

1. Nosaukumi, kuri vairāk vai mazāk tieši atspoguļo uzņēmuma darbības virzienu, piem., *Hair Code, Beauty, Glamour, Look, O Jo VIP HAIR, Coiffure*.

2. Nosaukumi, kurus veido kāds īpašvārds, visbiežāk personvārds vai vietas nosaukums viens pats vai kombinācijā ar citu vārdu.

2.1. Personvārds, parasti lietots kopā ar nosacītu nomenklatūras vārdu, kurš vairāk vai mazāk tieši norāda uzņēmuma darbības virzienu, piem., *Andrey Silchenko hair salon, Anna Style, Marly Estetica, Best of Style*, bet atsevišķos gadījumos lietots tikai personvārds, piem., *Crista, Merlin*.

2.2. Vietas nosaukums, kas konkrētājā gadījumā nav saistīts ar uzņēmuma, salona, frizētavas atrašanās vietu, tam drīzāk ir pozitīvas asociācijas radītāja funkcija, piem., *Miami Beach, Soho, Tokyo Hair Studio*.

3. Nosaukumi ar neskaidru funkciju, piem., *Art'e Studio, CHI Studio, Chop-Chop, City, Donna Dea, Vanilla*.

Līdztekus nosaukumiem angļu valodā retumis sastopami nosaukumi itāliešu un franču valodā (piem., *De Luna, A La Fregate, Bella Vita, Bellezza, Fleur, La Soare, LeMond*). Šo nosaukumu mērķis, visticamāk, ir radīt asociāciju ar tradicionālajām modes lielvalstīm Itāliju un Franciju un, kā minējusi Solvita Pošeiko, citas valodas, piem., spāņu, itāļu, franču, simboliskajos nosaukumos skatāmas nevis komunikatīvas nepieciešamības, bet vienīgi labskanības, smalkuma un prestiža dēļ. (Pošeiko 2014: 186, 187, 191) Tas noteikti sakāms arī par skaistumkopšanas salonu un frizētavu nosaukumiem. Tomēr nereti, īpaši, ja rakstījums svešvalodā ir kļūdainis, tiek panākts gluži pretējs – paviršības un neprofesionālisma iespaids. To labi parāda pēdējā aplūkotā grupa.

NENOSAKĀMĀ VALODĀ VEIDOTIE ONOMASTISKIE FRIZĒTAVU UN SKAISTUMKOPŠANAS SALONU NOSAUKUMI

Starp onomastiskajiem nosaukumiem dažkārt sastopami nenosakāmā valodā veidotie nosaukumi. Respektīvi, nosaukums rakstīts it kā angļu vai franču valodā, bet oriģinālvalodas rakstības vietā redzams atveidojums pēc izrunas vai

kļūdaina rakstība (piem., *Kapri Star* (angļu *Capri Star*), *Vizavi* (franču *Vis-à-vis*), *Voile* (iespējams franču *voilà*), *Springs* (iespējams, angļu *Spring*).

Tāpat nelielā skaitā sastopami nosaukumi, kuru lingvistisko piederību noteikt vispār ir apgrūtināši, piem., *Brizz*, *Exito Delor*, kā arī hibrīdnosaukumi, ko veido vairāku valodu komponenti, piem., *Happy Hair Studija*, *Le Studio*.

SKAISTUMKOPŠANAS SALONU UN FRIZĒTAVU NOSAUKUMU NOMENKLATŪRISKĀ DAĻA

Pievēršoties onomastiskajiem nosaukumiem pievienotajai nomenklatūriskajai daļai, redzams, ka to veido gan emocionāli neitrāli vārdi, piem., *frizētava*, *salons*, *bērnu frizētava*, gan vārdi, kuriem noteiktā kontekstā raksturīga zināma konotācija un kuros izpaužas īpašnieku radošums, piem., *skaistuma studija*; *skaistuma un sajūtu salons*; *skaistuma, veselības un harmonijas centrs*; *sajūtu salons*.

Kopumā secināms, ka frizētavu un skaistumkopšanas salonu nosaukumi Latvijā veido lingvistiski diezgan raibu ainu, tomēr ļoti izteiktas dominances nav nevienā no aplūkotajām nosaukumu grupām. Ja salīdzinām denotatīvā (ar nozari tieši saistītā) un konotatīvā (metaforiskā) lietojuma samēru, tad jāsecina, ka konotatīvo lietojumu skaits nenoliedzami prevalē.

Starp aplūkotajiem nosaukumiem praktiski nav sastopami precedentfenomeni (sk. Bušs 2013: 51, 52; Malevych 2012), resp., nosaukumi, kas specifiski raksturotu latviešus kā nacionālu vai kultūras kopienu, kā arī nosaukumi, kas būtu tiešā veidā orientēti uz latviešu mentalitāti (vienīgie izņēmumi, kaut arī katrs savā veidā varētu būt *Bitīt' matos* un *Laimdotas skaistuma centrs*, turklāt otrajā piemērā bez saistības ar Laimdotu kā pozitīvu, latvisku literāro tēlu nozīme ir arī izkārtnes vizuālajam noformējumam, kurā ainota Lielvārdes josta).

Ja, piemēram, salīdzinot ar Vācijas frizētavu nosaukumiem, Latvijas frizētavu nosaukumos tikpat kā nav sastopamas vārdu spēles, to jo bagātīgi kompensējusi uzņēmumu īpašnieku vētrainā asociatīvā fantāzija.

AVOTI

Interneta biznesa katalogs www.1188.lv

Interneta uzņēmumu katalogs www.zl.lv

LITERATŪRA

- Balode Laimute, Bušs Ojārs 2014: Two sketches on Latvian Names in the Economy. – *Studii și cercetări di onomastică și lexikologie (SCOL)*. Nr. 1/2. Craiova: Sitech, 13.–25.
- Bauer Gerhard 1985: *Namenkunde des Deutschen*. Bern/ Frankfurt: P. Lang.
- Bergien Angelika 2009: Cultural and regional connotations of company names in local contexts. – *Names as Language and Capital Proceedings Names in the Economy 3*, Amsterdam, 11–13 June 2009 (no vietnes <http://www.meertens.knaw.nl/nite/>).
- Bergien Angelika, Kremer Ludger, Zilg Antje 2010: Commercial names as indicators of innovation and change: new reflections and challenges. – *Onoma* 43, 7–23.
- Bušs Ojārs 2013: Īpašvārdi ekonomikā: dažas izpētes iespējas pasaulē un Latvijā. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 17(1). Liepāja: LiePA, 50–55.
- Bušs Ojārs 2014: Netriviālie veikalu, restorānu un izklaides iestāžu nosaukumi Latvijā. – *Onomastikas pētījumi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 353–361.
- Kohlheim Rosa 2015: Sprachliche Kreativität bei der Benennung von Friseurgeschäften in Deutschland. – *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 126–135.
- Laugale Velga, Šulce Dzintra 2012: Galvenie problēmjaūtājumi nosaukumu veidošanā un rakstībā. – *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: LVA, 29–36.
- Malevych Iryna 2012: The Types and Functions of the Precedential Phenomena in the Language of Outdoor Advertising (on the Basis of Ukrainian Ergonyms). – *Names in the Economy* 4. Abstracts of all the presentations [bez lpp. numerācijas].
- Pošeiko Solvita 2014: Komerčiālie ergonīmi Baltijas valstu lingvistiskajā ainavā. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums* 18(2). Liepāja: LiePA, 178–193.
- Sjöblom Paula 2008: Multimodality of Company Names. – *Onoma* 43, 351–380.
- Бутакова – Бутакова Екатерина Сергеевна 2013: Лингвистическая креативность в Томской эргонимии. – *Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin)* 3(131), 146–152.
- Крюкова Ирина Васильевна 2008: *Мода на названия* (no vietnes http://www.informnauka.ru/rus/2008/2008-02-18-8-051_r.htm).
- Подольская Наталия Владимировна 1988: *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва: Наука.

Хисамов Олег Ришатович 2012: Особенности эргонимии г. Казани. – *Ашмаринские чтения*. Вып. 8. Чебоксары: Новое Время, 268–273.

Шакирова Татьяна Владимировна. Антропонимические эргонимы в коммерческой номинации (на материале тюменских наименований). – *Молодой ученый* 4, 2012, 259–261 (no vietnes <http://www.moluch.ru/archive/39/4607/>).

Kirpyklų pavadinimai Latvijoje: semantinis aspekts

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojami Latvijos kirpyklų ir grožio salonų pavadinimai siekiant atskleisti šių ergonimų pasirinkimo motyvus ir kriterijus bei nustatyti, kurie iš jų yra populiariausi ir labiausiai paplitę.

Daug latviškų kirpyklų ir grožio salonų turi pavadinimus su onomastiniu dėmeniu, kuris yra latvių ar anglų kalbos arba išgalvotos užsienio kalbos žodis. Jų įvairovė gana plati, neturinti vyraujančios tendencijos. Tačiau šių įstaigų pavadinimuose retai pasitaiko žodžių žaismo, kūrybiškumo. Pavyzdžiui, Vokietijoje kirpykloms pavadinti naudojami ergonimai, kaip rodo Rosos Kohlheim tyrimas, dažnai yra gana kūrybiški, jiems kurti pasitelkiamas žodžių žaismas. Kokios šių skirtumų priežastys – pasakyti sunku. Tačiau latviškų ergonimų kūrybiškumo stoką dažnai kompensuoja turtinga ir asociatyvi jų kūrėjų vaizduotė.

Šių pavadinimų nomenklatūrinių dėmenų analizė rodo, kad jie yra neutralūs žodžiai, pvz.: *frizētava* ‘kirpykla’, *salons* ‘salonas’, *bēnu frizētava* ‘vaikų kirpykla’ ir pan., arba žodžiai, turintys tam tikrą konotaciją, taip pat ir kūrybiškumo, pvz.: *skaistuma studija* ‘grožio studija’, *skaistuma un sajūtu salons* ‘grožio ir jausmų salonas’, *skaistuma, veselības un harmonijas centrs* ‘grožio, sveikatos ir harmonijos centras’, *sajūtu salons* ‘jausmų salonas’.

Īteikta 2016 m. gegužės 9 d.

ANITRA ROZE

LU Latviešu valodas institūts

Akadēmijas laukums 1, LV-1050, Rīga, Latvija

anitraroze@inbox.lv

DARIUS IVOŠKA

Lietuvių kalbos institutas

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen: Onomastik,
Baltisch-deutsche Sprachkontakte.

BEMERKUNGEN ZUR PROBLEMATIK DER BALTISCHEN ORTSNAMEN WESTLICH DER WEICHSEL

Keletas pastebėjimų dėl baltiškų vietovardžių į
vakarus nuo Vyslos problematikos

ANNOTATION

Die Frage der Grenzen des Wohnareals der Balten ist immer noch ein Thema, das die Fachleute verschiedener Wissenschaften, besonders Historiker, Sprachwissenschaftler und Archäologen zur Diskussion vereinigt. Die Versuche einer genauen Identifizierung des exakten ehemaligen Siedelgebietes der baltischen Völker, fußen nur auf der Erforschung der bescheidenen Sprachdenkmäler, der archäologischen Funde und auf einer ständigen Überprüfung und Neueinschätzung der zahlreichen in Betracht kommenden wissenschaftlichen Werke. Das Bestreben des Beitrags besteht darin, neue onomastische Tatsachen bzw. neue Oikonyme und unbekannte Varianten der bereits gebuchten Ortsnamen vorzulegen, die wertvolle Informationen für weitere Untersuchungen auf dem Gebiet der Erforschung des Wohnareals der baltischen Völker westlich der Weichsel liefern.

SCHLÜSSELWÖRTER: Onomastik, Ortsname, Personename, Flurname, Etymologie.

ANNOTATION

The question of the boundaries of the area inhabited by the Balts remains the topic which brings the specialists of different areas, especially historians, linguists and archaeologists, into a discussion. The attempts to identify the exact borders of the non-existing Baltic tribes are only based on modest language testimonials of the nation and archaeological findings by interpreting and evaluating the abundance of scientific works related to them. The article aims at presenting original facts of onomastics, in other words, new

oikonyms as well as new variants of the already discussed toponyms which can provide new information for the research related to the area inhabited by the Baltic nations westwards from the Vistula river.

KEYWORDS: onomastics, place name, personal name, field name, etymology.

EINLEITUNG

Mit der Bedeutung der ON bei der Feststellung der Siedlungsgebiete von Völkern hat man sich schon relativ häufig auseinandergesetzt, es ist, soweit bekannt, kein Zweifel daran zum Ausdruck gebracht worden. Die Siedlungsgebiete der Völker sind seit langem ein Forschungsschwerpunkt von Historikern, Archäologen, Geographen und Sprachwissenschaftlern. Wie vom Autor des Beitrags bereits erwähnt wurde¹, sind die zuverlässigste und wichtigste Quelle des Ortsnamenbestandes der verstorbenen Sprachen die handschriftlichen Urkundensammlungen.

Die Aufmerksamkeit wird wieder auf den OF 105 gelenkt. Das Ziel des vorliegenden Beitrags ist nicht, die bereits mehrmals behandelten Gewässer- und Siedlungsnamen anzugeben, sondern neue Tatsachen vorzulegen, die hoffentlich bei der Festlegung der westlichen Grenze der baltischen Völker behilflich sein könnten.

Der OF 105 enthält umfangreiches und wichtiges Material an Eigennamen, die neue Daten über die von Preußen bewohnten Territorien und deren Grenzen liefern, was immer noch der Gegenstand für Diskussionen unter Sprachwissenschaftlern, Ortsnamen-, Geschichtsforschern und Archäologen ist.

1. DIE WESTLICHE GRENZE DER BALTEN IN DEN FORSCHUNGEN DES 20. JH.S

Traditionell galt das gesamte Gebiet zwischen dem Oberlauf und dem Zufluss der Weichsel als westliche Grenze der baltischen Besiedlung. Im 4.

---

¹ OF 105 enthält zahlreiche ON und PN und gehört zu den allerwichtigsten Quellen für die Erforschung der baltischen Eigennamen. 1925 hat Reinhold Trautmann in seinem Werk *Die altpreußischen Personennamen* (S. 3) bemerkt, dass es sehr kompliziert ist, die Pergamente des OF 105 zu lesen. Vielleicht sind deswegen viele ON von Georg Gerullis außer Acht gelassen und sind nicht in sein berühmtes Buch *Die altpreußischen Ortsnamen* aufgenommen worden (Ivoška 2015).

Jahrzehnt des vergangenen Jahrhunderts fing man an, über die Balten westlich der Weichsel zu sprechen. Zur Diskussion schlossen sich Sprachwissenschaftler und Archäologen zusammen. Der Sprachwissenschaftler Friedrich Lorentz² legte 1933 in seinem Beitrag „Preußen in Pommerellen“ die Liste der ON westlich der Weichsel vor, die seiner Meinung nach preußischer Herkunft sein könnten. Seine Behauptungen begründete der Autor mit der Annahme, dass es in den Gebieten, die direkt an das von Preußen besiedelte Territorium grenzt hatten, auch einzelne Niederlassungen von Preußen gegeben haben könnte (Lorentz 1933: 53–58).

1939 führte der Archäologe Lothar Kilian³ 8 ON – den Flussnamen *Persante*, die Oikonyme *Saulin*, *Labehn* und *Labuhn*, *Powalken*, *Straduhn*, *Rutzau*, *Karwen*

---

² Friedrich Lorentz (geboren am 28. Dezember 1870 in Güstrow, Mecklenburg, gestorben am 27. April 1937 in Zoppot, Freie Stadt Danzig) war ein deutscher Privatgelehrter und Slawist. Er studierte Indogermanistik und Slawistik an der Universität Leipzig, 1894 promovierte er mit der Dissertation *Über das schwache Präteritum des Germanischen und verwandte Bildungen der Schwestersprachen*. Einer seiner Lehrer war Eduard Sievers gewesen. Nachdem er eine Zeitlang in Wismar gelebt hatte, zog er nach Karthaus um, in eine Gegend mit einem hohen kaschubischen Bevölkerungsanteil und widmete sich hauptsächlich der Erforschung der kaschubischen Sprache. Die Petersburger Akademie der Wissenschaften, die den Wert seiner Untersuchungen erkannt hatte, förderte den Druck seiner Arbeiten. Mit seinen Werken rettete er eine vom Aussterben bedrohte Mundart zumindest für die Wissenschaft. Über die Erforschung von Ortsnamen wuchs sein Interesse an der Geschichte und der Volkskunde der betreffenden Länder. Sein *Großes Kaschubisches Wörterbuch* mit 2747 eng beschriebenen Seiten blieb unvollendet und reicht nur bis zum Ende des Buchstabens „P“. Lorentz war seit 1927 auch tätiger Mitarbeiter am Ostland-Institut in Danzig und korrespondierendes Mitglied der Russischen Akademie der Wissenschaften zu Leningrad.

Zu den bedeutendsten Werken Lorentz' zählt man: *Großes Kaschubisches Wörterbuch*, *Slovinzische Grammatik* und *Slovinzisches Wörterbuch*, *Kaschubische Grammatik*, *Deutsche und polnische Namen der wichtigsten Ortschaften Westpreußens links der Weichsel* und zahlreiche Beiträge, die der Erforschung der Volksgeschichte und -kultur des pommerschen Gebietes gewidmet sind (https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Lorentz).

³ Lothar Kilian (1922–2000) wurde in Nidden, im damaligen Memelland geboren. 1939 hat er seine Dissertation über die Schnurkeramik an der Königsberg Universität verteidigt. Kurz danach wurde er in den Kriegsdienst einberufen, während des 2. Weltkrieges geriet in Kriegsgefangenschaft und ist erst 1949 freigelassen worden. 1951–1954 hat Kilian als Assistent an der Universität Bonn gearbeitet und die Grabungen im alten Lübeck unternommen. Seit 1957 arbeitete er als Kustos im Landesmuseum zu Trier. Nachdem Kilian Rentner geworden war, zog er nach Swisttal bei Bonn. Kilian hat viel zum Thema Steinzeit geschrieben. Er hat sich viel mit der Indoeuropäistik befasst, die Monographien *Zum Ursprung der Indogermanen* und *Zum Ursprung der Germanen* geschrieben. Zu seinem Interessengebiet gehören auch der Ursprung der Balten und deren Sprachenrelikte in den westeuropäischen Sprachen. Zu diesem Thema hat Kilian ungefähr 70 Beiträge veröffentlicht. Besonders wichtig sind die Monographien *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten* (1955) und *Zu Herkunft und Sprache der Prußen* (1980) sowie

Abb. 9. Verbreitung der baltischen Ortsnamen westlich der
Wisla. Nach Kilian.

ABB. 1. Abbildung aus dem Beitrag „Zum Aussagewert von Fund- und Kulturprovin-
zen“ (Kilian 1960: 47)

vor, und betitelte den Beitrag vorsichtigerweise „Baltische Ortsnamen westlich

---

über zwanzig Beiträge, die der baltischen Archäologie gewidmet sind. Kilian betonte, dass „die Lebensdauer einer Kultur und ihre Wandlung kein Kriterium für ihre Existenz ist. Auch eine sehr kurzlebige Kultur, die gar keine Zeit hat, sich zu wandeln, bleibt deswegen eine Kultur. Es ist also nicht förderlich, den Dauer- und Wandlungsbegriff in die Definition einer Kultur oder Kulturprovinz aufzunehmen. [...] Aber die Quantität allein hat keine Beweiskraft: ein Fundtyp braucht nicht in seinem Ursprungsgebiet am häufigsten zu sein. Maßgebend muss die auf einen beschränkte Verbreitung bleiben. Dabei braucht sich die Zahl der Fundtypen in einer Provinz

der Weichsel?“ mit einem Fragezeichen (Kilian 1939: 67–68).

Anschließend deutete im Jahr 1943 der berühmte Sprachwissenschaftler und Autor des Begriffs *Alteuropa*, Hans Krahe, auf die Verbreitung der baltischen ON in dem umstrittenen Gebiet in seinem Beitrag „Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel“ hin. Krahe betonte, dass der Flussname *Persante* poln. *Persęta* zur alteuropäischen Schicht gehört und rekonstruierte seine Urform **Persanta* (Krahe 1943: 43–44). Im Jahr 1966 gab Vladimir Toporov in seinem Beitrag „K voprosu o toponimičeskich sootvetstvijach na baltijskich territorijach i k zapadu ot Vistry“ zwei Behauptungen bekannt: 1) die ON westlich der Weichsel können nur aufgrund baltischer sprachlicher Tatsachen gedeutet werden; 2) die aus dem Gebiet zwischen der Weichsel und der Elbe stammenden ON können mithilfe baltischen und slawischen Sprachgutes gedeutet werden (Toporov 1966: 103–104).

1980 trat der polnische Namenforscher Hubert Górniewicz auf, der sich in seiner Monographie *Toponimia Powiśla Gdańskiego* auch mit diesem Schwerpunkt befasst hatte, und später führte seine Behauptungen in dem ersten Band *Gewässernamen im Flussgebiet der unteren Weichsel* der Serie *Hydronymia Europea* an. Der Autor behauptet, dass die in den Unterlagen des Deutschen Ordens bis zum 13. Jh. gebuchten Eigennamen auf dem Hintergrund des ganzen polnischen Toponymiesystems archaisch sind, was sich nicht über die preußischen Eigennamen auf dem Hintergrund der anderen baltischen Gebiete sagen lässt. Da werden 8 patronymische ON als Belege angeführt: *Gorowicy*, *Miedzicy*, *Mirowicy*, *Pirzchlicy*, *Połkowicy*, *Rucicy*, *Strzeszewicy*, *Wadkowicy*, die bis zum 13. Jh. gebucht worden sind, und 6 weitere – *Bolewice*, *Czekanice*, *Preiterowice*, *Raszewice*, *Wojsławice* und *Wojszewice*, die nach dem Jahr 1300 gebucht worden sind. Im preußischen Eigennamengut fand der Autor nur archetypische Gewässernamen, die mit der Hydronymie und Toponymie aller baltischen Völker verbunden sind: **Audūnē*, **Balawō*, **Baldrapē*, **Draudwajō*, **Gil(ū)wē*, **Sarijē*, **Tūjā*, **Urkuž*, **Zirgūns* und die Choronyme **Algems*, **Pamedē*, **Rezijā*. Die in den Urkunden des Deutschen Ordens gebuchten preußischen ON haben nach Górniewicz Meinung eine sehr „junge“ Struktur. Es muss bemerkt werden, dass in neun von vierzehn Fällen der oben genannten ON (*Gorowicy*, *Pirzchlicy*, *Połkowicy*, *Rucicy*, *Strzeszewicy*, *Wadkowicy*, *Bolewice*, *Preiterowice*, *Wojszewice*) der Autor seine Theorie über deren polnische Herkunft verteidigte und die frühere alternative Deutung für eine Preußifizierung/Verpreußung hielt (pln. *prutenizacja*) (Górniewicz 1980: 11–12).

---

nicht mit der anderen zu decken, und sie wird es im allgemeinen auch nicht tun“ (Kilian 1960: 45–47).

Der Karthäuser Priester Wilhelm Reinhold Brauer⁴ veröffentlichte 1983 sein Büchlein *Preußische Siedlungen westlich der Weichsel. Versuch einer etymologischen Deutung heimatlicher Flurnamen* und legte seine Bemerkung wegen der „verwandten Wurzel“ in den Flussnamen *Persante*, *Peresna* und dem Toponym *Pirsna* vor, deren Basis die vier Konsonanten PRSN bildeten. Der Autor nimmt an, dass sie alle baltischer Herkunft sein könnten. Einen besonderen Akzent legte er auf den scheinbar preußisch-baltischen Namen tragenden Werder *Pirsna* (poln. *Pyrcaw*), der dann zu einer Brücke zwischen Ost und West, bzw. zu einem fehlenden Hinweis („missing link“) werden sollte, der das Begreifen der gesamten ursprünglichen Ausdehnung der baltischen Völker- und Sprachenfamilie erleichtern könnte (Brauer 1983: 22-24). 1988 erschien sein anderes Büchlein – *Baltisch-Preußische Siedlungen westlich der Weichsel*, in dem (S. 21) der Autor seine Behauptungen nochmals wiederholte. Seine Werke erregten das Interesse von Toporov und Jürgen Udolph, das sich weiter zu einer heftigen Diskussion entwickelte und immer mehr Teilnehmer angezogen hat. Der deutsche Slawist, Kaschubologe und Baltist Friedhelm Hinze hat Brauers Büchlein *Opusculum* genannt und sehr scharf kritisiert. Hinze warf Brauer Mangel an Kenntnis der namenkundlichen Terminologie und onomastischen Methode, Gleichgültigkeit beim Etymologisieren und Abwesenheit von Folgerichtigkeit vor (Hinze 1989: 129). Ungeachtet dessen ist das Werk wegen des vorgelegten empirischen Materials bedeutsam.

Als eines der Beispiele gilt die Deutung der Herkunft des Flussnamens *Persante* (poln. *Parsęta*), über den man sich nicht einigen konnte, obwohl sehr viel diskutiert wurde. Alteuropäische Herkunft des Flussnamens versuchten Krahe und Udolph zu beweisen, indem sie die Urformen **Persanta* und **Persantā* rekonstruierten. Udolph ging davon aus, dass die Etymologie des Flussnamens

---

⁴ Der Theologe und Pfarrer Wilhelm Reinhold Brauer (1902–1988) wurde in Karthaus in Westpreußen geboren. Als Pfarrer wirkte er in Posen (1928–1933) und Obornik (1933–1945). Nach dem Zweiten Weltkrieg u. a. von 1956 bis 1960 als Leiter der Berliner Stadtmission und von 1961 bis 1970 als Pfarrer zu St. Lorenz in Lübeck. Im Ruhestand widmete er sich der historischen Forschung und wurde zu einem der aktivsten Mitglieder der Copernicus-Vereinigung zur Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreußens. Ausgehend von Forschungen zu seinem Heimatdorf widmete er sich dann der Frühgeschichte der Preußen und ihrer Missionierung. Anknüpfend an Erkenntnisse der 30-er Jahre des vergangenen Jahrhunderts ging es Brauer um den Nachweis, dass die Preußen in bisher nicht angenommener Stärke auch westlich der Weichsel siedelten. Seine sprachgeschichtlichen Untersuchungen reichen bis in eine Zeit zurück, dass sie nicht mehr nur die Preußen, sondern vielmehr überhaupt baltische Sprachen und Völker zum Gegenstand haben. Seine wichtigsten und wertvollsten Werke sind zwei Büchlein – „Preußische Siedlungen westlich der Weichsel“ (1983) und „Baltisch-preußische Siedlungen westlich der Weichsel“ (1988). (http://ub-goobi-pr2.ub.uni-greifswald.de/viewer/fulltext/PPN559838239_NF_75/151/)

völlig von der Erklärung der Schwankungen in dessen Überlieferung abhängig ist. Bei der Buchung des Flussnamens, angefangen mit der ältesten Form 1159 „trans fluuium *parsandi*“ bis zu den späteren Formen des 14. Jh.s (1333) „trans *persantam*“, lassen sich zweierlei Schwankungen bemerken: Vokalismus in der Wurzelsilbe *a* zu *e* und Konsonantismus im Suffix *-nd-* zu *-nt-*. Krahe hat beides für rein graphische Wechselfälle gehalten und deutete dabei auf identische Wechsel in den ostpreußischen Namen. Udolph bezweifelte aber die Richtigkeit der frühesten, aus den päpstlichen Urkunden entnommenen Überlieferungen des Flussnamens und bemerkte, dass als vertrauenswert nur dessen von den Deutschen niedergeschriebene Varianten ab dem 13. Jh. gelten können (Udolph 1990: 234–237).

Wolfgang P. Schmid behauptete, dass der Flussname *Persante* sicher weder germanisch noch slawisch sei, dürfe aber für baltisch gehalten werden. Der Autor unterstrich die Parallelen zwischen den Gewässernamen *Peresuta* in Pripjet-Gebiet und *Pērse* in Lettland und zwischen den Landschaftsnamen *Pirsna* in Pommern und *Peresna* in Dnepr-Gebiet, die eventuell für Balten in Pommern sprächen. Er betonte, dass die ursprüngliche Namengebung keine Benennung, sondern eine Bezeichnung gewesen war und deswegen kann hinter einem Namen auch nach einem Appellativum gesucht werden. So ließen *Persante* und *Peresuta* auf keinerlei Wanderbewegungen schließen, die nur im Fall der Namenübertragungen in Rechnung gestellt werden könnten (Schmid 1994: 274, 276–277).

Diesen Behauptungen trat der polnische Sprachwissenschaftler Zbygniew Babik entgegen und im Jahr 2001 bemerkte er in seiner Dissertation *Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich*, dass die von Udolph rekonstruierte Urform **Persantā* absurd sei. Der Autor kritisierte die Haltung Udolphs hinsichtlich der Überlieferungsqualität der Onyme in den päpstlichen, von den Italienern geschriebenen und in den von den Deutschen verfassten Urkunden. Solche Schlussfolgerungen führen, so Babik, in die Irre und lehnen die in päpstlichen Urkunden gebuchten frühesten Flussnamenvarianten bei der Rekonstruktion der Urform ab, wodurch die von Udolph rekonstruierte **Persantā* nicht überzeugend wirkt (Babik 2001: 217).

Die Frage der westlichen Grenze der von Balten besiedelten Territorien wurde auch mehrmals auf Konferenzen von Grasilda Blāziene behandelt.

Im Jahr 2006 haben Kirstin Casemir und Jürgen Udolph die Rolle des Baltischen und Slawischen bei der Deutung der niedersächsischen ON akzentuiert. Die Autoren unterscheiden dreierlei Klassen der ON in Niedersachsen, bei deren zuverlässiger Herkunftsdeutung das Material der baltischen Sprachen in Betracht gezogen werden soll. Zu der ersten Gruppe gehören die auf Gewässernamen beruhenden ON, die der alteuropäischen Hydronymie oder einer ihr

nahestehenden Namensschicht angehören. Hier bestehen die baltisch-germanischen Beziehungen darin, dass entsprechend gebildete Namen sowohl im Baltikum wie in Niedersachsen vorkommen. Die zweite Gruppe machen ON aus, deren Basen oder Elemente nicht aus dem Germanischen erklärbar sind, weisen aber genaue Parallelen zum Baltischen auf. Eine dritte Gruppe von Namen schließlich enthält Basen, deren Verwandte zwar im Germanischen nachweisbar sind, aber dennoch, um zu einer überzeugenden Deutung zu gelangen, des Baltischen bedürfen (Casemir, Udolph: 2006).

2. NEUE EINSICHTEN ZUR FRAGE DER ONYME WESTLICH DER WEICHSEL

In dem vorliegenden Beitrag werden zwei ON aus dem Weichselgebiet angeführt und untersucht, die im OF 105 belegt sind.

2.1. ON *Pippingisse*

Aufgrund der am 4. Mai 1352 von dem Hochmeister des Deutschen Ordens Winrich von Kniprode unterschriebenen Urkunde wurde das dem Thorner Hospital gehörende Dorf *Pippingisse* von Litauerreisen und den damit verbundenen Kostenbeiträgen befreit. In der Urkunde ist der ON *Pippingisse* gebucht worden: 1352 *Eximimus villam Pippingisse pertinentem ad hospitatem in Thorun a faciendis Reysis Lyththowiensibus* (OF 105, 236^v), und in den PUB werden auch dessen Varianten *Popingisehe* und *Pipingsee* erwähnt (PUB V 27).

Die in der Urkunde erwähnte Befreiung des Thorner Hospitals von den Litauerreisen⁵ ist eine der Tatsachen der Haltungsveränderungen des Deutschen

---

⁵ „Litauerreisen“ wurden gut geplante, kurzfristige und heimtückische Angriffe des Deutschen Ordens gegen das litauische Großfürstentum genannt. Der Anfang dieser Kriegsreisen ist auf das Ende des 13. Jh.s zurückzuführen. Litauische Historiker meinen, dass nach den erfolglosen Angriffen zu *Soule* (lit. Šiaulai) und zu *Kuwerlant* (lit. Durbė) die Ritter des Deutschen Ordens die Kampfaktiken der litauischen Heere gut erforscht und sich auf die langfristigen Züge verzichtet haben mögen. Durch kurzfristige Züge und plötzliche Angriffe gegen die an der Grenze mit dem Ordenstaat liegenden litauischen Burgen und Dörfer wollte der Deutsche Orden die Macht der Litauer allmählich brechen und sie anschließend annectieren. Die Litauerreisen wurden häufig ab Ende des 13. bis Ende des 14. Jh.s besonders während der Regierungszeit des Hochmeisters des Deutschen Ordens Winrich von Kniprode 1351–1382 unternommen (LKSK 1964: 189–190). Die Änderungen in der kriegerischen Taktik beschreibt auch Antanas Kučinskis in seinem Buch *Kęstutis* und als Beispiel dazu führt er die misslungene Planung eines

Ordens, die größtenteils von zwei wesentlichen Ereignissen beeinflusst worden sind: 1) den Folgen der Pestpandemie, die ca. sechs Jahre gedauert hatte und 2) den großen Verlusten, die während der Angriffe gegen das heidnische Litauen im Jahr 1352 erlitten worden sind. Dadurch hat der Deutsche Orden die Hoffnung verloren, das litauische Großfürstentum zu besiegen und zu taufen.

Der deutsche Historiker Johannes Voigt betont in seinem Werk *Geschichte Preußens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, dass die Hauptsorge des Hochmeisters Winrich von Kniprode nicht nur die Stärkung der militärischen Macht des Deutschen Ordens und Gewährung der Ordnung in Ordensburgen gewesen war, sondern auch der Wiederaufbau und die Entwicklung des stark verwüsteten Ordensstaates. Nach der großen europäischen Pestpandemie 1347–1353, die rund 25 Millionen Todesopfer

---

raschen Eindringens in das litauische Großfürstentum im Jahr 1345 an, der durch einen Betrug ruiniert wurde. Die Ereignisse vom Januar 1345 werden von Kučinskas und von Augustinas Janulaitis in seiner Monographie *Lietuvos Didysis Kunigaikštis Kęstutis* beschrieben. Kučinskas bemerkt, dass der Deutsche Orden an seinen raschen Sieg geglaubt habe. Große auswärtige Heere sind eingeladen worden. Zum Zug haben sich die mächtigen Kräfte Europas versammelt: der tschechische König Johann mit seinem Sohn Karl, der ungarische König Ludwig mit seinen Begleitern, der holländische Graf Wilhelm IV, der Graf Gunter von Schwarzburg und viele andere, insgesamt ca. 200 verschiedene Fürsten. Als der Angriff geplant war und bald unternommen werden sollte, erhielt der Hochmeister eine Nachricht über das Vorhaben der Litauer mit einer großen Armee Samland bald zu stürmen. Der Hochmeister des Deutschen Ordens Ludolf König von Wattzau ist dann mit allen Fürsten zum Schluss gekommen, in Preußen zu bleiben, um das Samland zu verteidigen. Zur selben Zeit drangen die litauischen Heere in Livland ein, dessen Orden sich mit der Schwächung des Widerstands der Esten auf der Insel Ösel beschäftigt hatte. Der livländische Orden fühlte sich ganz geborgen und sicher, dass ihm keine Gefahr vom Westen drohte, weil das vom Deutschen Orden versprochen worden war. Die Litauer verbrannten zuerst die Burg Dobeln, dann marschierten sie Richtung Riga. Unterwegs verbrannten sie alle Mühlen, Dörfer, anschließend überfielen sie Neuermühlen (Novum Molendinum), beraubten alle Dörfer unterwegs, nahmen viele Männer und Frauen in Gefangenschaft und kehrten zurück. Der Deutsche Orden war völlig entsetzt, als er das Samland erreichte, und keine Feinde dort gefunden hatte (Kučinskas 1988: 40–43).

Janulaitis schildert die Ereignisse von 1345 mit gewissen Details. Er behauptet, dass der Hochmeister des Deutschen Ordens unterwegs nach Litauern von einer Frau benachrichtigt worden war, dass der litauische „König“ sich für den Zug ins Samland bereite. Der Hochmeister hätte Angst bekommen und alle aufgefordert, nach Preußen zurückzukehren, um sich zu beraten, was dagegen unternommen werden konnte. (Janulaitis 1998: 68–69). Nach dem Unglück des Deutschen Ordens 1345 wurden die Reisen nach Litauen mindestens zweimal im Jahr organisiert – einmal zu Lichtmess (2. Februar) und einmal zu Mariä Himmelfahrt (15. August) (Kučinskas 1988: 46).

gefordert hatte, damit ein Drittel der damaligen europäischen Bevölkerung, stand sehr viel Land besitzlos⁶.

Die abgenommene Anzahl der Bevölkerung, besonders der kriegspflichtigen Männer, löste ein anderes Problem aus. Der Deutsche Orden war nicht im Stande, Kriege gegen das litauische Großfürstentum zu führen. Wegen des Beginn des Jahres 1352 durch den Judenmord während der Wallfahrten ins Heilige Land auf sich herangezogenen Zorns stellte der Deutsche Orden die Reisen nach Osten ein und zog gegen die Heiden, die volens nolens getauft werden sollten. Der seit einigen Jahren stillstehende Kampf gegen Litauen sollte erneuert werden⁷. Nach dem Tod des Hochmeisters des Deutschen Ordens Heinrich Dusemer im Jahr 1351 wurde der Großkomtur Winrich von Kniprode zum neuen Hochmeister erwählt und regierte 31 Jahre lang. Er rüstete sein Heer und, nachdem er Nachrichten aus Litauen erhielt, dass ungeachtet der heftigen Angriffe der Litauer auf Polen, zahlreiche Heere noch zum Raubzuge in den Ordensstaat in Litauen bereitstünden, stürmte er am 21. Februar 1352 die Gebiete des östlichen Samaiten und besiegte sie schnell bei Widukeln. Bei der Rückkehr des Heeres nach Preußen zwangen das schnell eintretende Tauwetter und starker Regen das Heer über Pastow und Ragnit. Das geraubte Vieh sollte zurückgelassen werden, viele Krieger starben aus Hunger, andere ertranken in den Gewässern, bedeckt mit brüchigem Eis. Tief betrübt kehrte der Hochmeister mit dem Rest des Heeres nach Preußen zurück. Einen noch größeren Schaden fügte das Eindringen der litauischen Heere ins Samland im Februar 1352 zu, wo die litauischen Fürsten Olgerd und Kynstutte zusammen mit dem Smolensker Fürsten Patirke Labiau, Schaaken und Powunden, Caymen und Gebiete bis zur Deime hin eroberten und plünderten. Die Dörfer wurden

---

⁶ *Es war sein erstes Bemühen, die durch Pestkrankheit besitzlos gewordenen Lehenerbe, mit neuen Besitzern zu versehen und ihnen durch mancherlei Begünstigungen und Befreiungen in der schweren Zeit ihr Aufkommen und Gedeihen so viel als möglich zu erleichtern. So erhielten manche Begnadigungen im Erbrechte, andere freie Marktgerechtigkeit bei Verkauf ihrer Erzeugnisse, andere wieder Befreiung von den Kriegeisen nach Litthauen u.s.w. (Voigt 1832: 96).*

⁷ *Dieser Kampf mit den Litthauern hatte einige Jahre geruht, denn die Waffen der Großfürsten waren in einem Kriege mit König Kasimir von Polen beschäftigt gewesen, der Anfangs im Siegersglücke sich bedeutender Länderstrecken, als des westlichen Volhyniens, Podoliens und anderer Gebiete, die den Litthauern durch den König selbst überlassen waren, bemächtigt hatte, bis diese sich wieder ermanend, ihre Macht durch Verbindung mit Russischen Fürsten verstärkend, nachdem sie den König von Polen, wie selbst den Papst durch vorgebliche Bereitwilligkeit zur Annahme des Christentums über ihre Ansichten eine Zeitlang getäuscht und dann deren Bemühungen für ihre Bekährung gänzlich vereitelt hatten, die entrissenen Lande nicht nur wieder eroberten und die Polen überall vertrieben, sondern mit Tataren verbunden Polen selbst weit und breit überschwemmen und furchtbar verwüsteten (Voigt 1832: 91).*

verbrannt, alle Männer getötet, Frauen und Kinder in Gefangenschaft genommen und nach Litauen gebracht.

Der Kampf des Smolensker Fürsten Patirke (der Sohn Kynstuttes), der einen der Haufen gegen die Heere des Deutschen Ordens an der Deime geführt hatte, nahm ein böses Ende. Der Komtur Henning Schindekopf hat die Krieger bis an die Deime gejagt, einen Teil davon geschlagen, ein anderer ist in den Fluss eingestürzt und ertrunken. Nur der Fürst ist vom Komtur selbst vor dem Ertrinken gerettet und später freigelassen worden, um mit seiner Hilfe dem Großfürsten Kynstutte die traurige Botschaft über ihre Niederlage mitteilen zu können. Fürst Patirke sei der Einzige, der den Kampf überlebt hatte (Voigt 1832: 92–95).

Der Litauische Historiker Kučinskas beschreibt die Kämpfe Kinstuttes und seiner Alliierten im Februar 1352 in seinem Buch *Kęstutis*. Er bezweifelt die Annahme von Voigt, dass der Fürst Patirke wirklich Kynstuttes Sohn gewesen war (Kučinskas 1988: 62).

Die gespannten politischen Verhältnisse zwischen dem Deutschen Orden und dem litauischen Großfürstentum in der 1. Hälfte des 14. Jh.s und die oben beschriebenen Ereignisse führten zum Vorrang des inneren Wiederaufbaus des Ordensstaates gegenüber dessen Expansion nach Osten.

Das Dorf *Pippingisse* war eines der Begünstigten, dessen Einwohner nach der Abkehr von den Kriegsreisen und der damit zusammenhängenden Gebühren befreit worden waren.

Die Verfasser der PUB behaupten, dass das besprochene Dorf bis 1449 *Pipingsee* genannt wurde⁸, danach – *Pigrza*, und seit 1878 *Ernstrode*. Heute heißt es *Pigża*, und befindet sich im Gebiet Thorn, in der Wojewodschaft Lubianka. Alle genannten Varianten des ON werden in dem ausführlichsten polnischen Ortsnamenregister *Nazwy miejscowe Polski* angeführt (NMP VIII 457–458).

Die in einer anderen Quelle erwähnten PN des noblen Preußen *Pipinus* und der Seename *lacus Pipini* sind eine der am frühesten gebuchten preußischen Eigennamen: 1231 *Tercium castrum habuit quidam nobilis Prutenus, sed Christianus multum infestus Pipinus nomine in quodam lacu, qui hodierna die dicitur lacus Pipini* (SRP V 596).

In den *Scriptores Rerum Prussicarum* im Teil „Cronica Prussia, Fortsetzung der Danziger Chroniken“ wird die Expansion des DO in Preußen in Jahren 1226–1231 dargestellt⁹. Die Quelle schildert Ankunft der Brüder des Deutschen

⁸ Auch *Popingisehe*; *Pipingsee* zuletzt 1449 genannt (vgl. Weber, Preußen vor 500 Jahren S. 392), dann *Pigrza*, seit 1878 *Ernstrode*, Kr. und nw von Thorn (PUB V 27).

⁹ *Habita ergo deliberacione te maturo consilio missus fuit frater Conradus de Landisberg, cum alio fratre versus Cuiuiam ad predictum ducem, qui statim de consilio militum suorum et episcoporum et pleno consensu ducisse et filiorum suorum Boleslai, Cazimiri et Semouiti concessit eis et ordini ordine eorum*

Ordens in der Stadt Thorn, die Einrichtung der Burg *Vogilsank* und einer anderen Festung zu *Nessau* (lat. *Nessouia*) mit einer Siedlung am westlichen Strand der Weichsel. *Vogilsank* war die erste Burg des Deutschen Ordens hinter der Weichsel, deren Gründer und Herr Bruder Konrad (Conradus de Landisberg SRP V 596) war. Bisher hatten die Brüder des Deutschen Ordens keinen Besitz in Preußen, deswegen baten sie den polnischen Fürsten ihnen eine Burg zu bauen. Der Fürst war sehr fromm und deswegen war er der Bitte der Brüder entgegengekommen. Die neugebaute Burg wurde *Vogilsank* (lat. *cantus avium*) genannt, weil dort die Ordensbrüder zusammen mit ihren Kriegerern leidenschaftliche und sehnsüchtige Gesänge vor den Kämpfen gegen die Heiden gesungen hätten (Dusburgietis 1985: 81).

Nach der Gründung der Burg *Vogilsank* bat Bruder Konrad den gottesfürchtigen Hochmeister Hermann von Salza, mehr Brüder und Krieger nach *Vogilsank* zu senden. Der Hochmeister ordnete als Marschall Bruder Dietrich von Bernheim nach *Vogilsank* ab. Ihm zur Hilfe folgten vier andere Brüder mit Waffenträgern und vielen Pferden. Sie bauten sich die *Nessau*-Burg auf einem Hügel direkt gegenüber der Stadt Thorn. (Dusburgietis 1985: 82). *Nessau* ist

---

anno Domini m^occxxj. terram Culmensen et Luybauensem iure hereditario perpetuo libere possidendam et se murum opponerent pro defensione Chritianitatis contra paganos memoratos. Predictus ergo frater Conradus auxilio ducis in litore Wisle opposito, ubi nunc ciuitas Thorun sita est, in quodam monte presidium fecit, quod appellauit Vogilsank; et de hoc exercere cepit inimicicias contra Prutenos. Postquam autem predicto magistro fratri Hermano de Zalca factum innotuit, missit eis fratrem Hermanum dictum Balke cum alijs quinque fratribus et armigeris pluribus; qui cum pariter conuenissent in Vogilsank, de consilio predicti ducis et militum eius castrum Nessouiam construxerunt. Postea anno Domini m^occxxxj cum predicto duce Conrado et alijs fidelibus peregrinis fratre Hermanus Balke prouincialis magister et suis fratres transierunt Wislam ad partem Colmensen et iuxta ripam Wisle supra unam frondosam quercum edificauerunt propugnacula et circumfonderunt eam, eandem munitionem Thorun appelantes et oppidum eusdem nomini ibidem fecerunt. Sed postea in breui ab eo loco castrum cum oppido ad locum, ubi nunc stat Thorun, transtulerunt. Eodem tempore Pruteni construxerant castrum quoddam Rogon nomine iuxta Wislam ultra Thorun et aliud inferius Thorun, ubi nunc est antiquum Culmen. Tercium castrum habuit quidam nobilis Prutenus, sed Christianis multum infestus Pipinus nomine in quodam lacu, qui hodierna die dicitur lacus Pipini. De hijs castris multa mala quasi cotidie paciebantur Christiani. Contigit autem quadam vice cooperante Deo, quod cruciferi cum Prutenos de primo castro conuenerunt ad pungnam et omnes occiderunt, excepto capitaneo, qui pro redimenda vita castrum tradidit et cruciferis adhesit; et in breui ipso duce castrum inferius per cruciferos fuit captum et insuper Pippinum sororium suum cruciferis tradidit, quem deleto castro suo taliter peremerunt:

Ventrem ipsius circa umbilicum aperiri fecerunt et umbilicum arbori affixerunt et per circuitum arboris eum agitare preceperunt, quousque penitus euisceratus fuit; et sic qui multos Christianos impie necauerat crudeliter fuit et miserabiliter interemptus. Iste Pipinus reliquit unum filium post se, qui dictus suit Matta, sed factus Christianus appellatus fuit Hermannus. Hic omnino deuotus et bonus fuit, constans in fide, qui reliquit post se fideles filios et filias, nepotes et neptas et pronepotes et proneptas, qui hodierna die veri sunt Dei amatores et Christiane didei professores (SRP V 596–597).

heute auf zwei Dörfer *Mała Nieszawka* und *Wielka Nieszawka* 5,5 und 8 km südöstlich von Thorn, auf dem westlichen Ufer der Weichsel zurückzuführen. Die früheste Erwähnung des ON geht auf das Jahr 1230 *Nissûe*, *Nessûeca* in den PUB zurück (NMP VII 434). Die Etymologie des ON wird mit dem poln. PN *Masz* oder *Miesz* (von dem poln. PN *Mieslaw*, *Mieczyslaw* aufgrund der späteren Form 1388 *Meszewo*, 1402 *Messzewo* verbunden. Davon stammen die diminutiven ON *Mała Nieszawka* (Klien Nieszawka) und *Wielka Nieszawka* (Groß Nieszawka).

Gleichzeitig gründeten die Preußen die Burg *Rogow*¹⁰ (auch *Rogon*¹¹) östlich der Weichsel hinter Thorn und eine andere noch weiter von Thorn neben dem alten Kulm (SRP V 596). *Rogow*, das heutige Dorf *Rogówko*, ca. 13 km östlich von Thorn entfernt. Die Weichsel flussabwärts, ferner von der alten Burg neben dem See, der *Pippin-See* genannt wurde, gab es noch eine Burg, in der der noble Preuße *Pippin* mit seinen Gefährten wohnte und woher er häufig die Raubangriffe gegen Christen unternahm. Die Ordensbrüder haben die *Rogow-Burg* überfallen und erobert. Unter den Gefangenen war auch *Pippins* Onkel, der seinen Neffen verraten hatte. *Pippin* wurde an den Schwanz eines Pferdes gebunden, nach Thorn geschleppt und dort auf einem Baum erhängt¹² (Dusburgietis 1985: 90).

Den PN *Pippin* hat Trautmann behandelt, ohne dessen Herkunft anzugeben (Trautmann 1925: 77). Der PN ist wahrscheinlich baltischen Ursprungs, vgl. lit. PN. *Pipinas*, *Pipinis*, *Pipinÿs*, *Pypinÿs*, die alle auf lit. *pypÿnė*, *pypinė*, *pipÿnė* ‘Querpfeife’ zurückgeführt werden (LPŽe; Zinkevičius 2008: 530).

Die sich am *lacus Pipini* befindliche Ortschaft wurde später von den Deutschen *Pippingese*, *Poppingsehe* genannt, indem der PN *Pipinus* erhalten und lat. *lacus* ‘See’ ins Deutsch übersetzt wurden. In diesem Fall handelt es sich um einen hybriden ON. Solche ON sind von Gerullis nicht behandelt worden, haben aber die Aufmerksamkeit der Herausgeber der Serie *Hydronymia Europaea* (1985–2005) auf sich gezogen. Blažienė geht in dem Vorwort ihrem Faszikel *Die baltischen Ortsnamen im Samland* auf den Einfluss des Deutschen auf das preußische Namengut während dessen Buchung durch die Kanzlei des Deutschen Ordens ein¹³ und führt in ihrem Werk etliche Fälle der hybriden ON an: z. B. den ON

¹⁰ SRP I 55.

¹¹ SRP V 596.

¹² Die Hinrichtung von *Pipinus* ist genauer in SRP I 55 im Teil *De destructione duorum castrorum et morte Pippini* beschrieben.

¹³ Im Laufe der Zeit (die Überlieferung der Ortsnamen stammt aus verschiedenen Jahrhunderten) veränderte sich die Wiedergabe des ganzen Namengutes. Das samländische Namenmaterial

in Kr. Labiau **Friedlacken*¹⁴, bestehend aus dem dt. PN *Friede* und dem preuß. Appellativum *laucks* 'Acker' (Blažienė 2000: 36); der ON in Kr. Fischhausen *Gallhöfen, dessen Grundwort ist das dt. *Hof*, und das Bestimmungswort ist auf den preuß. PN *Gayle* zurückzuführen (Blažienė 2000: 37); der ON in Kr. Fischhausen *Linkenmühle, gebildet aus dem dt. *Mühle* und, möglicherweise, aus dem preuß. PN *Lynce* (Blažienė 2000: 85).

2.2. ON *Potollen*¹⁵

Es gibt noch einen interessanten und bemerkenswerten Fall der ON aus einem Gebiete Preußens westlich der Weichsel, gebucht im OF 105 in einer Urkunde, die am 7. Juni 1357 von dem Hochmeister des Deutschen Ordens Winrich von Kniprode unterschrieben worden ist. Aufgrund des Privilegs werden zwei Preußen, den Brüdern *Nikel* und *Stanike* 30 Huben und ein Teil des Sees im Kreis Karthaus, *Dirslow* (später *Dirschau*, poln. *Tczew*, lit. *Tčevas*) zu *Potollen* verliehen: 1357 *Wir bruder Winrich von Knyprode homeyster [...] mit rate [...] verlyen Nickel und Staniken den brudern und erin rechtin erben und nachkomelingen drisik huben gelegen zu potollen¹⁶ binne den greniczen... teil des sees pyrtscho genant...* (OF 105, 254^v; PUB V 306–307). Die Herausgeber der PUB identifizieren den *Pyrtscho*-See als *Patull-See*: 1357 *...Teil des Sees Pyrtscho [Patull-See]* (PUB V 307).

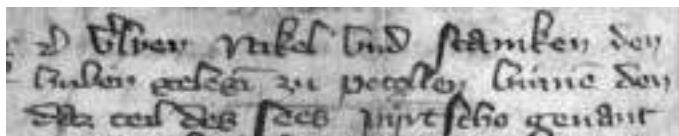

ABB. 2. Ein Fragment des Pergamentes aus dem OF 105 S. 254^v

Gerullis hat (S. 132) einen ON 1351/82 *Potollen* (OF 105, 5^r) aufgeschrieben, das Dorf hat sich aber im Kr. Wehlau befunden. Den ON hat auch Blažienė in ihrem Faszikel *Die baltischen Ortsnamen in Samland*(2000: 114) behandelt.

---

wurde mit germanisierten Formen durchgesetzt sowohl im Hinblick auf die Aussprache als auch auf den Formenbestand (Blažienė 2000: 8).

¹⁴ Mit einem hochgestellten * vor dem Lemma werden Neufunde und korrigierte Namen gekennzeichnet (Blažienė 2000: 8).

¹⁵ Als Ursprüngliche und bisher früheste Form des ON *Potollen* würde eventuell die im Jahr 1277 gebuchte *Patelow* gelten: *...dominum Leuoldum plebanum de Patelow...* (PUB I 239).

¹⁶ In der Handschrift scheint der ON *petollen* niedergeschrieben zu sein, s. die Abb. 2.

Der im Kreis Karthaus in Dirsaw befindliche Flurname *Patulen* wurde im Jahr 1437/38 bei der Verleihung der Dienste an einheimische Einwohner erwähnt: 1437/38 *Umbe den Bern. Polnische* [dinste]. [...] *Pyrzyw, Patulen* (OF 131, 295). Brauer hatte den Gewässernamen *Potullen* erwähnt (1983: 23). Der PN 1397 *Patulle* ist von Trautmann (1925: 75) erfasst worden.

Patulskie Jezioro hat auch der polnische Namenforscher Hubert Górniewicz in dem 1. Band der Serie *Hydronymia Europea* behandelt, wobei er die früheste Erwähnung des Gewässernamens von 1350 aufgeschrieben hatte: 1350 ...*in unserem sehe Patulen...* (PUB IV 570). Der Autor verbindet den Gewässernamen mit dem poln. PN *Potuła* (vgl. poln. *potulić* 'umarmen'), lehnt aber die Deutung Brauers¹⁷, dass der Seename auch preußischer Herkunft aus dem PN *Patulle* sein kann, nicht ab. Den hier behandelten und im Jahr 1357 in dem OF 105 auf der S. 254^v gebuchten ON *Potollen* (heute *Potuły*) hat bislang nur Brauer behandelt.

Der ON *Potollen* ist vielleicht auch auf *Patols* zurückzuführen. Laut Vytautas Mažiulis ist der pr. **Patōls* mit dem pr. Subst. **patalas* ('derjenige, der beruhigt, schweigsam macht') zu verbinden und kann ein Epitheton des Gottesnamen **Pikūlas* (pr. Gott des Unterirdischen bzw. des Todes) sein¹⁸.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

1. Die im OF 105 im Jahre 1352 gebuchte Variante des ON *Pippingisee* ist bisher nicht erfasst und nicht behandelt worden. Sie ist der früheste jetzt bekannte Name des Dorfes *Pigža*, der in einer handschriftlichen historischen Quelle gefunden wurde. Hiermit kommen ein neuer Gewässernamen und der davon später gebildete ON in Betracht. Der hybride Bildungscharakter des ON ist bemerkenswert, weil solche altpr. ON bisher nicht genügend behandelt worden sind.

2. Im Fall des pr. ON *Potollen* kommen ein Oikonym und ein Hydronym in Betracht. Die früheste Variante des Gewässernamens 1350 *Patulen* ist von Górniewicz den gedruckten Quelle (den PUB) entnommen, die übrigen bekannten Varianten sind viel spätere Erwähnungen, als die 1357 *Potollen*, aus dem OF 105. Der ON gilt dagegen als die früheste Erwähnung.

3. Die angeführten Tatsachen bestätigen wieder, dass die Analyse der primären und zuverlässigsten Quellen – der Handschriften – viele wertvolle Daten liefern kann. Darunter sind sowohl die schon bekannten Fakten ergänzende

¹⁷ In dem Buch *Preußische Siedlungen westlich der Weichsel. Versuch einer etymologischer Deutung heimatlicher Flurnamen* (S. 26).

¹⁸ <http://www.prusistika.flf.vu.lt/zodynas/paieska/>

Informationen als auch die völlig neuen, bislang nicht gefundenen und nicht behandelten Belege zu verstehen, deren ausführliche Analyse zur Feststellung der westlichen Grenze der Balten führen könnte, wenn das überhaupt möglich ist.

Der Autor des vorliegenden Beitrags hat sich nicht zum Ziel gesetzt, etwas Wesentliches und Unbestreitbares für die Erforschung des baltischen Namensgutes oder der baltischen Ethnogenese darzubieten. Das Vorliegen des neuen Materials ist eher ein Versuch, die Aufmerksamkeit der Forscher darauf zu lenken, dass es immer noch viele wichtige und wertvolle, aber verhüllte Informationen gibt, die gefunden, enthüllt und erforscht werden müssen, um wichtige Hypothesen zu bejahen oder, zu verneinen.

QUELLEN UND LITERATUR VERZEICHNIS

Babik Zbigniew 2001: *Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich*. Kraków: Universitas.

Blažienė Gracilda 2000: *Die Baltischen Ortsnamen im Samland* (Hydronymia Europea. Sonderband 2). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Brauer Wilhelm Reinhold 1983: *Preußische Siedlungen westlich der Weichsel. Versuch einer etymologischen Deutung heimatlicher Flurnamen*. Siegen: J. G. Herder-Bibliothek Siegerland e. V.

Brauer Wilhelm Reinhold 1988: *Baltisch-preussische Siedlungen westlich der Weichsel*. Münster: Nicolaus-Copernicus-Verlag.

Casemir Kirstin, Udolph Jürgen 2006: Die Bedeutung des Baltischen für die niedersächsische Ortsnamenforschung. – *Baltų onomastikos tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Dusburgietis Petras 1985: *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius: Vaga.

Gerullis Georg 1922: *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter & Co.

Górniewicz Hubert 1980: *Toponimia Powiśla Gdańskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Hinze Friedhelm 1989: Rezension. W. Brauer „Preußische Siedlungen westlich der Weichsel. Versuch einer etymologischer Deutung heimatlicher Flurnamen“. – *Zeszyty naukowe wydziału humanistycznego uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze* 15, 129–140.

http://ub-goobi-pr2.ub.uni-greifswald.de/viewer/fulltext/PPN559838239_NF_75/151/

<http://www.prusistika.flf.vu.lt/zodynas/paieska/>

https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Lorentz

Ivoška Darius 2015: *Thesen des Vortrags des 12. internationalen Baltisten-Kongresses, den 30. Oktober 2015.*

Janulaitis Augustinas 1998: *Lietuvos Didysis Kunigaikštis Kęstutis*. Vilnius: Kardas.

Kilian Lothar 1939: Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel? – *Altpreußen*. 4. Jahrgang, Heft 3, 67–68.

Kilian Lothar 1960: *Zum Aussagewert von Fund- und Kulturprovinzen.* – *Światowit* 23, 41–85.

Krahe Hans 1943: Baltische Ortsnamen westlich der Weichsel. – *Altpreußen* 8(3).

Kučinskas Antanas 1988: *Lietuvos istoriografija.* – *Kęstutis*. Vilnius: Mokslas.

LKSK – Autorenkollektiv: *Lietuvių karai su kryžiuočiais*. Vilnius: Mintis, 1964.

Lorentz Friedrich 1933: Preußen in Pommerellen. – *Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins*. Der 32. Jahrgang, Heft 3. Hrg. Reysner. Druck: A.W. Rasmann GmbH, Danzig, 50–59.

LPŽe – *Lietuvių pavardžių žodynas*, elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012–2015.

NMP VII, VIII – *Nazwy miejscowe Polski* 7, 8. Wydawnictwo Pandit. Kraków, 2007–2009.

Ordensfoliant Nr. 105. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Berlin.

PUB I, IV, V – *Preussisches Urkundenbuch* 1, 4, 5. Königsberg: Gräfe und Unzer, Marburg; Elwert, 1882–1986.

Schmid Wolfgang P. 1987: Beiträge zur Bestimmung der baltischen Westgrenze. – *Baltistica* 33(1), 4–12.

Schmid Wolfgang P. 1994: *Linguisticae Scientiae Collectanea. Ausgewählte Schriften von Wolfgang P. Schmid anlässlich des 65. Geburtstages*. Hrsg. Joachim Becker, Eckhard Eggers, Jürgen Udolph und Dieter Weber. Berlin. New York: Walter de Gruyter.

SRP I – *Scriptores Rerum Prussicarum* 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861.

SRP V – *Scriptores Rerum Prussicarum* 5. Frankfurt am Main: Minerva GmbH, 1874.

Toporov Vladimir Nikolaevic 1966: K voprosu o toponimičeskich sootvetstvijach na baltijskich territorijach i k zapadu ot Vistly. – *Baltistica* 1(2), 103–111.

Trautmann Reinhold 1925: *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Udolph Jürgen 1990: *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Voigt Johannes 1832: *Geschichte Preußens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens* 5. Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.

Zinkevičius Zigmantas 2008: *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Keletas pastebėjimų dėl baltiškų vietovardžių į vakarus nuo Vyslos problematikos

SANTRAUKA

Tautų gyvenamojo arealo problematika plačiai analizuojama mokslininkų, o dėl jos tyrimų reikšmės nekyla abejonų. Baltų gyventų teritorijų ribų paieškos vis dar yra istorikų, archeologų, geografų ir kalbininkų tyrimų objektas. Kaip jau anksčiau autoriaus užsiminta, patikimiausi ir svarbiausi mirusiųjų kalbų vietovardžių šaltiniai yra rankraštiniai dokumentai. Autoriaus dėmesys vėl krypta į Vokiečių ordino foliantą Nr. 105 (OF 105). Šio straipsnio tikslas – ne pateikti naujus vandenvardžius ir vietovardžius, o aptarti naujus istorinius duomenis, susijusius su anksčiau užfiksuotais ir ne kartą analizuotais hidronimais ir oikonimais, galbūt pateiksiančiais vertingos informacijos, taip reikalingos baltų tautų gyvento arealo vakarinei ribai nustatyti.

OF 105 gausu baltų vardynui labai reikšmingos medžiagos, liudijančios apie prūsų gyventas teritorijas ir jų ribas, tebekeliančias daug diskusijų ir plačiai tebeanalizuojamas kalbininkų, istorikų ir archeologų. Straipsnyje aptariami svarbiausi XX a. istorinio baltų arealo tyrimai ir pateikiami du oikonimai iš OF 105 dokumentų, fiksavusių XIV a. įvykius vakariniame baltų gyventų teritorijų paribyje.

Įteikta 2016 m. gegužės 21 d.

DARIUS IVOŠKA

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius, Lietuva

ddarius.ivoska@yahoo.de

Ižvalgos
Insights

ALGIRDAS SAUDARGAS

Europos parlamentas

Pramonės, mokslinių tyrimų ir energetikos komitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: kognityvinė lingvistika,

kognityvinė neuropsichologija, biofizika.

FONOSEMANTINĖS SAKMĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

Fonosemantic Sagas in the Dictionary
of the Lithuanian Language

ANOTACIJA

Straipsnyje išdėstytas požiūris, aiškinantis fonosemantinius reiškinius lietuvių kalboje. Šis požiūris skaido žodžio reikšmės turinį į konceptualiąją dalį ir tuos turinius, kurie išreiškia erdvės, laiko ir jėgos dinamikos santykius. Fonosemantiniai reiškiniai šiuo požiūriu yra aiškinami kaip žodžio reikšmių tinklo kognityvinės topologijos plėtiniai fonologiškai panašiams, bet nebendrakilmiams žodžiams. Ištirti keletas pavyzdžių. Išanalizuoti lietuviškų žodžių su priebalsiais K/L; N/R; M/L <> L/M šaknyje reikšmių tinklai.

ESMINIAI ŽODŽIAI: fonosemantinė saktmė, atskaitos freimas, vaizdinio schema, jėgos dinamika, kognityvinė topologija.

ANNOTATION

An account explaining fonosemantic phenomena in the Lithuanian language is presented. This account partitions the content of the word sense into the conceptual part and the content which expresses space, time and force dynamic (STD) aspects. Fonosemantic phenomena under this account are explained as the extension of the cognitive topology of the network of word senses to phonologically similar though not genetically related words. Several examples are investigated. The network of senses of Lithuanian words with consonants K/L; N/R; M/L <> L/M is analysed.

KEYWORDS: fonosemantic saga, frame of reference, image schema, force dynamics, cognitive topology.

0. ĮVADAS

„...savas mąstymas yra nusakomas tik sava kalba.“

Antanas Maceina

Daugiau nei prieš tris dešimtmečius savilaida pasirodė Algirdo Patacko pasvarstymai apie baltų kultūrą *Saulė ir kryžius* (Patackas 1983; Patackas 2014: 30–85). Ten pirmą kartą paminėtas „simetrijos dėsnis“: pastebėta, kad sukeitus kai kurių žodžių šaknies priebalses, jų prasmė taip pat įgyja tam tikru būdu simetrišką reikšmę, įvyksta savotiška prasmės inversija (pavyzdžiui: *meilė – laimė*) (Patackas 2014: 78). Kitas pastebėjimas buvo, kad žodžių su tais pačiais šaknies priebalsiais, bet skirtingais balsiais prasmė išlieka vienijama bendros idėjos, nors patys žodžiai visiškai negiminingi (pavyzdžiui: *nokti – nykti*) (Patackas ir kt. 1984; Patackas ir kt. 2014: 93). Formaliosios kalbotyros požiūriu šie pavyzdžiai atrodė kaip niekuo nepagrįsti žinomų lingvistikos reiškinių – metatezės ir apofonijos – išplėtojimai ir negalėjo būti priimtini.

Patacko buvau sudomintas jo studijoje iškeltomis kalbos problemomis ir paragintas savo mintis išdėstyti raštu. Tas rašinys (Saudargas 1986) kupinas filosofavimų, kurie šiandien galėtų dominti nebent savilaidos žanro tyrinėtojus. Tačiau jis grįstas idėja, kuri yra ir šio straipsnio esmė. Mano žvilgsnis nukrypo į žodžius, kurių šaknys fonologiškai panašios, bet jų giminystė nepatvirtinta. Mėginau atskleisti jų semantinius ryšius. Vedliu buvo (ir tebėra) Antano Maceinos požiūris į gimtąją kalbą: „Lietuvių kalbos žodyno turtingumas ir gramatinės sandaros įvairumas rodo, kad lietuviškasis mąstymas pajėgia nuostabiai plačiu mastu bei giliu laipsniu įsiskverbti į mąstomąjį objektą ir nusakyti net ir vos suvokiamus, betgi tikrovinius jo ryšių bei santykių atspalvius. Šiuo atžvilgiu lietuvių kalba nenusileidžia jokiai kitai kalbai, kuria istorijos eigoje buvo sukurta ar yra kuriama aukšto lygio filosofija. *Mūsų* kalba yra atviras kelias į *mūsų* filosofiją. Ar mes *juo* eisime, ar pasuksime sustabarėjusiu svetimybių keliu, priklauso nuo mūsų išvalgos, kad *savas* mąstymas yra nusakomas tik *sava* kalba“ (Maceina 1994: 309). Minėtame rašinyje aptariau veiksmažodžius, kurie nusako regėjimo juslę: *žiūrėti, domėtis, regėti, matyti* bei *vysti (vydau)*, ir jų semantiką lyginau su fonologiškai artimas šaknis turinčiais žodžiais. Kai tyrinėčiau šiuos fonosemantinius santykius, besiformuojančios kognityvinės lingvistikos studijos man buvo nežinomos, nes to meto sąlygomis sunkiai pasiekiamos, o gal ir visai neprieinamos. Prie šių svarstymų grįžau prieš dešimtmetį ir neilgai trukęs radau, kad kognityvinė lingvistika turi reikiamą tyrimo techniką. Anuomet nežinojau ir daugelio kitų dalykų, apie kuriuos užsimenu šiandien.

Šiame straipsnyje surinkti tekstai rašyti pastarąjį dešimtmetį. Jie buvo iš naujo permąstomi ir perrašinėjami po kelis kartus. Surinkdamas į vieną daiktą, dar kartą viską persvarsčiau, pataisiau ir išplėtočiau. Daug ką teko parašyti visiškai iš naujo.

Šie tekstai yra dvejopo pobūdžio. Pirmosios rūšies tekstai yra empiriniai tyrimai, kuriuose siekiau būti kiek įmanoma objektyvesnis. Todėl tiksliai apibrėžiau tiriamus objektus: tai *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau LKŽ) leksemos ir tiksliai jos. Tyrimas siekia aprašyti fonologiškai artimų (turinčių šaknyje tą pačią priebalsių porą) žodžių semantinius ryšius. Tyrimo tikslas parodyti, kad kai kurios fonologiškai artimos lietuviškos šaknys (vadinamieji šaknų pluoštai) sudaro ir semantinius visetus, kurie patogumo dėlei pavadinti fonosemantinėmis sakmėmis. Tyrimo esmė glūdi lietuviškų žodžių reikšmių turinio suskaidyme į konceptualinę ir erdvėlaikinę dalis. Erdvėlaikiniai turiniai apima ir jėgų sąveiką (dinamiką), todėl naudoju trumpinį ELD (erdvė, laikas, dinamika). Semantiniam tyrimui vartoju kognityvinės semantikos techniką. Stengiausi remtis kuo patikimesniais, patikrintais metodais, pavyzdžiui, jėgų sąveikai aprašyti naudoju jau tapusias klasika Leonardo Talmy jėgos dinamikos schemas. Visi empiriniai rezultatai pakankamai akivaizdūs, nors (ką pačiam teko patirti) kai kuriems jų išvelgti reikia šio tokio įpratimo prie vartojamos technikos.

Antrosios rūšies tekstai subjektyvūs. Jų prisireikė, nes minėti empiriniai tyrinėjimai neturi savo vietos tradiciniame lingvistikos studijų spektre. Be abejo, laisvalaikiu kiekvienas gali žodžių reikšmes tyrinėti, kiek širdis geidžia. Jei tokie tyrinėjimai atsispindi poezijoje – sprendžia skaitytojas. Jei norima juos pateikti mokslo bendruomenės dėmesiui, jie turi rasti savo vietą. Beieškant tokios vietos paaiškėjo, kad šie tyrimai lingvistikoje yra ekstrasteminiai ar net apskritai ekstralingvistiniai. Tiksliau kalbant, fonosemantinės sakmės yra mokslų sandūros objektas, nors jomis turėtų domėtis kalbotyra, suprantama pačia plačiausia prasme. Besidairydamas analogijų, klaidžiojau tarp matematinės topologijos ir viduramžių alchemijos. Ieškodamas argumentų, varčiau monografijas, disertacijas ir straipsnius iš pačių įvairiausių sričių: nuo marginaline laikomos fonosemantikos iki šiuolaikinių smegenų tyrimų. Tokie klaidžiojimai nuolat graso virsti beprasmiu minties išsiblaškimu, nes įsigilinti į vieną nuo kitos nutolusias sritis įmanoma tik labai ribotai. Kita vertus, tik mokslų sandūroje keičiasi paradigmos ir formuojasi naujos srovės. Todėl šiuose tekstuose remiuosi pačiais įvairiausiai autoriais ir šaltiniais, kuriuos visus išsamiai išstudijuoti neužtektų kelių gyvenimų, bet pateikiamos nuorodos smalsiam skaitytojui sutalpys laiko. Suprantama, kad šio pobūdžio tekstai atspindi mano subjektyvų pasirinkimą ir asmenišką vertinimą bei negali pretenduoti į moksliskai išsamią kurios nors srities apžvalgą. Dabar metas pereiti prie konkretesnių išvalgų. Tačiau visų pirma privalu prisiminti pranokėjus, nuo kurių viskas prasidėjo.

1. IŽVALGOS Į METODĄ

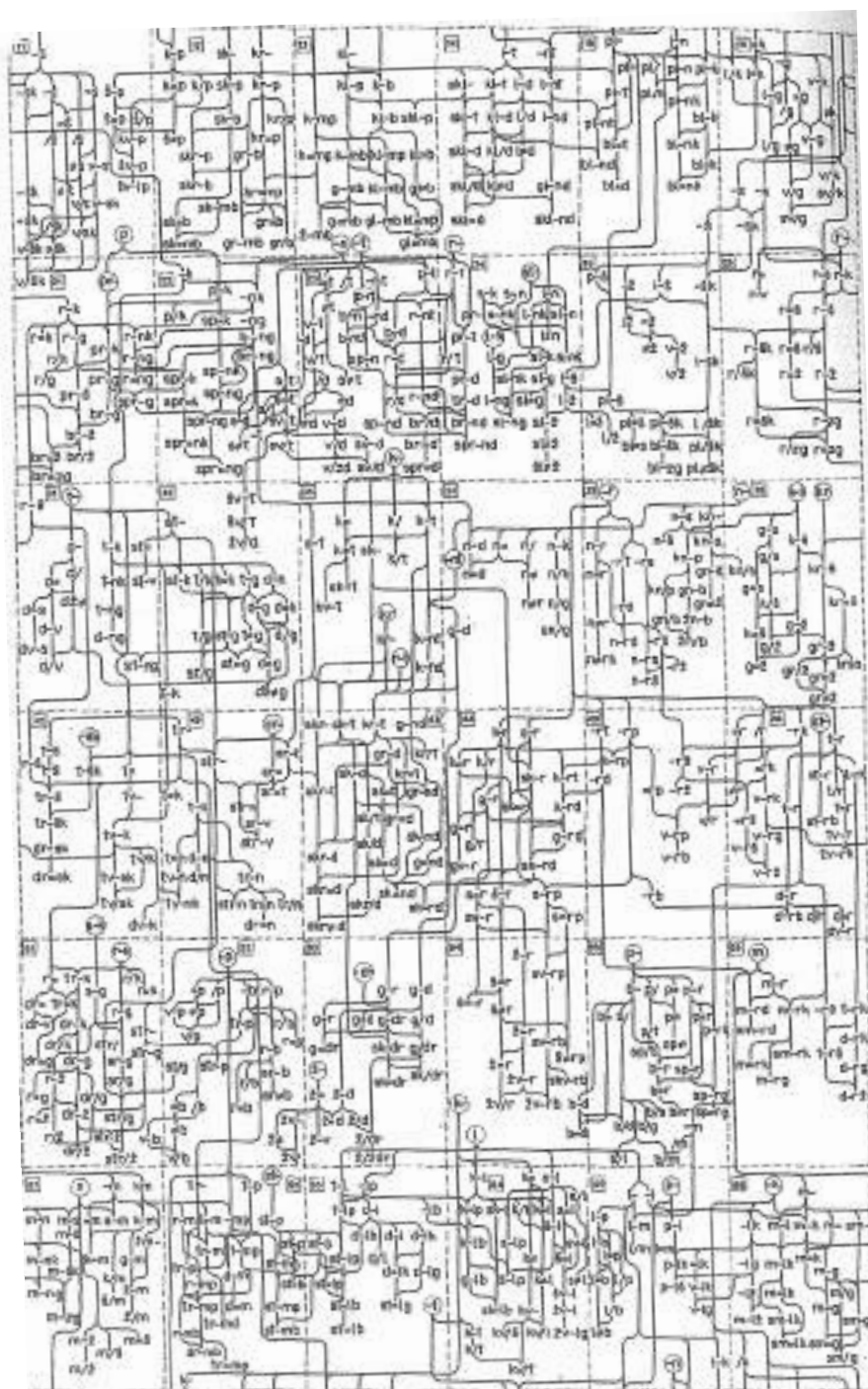
1.1. Pranokėjai ir jų kritikai

„Jam ir patis medus kartumi regis“ (LKŽ)

Algirdas Patackas kartu su Aleksandru Žarskumi išplėtojo pradines išvalgas į savitą ir gausiais etnografiniais šaltiniais paremtą dvasinių virsmų valdymo senojoje baltų kultūroje studiją (Patackas, Žarskus 2013). Šiuos tyrinėjimus Dainius Razauskas įvertino šitaip: „Algirdo Patacko ir Aleksandro Žarskaus kūryba yra vienas iš įdomiausių, vienas iš giliausių reiškinių šiuolaikinėje lietuvių žodžio kultūroje, savo dvasia galbūt palygintinas su Vydūno reiškiniu prieš šimtą metų“ (Razauskas 2006: 47). Tačiau, anot Razausko, „šį milžinišku darbu suneštą dvasios „medų“ nuodija „šaukštas deguto“ (ten pat: 45). Tai Patacko ir Žarskaus „santykis su kalba, arba veikiau su kalbotyra, su kalbos mokslais“ (ten pat). Iš tiesų, dar dešimtmečiu anksčiau Patacko ir Žarskaus svarstymai sulaukė aštrios (ir, matyt, teisingos) kalbininko Simo Karaliūno (1995) kritikos. Oficialus kalbotyros pasaulis minėtuose tyrimuose neįžvelgė jokio reiškinio, kurį galima būtų tirti. Razauskas, švelnindamas Karaliūno kritiką, 1996 m. perskaitytame emocionaliam pranešime, pavadintame „Lingvistinė beprotybė ir šventoji kalba“, tvirtina: „Tikslas čia – ne įrodyti vieno ar kito žodžio kilmę, ne žodžių etimologinę giminybę, bet atkreipti dėmesį į kartais tikrai stulbinančią atitikimą, pavyzdžiui, tarp žodžių šaknų fonetinės ir semantinės simetrijos, klausimą apie žodžių kilmę išvis paliekant nuošaly“ (Razauskas 1997: 10). Visgi Razauskas kažkodėl rezignuoja: „Šiaip ar taip, būtent lingvistikai toks tikslas, regis, iš tikrųjų nepriklauso. Trumpai drūtai: nagrinėjamas santykis su kalba ne lingvistika, ne mokslas“ (ten pat). Po to svarstymą Razauskas permeta į Ferdinando de Sosiūro atrastą ir Vladimiro Toporovo iš naujo surastą anagramų reiškinį. Problemą jis formuluoja teisingai: „Ar galima – o jei galima, tai koku pagrindu, kuo remiantis – paprasčiausią fonetinę žodžio šaknies priebalsių simetriją sieti su atitinkamų žodžių semantika, juolab su ištisa jų lyg ir menama pasaulėžiūra?“ (ten pat). Deja, paniręs į įdomų, bet vis dar gana miglotą anagramų ir su jomis susietų indoeuropietiškos poetikos tyrimų srautą, jis išnyra su labai jau etnosofišku (jo paties terminais¹) atsakymu: „Taigi turime ne tik dvi kalbas – įprastąją, kasdieninę, ir šventą, poetinę, bet atitinkamai ir dvi lingvistikas,

¹ Plg. Razauskas 2006.

1 PAV. Akademiko Pauliaus Slavėno fonosemantinis tinklas

t. y. du skirtingus, skirtingai teoriškai bei metodologiškai grindžiamus santykius su kalba kaip skirtingų santykių su tikrove apskritai atspindžius – būtent paprastą, profanišką, ir slaptąją, šventąją lingvistiką“ (ten pat: 16).

Kitas pranokėjas, Lietuvos astronomijos patriarchas, akademikas Paulius Slavėnas, paskelbęs seriją straipsnių 1974–1985 m., labai įdomiai studijavo garso ir prasmės ryšius lietuvių kalboje (Slavėnas 2001; 1984). Jis pastebėjo, kad labai dažnai balsių kaita žodžio šaknyje jo prasmės nepakeičia iš esmės, o ją tik modifikuoja. Peržvelgęs įvairias kombinacijas bei atmetęs netinkamas jis nubraižė plokštumoje schemą. Jo paties liudijimu, „nelabai smulkiai surašius, brėžinys sudarė apie trečdalį kvadratinio metro“ (Slavėnas 1984: 34). Kadangi Slavėno studija nesulaukė kalbininkų dėmesio, 1 paveiksle pateikiu jo fonosemantinio tinklo brėžinį (Slavėnas 2001: 278).

Pats brėžinys tėra lingvistinės informacijos sutvarkymo būdas. Priebalsių sandara jungiama paprasčiausios kombinatorikos būdu. Slavėnas savo tyrimu tarytum siūlo: užmirškime laikinai viską, ką žinome apie žodžių šaknis, ir pažvelkime, kokias prasmių asociacijas kelia fonologiškai artimi žodžiai. Tuomet kruopščiai sudarytame fonosemantiniame tinkle galima įžvelgti tam tikrų dėsningumų. Tokia metodika įprasta ne tik eksperimentiniuose gamtos moksluose, bet ir teoriniuose ieškojimuose. Teisybės dėlei dera pastebėti, kad tokią metodiką neretai vartoja ir patys kalbininkai. Taigi, šitoks eksperimentavimas su žodžių šaknimis nepažeidžia jokių žinomų kalbotyros dėsnų. Laisvalaikiu kiekvienam valia tokiais eksperimentais mėgautis. Tačiau jei norime ką nors pateikti mokslui, reikia iš tų eksperimentų padaryti išvadas ir jas apginti. Akademikas Slavėnas iš savo tyrinėjimų daro tikrai drąsias išvadas, kurios kalbininkų bendruomenei neatrodo pakankamai pagrįstos. Pateiksiu keletą ištraukų iš straipsnio „Prokalbės prasmingumas“.

„Senovinė izoliuotos genties prokalbė vystėsi vien vyresnės kartos sekimu bei genetiškai užprogramuotais kalbėjimo įpročiais. Ją sudarė ne žodžiai (lietuvių kalbos prasme), o trumpesni daugiaprasmiai formantai, kurie paskiau galėtų tapti tiek žodžių šaknimis, tiek šaknų priedais. Tikriausiai sakant, formantas turi ne prasmę, o platesnę nuovoką, kiek miglotą mąstymo kategoriją, o prasmės atsiranda tik formantų junginiuose. Formantas nėra nei žodis įprasta gramatikos prasme, nei kalbos dalies vienetas: įvairiuose junginiuose jis galėtų turėti daiktavardžio, veiksmažodžio ar kitą prasmę, atseit, turėti dabartinės anglų kalbos vadinamą konversiją, galėtų tiktai pavadinimui, pravardei, konstatavimui, veiksmui ar kitai paskirčiai. Paskiras formantas duodavo tik užuominą, apie ką kalbama, o prasmė išryškėdavo junginyje“ (Slavėnas 2001: 261).

„Įvairios čia padarytos pastabos kelia gana paradoksišką mintį, jog indoeuropinių kalbų išsiskirstymas reiškia nutolimą ne nuo hipotetinės prasanskritinės prokalbės, o nuo archaiškos tebegyvos lietuvių kalbos sandaro“ (ten pat: 273).

Šios įžvalgos tikrai gilios ir įdomios, bet, nors ir labai glostančios lietuviškai kalbančios bendruomenės savimeilę, nėra pakankamai pagrįstos. Todėl kalbininkų užmaršumas senojo akademiko tyrinėjimų atžvilgiu visiškai suprantamas.

1.2. Proto vaistinė

„Vaistinė proto yra po tuo stogu.
Gal palinksminti su nuomone žmogų.“

Dionizas Poška

„Nesąmoningas protas siūlo, sąmoningas protas atrenka.“

Stanislas Dehaene

Grįžkime prie Razausko išvados, kad „turime [...] du skirtingus, skirtingai teoriškai bei metodologiškai grindžiamus santykius su kalba kaip skirtingų santykių su tikrove apskritai atspindžius – būtent paprastą, profanišką, ir slaptąją, šventąją lingvistiką.“ Kur ieškoti metodikos mus dominančiam reiškiniui tirti? Pirmasis žingsnis galėtų būti teiginys, kad ta „kasdienė, paprasta, profaniška“ lingvistika tiria **sąmoningai** suvoktus kalbos reiškinius, o „slaptoji, šventoji, poetinė“ – siekia atskleisti tai, kas kalboje yra **nesąmoninga**, t. y. sąmonei tiesiogiai neprieinama. Kad viskas priklauso nuo požiūrio taško, aišku iš paprasto pavyzdžio. Gramatika neabejotinai yra tradicinė lingvistikos sritis. Tačiau į tą pačią gramatiką galime žvelgti iš dviejų pusių. Ikimokyklinio amžiaus vaikais kalba gramatiškai taisyklingai, nors niekuomet gramatikos nesimokė. Kai jie pradeda mokykloje gramatikos mokytis, ne vienam ši disciplina pasirodo varginanti ir nuobodi. Tai gerai žinoma ir aišku. Kaip važiuodami dviračiu ar vairuodami automobilį dalį veiksmų atliekame automatiškai, o sąmoningai atliekame kitus, lygiai taip kalbėdami automatiškai tariame žodžius ir gramatiškai taisyklingus sakinius, o sąmonė stebi ir kreipia prasmingą kontekstą. Žodis yra tas langas, per kurį sąmonė žvelgia į prasmę, bet prasmė panardinta žmogaus pasąmonėje, o riba tarp sąmoningo ir nesąmoningo nėra lengvai sugaunama. Sąmoningo ir nesąmoningo santykis visuomet domino mąstytojus, bet objektyvūs moksliniai tyrimai prasidėjo tik XIX a. pabaigoje XX a. pradžioje Pierre'o Janet, Sigmundo Freudo, Carlo Gustavo Jungo ir jų pasekėjų darbais (Ellenberger 1970). XX a. pabaigoje šie tyrimai įgavo naują impulsą, pasitelkus šiuolaikinius smegenų veiklos registravimo būdus. Šiandien sąmoningo ir nesąmoningo mąstymo ir suvokimo santykis yra ir lingvistinių (Lakoff, Johnson 1999; Lakoff, Núñez 2001), ir neurofiziologinių (Dehaene 2014) tyrimų akiraityje. Šiame skirsnyje apžvelgsiu kai kuriuos požiūrius į pasąmonę ir archetipo

sąvoką. Kitame skirsnelyje klausiu, ką gali šiandien mums padėti neurofiziologiniai smegenų veiklos matavimai. Paskutiniuose įžvalgų į metodą skirsnuose apibrėžiama fonosemantinė saktmė – šio straipsnio tyrimo objektas.

Ypatingai svarbus kalbos matmuo yra tarp vienareikšmiškumo ir **ābejos** (an. *ambiguity*)². Atrodytų, kad vienareikšmiškumas turėtų būti kalbos idealas. Taip iš tiesų yra, kai dviprasmybė gali būti pavojinga. Karininko duodamas įsakymas privalo būti vienareikšmiškai suprstas. Chirurgo nurodymai operacijos metu negali būti dviprasmiai. Nuo to priklauso karių ar pacientų gyvybė. Įstatymų leidyboje ir daugelyje kitų sričių siekiama, kad vartojami terminai būtų suprantami vienareikšmiškai. Tad kodėl kalboje yra abeja? Abeja kalboje yra empirinis faktas. Į ją reikia žvelgti, kaip į kūrybos kalboje šaltinį, į kalbos gyvastingumo laidą. Kalboje visuomet buvo ir terminas, ir poetinis žodis³.

Lietuvių kalboje dvejonė nuo abejonės subtiliai skiriasi: dvejonė pabrėžia neišvengiamą pasirinkimą iš dviejų galimybių, abejonė nusako ir būseną, apimančią abi galimybes. Galime pasakyti, kad dvejonė labiau būdinga mechaniskam mašinos pasirinkimui pagal iš anksto nusakytus kriterijus ir žymi algoritmo išsišakojimo tašką. Tuo tarpu abejonė apibūdina proto instrumento – žmogaus smegenų – veiklos metodą. Abeja yra šiandieninių kognityvinių tyrimų dėmesio centre (Zeki 2004). Taip paaiškėja mūsų tyrimo metodo vieta mokslų sistemoje: mus domina **kalba kaip priemonė proto būsenai pažinti**. Šiandien ši sritis – tai kognityvinė lingvistika pačia plačiausia prasme (Cuyckens, Geeraerts 2007).

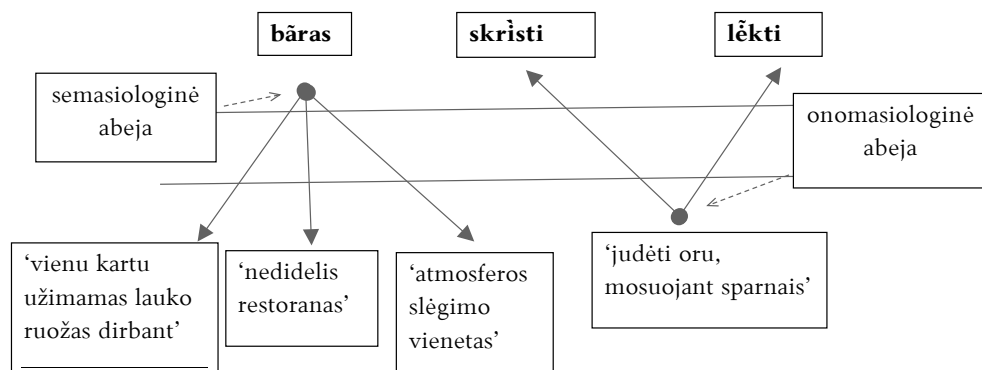
Kalboje susiduriame su dviem skirtingomis pasirinkimo kryptimis. Paprasčiausias pavyzdys yra homonimija ir sinonimija (žr. 2 pav.). Kai girdime daugiaprasmi žodį (pavyzdžiui, *baras*), esame abejonės taške. Norėdami apsispręsti, paprastai turime sulaukti papildomos informacijos iš vienokio ar kitokio konteksto. Priešinga kryptimi patenkame į abejonės tašką, kai turime kelis būdus tai pačiai prasmei išreikšti: *paukštis skrenda / paukštis lekia*. Vėlgi apsisprendžiame, pasitelkę papildomą informaciją.

Priklausomai nuo krypties skirsime **onomasiologinę ābeją ir semasiologinę ābeją**⁴. Homonimija ir sinonimija nėra tiesioginis mūsų tyrimo objektas. Poliseminė šaknis yra semasiologinė abeja. Semasiologinės ir onomasiologinės ābejų sąveika glūdi pačioje kalbos suvokimo mechanizmo šerdyje. Vienareikšmiškumas ir abeja nėra dvi diskretinės būsenos, bet svarbaus žmogaus proto veiklos bruožo matmens kraštiniai poliai. Žmogaus proto

² Ši sąvoka labai plačiai vartojama. Mums svarbus požiūris, kurį išdėstė Semiras Zeki savo straipsnyje (Zeki 2004) bei kitur.

³ Panašiai mano ir Skirmantas Valentas (2012: 12).

⁴ Plg. Geeraerts 2010: 281–284.

2 PAV. Homonimija ir sinonimija kaip semasiologinė ir onomasiologinė abeja

instrumentas – smegenys – nėra kompiuteris. Šiuolaikinių kompiuterių architektūros esmė nesikeitė nuo Alano Turingo ir Johno Von Neumanno laikų. Galima pasakyti, kad kompiuterio architektūra atspindi sąmoningo proto veiklą (Dehaene, Brannon 2011; Zylberberg ir kt. 2011). Šiame vienareikšmiškumo poliuje žmogaus smegenys atrodo beviltiškai lėtos palyginti su šiuolaikiniais kompiuteriais. Tačiau net patys galingiausi kompiuteriai ir išmaniausios programos kol kas nesugeba patikimai išspręsti net paprasčiausių žmogaus proto užduočių. Kodėl taip yra, numanė dar Von Neumannas: didžiausią darbą žmogaus protas atlieka nesąmoningai, išnaudodamas lygiagrečiai veikiančius analoginius smegenų mechanizmus. Stanislas Dehaene'as taip apibūdina pastarojo trisdešimtmečio kalbos psichologų kruopščių tyrimų rezultatus:

„Taigi mūsų nesąmoningas protas yra pakankamai sumanus lygiagrečiai patalpinti į atmintį ir iš jos iššaukti visas semantines žodžio asociacijas, netgi kai žodis yra daugiareikšmis ar kai tik vienintelė jo reikšmė tinka kontekstui. Nesąmoningas protas siūlo, sąmoningas protas atrenka“ (Dehaene 2014: 66).

Šiuolaikiniais kruopščiais tyrimais psichologai aiškinasi, kaip vaikai suvokia žodžius. Garsi psichologė Jean Mandler, apibendrindama šiuos tyrimus, pastebi, kad dvejų metų vaikas susiduria su dviguba problema: kuriais atvejais vartoti išmoktą žodį ir kurį žodį vartoti konkrečiu atveju (Mandler 2004: 131). Mūsų terminais, vaikas susiduria su semasiologine ir onomasiologine abeja. Žodis tas pats, bet vaikui jis reiškia ką kitą nei suaugusiam. Bendraudamas vaikas abeja mažina, kol ji tampa to paties lygmens kaip kalbančios bendruomenės. Šie ir

daugelis kitų tyrimų rodo, kad abeja yra priešingas vienareikšmiškumui žmogaus proto polius, kuris panardintas pašamonės vandenyse⁵.

Kaip visuomet savitai ir įdomiai sąmoningo ir nesąmoningo santykį atskleidžia Marshallas McLuhanas (kartu su kanadiečių poetu Wilfredu Watsonu) savo retai prisimenamoje knygoje *Nuo klišės prie archetipo* (McLuhan 2011 (1970)). Šiam perėjimui – nuo vienareikšmės sustabarėjusios klišės prie abejopo archetipo ir vėl prie naujos klišės – pavaizduoti jis pasitelkia airių poeto Williamo Butlero Yeatso eilėraščio „The Circus Animals’ Desertion“ paskutiniąsias eilutes:

Those masterful images because complete
Grew in pure mind but out of what began?
A mound of refuse or the sweepings of a street,
Old kettles, old bottles, and a broken can,
Old iron, old bones, old rags, that raving slut
Who keeps the till. Now that my ladder’s gone
I must lie down where all the ladders start
In the foul rag and bone shop of the heart.

Tą mūsų proto sritį, kuri užpildyta senomis klišėmis ir jų nuolaužomis ir kurią valdo archetipai, gimdydami naujas klišes, jis vadina pagal poeto tekstą *rag-and-bone shop of the heart*. Tai buvo XIX a. Anglijos sendaikčių ir atliekų krautuvėlė, kuri prekiaavo skutais (*rag*) ar net gyvūnų kaulais (*bones*). Kaip mums paaiškina leidinio redaktorius, net gyvūnų kaulai buvo paklausi antrinė žaliava trašų, klijų ar porceliano gamyboje (McLuhan 2011: vii). Ta proto sritis yra naujų formų ir vaizdinių šaltinis – archetipų pasaulis (McLuhan 2011: 104). Ten verda poetinė kūryba, į ją atremtos Jokūbo kopėčios, kurias savo eilėse mini Yeatsas. McLuhano analizė taikli, bet pati knyga nelengvai skaitoma ir imantriai sudaryta. Mums čia svarbu tik neabejotina analogija su tuo, ką psichozanalizės pradininkai vadino pašamone ir archetipais, nors pastaroji sąvoka labai miglota ir priklausanti nuo ją vartojančio autoriaus. Lietuviškai tą poeto širdyje esančią sendaikčių krautuvėlę galime pavadinti **proto vaistine**. Dionizas Poška į savo Baublių muziejų kviečia „su nuomone žmones“, kad jie pasilinksmintų, nes – „vaistinė proto yra po tuo stogu“. Muziejus yra šaltinis vaizduotei, kad meistrautojas „su nuomone“ pasisemtų savo darbams vaizdinių ir idėjų. Galime šiek tiek pažaisti žodžiais – juk *váistas* ir *vaĩstas* – vienos kilmės žodžiai, priegaide tesiskiriantys homografai. Žodį *váistas* Wojciechas Smoczyński *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (toliau SEJL) veda iš baltams ir slavams bendros šaknies *uaid- žinojimas (apie ligų užkalbėjimą) (SEJL 2007: 713), o forma *vaĩstas* turi antrinę veiksmazodžio *vysti* (*išvydo*) šaknį *vais-*, kurią kildina

⁵ Kita svarbi tema susieta su vienareikšmiškumo / abejos dichotomija yra smegenų asimetrija (McGilchrist 2009).

iš prokalbės šaknies *uejd- (SEJL 2007: 762, 763). *Vaistas* (be kirčio) yra abeja, apimanti vaizdinę (*vaistas*) (LKŽ: *Dievas kalbėjo Izraeliui vaiste*) ir veikliąją (*váistas*) dalį, kuri tinka nurodyti į archetipinį informacijos pobūdį. Jungtas tai vadino lotynišku žodžiu *imago* – sąmonės turinių telkinio (komplekso) suvokimo schema. *Imago* apima įvairius pojūčius (kaip šiuolaikinėje psicholingvistinėje literatūroje vadina – modalumus): tai ir regimo vaizdinio schema, ir garsinė melodija ar ritmas, ir lytėjimo, kvapo ar skonio motyvas, bet taip pat ir ritualinio (schematiško) judesio pajautimas savame kūne. Tai ir *vaistas*, ir *váistas*. Proto vaistinė (*vaīstinė* ir *váistinė* vienu metu) tai ta pati pranokėjų Patacko ir Žarskaus vydija (tos pačios šaknies naujadaras!), tai Freudo ir Jungo sąmonė, tai XX a. pabaigoje psichologų eksperimentuose tiriamą implicitinę atmintis (Mancia 2006), tai McLuhano poeto Yeatso kūryboje surasta „sendaikčių krautuvėlė širdyje“, tai tie sąmonei tiesiogiai nepasiekiami atminties klodai, iš kurių James’as Joyce’as du dešimtmečius jam vienam nežinomais būdais traukė *Finegano budynių* į kitas kalbas neišverčiamus sakinius. Daugelis žmogaus dvasios tyrinėtojų mėgina pasidairyti proto vaistinėje. Ten pat žvelgia ir Skirmantas Valentas (1997; 2007; 2012) savo trilogijoje, gilindamasis į Antano Baranausko, Vlodo Braziūno, Sigito Gedos ir kitų poetų kūrybinę virtuvę.

Meistrautojai „su nuomone“ buvo (ir tebėra) mitų kūrėjai. Tai, ką rašo Claude’as Lévi-Straussas (1997) apie mitinį mąstymą, yra šiuolaikinio tarpdisciplininio diskurso kasdienybė: „Ir mūsų laikais meistrautojas⁶ yra tas, kuris viską daro pats, savo rankomis ir naudodamas, priešingai negu tam tikros srities meistras (specialistas), visokias, dažnai atsitiktines priemones. [...] Taigi, mitinis mąstymas yra tam tikra intelektualaus meistravimo rūšis“ (Lévi-Strauss 1997: 29). „[...] mitinis mąstymas, kaip meistravimas praktiniame lygmenyje, sudarinėja struktūrinius visetus, naudodamas ne tiesiogiai kitus struktūrinius visetus, bet įvykių substratines liekanas ir nuolaužas [...] atplaišas ir likučius – tarsi fosilijas, kuriose atsispindi individo arba visuomenės istorija“ (Lévi-Strauss 1997: 34). „Sumažintame modelyje, priešingai negu tada, kai bandoma pažinti realių matmenų daiktą ar būtybę, pirmiausia *pažįstama visuma ir tik paskui atskiros daly*“ (Lévi-Strauss 1997: 37).

Gana pasidairėme poetinės ir mitopoetinės kūrybos baruose. Norėjome tik įsitikinti, kad ieškodami „šventosios kalbos“ toli gražu nesame vieniši. Proto vaistinėje senos klišės ir jų nuolaužos plūduriuoja sąmonės vandenyse vaizdinių ir jų fragmentų pavidalu. Tai ne tik regėjimo vaizdiniai, bet ir garsų deriniai (žodžiai, frazės ar melodijos), kvapai, pojūčiai, skoniai bei įvairiausių emocijų įspūdžiai. Tie vaizdiniai ryškėja ir blėsta, jungiasi visomis įmanomomis

⁶ Lietuviškame leidime prancūziškas žodis *bricolage* išverstas kaip „meistravimas“.

kombinacijomis. Iš ten idėjas traukia ne tik poetai, bet ir matematikai (Hadamard 1945). Kas tuos vaizdinius tvarko, kokia jų gramatika?

Fonosemantiniai reiškiniai ypatingi tuo, kad prasmė įtraukiama į nesąmoningus vyksmus. Šie reiškiniai tiriama jau daugiau kaip šimtmetį. Vienas psichoanalizės pradininkų ir analitinės psichologijos kūrėjas Carlas Gustavas Jungas (su Franzu Riklinu) savo mokslinę karjerą pradėjo žodžių asociacijų eksperimentais Burghölzlio klinikoje Šveicarijoje XX a. pradžioje. Jis tęsė Kraepelino ir Aschaffenburgio bandymus, kuriais buvo nustatyta, kad tiriamieji, būdami pailsėję, žodžius asocijuoja pagal prasmę, o pavargę – pagal garsinį sąskambį. Jungas patikslino sąlygas. Paaiškėjo, kad garsinės, t. y. fonologinės, asociacijos vyrauja, kai sąmonė prislopinta ir jos dėmesys išsklaidytas, pavyzdžiui, tik prabudus iš miego ar tiesiog eksperimentui įvairius nuobodulį. Jungas priėjo prie išvados, kad sutelktas dėmesys garsines asociacijas slopina, o dėmesį išblaškius jų vis daugėja, kol lieka vien tik garsinės asociacijos (Kugler 1980: 2–7). Todėl Paulis Kugleris (1980: 15) savo disertacijoje klausia: ar mūsų kalboje yra autonominės asociacijų grupės, susietos fonetiškai ir įprasmintos archetipiniame vaizdinyje?⁷ Garsinėms asociacijoms bei kalbos riktams didelį dėmesį teikė ir Freudas. Dažnai nurodomas jo 1909 m. aprašytas *Rat Man* atvejis (kuriame asocijuojasi vokiški žodžiai: *Ratten, Raten, Spielratte, Rita, Heiraten, Rathaus*)⁸.

1.3. Gyvasis protas

„Na, žinoma, Hari, tai vyksta tavo galvoje, bet kas tau sakė, jog dėl to yra netikra?“ (Albas Dumbldoras)⁹

Smegenų tyrimai, apie kuriuos dabar bus kalbama, taip pat turi trisdešimtmetę istoriją. Maždaug tuo pačiu metu, kai akademikas Slavėnas braižė savo schemas, JAV Kalifornijos universitete San Diego mieste, besiformuojančio garsiojo Silicio slėnio prieigose iš Vengrijos kilusi amerikiečių mokslininkė Marta Kutas norėjo išsiaiškinti, kaip žmogaus smegenų elektrinis potencialas (EEG) atspindi semantinę žodžio sąsają su sakinio kontekstu. Šiuolaikinė technika leidžia užregistruoti smegenų reakciją į ištartą žodį, nors vieno žodžio

⁷ Po poros metų Paulis Kugleris savo svarstymus išplėtojo knygoje *Diskurso alchemija*, kuri buvo perleista po dviejų dešimtmečių (Kugler 2002).

⁸ Freudo aprašytus atvejus būtina vertinti kritiškai (žr. Sulloway 1991: 255).

⁹ J. K. Rowling. *Haris Poteris ir Mirties Relikvijos*. Vilnius: Alma littera, 2008, 572.

reakcijos signalas kartais būna dešimt kartų silpnesnis nei pati EEG. Mokslininkai jau ne vieną dešimtmetį tiria tokias reakcijas, vadinamas su įvykiu susietais potencialais (an. *event related potential* – ERP). ERP užtrunka iki sekundės ir spėja keletą kartų pavingiuoti būdingais kalneliais ar slėniais. Kiekvienas maksimumas ar minimumas turi savo savybes, jų aprašymas užimtų daug puslapių. Mus domina vienas tyrimo posūkis, įvykęs XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. Minėta mokslininkė su kolegomis norėjo išsiaiškinti, kaip keičiasi ERP, pavyzdžiui, sakinyje *Aš nusiskutau ūsus ir barzdą* pakeitus paskutinį žodį iš *barzdą* į *miestą* (Kutas, Hillyard 1980). Sakinys tampa semantiškai nesuderintas. Tyrėjai pastebėjo, kad keičiasi antrasis kalnelis, kuris nuo tol yra vadinamas N400. Per beveik ketvirtį amžiaus, praėjusį nuo šio pastebėjimo, N400 tapo smegenų semantinės veiklos žymeniu (Munte ir kt. 2000). Paaiškėjo, kad šio žymens amplitudės padidėjimas matuoja pastangas, kurias reikia įdėti, norint suderinti žodį su sakinio kontekstu. Patogiausia tokiems tyrimams pateikti sakinius, panašius į minėtą. Paskutinis žodis gali būti laukiamas (kaip *barzda*) arba netikėtas (kaip *miestas*). Toks testas vadinamas užsklanda (an. *cloze*). Esminis dalykas, kuris iš karto paaiškėjo, kad N400 reaguoja ne vien į netikėtumą, bet į labai įvairius parametrus, atspindinčius sakinio ir žodžio atitikimą.

Po trijų dešimtmečių kruopščių tyrinėjimų susiklostė maždaug toks bendras požiūris. Išgirdę žodį ar perskaitę ekrane, mes jį suvokiame gana tiksliai laiko ritmu. Pirmą ketvirtį sekundės analizuojamas pojūtis, kol žodis atpažįstamas. Antrajame sekundės ketvirtyje, kurį atspindi žymuo N400, vyksta suvokto žodžio tikinimas prie tuo momentu aktualaus konteksto. Toliau vyksta tai, ką galima vadinti pataisymais. Apie pirmąjį sekundės ketvirtį svarbu pažymėti, kad žodį atpažįstant visa jau atėjusi pojūčiais informacija panaudojama iš karto. Be to, psichologiniais eksperimentais ir neurofiziologiniais matavimais įrodyta, kad žodžiui skleidžiantis yra nuolatinė tiesioginė prieiga prie semantinės informacijos, nelaukiant, kol žodis bus atpažintas. Antrasis sekundės ketvirtis yra tikslus langas laike, per kurį jau atpažintas žodis yra tikinamas visų pirma prie sakinio konteksto, bet taip pat ir prie bendresnių žinių, kurios tuo momentu aktualios. Tikinimui skirtas laiko langas nepriklauso nuo žodyje ir kontekste esamos informacijos savybių. Duotas yra laiko tarpas žodžiui kontekste suvokti ir jam pasibaigus turėsime tokį rezultatą, kokį pavyko per tą laiką pasiekti. Be to, svarbu neužmiršti, kad viskas vyksta nesąmoningai. Jei susivokti nepavyko, teks tikslinti jau sąmonės šviesoje. Kas yra tas kontekstas neuronų tinklo požiūriu? Be abejo, tai klausomo ar regimo sakinio sužadinti žodžių neuroniniai ansambliai bei kiti suaktyvinti neuroniniai tinklai, atspindintys gramatinę, prozodinę (su kirčiu, priegaide, trukme, intonacija ar pan. susijusią) ar ne kalba išreikštą informaciją ir iš ilgalaikės atminties iššauktas, asociacijas sukėlus turinys. Svarbiausia, kad smegenys naują žodį tikina aktyviai. Smegenų

mechanizmai nuolat prognozuoja, mėgina nuspėti, kokia informacija jų laukia. Žodis nėra mechaniškai įtraukiamas į jau esamą kontekstą ar prie jo pridemas. Žodis krenta į jo jau laukiantį tinklą. Aukščiau minėtas pavyzdys tik rodo, kad žodis *barzdą* buvo prognozuotas, laukiamas ir todėl jo net nereikėjo tikinti. Tai atspindėjo maža žymens N400 amplitudė. Netikėtas žodis *miestą*, kaip ir bet kuris kitas į sakinio kontekstą netinkantis žodis, apkrauna smegenis darbu, ieškant nors kokio sąryšio su kontekstu. Tai atspindi maksimali N400 amplitudė, rodanti, kad smegenys išnaudojo visą jiems tikinimui skirtą laiko langą prasmės paieškoms. Žinoma, ne visuomet kontekstas yra toks ribojantis, kad būtų vienintelė ir aiški prognozė. Kontekstas nuolat kinta, o jo ribojančios savybės keičiasi, pulsuoja. Taip ir smegenų prognozė pulsuoja nuo visiškai neapibrėžtos iki labai konkrečios. Smegenys prognozuoja visuose lygmenyse, nuo vaizdų atpažinimo iki kalbos ir pokalbio intencijų suvokimo.

Kalbos suvokime įdomiausia yra laukiamo žodžio prognozės pavidalas. Paaiškėjo, kad smegenų reakcija nėra dviejų tipų – lauktas žodis ir nelauktas. Tarp jų yra visas spektras tarpinių reakcijų. N400 amplitudė gali būti ne tik maksimali ar minimali, bet ir užimti bet kurią tarpinę padėtį. Tikrovėje išgirstas žodis gali būti ne tik lauktas ar nelauktas, bet ir šiek tiek laukiamas ar šiek tiek netikėtas. Pavyzdžiui, smegenys numato žodžio kategoriją ir labiau laukia tipiškų tos kategorijos atstovų negu netipiškų. Jei kontekstas kreipia į tai, kad žodis turėtų būti kokio nors vaisiaus pavadinimas, tai obuolys bus labiau laukiamas už kriaušę, o juo labiau už kokį nors egzotišką vaisių. Smegenys labiau laukia dažniau pasitaikančių žodžių nei retesnių, ir panašiai.

Su lietuviškais žodžiais žymuo N400, atrodo, dar nebuvo matuotas, bet norint nesunku tai padaryti ir žemiau pateikiamus samprotavimus patikrinti. Norėdami išryškinti šių tyrimų reikšmę mūsų problemai suformuluokime analogišką lietuvišką pavyzdį. Imkime tokį sakinį: *Kas rytą teka saulė*. Sakinio pradžia *Kas rytą teka* yra labai ribojanti. Paprašyti užbaigti sakinį, daugelis paminės *saulę*. Sakinio netikėtas užbaigimas galėtų būti kad ir toks: *Kas rytą teka dramblis*. Pasirodo, kad smegenys laukia ne tik semantiškai, bet ir fonologiškai panašių į labiausiai tikėtiną žodžių. Pastarojo dešimtmečio tyrimais tai įrodė Martos Kutas mokinė Kara Federmeier su savo doktorante Sarah Laszlo (Federmeier, Laszlo 2009). Jų išvadas paaiškinsiu tuo pačiu lietuvišku pavyzdžiu. Laukdamas labiausiai tikėtinos užsklandos – *saulė*, – žmogaus smegenys sužadina ne tik semantiškai gretimus ar įmanomus susieti žodžius *mėnuo*, *van duo*, *mergina* (pasitelkus veiksmažodžio *teka* polisemiją), bet ir fonologiškai artimus žodžius. Tokie galėtų būti su žodžiu *saulė* besirimuojantys žodžiai: *sala*, *sula*, *siela*, *seilė* ar *suolas*. Tokių žodžių tikinimo palengvinimas grindžiamas tuo, kad prognozuojamos ne tik semantinio konteksto sąsajos, bet ir fonologinis kontekstas, nebūtinai turintis kokią nors prasminę interpretaciją. Todėl

tikėtinas eksperimento rezultatas turėtų būti toks: *saulė* – minimali N400 amplitudė; *dramblys* – maksimali; *suolas* ar *mėnuo* – vidutinė. Tai kalbos sistemos mūsų smegenyse sutvarkymo faktas, kuris buvo įrodytas eksperimentu. Kodėl smegenys sužadina ne tik semantines sąsajas, bet ir fonologines? Daug kas rodo, kad žodis atpažįstamas nuosekliai viena fonema po kitos. Smegenys veikia, plačiai aprėpdamos vienalaikius lygiagrečius informacijos srautus. Prognozuojami ne tik žodžiai, bet ir fonemos, kol nėra galutinai aiškus pasirinkimas. Taigi, žodžio atpažinimas suaktyvina visą fonologiškai gretimų žodžių pluoštą. Kai žodis jau atpažintas, fonologiškai panašaus į lauktąjį žodį neuronų ansamblis jau būna aktyvuotas. Manoma, kad tokia atpažinimo strategija sustiprina patikimumą bei veiksmingai išnaudoja smegenų pranašumą – lygiagretų informacijos tvarkymo principą.

Pasigilinome į vieną psichologijos eksperimentų rezultatą. Tai tyrimų sritis, kuri vadinama neurolingvistika, o platesniame kontekste – kognityvine neuropsichologija. Šiuolaikinio mokslo specializacija sukūrė galias prarajas tarp skirtingų disciplinų, o kruopščiais eksperimentais ir atidžia teorine analize sukonstruoti virš konceptualinio tarpeklio kabantys tiltai nesaugūs ir dažnai negrįžtamai subyra. Gal tai tik laiko klausimas ir smegenų tyrimai bei dirbtinis intelektas netolimoje ateityje užpildys visus tarpeklis ir pajusime tvirtą neužginčijamo mokslo pagrindą? Ar liks vietos mums įprastai kalbotyrai ir psichologijai? 2016 m. *Brain forum* Lozanoje buvo pristatytos JAV, Europoje, Kinijoje ir Japonijoje vykdomos smegenų tyrimo programos, kurios jau yra užsitikrinusios milijardinį finansavimą. Kai kurias iš šių programų ir kitus panašius tyrimus apžvelgia Gary'o Marcuso ir Jeremy'o Freemano redaguotas leidinys *Smegenų ateitis* (Marcus, Freeman 2015; plg. Adolphs 2015). Šio leidinio užsklandoje Christofas Kochas ir Gary's Marcusas pateikė neuromokslų prognozę penkiasdešimčiai metų į priekį (Koch, Marcus 2015). Nuspėdami kognityvinių mokslų pažangą, jie teigia, kad po penkių dešimtmečių mąstymas, kalba, socialiniai santykiai ir kiti žmogaus protui būdingi reiškiniai vis dar nebus paaiškinami nervinės smegenų veiklos pagrindu. Jų nuomone, vis dar nebus aišku, kaip smegenys koduoja žodžio reikšmę ar sakinio prasmę, nepaisant to, kad nanorobotai tuomet jau galės įsiskverbti iki pat gyvojo neurono. Taigi, artimiausiam pusamžyje teks kliautis kabančiais tiltais...

Tokia blaivi perspektyva ragina nepaniekinti jokių išvalgų, kada ir kokiomis priemonėmis jos bebūtų padarytos. Palyginkime, kokias išvadas galime padaryti iš ERP tyrimo Silicio slėnyje su prieš šimtmetį atliktais psichologiniais eksperimentais Burghölzlio klinikoje. Žymens N400 matavimai parodė, kad žmogaus smegenys prognozuoja sakinio užsklandą (pavyzdžiui, *saulė*), kuri sužadina visą su ja susietą semantinio ir fonologinio tinklo fragmentą (pavyzdžiui, *mėnuo* ar *suolas*). Ši informacija lyginama su eksperimente pateiktuoju žodžiu.

Viskas vyksta nesąmoningai. Sąmonei pateikiamas tik vienas galutinis sakinio prasmės variantas. Jungo ir Riklino eksperimentai mums pasako kai ką daugiau. Eksperimento dalyviai raginami pateikti savo asociaciją nurodytam žodžiui. Jo rezultatai rodo, kad asociacijos būna ir semantinės, ir fonologinės. Tai atitinka ERP tyrimo išvadas. Bet Burghölzlio klinikoje vykdyti tyrimai parodė, kad asociacijos pobūdis priklauso nuo tiriamojo būsenos sąmonės atžvilgiu. Jungas padarė svarbią išvadą, kad sąmoningas protas ieško semantinių asociacijų, o fonologines slopina. Fonologinės asociacijos prasiveržia, kai tiriamojo sąmonė yra prislopinta. Analogiškai rezultatai buvo gauti tiriant amnezija sergančius ligonius, kurie negalėdavo atsiminti fakto (pažeista ekspllicitinė atmintis), kad jie žaidė vizualinį kompiuterinį žaidimą (pavyzdžiui, *Tetris*), bet prieš miegą matė šio žaidimo vaizdinius ar juos sapnavo (Stickgold ir kt. 2000). Psichologai tai aiškina implicitinės atminties pasireiškimu.

Šiuolaikiniai sąmonės tyrimai skiria penkias nesąmoningos smegenų veiklos rūšis (Dehaene 2014: 190–197). Pagal „globalaus darbalaukio“ hipotezę, sąmoningai suvokiama mintis didelių neuronų yra smegenyse plačiai „retransliuojama“. Į sąmonės dėmesį gali patekti tik stiprūs, vadinamieji viršslenkstiniai signalai. Tokių signalų smegenyse gali būti daug vienu metu, bet sąmonė atrenka tik po vieną nuoseklia seka. Šie signalai neišnyksta, laukia sąmonės dėmesio ir gali būti sustiprinti globaliai retransliacijai. „Nesąmoningas protas siūlo, sąmoningas protas atrenka“ (Dehaene 2014: 66). Tie stiprūs, bet dar laukiantieji sąmonės dėmesio signalai yra pirmosios rūšies nesąmoningi smegenų turiniai. Antrosios rūšies signalai yra per silpni, kad atkreiptų sąmonės dėmesį. Tai poslenkstiniai signalai, kurie išnyksta ir sąmonei lieka nepasiekiami. Šie signalai patys nepajėgūs patraukti sąmonės dėmesio, tačiau per savo trumpą gyvavimo laikotarpį gali paveikti vėliau sąmoningai suvokiamą informaciją. Trečios rūšies nesąmoninga smegenų veikla apima visą mūsų nervų sistemos automatizmą, pavyzdžiui, kvėpavimą. Ketvirtoji rūšis apima visokeriopą pirminį pojūčių kodavimą, kuris prieš patekdamas sąmonės akiratin privalo būti perkoduotas. Mus labiausiai domina penktoji nesąmoningų žinių rūšis, kurią Dehaene'as vadina snaudžiančia. Ši informacija užkoduota sinaptiniuose ryšiuose. Ji pradama kaupti dar iki gimimo. Pirmaisiais gyvenimo metais, nors dauguma žmogaus smegenų neuronų jau yra savo vietose, dideliu greičiu yra mezgami sinaptiniai ryšiai. Per dvejus pirmuosius metus užauga pusė suaugusio žmogaus smegenų – nuo ketvirtadalio iki trijų ketvirtadalių apimties. Tačiau mes neprisimename nieko iš pirmųjų trejų gyvenimo metų (vadinamoji infantilinė amnezija). Kur dingo ši informacija? Visa tai ir yra snaudžiančioji atmintis. Informacija tebėra, tik ji neprieinama sąmoningai atminčiai. Ten glūdi visa kalbos gramatika ir fonologija, ir glūdi taip giliai, kad milijardinių smegenų tyrimo projektų vadovai nesitiki jos pasiekti per artimiausius penkiasdešimt metų.

Snaudžiančioji atmintis – tai ta pati mūsų proto vaistinė. Ji nėra tiesiogiai prieinama sąmonei, bet gali būti pasiekama intuicijos keliu. Į šį kūrybos šaltinį kreipiasi ir poetai, ir matematikai. Prancūzų matematikas Jacques'as Hadamardas (1945), remdamasis jau klasika tapusia vieno žymiausių matematikų Henrio Poincaré patirtimi, skirsto šį dialogą į keturis etapus: iniciaciją, inkubaciją, iliuminaciją ir verifikaciją. Matematikas nesulauks įkvėpimo be ilgo varginančio pradinio darbo, kuris dažnai lieka be norimo rezultato. Matematikas dirba su sąmoningai suvokiamomis, ilgomis studijomis įgytomis bei įtemptais apmąstymais nugalintomis minties formomis. Inkubacijos periode matematiko sąmoningos veiklos formų kombinacijos panardinamos į sąmonėje glūdinčių, snaudžiančių, bet realių schematinių instrumentų valdomą pirmavaizdžių vandenyną. Iliuminacija (įkvėpimas) ateina, kai sąmonė išmeta sąmonės švieson netikėtą sprendimą. Jo forma atitinka psichoanalizės apibūdintą pavidalą – archetipą. Jis visuomet turi emocinį krūvį. Matematikoje emocija pasireiškia estetiniu būdu: netikėtas sprendimas visuomet būna gražus.

1.4. Fonosemantinės sakmės

„Beveik neliesti lietuvių kalbotyros dirvonai –
semantikos ryšys su fonetine šaknies sandara“
Audronė Kaukienė (*Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija* I d.)

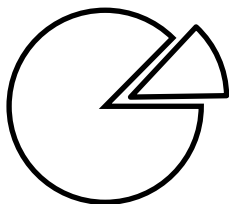
„Oi, katinai, katinėli, ko dirvonų nekėlei,
ko linelių nesėjai?“
Juozas Tumas Vaižgantas (LKŽ)

Audronė Kaukienė studijoje *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija* rašo: „Struktūros ir semantikos ryšys jau seniai pastebėtas. Dažnai akcentuojamas fonomorfolginės struktūros ryšys su konkrečiąja semantika.“ Toliau konstatuoja: „Beveik neliesti lietuvių kalbotyros dirvonai – semantikos ryšys su fonetine šaknies sandara“ (Kaukienė 1994: 164, 165). Šie kalbotyros dirvonai (kurie minimi skirsnio paantraštėje) ir yra ta mokslo dar neištirta teritorija, į kurią žengia pirmajame skirsnyje minimi pranokėjai. Prieštaravimų žinomiems kalbos faktams nėra, bet problema lieka nesuformuluota mokslui priimtinu būdu. Kita vertus, ta teritorija dirvonoja tik lietuvių kalbos tyrimuose. Joje šiandien plūša dideli mokslininkų būriai, pasitelkę pačią naujausią techniką, nors pasėty linelių, kaip perspėja liaudies išmintis (ir milijardinių smegenų tyrimo projektų vadovai), dar laukia ilgas ir kankinantis kelias. Tai mokslų paribio teritorija,

į kurią laikas žengti ir lietuvių kalbos tyrinėtojams (tereikia nugalėti vaižgantiško katino vangumą...). Kaip galėjome įsitikinti, į šią teritoriją kol kas kelias veda tik kabančiais tiltais. Vienos srities specialistai, saugiai įsikibę savo krašto, kito kranto nepasieks. Reikia intelektualinės rizikos. Kabantis tiltas saugumo negarantuoja. Hipotezės gali nepasitvirtinti, bet mokslas kito kelio nežino. Svarbu yra, kad tiltas, jungiantis dvi sritis, būtų patikimai pritvirtintintas ir vienoje, ir kitoje pusėje.

Imkime konkretų pavyzdį – lietuviškų veiksmažodžių porą *lemti / limti*. SEJL nurodo prokalbės šaknį *lemH- su klaustuku, kuris, matyt, skirtas reikšmei ‘laužti’ (le. *lamac*) (SEJL 2007: 344). Šią šaknį randame ir MA, iš kurio sužinome, kad ši baltų ir slavų kalbose labai produktyvi šaknis indoeuropiečių dvasinio pasaulio enciklopedinės apimties monografijoje išlikusi tik pasibaisėtinių naktinių dvasių pavidalu: lotynų *lemures* ir graikų *lamia* (MA 2006: 411). Be abejo, vaikų gąsdinimo lygmenyje jos lygintinos su mūsų *laumėmis*. Lyginamoji kalbotyra, slegiama klasikinės triados (sanskritas, graikų, lotynų) autoriteto, linkusi baltiškų žodžius užmiršti, nors indoeuropietiškos poetikos tyrėjai juos prisimena (plg. West 2007: 384, 386).

Pažvelkime į šį paprastą paveikslėlį (žr. 3 pav.), kurį šimtus kartų regėjome ekonominių bei sociologinių tyrimų tekstuose.

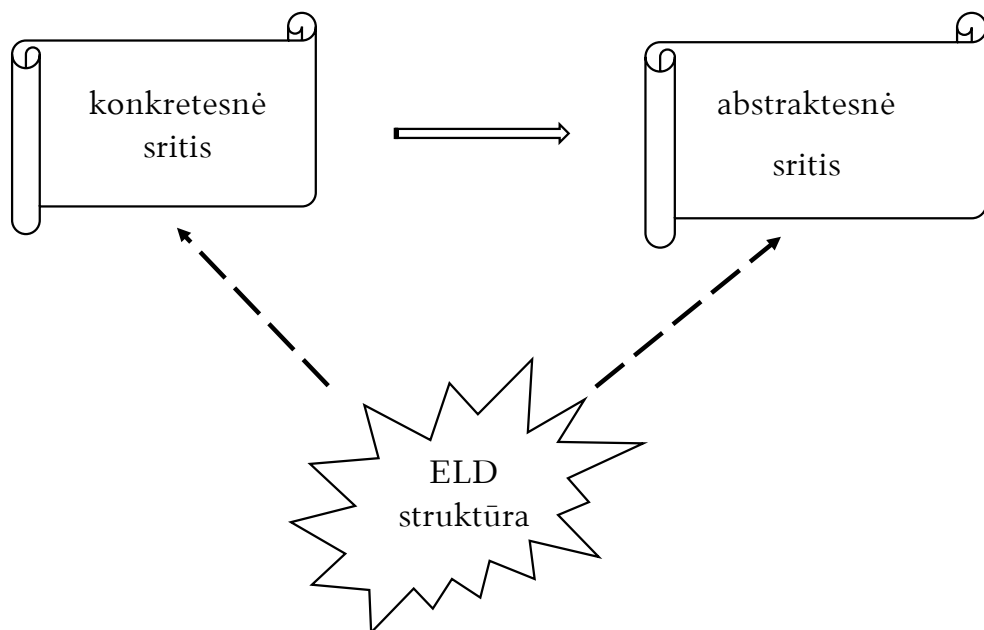

3 PAV. Visumos dalies schema

Jis būdavo apipintas kitais panašiais paveikslėliais ir apibertas skaitmenimis. Tai vaizdinio schema, nurodanti į visumos santykį su jos dalimi. Vaizdinio schema (an. *image schema*) yra vienas pagrindinių kognityvinės lingvistikos instrumentų¹⁰. Čia mums svarbu tik prisiminti, kad vaizdinio schema nėra paveikslėlis ar brėžinys (jis gali būti visiškai kitoks), bet minties pirmavaizdis, į kurį paveikslėlis tik nurodo (Cuyckens, Geeraerts 2007).

LKŽ tebeturime visumos daliai pavadinimą:

¹⁰ Terminą „vaizdinys“ vartoju pagal Jakaitienės vadovėlį (Jakaitienė 2010: 45).

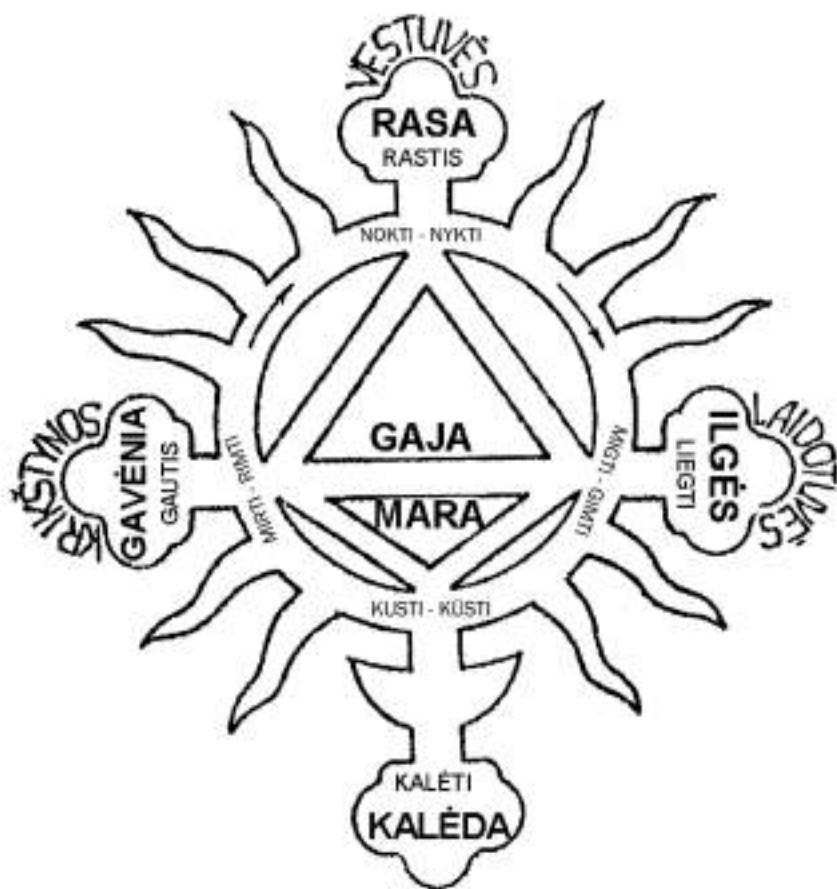
4 PAV. Konceptualioji metafora

1 lāmas 1. ‘ko nors dalis, gabalas, lamantas’¹¹ *I kaip tu prarijai tokį lāmą pyrago teip greitai!* Ms.

Veiksmažodžiai, turintys šaknyje L/M, prasme ‘laužti’ kaip ir nebevertojami (pavyzdžiui, *lamėti* ‘lūžti’, plg. slavų *lomatj*). Daiktavardžių yra daug: *lāmas* ‘ko nors dalis, gabalas, žemės plotas, sklypas’, *lamatà* ‘smarkus laužymas (vėtros metu)’, *lomà* ‘įdubęs žemės plotas, slėnis, gabalas, gumulas, žemės plotas, sklypas’. Žodis *luomas* perkelia mus į socialinę sritį. LKŽ pateikiamos tokios reikšmės: ‘pagal kilmę, turtą ar užsiėmimą susidariusi visuomeninė grupė’; ‘šeiminė padėtis’; ‘rūšis, kilmė’; ‘plotas, sklypas, gabalas’; ‘skaičių klasė’. Moteriškos giminės atitikmuo *luoma* greta pirmosios *luomo* reikšmės turi dar ir kitas: ‘laimė, likimas’; ‘kartas, eilė’; ‘laiko riba, terminas’.

Visiems aišku, ką reiškia žodis *laimė*. Žinome jo sąsajas su žodžiais *lemti*, *likimas*. Šioje vietoje reikia sustoti ir nurodyti į išsamų Algirdo Juliaus Greimo studijos antrąjį skyrių „Aušrinė ir Laima“ (Greimas 2005b). Jame atskleistos

¹¹ Šiame straipsnyje elementarūs objektai yra leksemos iš LKŽ (tik vienas kitas pavyzdys iš DLKŽ). Lemos rašomos paryškintu šriftu su savo numeracija. Terminus „leksema“ ir „lema“ vartojau pagal Jakaitienės (2005; 2010) apibrėžimą, tačiau siaurąja prasme, kaip LKŽ struktūrinius objektus.

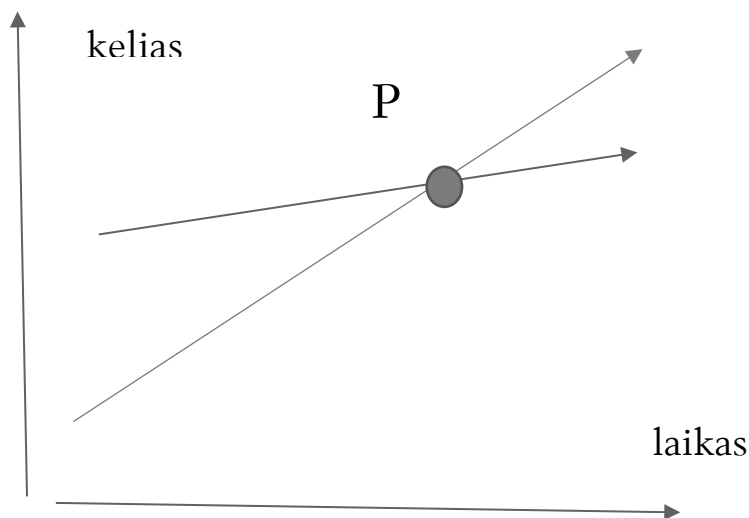

5 PAV. Rėdos ratas

sąsajos tarp *laimės* ir *dalios*, *laimės* ir *likimo*, *Laimos* ir *Laumės* plačiame lietuviškos tautosakos kontekste. Lietuviškos leksikos ir mitologijos semantinis turinys bendriausiu būdu atvaizduotas 4 paveiksle. Rodyklės priskiria schematinę struktūrą kiekvienai plotmei (freimui) ar perkelia ją iš vienos plotmės į kitą. Lyginamoji kalbotyra, nesidomėdama kognityvine žodžių reikšmių sandara, indoeuropiečių dvasinį pasaulį nuskurdina iki (šiuo atveju) vaikų baidyklų lygmens. Tai tik vienas pavyzdys, kuris rodo, kad lyginamajai kalbotyrai derėtų prisiimti bent dalį atsakomybės dėl minėto „deguto šaukšto“.

Pažvelkime į kitą pavyzdį, kurį formalioji lingvistika automatiškai atmeta. Patackas ir Žarskus virsmus sudėsto į Rėdos ratą (žr. 5 pav.) (Patackas, Žarskus 2013: 10; Patackas 2014: 87).

6 PAV. Veiksmažodžio **2 nokti** schema

Niekas nedraudžia panašiai skambančius (*nokti – nykti*) ar invertuotus (*migti – gimti*) žodžius panaudoti virsmų santykiams pavadinti. Tradicinė lingvistika atmeta bet kokių tokių žodžių porų saryšį su kalbos mokslu. Imkime žodžių porą *nokti / nykti*. Lyginamoji kalbotyra atkuria tokias prokalbės šaknis: **neh₂k-* / **nik-* (SEJL 2007: 427, 425). Tai skirtingos šaknys ir skirtingi etimologiniai lizdai. Tuo susidomėjimas pasibaigia¹². Semantikos kognityvinis turinys, kaip matėme, kalbininkų nelabai domina. Vis dėlto derėtų pasidomėti.

Visų pirma, būtina pastebėti, kad semantinę priešpriešą, Rėdos rate priskiriamą žodžių porai *nokti / nykti*, apima pats veiksmažodis *nokti*:

1 nókti 1. 'bręsti (apie vaisius, javus)'

1 nókti 4. 'silpti, menkti'

Dar prisiminkime iš vartosenos besitraukiantį veiksmažodį:

2 nókti 1. intr. 'eiti, sekti iš paskos'

2 nókti 2. tr. 'vytis, gintis'

Šio reikšmių rinkinio sandarą galime atvaizduoti kaip dvi konceptualiasias metaforas (Cuyckens, Geeraerts 2007). Veiksmažodžio **2 nókti** turinį 'eiti, sekti iš paskos; vytis, gintis' išreiškia brėžinys 6 paveiksle.

Taške P besivejantis *panoko* 'pavijo' ir *pranoko* 'pralenkė'. Pirmoji metafora {**2 nókti** → **1 nókti 1.** 'bręsti'} perkelia brėžinio struktūrą iš judėjimo erdvėje

¹² Plg. Karaliūnas 1995: 8.

plotmės į gamtos plotmę, kur taškas P žymi brandos viršūnę. Ta pati metafora atsispindi ir veiksmažodyje *prieiti*:

1 prinókti 1. ‘pibręsti, prieiti’

prieĩti 1. ‘einant prisiartinti (prie ko)’ *Liepto galą priejo.*

prieĩti 13. ‘pibręsti, prinokti’ *Šiemet anksčiau prėjo rugiai.*

Kita metafora turi vertybinę inversiją:

{**2 nókkti** → **1 nókkti 4.** ‘silpti, menkti’}

Kulminacijos taškas atitinka ne pozityvą, bet negatyvą (*Nòks nòks i nu-nòks (numirs)*). Veiksmažodis *nykti* gelbsti nuo nepatogios inversijos. Todėl abiejų veiksmažodžių pilną kognityvinę struktūrą nusako dvi tokios metaforos:

{**2 nókkti** → **1 nókkti 1.** ‘bręsti’} + {**1 nókkti 4.** ‘silpti, menkti’ ← **1 nýkti**}

Pirmasis pavyzdys tebuvo švelnus priekaištas lyginamosios kalbotyros baruose triūsiantiems kalbininkams, kad (akivaizdžiai) mažai gilinasi į šiuolaikinę semantiką, tačiau šis pavyzdys kelia klausimų. Pateikta struktūra yra LKŽ atspindėtos leksikos vartosenos lygmenyje (kuris yra sinchroninis kelių šimtmečių laike ir tarmių pasklidimo erdvėje tikslumu) kognityvinė sandara. Ji savo prasmėmis natūraliai apima ne tik vieno etimologinio lizdo žodžius, bet ir fonologinius „kaimynus“¹³. Kaip tokios struktūros susidaro, ir yra klausimas kalbininkams. Konceptualiųjų metaforų raida yra plačių diskusijų objektas (Fusaroli, Morgagni 2009). Kognityvinės pakraipos lingvistika pripažįsta metaforos svarbą kalbos kaitai. Kokią raidą liudija *nokti* / *nykti* semantinė struktūra – klausimas reikalauja kruopštaus tyrimo. Veiksmažodis **2 nókkti**, kuris yra erdvėlaikinis konceptualios metaforos pamatas, iš vartosenos jau pasitraukęs, nors įvykio veikslas **2 pranókti** tebėra produktyvus naujų metaforų šaltinis (tuo įsitikinti galima pateikus šį žodį programai *Google*). Prie pateiktos schemos dar reikėtų pridurti virsmo tašką, kurį gražiai parodo veiksmažodžio *noko* abeja tautosakoje:

Nóko rúta, nóko mēta, nóko lelijėlė, nóko mano jaunos dienos kap žalia rūtelė (d.) Gs.

Noksta darže rožė, noksta lelijėlė, noksta mano jaunystėlė pas šelmį bernelį LTR (Mrk).

LKŽ ir DLKŽ pateikia šiuos sakinius prie reikšmės ‘netekti gaivumo, vysti’ (DLKŽ pateikia tik pirmą sakinio dalį). Įdomu, kad abeją pastebi profesorius Smoczyński, versdamas šį sakinį dvejopai: „Dojrzewala (= brendo) ruta, dojrzewala mięta, dojrzewala lilia, jak zieliona rutka więdly (= vyto) dni mej młodosci“. Vertimas ar veiksmažodžių keitimas abeją atskleidžia ir fiksuoja konkrečią interpretaciją. Nepakartojamas tautosakos grožis glūdi abejos būsenoje: visur tas pats veiksmažodis *nokti*, bet pirmoje sakinio dalyje jis linksta prie reikšmės ‘bręsti’, o sakinio pabaigos frazėje išnyra grėsmė ‘netekti gaivumo,

¹³ Plg. Federmeier, Laszlo 2009.

vysti'. Tai virsmo taškas, glūdintis vestuvių papročių ir Rasos šventės esmėje. Deja, kalbotyra Lietuvoje vis dar abejinga abejai.

Žodžio reikšmės tarpusavyje yra paradigminiame santykiyje. Sakiniuose *Gėlė noksta* ar *Obuolys noksta* prasmė priklauso nuo to, kokią žodžio *noksta* reikšmę parenkame: **1 nókti 1** 'bręsti' ar **1 nókti 3** 'netekti gaivumo, vysti'. Tačiau sakinyje *Nóko rūta, nóko mēta, nóko lelijėlė, nóko mano jaunos dienos kap žalia rūtelė* SEJL interpretacijoje tos pačios reikšmės yra sintagminiame santykiyje: pradžioje *noksta*, po to *nyksta*. Ši sintagma yra ne sakinio sintaksės, bet naratyvo struktūros lygmenyje. Palyginkime tris šio sakinio variantus:

Nóko rūta, nóko mēta, nóko lelijėlė, nóko mano jaunos dienos kap žalia rūtelė = **abeja tautosakoje**;

Vyto rūta, vyto mēta, vyto lelijėlė, vyto mano jaunos dienos kap žalia rūtelė = **LKŽ ir DLKŽ interpretacija**;

Brendo rūta, brendo mēta, brendo lelijėlė, vyto mano jaunos dienos kap žalia rūtelė = **SEJL interpretacija**.

Pirmasis sakinyje, kaip minėta, yra abeja, kuri suteikia tautosakai interpretacijos atvirumą. Antrasis sakinyje pakeičia žodį *nóko* LKŽ siūlomu sinonimu. Trečiasis sakinyje yra atbulinis vertimas iš lenkų kalbos.

Formaliai žiūrint, LKŽ interpretacija yra teisinga. Žodynas atspindi žemdirbio pasaulėvoką, kuri formavosi netgi ne vieną tūkstantmetį. Kalba labai jautri ir tiksli svarbiems gyvenamos aplinkos bruožams. Veiksmožodžio **1 nókti** pagrindinė reikšmė yra 'bręsti (apie vaisius, javus)'. Apie gėlę to nepasakysi. Tai aišku iš tokio sakinio:

Aguona žydédama kaip rožė skyleles gauna, atanka, išnokusi išbyra, vėjui papurtinus B.

Aguona pirma žydi (*kaip rožė*), o po to noksta. Žiedas nenoksta, bet žydi, kol nuvysta. Noksta vaisius, grūdas, sėkla (*išbyra, vėjui papurtinus*). Tačiau jaunystė ir žydi, ir bręsta, ir vysta:

Petniūnas nepasitikėjo jaunikiais ir nesiryžo imti užkurio, nors duktė noko noko, kol nepernoko ir neprarado jaunystės žavumo rš. (LKŽ).

Šis sakinyje, LKŽ pažymėtas kaip perkeltinės prasmės, t. y. konceptualioji metafora, perkelia schemą iš augmenijos į žmogaus biologinę prigimtį. Jaunystė gaima lyginti ir su lelijos žiedu, ir su nokstančiu obuoliu, ir (deja) su pernokusiu vaisiumi ar nuvytusi žiedu. Šis virsmo taškas gražiai ir konceptualiai tiksliai nusakytas Rėdos rato schemoje, bet mus domina raiškos kalboje atžvilgiai. Sakinyje formaliai tiksliai pakeitę *noko* į *vyto*, prarandame visą tautosakos poetinę esmę. Veiksmožodis *vyto* neturi abejos ir todėl neatveria skaitytojui (bei klausytojui – juk tai daina!) prieigos prie virsmo taško (taip suformuluotų kognityvinę

psicholingvistika). SEJL interpretacija, aukodama tikslumą¹⁴, mėgina konstruoti šią priegą. Virsmo taškas yra atskleistas **sąmoningame** racionaliame lygmenyje, kaip diskurso sklaida (*brendo lelijėlė* > *vyto mano jaunos dienos*). Tautosaka naudoja abeją, glūdinčią veiksmožodyje *nokti*, kad atvertų **nesąmoningą** priegą prie virsmo taško. Tai skirtumas tarp prozos ir poezijos.

Šis neabejotinai ilgaamžis turinys neranda vietos lyginamosios kalbotyros baruose, nors SEJL, rekonstruodamas formą *neh₂k-, šaknies indoeuropietiška kilme neabejoja. Ar toks žemdirbio pasaulėvokai kertinis turinys atėjo iš prokalbės, ar buvo baltų kalbose sukurtas, kaip postpoziciniai vietininkai, ir dabar jau nyksta – tai klausimai, kuriuos kelia kognityvinė analizė. DLKŽ parodo, kaip šis platus ir gilus semantinis laukas aižėja. Kalba neišvengiamai kinta. Kas išsaugotina, o kas nesvarbu – tai esminis klausimas. Nekomentuosiu ir nekvestionuosiu raiškos (ir rašybos) stabilumo svarbos. Kalbos išmokstame nesąmoningai, todėl nesąmoningo suvokimo mechanizmai kalbos gyvastingumui turi lemiamos reikšmės. Kad žinotume, ką ir kaip saugoti, jie turi būti nuodugnai ištirti.

Dabar pažvelkime į ketvirtą sakinio variantą, kuriame paskutinis veiksmazodis *nokti* pakeistas veiksmazodžiu *nykti*.

Noko rūta, noko mėta, noko lelijėlė, nyko mano jaunos dienos kap žalia rūtelė.

Jis pateiktas ne tam, kad pakeistų dainos tekstą. Tam, kas pasakyta apie abeją, nebėra ką pridurti. Šio sakinio raiška (*nokti* / *nykti*), palieka abeją pirmoje sakinio dalyje (*noko lelijėlė*), bet atskleidžia sąmonei grėsmę sakinio antroje dalyje (*nyko mano jaunos dienos*). Tautosakoje virsmo taškas glūdi giliai panardintas veiksmazodžio *nokti* polisemijoje. Šis sakinys iškelia virsmo tašką į sąmonės lygmenį (kaip ir SEJL interpretacija), bet lieka panardintas į sąmonę per fonologinį panašumą. Tai nėra koks naujas lingvistinis faktas, prieštaraujantis lyginamosios kalbotyros išvadoms. Tai nuoroda į semantiškai susietą telkinį, apimantį abi prokalbės šaknų formas. Semantinis visetas (geštaltas) yra kalboje apimantis abu etimologinius lizdus, esančius fonologiniu požiūriu „apofoniniame atstume“. *Nokti* / *nykti* pavyzdys motyvuoja pavadinimą **fonosemantinės saktmės**. Saktmė – naratyvo lygmens terminas. Šis straipsnis yra skirtas tokių struktūrų paieškos ir aprašymo metodikai. Šiame pavyzdyje fonosemantinė saktmė apima visą raiškos kontinuumą LKŽ: *nokti, nykti, neikti, niūkti, [...] niekas, naktis* [...] ir t. t. Semantinio geštalto pamatą sudaro minėta metaforų pora ir virsmo taškas. Paulo Kuglerio „diskurso alchemijos“ požiūriu tai fonetiškai artimų žodžių telkinys, vienijamas emociškai stipriai motyvuoto prasių

¹⁴ *Dojrzewala* žodyne verčiama ‘bręsta, noksta’. Kaip matėme, šios reikšmės LKŽ gėlėms neprikiria. Ar galima lenkų kalbos žodį *dojrzewala* vartoti ne tik vaisiams, bet ir gėlėms – spręsti nesiimu.

viseto – *imago*. Beje, virsmo taško, siejamo su *nokti / nykti*, grėsmė, kuri išsamiai aprašyta *Virsmų knygoje*, yra ta pati, apie kurią kalba pagrindinis psichoanalitiko studijos pavyzdys (nekaltybės praradimas; Kugler 1980: 11). Tačiau psichoanalitikų aprašomam sąmonės turinių kompleksui trūksta sandaros struktūros. Jungo kolektyvinės sąmonės archetipai išvelgia tik labai bendrus bruožus. Čia reikia tiesti tiltą į tvirtesnę uolą – matematiką. Iš Čilės kilęs šveicarų psichologas Rafaelis Núñezas (šiuo metu dirbantis San Diego universitete Kalifornijoje), analizuodamas Jungo susirašinėjimą su garsiu fiziku Wolfgangu Pauli’u, pastebi conceptualinį atitikimą tarp kolektyvinės sąmonės archetipų ir kognityvinėje lingvistikoje vartojamų vaizdinio schemų (Núñez 2008: 9). Núñezas su vienu iš kognityvinės lingvistikos pradininku George’u Lakoffu tūkstantmečio pabaigoje atskleidė kognityvinę matematinio mąstymo sandarą (Núñez, Lakoff 1998; Lakoff, Núñez 2001). Tai pirmieji žingsniai į mūsų jau minėtą dar prieš pusę amžiaus Hadamard’o atliktos matematinės kūrybos analizės mokslinę studiją (žr. 1.3). Šiandien šia kryptimi dirbantys mokslininkai naudoja ir kognityvinės lingvistikos bei psichologijos metodus, ir neurofiziologinius smegenų veiklos matavimus (žr. Núñez, Marghetis 2014; Marghetis, Edwards, Núñez 2014; Dehaene, Brannon 2011; Dehaene 2014).

1.5. Fonosemantinių sakmių meistravimas

„Ir mūsų laikais meistrautojas yra tas,
kuris viską daro pats, savo rankomis ir naudodamas,
priešingai negu tam tikros srities meistras [specialistas],
visokias, dažnai atsitiktines priemones.“
Claude Levi-Strauss

Apibendrinami galime pasakyti, kad **fonosemantinė sakmė** yra fonetiškai artimų žodžių telkinys, kurio žodžių reikšmių erdvės, laiko ir jėgos dinamikos (ELD) semantinis turinys sudaro visetą, dažnai įgyjantį emocinį krūvį. Kur tokių sakmių ieškoti? Atsakymas: LKŽ. Kugleris domisi sąmonės apraiškomis žmogaus psichikoje ir tiria tuos atvejus, kai fonetiškai artimų žodžių telkinys galima išvelgti sapnuose ar vizijose. Liguistoje psichikoje (Freudo aprašytas *Rat Man* atvejis) ar kalbos riktuose pasireiškia individualios psichikos būseną. Tiesiogiai kalboje sakmių galima ieškoti sukurtuose tekstuose arba pačioje žodyno sandaroje. Tautosaka, kaip matėme, slepia kognityvinę struktūrą žodžio daugiareikšmiškume – ābejoje. Sintagmiškai sąskambius plėtoja per kaitybos ir darybos paradigmas (LKŽ: *Aš keleivis keleivėlis, keleliu keliavęs* KlpD20). Tekstų

su negiminingų fonetiškai artimų žodžių sekomis tautosaka, atrodo, nekuria (plg. *nóko lelijėlė* / *nyko mano jaunos dienos*). Tokie tekstai būtų pastebėti ir ištirti. Problemą galima iliustruoti dirbtiniu teksteliu. Palyginkime tris istorijas apie varnas:

- I. **Laukia** trys varnos. Viena nulėkė, kita liko, trečia tebelaukia.
- II. Narve **laukė** trys juodvarniai. **Laikas** lėkė pro šalį. „Jau **laikas**“, – tarė vienas juodvarnis ir išlėkė laukan. Antrasis juodvarnis **liko**. Jis **laikė** snape sūrį ir mąstė: „aš **alkstu**, manęs neuž**lenks**“. Trečiasis juodvarnis tebelaukė. Jį **laikė** gimtųjų namų ilgesys. „Daugiau niekados“, – sukranksėjo jis.
- III. Narve tupėjo trys juodvarniai. Gyvenimas plaukė pro šalį. „Jau metas“, – tarė vienas juodvarnis ir išskrido iš narvo. Antrasis juodvarnis neskrido. Jis turėjo snape sūrį ir mąstė: „aš nevalgęs, manęs neprivers“. Trečiasis juodvarnis užsibuvo. Jį traukė gimtųjų namų ilgesys. „Daugiau niekados“, – sukranksėjo jis.

Pirmosios istorijos subjektai – trys varnos, o visi veiksmažodžiai turi tą pačią priebalsinę šaknų struktūrą L/K, nors nebūtinai giminingi, nes priklauso skirtingiems etimologiniams lizdams (*laukti* < *leuk; *lėkti* < *lek; *likti* / *laikyti* < *leiku / *liku). Antroje istorijoje pateikta dar kitų žodžių su ta pačia šaknų sandara L/K (*laikyti*, *lenkti*, *alkti*, *laukan*, *laikas*). Varnos pakeistos juodvarniais, kurie turi daug asociacijų tautosakoje, sūris siejasi su žinomu pasakėčios siužetu, o frazė „daugiau niekados“ Edgardo Po poezijos gerbėjams primena garsųjį eilėrašį „Varnas“ (an. *The Raven*). Trečioji istorija nebeturi nė vieno žodžio su L/K tipo šaknimis, bet jos siužetas beveik nepasikeitė.

Niekas pirmojo tipo tekstų nekuria ir taip nekalba. Antroji istorija išplėtoja pirmosios istorijos veiksmažodžių semantikos branduolį, panaudodama to paties tipo šaknis (išskyrus paskutinį sakinį). Trečioji istorija išlaiko diskurso kognityvinę struktūrą, nors visos fonologinės sąsajos ištrintos. Tokie yra kalbos tekstai. Bet kalbos sandara niekur nedingo. Kaip matėme, psichologiniai eksperimentai ir net preciziški smegenų elektrinio aktyvumo matavimai liudija, kad žodžiai nesąmoninguose mechanizmuose siejasi tiek semantiškai, tiek fonetiškai. Tuo būdu, fonosemantiniai visetai rieškiasi ir įtakoja mąstymą ir kalbą. Psichoanalitikai juos pastebi savo tyrimuose. Kalboje jie yra įsitvirtinę morfonologinėse paradigmose. Bet ne viskas fiksuota gramatikose. Todėl atsakymas ir yra: fonosemantinės saktmės glūdi LKŽ žodžių reikšmių kognityvinėje sandaroje.

Fonosemantinės saktmės nerasime tekstuose. Fonosemantinę saktmę reikia sumeistrauti. Pradėsime nuo fonologinės dalies, pasirinkdami vienodos sandaros šaknis turinčių žodžių telkinį. Tuomet, panaudodami kognityvinės

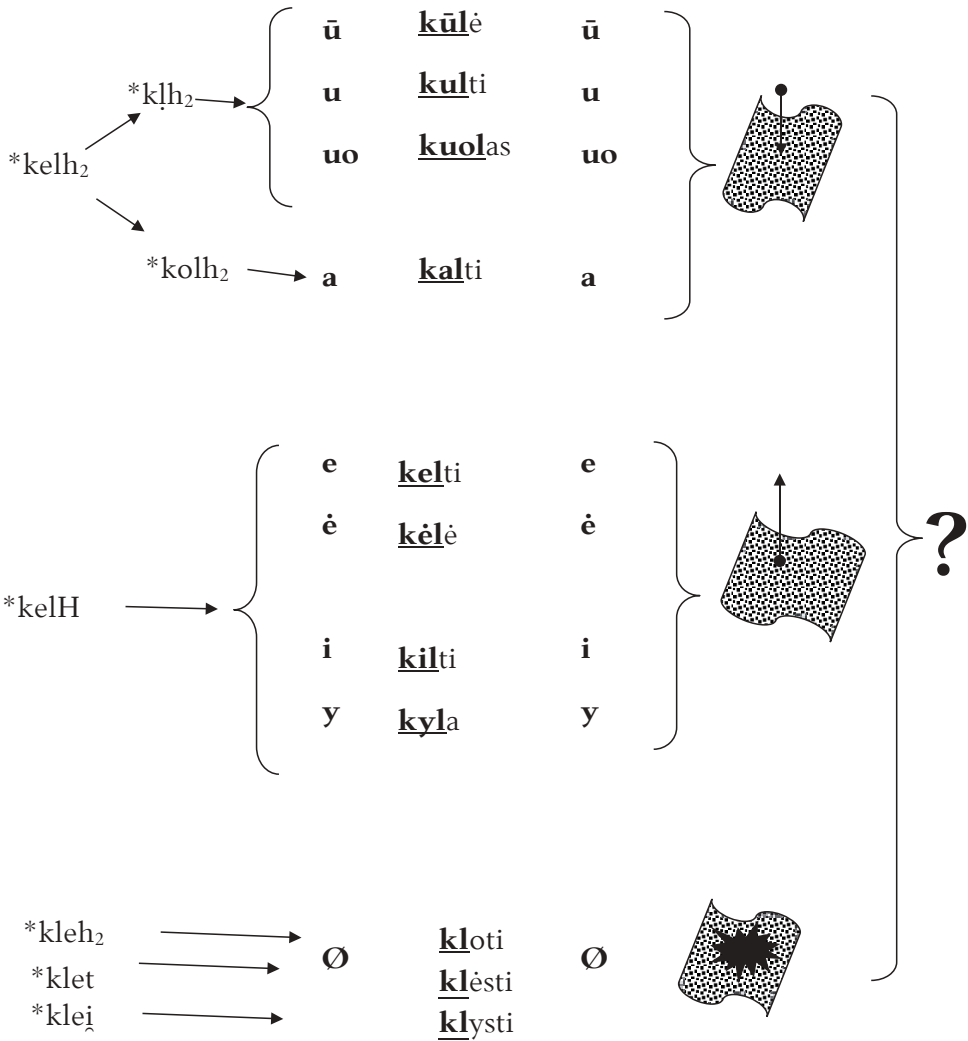
lingvistikos techniką, sumeistrausime telkinio žodžių reikšmių erdvės, laiko ir dinamikos semantinio turinio struktūrą.

Pažvelkime į 7 paveikslą, kuris padės parodyti, kad metodas, naudojamas šiame tyrime, ne prieštarauja žinomiems kalbos faktams, tačiau juos papildo. Į tą patį žodžio formų stulpelį galime žvelgti lingvistikos požiūru (iš kairės) arba ekstralingvistiniu žvilgsniu (iš dešinės)¹⁵. Pažvelkime vienu ir kitu būdu atidžiau. Žodžių formos išdėstytos vertikalčiai pagal šaknies balsę (įskaitant balsės stygių – o). Visų žodžių šaknys turi tų pačių priebalsių skeletą (kurį žymėsime K/L, o skirdami vokalizuosius ir nevokalizuosius: K-L ir KL-). Kairėje pažymėtas indoeuropietiškos prokalbės šaknies rekonstruotas formas čia ir kitur (jei nenurodyta kitaip) ėmiau iš Smoczyński *Slownik etymologiczny języka lytweskiego*. Taigi vokalizuosios šaknys priklauso dviem skirtingiems etimologiniams lizdams, o veiksmažodžiai *kloti*, *klėsti* ir *klysti* taip pat tarpusavyje negiminingi.

Veiksmažodžiai *kelti* / *kilti*, *kalti* / *kulti*, *kloti*, *klėsti*, *klysti* yra fonologiškai artimi. Galima teigti, kad jų fonologinis artumas toks pat, kaip šaknies balsių kaita (apofonija). *Kelti* / *kilti* yra giminingi žodžiai, todėl jų sandaros skirtumas priskiriamas apofonijai. *Kelti* / *kalti* nėra giminingi ir jų fonologinis panašumas nepriskiriamas šaknies balsių kaitai, nors šaknies balsės skiriasi taip pat, kaip *kelti* / *kalnas*. *Kelti* / *kloti* šaknies balsių santykis lietuvių kalboje apofonijai apskritai nepriskiriamas, bet tokia priebalsių samplaika sutinkama kitų kalbų gimininguose žodžiuose (Smoczyński 2006). Šaknis galime sugrupuoti pagal jų priebalsinę sandarą (žr. 8 pav.). Schema sudaryta išrinkus iš SEJL visus etimologinius lizdus, turinčius atatinkamą lietuviškų priebalsių skeletą. Šaknų aibę, nuo mazgo žemyn rodyklių kryptimi, vadinsime šaknų pluoštu (ŠP). Pavyzdžiui ŠP K-L sudaro šaknys su tokiais skeletais: K-L; K-LB; K-LP¹⁶. Skliausteliuose pažymėtas etimologinių lizdų skaičius. Tokių lizdų ŠP L/K radome septynis, o K/L net devyniolika. Mūsų tyrimo esmė nepriklauso nuo šio paskirstymo tikslumo. Kitokia metodika ar galimos klaidos interpretuojant šaltinio duomenis nekeičia pagrindinės išvados – diskretinių nesiejamų tarpusavyje reikšmių grupių gausos.

¹⁵ Claude'as Vandeloise'as (Vandeloise 2010: 171) savo erdvinių žodžių genezės sistemoje lingvistinį požiūrį vadina vidiniu (an. *internal lexical formation*), o ekstralingvistinį – išoriniu (*external lexical formation*) kalbos sistemos atžvilgiu. Jo sistema remiasi ekstralingvistiniu erdvės sąvokų genezės mechanizmu (plg. skirsnyje 2.1 minimą Herberto Clarko P- erdvės ir L- erdvės skirtį).

¹⁶ Toks žymėjimas dviprasmiškas – vienodai žymiu patį priebalsių skeletą ir nuo jo prasidedantį šaknų pluoštą. Tai nekelia painiavos, nes iš konteksto aišku, apie ką kalbama.

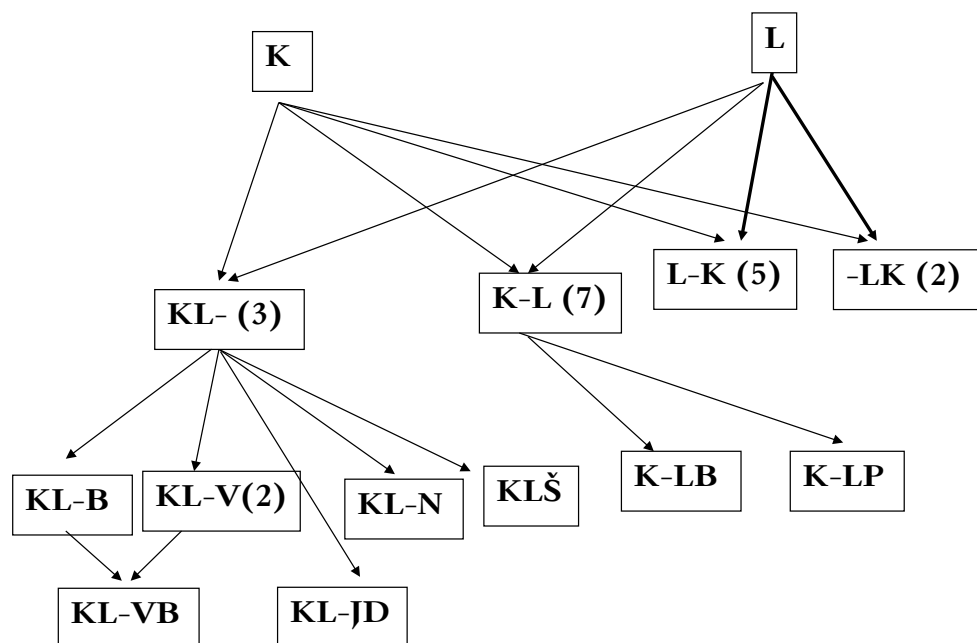

7 PAV. Šaknys su priebalsėmis K/L

Tai tik informacijos sutvarkymas – ŠP nepriskiriamas joks lingvistinis turinys. Tačiau ŠP sudarytas remiantis ne fonetika, bet lyginamąja kalbotyra (pa-
vyzdžiui, *lizdas* priklausytų ŠP S-D)¹⁷.

¹⁷ Tuo ŠP sudarymas skiriasi nuo Pauliaus Slavėno schemos, kuri remiasi fonetika (žr. pirmą skirsnį).

8 PAV. Etimologiniai lizdai su priebalsėmis K/L

LKŽ rasime tokias pagrindines veiksmažodžių reikšmes:

kélti I.1. ‘ką sunkų imti aukštyn’

1 kálti I. ‘kūju mušti, mušant varyti, smeigti’

klóti I. ‘tiesti, dėti, guldyti ką ant paviršiaus’

1 klésti I. ‘šluoti, šlavinėti, klastyti’

klýsti I. ‘netikru keliu eiti, išsukti nejučiomis iš tikrojo kelio’

Tiesioginis šių reikšmių lyginimas atrodo arbitralus. Šios reikšmės, tradicinės ar struktūrinės semantikos požiūriu, nesuteikia pagrindo sieti negiminių veiksmažodžius. Greimo metodika leidžia skirti linijinį (*kelti, kalti*) ir nelinijinį (*kloti*) judesį (žr. Greimas 2005a: 64; Nastopka 2010: 144)¹⁸. Struktūralistinė metodika, grįsta opozicijų priešprieša, čia sustoja. Kognityvinė erdvės sandara jai neatsiskleidžia. Kognityvinės lingvistikos požiūris ne tiria žodžių reikšmes uždaroje lingvistinėje sistemoje, bet remiasi bendrais mąstymo dės-

¹⁸ Griežtai tariant, veiksmažodžio *kloti* reikšmė pagal Greimo analizę patenka ne tik į erdviškumo, bet ir į horizontalumo (laterališkumas) semantines ašis. Tolesniam svarstymui tai neturi reikšmės.

ningumais, t. y. mūsų paveiksle ateina prie žodžio iš ekstralingvistinės (dešinės) pusės. Toks požiūris ne prieštarauja lyginamosios kalbotyros faktams, bet juos papildo. Kad vokalizautos šaknys reiškia linijinį judesį (*kelti* iš paviršiaus; *kalti* – gražinti atgal į paviršių), o šaknys su samplaika KL- reiškia nelinijinį judėjimą, yra empirinis faktas. Šis faktas lietuvių kalbos lingvistinei sistemai yra ekstrasisteminiis ir todėl regisi esąs arbitralus. Kognityvinis metodas šiam faktui randa vietos ekstralingvistinėje erdvės suvokimo sistemoje.

Kairysis 7 paveikslo galas saugiai pritvirtintas lyginamosios lingvistikos krante. Ten ką nors patikimai pataisyti gali siūlyti tik didelę patirtį turintis specialistas. Norėdami susimeistraiuti „kabantį tiltą“ privalome saugiai pritvirtinti ir dešiniąją (ekstralingvistinę) dalį. Kaip jau užsiminta, struktūrinės lingvistikos metodai čia nebeveikia. Liekame diskretiniame semantiškai nesiejamų etimologinių lizdų lauke. Viduje etimologinio lizdo semantinis ryšys yra privalomas (nebent kalbos raidoje būtų išblėsęs), o tarp lizdų semantiniai ryšiai fonologijos atžvilgiu arbitralūs. ŠP nesunku projektuoti į LKŽ reikšmių aibę. Mūsų tyrimo elementarūs objektai yra leksemos iš LKŽ. Nekvestionuojame jokių reikšmių apibūdinimų. Ekstralingvistinis požiūris ten, kur šaknys turi gilią ir turtingą ELD sandarą, iš esmės keičia leksemų tarpusavio santykį. Tai nereiškia, kad žodyną dera perrašyti, pakeičiant leksemų tvarką. ELD leksemas pertvarko nelinijiniu būdu – tai jau nebe žodyno fragmentas, bet semantinio tinklo epizodas.

Dešinėje 7 paveikslo pusėje pavaizduotos bendriausios ELD schemos, atitinkančios skirtingas žodžių grupes. Keldami daiktą išimame iš paviršiaus ir patalpiname virš to paviršiaus. Kaldami darome atvirksčiai – gražiname daiktą į paviršių. Abu judesiai linijiniai, t. y. vienmačiai. Klodami sutapatiname dvimačius paviršius. Toks samprotavimas bus prasmingas, kai nurodysime bendrą šių schemų visetą, tam tikrą gešaltą, kurio sandaros atžvilgiu žodžių prasmės siejasi ar skiriasi. Šį visetą generuoja pagrindiniai veiksmažodžiai *kelti* ir *laikyti* savo pagrindinėmis reikšmėmis. Konceptualinis veiksmažodžio *kelti* turinys nurodo į žemės trauką, arba gravitaciją. Gravitacijos patirtis iššaukia tam tikros sandaros erdvės atskaitos freimą (AF) bei apriboja jėgų dinamikos pobūdį. Esminis bruožas yra izotropinės trimatės erdvės suskaidymas į dvimatį paviršių, kuris išlieka izotropiškas, ir vienmatę vertikalią kryptį. Daiktai yra svarūs ir juos keliamo vertikaliai aukšty, bet daiktų svarumas žemės paviršiuje visur vienodas. Antrojo skyriaus užduotis parodyti, kad ŠP K/L žodžių reikšmės yra vokiamos pagal AF_{K-L} , kuriame dvimatis paviršius neribotas, o L/K pagal AF_{L-K} , kuriame dvimatis paviršius ribotas ir uždaras. Visi mūsų tyrimo pastebėjimai, kaip minėta aukščiau, yra lingvistinės sistemos principų ribojami (parenkame tik baltišką kilmės žodžius, atmesdami garsažodžius ir skolinius), bet jos nevaržomi. Kitaip tariant, tyrimas žinomiems lingvistikos faktams neprieštarauja,

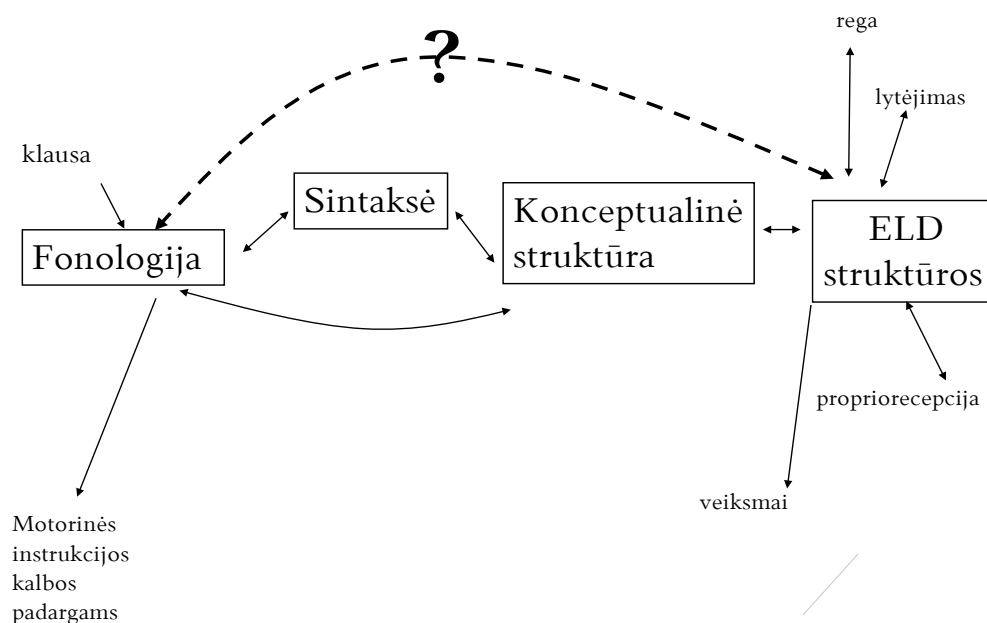
bet juos papildo. Iš kur imama ši papildoma informacija? Leksikologija atriboja savo tiriamą objektą nuo gramatikos. Ji tiria tik vardažodžius ir jų reikšmės turinį, invariantišką kaitybos atžvilgiu. Tačiau ELD struktūros dažniausiai reiškiasi gramatinėje informacijoje. Erdvės sąvokas generuojančios hierarchinės sistemos iliustruojamos įvairių kalbų prielinksniais. Jėgos dinamikos formų klasifikaciją Talmy pirmiausiai grindžia sintaksės struktūromis. Lietuvių kalbos gramatinė sistema taip pat turi analogiškas raiškos priemones, daugiau ar mažiau susistemintas. Mūsų tyrime informacijos šaltinis yra fonologiškai artimų šaknų reikšmių turinio pasiskirstymas (įskaitant polisemiją). Kitaip tariant, ELD informacijos, kuri paprastai glūdi gramatinėse raiškos formose, ieškome žodžių leksikoje. Gramatinė informacija paprastai sukuriama komponuojant reikšmines morfemas. Mūsų atveju ELD informacija glūdi pačioje šaknyje. Žodis *namas* skaidomas į morfemas – šaknį *nam-* ir galūnę *-as*. Kompozicijos būdu morfemų perteikiama informacija *nam-* (namo sąvoka) ir *-as* (vardininko linksnis) susumuojama į žodžiu *namas* perteikiamą informaciją. Toks požiūris būdingas struktūrinės ar generatyvinės lingvistikos tradicijoms. Šiandien jo nebepakanka. Tai nereiškia, kad šis požiūris klaidingas, bet reiškia, kad jis yra ribotas. Jis atskleidžia tik vieną reiškinio atžvilgį. Kognityvinės lingvistikos tradicija žiūri kitaip. Visų pirma, nors leksinė informacija (kurią perteikia šaknis) ir gramatinė informacija (perteikiama galūne) turi iš esmės skirtingą pobūdį, abi yra prasmingos (Talmy 2000: 21; Langacker 2008: 18). Gramatika yra ne taisyklės, bet turi semantinį turinį. Šaknis (*nam-*) atveria prieigą prie enciklopedinės atminties per freimą, į kurį nurodo konkretus kontekstas. Galūnė (*-as*), atveria prieigą prie gramatinės paradigmos: kaitybos arba darybos formų tinklo, kuriame *nam-* yra fonologinis invariantas. Šaknis reikšmės neturi. Reikšmės turi tik žodžiai. Kiekviena žodžio reikšmė yra vartosenos invariantas. Tokiu būdu yra sudarytas LKŽ. Kiekviena leksema pateikia lemą (atstovaujančią kaitybinę paradigmą), jos apibūdinimą (semantinį vartosenos invariantą) ir vartosenos pavyzdžių. SEJL pateikia fonologinių transformacijų seką nuo rekonstruotos indoeuropietiškos ar baltiškos šaknies iki žodžio šaknies. Griežtai šnekant reikšmę turi tik leksema (nusakoma LKŽ pateiktu apibūdinimu), o žodžio semantinį turinį (išskyrus pakankamai retas ir neįdomias išimtis) sudaro jam priklausančių leksemų visuma. Ši visuma nėra tik sunumeruotas leksemų sąrašas, ji apima ryšio tarp leksemų turinių (apibūdinimų) semantinę motyvaciją. Taigi žodžio reikšmė, kuri pateikiama kaip pagrindinė reikšmė, tik atstovauja visą motyvuotą žodžio reikšmių sistemą. Etimologinio lizdo semantinis turinys apima visų giminingų žodžių visų reikšmių motyvuotą sistemą. Žodžio pagrindinės reikšmės parinkimas leksikografams kelią daug sinchroninių ir diachroninių problemų (Jakaitienė 2005: 2010). Juo labiau, rekonstruotai šakniai pateikiama „pagrindinė reikšmė“ retai deramai atstovauja viso lizdo semantinę

sandarą. Ypač tai ryšku, kai svarstome tik lietuviškų (ar baltiškų) žodžių etimologinio lizdo semantinį turinį, o „pagrindinė reikšmė“ primesta klasikinių kalbų autoriteto¹⁹. Turtingas lietuviško lizdo semantinis turinys, kuris LKŽ pateiktas kaip ant delno, tiesiog ignoruojamas. Išugdomas ydingas paprotys mąstyti apie šaknį (žodžio ar rekonstruotą prokalbėje) kaip turinčią reikšmę ir ta reikšme dažnai manipuluojama. Šitokį požiūrį į semantiką būtina keisti. Tikslus mąstymas (semantikos mokslo prasme) turi žvelgti į semantinį sekos {leksema < žodis < šaknis < rekonstruota šaknis} turinį kaip į nuoseklų **abejos atskleidimą**. Leksema išreiškia galutinį vienareikšmiškumo siekinį sąmoningoje kalboje. Rekonstruota šaknis turi didžiausią abeją. Štai tokioje perspektyvoje galime kalbėti apie priebalsių poros prasmingumą. Tai juo labiau nėra reikšmė, bet motyvuotas visų žodžių, visų reikšmių visetas. Fonosemantinė saktmė ir yra ŠP prasmė – motyvuotas jos semantinis turinys. Seką galime pratęsti {leksema < žodis < šaknis < rekonstruota šaknis < fonosemantinė saktmė}.

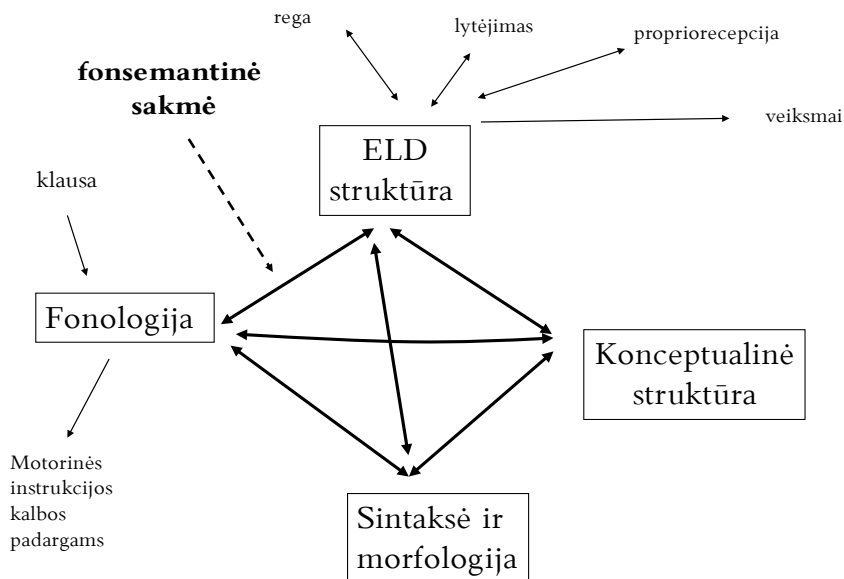
Į sąsają tarp ŠP ir ELD struktūrų nurodo ir Patacko minimi simetrijos bei vadinamasis *nokti / nykti* dėsniai, ir Slavėno šaknų tinklas. Šios pranokėjų išvalgos kalbos mokslo nebuvo pripažintos, nes, kaip buvo minėta, fonologiniai ryšiai yra ekstrasisteminiai, o semantiniai – ekstralingvistiniai. Vis dėlto jiems galima rasti vietos kad ir Ray'aus Jackendoffo lygiagrečiojoje architektūroje (Jackendoff 2003).

Generatyvinė morfologijos ir sintaksės sandara, besiremianti fonologine sistema, sudaro pagrindinį kalbos faktų sisteminimo principą. Autonomiška kalbą aprašančių žinių sistema, kuriai pamatus paklojo Ferdinandas de Sosiūras, o formalų griežtumą suteikė Noamo Chomsky'io vadovaujama generatyvistų karta, pagrindė kalbotyros kaip tikslaus mokslo siekinį ir sukūrė visiško kalbos formalizavimo iliuziją. Generatyvinės lingvistikos pastangos kalbą formalizuoti buvo vadinamos kognityvine revoliucija, dirbtinio intelekto paieškų fone. Kognityvinės lingvistikos srovė radosi kaip reakcija į generatyvinių metodų nebevaisingą formalizmą. Užimdamas tarpinę, savotiško taikintojo, poziciją Jackendoffas pasiūlė lygiagrečiąją architektūrą, pastebėdamas, kad kalboje yra ne viena savita nepriklausoma generatyvinė sistema. Lygiagrečiosios architektūros požiūris ragina, nusakius atskiras generatyvines struktūras, tirti jų tarpusavio sąsajas. Pagrindinės yra fonologinė, sintaksės (apimanti ir morfologiją) ir semantikos generatyvinės struktūros. Be šių, Jackendoffas mini dar ir erdvės struktūrą (žr. 9 pav.). Pats autorius pripažįsta, kad erdvinė struktūra apima ir laiko suvokimą bei jėgos dinamikos formas (Jackendoff 2003). Erdvės,

¹⁹ Plg. MA 2006: 396, 404, kur prokalbės šaknys *h₁enek- ir *bher- indoeuropiečių kalbų spektre apima reikšmes 'imti', 'nešti' ir 'duoti' plačiame freime, bet „pagrindinė reikšmė“ parenkama pagal „autoritetą“.

9 PAV. Lygiagrečioji architektūra pagal Jackendoffą

10 PAV. Fonosemantinė saktmė lygiagrečiojoje architektūroje

laiko ir jėgų sąveikos (dinamikos) suvokimas ir jo raiška kalboje pastaraisiais dešimtmečiais tiramos vis intensyviau. Jackendoffas savo lygiagrečiojoje architektūroje siūlo nusakyti fonologines, sintaksines bei semantines generatyvines struktūras bei tirti jų sąsajas.

Erdvinei struktūrai jis nurodo sąsają tik su konceptualine struktūra. Tai sąvokų turinio sklaida per įvairius žmogaus pojūčius (modalumus). ELD struktūrų sąsajų su sintakse ar fonologija jis nenumato. ELD tiesioginė sąsaja su fonologine kalbos sandara ir yra ta teritorija, kurioje tvyro minėti neliesti lietuvių kalbotyros dirvonai. Mūsų požiūris siūlo tiesioginę ELD struktūrų raišką fonologijoje. Kitaip tariant, šitoks požiūris postuluoja, kad konceptualinės struktūros sąsają su fonologine raiška lydi ne tik sąsaja per sintaksę (įskaitant morfologiją), bet ir sąsaja per ELD. Prisimindami kognityvinės lingvistikos pasekėjų nuolat pabrėžiamą gramatikos (įskaitant sintaksę) prasmingumą bei gramatiniame turinyje vyraujančią ELD informaciją, Jackendoffo lygiarečios architektūros trikampį galime papildyti iki tetraedro (žr. 10 pav.).

2. SAKMĖ APIE KELIĄ IR LAIKĄ

2.1. Erdvės, laiko ir dinamikos suvokimas bei raiška kalboje

„Tad pradinis erdvės vaizdinys yra apriorinis stebinyš, o ne sąvoka“
Immanuelis Kantas (Kantas 1982: 77)

Paklauskime, kas pavaizduota 11 paveiksle – gėlė rankoje ar ant rankos? Akivaizdu, kad vietininko ar prielinksnio *ant* pasirinkimas priklauso nuo to, kaip, žvelgdami į paveikslą, padalinsime erdvę: ar ranka bus suvokiama kaip talpykla (uždaras paviršius) ar kaip atrama (atviras paviršius).

Ši situacija neatsitiktinai pastaruoju metu sulaukė išskirtinio dėmesio²⁰. Joje susikerta jėgos dinamikos ir erdvės suvokimo raiška. Buvo išsamiai tiriama tiek anglišku prielinksnių *on* / *in* vartosena, tiek įvairių kalbų prielinksnių sistemos. Kalbos tyrimuose kontekstas, kurio atžvilgiu kalbama apie patalpintus daiktus, vadinamas atskaitos freimu. Psichologija tiria, kaip pojūčiais patiriamas

²⁰ Žr. Evans, Chilton 2010 ir gausias nurodas ten.

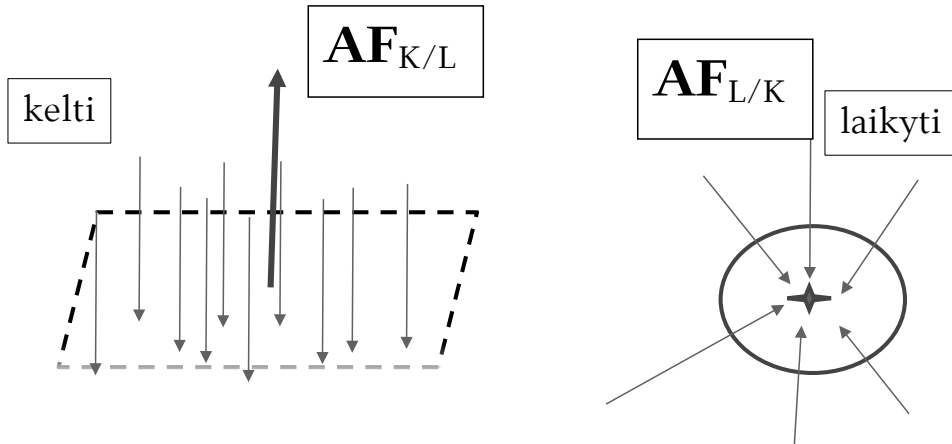
11 PAV. Gėlė rankoje ar ant rankos?

vaizdinys interpretuojamas viename ar kitame atskaitos freime. Semantikos požiūriu čia susiduria onomasiologinė pespektyva (kaip galima skirtingai pavadinti tą patį potyrį) su semasiologiniu tyrimu (kokioms situacijoms pritaikomas vienas ar kitas daugiareikšmis prielinksnis). Ir viena, ir kita abeja atskleidžiama pasirinkus trimatės erdvės padalinimą dvimačiu paviršiumi.

Erdvė yra trimatė ir izotropinė. Ką nors erdvėje patalpinti galime tik ko nors kito atžvilgiu. Matematikoje ar ją naudojančiuose tiksluosiuose moksluose daiktai talpinami koordinacių sistemos atžvilgiu. Kalbos turi savų būdų išreikšti dekartinės koordinacių sistemos santykius: aukštyn / žemyn; pirmyn / atgal; kairėn / dešinėn (Landau, Jackendoff 1993). Erdvinius santykius išreiškia tiek leksika, tiek gramatinės priemonės. Atskaitos freimai gali būti skirtingi ir kalbos jais savaip naudojasi.

Dar aštuntajame dešimtmetyje pateikta Herberto Clarko analizė pristato požiūrį, kuris tiesiogiai klausia, kaip mes suvokiame erdvę (Clark 1973). Trumpai apžvelgsiu šį požiūrį. Vaikas gimsta pasaulyje, kur vaikšto stačias plokščia žeme ir visur jaučia gravitacijos poveikį. Tai jam suformuoja erdvės suvokimo struktūrą, kurią autorius vadina perceptualine erdve – P-erdve. Pradėdamas kalbėti vaikas šiam potyriui vartoja erdvinius kalbos terminus, kurie sudaro sistemą, autoriaus vadinamą L-erdve (kalbos erdve). Clarkas nagrinėja dvi hipotezes: koreliacijos hipotezę ir sudėtingumo hipotezę. Koreliacijos hipotezė teigia, kad L-erdvė savo sandara turi atitikti P-erdvę. Sudėtingumo hipotezė tvirtina, kad vaikas anksčiau įsisavina paprastesnius terminus, o po to sudėtingesnius (žr. Clark 1973: 28).

Be abejo, nuo minėto Clarko straipsnio praėjo ne vienas dešimtmetis tarpdisciplininių studijų. Paminėjau šį straipsnį, nes jo suformuluotos dvi hipotezės nusako šio skyriaus bendrą kontekstą. Literatūra erdvės suvokimo ir jos raiškos kalboje tema yra sunkiai aprėpiama. Bendrą apžvalgą ir analizę prieš du dešimtmečius yra pateikęs Stephenas C. Levinsonas (Levinson 1996), o vėlesnių darbų rinkinį redagavo Evansas ir Chiltonas (Evans, Chilton 2010). Ten galima

12 PAV. Trijų matavimų erdvės suskaidymas neribota plokštuma arba ribotu paviršiumi

rasti ir daug nuorodų atitinkamomis temomis. Prie jų dar galima pridurti erdvės, laiko ir skaičių suvokimo smegenyse apžvalgą (Dehaene, Brannon 2011) bei neseniai pasirodžiusią Chiltono monografiją (Chilton 2014).

Dekartinė koordinatinių sistema įveda po ašį kiekvienai trimatės erdvės dimensijai. Mums rūpi pats pirmasis žingsnis, kuriuo mažinama erdvės izotropija. Tirsime pradinį žingsnį, kai trys matavimai suskaidomi į dvimatį paviršių ir vienmatę liniją. Dvimatis paviršius šiame pradiniame padalinime lieka izotropiškas. Turime du fundamentalius paprasčiausius pasirinkimus – begalinė plokštuma arba uždaras paviršius. Padalinus trimatę erdvę plokštuma, likusi dimensija yra vertikali kryptis, kuri kerta paviršių. Plokštuma lieka izotropiška. Uždaros sferos atveju likusi dimensija yra spindulys, einantis iš centro. Sfera taip pat lieka izotropiška (žr. 12 pav.).

Lietuviškų šaknų sandaroje tai atitinka $K/L \gg L/K$ inversijos atvaizdavimą į atskaitos freimus AF_{K-L} ir AF_{L-K} . Erdvės suvokimo struktūros dažniausiai tiriamos sintaksės lygmenyje. Nagrinėjamos įvairių kalbų prielinksnių sistemos. Kol kas nepavyko rasti tyrimų, kaip pradinis erdvės padalijimas reiškiasi kalboje. Kiekvienu atveju atskaitos freimui galime priskirti vieną arba kitą padalijimo pobūdį. Šis padalijimas glaudžiai siejasi su atskaitos freimų skirstymu į egocentrinis ir alocentrinis, bet su juo nesutampa. Lietuviškoms šaknims tirti šį pradinį erdvės izotropijos sumažinimą imsime pagrindu.

Erdvės padalijimas sąveikauja su laiko ir jėgų dinamikos suvokimu. Freime AF_{K-L} laikas suvokiamas vienmačiu ar kitokiu judesiu erdvėje. Tuo tarpu freime AF_{L-K} laikas turi savo unikalią, į erdvinę formą nesuvedamą prigimtį, tai

gražiai parodo lietuviški veiksmažodžiai *laukti* ir *likti* (plg. Galton 2011). Toks erdvės padalijimas glaudžiai susietas su dvejomis jėgų santykiu. Jei perkeliant vieną daiktą judesys perduodamas kitam, tai gali vykti dviem būdais: judesį valdantis daiktas kito atžvilgiu yra atrama arba talpykla. Tai aišku iš mūsų pradinio pavyzdžio. Bet, pereidami nuo sintaksės lygmens prie šaknies sandaros, lietuviškų šaknų semantikoje atveriamė gilesnį erdvės, laiko ir jėgų dinamikos santykį. Neurofiziologiniai erdvės suvokimo tyrimai parodė, kad smegenys taip pat linkusios trimatę erdvę dalyti į paviršių ir vertikalią kryptį.²¹

Tai, kas pasakyta, galima susumuoti lentelėje:

	AF _{K-L}	AF _{L-K}
	atvira	uždara
	<i>kelias</i>	<i>laikas</i>
erdvė	plokštuma + vertikalė	sfera + spindulys + taškas
laikas	trajektorija erdvėje	trukmė taške
jėga	pasklidusi paviršiuje veikianti linijoje	sukoncentruota taške

2.2. Jėgos dinamika veiksmažodžių *kelti* ir *laikyti* polisemijoje

Pasigilinkime į **jėgos dinamiką** pagal Leonardo Talmy (Talmy 2000: 409; De Mulder 2007). Kadangi šis, kognityvinėje lingvistikoje jau senokai tapęs klasika, metodas lietuviškuose semantikos tyrimuose dar labai retai sutinkamas, išdėstysiu jo esmę smulkiau. Jėgos dinamika nusako santykį tarp dviejų saveikaujančių jėgų: **agonisto** ir **antagonisto**. Agonistas tai tas objektas, į kurį nukreiptas sakinio dėmesys ir kuris arba pasižymi polinkiu išlaikyti esamą stacionarią būseną, arba pats turi potenciją judėti ar kitaip veikti. Antagonistas veikia priešingai agonistui. Susidaro keturios situacijos. Dvi situacijos yra, kai antagonistas nugalė agonistą:

JDa – agonistas siekia išlaikyti stacionarią būseną, bet antagonistas jį išjudina;

JDd – agonistas turi potenciją judėti, bet antagonistas jį sulaiko.

Kitos dvi situacijos analogiškos, tik antagonistui nepasiseka nugalėti agonisto ir šis išlaiko stacionarią būklę ar judėjimą. Jos pažymėtos atitinkamai **JDb** ir **JDc**. Talmy (2000: 412) savo monografijoje daugiausia tiria jėgos dinamiką, atsiskleidžiančią sakinio sintaksėje. Jei kamuolys (krepšinio, futbolo ar golfo) guli

²¹ Žr. trimatės erdvės neurofiziologinių tyrimų apžvalgą (Jeffery et al. 2012).

ant žemės, jis ten ir pasiliks, nebent kas nors jį paspirs, paims ar kitaip išjudins. Tarkime, pučia pakankamai stiprus vėjas, kuris kamuolį išjudina. Tuomet situaciją JDa nusako toks sakinys: *Pučiant stipriam vėjui, kamuolys rieda aikšte*. Jeigu kamuolį padėsime ant šlaito, tai jis turės tendenciją nuriedėti, nebent jį kas laikytų: *Kamuolys nerieda nuo šlaito, nes jį laiko tanki žolė*. Čia turime atvejį JDd. Kamuolys abiem atvejais yra agonistas, į kurį nukreiptas teiginio dėmesys. Vėjas ir tanki žolė yra antagonistas, kuris įsijungęs į situaciją, pakeičia (ar siekia pakeisti) agonisto būseną. Šias dvi schemas Talmy laiko pagrindinėmis, atnešančiomis į kalbą veiksmą ir jo priežastį. Jis jas simbolizuoja jungtukais *kadangi / nes*: *Kamuolys rieda, nes / kadangi pučia stiprus vėjas; Kamuolys nerieda, nes / kadangi jį laiko tanki žolė*. Kitos dvi situacijos nusako nepavykusį antagonisto poveikį ir jas Talmy simbolizuoja žodžiu *nepaisydamas* (an. *despite*): *Kamuolys guli nejudėdamas, nepaisydamas stipraus vėjo; Kamuolys rieda, nepaisydamas tankios žolės*.

Mus domina tie atvejai, kai jėgos dinamika glūdi pačioje veiksmožodžio šaknyje. Kitaip tariant, tirsime veiksmožodžio reikšmės ELD turinį. Pereidami prie lietuviškos leksikos pavyzdžių, juos galime pavaizduoti 13 paveiksle pateiktu pavidalu. Čia lyginame pagrindines *kelti* ir *laikyti* reikšmes bei jų neiginius:

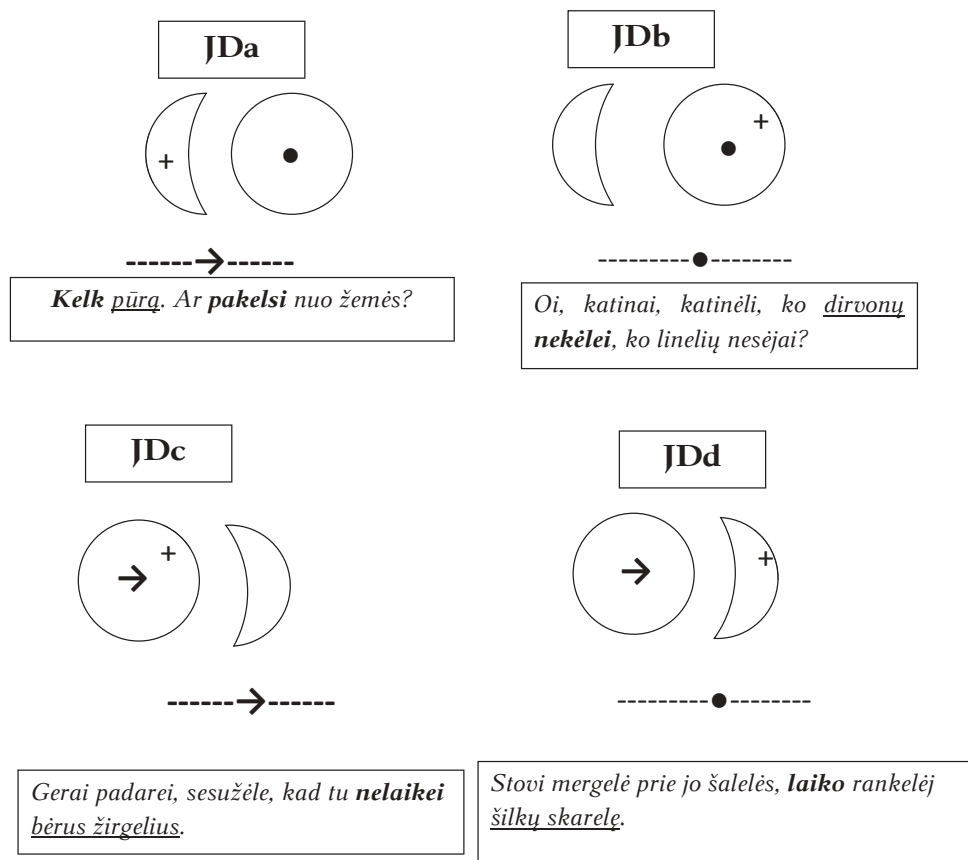
kėlti I.1. ‘ką sunkų imti aukštyn’ *Kelk pūrą. Ar pakelsi nuo žemės?*

kėlti I.10. ‘arti, plėšti’ *Oi, katinai, katinėli, ko dirvonų nekėlei, ko linelių nesėjai?*

laikyti 1. ‘turėti, kad nenukristų, neištrūktų’ *Stovi mergelė prie jo šalėlės, laiko rankelėj šilkų skarelę; Gerai padarei, sesužėle, kad tu nelaikei bėrus žirgelius.*

Šiame paveiksle skritulys žymi agonistą, o pusmėnulis antagonistą. Rodyklė arba taškas skritulio viduryje nurodo agonisto tendenciją (judėti ar stovėti), o pliusas pusmėnulyje ar skritulyje rodo, kas laimi – antagonistas ar agonistas. Apačioje punktyrinė linija vaizduoja galutinį rezultatą: judesį arba stovėjimą. Sakiniuose iš LKŽ veiksmožodis, perteikiantis JD, paryškintas, o agonistas pabrauktas.

JDa ir JDd atskleidžia pagrindinių reikšmių **kėlti I.1.** ‘ką sunkų imti aukštyn’ ir **laikyti 1.** ‘turėti, kad nenukristų, neištrūktų’ semantikos ELD. Kaip minėta anksčiau, tai dvi pagrindinės schemas, nes jos nurodo į galimus situacijos pokyčius: laimi antagonistas, kuris agonistą išjudina (JDa) arba sustabdo (JDd). Pliusu abiem atvejais pažymėtas antagonistas pusmėnulis. Nenuostabu, kad šios schemas išreiškia pagrindinių reikšmių prasmes (**kėlti I.1** ir **laikyti 1**). Kitos dvi schemas nurodo į atvejus, kai laimi agonistas ir situacija išlieka nepakitusi. Schemas JDb ir JDc galime gauti schemoms JDa ir JDd pritaikę loginę transformaciją – **neigimą**. Pažvelgę į schemas JDa ir JDb, matome, kad jos skiriasi tik pliuso ženkle perkėlimu iš pusmėnulio (antagonisto) į skritulį (agonistą). Tai yra neiginio semantika – antagonistas pastangos paneigtos ir laimi (išlaiko savo tendenciją) agonistas: *nepakėlė (nekėlė) pūro (dirvonų)*. Analogiškai perkeldami

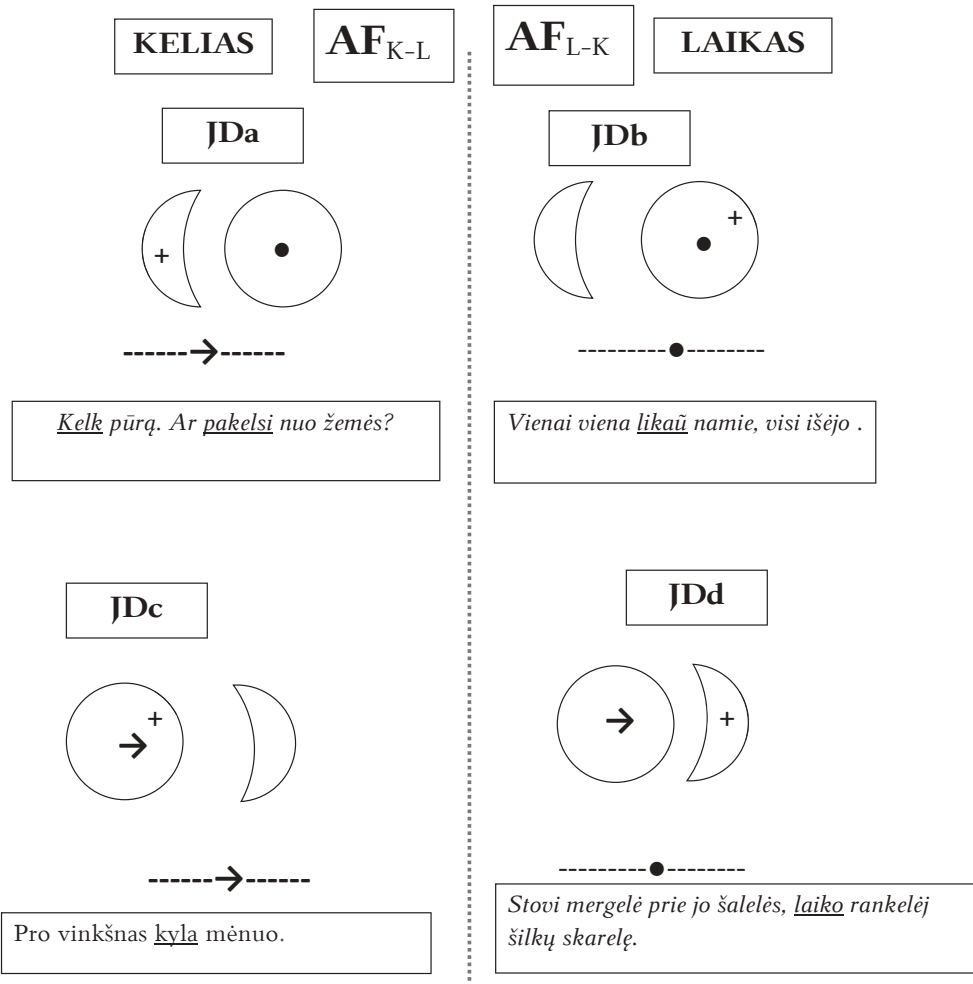
13 PAV. Jėgos dinamika su neiginiu

pliusą, pereiname nuo JDd prie JDc (*nelaikė, neišlaikė, nenulaikė bėrų žirgelių (šilkų skarelės)*).

Talmy schema atskleidžia keturis galimus santykius tarp agonisto ir antagonisto. Mus domina jos ryšys su erdvės suvokimu. Parodysiu, kad vertikaliu brūkšniu padalinus schemų ketvertą, kairėje pusėje atsidūrusios JDa ir JDc yra suvokiamos freime AF_{K-L}, o dešinėje likusios JDb ir JDd atitinkamai freime AF_{L-K} (žr. 14 pav.).

Kad išryškėtų erdvės suvokimas, JDb ir JDc sakinius su neiginiais pakeičiau intranzityvinių veiksmažodžių *kilti* ir *likti* vartosenomis. Pažvelkime į intranzityvinę veiksmažodžio formą *kilti*. Ji nusako daikto būseną. Kai daiktą *keliamo*, jis *kyla*. Tačiau LKŽ pateikti pavyzdžiai ir pats apibūdinimas rodo ką kita:

kilti 1. 'keltis aukštyn' *Pro vinkšnas kyla mėnuo.*

14 PAV. Jėgos dinamika ir erdvės padalijimas

Mėnuo kyla ne todėl, kad jį kas nors kelia. Nei kasdienėje pasaulėvokoje, nei pasiremdami astronomijos žiniomis negalėsime nurodyti jėgos, kuri kelia pagal schemą JDa. Ir ne pats mėnuo *keliasi*. Mėnuo tiesiog *kyla*. Sakinys išreiškia stebimą mėnulio judėjimą vinkšnos medžio atžvilgiu. Kitaip tariant, jėgos dinamikos sakinyje nebėra. Vis dėlto žodžių pora *kelti / kilti* neleidžia visiškos absencijos. Jėgos dinamika nėra išnykusi, bet nustumta į suvokimo pašalį – foną. Priekiniame plane grynas erdvinis judesys. Esminis *kelti / kilti* semantikos skiriantysis bruožas yra JD perkėlimas iš priekinio plano (profilio) į foną, profilį

paliekant erdvėlaikiui. Todėl ši sakinių dar sąlyginai galime patalpinti schemoje JDc. Palyginkime šią situaciją su pagrindinių reikšmių *kelti* (JDa) ir *laikyti* (JDd) schemomis. Mėnuo kyla, ne todėl, kad jį kas nors kelia, bet (pagal pradinę Talmi interpretaciją) jis kyla, nepaisydamas gravitacijos. Tokie yra visi tiesiogiai (be metaforinio perkėlimo) reiškinius nusakantys LKŽ sakiniai:

Aukštyn kilo milžiniški dulkių debesys.

Pavasarij iš tavo pievų kyla šiltas rūkas.

Schemoje netekęs pluso antagonisto pusmėnulis yra, viena vertus, atėjęs iš JDd (gravitacija nesugeba *sulaikyti* regėjimo lauke *kylančio* mėnulio). Kita vertus, jis atspindi vieną iš dviejų JDa sąveikaujančių jėgų (gravitacija nėra jėga, kuri *kelia*, bet yra jėga, kuri trukdo *kelti*). Antagonisto nugalinčioji jėga, kaip matėme, visiškai nebedalyvauja, o pralaimėjusiojo schemoje JDc antagonistų jėga yra gravitacija, kurią schemoje JDa nugalai keliančioji jėga. Taigi veiksmožodžio *kilti* semantika yra vertikalus judėjimas gravitacijos fone. Tai ir yra veiksmožodžio *kelti* iššauktas atskaitos freimas AF_{K-L}. Reikia pastebėti, kad veiksmožodžio *kilti* keitimas sangrąžine forma *keltis* kai kuriais atvejais tinka, bet prasmę keičia. Sangrąžinis veiksmožodis lieka schemoje JDa, sutapatinus agonistą su antagonistu. Kitos kalbos dažniausiai vietoje lietuviško *kilti* (ar analogiškų veiksmožodžių) vartoja būtent sangrąžines formas. Lietuvių kalboje toks keitimas, kai jis neišreiškia kognityvinės sandaros, ardo giluminį mūsų kalbos audinį. Analogiškai galima aptarti ir *laikyti* / *likti*. Mums svarbu, kad pasitraukus JD į foną, *kilti* ir *likti* atsiduria skirtingose atskaitos freimuose. Veiksmožodis *kilti* perkelia į vienmačio judesio raišką, kurį gražiai simbolizuoja daiktavardis **kelias**. Freimas AF_{L-K}, pašalinus jėgas, užsklendžia vidinėje uždaroje erdvėje be erdvinio judesio. Lieka tik **laikas**.

Pavyzdys iš poezijos gražiai parodo, kad veiksmožodis *kilti* turi savo reikšmės fone JD. LKŽ turime du sakinius, iliustruojančius leksemą **pakilti 2** 'pasiškelti aukštyn':

Pakilo į dangų margi sakalai V.Myk-Put.

Pulkas paukščių pakilo KI121.

Poezijoje margi sakalai negali kilti aukštyn kaip rūkas ar tiesiog paukščių pulkas. Todėl kitos Vinco Mykoloaičio Putino eilėraščio „Margi sakalai“ eilutės atskleidžia į foną nustumtą JD:

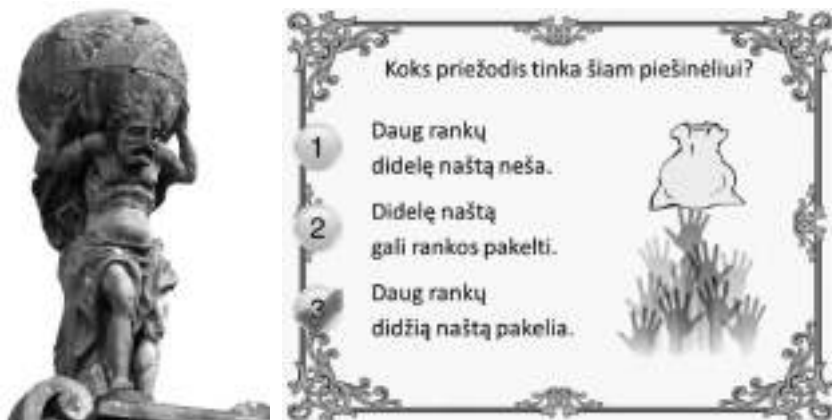
Lydėdami gėstančių žarą vėlai

Pakilo į dangų margi sakalai.

Paniekinę žemės vylingus sapnus,

Padangėje ištiesė savo sparnus.

Paaiškėja, kad margi sakalai ne šiaip *kyla*, bet nutraukė ryšį su žeme, kuri juos *laikė*, viliodama vylingais sapnais, o juos *kelia* ištiesti sparnai.

15 PAV. Veiksmažodžių *pakelti* skirtinguose atskaitos freimuose

Teiginys, kad pereinami nuo veiksmažodžio *kelti* prie *laikyti* ir atvirkščiai, jų erdvinę prasmę suvokiame pakeisdami vieną atskaitos freimą kitu, reikalauja tikslesnės analizės. Todėl surasime suvokimo sankirtos tašką veiksmažodžių *kelti* ir *laikyti* polisemijoje (semasiologinė perspektyva), kur abu veiksmažodžiai reiškiasi kaip sinonimai, ir parodysime, kad jų sutampančių reikšmių suvokimas skiriasi tiksliai atskaitos freimu (onomasiologinė perspektyva). Ką reiškia populiarus patarlė *Daug rankų didžių naštą pakelia*, reikia aiškinti nebent pradinukams. Tačiau žodynų sudarytojai ją supranta nevienodai. LKŽ ją pateikia prie reikšmės

pakélti I.1. 'pajėgti ką sunkaus paimti aukštyn'.

Tuo tarpu DLKŽ rengėjai ją priskiria reikšmei

pakélti 9. 'pajėgti išlaikyti'.

Pastaroji reikšmė atitinka LKŽ reikšmę

pakélti I.2. 'pajėgti išlaikyti, atlaikyti, išverti, išgalėti; iškęsti'.

LKŽ reikšmės yra gretimos, tai gal skiriasi nežymiai? Pažvelkime į 15 paveikslą.

Kairėje paveikslo pusėje Atlantas, ant kurio pečių užkrautas dangaus skliautas. Žvelgdami į paveikslą ir girdėdami sakant *Atlantas pakėlė naštą* rinksimės DLKŽ reikšmę, nes paveikslo nuotaika verčia mąstyti apie statišką variantą, kurį paremia kitas to paties straipsnio sakinys: *Uždėsiu maišą ant pečių, ar pakėlsi?* Dinamiškas piešinys dešinėje neleidžia abejoti, kad veiksmažodis *pakelia* patarlėje *Daug rankų didžių naštą pakelia* suvokiamas pagal pagrindinę veiksmažodžio reikšmę LKŽ.

DLKŽ yra šiuolaikinės kalbos žodynas ir toks prasmės perslinkimas nurodytų į interpretacijos pasikeitimą. Tačiau paveikslas dešinėje dar šiuolaikiškesnis, nes yra paimtas iš pradinukų mokomosios medžiagos²². Vaikams lengviau išmokti dinamišką patarlės interpretaciją. Štai penktokų istorijos pratybų sąsiuvinyje yra tokia užduotis: paveiksle pavaizduoti žmonės, kertantys mišką, o reikia pasakyti, su kokia žemdirbystės forma tai susiję ir kaip šis paveikslas atitinka mūsų patarlę (*Daug rankų didžių naštą pakelia*)²³. Mokiniai, skaitę apie lydiminę žemdirbystę, nesunkiai ją atpažins ir paaiškins, kad vienam žmogui atkovoti iš miško ariamą lauką per sunku, bet visi kartu tikslą gali pasiekti. Patarlė priešina vieno žmogaus pastangas grupės žmonių bendram darbui (*daug rankų*). Veiksmažodis *pakelia* šioje patarlėje yra antraeilis. *Daug rankų* gali ir kitus darbus nudirbti: didelį akmenį nuristi, aukštą pilį pastatyti ar miške medžius iškiršti. Liaudies išmintis parinko paprastą, bet vaizdų darbą – *didžių naštą pakelti*. Veiksmažodis *pakelti* atnešė savo abejopą prigimtį ir į patarlę. Kontekstai, kuriuose patarlė gali būti vartojama, skiriasi net emociškai, bet pamokantis patarlės turinys nesikeičia. Patarlės prasmė yra invariantiška, nepriklausoma nuo veiksmažodžio *pakelia* reikšmės interpretacijos. Todėl klausti, kuris žodynas yra teisingas, nėra jokios prasmės, nes abi interpretacijos tinkamos. Tai retai pastebima, nes skirtumą nulemiantys mechanizmai sąmonės nepasiekia.

Mūsų tikslas išreikšti JD schemomis perėjimą nuo pagrindinių prie sutampančių *kelti* ir *laikyti* reikšmių. Norėdami apibūdinti reikšmių kognityvines savybes, turime įsiskverbti gilyn iki elementaraus proto judesio. Pažvelkime į sakinius:

Pušys atlaikys audras.

Bangos šėlo, putojo, gyvatėmis raivės, ir atrodė, kad laivas audros nepakels.

Kokią JD schemą atitinka šių sakinių turinys? Prisimindami Talmy apibūdinimą (*Kamuolys guli nejudėdamas, nepaisant stipraus vėjo*), galime tvirtinti, kad tai JDb. Pušys (laivas) lieka pradinėje būsenoje (nesulaužyti) *nepaisant* audros: *pušys (laivas) atlaikė (pakėlė) audras*. Prisiminkime, kad schemą JDb gavome paneigdami JDa. Kai antagonistui veiksmas nepasiseka ar (kaip tas katinas) antagonistas veiklos atsisako, agonistas lieka stacionarioje būsenoje: pūras guli ant žemės, dirvonai nekelti. Šiuo atveju neiginio nėra ir schemos transformacija kitokia. Galima būtų pavartoti neiginį tai pačiai situacijai aprašyti, bet veiksmažodis bus kitas: *audros nesulaužė pušų (laivo)*. Norėdami abu sakinius suartinti sintaksės požiūriu, turime sukeisti veiksnį su tariniu, t. y. pereiti į pasyvą: *pušys*

²² Kašubienė 2012: 15 skaidrė.

²³ IPU 2014: 7.

(*laivas*) *nebuvo audrų palaužti*. Visos šių veiksmažodžių vartosenos perteikia tą patį turinį:

atlaikyti (audras);

pakelti (audras);

nebūti (audrų) *palaužtam*.

Yra vienas esminis skirtumas. Pušys ar laivas iš agonisto tampa antagonistu. Nebūti audrų palaužtam ar audras atlaikyti (pakelti) skiriasi dėmesio perskirstymu. Galime domėtis ar pačios pušys nėra audros priežastis (sukelia audras):

Pušys sukels audras.

Pušys nesukels audrų.

Visas šias reikšmes apibendrina schema, kurioje mums svarbiausia agonisto (pabrauktas) kaita su antagonistu (žr. 16 pav.). Vaizdumo dėlei vietoj pagrindinės reikšmės panaudoję conceptualiosios metaforos būdų gautą reikšmę (**pa-kėlti VII. 2.** 'padaryti, sukelti'), turime sakinį apie pušis, kurios pačios savaime audros nesukelia, ir galime jį palyginti su sakiniu, kurį gavome, pakeitę *atlaikys* į *pakels*:

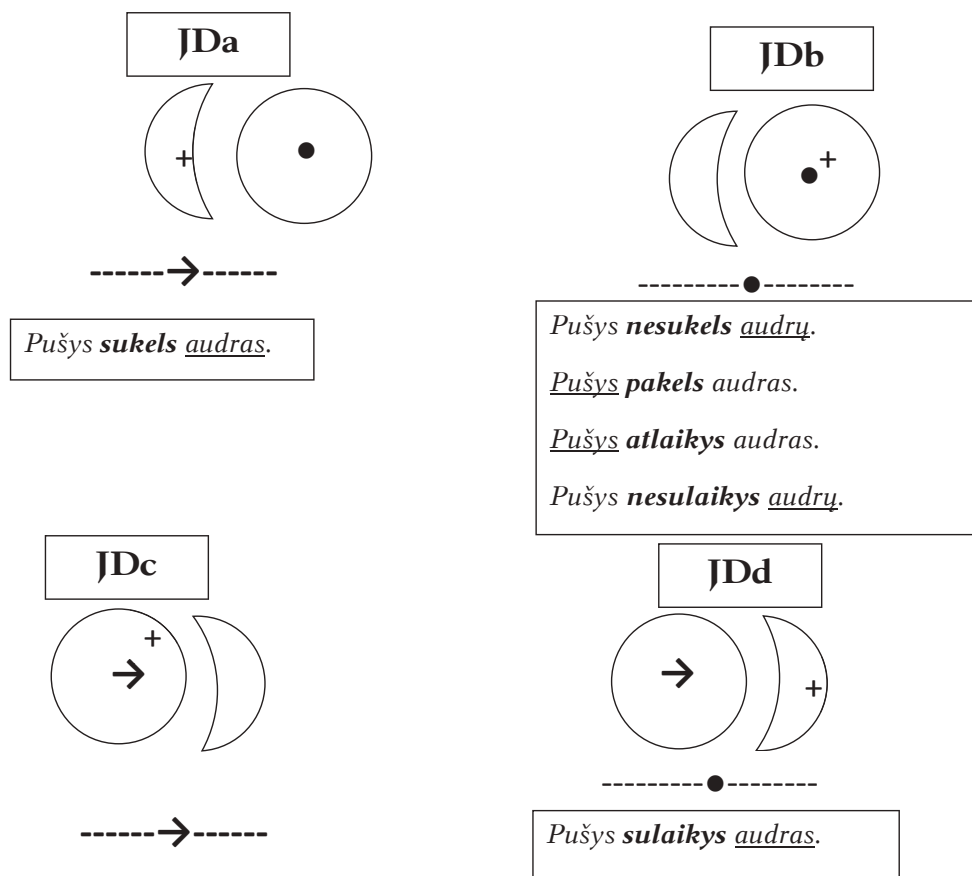
Pušys nepakels audrų.

Pušys pakels audras.

Formaliai sakiniai yra vienas kito loginis neiginys, bet jų JD schemos sutampa. Visgi sutampa tik schemos tipas (JDb), bet schemos pritaikymas skiriasi: agonistas ir antagonistas keičiasi vietomis. Kaip katinas visiškai neketina dirvonų kelti ir dirvonai lieka kaip buvę, taip ir pušys pačios savaime neturi galios sukelti audrų, ir todėl tarp pušų ir audros kilmės nėra priežastinio ryšio. Interpretuodami tą patį sakinį su tuo pačiu veiksmažodžiu *pakels / nepakels*, bet suteikdami agonisto rolę ne audroms, bet pušims, turime visiškai kitą prasmę, nors schema lieka ta pati. Tai ne tik formalus perskirstymas, bet psichologinis veiksmas. Agonisto ir antagonisto rolių priskyrimas susietas su dėmesio atkreipimo tvarka. Agonistas yra ne tiek pagrindinis veikėjas, kiek tas, į kurį pirmiausia atkreipiamas dėmesys. Antagonistas įvedamas į jau žinomą situaciją ir jo poveikis vertinamas agonisto atžvilgiu. Sakinyje *Pušys nepakels audrų* pirmiausia kreipiame dėmesį į audras, o po to į dėmesio lauką įtraukiame pušis, konstatuodami, kad jos neturi (*nepakels = nesukels*) priežastinio ryšio audroms atsirasti. Sakinyje *Pušys pakels audras* dėmesio sklaida yra priešinga. Pirmiausia kreipiamas dėmesys į pušis, o po to konstatuojama, kad audros nesugebės pušų palaužti. Šis dėmesio išdėstymas (lietuvių kalboje) nepriklauso nuo žodžių išdėstymo sakinyje, bet atsispindi sintaksėje. JDa arba JDb su neiginiu antagonistas eina veiksmu. Apgręžę dėmesį, veiksnį padarome agonistu.

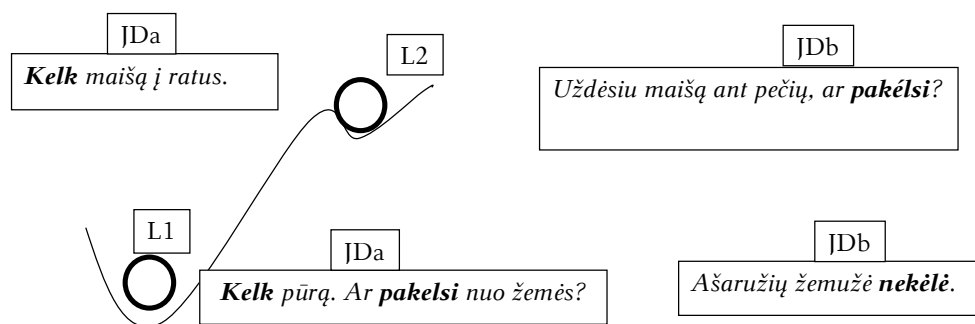
Tai savotiška pasyvo situacija, nors gramatiškai tai nėra pasyvo forma. Tą patį galime pasakyti apie veiksmažodį *laikyti*. Šiuo atveju geriau tinka forma su kitu priešdėliu *Pušys sulaikys audras*. Šio sakinio neiginys yra JDb, bet teigiamas

16 PAV. Veiksmažodžių *kelti* ir *laikyti* jėgos dinamika

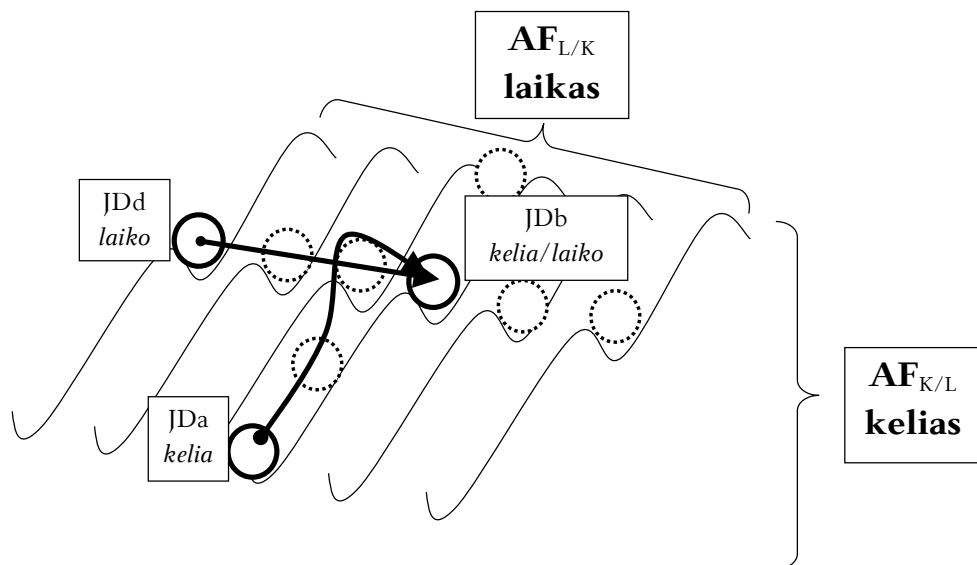
sakinys persikelia į schemą JDd. Šitokia alchemija išdistiluoja ieškomą nesąmoningą proto judesį. Tai dėmesio atkreipimo tvarkos graža. Ji perkeičia pagrindinių reikšmių prasmes (JDa ir JDd) į sutampančią prasmę (JDb). Mūsų tyrimui esminis dalykas yra tai, kad veiksmažodžių *kelti* ir *laikyti* prasmėse transformuojasi tik ELD schema, bet konceptualinis turinys nesikeičia. Sema-siologinėje perspektyvoje pagrindinės reikšmės vienu vieninteliu proto judesiu pakeičiamos į vieną iš periferinių reikšmių LKŽ ar DLKŽ išdėstyme. Ar empirinis faktas, kad šios reikšmės yra sinonimai, yra arbitralus? Tai pagrindinis klausimas. Paneigti arbitralumą galima atskleidus motyvaciją. Sema-siologinė perspektyva turi parodyti, koks yra tokios reikšmės išplėtimo motyvas. Ono-masiologinėje perspektyvoje turime atsakyti į klausimą, kodėl tas pats dalykas įvardijamas skirtingais žodžiais. Mūsų atveju turime sinonimus, gautus išplėtus

17 PAV. Veiksmažodžio *kelti* polisemijos schema

pagrindines reikšmes. Semasiologinė motyvacija turi sueikti pagrindą onomasiologinei motyvacijai.

Iš kur randasi šios periferinės reikšmės poreikis? Pažvelkime pirmiausia į veiksmažodžiu *kelti* išreiškiamą vyksmą. Keliamą daiktą turime paimti nuo žemesnės vietos L1 ir, nugalėdami traukos jėgą, pakelti jį į aukštesnę vietą L2 (žr. 17 pav.). Gramatinės priemonės ir sakinio kontekstas gali išreikšti judesį įvairiuose etapuose. Dėmesys gali būti sutelktas į judesio pradžią (*pakelti*, *at-kelti* – *Ar pakelsi nuo žemės?*), pabaigą (*užkelti* – *Kelk maišą į ratus*) ar apimti visą trajektorijos pobūdį (*perkelti*). Bet kuriuo atveju nusakomas judesys yra ribojamas dviem stacionariomis būsenomis, kaip pasakytų fizikai. Judesys gali būti pratęstas perkeliant naštą dar aukščiau neribotomis iteracijomis. Mūsų tiriama periferinė reikšmė randasi, kai norime suvokti jėgų santykį kėlimui sustojus tarpinėje padėtyje. Čia susiduriame su minėtu dėmesio apgrėžimu. Norėdami daiktą pakelti nuo žemės, esame antagonistų rolėje (*Kelk pūrą. Ar pakelsi nuo žemės?*). Kai naštą pakeliame, reikia ją išlaikyti rankose ir svarus daiktas virsta antagonistu, siekiančiu palaužti mūsų pasipriešinimą (*Uždėsiu maišą ant pečių, ar pakėlsi?*). Kodėl lietuvių kalba išlaikė tą patį veiksmažodį šioms situacijoms įvardinti? Atsakyti kodėl negalėsime – tai įdomi problema ateities tyrimams. Mūsų tyrimas tik rodo, kad lietuvių kalba atidžiai ir tiksliai fiksavo šį kertinį jėgų dinamikos tašką, kuriame jėgų sąveika susikerta su erdvės ir laiko suvokimo esminiais posūkiu. Norėdami išreikšti JDb būseną taške L2, renkamės AF (žr. 18 pav.).

Jei sakome *laiko*, renkamės $AF_{L/K}$ ir vaizdinys erdvėje statiškas, o kinta tik laikas. Jei sakome *kelia*, renkamės $AF_{K/L}$ ir vaizdinys dinamiškas, nubrėžiantis judėjimo kelią erdvėje. Pasirinkdami AF, atskleidžiame onomasiologinę ābeją

18 PAV. Veiksmažodžių *kelti* ir *laikyti* polisemijos schemų sankloda

(plg. 19 pav.). Tai labai reikšminga informacija ELD generatyvinės schemos architektūrai suvokti.

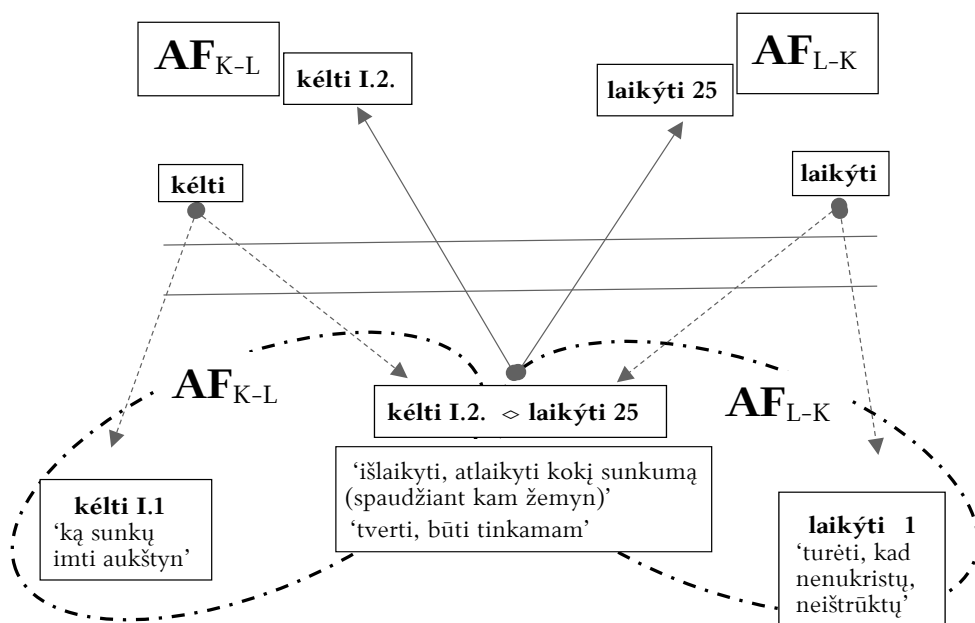
Kalba konceptualizuoja pagrindinius, dažnai besikartojančius stebimo pasaulio bruožus. Tačiau kalba privalo likti atvira besikeičiančiam pasauliui. Tuomet žodžių reikšmės tampa atviros interpretacijai. Pažvelkime į tautosaką. Kokias reikšmes turi veiksmažodis *kelti* šiuose posmuose:

<i>Žemė kėlė žolę,</i>	<i>Žirgas kėlė balną,</i>
<i>Žolė kėlė rasą,</i>	<i>Balnas kėlė raitą,</i>
<i>Rasa kėlė pasagėlę,</i>	<i>Raitas kėlė kepurėlę</i>
<i>Pasagėlė – žirgą.</i>	<i>Senai motinėlei.</i>

LKŽ randame šių posmelių dvi pirmąsias eilutes:

kėlti I.2. ‘išlaikyti, atlaikyti kokį sunkumą (spaudžiant kam žemyn); nešti ant savęs, ant savo paviršiaus’ *Žemė kelia žolę, žolė kelia rasą* J.Jabl (Rm); *Balos paviršius tik žmogų kėlia (su arkliais neįvažiuoja)*.

Žodyne pateiktas dvigubas apibūdinimas. Pirmoji dalis ‘išlaikyti, atlaikyti kokį sunkumą (spaudžiant kam žemyn)’ akivaizdžiai išreiškia JDb jėgų santykį. Antrasis sakinytis apie ledu užšalusį balos paviršių, kuris žmogų atlaiko

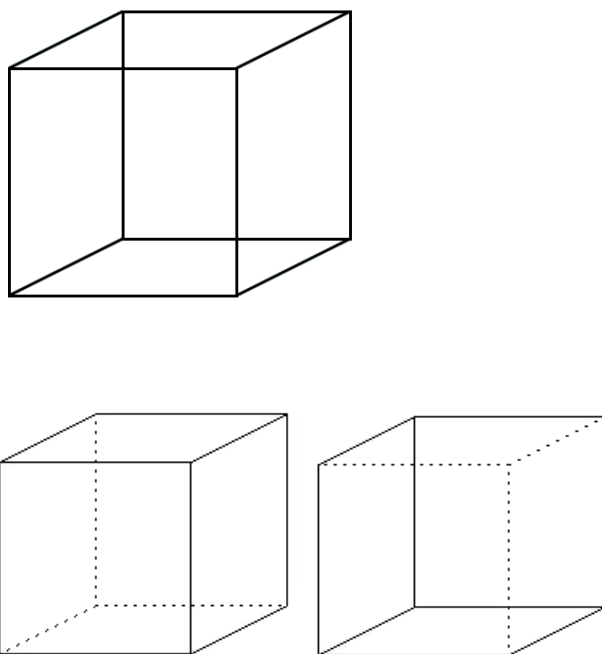

19 PAV. Veiksmažodžių *kelti* ir *laikyti* semasiologinė ir onomasiologinė abėja

(*kelia*), bet arklio jau ne, visiškai atitinka šį apibūdinimą. Jam atitinka ir visi kiti straipsnyje **kélti I.2.** pateikti pavyzdžiai, išskyrus mūsų posmelio fragmentą. Apibūdinimo antroji dalis 'nešti ant savęs, ant savo paviršiaus' akivaizdžiai tik jam ir skirta, nes visiems kitiems pavyzdžiams toks aiškinimas perteklinis. Pirmoji apibūdinimo dalis 'išlaikyti, atlaikyti kokį sunkumą (spaudžiant kam žemyn)' pirmajam sakiniui nelabai tinka. Iš tiesų neįtikinamai skambėtų veiksmažodžio *kelia* reikšmės sakinyje *Žemė kelia žolę* išaiškinimas, kad žemė atlaiko žolės sunkumą spaudžiant jai žemyn. Keistokai atrodytų ir rasos spaudimas žolei. Iš esmės, antroji apibūdinimo dalis leidžia veiksmažodį *kelia* pakeisti veiksmažodžiu *laiko*: *Žemė laiko žolę*. Kadangi atmetėme JDb, kaip netinkamą, kas tuomet sąlygoja veiksmažodžių sinonimiją? Pažvelkime, kaip atrodo posmelis, jei visur sukeisime veiksmažodžius:

<i>Žemė laikė žolę,</i>	<i>Balnas laikė raitą,</i>
<i>Žolė laikė rasą,</i>	<i>Raitas laikė kepurėlę</i>
<i>Rasa laikė pasagėlę,</i>	<i>Senai motinėlei.</i>
<i>Pasagėlė – žirgą</i>	<i>(Raitas kėlė kepurėlę</i>
<i>Žirgas laikė balną,</i>	<i>Senai motinėlei)</i>

Visur, išskyrus paskutinę frazę, veiksmažodis *laikyti* pavartotas taisyklingai pažodine ar perkeltine prasme. Veiksmažodis *laikyti* tiksliau negu *kelti* atspindi

20 PAV. Kanišos kubas

aprašomą vaizdinį. Tačiau vaizdinys lieka statiškas. Veiksmažodis *laikyti* pavartotas pagal schemą JDd. Tačiau visa dainelės poetika dingsta, nes žodis *laikė* mūsų sąmonėje iššaukia statišką freimą $AF_{L/K}$. Liaudies kūryba pasirenka veiksmažodį *kėlė*, o kartu su juo ir dinamišką freimą $AF_{K/L}$, per jam nebūdingą schemą JDd ('nešti ant savęs, ant savo paviršiaus'). Dar daugiau, veiksmažodis *kėlė* atneša visą savo polisemiją (su JDa ir JDb) ąbejos pavidalu (prisiminkime patarlę!): *Rasa kėlė pasagėlę* – suprask kaip nori, t. y. visai iš karto. Tai nuostabus ąbejos pavyzdys liaudies poezijoje, tikra kalbos garsuose paslėpta Džiokondos šypsena, analogiška Zeki minimiems vaizduojamojo meno Mikelandželo ar Vermejerio kūriniais (Zeki 2004:).

Grįžkime prie patarlės (*Daug rankų didžių naštą pakelia*). Girdėdami patarlę be konkretaus konteksto, jos pamokymą suvokiame be vargo, nesigilindami į konkrečią veiksmažodžio *pakelia* interpretaciją. Interpretaciją pasirenkame, susidūrę su konkrečia situacija. Patarlė, priklausomai nuo situacijos, sukelia tris esmingai skirtingus vaizdinius. Šis vidinio vaizdinio pasikeitimas visiškai analogiškas gerai žinomoms regėjimo iliuzijoms, pavyzdžiui, vadinamam Kanišos (arba Nekerio) kubui (žr. 20 pav.).

Paklausę, kas pavaizduota viršutiniame brėžinyje, gausime vienareikšmį atsakymą, kad tai kubas. Šio brėžinio vaizdinio suvokimas analogiškas patarlės

be konkrečios interpretacijos prasmės suvokimui. Pradėję gilintis į konkrečią veiksmažodžio *pakelia* reikšmę, atsiduriame dviprasmiškoje situacijoje, kuri analogiška pavaizduotai apatiniuose brėžiniuose su punktyrinėmis linijomis. Kai klausiamo, kaip kubas paveiksle pavaizduotas – žvelgiant iš viršaus ar iš apačios, paaiškėja, kad viršutinis brėžinys yra dviprasmiškas. Šios dvi interpretacijos tarpusavyje nesuderinamos. Neurofiziologinis iliuzijos pagrindas yra tas, kad mūsų smegenų mechanizmai neturi šio abejopo paveikslo interpretacijai aiškių kriterijų ir vaizdinys nevalingai vartosi. Reikia pažymėti, kad ši analizė vyksta nesąmoningai. Kanišos kubas atitinka abstrakčią patarlės pamokomą reikšmę, o pažymėję punktyru uždengtas linijas, palengviname vieną ar kitą interpretaciją. Analogiškai, nekeisdama patarlės prasmės, konkreti veiksmažodžio *pakelia* reikšmė atneša sau būdingą vaizdinį. Neabejotina, kad smegenų mechanizmai, atsakingi už regos ir kalbos vaizdinių suvokimą, yra analogiški.

2.3. ELD struktūros veiksmažodžio *kelti* polisemijoje

LKŽ pateikia 45 *kelti*, 16 *kilti* bei 33 *laikyti* reikšmes. Reikšmių su priešdėliais rasime dar apie 300 reikšmių. ELD sandara leidžia šią įvairovę ženkliai supaprastinti, struktūruodama reikšmių tarpusavio santykius. Šiame skirsnyje aptarsime veiksmažodžio *kelti* polisemiją. Pagrindu imsime pagrindines eigos veiksmo reikšmes. Įvykio veiksmas (su priešdėliais) iš esmės atkartoja eigos veiksmo sandarą. Veiksmažodžio *kilti* pagrindinės reikšmės semantika JD atžvilgiu buvo aptarta skirsnyje 2.2. LKŽ pateikia tokį *kelti* reikšmių grupavimą:

- I. 'imti, stumti ką aukštyn; dėti ką į aukštesnę vietą'
- II. 'aukštinti, didinti, stiprinti'
- III. 'statyti'
- IV. 'žadinti, budinti, skatinti; sujusti'
- V. 'atsirasti, dygti, augti; pūsti; skleisti'
- VI. 'gabenti iš vienos vietos į kitą; verti, daryti'
- VII. 'rengti, organizuoti ką'.

Visų pirma reikia pastebėti, kad dauguma šių reikšmių (31) yra konceptualiosios metaforos:

- I. 3, 9, 10; II. 2–8; III. 3–6; IV. 1–6; V. 1–9; VII. 1–2.

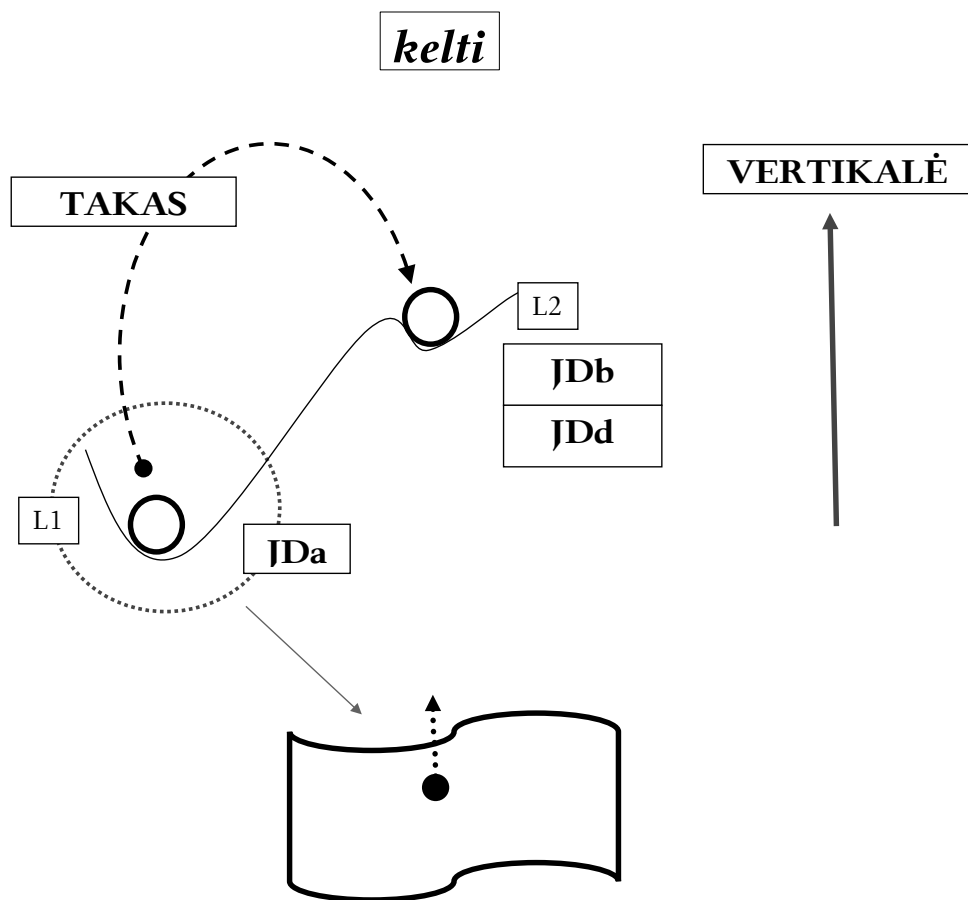
Žinoma, konceptualioji metafora atvaizduoja ELD struktūrą į kokią nors kitą sritį (žr. 4 paveikslą). Pati metafora nėra mūsų tema. Mus domina ELD struktūros raiška šaknyje grynu pavidalu. Atitinkamos LKŽ reikšmės klasifikuojamos pagal srities, į kurią metafora atvaizduojama, konceptualiąją dalį. Tiesą pasakius, žodynui tai gana beviltiškas užsiėmimas. Būsimojo lietuvių kalbos semantinio tinklo kūrėjams (jei tokio tinklo kūrimo paskatas Lietuvoje jau

galima rimtai vertinti) tai rimta užduotis. Metaforų sandaros ir raidos tyrimai be galo gausūs (Cuyckens, Geeraerts 2007; Fusaroli, Morgagni 2009). Kad metaforų šaltinis neišsemiamas, galime įsitikinti, prisimindami penktokų užduotį iš 2.2 skirsnio. Mokiniai, interpretuodami patarlę *Daug rankų didžių našta pakelia*, iš tiesų turės sukonstruoti ŠTT (šaltinis > takas > tikslas) schemos šaltinį kaip laukinį mišką, tikslą kaip ariamą lauką, o taką užpildyti įvairiausios veiklos pavyzdžiais iš savo turimų žinių aruodo. ELD struktūra lieka nuo sąmonės paslėpta. Tai veiksmožodžio *pakelia* reikšmės ŠTT schema, kurią iliustruoja 21 paveikslas. Keisdami disciplinas ir atsižvelgdami į mokinių išprusimo lygį, tokių užduočių vienai vienintelei patarlei galime generuoti neribotą kiekį. LKŽ, suprantama, pateiktos jau vadinamosios mirusios ar įvairaus konvencionalizacijos lygmens, dažnai tapusios kalbos klišėmis, metaforos (Lakoff 1987; Lakoff 1993; Allan 2009). Tai plati tyrimų sritis ir šiame straipsnyje į ją gilinamės tik tuomet, kai to būtinai reikia pagrindiniams iškeltiems tikslams.

Pažvelkime į kitas 14 reikšmių. Pačios pirmosios reikšmės **I.1** 'ką sunku imti aukštyn' JD jau tyrėme. JD betarpiška pasekmė erdvėlaikiui yra topologinis įvykis²⁴. Iš tiesų, norėdami ką nors *pakelti*, turime nugalėti keliamo objekto svorio jėgą. Sakiniuose *Kelk pūrą. Ar pakelsi nuo žemės?* veiksmožodžiai yra ir eigos, ir įvykio veiklo. Raginame *kelk pūrą*, dar nėra informacijos, ar pūras iš tiesų bus pakeltas. Eigos veikslas tokios informacijos neperteikia. Pasakymas *kelia pūrą* yra atviras abiem loginėms pasekmėms, kurias jau būtinai atskleidžia įvykio veikslas: *pūrą pakėlė* arba *pūro nepakėlė*. Tačiau šis atvirumas nėra simetriškas, kadangi veiksmožodis *kelti* vienareikšmiškai numato tą informaciją, kuri glūdi įvykio veiksle, nes priešingas (nepavykęs) kėlimo pastangos rezultatas reikalauja neiginio su jam tinkančiais morfologiniais žymenimis (priešdėliu *ne-*). Kartu veiksmožodis *kelti* vienareikšmiškai nusako erdvėlaikines JD pasekmes, kurios aktualizuojamos įvykio veiksle: *pakeltas* objektas yra atsiejamas nuo to paviršiaus, su kuriuo jis buvo susietas (*Ar pakelsi nuo žemės?*), ir juda aukštyn. Jei pūras neprarado kontakto su žeme, jokia stebėtojų komisija nepripažins, kad jis buvo *pakeltas*, nebent *pajudintas*, *patrauktas* ar *paslinktas*. Erdvėlaikyje veiksmožodžio *kelti* turinį nusako trys vaizdinio schemos: vertkalė, ŠTT ir JD. Bendriausi jų tarpusavio santykio bruožai pavaizduoti 21 paveiksle. Leksemos perkelia dėmesį nuo vienos schemos prie kitos. **I.1** sutelkia dėmesį į judesio pradžių – topologinį įvykį (apvesta apskritimu 21 paveiksle, kuris analogiškas iškėlimo iš paviršiaus schemai 7 paveiksle). Tai ŠTT schemos šaltinis. Pereikime prie leksemos:

I.4. 'dėti, nešti ką į aukštesnę ar į kitą vietą' *Kelk maišą į ratus.*

²⁴ „Topologija“ yra matematikos terminas, kurio vartojimas lingvistikoje dar nėra pakankamai aiškus (Talmy 2000: 25; Petitot, Doursat 1998).

21 PAV. Veiksmožodžio *kelti* polisemijos schemas

Čia pirmajame plane ŠTT schemas tikslas. Pati ŠTT schema dar susieta su vertikale. Kita leksema vėl grąžina prie šaltinio, o JD įgauna (topologinės prigimties) priežastinio ryšio pavidalą:

I.7. 'nuimti' *Kels nu galvelės rūtų vainikėlį, maus nu pirštelio sidabro žiedelį.*

Leksema **I.8.** 'kabinti, imti nuo vyrių (duris, langą, vartus...)' tėra tos pačios ELD pritaikymas konkrečiai situacijai.

Čia vertėtų prisiminti Kazimierą Būgą, kai jis pabrėžė, kad lietuviškas veiksmožodis *kelti*, skirtingai nuo slaviškų atitikmenų, gali būti vartojamas eigos veiksmu (be priešdėlio) reikšmėmis *pakelti* ir *nukelti* (Būga 1958: 477). Be abejo, priešdėliai paskirsto dėmesį ŠTT (šaltinis > takas > tikslas) schemas sudėtinėms dalims, sau įprastu būdu modifikuodami prasmę. Eigos veiksmas yra stumiamas iš vartosenos. Jis turi **gilesnę abeją** ir todėl jam sunkiau išlikti paviršutiniškų

detalių perkrautoje kalboje. Šen bei ten jis vis dar gyvas. Štai dar keturios leksemos:

VI.1. ‘gabenti danginti ką į kitą vietą’ *Rudenį jau reiks ir trobas kėlt kolkozan* Ktk.

VI.2. ‘gabenti per vandenį valtimi į kitą krantą’ *Kėlk mane valty par upį J.*

VI.3. ‘perrišti į kitą vietą (gyvulius ganykloje)’ *Tėvas karvių kelt nuejo* Dgl.

VI.4. ‘daryti, verti (vartus)’ *Nekelk vartus iki galo* Klvd92.

Jų visų ELD sandara ta pati. Priekiniame plane (profilyje) likusi beveik vien ŠTT schema be JD ir vertikalės (nustumtos į foną). Karves perrišant niekas jų aukštyn nekelia. Tai grynai erdvėlaikinė topologinės prigimties struktūra. Nuo šaltinio srities atsieti ir su tikslo sritimi susieti. Gali pasirodyti, kad kontekstai visiškai pasenę ir šiandien tokios schemos niekam nebereikalingos. Anaiptol. Kontekstai keičiasi, schemos lieka. Šiandien pagal tokią schemą *keliame* bylas iš vieno išmanaus įrenginio į kitą. Tai ne metafora. Informacija svorio neturi. Ją, kaip tą karvutę, atrišame nuo vienos laikmenos ir pririšame prie kitos.

Kai šaltinis ir tikslas susiejami su dviem įprastomis, bet priešingomis žmogaus kūno būsenomis – gulščia ir stačia, turime ne tik dar dvi leksemas, bet ir visą pluoštą metaforų. Šias abi leksemas:

III.1. tr. ‘padėti kam atsistoti, daryti, kad stovėtų, statyti’

III.2. intr. ‘stotis (parvirtus, sėdėjus)’

taip pat galime interpretuoti kaip metaforas, bet tai jau kita tema.

Kitos dvi leksemos:

I.5. ‘duoti kam aukštesnę padėtį, daryti, kad kiltų’

II.1. ‘daryti ką aukštesnį, pakilesnį’

užima tarpinę padėtį. Dera priminti, kad

I.2. ‘išlaikyti, atlaikyti kokį sunkumą (spaudžiant kam žemyn)’

I.2. ‘nešti ant savęs, ant savo paviršiaus’ *Žemė kelia žolę, žolė kelia rasą* jau aptarėme 2.2 skirsnyje. Liko viena sangražinė forma:

I.6. refl. ‘lipti, kilti aukštyn’ *Iš pievų kėlėsi rūkas.*

Čia reikia prisiminti veiksmažodį *kilti*, kurio JD jau aptarėme 2.2 skirsnyje:

kilti 1. ‘keltis aukštyn’ *Pro vinkšnas kyla mėnuo; Pavasarį iš tavo pievų kyla šiltas rūkas.*

Teks dar kartą pažvelgti į Būgos raštus (Būga 1959: 113). Jo žodžiai skamba kiek senoviškai, bet jų prasmė labai šiuolaikiška: „Svetimoji kalbos dvasia daugio inteligentų smageninėje nustelbė ne tiktai tą dalyvį, bet ir ištįsą savaiminių veiksmažodžių (neutra, media) rūšį. Vietoje sakyti *kyla, pakilo*; [...] daug kas dabar ima sakyti ir rašyti *keliiasi, pasikėlė*; [...]“. Be abejo, lema **I.6** refl. LKŽ yra visai teisėtai. Galima sakyti abejopai:

Iš pievų kilo rūkas;

Iš pievų kėlėsi rūkas.

Tačiau jų kognityvinis turinys skiriasi. Kaip matėme 2.2 skirsnyje, veiksmažodis *kilo* atitinka schemą JDC, kur gravitacija lieka fone ir matomas tik erdvinis judesys (vertikalės schema). Tuo tarpu sangražinė forma gali būti interpretuota, kaip savotiškas schemas JDa variantas, kai agonistas sutampa su antagonistu. Palyginkime sakinius:

Kilst iš jūros debeselis, sulys man šienelis.

Kyla iš jūros debeselis, sulys man šienelis.

Keliasi iš jūros debeselis, sulys man šienelis.

Pirmasis sakinytis paimtas iš dainos ir pateiktas prie LKŽ **kilti 1**. Jame sutinkame antrąją iš LKŽ pateiktų esamojo laiko formų: *kyla, kilsta, kyla*. Antrajame sakinyje palyginimui pavartota pirmoji forma (*kyla*), o trečiajame sakinyje pavartota sangražinė forma, pagal pavyzdį iš lemos:

kelti 6. refl. 'lipti, kilti aukštyn' *Kelias juodas debesėlis, sulis lankoj šienelis.*

Debesėlis su *kyla* yra pasyvus dėl priežasčių, kurias aptarėme 2.2 skirsnyje. Sangražinė forma suaktyvina debesėlį ir todėl priduoja gyvumo (įsijungia refleksyvinė JD forma). LKŽ pateikta veiksmažodžio forma *kilsta* yra homofoniška šiai lemai:

kilst interj. [staigiam kilstelėjimui pažymėti]

Kas dainoje pavartota: išiktukas **kilst** ar patrumpinta **kilti 1** forma *kilsta*? Kaip čia bebūtų, kažkas mūsų „smageninėse“ susina labai jautrius ir gilius dalykus. Gal jau metas juos įvardyti iš tiesų griežta (ne formalia!) mokslo kalba?

2.4. Šaknų pluoštų K-L ir KL- sandara

Aš kelevis kelevėlis, keleliu keliaves KlpD20 (LKŽ)

Kloja žemę lapų silkas S.Ner (LKŽ)

Augo klevelis aukščiausia, klėstė lapelius plačiausia (LKŽ)

Pažvelkime į veiksmažodžio *kalti* reikšmes. Vėl turime pluoštą metaforų: **1 kálti 4, 5, 8, 11–13**. Lieka šios leksemos:

1 kálti 1. tr., intr. 'kūju mušti, mušant varyti, smeigti'

1 kálti 2. tr., intr. 'mušti, plakti, tvoti'

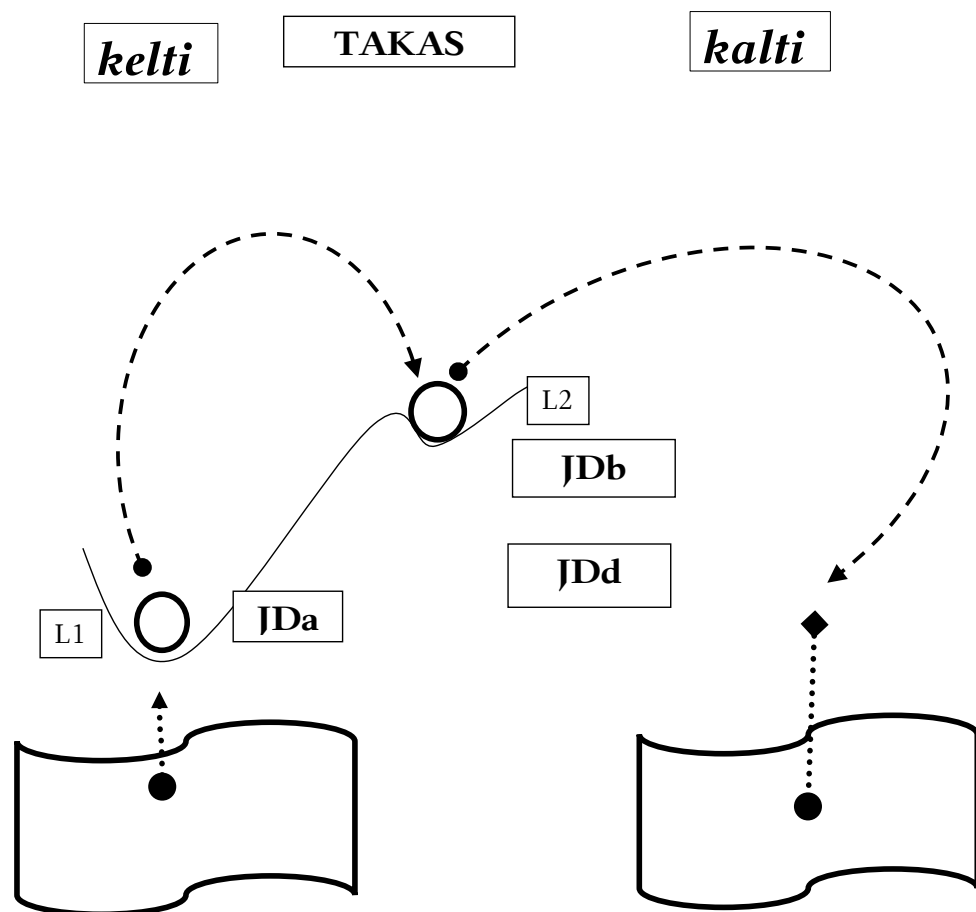
1 kálti 6. tr., intr. 'kirsti, kapoti'

1 kálti 7. tr. 'aštrinti, plakti (girnas)'

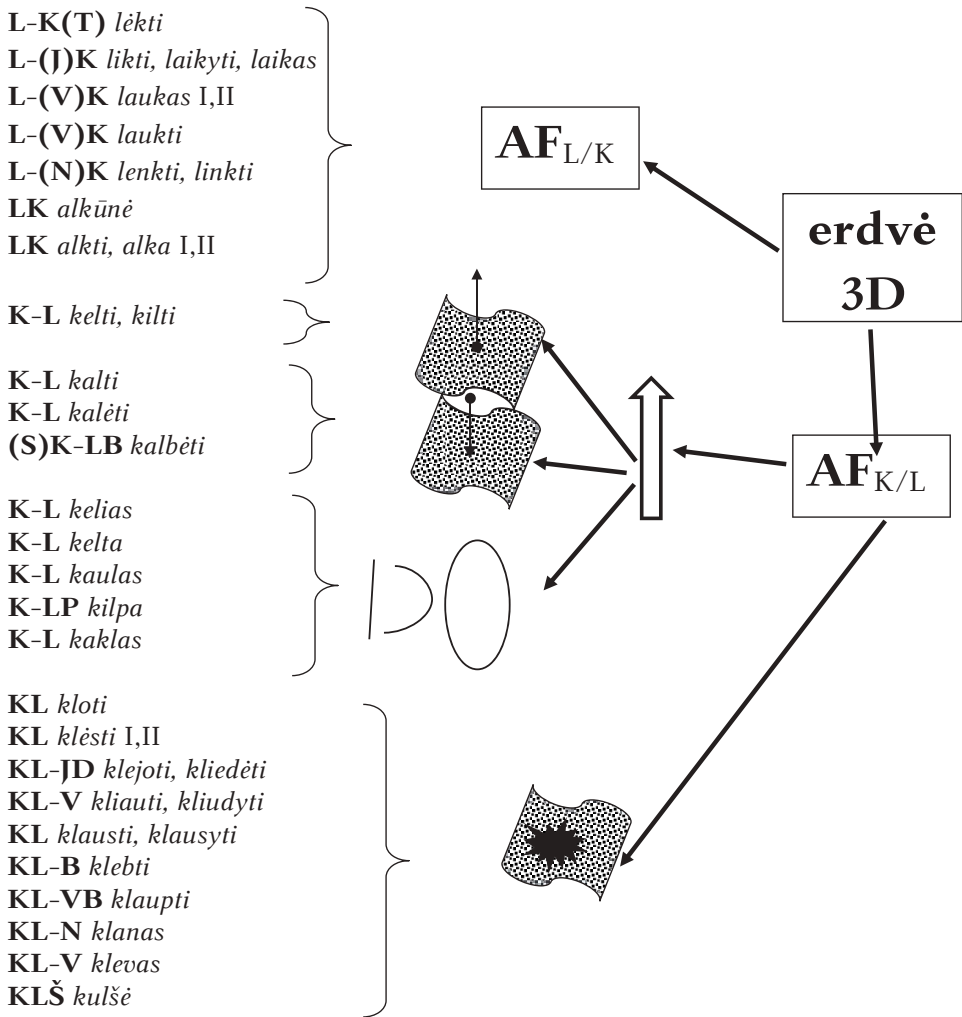
1 kálti 10. tr., intr. 'metalą kūju plakti'

1 kálti 14. tr. 'plakti, tinti (dalgį), aštrinti'

1 kálti 3. tr., intr. 'taukšėti, kalenti, klekenti; tiksėti'

22 PAV. Veiksmažodžių *kelti* ir *kalti* schemos

Matome esminį skirtumą nuo veiksmažodžio *kelti* polisemijos. Visos reikšmės turi vienodą ELD sandarą, o jų skirtumai konceptualiniai (su ar be metaforos). Mums įdomus yra tik ryšys tarp veiksmažodžių *kelti* ir *kalti* ELD struktūrų (žr. 22 pav.). Veiksmažodžio *kalti* erdvėlaikinės ir JD savybės tinka freimo $AF_{K/L}$ sandarai ir netgi ją užpildo. Nugalėdami traukos jėgą, pakėlę daiktą nuo žemesnės vietos L1 ir padėję jį į aukštesnę vietą L2 turime kelias galimybes (žr. 17 pav.). 2.2 skirsnyje ištyrėme sankryžą tarp statiškos būsenos (laikas) ir tolesnio kėlimo (kelias) (plg. 18 pav.). Būsenoje L2 galima daiktą paleisti iš rankų ar numesti žemėn. Tačiau išlaikydami su daiktu kontaktą ir jo valdymą, galime grąžinti jį atgal į dvimatį paviršių, iš kurio jis buvo *iškeltas*, tik vienu natūraliu būdu – *kalti*.

23 PAV. Erdvės suvokimas K/L <-> L/K šaknų pluošte

SEJL išskiria veiksmažodį *kalėti* į atskirą etimologinį lizdą. Žvelgdami iš ekstralingvistinės ir ekstrasisteminės pusės į šį pluoštą LKŽ leksemų, neturėtumėm turėti problemų jas interpretuoti ELD požiūriu lygiagrečiai su *kalti*:

3 kálti, káli (kāla), kālė [žr. **1 kalėti 3**] *Didelis medžias mažą medelį kāla, arba gožia.*

1 kalėti, káli, -ėjo **1**. intr. 'būti kalėjime'

1 kalėti 3. tr. 'smelkti, stelbti, gožti (augalus)'

1 kalėti 4. intr. ‘nykti būnant vienoje vietoje, būnant prispaustam’ *Gal kiti, dausas pajutę, vienumoj nebekalės* B.Sruog. refl.: *Aš kaliūos visą dieną uždarytas ir nusinūdniju* J.

2 kalėti, kālīa, kōlē tr. ‘ką į ką lošti, šlieti, remti’.

Dabar pažvelkime į penkis daiktavardžius, SEJL išskirstytus į atskirus etimologinius lizdus (žr. 23 pav.). Jiems apibūdinti pavartosiu terminą „reifikacija“ maždaug Ronaldo Langackerio prasme (Langacker 2008: 95, 107, 119), kad mūsų požiūris išliktų nepriklausomas nuo žodžių darybos. Kad būtų aiškiau, imkime pavyzdį. Veiksmažodžio *kelti* polisemijos sklaidoje panaudojome ŠTT schemą. Išplėstinėje schemas formoje ŠALTINIS > TAKAS > TIKSLAS veiksmažodis *kelti* sutelkia dėmesį į pradžią ir pabaigą, pačią eigą ignoruodamas. Veiksmažodis *kilti*, kaip matėme, išreiškia schemą VERTIKALĖ. Tai štai daiktavardis *kelias* yra vienmatės freimo AF_{K/L} dalies įdaiktinimas, arba reifikacija, visiškai nepriklausomai nuo šio žodžio darybos ar etimologijos.

Veiksmažodžio *kelti* atžvilgiu *kelias* yra ŠTT schemas vidurinėsios dalies TAKAS reifikacija. Savo ruožtu, šią schemą kaip pirmavaizdį panaudoja daiktavardžio *kelias* vartosenos konceptualiosios metaforos pavidalu.

Pagrindinė vartoseną yra konkreti:

1 kėlias 1. ‘žemės ruožas, kuriuo einama, važiuojama’ *Šitas kelias dabar (žmonių) nebevažiuojamas* J.Jabl.

Kitose tos pačios leksemos vartosenose *kelias* suvokiamas kitaip: *Tas kelias eina per Svierius*. Tai fiktyvus judesys (Talmy 2000: 99). *Šalia kelio vieškelėlio augo žalias qžuolėlis*. Čia *kelias* yra kraštovaizdžio dalis.

1 kėlias 3. ‘erdvėje (ore, vandenyje) linija, kuria vyksta judėjimas’ *Aš vesiu ją žvaigždžių keliais* Mair.

Tai konceptualioji metafora. LKŽ apibūdinimas nusako pirmavaizdį.

Šį sąrašą galima tęsti, bet visur schema bus ta pati. Tą patį galima pasakyti apie kitus etimologinius lizdus su kai kuriais komentarais. *Kaulas* akivaizdžiai tįsus vienmatis objektas, nors jo vartoseną išnaudoja kaulo mechaninės savybės. *Kilpa* tai vienmatė uždara linija. *Kaklą* naudojame ne tik linksėti vertikaloje ašyje, bet galime dairytis aplink horizontalioje plokštumoje. Įdomu, kad čia į pagalba ateina lyginamoji kalbotyra: *kaklas* < *kal-klas (SEJL 2007: 245). Galima suprasti įvairiai, bet pagal freimą AF_{K/L} taip ir turi būti.

Lieka senžodis *kėlta* (tokia forma pateikta SEJL). LKŽ randame:

1 kėlta 1. žr. 1 keltas

1 keltas ‘medinis plaukiojantis tiltas, kuriuo persikeliama į kitą pusę upės, kai nėra tilto, plaustas’

2 kėlta žr. keltava 1

keltava 1. žr. keltuva 1

keltuva ‘galvijai, gyvulys’.

Kaip šis žodis tinka AF_{K/L}? Su viena keltuvėle jau turėjome reikalų:

1 kėltuvė ‘karvė’.

Prisiminkime:

kėlti VI.3. ‘perrišti į kitą vietą (gyvulius ganykloje)’ *Tėvas karvių kelt nuejo.*

Šis šiandien beužmirštas veiksmas nuo Neolito revoliucijos laikų buvo būdingiausia ganomų galvijų, taigi *keltuovų*, charakteristika. Akivaizdu: *keltuovos* – tos, kurias būtina nuolat *kelti* (be abejo: **kėlti VI.3**). Ką sako lyginamoji kalbotyra? SEJL veda žodį *kelias* iš formos **kelas* ir išnykusio veiksmožodžio **kelti* (reikšme ‘išjudinti, sukelti postūmį ar sukinį’), kurie siejami su prokalbės šaknimi **k^welh₁-o-* (SEJL 2007: 271). Jungiamoji grandis tokiam aiškinimui ir yra žodis *kėlta*. Taigi, pagal (SEJL 2007: 272) *kelias* yra „kelias, kuriuo genami galvijai į ganyklą“. Kažkaip viskas aukštyn kojomis. Bet mes juk ir žvelgiame iš skirtingų perspektyvų...

Apibendrinami, galime tvirtinti, kad ŠP K-L ELD struktūra visur laikosi erdvės suskaidymo vienmatės dalies ribojimų. ELD įvairovė sutelkta pagrindinio veiksmožodžio *kelti* polisemijoje. Tolesnis ELD sandaros kitimas susieja tarpusavyje negiminingus žodžius (*kelti* / *kalti*), o viduje etimologinio lizdo ELD kaita lydi žodžių darybą ir kaitybą įprastu būdu.

Pereikime prie ŠP KL- ir pažvelkime į erdvės padalijimo likusią dalį – dvi-
matį paviršių. Suprantama, kad dėmesį patraukia veiksmožodis *kloti*:

klóti 1. tr. ‘tiesti, dėti, guldyti ką ant paviršiaus’ *Kloja žemę lapų šilkas S.Nėr.*

Kitos reikšmės turi tą pčią ELD sandarą. Gal tik verta paminėti dvi būdingas metaforas:

22. refl. ‘sektis’ *Kelionėje man klojosi gerai.*

iškloti 7. prk. ‘išpasakoti, išdėstyti, išaiškinti’ *Reikia toksai žmogus surasti, kurs mokėtų... į akis stoti ir visa kaip reikiant iškloti LzP.*

kaip lapū klóti ‘sklandžiai kalbėti’.

Tačiau mes turime dešimt etimologinių lizdų (žr. 23 pav.). Kas juos sieja su dvimačiu paviršiumi? Tiriame empirinę medžiagą, todėl neprivalome jai nieko primesti, bet turime aiškintis, kaip ji gali būti interpretuota priimtoje teorinėje schemoje. Prisiminkime, kad veiksmožodis *kelti*, likdamas vienmatės suskaidymo dalies ribose, savo polisemiją išplėtojo abstrakčioje ŠTT schemoje visiškai nutoldamas tiek nuo vertikalaus judesio, tiek ir nuo pačios JD (vis ta pati karvutė arba šiuolaikinė informacija). Tą patį randame ir ŠP KL-. Kalba išplėtojo priešpriešą {vienmatė linija <> dvimatis paviršius} į abstrakčiai vienmačio tikslingo (ŠTT) judesio supriešinimą jo priešingybei. *Kloti* – tik tiesiogiai erdvinė interpretacija. Iš tiesų randame du esminius apibendrinimus, kurie motyvuoja visą pluošto KL- leksiką. Pirmasis apibendrinimas – judesio išplėtimas iš dvi-
matės plokštumos į trimatę erdvę (*klėsti*) su atitinkamomis metaforomis (*klėstėti*). Antrasis apibendrinimas – tikslingo judesio paneigimas (*klysti*):

klýsti 1. intr., tr. ‘netikru keliu eiti, išsukti nejučiomis iš tikrojo kelio’.

Galima valandų valandas praleisti su LKŽ ir įsitikinti, kad visos gausiai išvešėjusios tiek fonologine raiška, tiek prasmių niuansais pluošto leksemos ELD požiūriu motyvuojamos vienu ar kitu minėtu būdu. Žemiau pateikiu tik kai kuriuos pavyzdžius.

1 klėsti, klėsčia (-čia, klėčia, klėčia), -tė (klėtė, klėso)

1. tr. ‘šluoti, šlavinėti, klastyti’

3. tr. ‘siausti, gaubti’

4. tr. ‘slėpti, saugoti, ginti’

6. intr. ‘judėti, plaventi’

ir kt.

Komentarų nereikia. Klesčia (**1 klėsti 9.** ‘skeisti, plėsti’), taigi sklinda ir plėtojasi, ir raiška, ir įvairiausių kontekstų prasminiais niuansais. Tarp vartosenų randame:

Augo klevelis aukščiausia, klėstė lapelius plačiausia.

Iš ELD pusės klausti, kas yra *klevas*, nebereikia.

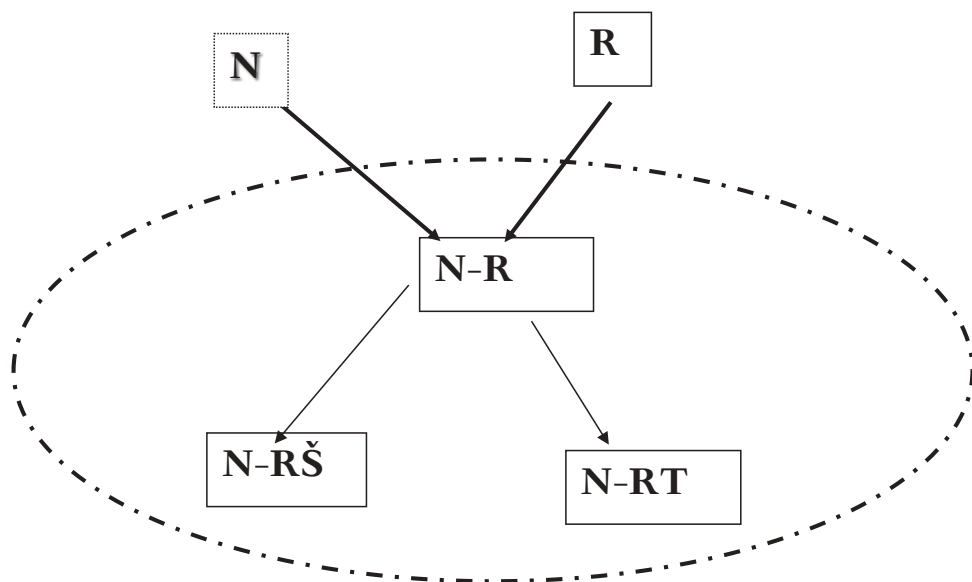
klejóti 1. ‘kliedėti, svaičioti’

klejóti 3. ‘vaikščioti paklydus, klaidžioti, nesurasti kelio’

SEJL antraštiniu žodžiu parinko *klejóti*. Fonologijos kitimai turi savo kriterijus. ELD sandaros požiūriu **klejóti 1** yra metafora, kurios pirmavaizdis – **klejóti 3**. Taigi, tipiška reikšmė yra jau minėtas **klýsti 1**. *Kalno / klonio* priešpriešą atkartoja *kalbėti / klausyti*. Šį sąrašą galima tęsti. Interpretacijos nepavyko rasti tik K-L pluoštui priklausančiai *kiaulei*. Jos į sąrašą neįtraukiau, nes SEJL *kiaulės* etimologiją laiko miglota. Galėtume tvirtinti, kad atitikimas šimtaprocentinis, jei kokios *kiaulės* kas nepakiš. Bet ir *kiaulė* svajoja apie debesis (vertikalė!).

3. SAKMĖ APIE NARNIJĄ

Clive'o Stepltono Lewis'o vaikiškų knygų herojai ne kartą patenka į paslaptingą šalį Narniją bei iš jos sugrįžta, atlikę įvairių žygių. Kiekviename nuotykyje vaikai ten patenka skirtingais būdais, bet jie visi turi bendrą bruožą – į Narniją patenkama *neriant*. Ne visuomet *neriama* į vandenį. Kartą jiems reikia praeiti (*pranerti*) pro užpakalinę senos drabužių spintos sienelę, kitą kartą kirsti kokį nors kitą realų (taip pat ir vandens) ar įsivaizduojamą paviršių. Lewis'o herojai visuomet patenka ne tik į kitą erdvę, bet ir į kitą erdvėlaikį. Neretai jie grįžta namo ne pro tuos pačius vartus, pro kuriuos ten pateko, bet kitais būdais, siužeto vingiais *sunerdami* aplankytuosius pasaulius su savuoju į vieną pasaulėvaizdį.

24 PAV. Šaknų pluoštas N-R

Pasakojama, kad rašytojas pasakų šalies pavadinimą pasirinko atsitiktinai. Bevartydamas senovinį Italijos žemėlapi, jis pastebėjo miestelį *Narnia* (dabar – *Narni*) Umbrijoje, pusiaukelėje tarp Romos ir Asyžiaus. Jam patiko vardo skambesys. Tai atsitiktinumas, bet Narnijos ryšys su lietuvišku veiksmažodžiu *neriti* nėra arbitralus. Pro *Narni* miestelį teka Umbrijos upė *Nera*, kuri įteka į Tiberį, o šaknis *ner* umbriškai reiškia karžygį. Lietuvoje taip pat teka upė *Nėris*, o vietoje karžygio po vandeniu *nỹri nirà* arba *nėrovė*. Tai indoeuropietiškas paveldas. Graikų jūros dievas *Nerejas*, o jo dukros – nimfos *neridės*. Skandinavų mitologijoje dievas *Njord* ir jo pora *Nertus* siejami su vandeniu. Neužmirškime ir Narcizo santykio su jo veidą atspindinčiu vandens paviršiumi (MNM 1992: 212, 231, 201). Jau neberekėtų stebėtis, kad kognityvinę struktūrą rasime tik lietuvių kalboje, nes veiksmažodis *neriti* savo pagrindinę reikšmę **1 nėrti 1**. ‘staigiai liūsti, leisti (ppr. į vandenį)’ išlaikė tik baltų ir slavų kalbose (MA 2006: 293).

Fonologinė priebalsių schema pavaizduota 24 paveiksle. SEJL randame aštuonis straipsnius, kurie sutraukiami į keturis etimologinius lizdus:

N-R *neriti I, neriti II, narys, niuras*

N-R *norėti, norint*

N-RŠ *neršti*

N-RT *nerėtėti*

Semantikos požiūriu, etimologija suveda ŠP N-R į penkias prototipines reikšmes:

1 nérti 1. ‘staigiai lūsti, leistis (ppr. į vandenį)’

2 nérti 1. ‘daryti nérinį, tinklą; megzti’

noréti 1. ‘jausti norą, geisti’

1 neršti ‘leisti ikrus, nerštus (ppr. apie žuvis, varles)’

nértėti 1. ‘labai pykti, niršti, tūžti, rūstauti’

LKŽ pateikia veiksmažodį *nerti* dviem atskirais straipsniais: **1 nerti** ‘*staigiai leistis į vandenį*’ ir **2 nerti** ‘*megzti*’. Ar tai yra vieno žodžio skirtingos reikšmės, ar homonimai, t. y. žodžiai, kurių reikšmės taip nutolę, kad juos reikia pateikti atskirais straipsniais, kalbininkai nesutaria. Jono Palonio (1999: 185) vadovėlyje primenama, kad DLKŽ pirmajame leidime (1954 m.) pasirinktas pirmasis sprendimas, o kituose leidimuose, kaip ir LKŽ, jau antrasis. Vadovėlyje paaiškinama, kad „ligi šiol dar nėra nustatytų griežtesnių kriterijų, leidžiančių pasakyti, ar tam tikru konkrečiu atveju turime vieną poliseminį (daugiareikšmį) žodį su nutolusiomis reikšmėmis, ar du žodžius – homonimus“ (ten pat). Kitaip tariant, dar neaišku, kokią prasmę turi sąvoka „nutolusios (ar artimos) žodžio reikšmės“.

Lyginamoji kalbotyra šiuo konkrečiu atveju ne ką daugiau paaiškina. SEJL pateikia tokią etimologiją:

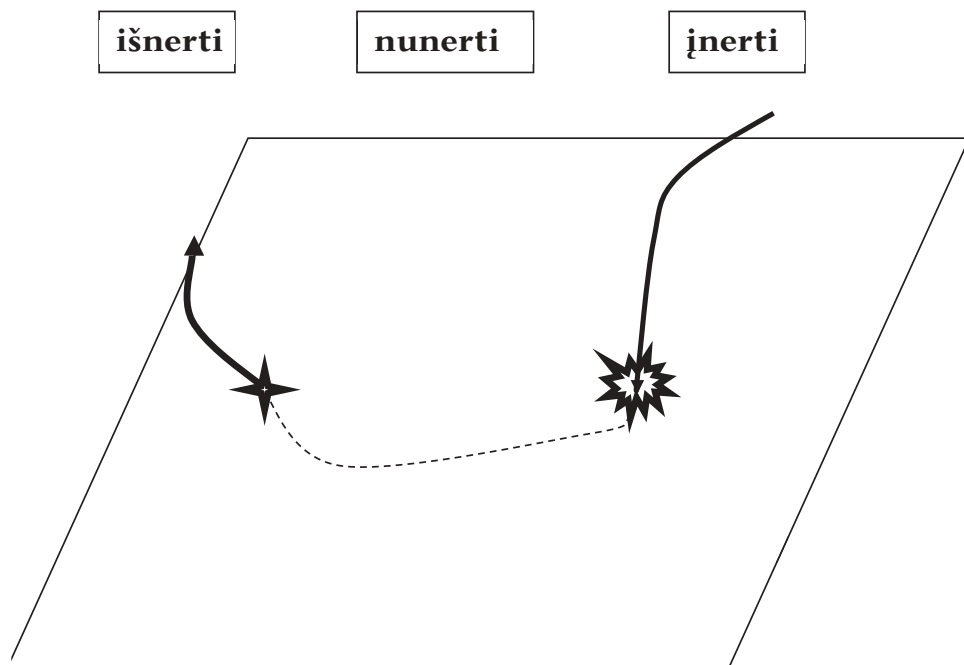
1 nerti 1, 2 nerti, niuras, narys < *nerH-

noréti < noras < *nāra- < *nā-ra < *neh₂-ro-

neršti < *nerk-

SEJL teigia, kad **2 nérti** „tikriausiai etimologiškai susietas“ su **1 nérti**, bet argumentų nepateikia (SEJL 2007: 421, 422). MA **1 nérti** pateikia kaip pavyzdį lietuvių kalboje išlikusios veiksmažodinės formos atitinkančios prokalbės prielinksni **ner* (*po*). Šis prielinksnis įdomiu būdu pagimdė germanišką žodį *north* – šiaurė (nes indoeuropiečiai šiaurę siedavo su apačia). Tuo tarpu **2 nérti** tame pačiame veikale pateikta kaip pavyzdys šaknies *(s)ner- (reikšme ‘tvirtinti siūlu ar virve’) (MA 2006: 234, 293). Iš tiesų problema ta pati: rekonstruotos šaknys turi panašias reikšmes kaip lietuviškosios, ir tenka atsakyti į tą patį reikšmių artumo ar toumo klausimą.

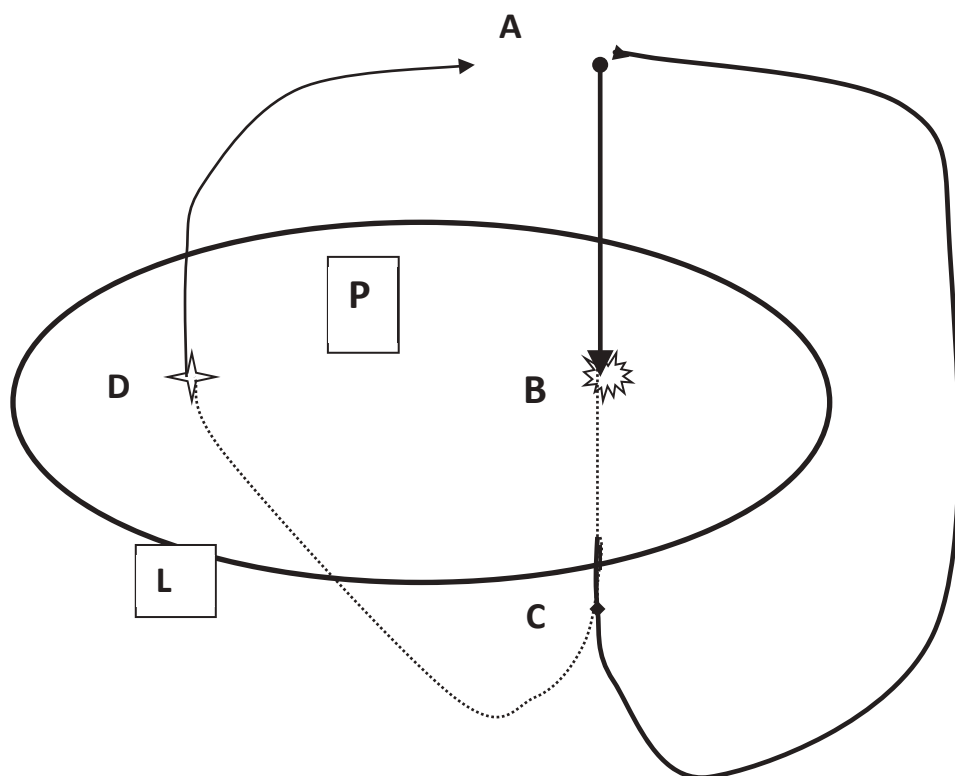
Nérimo į vandenį (**1 nérti**) erdvėlaikinė struktūra pavaizduota 25 paveiksle. Mezgimui (**2 nérti**) tokio paveikslo nebepakanka. Kuo abiejų reikšmių grupių erdvėlaikinės struktūros panašios ir kuo skiriasi? Jos abi pateiktos kartu 26 paveiksle. Įsivaizduokime paviršių P užtemptą ant uždaros linijos L. Judėjimas prasideda taške A ir taške B kerta paviršių P. Toliau pažymėtas dviejų tolesnio judėjimo galimybių pasirinkimo taškas C. Jeigu paviršius P yra vandens telkinio paviršius, o linija L yra jo kranto linija, judėjimas gali tęstis po paviršiumi, bet norėdami grįžti į pradžios tašką A turėsime dar kartą kirsti (vandens)

25 PAV. Veiksmazodžio **1 nerti** erdvėlaikinė struktūra

paviršių taške D. Jeigu P yra (išivaizduojamas) paviršius ant uždaros linijos, galime pasukti kita linkme ir, apėję ribą L, nebekirsdami paviršiaus, sugrįšime į pradžios tašką A. Būtent taške C ir vyksta pasirinkimas tarp **1 nerti** ir **2 nerti**.

Tas pasirinkimo taškas yra mūsų tyrimo objektas. Koks tai objektas ir kokie mokslai tokius objektus tiria? Piešinys nesunkiai interpretuojamas matematikoje. Jis vaizduoja svarbią dvimačio riboto paviršiaus savybę: pranėrę per tokį paviršių, turime du kelius sugrįžti į pradinį tašką. Šią situaciją galima suformuluoti kaip matematikos šakos – topologijos faktą. Tačiau matematikai visiškai neįdomu, kad šios dvi galimybės reiškiamos ta pačia lietuviška šaknimi. Semantiniam tyrimui taip pat nereikia matematikos. Erdviniai santykiai yra aki-vaizdūs ir sudėtinga matematikos sritis čia nieko nepridės.

Visi regi tas pačias veiksmazodžio reikšmes, kurios išsamiai apibūdintos LKŽ, bet mato tik tai, ką konkretaus mokslo paradigma geba ir nori matyti. Veiksmazodžio *nerti* reikšmės aiškiai pasiskirsto į dvi iš esmės skirtingų sąvokų grupes: **1 nerti** (*staigiai leistis į vandenį*) ir **2 nerti** (*megzti*). Nėrimas į vandenį su mezgimu neturi nieko bendra. Ko šitoks požiūris nemato? Nemato to, kas yra mūsų tyrimo pagrindinis metodologinis įrankis: žodžio reikšmės turinio dalies,

26 PAV. Jungtinė veiksmažodžių **1 neriti** ir **2 neriti** erdvėlaikinė struktūra

kuri išreiškia erdvės, laiko ir jėgų dinamikos (ELD) santykius. Patalpinkime išvingusį katiną į tašką C, kad jis išvystytų ELD struktūros visumą. Mūsų tyrimo objektas yra ne tiek pats taškas, kiek proto būseną pasirinkimo akivaizdoje. Skirsnyje 1.2 pavadiname tokią būseną abėja. Šitaip žvelgdami į savo pavyzdį, ne tik regime žodžio reikšmių visumą, bet galime pamatyti išskirtinį lietuvių kalbos faktą. Šaknis *ner* lietuvių kalboje išlaikė abejos būseną. Tuo nesunku įsitikinti nuosekliai skleidžiant kad ir tokį sakinį:

Neriu...

Neriu tinklą...

Neriu tinklą į vandenį.

Galima būtų patikrinti nesudėtingais psichologų testais, kokių pasaulyje kasdien atliekama tūkstančiais, kaip keičiasi sakinio suvokimas. Labai tikėtina, kad jis keistųsi tokia seka: **1 neriti** > **2 neriti** > **1 neriti**. Kol psichologai Lietuvoje susidomės unikaliomis savos kalbos savybėmis, mums nieko kita nelieka, kaip tęsti tyrimą savomis priemonėmis. Taške C pasirenkame erdvinį kontekstą,

vadinamąjį atskaitos freimą (AF). Pasirinkimas, prie kurio atveda šis ir kiti lietuviški pavyzdžiai, nepelnytai ignoruojamas šiuolaikiniuose erdvės suvokimo tyrimuose. Prisiminkime, kad erdvė yra trimatė ir izotropinė. Veiksmožodžio *neriti* semantika atveda prie to paties pirmojo žingsnio, kuriuo mažinama erdvės izotropija, kurį aptarėme skirsnyje 2.1. Du galimi paprasčiausi pasirinkimai skiria reikšmes **1 nérti** ir **2 nérti**. Reikšmė **1 nérti** suvokiama freime AF_{K-L} , nes vandens paviršius, pro kurį neriami, jokioje vartosenoje nėra ribojamas. Skirtingai nuo K/L semantikos, kur viskas vyksta virš žemės paviršiaus, čia nusakoma būseną po (vandens) paviršiumi. Reikšmė **2 nérti** nebesusieta su vandeniu, bet paviršius, pro kurį neriami, yra ribotas. Persikeliamo ne į freimą AF_{L-K} , kaip L/K atveju, bet į freimų AF_{K-L} ir AF_{L-K} sankirtą. Čia terminą „sankirta“ derėtų paimti į kabutes, nes jis tiesiogiai nusako tik geometrinį faktą, kad kontūras L gaunamas kaip atviro ir uždaro paviršių pjūvis. Pačių atskaitos freimų kombinacijai reikėtų, matyt, pavartoti conceptualinės sanklodos (an. *blending*) techniką. Šiame straipsnyje tai užimtą per daug vietos.

4. SAKMĖ APIE MEILĘ IR LAIMĘ

Šaknų pluošto L-M/M-L sandara pateikta 27 paveiksle.

SEJL antraštiniai žodžiai surenkami į 11 etimologinių lizdų:

L-M lemti, laimė

M-L mylas, meilus, mylėti

M-L milti

M-L malti, malūnas, meleta, melmuo, miltai, molis, mėlas, sąmalas, smiltis

M-L melas

M-LD melsti

M-LD meldas

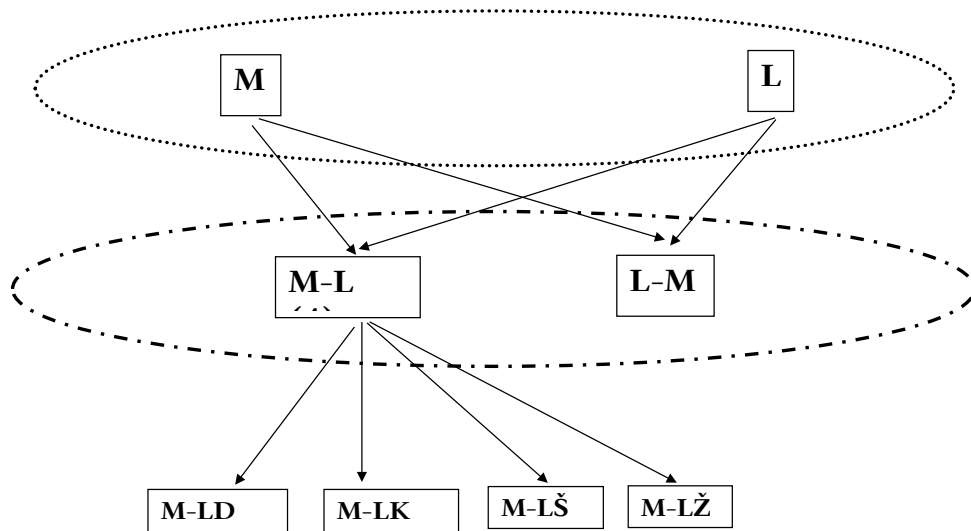
M-LK malka

M-LK malkas

M-LŠ malšti

M-LŽ melžti, milžinas

ŠP L-M apima tik vieną etimologinį lizdą, kurio semantiką, išreiškiančią dalies ir visumos santykį, apžvelgėme skirsnyje 1.4. Čia pasigilinsime į ŠP M-L, kurį sudaro dešimt etimologinių lizdų. Apžvelgsiu tik pagrindinių keturių lizdų (be papildomų priebalsių) semantiką. Sakmės pavadinime yra užuomina į simetriją *meilė* / *laimė*. Tačiau kognityvinė simetrijos prigimtis glūdi ne šiuose populiariuose žodžiuose, bet santykio tarp visumos ir dalies apgrėžime. Apgrėždami *lemti* / *limti* ELD struktūrą, kaip dalies (*lamo*) atlaužimą (*lėmi-mq*) iš visumos, turime laukti priešingo veiksmo – visumos sudarymo iš dalių.

27 PAV. Šaknų pluoštas L-M / M-L

M-L kognityvinė struktūra sako ką kita. Kaip matysime, M-L žodžių semantika atveda į riboto / neriboto bei diskretinio tolydinio santykį. M-L pluošto veiksmožodžiai išreiškia virsmą iš diskretinio riboto į diskretinį neribotą ir po to transformaciją į tolydinį ribotą. Iš tiesų, atlauždami *lamą* pyrago ar duonos, neišimame sudėtinės dalies iš mechanizmo, bet atidaliname riboto tolydinio objekto dalį (atlaužiame). Įdomu būtų šiuo požiūriu pasigilinti ir permąstyti Greimo mitologinę analizę. Šiame straipsnyje apsiribosiu ŠP M-L analize, prie kurios ir pereinu.

M-L / L-M semantika turi konceptualiosios metaforos (kaip ji suprantama kognityvinėje lingvistikoje) pavidalą. Tai atvaizdavimas iš konkrečios srities (duonos gamyba ir vartojimas) į abstrakčią (bendruomenės santykius), kurias jungia ta pati ELD sandara.

Duonos gamybą (ir vartojimą) sudaro trys etapai:

- a) grūdai malami į miltus,
- b) miltai užmaišomi (su vandeniu),
- c) duona kepama (ugnyje),
- d) duona raikoma vartojimui.

Šie etapai nėra išmonė, bet paimti iš kalbos. Jie atitinka tris etimologinius lizdus, kurių pamate yra veiksmožodžiai: *malti*, *milti* ir *lemti*. Visi kiti lizdai remiasi arba daiktavardžiais (pavyzdžiui, *mylas*), arba turi priebalsių samplaikas (pavyzdžiui, *melsti*) ir yra kognityviniu bei fonologiniu požiūriu išvestiniai. Šie

trys etapai bendruomenės santykių srityje nėra akivaizdūs, todėl pirma pateikiu ELD.

Kognityvinė semantika skirsto suvokiamus dalykus į ribotus / neribotus bei diskretinius / tolydinius (Talmy 2000: 59). Gautos keturios kombinacijos pavaizduotos 28 pav. Rodyklėmis pavaizduota virsmų seka: perėjimas nuo riboto diskretinio prie neriboto diskretinio, transformacija iš diskretinio į tolydinį ir, galiausiai, tolydinio neriboto virsmas į tolydinį ribotą. Mūsų tikslas įsitikinti, kad veiksmažodžių su šaknimi M-L semantikos ELD sandara atitinka būtent šiuos virsmus. Be to, šie virsmai lygiagrečiai vyksta tiek konkrečioje srityje (duonos gamyboje), tiek abstrakčioje (bendruomenės santykiuose), ko reikalauja konceptualiosios metaforos schema.

Iš pirmo žvilgsnio neakivaizdu, kad veiksmažodis *malti* susietas su riboto diskretinio transformacija į neribotą diskretinį: **malti 1.** ‘smulkinti grūdus į miltus’. Ši reikšmė akivaizdžiai nurodo paprastą mechanizmą, kaip iš grūdų gaunami miltai. Vartoseną platesniame kontekste ‘smulkinti, trinti, grūsti ką į miltus, į mažas daleles’ dar aiškesnė. *Malti* – reiškia didesnius materialius objektus paversti mažesniais, smulkesniais ar (miltų atveju) net vos įžiūrimais. Tokiu požiūriu veiksmažodis *malti* yra sinonimas veiksmažodžiams *grūsti*, *trinti*, *smulkinti*, *skaldyti* ir panašiai, kurie išreiškia tą patį vyksmą įvairiais atžvilgiais ir laipsniais.

Pažvelkime plačiau į kontekstą, kurį mums pateikia LKŽ. Kad *miltai* yra ‘sumaltų grūdų produktas’, taip pat nieko nauja nepasako. Tačiau šio žodžio vienskaita daug ką keičia: **miltas** ‘grūdo miltingoji dalis’. Kadangi mūsų tyrimui tai turi lemiamos reikšmės, verta pažvelgti į pluoštą pavyzdžių, kuriuos pateikia LKŽ:

Avižų mažas miltas, o didelė sėlina.

Grūdą parkandus, miltas matyti.

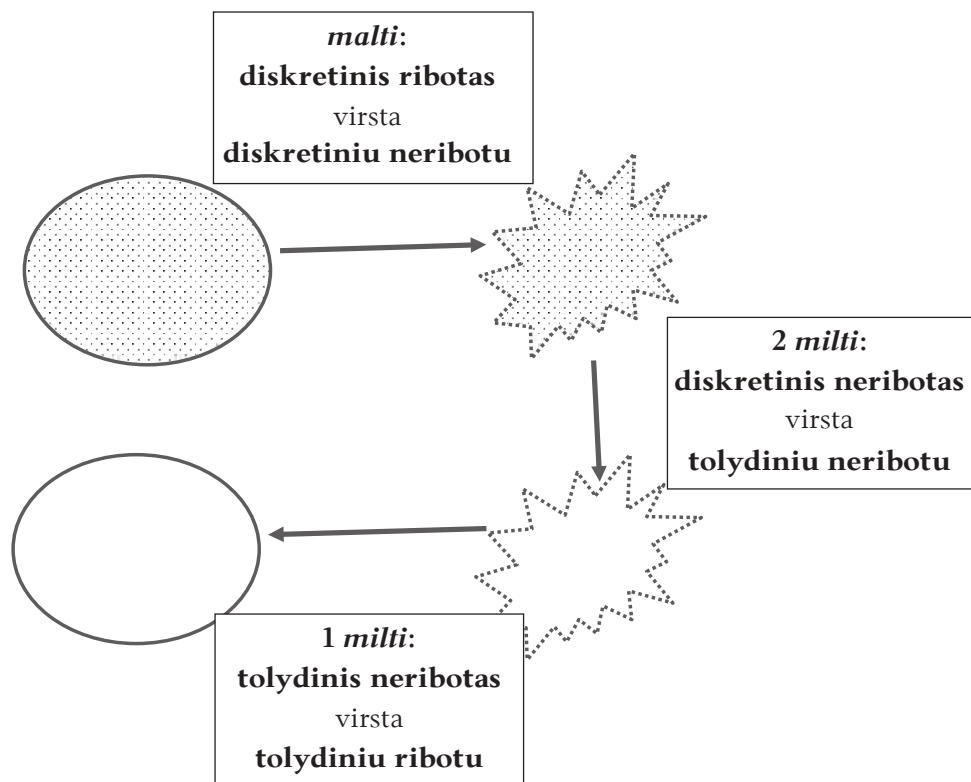
Ar pupelė, ar žirnis – turia tokį pat miltą.

Mažųjų linų sėmuo y[ra] juo pripurpęs, didelį miltą turia.

Grūdai sudžiūvo, bet nebuvo dar milte, iš to badas [1868 m.].

Šie pavyzdžiai pateikia grūdo sandarą, kuri buvo labai aiškiai suvokiama žemdirbių bendruomenėje. Iš jos išplaukia, kad *miltus* gauname ne „smulkindami grūdus į miltus“, o kažkokiu kitu būdu, nes *miltas* jau yra grūde. Net buvo sakoma – „*grūdas yra / nėra milte*“, priklausomai nuo to, ar *miltas* yra didelis, ar mažas. Grūdai jau talpina *miltus* savyje. Kiekvienas grūdas turi *miltą* ir jų visuuma *malant* sudaro *miltus*. *Miltas* yra grūde kaip talpykloje, kuri vadinama *sėlena*. *Malant miltas* atskiriamas nuo *sėlenos* ir išvaduojamas iš talpyklos.

Pasitelkime kognityvines struktūras, kad būtų aišku, kuo skiriasi veiksmažodžio *malti* reikšmės ‘smulkinti grūdus į miltus’ ir ‘smulkinti, trinti, grūsti ką į miltus, į mažas daleles’, nors LKŽ jas pateikia kaip tos pačios reikšmės

28 PAV. Sakmės M/L ELD struktūros kaita

variantus. Akmenis galime skaldyti į skaldą, dar smulkesnis bus žvyras, po to smėlis ir galiausiai dulkės. Taip suvokdami grūdų *malimą*, esame grubesniame kognityvinės sandaros lygmenyje, kuris tinka akmeniui, bet nekreipia dėmesio į gilesnę išvalgą, į grūdo sandarą. Jei *malame* akmenį, tolydinis ribotas virsta diskretiniu neribotu. Tiksliau, tai kita schema, kai vienetinis objektas virsta daugybinu. Jei *malame* grūdus ir paisome grūdo sandaros, diskretinis ribotas virsta diskretiniu neribotu. Tokie virsmai skirtingai vokiami. Akmuo (tolydinis ribotas), *sumaltas* į dulkes (diskretines neribotas), nėra tų dulkių talpykla. Grūdas turi *sėleną*, kuri talpina *miltus* ir, *maldami* grūdus, *miltus* iš tos talpyklos išlaisviname. Tai iš esmės skirtingos kognityvinės struktūros. Kalba yra labai tiksli ją išreiškdamą. Išlaisvindami iš talpyklos diskretinį ar tolydinį turinį, vartojame skirtingus žodžius. Vandenį (tolydinis) iš indo *liejame*, o grūdus (diskretinis) iš maišo *beriamo*. Negalime vandens *išberti* ar grūdų *išlieti*. *Miltai*, kaip ir dulkės, nei *beriami*, nei *liejami*. Jie užima tarpinę, pereinamą padėtį, todėl

turime vartoti universalų žodį: *miltus pilame* (bet *pilame* ir vandenį, ir grūdus). Taigi *malti* semantikos kognityvinė struktūra turi savyje ir grubesnę, ir gilesnę sandarą. Ar *malti* yra *berti*, ar *smulkinti*, sinonimas priklauso nuo išvalgos gilumo. Kalba būna ir preciziškai tiksli, ir poetiškai laisva. Kaip minėjome, vandens negalime *berti*, o grūdų *lieti*. Perkeldami tą pačią schemą metaforos keliu į socialinę sritį, LKŽ randame, kad *žmonės* gali ir *lietis*, ir *birti*, ir *piltis*. Šitaip pagrindžiame aukščiau minėtą duonos gamybos etapą *a*.

Etapų *b* ir *c* sandara visiškai akivaizdi, nes duona gaminama iš miltų (diskretinis neribotas), užmaišant ir kepatant virsta tolydiniu objektu. Beje, žodis *duona* vartojamas ir kaip ribotas (duonos kepalas), ir kaip neribotas (*duok man duonos*). Šie etapas apima du virsmus: iš diskretinio į tolydinį ir iš neriboto į ribotą. Apžvelgsime juos kartu, nes žodžių semantika įdomiu būdu persikloja. Nėra akivaizdus ryšys su veiksmazodžiu *milti*. LKŽ randame dvi reikšmes (ir dvi fonologines formas):

1 milti, milia, mylė ‘leisti įkaitintus akmenis (į šaltą vandenį pirtyje)’ *Einam pirtin – jau, mačiau, akmenis milia*.

2 milti, milsta, milo ‘imti mylėti’ *Santaikoje gyvendami, milsta žmonės tarp savęs*.

Antroji reikšmė **2 milti** atskleidžia kognityvinį sluoksnį. LKŽ pateikta prasmė ‘imti mylėti’ lieka paviršiuje, o pavyzdys rodo į gilesnį sluoksnį. Žmonės *milsta*, jei gyvena santaikoje. Tai galime suprasti, kad žmonės ima mylėti vienas kitą. Bet veiksmazodžio *milsta* vartoseną yra intranzityvinė, t. y. ji atskleidžia, ne ką žmonės daro, bet kas su jais darosi, – žmonės *milsta*. Žmonės *mildami* pereina iš atskirų individų sambūrio (diskretinis neribotas) į bendruomenę (tolydinis ribotas). Tai toks pat virsmas, kaip gaminant duoną iš miltų. LKŽ nerandame reikšmės, kad *miltai*, virsdami duona, *milsta*. Vėlgi, visiškai nesvarbu, ar kažkada buvo tokia reikšmė, ar ji turėjo kokią nors kitą fonologinę išraišką. Konservatyvi yra pati kognityvinė struktūra, o ją liudija veiksmazodžio reikšmė. Nuostabiausia, kad pirmoji žodžio reikšmė **1 milti** tiesiogiai susieta su duonos gamyba. *Miltai* individualumo nebeturi, bet be jų duonos neiškepsi. Tačiau kad ja taptų, *miltai* turi praeiti kupiną simbolizmo ugnies ir vandens procedūrą. Prasideda ugnies ir vandens misterija, ir tik dėl jos turėsime kvapnią duoną. Taigi *miltai* nėra vien tik *malimo* pasekmė, bet yra tolesnio vyksmo (*milti*) priežastis. Jie sulydo sudedamuosius elementus į vieną visumą – duoną. Belieka prisiminti, kad senovėje duoną kepdavo pirtyje...

Etapų *b* ir *c* kognityvinę sandarą liudija ir kiti žodžiai. SEJL pateikia žodį *mylas* kaip antraštinį visoms su *meile* susietoms reikšmėms ir formoms, įskaitant **2 milti**. Atskirai pateiktas tik **1 milti**, kurio kilmė palikta neišaiškinta. Tuo tarpu kognityvinis žvilgsnis viską sustato į vietas. Daiktavardžiai grupuojasi aplink: *mylas, mielas, mielės*. Nesunku išžvelgti tą prasmės bendrą vardiklį – telkiantį į

vieną visumą (duoną, bendriją, pastatą) „fermentą“, – ar tai reikštų mieles, gipsą ar mielą žmogų. Tai virsmas iš diskretinio į tolydinį.

Paskutinis etapas *d* susietas su fonologiniu virsmu M-L > L-M. ŠP L-M, kaip minėta, aptarėme skirsnyje 1.4. Įdomu, kad LKŽ yra ir fonologinė metatezė *milinys / liminys*. Suprantama, kad jos prigimtis visiškai kita.

ŠALTINIAI

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, trečiasis elektroninis leid., vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

IPU 2014–2015 – *Istorija. Pilietinis ugdymas. Mokymosi priemonių katalogas*. Kaunas: Šviesa, Vilnius: Alma littera.

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas 1–20, 1941–2002; elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Rittutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete www.lkz.lt.

MA 2006 – Mallory J. P., Adams D. Q. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford University Press.

MNM 1997 – *Mify Narodov Mira*. Olimp.

SEJL 2007 – Smoczyński Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

LITERATŪRA

Adolphs Ralph 2015: The unsolved problems of neuroscience. – *Trends Cogn Sci* 19(4), 173–175.

Allan Kathryn 2009: An Inquest into Metaphor Death: Exploring the Loss of Literal Senses of Conceptual Metaphors. – *Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After. Journal of Cognitive Semiotics* 5(1–2), ed. by Riccardo Fusaroli, Simone Morgagni, 291–311.

Būga Kazimieras 1958–1962: *Rinktiniai raštai* 1–3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Chilton Paul 2014: *Language, space and mind: the conceptual geometry of linguistic meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark Herbert 1973: Space, time, semantics, and the child. – *Cognitive development and the acquisition of language*, ed. by T. Moore. New York: Academic Press, 27–63.

- Cuyckens Hubert, Geeraerts Dirk 2007: *Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press.
- Dehaene Stanislas 2014: *Consciousness and the Brain: Deciphering How the Brain Codes Our Thoughts*. Viking Press.
- Dehaene Stanislas, Brannon Elizabeth, ed. 2011: *Space, Time and Number in the Brain. Searching for the Foundations of Mathematical Thought*. Academic Press.
- De Mulder Walter 2007: Force dynamics. – Cuyckens, Geeraerts *Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, 294–317.
- Ellenberger Henri F. 1970: *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.
- Evans Vyvyan, Chilton Paul, ed. 2010: *Language, Cognition and Space: The State of the Art and New Directions*. Equinox Publishing Ltd.
- Federmeier Kara, Laszlo Sarah 2009: A beautiful day in the neighborhood: An event-related potential study of lexical relationships and prediction in context. – *Journal of Memory and Language* 61, 326–338.
- Fusaroli Riccardo, Morgagni Simone, ed. 2009: *Conceptual Metaphor Theory: Thirty Years After*. *Journal of Cognitive Semiotics* 5(1–2).
- Galton Antony 2011: Time flies but space does not: Limits to the spatialisation of time. – *Journal of Pragmatics* 43(3), 695–703.
- Geeraerts Dirk 2010: *Theories of Lexical Semantics*. New York: Oxford University Press Inc.
- Greimas Algirdas Julius 2005a: *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas*. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas Algirdas Julius 2005b: *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Hadamard Jacques 1945: *The Psychology of Invention in the Mathematical Field*. New York: Princeton University Press.
- Jackendoff Ray 2003: *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. USA: Oxford University Press.
- Jakaitienė Evalda 2005: *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija: studijų knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jeffery et al. 2012: Navigating in a 3D world. – *Behavioral and Brain Sciences*. Cambridge University Press.

Kantas Imanuelis 1982: *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.

Karaliūnas Simas 1995: Etnokultūra, kalba ir krikščionybė. – *Liaudies kultūra* 3, 8–10.

Kaukienė Audronė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija* 1. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Kašubienė Laima 2012: *Marijampolės „Smalsučio“ pradinė mokykla. Lietuvių kalba. Skaitymas. Literatūros bei kultūros pažinimo pradžmenys. Patarlės ir priežodžiai. 3 klasė*. Prieiga internete: <http://peliukai.lt/lietuviu-kalba/3-klase>

Koch Christof, Marcus Gary 2015: Neuroscience in 2064: a look at the last century. – *The Future of the Brain*, ed. by Marcus G., Freeman J. Princeton University Press, 255–269.

Kugler Paul 1980: *Archetypal linguistics: an inquiry into the relation between phonetics and the imagination*. Thesis/dissertation. State University of New York at Buffalo.

Kugler Paul 2002 (1982): *The Alchemy of Discourse: Image, Sound and Psyche*. Daimon.

Kutas Marta, Hillyard Steven 1980: Reading senseless sentences: Brain potentials reflect semantic incongruity. – *Science*: 207, 203–205.

Lakoff George 1987: The Death of Dead Metaphor. – *Metaphor and Symbolic Activity* 2(2).

Lakoff George 1993: The Contemporary Theory of Metaphor. – *Metaphor and Thought*, ed. by Andrew Ortony. Cambridge: At the University Press.

Lakoff George, Johnson Mark 1999: *Philosophy In the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

Lakoff George, Nuñez Rafael E. 2001: *Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being*. New York: Basic Books.

Landau Barbara, Jackendoff Ray 1993: “What” and “Where” in Spatial Language and Spatial Cognition. – *Behavioral and Brain Sciences* 16, 217–38.

Langacker Ronald 2008: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press.

Levinson Stephen C. 1996: Language and space. – *Annu. Rev. Anthropol.* 25, 353–82.

Lévi-Strauss Claude 1997 (1962): *Laukinis mąstymas*. Vilnius: Baltos lankos.

- Maceina Antanas 1994 (1978): *Filosofijos kilmė ir prasmė*. Raštai 6. Vilnius: Mintis.
- Mancia Mauro 2006: Implicit memory and early unrepressed unconscious: Their role in the therapeutic process (How the neurosciences can contribute to psychoanalysis). – *Int J Psychoanal* 87, 83–103.
- Mandler Jean 2004: *The foundations of mind. Origins of conceptual thought*. Oxford university press.
- Marcus Gary, Freeman Jeremy 2015: *The Future of the Brain: Essays by the world's leading neuroscientists*. Princeton University Press.
- Marghetis T., Edwards L., Núñez Rafael R. 2014: More than mere handwaving: Gesture and embodiment in expert mathematical proof. – *Emerging Perspectives on Gesture and Embodiment in Mathematics*, ed. by L. Edwards, F. Ferrara, D. Moore-Russo. Charlotte, NC: IAP-Information Age Publishing.
- McGilchrist Iain 2009: B001KE101Y *Master and His Emissary: The Divided Brain and the Making of the Western World*. Yale University Press.
- McLuhan Marshall, Watson Wilfred 2011 (1970): *From Cliche to Archetype*. Gingko Press.
- Münte Thomas F., Urbach Thomas P., Düzal Emrah, Kutas Marta 2000: Event-related brain potentials in the study of human cognition and neuropsychology. – *Handbook of Neuropsychology* 1, ed. by F. Boller, J. Grafman, G. Rizzolatti.
- Nastopka Kęstutis 2010: *Literatūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos.
- Núñez Rafael 2008: What is Mathematics? Pauli, Jung, and Contemporary Cognitive Science. – *Recasting Reality: Wolfgang Pauli's Philosophical Ideas and Contemporary Science*, ed. by H. Altmanspacher, H. Primas. New York: Springer.
- Núñez Rafael, Lakoff G. 1998: What did Weierstrass really define? The cognitive structure of natural and epsilon-delta continuity. – *Mathematical Cognition* 4(2), 85–101.
- Núñez Rafael, Marghetis K. 2014: Cognitive Linguistics and the concept(s) of Number. – *The Oxford Handbook of Numerical Cognition*, ed. by R. Cohen Kadosh, A. Dowker.
- Palionis Jonas 1999: *Kalbos mokslo pradmenys*. Vilnius: Jandrija.
- Patackas Algirdas 1983 (1979): *Saulė ir kryžius*. Kaunas: savilaida.
- Patackas Algirdas ir kt. 1984: *Ethos. Baltų kultūra ir lietuviškoji savimone*. Kaunas: savilaida.

- Patackas Algirdas 2014: *LITUA. Litanistika, publicistika, beletristika*. Vilnius: Versmė.
- Patackas Algirdas ir kt. 2014: *Lietuva yra vydiija*. Kaunas.
- Patackas Algirdas, Žarskus Aleksandras 2013 (2002): *Virsmų knyga*. Kaunas.
- Petitot Jean, Doursat René 1998: Modèles dynamiques et linguistique cognitive: vers une sémantique morphologique active. – *Rapport du CREA 9809*, Ecole Polytechnique.
- Razauskas Dainius 1997: Lingvistinė beprotybė ir šventoji kalba. – *Liaudies kultūra* 1, 10–18.
- Razauskas Dainius 2006: „Etnosofai“ A. Patackas ir A. Žarskus. – *Liaudies kultūra* 2, 45–47.
- Saudargas Algirdas 1986: *Žodžio duris pravėrus*. Kaunas: savilaida.
- Slavėnas Paulius 1984: Gamtamokslinis žvilgsnis į prokalbes. – *Mokslas ir gyvenimas* 7, 34–35.
- Slavėnas Paulius 2001 (1985): Prokalbės prasingumas. *Akademikas Paulius Slavėnas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 259–278.
- Smoczyński Wojciech 2006: *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Stickgold Robert, Malia April, Maguire Denise, Roddenberry David, O'Connor Margaret 2000: Replaying the Game: Hypnagogic Images in Normals and Amnesics. – *Science* 290, 350–353.
- Sulloway Frank J. 1991: Reassessing Freud's Case Histories. The social construction of psychoanalysis. – *ISIS* 82, 245–275.
- Talmy Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics* 1. *Concept structuring systems*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Valentas Skirmantas 1997: *Lingvistinis pasaulis poezijoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valentas Skirmantas 2007: *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Valentas Skirmantas 2012: *Kalbos stigmatos poezijoje: (prō)nōmen*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Vandeloise Claude 2010: Genesis of spatial terms. – *Language, Cognition and Space*, ed. by Evans Vyvyan, Chilton Paul. Equinox Publishing Ltd., 171–192.

West M.L. 2007: *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford University Press.

Zeki Semir 2004: The neurology of ambiguity. *Consciousness and Cognition* 13(1), March, 173–196.

Zylberberg Ariel, Dehaene Stanislas, Roelfsema Pieter R, Sigman Mariano 2011: The human Turing machine: a neural framework for mental programs. – *Trends Cogn Sci* 15(7), July, 293–300.

Fonosemantic Sagas in the Dictionary of the Lithuanian Language

SUMMARY

Several decades ago fonosemantic phenomena have been noticed in the Lithuanian language. It was observed that the senses of certain words with interchanged consonants remain related. Those observations were not supported by the scholars of the Lithuanian language.

In this article an account explaining fonosemantic phenomena in the Lithuanian language is presented. This account partitions the content of the word sense into the conceptual part and the content which expresses space, time and force dynamic (STD) aspects. The conceptual part of the word sense provides access to encyclopaedic knowledge and is processed consciously. STD part remains unconscious. The fonosemantic phenomena under this account are explained as the extension of the cognitive topology of the network of word senses to phonologically similar though not genetically related words.

Several examples are investigated. The network of senses of the Lithuanian verb *kelti* (to rise, to lift) is studied and expanded. It is demonstrated that STD content of verbs with consonants K/L in the root corresponds to the frame of reference which partitions isotropic 3D space into unbounded 2D manifold plus verticality of one dimension. On the other hand, STD content of senses of the verb *laikyti* (to keep, to hold) corresponds to the frame of reference which partitions isotropic 3D space by bounded 2D manifold.

Words with consonants N/R; M/L <> L/M are analysed in a similar manner.

Įteikta 2016 m. gegužės 5 d.

ALGIRDAS SAUDARGAS

Europos parlamento nario Algirdo Saudargo biuras

Teatro g. 8, LT- 03107 Vilnius, Lietuva

algirdas@asaudargas.lt

Apžvalgos
Surveys

EVA SEITLOVÁ

Masaryko universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: bendroji kalbotyra.

TEREZA KABELÁČOVÁ

Masaryko universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys:
lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra.

VÁCLAV BLAŽEK

Masaryko universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: indoeuropeistika, ypač slavų, baltų, keltų, anatólų, tocharų, indo-iranėnų kalbos; suomių-ugrų kalbos; Afrikos ir Azijos kalbos; etimologija; genetinė klasifikacija; matematiniai istorinės lingvistikos modeliai.

JINDŘICH ČELADÍN

Praho muziejus

Mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos istorija, čekų kino filmų plakatų istorija, meniniai ketaus liejiniai Blansko krašte.

ČEKŲ BALTISTIKOS BIBLIOGRAFIJA

Čekų baltistikos pradininku laikomas Františekas Ladislavas Čelakovskis, papildęs savo reprezentatyvų įvairių slavų tautų dainų rinkinį lietuvių kūrybos pavyzdžiais (pirmas leidimas 1827 m.). Šiam tikslui jis išmoko lietuvių kalbos iš Pilypo Ruigio 1747 m. gramatikos ir išvertė 72 tekstus iš Liudviko Rėzos 1825 m. išleisto rinkinio. Dar vienas labai svarbus Čelakovskio veikalas yra jo lietuvių kalbos žodynas, prie kurio jis dirbo nuo XIX a. trečiojo dešimtmečio pradžios iki pat savo mirties. Žodyno lizdai papildyti autoriaus gramatinėmis bei etimologinėmis pastabomis – šitaip Čelakovskis norėjo pagrįsti savo idėją apie priešistorinę čekų bei lietuvių kaimynystę. Deja, jis nespėjo šio savo

darbo pabaigti, ir žodynas liko tik rankraštyje¹. Lietuvių liaudies dainomis bei lietuvių kalba apskritai domėjosi ir Pavelas Josefas Šafarikas (1835, 1838), visapusiškas tyrinėtojas, labiausiai išgarsėjęs savo darbu *Slovanské starožitnosti*. Lietuvių kalbą kaip vieną iš indoeuropiečių kalbų tyrinėjo Augustas Šleicheris, pirmasis naujai įsteigtos indoeuropiečių lyginamosios kalbotyros katedros profesorius Karolio universitete (nuo 1850 m.). Nors buvo vokiečių kilmės, Šleicheris apie lietuvių kalbą rašė ir čekiškai (1853). Jis savo svarbiausią tekstų ištraukomis ir glosomis papildytą lietuvių kalbos gramatiką parašė vokiškai, tačiau ji buvo išleista Prahoje (1856–1857). Ši gramatika tapo stipriu impulsu platesniam susidomėjimui lietuvių kalba bei tautosaka ne vien Čekijoje, bet ir visoje Europoje. XIX a. 6-ame dešimtmetyje apie lietuvių vardažodžių linksniavimą, lygindamas ją su slavų kalbų linksniavimu, rašo Martinas Hattala (1857–58). Lietuvių folklorą tyrinėja Janas Gebaueris (1865, 1882) ir Leopoldas Geitleris (1873), nors Geitleris labiau domėjosi ne tiek pačiu folkloru, kiek lietuvių kalbos ypatybėmis, jos fonologija, morfologija ir santykiais su slavų kalbomis (1873–1885). Ankstyvos Geitlerio mirties metais (1885) scenoje pasirodė plataus profilio indoeuropeistas Josefas Zubatas: kaip matyti iš čia pateikiamos apžvalgos – pats produktyviausias čekų baltistas. Jis parašė 18 straipsnių bei 43 recenzijas baltistikos temomis. 1902 m. pirmą čekišką lietuvių kalbos vadovėlį išleidžia Františekas Vymazalas. 1910–1914 m. kelis svarbius darbus apie baltų ir slavų akcentologiją publikavo Františekas Sedlačekas. Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje savo lietuvių liaudies dainų ir pasakų vertimais čekų baltistikos biblioteką praturtino Vaclavas Važnas (1917). Susikūrus nepriklausomai Čekoslovakijai ir nepriklausomoms Baltijos valstybėms čekų tyrinėtojų domėjimasis baltų kalbomis silpnėja, bet neišnyksta visiškai. 1928 m. vienas iš aktyviausių latvių ir čekų ryšių propaguotojų Hanušas Entneris išleidžia čekų–latvių žodynėlį su gramatika. Prie lietuvių dainų savo vertimuose grįžta Jaroslavas Haaszas (1937). Bet jau XX a. 3-iame dešimtmetyje savo pirmąją mokslinę publikaciją – straipsnį apie baltų ir slavų kalbų paraleles – paskelbia Vaclavas Machekas. Jo bibliografijoje, kuri baigiasi tik 1980 m., t. y. 15 metų po Macheko mirties, randame 12 straipsnių ir 4 baltistinės tematikos recenzijas. Nuo Macheko pasirodymo scenoje galima kalbėti apie antro baltistikos centro atsiradimą Brno mieste. Macheko įpėdiniu Brno tapo indoeuropeistas Adolfas Erhartas. Jis išleido pirmąją (!) čekišką lietuvių kalbos gramatiką (1956), o jo vadovėlis *Baltské jazyky* (1984) – tai ne tik puikus įvadas į baltistikos studijas, bet ir rimta lyginamoji baltų kalbų gramatika. Erhartas dėjo daug pastangų, kad Masaryko universitete nenutrūktų lietuvių kalbos dėstymas. Profesorius

¹ Lemeškin Ilja 2010: Františeko Ladislavo Čelakovskio lietuvių kalbos žodynas. – *Leksikografija ir leksikologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 98–113.

Erhartas Masaryko universitete intensyviai dirbo keturis dešimtmečius, o savo įpėdiniu pasirinko Prahos struktūralistą Tomašą Hoskovecą (nuo 1996 m.). Baltų etimologiją tyrinėja taip pat vienas iš šio straipsnio autorių, kuris į Brno atėjo irgi Erharto dėka. Brno baltistikai atstovauja ir Bohumilas Vykypelas, užsiimantis tyrimais dar ir slavistikos bei tipologijos srityse. Jauniausioji Brno baltistų karta – tai Jindrichas Čeladinas, Marta Betakova ir Tereza Kabeláčova. Jie jau dalyvavo įvairiose baltistų konferencijose ir publikavo savo pirmuosius straipsnius. Iš Prahos kalbotyrininkų baltistika labiausiai domėjosi Pavelas Trostas, nuo 1958 m. publikavęs 15 straipsnių baltistinėmis temomis. Vieną kitą baltistinį aspektą savo darbuose yra palietę slavistai Vaclavas Polakas, Karelas Janačekas, Jiris Marvanas, Lubošas Rehačekas, Olga Parolkova, Janas Petras, Karelas Horalekas bei Igoras Nemecas. Ypatingo dėmesio vertas Radegastas Parolekas, jis sistemiskai užsiima lietuvių bei latvių tekstų perteikimu čekų skaitytojams.

Pateikiamos bibliografinės apžvalgos tikslas – surinkti čekų autorių darbus ir darbus, išleistus Čekijoje, kuriuose tyrinėjamos baltų kalbos, kalbotyra ir folkloras. Įtrauktos taip pat slavistinės bei indoeuropeistinės studijos, kuriose kruopščiau svarstoma baltų kalbų medžiaga. Sąrašė galima rasti darbų, kurie kaip tik šiuo metu spausdinami, arba kurių visų bibliografinių duomenų, deja, mums nepasisėkė rasti, tačiau šiuos darbus vis dėlto čia reikia paminėti. Tarp kitų įtraukti ir diplominiai bakalauro ir magistro darbai, sudarantys nemažą baltistinės mokslinės produkcijos dalį.

BIBLIOGRAFIJOS APŽVALGA

Adamová Jevgenija (1985–)

Hlavní motivy v litevské literatuře devadesátých let 20. století. Analýza a srovnání dvou pohledů [„Main motives in Lithuanian literature from the nineties of Twentieth Century. Analysis and comparison of two perspectives.“]. Praha, 2013. Bc. Th.

Adler Hanuš (–)

Systém lotyšského slovesa [„System of Latvian verb“]. Praha, 1998. Bc. Th.

Basanavičius Jonas (1851–1927)

Žr. Srba Adalbertas 1925.

Běťáková Marta Eva (1982–)**Monografijos**

Litevská participia a jejich překlad do češtiny v románu Kazyse Boruty Baltaragisův mlýn [„Lithuanian Participles and their Translation into Czech in Kazys Boruta’s Novel Baltaragis’s Mill“]. Brno, 2006. Bc. Th.

Encyklopedie baltské mytologie. [„Encyclopedia of Baltic Mythology“]. Praha, 2012.

Straipsniai

Žr. Blažek Václav 2004.

Mans ceļš pie latviešu valodas. – *Laiks* 39. Rīga, 2012.

Blažek Václav (1959–)**Monografijos**

Žr. Běťáková Marta Eva 2012.

Straipsniai

Old Prussian bird names. – *Colloquium Pruthenicum secundum*, ed. by Wojciech Smoczyński. Kraków–Warszawa, 1999, 7–23.

Baltic and Slavic ‘fox’. – *Linguistica Baltica* 7, 1998–1999, 25–31.

Baltic *[ ]lākija-m. / *[ ]lākijā f. „bear“. – *Linguistica Baltica* 8, 2000, 49–56.

Old Prussian arboreal terminology. – *Linguistica Baltica* 9, 2001, 7–39.

A Baltic key to the etymology of Germanic *aikô „oak“. – *Baltistica* 37(1), 2002[03], 23–24.

Baltic horizon in Eastern Bohemian hydronymy? – *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai* 4. Klaipėda 14, 2003, 14–20.

Slavic *ezero vs. *ozero. – *Studia etymologica Brunensia 2: Sborník příspěvků z konference „Etymologické symposion“* (Brno, IX, 2002), ed. by I. Janyšková, H. Karlíková. Praha 2003, 243–257.

Balto–Slavic ‘evening’. – *Linguistica Baltica* 10, 2002[03], 21–28.

(& J. Čeladín & M. Běťáková) Old Prussian fish-names. – *Baltistica* 39(1), 2004, 107–125.

Baltský horizont ve východočeské hydronymii? [„Baltic horizon in Eastern Bohemian hydronymy?“]. – *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy. Sborník prací*

Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, C 177, řada jazyková a literární, č. 35, 2005, ed. by E. Minářová, K. Ondrášková, 291–304.

Balto-Fennic mythological names of Baltic origin. – *Baltistica* 39(2), 2004[05], 189–194.
(& J. Čeladín) Bibliografie české baltistiky. – *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A* 53, 2005, 207–217.

Baltijskie gorizonty v vostočnočeskoj gidronimii? – *Balto-slavjanskije issledovanija* 17, 2006, 76–92 [Russian version of ##130, 149].

From August Schleicher to Sergei Starostin. On the development of the tree-diagram models of the Indo-European languages. – *Journal of Indo-European Studies* 35, 2007, 82–109.

(& P. Novotná) Glottochronology and its application to the Balto-Slavic languages (I). – *Baltistica* 42(2), 2007[2008], 185–210.

(& P. Novotná) Glottochronology and its application to the Balto-Slavic languages (II). – *Baltistica* 42(3), 2007[2008], 323–346.

(& P. Novotná) Aplikace glottochronologie při klasifikaci balto-slovanských jazyků [„Application of glottochronology to classification of Balto-Slavic languages“]. – *Slavia* 77 (= *Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů*, Ohrid 10. – 16. 9. 2008), 2008, 125–152.

All Indo-European „smiths“. – *Balto-slavjanskije issledovanija* 18, 2009, 369–447.

Balto-Slavic „smith“. – *Baltistica*, 44(1), 2009, 25–31.

Indoevropská substantivní deklinace [„Indo-European declension of substantives“]. – *Linguistica Brunensia* 58, 2010(1–2), 51–91.

Balto-Slavic **wepriyo-* „boar“. – *Baltistica* 55(1), 2010, 29–38.

Lithuanian *žodyš* „word“. – *Baltistica* 45(2), 2010, 306.

Indo-European **suHnu-* ‘son’. – *Indogermanistik und Linguistik im Dialog. Akten der XI-II. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft von 21. bis 27. September 2008 in Salzburg*, hrg. von T. Krisch, T. Lindner. Wiesbaden, 2011, 79–89.

(& L. Hofírková) Baltské výpůjčky v sámštině [„Baltic loans in Saami“]. – *Linguistica Brunensia* 59, 2011, 261–271.

Perkūnas versus *Perunъ*. – *Baltai ir Slavai: Dvasinių kultūrų sankirtos / The Balts and the Slavs: Intersections of Spiritual Cultures* (International Conference dedicated to the memory of academician Vladimir Toporov; Vilnius, Sept 2011). Vilnius, 55–58.

On the accentuation of the Baltic Verb. – *From Present to Past and Back. Papers on Baltic and Slavic Accentology*, ed. by R. Sukač. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2011 (Potsdam Linguistic Investigations), 13–16.

On the Baltic Key to etymology of Slavic *potokъ ‘brook, stream, creek’. – *Baltų onomastikos tyrimai* 2, sud. Grasilda Blažienė, Alma Ragauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, 26–30.

(& L. Hofírková) Baltic loanwords in Saami. – *Acta Linguistica Lithuanica* 64–65, 2011[2012], 51–64.

Latvian *Ūsiņš* ‘bee-god and patron of horses’. – *Baltistica*, 47(1), 2012, 53–60.

On specific zoological isoglosses between Celtic and (Balto-)Slavic. – *Transforming Traditions: Studies in Archaeology, Comparative Linguistics and Narrative. Studia Celto-Slavica* 6, ed. by M. Fomin, V. Blažek, P. Stalmaszczyk. Łódź, 2012, 17–29.

A Balto-Slavic key to etymology of Tocharian B *twār*. – *Baltistica* 48(1), 2013, 69–73.

Perkūnas versus *Perunъ*. – *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos / Baltų i slavjane: persečėnija duxovnyx kultūr*, sud. T. Civjan, M. Zavjalova, A. Judžentis. Vilnius, 2014, 101–114.

(& Marta Eva Běťáková) Prussian *Grubrius ‘god of spring and vegetation’ in perspective of the Italic pantheon. – *Baltistica* 49(2), 2014 [2015], 345–356.

Recenzijos

Bohumil Vykypl: Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích [„A study on the aristocratic titles in the Germanic, Slavic and Baltic languages“]. (Brno: Masarykova univerzita 2004). – *Baltistica* 46(3), 2006[07], 511–518

Danguolė Mikulėnienė – Anna Stafecka, eds.: Baltu valodu atlants – Leksika 1: Flora / Baltų kalbų atlasas – Leksika 1: Flora /Atlas of the Baltic Languages – Lexis 1: Flora. – *Linguistica Brunensia* 63(2), 2015, 169–183.

Butzke Petra (1985–)

Symbolika užovėk v litevském folkloru. Žalčių simbolika lietuvių tautosakoje. Praha 2009. Ma. Th.

Císařová Svatava (–)

Konceptuální román Albertse Balse [„A Conceptual Novel by Alberts Bels“]. Praha 2013. Ma. Th.

Čeladín Jindřich (1978–)

Žr. Blažek Václav 2004, 2005.

Čelakovský František Ladislav (1799–1852)

Vertimai

Litevské národní písně z původního jazyka dle sebrání dra. L. Rhesy přeložené [„Lithuanian folk-songs translated from the original language according to the collection of L. Rhesa“]. Praha, 1827.

Červenková Věra (1974–)

Přírodní motivy v litevských lidových písních [„Motives of Nature in Lithuanian folk-songs“]. Praha, 2000. Ma. Th.

Česnohlídková Svatava (–)

Poetika dramatické tvorby Mary Zalite [„Poetics of Dramatic Works of Mara Zalite“]. Praha, 2012. Ma. Th.

Dřízalová Alena (1979–)

Modalita v litevštině v porovnání s češtinou [„Modality in Lithuanian in comparison with Czech“]. Praha, 2011. Ma. Th.

Dufková Dagmar (1989–)

Slovesné předpony v litevštině [„Verbal prefixes in Lithuanian language“]. Brno 2012. Bc. Th.

Slovesné předpony a slovesný vid v litevštině [„Verbal prefixes and verbal aspect in Lithuanian“]. Brno, 2015. Ma. Th.

Durmanová Lucie

Žr. Jenčovská Lucie

Entner Hanuš (1902–?)

Monografijos

Slovníček česko-lotyšský. Se stručným úvodem mluvnickým [„Czech-Latvian Vocabulary. With a brief grammatical introduction“]. Praha, 1928.

Erhart Adolf (1926–2003)

Monografijos

Litevština [„Lithuanian language“]. Praha, 1956; recenzija Vey, *Bulletin de la Société Linguistique de Paris* 53, 1957–1958/2, 190.

Baltské jazyky [„Baltic languages“]. Praha, 1984; recenzija Jan Petr, *Slovo a slovesnost* 47, 1986, 71–72.

Straipsniai

Le nom balto-slave de „Nord“. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university A* 5, 1957, 5–7.

Zum Problem der baltisch-slavischen Spracheinheit. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university A*, 1958, 123–130.

Geneze slovesného systému v baltských a slovanských jazycích [„Genesis of the verbal system of the Baltic and Slavic languages“]. – *Jazykovědné aktuality* 12, 1975, 25.

Das Verbalsystem im Indoeuropäischen und im Baltischen. – *Baltistica* 11, 1975, 21–30.

Zur baltischen Verbalflexion. – *Indogermanische Forschungen* 89, 1984, 215–250.

Die Nichtunterscheidung von Numerus in der 3. Person des baltischen Verbs und ihre indoeuropäischen Grundlagen. – *Baltistica* 23, 1987, 126–130.

Vom protobaltischen zum urslavischen Verbalsystem. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university A* 36, 1988, 39–49.

Sloveso v protobaltštině (předslovanštině) a praslovanštině [„Verb in Proto-Baltic (Pre-Slavic) and Proto-Slavic“]. – *Jazykovědné aktuality* 25, 1988, 44.

Archaisch oder konservativ? Das Anatolische und das Baltische. – *Linguistica Baltica* 4, 1995, 1–12.

Recenzijos

Litevské slovníky [„Lithuanian dictionaries“]. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* A4, 1956, 142–143.

A. Senn: Handbuch der litauischen Sprache II: Lesebuch und Glossar (Heidelberg: Winter 1957). – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* 7(A6), 151–152.

Litevská jazykovědná periodika [„Lithuanian linguistic periodics“]. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* A9, 1961, 209–210.

Endzelinův sborník [„Memorial Volume of Endzelin“]. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* A10, 1962, 221.

Lituanica. – *Listy filologické* 89, 1966, 328–332.

Nové vydání staropruských textů [„New edition of the Old Prussian texts“]. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* A16, 1968, 152–153.

Pokroky v baltistice [„Progress in Baltic studies“]. – *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* A17, 1969, 197–199.

Vertimai

Litevské povídky [„Lithuanian tales“], ed. by P. Trost. Praha: Svět sovětů, 1956.

Fantová Martina (1981–)

Svět bez hranic v díle S. T. Kondrotase [„The world without borders in S. T. Kondrotas work“]. Praha, 2009. Ma. Th.

Fojtíková Olga (1987–)

Litevská gramatika Daniela Kleina a její souvislost a srovnání s českou gramatikou Vavřince Benedikta z Nudožer [„The Daniel Klein's Lithuanian Grammar and its Relation to and Comparison with the Czech Grammar by Vavřinec Benedikt from Nudožery“]. Praha, 2012. Ma. Th.

Straipsniai

Lauryno Benedikto Nudožeriškio *Grammaticae Bohemicae [...] libri duo* (1603) ir Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (1653) prakalbos. – *Danielius Kleinas ir jo epocha*, Bibliotheca archivi lithuanici 9, sud. A. Judžentis. Vilnius, 2010.

Gebauer Jan (1838–1907)**Sraipsniai**

Ukázky z litevských národních písní [z výboru Schleicherova] [„Examples of the Lithuanian folk-songs (from the choice of Schleicher)“]. – *Literární listy* 1865, 15. IV., n. 2, 39–43; 22. IV., n. 3, 66–67; 29. IV., n. 4, 84–87.

Enciklopedijos straipsniai

[straipsniai]. – *Riegrūv slovník naučný* 4, Praha 1865, 1341–1343, 1337–1339, 1404–07, *Riegrūv slovník naučný* 6, Praha, 1867, 1053–54.

Geitler Leopold (1847–1885)**Monografijos**

Starobulharská fonologie se stálým zřetelem k jazyku litevskému [„Old Bulgarian phonology with regard of Lithuanian“]. Praha, 1873. Žr. Jan Gebauer: *Věstník kritický a bibliografický* 5, 1873, 7.

Litauischen Studien: Auswahl aus den ältesten Denkmälern, dialectische Beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche Beiträge. Prag 1875.

Straipsniai

Překlady litevských písní [„Translations of the Lithuanian songs“]. – *Lumír* 1873, 506.

O nářečích Litevčiny [„On the Lithuanian dialects“]. – *Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk* (1873). Praha, 1874, 291–297.

Litva a Litvané [„Lithuania and Lithuanians“]. – *Osvěta* 4, 1874, 477–489, 568–581.

Bretkunova litevska postilla [„Bretkuns' Lithuanian postilla“]. – *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti 40.

O parasitskih guturalih iza dentalah u litavskih i slavenskih jezicich. – *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti 44.

Beiträge zur litauischen Dialektologie. Wien, 1885.

Glozarová Markéta (–)

Kaukové a spřízněné bytosti v litevské mytologii [„The Kauks and Other Related Gods in the lithuanian Mythology“]. Brno 2008. Bc. Th.

Haasz Jaroslav (1860–1939)

Straipsniai

Litevské písně lidové, 1 [„Lithuanian folk-songs“]. Praha: Česká akademie věd a umění, 1937.

Hattala Martin (1821–1903)

Straipsniai

O ablative ve slovančině a litvančině [„On the ablative in Slavic and Lithuanian“]. – *Časopis Musea Království českého* 31, 1857, 227–250; 32, 1858, 347–357, 519–533.

Hauser Jakub (1983–)

Povídková tvorba Juozase Aputise [„Short stories by Juozas Aputis“]. Praha, 2008. Baigiamasis darbas.

Straipsniai

Šoa a teorie dvojí genocidy [„Shoah and the theory of double genocide“]. – *Na Východ* 4/2010. Praha, 2010, 9–10.

Hoffmannová Lenka (–)

Donelaitisova poema Metai a její český překlad: otázka adekvátnosti překladu [„Donelaitis' poem Metai and its Czech Translation: metter of adequacy“]. Brno, 2011. Bc. Th.

Sémantická kategorie „vargas“ v poémě „Metai“ Kristijonase Donelaitise [„Semantic Category „vargas“ in the poem „Metai“ (The Seasons)“ by Kristijonas Donelaitis]. Brno 2014. Ma. Th.

Horálek Karel (1908–1992)

Straipsniai

K litevsko-slovanským vztahům v lidové slovesnosti [„Toward the Lithuanian-Slavic relations in folklore“]. – *Praha-Vilnius. Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu*, ed. by J. Petr, L. Řeháček. Praha, 1981, 87–117.

Hoskovec Tomáš (1960–)

Exempla Litvanica sententiarum significationis describendae quaestiones aliquot explicantia.
Praha, 1994. PhD. Th.

Straipsniai

Litva jako příklad středoevropského osudu [„Lithuania as an example of the Central European fate“]. – *Střední Evropa* 10, 1994, 81–90.

Le temps comme catégorie verbale et la reconstruction de l'indo-européen. – *Time in Languages.* Praha, 1995, 88–96.

Les relations spatiales et la déclinaison des langues indo-européennes. – *Language and Location in Space and Time*, Lincom Studies in Theoretical Linguistics, vol. 07, ed. by P. Zima, V. Tax. München–Newcastle, 1998, 62–84.

Prusové - pruština - Prusko. Stěhování jména, zánik jazyka, zmizení lidí i země [„Prussians - Prussian - Prussia. A movement of the name, extinction of the language, loss of people and land“]. – *Komunita a komunikace*, ed. by P. Zoma. Praha, 1999, 103–130.

Přemýšlení (nejen) o litevském kondicionálu [„Thinking (not only) on the Lithuanian conditional“]. – *GRAMMATICVS. Studia linguistica A. Erharto quinque et septuagenario oblata*, ed. by O. Šefčík, B. Vykypěl. Brno, 2001, 64–90.

Sur la paradigmatization du verbe indo-européen (premiere part). – *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, nouvelle série, vol. 3, 1999, 165–191.

„Přátelský příspěvek“ Immanuela Kanta k litevskému slovníku [„A friendly note of Immanuel Kant to the Lithuanian dictionary“]. – *Filosofický časopis* 50(1), 2002, 125–146.

Fonologický inventář a jeho morfologické třídění. Obecná úvaha metodologická nad konkrétním materiálem jazyka litevského [„Phonological inventory and its morphological classification. General consideration in methodology on the concrete material of Lithuanian“]. – *Slavia* 71, 2002, 267–300.

Sur la paradigmatization du verbe indo-européen (deuxieme part). – *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, nouvelle série, vol. 4, 2002, 143–181.

Morfosyntax zdvořilosti. Úvaha funkčně strukturální [„The Morphosyntax of politeness. Fincional-structuralist approach“]. – *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*, ed. by T. Hoskovec, O. Šefčík, R. Sova. Brno, 2006, 271–280.

Mokslo revoliucija prasideda... seną teiginį pateikiant naujam tyrinėjimui. – *Kultūros barai*. Vilnius, 2007, 12, 71–74.

Úvodní slovo / Įvadinis žodis. – *Baltské jazyky v proměnách metod*, ed. by V. Šeferis. Brno 2008, 5–8.

Formální morfologie litevštiny ve funkčním popisu jazyka [„Formal Morphology of Lithuanian within a Framework of Functional Description of Language“]. – *Baltské jazyky v proměnách metod*, ed. by V. Šeferis. Brno, 2008, 155–171.

Celostní filologie jako program (na příkladu baltistiky) [„Holistic philology approach (example of Baltic studies)“]. – *Časopis pro moderní filologii*, 92/2010, 1–2, Praha, 2010, 10–17.

Oldřich Hujer (1880–1942) a mapování československé baltistiky. Příspěvek k dějinám filologie [„Oldřich Hujer (1880–1942) and a survey of Czechoslovak Baltic studies. A Contribution to the history of philology“]. – *Slavia*, roč. 81, č. 1, 43–69, Praha, 2012.

Chlupáčová Edita (–)

Lotyšsko mezi Německem a Ruskem v románu M. Zariņš Kalendār kapelnīka Kociņš [„Latvia between Germany and Russia in the novel by N. Zariņš Calendar of Bandmaster Kociņš“]. Praha, 2012. Bc. Th.

Chlupíková Katarína (1989–)

Priamy predmet v litovčine v porovnaní so Slovenčinou [„Direct Object in Lithuanian in Comparison with Slavak“]. Brno, 2011. Bc. Th.

Aktuálne členenie vetné v litovčine [„Functional sentence perspective in Lithuanian“]. Brno, 2013. Ma. Th.

Janáček Karel (1906–1996)

Přízvukování u Donalitia [„Accentuation in the work of Donalitus“]. Brno 2009. PhD. Th.

Straipsniai

Poznámka k etymologické metodě [na baltoslovanském materiálu] [“A notice on etymological method [on Balto-Slavic material]“]. – *Slavia* 22, 1953, 322.

Nové etymologie [četná baltoslovanská srovnání] [„New etymologies [numerous Balto-Slavic parallels]“]. – *Slavia* 24, 1955, 1–3.

Janáčková Zina (–)

Románová tvorba Albertse Belse [„Novelistic works of Alberts Bels“]. Praha, 1990. Ma. Th.

Jedličková Jana (1991–)

Litevská fantastická literatura. Charakteristika současné litevské fantastické scény dle sborníků „Geriausis Lietuvos fantastika“ [„Contemporary Lithuanian literary sci-fi“]. Brno, 2013. Bc. Th.

Jenčovská Lucie (1984–)

Veiksmazodžių „būti“, „sakyti“ neasmenuojamųjų formų vartojimas šiuolaikiniuose tekstuose. Jų atitikmenys čekų ir latvių kalbose. Praha, 2009. Ma. Th.

Straipsniai

Litevské překlady Vojtěcha Gaji [„Vojtěch Gaja’s Lithuanian translations“]. – *Plav. Měsíčník pro světovou literaturu* 9, Praha, 2008, 49.

Kabeláčová Tereza (1984–)

Deminutiva v litevštině [„Diminutives in the Lithuanian Language“]. Brno, 2011. Ma. Th.

Straipsniai

Litevská deminutiva [„Lithuanian Diminutives“]. – *Linguistica Brunensia*, Brno, 2012, roč. 60, 1–2, 183–187.

Lotyšská substantivní deminutiva (morfologie sufixů) [„Latvian substantival diminutives [morphology of suffixes]“]. – *Linguistica Brunensia*, Brno, 2013, roč. 61, 1–2, 75–79.

Kapušová Nina (1992–)

Porovnanie valencie istej skupiny sloviess v slovenskom a litovskom jazyku [„Valency of Lithuanian and Slovak verbs: a contrastive description“]. Brno, 2015. Bc. Th.

Karmazínová Jana (1984–)

Baltistika v Československu v letech 1948–1989. Otázka baltoslovanské jednoty [„The Baltic Studies in Czechoslovakia in 1948–1989. The Question of a Baltoslavic Unity“]. Brno, 2009. Bc. Th.

Slovesné kmenotvorné sufixy [„Verb derivational suffixes“]. Brno, 2012. Ma. Th.

Kavalová Radka (–)

Litevské kompositní adjektivum a jeho funkce v textu [„Lithuanian composite adjective and its function in a text“]. Brno, 2014. Bc. Th.

Kociánová Věra

Žr. Červenková Věra

Kočnarová Markéta (–)

Deportace na Sibiř v lotyšské memoárové literatuře [„Deportation to Siberia in Latvian Memoirs Literature“]. Praha, 2012. Bc. Th.

Kollerová Kateřina

Žr. Výtisková Kateřina

Korbélyiová Lucie (–)

Modernizace klasické lotyšské prózy v díle Erikse Adamsonse [„Modernisation of Latvian classical prose in work of Eriks Adamsons“]. Praha, 2009. Ma. Th.

Koudelka Jakub (–)

Československá baltistika XX. století. Pavel Trost (1907–1987) [„Czechoslovakian Baltic Studies of the XX. century. Pavel Trost (1907–1987)“]. Brno, 2009. Bc. Th.

Křivánková Eva (1984–)

Slovotvorná modifikace míry a intenzity adjektiv [„Modification of Measure and Intensity in Adjectives by Using Tools of Word Formation“]. Brno, 2009. Ma. Th.

Kuchtová Vladislava (–)

Vybrané hřbitovy v Pobaltí (doktorská písemná práce z filozofie) [„Selected cemeteries in the Baltic region“]. Praha, 2010. PhD. Th.

Lemeškin Ilja (1975–)**Monografijos**

(& J. Zabarskaitė) *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas / Das lituanistische Erbe August Schleichers. Bd. 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas. Pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus. Vilnius, 2009.

Straipsniai

Pasikorimo motyvas N. Leskovo apysakoje „Užburtas klajūnas“ ir padavime iš V. Krėvės rinkinio „Aitvaras dzūkų legendose“. – *Tautosakos darbai* 19, 2000, 196–204.

Leksiko-leksikografičeskie sootvetstvija vežlivyj-neveža v balto-slavjanskom slovare. K voprosu o drevnich leksičeskich zaimstvovanijach (slavizmach) v baltijskich jazykach. – *Beträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)*. 5. vyd., 2002, 94–103.

Litevština a lotyščina nám umožní lépe poznat vlastní jazyk [„Lithuanian and Latvian language help us to know better our own language“]. – *Informační materiál pro uchazeče o studium. Školní rok 2003/2004*. ÚSVS FF UK, 2002, 4–7.

Zapomenuté kurské hroby [„Forgotten Curonian cemeteries“]. – *Na východ*, č. 4, 2003, 4–6.

Baltijskaja „Basnja“ v sostave Chronografa 1261 g. Fol’klornyj narrativ o Sovii. – *Tautosakos darbai* 30, 2005, 140–165.

Ioann Malala i fol’klonoje skazanie o Sovii v sostave Chronografa 1262 g.: Perevodnaja vizantijskaja chronika i drvnjaja litovskaja literatura. – *Senoji Lietuvos literatūra. Raštijos ir literatūros santykis: LDK patirtis* 21, 2006, 221–265.

Dar kartą apie Sovijaus vardo etimologiją. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 2006, 21–32.

Prostrannaja redakcija Chroniki Ioanna Malaly po rukopisy I. E. Zabelina № 436. – „Rýžoviště zlata a doly drahokamů...“ *Sborník pro Václava Huňáčka*. 2006, 513–542.

Prof. Marvan a lithuanistika. Návrat české baltistiky [„Prof. Marvan and lithuanistics. The return of Czech Baltic studies“]. – *Europeica-Slavica-Baltica: Jiřímu Marvanovi k 70. narozeninám*. Praha, 2007, 75–79.

Josefas Zubatas – tautosakininkas. – *Tautosakos darbai* 35, 2008, 143–162.

Jiržis Polyvka ir lituanistika, arba kaip Jono Basanavičiaus levai atsidūrė Prahoje. 150-ąsias gimimo metines paminint. – *Tautosakos darbai* 35, 2008, 318–328.

Prahos universiteto profesoriai prieš lietuvių spaudos draudimą. – *Archivum Lithuanicum* 10, 2008, 165–194.

Sovijaus vardo etimologizavimo problematiškumas. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2, 2008, 357–365.

Vietoj pratarmės (I). In *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas* 1, 2008, 9–12. (Anstelle eines Vorworts. – *Das lituanistische Erbe August Schleicher*. Bd. 1. Vilnius: Institut für litauische Sprache, 2008, 13–17).

Augustas Schleicheris ir Praha. – *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas* 1, 2008, 63–102. (August Schleicher und Prag. – *Das lituanistische Erbe August Schleicher*. Bd. 1. Vilnius: Institut für litauische Sprache, 2008, 103–149).

Františeko Ladislavo Čelakovskio lietuvių kalbos žodynas. – *Leksikografija ir leksikologija*. 2010, 98–113.

Jono Malalos kronika. 1262 metų chronografas. – *Senosios Lietuvos literatūra. 1253–1795*, 2011, 31–38.

Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštiniis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. 2012, 31–58.

Bazelio glosos prūsas ir Prahos baltai. – *Baltistica* 48(1), 2013, 103–117.

Batelko ketureilis / dveilis – dovanų prašymo pavyzdys. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 2013, 11–29.

Prahos vokiečių–lietuvių rankraštinio žodyno autorystės klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 2013, 269–279.

Petrus Wickerau vs. Petrus Turnau. Kretos pėdsako autorystės klausimu. – *Baltistica* 49(1), 2014, 139–161.

Kretos pėdsako trečiosios eilutės interpretacijos klausimu. – *Baltistica*, 49(2), 2014, 357–364.

Rankraštinis Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas vokiečių–lietuvių kalbų žodynas Čekijoje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 2014, 316–339.

Sovijaus sakmės baltiškumas ir arabiškumas. Mitonimo kilmė, – *Tautosakos darbai* 49, 2015, 35–48.

Dvum smertjam ne byvat', a odnoj ne minovat': Sovijaus sakmė ir jos paralelės rytų slavų folklore. – *Lituanistika* 61, Nr. 4(102), 2015, 274–294.

Lompejová Petra (1986–)

Překlady litevské literatury do češtiny po roce 1945 [„Translations of Lithuanian literature into Czech after 1945“]. Brno, 2010. Bc. Th.

Machek Václav (1894–1965)

Monografijos

Recherches dans le domaine du lexique Balto–Slave. Brno, 1934.

Straipsniai

Slov. *dblžb, stprus. *dulsis* [„Slav. *dblžb, O. Prus. *dulsis*“]. – *Listy filologické* 51, 1924, 132–135.

Beiträge zum baltisch-slavischem Wörterbuch. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 18, 1942, 21–29.

Slav. *ot-*, balt. *at-*. – *Zeitschrift für Slawistik* 1, 1956, 3–10.

Slavjanskaja *kleť* i ee nazvanije. – *Voprosy jazykoznanija* 1957/1, 96–106.

Zum Wortschatz des Litauischen. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 28, 1960, 159–164.

Zum Wortschatz des Litauischen, Teil 2. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 29, 1961, 345–356.

Diskusní příspěvek k referátu P. Trosta: K otázce balto-slovanských jazykových vztahů [„Discussion contribution to the paper by P. Trost: To the question of Baltic-Slavic language relations“]. – *IV Meždunarodnyj sjezd slavistov. Materialy diskussii* 2. Moskva 1962, 438–439.

Zur Erklärung der sogen. Baudouinschen Palatalisierung im Slavischen und im Baltischen. – *Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici. par ses amis étrangers à l'occasion des son soixantième anniversaire*. Bucarest 1962, 327–335.

Pjať litovskich etimologij. – *Voprosy teorii i istorii jazyka. Sbornik v čest' professora B. A. Larina*, Maslov, ed. by S. Ju. Leningrad, 1963, 203–211.

Lituanien *pa-* et *pô*. – *Kalbotyra* 14, 1966, 93–99.

Zum Wortschatz des Litauischen, Teil 3. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 33, 1967, 168–174.

Sl. *gospodb*, lat. *hospes* et lit. *viešpats*. – *Annales Instituti philologiae Slavicae universitatis Debreceniensis, Slavica* 8, 1968, 155–158.

Die slavischen und baltischen Entsprechungen der lateinischen Intensivverba auf *-tāre* und *-sāre*. – *Zeitschrift für Slawistik* 25, 1980, 53–61.

Recenzijos

Baltische Lande I. – *Listy filologické* 70, 1946, 141–143.

A. Senn: Lithuanian dialectology. Lithuanian surnames. – *Listy filologické* 71, 1947, 155–157.

Kuronská otázka (o knize Kiparského *Die Kurenfrage*) [„Couronian question (about the book of Kiparsky *Die Kurenfrage*)“]. – *Listy filologické* 74, 1950, 60–62.

E. Fraenkel: Litauisches etymologisches Wörterbuch. – *Slavia* 26, 1957, 439–442.

Redakční poznámka ke stati Le nom balto-slave de „Nord“ Adolfa Erharta [„Editorial note on the paper Le nom balto-slave de „Nord“ by Adolf Erhart“]. – *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, A5, 1957, 7.

G. Jacobsson: L'histoire d'un groupe de mots balto-slaves (Göteborg 1958). – *Lingua Posnaniensis* 8, 1960, 302–306.

Malý Ivan (1978–)

Monografijos

(& M. Riegl a kol.) *Aktéři v globálních sférách vlivu* [„Participants in the global spheres of influence“]. České Budějovice, Praha, 2010.

Československo-lotyšská společnost 1925–1941 [„The Czechoslovak-Latvian Society (1925–1940)“]. Praha, 2011.

Politické zprávy z Rigy 1934–1939 [„Political news from Riga 1934–1939“]. České Budějovice, Praha, 2011.

(& J. Galandauer & O. Kortus) *Národní památník na Vítkově* [„The Vitkov National Monument“]. Praha, 2012.

(& kol.) *Společnost a kultura v Českých zemích 1939 – 1949* [„Society and culture in Czech lands between 1939–1949“]. Praha, 2013.

Skyriai knygose

(& P. Štoll) *Pět staletí lotyšsko-českých literárních vztahů. I část / Latviešu-čehu literāro sakaru pieci gadsimti. I daļa*. Rīga, 2006.

Lotyšská básnická moderna (zdroje - vývoj - souvislosti) [„Latvian modernist poetry (sources – development – context)“]. – *Čas moderny*, ed. by D. Blümllová, B. Jiroušek. České Budějovice, 2006, 235–244.

Secese v Lotyšsku (Secese a lotyšská společnost) [„Art Nouveau in Latvia (Art Nouveau and Latvian society)“]. – *Čas secese*, Blümllová, D., Gilarová, Z. a kol. České Budějovice, 2007, 368–377.

Učebnice dějepisu jako nástroj ideologického boje [„History textbooks as a tool of ideological struggle“]. – *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, Jiroušek, B. a kol. České Budějovice, 2008, 301–318.

Československá společnost a pobaltské národy. Příspěvek k dějinám vztahů malých národů v čase budování Nové Evropy [„Czechoslovak society and the Baltic nations. A paper on history of relations between small nations during the establishing of New Europe“]. – *Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)*, Blümllová, D. a kol. České Budějovice, 2009, 143–157.

Josef Zubatý a jeho neurózy [„Josef Zubaty and his neuroses“]. – *Čas zdravého ducha v zdravém těle*, Blümllová, D., Kubát, P. a kol. České Budějovice, 2009, 352–360.

Režim Kārliše Ulmanise [„Karlis Ulmanis’ regime“]. – *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech. Hledání východisek*, Němeček, J. a kol. Praha, 2010, 189–194.

Lotyšský sen Hanuše Entnera a Pavla Finka [„The Latvian dream of Hanuš Entner and Pavel Fink“]. – *Zkušenosti a vztahy. Lotyšská a česká společnost ve 20. století*, Acta Slavica et Baltica, Štoll, P. a kol. (eds.). Praha, 2013, 145–155.

Památník na Vítkově v proměnách vládní ideologie a propagandy v letech 1938–1950 [„The Memorial on the Vitkov Hill during the transformation of government ideology and propaganda in the years 1938–1950“]. – *Společnost a kultura v českých zemích 1939 – 1949*, Malý, I. kol. Praha, 2013.

Československo-lotyšská společnost [„The Czechoslovak-Latvian Society“]. – *Moderní dějiny* 19, 2011, č. 2., 119–147.

Obraz Pobaltí v českém periodickém tisku a diplomatických zprávách. Příspěvek ke konstrukci obrazu Pobaltí v Čechách v letech 1918–1945 [„The Image of the Baltic

states in Czech press and diplomatic reports. A contribution to the construction of the Baltic's image in Czech lands in the years 1918–1945“]. – *Utváření identity ve vrstvách paměti* [„Formation of identity in the layers of memory“] (= *Opera historica* 15), ed. by V. Bůžek, J. Dibelka. České Budějovice, 2011, 129–151.

Straipsniai

...abych jen něco z lotyštiny do češtiny přeložil... (Po stopách prvních překladů lotyšské literatury v Čechách) [„... in order to just translate something from Latvian to Czech... (Tracing the first translations of Latvian literature in Czech lands)“]. – *Tvar* 9, 2006, 6–7.

Místo Aloise Václava Červína v české balistice [„The place of Alois Václav Červín in Czech Baltic studies“]. – *Archivní prameny Kolínska*, sv. 15, 2009, 251–274.

Lotyšská básnická moderna (zdroje - vývoj - souvislosti) [„Latvian modernist poetry (sources – development – context)“]. – *Čas moderny*, ed. by D. Blümlová, B. Jiroušek. České Budějovice, 2006, 235–244.

Volba Kārliše Ulmanise. Autoritativní režim v Lotyšsku 1934–1940 [„The election of Kārlis Ulmanis. Authoritarian regime in Latvia in 1934–1940“]. – *Přítomnost* 3, 2008, 59–61.

Pobaltí v pohybu, cesta ke svobodě [„Baltic area in movement, the way to freedom“]. – *Přítomnost* 1, 2009, 44–45.

Only Forward From Here: The Baltic States and their Path to Freedom. – *The New Presence* 1, 2009, 40–41.

Místo „malého národa“ v dějinách Evropy [„The place of a „small nation“ in the history of Europe“]. – *Přítomnost* 3, 2009, 10–12.

Marvan Jiří (1936–2016)

Monografijos

Modern Lithuanian Declension: A Study of its Infrastructure. Ann Arbor, 1979.

Straipsniai

Verbum infinitum v baltijiskich jazykach i jeho otnošenije k slavjanskomu sostojaniju. – *Acta Universitatis Carolinae, Philologica* (= *Slavica Pragensis* 2), 1960, 7–15.

K otázkám kategorie slovesného způsobu v současné lotyštině [„Toward the questions of the category of the verbal mode in contemporary Latvian“]. – *Slavica Pragensis* 4, 1962, 253–257.

O nekotorych predikativnych funkcijach litovskogo pričastija (sintaktičeskij očerk). – *Kalbotyra* 4, 1962, 33–42.

K voprosu o lingvo-geografičeskom položenii balto-slavjanskich jazykov. – *Baltistica* 5, 1969, 17–19.

Baltic and Indo-European ergative (based on Professor Pavel Trost's pioneer work). – *Lituanus* 19, 1973/1, 31–38.

Slowiańsko-wschodniobaltycki areal jêzykowy (pierwszy etap w procesie reintegracji). – *Balto-slowianskie związki jêzykowe*. Wrocław, 1990, 283–289.

Matoušková Lenka (–)

Próza básníka Aleksandrse Čakse [„The Prose of Poet Aleksandrs Čaks“]. Praha, 2005. Ma. Th.

Matoušková Michaela (1989–)

Litevská počítačová terminologie ve světle jazykové politiky a jazykových norem [„The Lithuanian computer terminology in the light of language policy and language standards“]. Brno, 2013. Bc. Th.

Mazurová Lenka (1987–)

Sekundární prepozice v litevštině ve srovnání s češtinou [„Secondary Prepositions in Lithuanian in Comparison to Czech“]. Brno, 2012. Bc. Th.

Srovnávací analýza tvorby Marie Pečkauskaitė Šatrijos Ragany („Sename dvare“) a Boženy Němcové („Babička“) [„Comparative study of literary output of Marija Pečkauskaitė Šatrijos Ragana („In the Old Estate“) and Božena Němcová („The Grandmother“)]]. Brno, 2014. Ma. Th.

Melicherová Eva (1985–)

Komparace mužské a ženské symboliky v litevských a českých lidových písních [„Masculin and Feminin Symbols in the Lithuanian and Czech Folklore“]. Brno, 2008. Bc. Th.

Měsíc Cyril (1969–)

Knihy p. Vojtěcha Srby v kroměřížském zámeckém fondu [„Books of Vojtěch Srba in Kroměříž Castle Library“]. – *Problematika historických a vzácných knižních fondů*, 19–24. Olomouc, 2008 (2009).

Miškovský Josef (1979–)

Regionální geografie a regionální identita pobaltských zemí [„Regional identity and regional differentiation of the Baltic countries“]. Praha, 2012. PhD. Th.

Montvilaitė-Sabaitienė Geda (–)

Straipsniai

Vytauto Sirijos Giros fenomenas. – *Práce Baltystyczne 3: język, literatura, kultura*. Warszawa, 2006, 359–364.

M. Kunderos ir S. T. Kondroto intertekstualumas: metaforinis ar metoniminis? – *Česlovo Milošo skaitymai 3. Kultūrų sankirtos: patirtys ir pokyčiai*. Kaunas, 2010.

Moteriškoji namų samprata Milano Kunderos romanuose. – *Tautinio / Pilietinio identito reprezentacija ir formavimas šiandien*. Kaunas, 2008, 171–179.

Litevsky psaná literatura [„Lithuanian language literature“]. – *Literatura ve světě – svět v literatuře*. Praha, 2007, 215–221.

Motlová Renata (–)

Pohled na podíl českých zemí na křížové výpravy ve východním Pobaltí v české historiografii 19. století [„The Participation of Czech Lands in Baltic Crusades from the Perspective of Czech Historiography of 19th Century“]. Brno, 2011. Bc. Th.

Němcová Petra (1987–)

Baltská hydronyma [„Baltic hydronyms“]. Brno, 2013. Ma. Th.

Lotyšská hydronyma [„Latvian hydronyms“]. Brno, 2014. Ri.

Němec Igor (1924–2005)**Straipsniai**

K západoslovansko–balským shodám: deverbativní formant *uljo- [„Toward the West Slavic – Baltic correspondences: the deverbative formant *uljo-“]. – *Litterae slavicae medii aevi: Francisco Venceslao Mareš sexagenario oblatae*, ed. by J. Reinhart. München, 1985, 253–261.

Nikuļceva Sandra (–)

Povaha lexikální polysémie srovnání češtiny a lotyštiny [„The Nature of lexical polysemy, a comparison of Czech and Latvian languages“]. Praha, 1999. Ma. Th.

Česko-lotyšský slovník [„Czech-Latvian dictionary“]. Praha, 2008. Ri.

Monografijos

Česko-lotyšský slovník [„Czech-Latvian dictionary“]. Voznice, 2006.

Obuszáková Markéta (–)

Ženská božstva v lotyšské mytologii a folkloru [„Female deities in the Latvian mythology and folklore“]. Praha, 2013. Bc. Th.

Parolek Radegast (1920–)**Monografijos**

Srovnávací dějiny baltických literatur [„Comparative history of the Baltic literatures“]. Praha, 1978.

Litevská literatura (Vývoj a tvůrčí osobnosti) [„Lithuanian literature (Development and creative personages)“]. Praha, 1996.

V kruhu krásy: malá antologie z lotyšské a litevské lidové poezie [„In the circle of Beauty: a small anthology of Latvian and Lithuanian folk poetry“]. Praha: Bohemika, 1996.

Lotyšská literatura (Vývoj a tvůrčí osobnosti) [„Lithuanian literature (Development and creative personages)“]. Praha, 2000.

Les duši: antologie lotyšské poezie 19.–20. století [„The woods of souls: an anthology of Latvian poetry of the 19th–20th century“]. Praha, 2001.

Straipsniai

K typologii literatur národního obrození ve střední a východní Evropě [„Toward the typology of the literatures of the national revival in Central and Eastern Europe“]. – *Slavia* 51, 1982, 21–29.

Pešková Michala (1983–)

Litevské slovesné morfy ne-, be-, te- ve vztahu k aktuálnímu členění věty [„Lithuanian Verbal Morphs ne-, be-, te- in Relation to Functional Sentence Perspective“]. Brno, 2007 (2008). Bc. Th.

Kulturní germanizace Malé Litvy a její projevy v románové tvorbě Ievy Simonaitytė [„Germanisation of the Lithuania Minor in the Novels of Ieva Simonaityte“]. Brno, 2010. Ma. Th.

Petr Jan (1931–1989)

Recenzijos, biografijos, bibliografijos

Gebauerovy překlady litevských dain [„Gebauer’s translations of the Lithuanian dainas“]. *Acta Universitatis Carolinae Philologica* (= *Slavica Pragensia*) 20, 1979.

Leopold Geitler – bibliografický soupis vědeckých prací s přehledem jeho činnosti [„Leopold Geitler – a bibliography of his scientific works with survey of his activity“]. Praha, 1979.

Cesta L. Geitlera do Litvy a její výsledky [„A journey of L. Geitler in Lithuania and its results“]. – *Praha–Vilnius. Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu*, uspořádali Jan Petr & Luboš Řeháček. Praha: Univerzita Karlova, 1981, 65–80.

O dějinách litevského jazyka (o knize Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 1. Lietuvių kalbos kilmė*, Vilnius: Mokslas 1984) [„On history of Lithuanian language (about the book by Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 1. Lietuvių kalbos kilmė*, Vilnius: Mokslas 1984)“]. – *Slovo a slovesnost* 47, 1986, 53–59.

Adolf Erhart: *Baltské jazyky* [„Baltic languages“] (Praha: SPN, 1984). – *Slovo a slovesnost* 47, 1986, 71–72.

K etnogenezi Baltů (o sborníku *Problemy etnogeneza i etničeskoj istorii baltov*. Vilnius: Mokslas 1985) [„On the ethnogenesis of Balts (about the anthology *Problemy etnogeneza i etničeskoj istorii baltov*. Vilnius: Mokslas 1985)“]. – *Slovo a slovesnost* 48, 1987, 163–168.

K etnogenezi Litevců (o sborníku *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas 1987) [„On the ethnogenesis of Lithuanians (about the anthology *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas 1987)“]. – *Slovo a slovesnost* 50, 1989, 52–56.

Petrová Aneta (1989–)

Atributivní konstrukce v litevštině a češtině [„Attributive Constructions in Lithuanian and Czech“]. Brno, 2011. Bc. Th.

Konstrukce baltského archetypu v próze Romualdase Granauskase [„The Construct of Baltic Archetype in the Prose of Romualdas Granauskas“]. Brno, 2013. Ma. Th.

Pochylá Lenka (–)

Samuel Boguslaw Chylynský a jeho Litevská bible [„Samuel Boguslaw Chylynsky and his Lithuanian Bible“]. Brno, 2003. Bc. Th.

Polák Václav (1912–1981)

Straipsniai

Considérations sur l’origine de l’aspect verbal en slave. – *Orbis* 19, 1970, 187–201.

Recenzijos

Christian S. Stang.: Das slavische und baltische Verbum (Oslo 1942). *Český časopis filologický* 3, 1944–45, 216.

Polcarová Gabriela (–)

A. Škemův exilový román „Bílé plátno“ (příspěvek k typologii A. Škemovy prózy) [„A. Škema’s exile novel „The White shroud“ (a contribution to typology of A. Škema’s prose)“]. Praha, 2002. Ma. Th.

Procházka Petr (–)

Oldřich Hujer (1880 – 1942) a kontinuita československé baltistiky [„Oldřich Hujer (1880 – 1942) and the continuity of Czech Baltic studies“]. Brno, 2010. Bc. Th.

Románová trilogie Grigorije Kanoviče v dějinném kontextu [„Trilogy novel by Grigorij Kanovič in historical context“]. Brno, 2013. Ma. Th.

Rajmonová Patricie (–)

M. K. Čiurlionis v litevské literatuře [„M. K. Čiurlionis in Lithuanian literature“]. Praha, 1998. Ma. Th.

Řeháček Luboš (1929–1996)

Monografijos

(& L. Švec) *Česko-litevské vztahy v průběhu staletí: příspěvky z interdisciplinárního vědeckého kolokvia Vilnius*, 25. –26. X. 1995 = *Lietuvių ir čekų santykiai amžių bėgyje: pranešimai iš interdisciplinarinio mokslinio kolokviumo Vilnius*, 25. –26. X. 1995.

Straipsniai

P. J. Šafařík a počátky naší baltistiky [„P. J. Šafařík and beginnings of our Baltic studies“]. – *Acta Universitatis Carolinae Philologica* (= *Slavica Pragensia*) 3, 1961, 41–54.

Príspevek k problematice jazykové konvergence v Pobaltí. K pôvodu a rozvoji tvarů *k*-ového imperativu v litevštině [„A contribution on problems of the language convergence in the Baltic countries. Origin and development of the *k*-form imperative in Lithuanian“]. – *Slavica Pragensia* 6, 1964, 159–170.

Rozvoj sovětské baltistiky [„A development of the Soviet Baltic studies“]. – *Jazyko-vědne aktuality* 15, 1978, 133–142.

Baltistika na pražské universitě (1848–1978) [„Baltistic studies at the Prague University“]. – *Praha-Vilnius. Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilnius*, ed. by J. Petr, L. Řeháček. Praha, 1981, 45–63.

Říhová Monika (–)

Psychologická próza Reginy Ezery [„Psychological Prose by Regina Ezera“]. Praha, 2013. Ma. Th.

Schleicher August (1821–1868)

Monografijos

Handbuch der litauischen Sprache 1. *Grammatik*; 2. *Lesebuch und Glossar*. Prag, 1856–1857.

Straipsniai

Lituanica. – *Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie d. Wissenschaften*, Philos.-histor. Klasse 11, 1853, 76–156.

O jazyce litevském, zvláště s ohledem na slovanský [„On Lithuanian, especially with regard to Slavic“]. – *Časopis Musea Království českého* 27, 1853, 320–334.

Litauisch und Altitalisch, KZ 4, 1855, 240.

Litauischen Märchen, Sprichworte, Rätsel und Lieder. Weimar, 1857.

-tė als Endung des Infinitivs im Litauischen. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen 1. Bd., 1858, 27–29.

Zur litauischen Grammatik. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen 1. Bd., 1858, 499–500.

Christian Donelaitis' litauische Dichtungen (mit Glossar und Einleitung). Sankt Petersburg, 1865.

Kratkij očerk doistoričeskoj žizni severo-vostočnogo otdela indo-germanskich jazykov, Zapiski imperatorskoj akademii nauk, Tom VIII, knižka I, No. 2, 1865–66, 1–179.

Temy imen čislitel'nych v litvo-slavjanskom i německom jazykach, Zapiski imperatorskoj akademii nauk, Priloženije k X. tomu, No. 2, 1866, 1–69.

Sedláček František (1882–1965)

Monografijos

Prízvuk podstatných jmen v jazycích slovanských [„Accent of substantives in Slavic languages“]. Praha, 1914.

Straipsniai

K přízvukovým otázkám jazyků baltoslovanských [„Toward the accentological questions of the Balto-Slavic languages“]. – *Sborník filologický* 1, 1910, 190–227.

K přízvukovým otázkám jazyků baltoslovanských. Jména víceslabičná [„Toward the accentological questions of the Balto-Slavic languages. The polysyllabic nouns“]. – *Sborník filologický* 2, 1911, 172–187.

Seitlová Eva

žr. Eva Křivánková

Slovotvorná modifikace míry a intenzity adjektiv [„Modification of Measure and Intensity in Adjectives by Using Tools of Word Formation“]. Brno, 2009. Ma. Th.

Srba Adalbertas (1855–1927)

Straipsniai

Kalbos dalykai: Ar priešdėlis da- tikrai nelietuviškas? – *Draugija* 51, 1911, 260–262.

Žodelis del lietuvių rašto kalbos. – *Viltis*, geg. 8 (21), Nr. 52, 1911, 1.

Kalbos dalykai: Keletas žodžių apie stiliaus dailumą ir švelnumą lietuvių–latvių pasakose. – *Draugija* 53, 1911, 71–81.

Kalbos dalykai: Apie aoristus lietuvių ir latvių pasakose. – *Draugija*, 55–56, 1911, 281–292.

Kalbos dalykai: Apie supiną lietuvių pasakose. – *Draugija* 57, 1911, 40–49.

Rašybos dalykai. – *Draugija* 57, 1911, 50–55.

Über die Momentiv-Verba im Litauischen (Ein Beitrag zur litauischen Syntax). – *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 1, 1911, 51–71.

Medžiaga lietuvių kalbos sintaksei: 1. Šis-tas iš lietuvių kalbos sintaksės, vartojamos pasakose; 2. Apie supiną lietuvių pasakose; 3. Kaip lietuviai ir latviai vartoja futuro laiką savo pasakose. – *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 1, 1911, 72–95.

Kalbos dalykai: 1. Apie kad + infinitivas; 2. Ar tikslo sakiniai tipo »idant patikti« ištikro „slavizmai“ lietuvių prozai vengtini? – *Draugija* 63, 1912, 266–271.

Medžiaga lietuvių kalbos sintaksei: 1. Hyperbolės lietuvių bei latvių pasakose; 2. Geografijos terminai lietuvių pasakose; 3. Kaip ir kada lietuvių ir latvių pasakose vartojama konjunktivo lytis; 4. Palyginimai. – *Lietuvių tauta*, kn. 2, d. 2, 1913, 153–181.

Kaip sudėstyta lietuvių veiksmažodis. – *Draugija* 84, 1913, 351–357.

Apie vieną pavojų lietuvių kalbai slapta grasantį. – *Viltis* 7, 1914, 193–198.

Žiupsnelis psichologijos lietuvių veiksmažodžiuose. – *Viltis* . 9–10, 1914, 257–268.

Iš lietuvių kalbos sintaksės srities: 1. Ar priešdėlis (praefiksas) da- iš tikrųjų nelietuviškas?; 2. Elipsė bei reduplikacija, du pasakų kalbos papuošalu; 3. Kaip lietuvių latvių pasakose sunaudojama futūro (būsimojo laiko) lytis; 4. Keletas žodžių apie stiliaus dailumą ir švelnumą lietuvių latvių pasakose. – *Lietuvių tauta*, kn. 3, d. 2, 1923, 280–318.

Prie „Seniausio lietuvių kalbos paminklo“. – *Lietuvių tauta*, kn. 3, d. 2, 1923, 450–456.

(& J. Basanavičius) Ueber die Sprachverwandschaft der alten Thraken und heutigen Litauer: Aus der Phonetik und Grammatik der thrakischen Sprache: 1. Phonetik; 2. Die Grammatik. Nachtraege und Belege. – *Lietuvių tauta*, kn. 3, d. 3, 1925, 485–505.

Kas tai yra – trakologija? – *Lietuvių tauta*, kn. 4, d. 1, 1926, 1–4.

Srba Vojtěch

Žr. Srba Adalbertas

Svobodová Markéta (1987–)

Litevská literární avantgarda a její manifesty. Dvě tváře litevské avantgardy [„Lithuanian avant-garde and its manifests. The two faces of Lithuanian avant-garde“]. Brno, 2009. Bc. Th.

Románová tvorba Renaty Šerelyteové [„The Novels of Renata Šerelyte“]. Brno, 2011. Ma. Th.

Syslová Petra (–)

Sémantika předpon litevských sloves (hlavní tendence) [„The semantics of suffixes of Lithuanian Verbs“]. Praha, 2002. Ma. Th.

Šafařík Pavel Josef (1795–1861)

Straipsniai

O národech kmene litevského [„On the nations of the Lithuanian race“]. – *Časopis Musea Království českého* 9, 1835, 292–315.

Bibliografický přehled sbírek slovanských národních písní. Příklad: Písně litevské [„Bibliographical survey of collections of Slavic folk-songs. Addition: Lithuanian songs“]. – *Časopis Musea Království českého* 12, 1838, 545–561.

Šeferis Vaidas (1974–)

Monografijos

Slovníček česko-litevský a litevsko-český [„Czech-Lithuanian and Lithuanian-Czech Dictionary“]. Brno, 2009.

Karel Janáček. Přízvukování u Donalitia: Donelaičio kirčiaivimas. Brno, 2009.

Mano tėvynė – prie jo širdies: Gabrielos Eleonoros Mol-Basanavičienės dienoraštis ir laiškai. Vilnius, 2010.

Kristijono Donelaičio „Metų“ rišlumas. Vilnius, 2014.

Straipsniai

- Lituanistika ir jos realios perspektyvos. – *Šiaurės Atėnai*, 1996, 43, Vilnius, 1996, 11.
- Samonės dirginimas pramoginės spaudos mistiniuose tekstuose. – *Šiuolaikinio socialinio diskurso analizė*. Vilnius, 1997.
- Turėti ir neturėti. – *Metai* 5, Vilnius, 2000.
- Litauen. Das lateinische Alphabet. – *Fortsetzung folgt. Essays über Litauen und Europa*, ed. by P. Subačius. Vilnius, 2002, 119–130.
- Lietuva. Lotyniškas raidynas. – *Šiek tiek iš šalies. Esė apie Lietuvą ir Europą*, sud. P. Subačius. Vilnius, 2002, 169–178.
- Baltistika Brno universitete. – *Literatūra* 44, 2002, Vilnius, 2002, 3.
- Tadas Juozapas Bukota. – *XVIII amžiaus antrosios pusės – XIX amžiaus pradžios lietuviškoji religinė proza, chrestomatija*. Vilnius, 2003, 106–123.
- Kazimieras Klimavičius. – *XVIII amžiaus antrosios pusės – XIX amžiaus pradžios lietuviškoji religinė proza, chrestomatija*. Vilnius, 2003, 49–65.
- (& V. Knabikaitė) Z dějin litevské stylistiky [„From the history of Lithuanian stylistics“]. – *Slovo a slovesnost*. Praha, 2006, 67, 120–145.
- Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka). – *Literatūra* 48(5), Vilnius, 2006, 45–76.
- Apie tapatybę. – *Literatūra* 48(5), Vilnius, 2006, 9–12.
- Iš naujo atrandamas Vilnius. – *Literatūra* 49(1), Vilnius, 72–77.
- Baltistika Brno universitete. – *Literatūra* 49(1), Vilnius, 83–84.
- Basanavičius Prahoje: meilės istorija. – *Balto-Slavicum Pragense – Acta Slavica et Baltica*, volumen VII, ed. by J. Marvan. Praha, 2007, 171–180.
- Surasta Karel Janáček disertacija apie Donelaičio kirčiavimą. – *Baltistica* 43(2), Vilnius, 2008, 321–322.
- Recepce díla Kristijonase Donelaitise v českých zemích [„The reception of Donelaitis' work in Czech Lands“]. – *Baltské jazyky v proměnách metod*. Brno, 2008, 63–77.
- Novodobá litevská esejistika [„Contemporary Lithuanian essay writing“]. – *Plav* 3, Praha, 2008, 9.
- Karel Janáček disertacija apie Donelaičio kirčiavimą. – *Gimtoji kalba* 5(491), Vilnius, 2008, 14–15.

Kristijono Donelaičio kūryba čekų filologijos akiratyje. – *Senoji Lietuvos literatūra* 28, Vilnius 2009, 41–62.

Paskutiniojo dešimtmečio baltistikos studijų raida Vidurio Europoje. Last Decade Changes in Central Europe in the Field of the Baltic Studies. – *Žmogus ir žodis* 13(1), 2011, 117–113.

Baltistika Brno. – *Literatūra* 53 (1), Vilnius, 2011, 157–159.

Kristijono Donelaičio „Metų“ kompozicijos problemos. – *Literatūra* 54(1), Vilnius, 2012, 39–55.

Jonas Basanavičius v Praze 1882–1884 – Jonas Basanavičius Prahoje 1882–1884. – *Studia Territorialia - Supplementum* 2(1), Praha, 2012, 43–64.

Jonas Basanavičius. – *Literatūra 11 klasei. Chrestomatija, II dalis: Romantizmas, realizmas, neoromantizmas*, ed. by A. Martišiūtė-Linartienė. Vilnius, 2012, 234–244.

Gimtinės ieškojimas Ulro žemėje. – *Czeslawo Miloszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tasa*, sud. M. Kvietkauskas. Vilnius, 2012, 112–126.

Kristijonui Donelaičiui – 300. – *Metai*, roč. 2013, č. 1, Vilnius, 2013, 85–90.

„Žiemos rūpesčių“ pradžia kaip Metų struktūros kodas. – *Senoji Lietuvos literatūra* 37, Vilnius, 2014, 192–233.

The Cultural Environment from the 18th Century to the First Half of the 19th Century. – Bagdonavičius, Vaclovas. *Concise Encyclopaedia of Lithuania Minor*. Vilnius, 2014, 196–198.

„Rudenio gėrybių“ kontrapunktai. – *Naujasis židinys-Aidai* 5, Vilnius, 2014, 48–64.

Paroda Brno apie Baltijos valstybes. – *Literatūra ir menas*, 2014, 2(3456), 23–24.

„Metai“ von Kristijonas Donelaitis im Licht der Kompositionsanalyse. – *Annaberger Annalen*, Kempten 2015, m. 2015, nr. 23, 245–270.

Šelelyová Denisa (1978–)

Mārtiņš Zīvertis novātor lotyšskēho dramatu [„Mārtiņš Zīvertis an innovator of Latvian drama“]. Praha 2004. Ma. Th.

Škodová Markéta (1985–)

Strofa a rým ve sbírce „Žaibai ir vejai“ Henrikase Radauskase [„Strophe and Rhyme in the Henrikas Radauskas' Poem-book „Žaibai ir vejai““]. Brno, 2008. Bc. Th.

Regionální volby na Litvě: teorie druhořadých voleb a volební cyklus [„Regional Elections in Lithuania: The Theory of Second-Order Elections and Electoral Cycle“]. Brno, 2012. Ma. Th.

Postkolonialismus v současné litevské dramaturgii [„Postcolonialism and the Contemporary Lithuanian Dramaturgy“]. Brno, 2014. Ma. Th.

Straipsniai

Populismus na Litvě [„Populism in Lithuania“]. – *Kulturní noviny*, č. 10, 2012, 4–5.

Škrabal Michal (1979–)

Složená deklinace adjektiv v lotyštině, jejich vznik, vývoj a současný stav [„Compound declination of adjectives in Latvian: Origin, development and present state“]. Praha, 2004. Ma. Th.

Straipsniai

Slovesný vid v lotyštině z lexikografovy perspektivy [„Verbal aspect in Latvian from a lexicographer's perspective“]. – *Korpusová lingvistika Praha 2011. 1 – InterCorp*, ed. by F. Čermák. Praha, 2011, 262–269.

Pozapomenutý Alois Koudelka [„Forgotten Alois Koudelka“]. – *Tvar*, 19, 2011, 11.

Moderně, či tradičně? Chystaný lotyšsko-český slovník v konfrontaci s dosavadními plody česko-baltské lexikografie [„The Modern or the traditional way? The Planned Latvian-Czech dictionary in confrontation with existing works of Czech-Baltic lexicography“]. – *Zkušenosti a vztahy. Lotyšská a česká společnost ve 20. století*, ed. by P. Štoll. Praha, 2013.

Štoll Pavel (1964–)

Česko-lotyšská literární vzájemnost do roku 1940 [„Czech-Latvian mutuality since 1940“]. Praha, 1998. Ma. Th.

České kontexty lotyšských kulturních tradic [„Czech contexts of Latvian cultural traditions“]. Praha, 2011. PhD. Th

Monografijos

Pět staletí lotyšsko-českých literárních vztahů. Latviešu-čehu literāro sakaru pieci gadsmiiti. Rīga, 2006.

Skyriai knygosė

Objevitel lotyšských a litevských pokladů [„The Discoverer of Latvian and Lithuanian treasures“]. – *Radegast Parolek*. Biografický soupis publikovaných prací s přehledem jeho činnosti, ed. by M. Jehlička, S. Cita. Praha, 1993, 14–16.

Litevská kultura [„Lithuanian culture“]. – *Dějiny pobaltských zemí*, ed. by L. Švec, V. Macura, P. Štoll. Praha, 1996, 332–356.

Lotyšská kultura [„Latvian culture“]. – *Dějiny pobaltských zemí*, ed. by L. Švec, V. Macura, P. Štoll. Praha, 1996, 308–331.

Pratarmė, straipsniai. – *Slovník pobaltských spisovatelů*, ed. by N. Slabihoudová, A. Vlčková, P. Štoll. Praha, 2003, antras pataisytas ir papildytas leidimas 2008.

Kārļa Skalbes pasaku tulkojumi čehu valodā. – *Ziemeļmeita. Kārlim Skalbem – 125*. Raksti, apceres, notikumi dzejnieka jubilejā, ed. by V. Rūmnieks. Rīga, 2005, 81–90. Zkráceně totéž: *Augsta kā debesis*. Latvijas Vēstnesis 6. 1. 2005, s. B 8.

Lotyšsky psaná literatura [„Latvian literature“]. – *Literatura ve světě 2004*, ed. by H. Zahradníčková. Praha, 2005, 149–161.

Baigiamasis žodis. – *Krievnais kareivis Šveiks pirms kara un citi jocīgi stāstiņi*, Hašeks, J. Rīga, 2006, 172–174.

K pētaosmdesātinām baltisty Radegasta Parolka. Biografie a bibliografie Radegasta Parolka [„On the Occasion of Radegast Parolek’s 85th birthday. A Biography and bibliography of Radegast Parolek“]. – *Zlatý fond baltických literatur*, Parolek, R. Praha, 2006, 158–168.

Lotyšsky psaná literatura [„Latvian literature“]. – *Literatura v Evropě.*, Schleissová, E. Praha, 2006, 163–167.

Lotyšsky psaná literatura [„Latvian literature“]. – *Literatura ve světě. Svět v literatuře. 2006–2007*, ed. by P. Kitzler. Praha, 2007, 222–229.

Vidzemes hernhūtiešu „sirdskultūras“ saknes un ziedi. – *Dzīvesmāksla: Latvija, Baltija, Eiropa*, ed. by I. Šuvajevs. Rīga, 2008, 227–237.

Latviešu kultūras tradīciju čehu konteksti. – *Literatūra un reliģija*. Zinātnisko rakstu krājums, ed. by I. Kalniņa, V. Vecgrāvis. Rīga, 2010, 80–86.

Straipsniai

Profesor Radegast Parolek a lituanistika [„Professor Radegast Parolek and lithuanistics“]. – *Česko-litevské vztahy v průběhu staletí*. Sborník příspěvků z interdisciplinárního vědeckého kolokvia ve Vilniusu v r. 1995, ed. by L. Řeháček, L. Švec. Praha, 1998, 128–129.

Osudy dobrého vojáka Švejka v Lotyšsku [„The Good soldier Švejk in Latvia“]. – *Mezinárodní konference Hašek a Švejk – humor tisíciletí*, ed. by J. Kliment. Lipnice nad Sázavou, 2003, 98–101.

Lotyšská hymna práce, její původ a osudy [„The Latvian anthem of labour, its origin and story“]. – *Pocta Čelakovskému. Acta Slavica et Baltica*, ed. by J. Marvan, P. Štoll. Praha, 2004, 24–29.

Krietnā kareivja Šveika dēkas Latvijā. – *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Folklorā, ārzemju literatūra*. Rakstu krājums 9, ed. by E. Lāms. Liepāja, 2004, 269–284, totēz – *Valodas ceļi, krustceļi*, ed. by D. Ausekle. Rīga, 2004, 73–90.

F. L. Čelakovskis un J. Alunāns – veselu graudu sējēji. – *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums 11, ed. by E. Lāms. Liepāja, 2006, 99–108, zkrācēnē tēz *Veselo graudu sējēji*. – *Latvijas Vēstnesis* 5. 5. 2005, s. B 7.

Hernhūtiešu kustība Vidzemē, tās čehu saknes un nozīme latviešu kultūrai. – *Balto-Slavicum Pragense, Acta Slavica et Baltica*, Volumen VII, ed. by J. Marvan. Praha, 2007, 181–188.

Marta Grimma čehu literatūras spoguļi. – *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums 13, ed. by A. Kuduma. Liepāja, 2008, 119–126.

Čehu un latviešu Brāļu draudzes saknes: līdzīgās un atšķirīgās iezīmes. – *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Latviešu literatūra un reliģija. Latvijas Universitātes raksti*, 732. sējums, ed. by I. Kalniņa, I. Leitāne. Rīga, 2008, 30–37.

Marta Grimma – tempļa cēlēja. – *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Krājumam „Tā neredzīgā Indriķa dziesmas“ (1806) – 200 gadi, Jura Alunāna krājumam „Dziesmiņas“ (1856) – 150 gadi. Latvijas Universitātes raksti*, 731. sējums, ed. by I. Kalniņa, M. Grudule. Rīga, 2008, 200–207.

Ochranovské proměny lotyšské kultury [„Transformations of Latvian culture under the influence of Moravian Church“]. – *Baltské jazyky v proměnách metod*. Sborník příspěvků z mezinárodní baltistické konference, ed. by V. Šeferis. Brno, 2008, 79–86.

Latviešu literatūra mūsdienu Čehijā. – *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums 14, ed. by Z. Gūtmane. Liepāja, 2009, 132–138.

Jana Husa personības un ideju recepcija Latvijā čehu kontekstā. – *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Latviešu literatūra un reliģija. Latvijas Universitātes raksti*, 748. sējums, ed. by I. Kalniņa, I. Leitāne. Rīga, 2010, 31–39.

Brāļu draudze Artura Baumaņa romānos. – *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla. Latviešu literatūra un reliģija. Latvijas Universitātes raksti*, 748. sējums, ed. by I. Kalniņa, I. Leitāne. Rīga, 2010, 128–133.

Moje Litva [„My Lithuania“]. – *Lietuva ir Čekija*, 2010/2011, Nr. 20–21, 49–52.

Die Triaden Jan Amos Komenskýs in Lettland. – *Unitas fratrum*, 2011, Heft 65/66, 41–48.

Romantisms čehu un latviešu literatūrā: laikmeti un personības. – *Latviešu un cittautu literatūra: no romantisma līdz modernismam, III, Romantiskā pasaules izjūta 20. gs. sākuma latviešu un cittautu literatūrā*. Rīga, 2012, 97–104.

Čekijos pilieču judējimas Pabaltijui remti 1990–1991 metais. – *Čekija – Lietuva. Diplomatiņu santykių 20-metis*. Vilnius, 2012, 77–83.

Reālisms un naturālisms čehu literatūrā un to atbalsis Latvijā. – *Latviešu un cittautu literatūra: no romantisma līdz modernismam IV. Reālisma un naturālisma poētikas vektori latviešu un cittautu literatūrā*. Zinātnisko rakstu krājums (Latvijas Universitātes 70. konference, Humanitāro zinātņu fakultāte). Rīga, 2013, 98–105.

Švec Luboš (1961–)

Monografijas

Československo a pobaltské státy v letech 1918–1939: vývoj politických a hospodářských vztahů Československa s Litvou, Lotyšskem a Estonskem v meziválečném období [„Czechoslovakia and Baltic states in years 1918–1939: Development of Czechoslovak political and economic relations with Lithuania, Latvia and Estonia during the Interwar period“]. Praha, 2001.

Perestrojka, pobaltské republiky a Československo 1988–1991 [„Perestroika, the Baltic states and Czechoslovakia 1988–1991“]. Praha, 2013.

Skyriai knygosė

Dějinné dilema a trauma trojí okupace [„A Historical dilemma and a trauma of triple occupation“]. – *V plesových střevičkách sibiřským sněhem*, ed. by S. Kalniete. Praha, 2005, 285–292.

Česko-lotyšské kontakty během první světové války a navázání diplomatických vztahů [„Czech-Latvian contacts during the First World War and the establishing of diplomatic relations“]. – *Zkušenosti a vztahy. Lotyšská a česká společnost ve 20. století*, Štoll, P. a kol. (eds.). Praha, 2013, 19–39.

Straipsniai

Česko-litevské vztahy během devadesátých let a vytváření obrazu České republiky mezi litevskou veřejností [„Czech-Lithuanian relations during the nineties and creating the image of the Czech Republic in the Lithuanian Public“]. – *Institucionalizace*

(ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy. 2, *Proměna české společnosti*, ed. by J. Kabele, L. Mlčoch. Praha, 2001, 352–366.

Holocaust v Litvě a Lotyšsku [„The Holocaust in Lithuania and Latvia“]. – *Stín šoa nad Evropou*, ed. by M. Pojar. Praha, 2001, 171–191.

Ot krestjanskich etnosov k sovremennym nacijam : nacionalnyje dviženija narodov Baltii. – *Strany Baltii i Rossija: obščestva i gosudarstva*, ed. by D. E. Furman, E. G. Zadorožņuk, Moskva, 2002, 28–80.

Věda a vysoké školství v podmínkách transformace postsovětské země: lotyšský příklad [„Sciences and higher education in the process of transformation of a postsoviet country: Latvian example“]. – *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii 3. Univerzity a vzdělání*, ed. by J. Pešek. Praha, 2002, 158–167.

Balticko-severský prostor [„The Baltic-Nordic space“]. – *Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce*, ed. by J. Vykoukal. Praha, 2003, 269–298.

Litva [„Lithuania“]. – *Visegrád: možnosti a meze spolupráce*, ed. by J. Vykoukal. Praha, 2003, 340–343.

České národní hnutí a baltická etnika: motivace zájmu a styčné plochy [„Czech national movement and Baltic ethnic groups: The motivation of interest and points of contact“]. – *Pocta Čelakovskému*, Praha, 2004, 30–36.

Dějiny a stát: zformování lotyšské historiografie v meziválečném období [„History and state: Formation of Latvian historiography in the Interwar period“]. – *Slovanský přehled*, roč. 90, č. 3, 2004, 269–279.

Lotyšsko [„Latvia“]. – *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*, Kubát, M. a kol. (eds.). Praha, 2004, 199–216.

Role historismu ve vytváření národní identity moderní litevské společnosti: státotvorné kultury a stereotypy [„The Role of historicism in the formation of national identity of modern Lithuanian society: State-forming cults and stereotypes“]. – *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. III, Média, Teritoriální studia*, Končelík, J. a kol. (eds.). Praha, 2004, 369–381.

Návrat historie: institucionální a ideová transformace litevské historiografie během devadesátých let [„The Return of history: Institutional and ideological transformation of Lithuanian historiography during the nineties“]. – *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria VII – 2005*, Praha, 2006, 231–253.

Rusifikace a formování národní identity na teritoriu Velkoknížectví litevského v 2. pol. 19. století [„Russification and formation of national identity in the territory of the

Grand Duchy of Lithuania in the second half of the 19th century“]. – *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model*, Praha, 2006, 135–149.

Personální kulturní autonomie v Estonsku a podmínky její aplikace (komparace meziválečného a současného modelu) [„Personal cultural autonomy in Estonia and conditions of its application (Comparison of interwar and contemporary model)“]. – *Pražské sociálně vědní studie. Teritoriální řada 032*, Praha, 2006, 23 s.

Problém tradice a modernity v moderních lotyšských dějinách [„The Issue of tradition and modernity in modern Latvian history“]. – *Slovanské historické studie* (mimořádné číslo), Praha, Brno, 2006, 101–116.

Herbert Adolphus Miller, psychóza útisku a středoevropská otázka [„Herbert Adolphus Miller, psychosis of oppression and Central European nations“]. – *Slovanský přehled 93*, 2007, 289–320.

Svaz lotyšských zemědělců a jeho role v meziválečné politice [„Latvian Farmers' Union (Latviešu Zemnieku savienība) and its role in Latvian interwar politics“]. – *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami*, Studie Slovákého muzea v Uherském Hradišti 13/2008, 63–70.

The Mid-European Union: an attempt at cooperation of Central and East European representatives at the end of WW I. – *The disintegration of Czechoslovakia in the end of 1930s, policy in the Central Europe*, ed. by E. Voráček. Prague, 2009, 123–145.

Zastoupení venkova a diferenciacie litevského agrárního hnutí po vzniku samostatného státu [„The political representation of Lithuanian countryside and differentiation of agrarian movement after the establishment of independent state“]. – *Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace*, Studie Slovákého muzea v Uherském Hradišti 15/2010, 83–89.

Prezident Antanas Smetona a jeho režim prizmatem československé publicistiky a diplomacie první poloviny třicátých let [„President Antanas Smetona and his Regime from Point of View of Czechoslovak Publicism and Diplomacy in the First Half of the 30's“]. – *Studia territorialia. Supplementum*, roč. 2, č. 1, 2011, 219–246.

Lietuvos klausimas 1990–1991 metu; Českoslovakijo užsienioje politikoje. – *Čekija – Lietuva, diplomatinu santykiu 20-metis*, sud. J. Balsienė. Vilnius, 2012, 19–38.

Zpívající revoluce [„The Singing Revolution“]. – *Tvar 24*, 5, 2013, s. 18.

Tesařová Kateřina (1988–)

Česká lituanistika a litevské překlady v době První republiky [„Czech Lithuanian Studies and Translations in First Czechoslovak Republic“]. Brno, 2011. Bc. Th.

Litevská kompozita [„Lithuanian Compounds“]. Brno, 2014. Ma. Th.

Trost Pavel (1907–1987)

Straipsniai

O baltoslovanských vztazích v oblasti syntaxe [„On the Balto-Slavic relations in the field of syntax“]. – *K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Praha, 1958, 124–127.

K otázce baltoslovanských jazykových vztahů [„Toward the Balto-Slavic language relations“]. – *Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*. Praha, 1958, 221–227.

Otázka baltoslovanské jednoty na mezinárodním sjezdu slavistů v Moskvě [„The questions of the Balto-Slavic unity at the International Congress of Slavists in Moscow“]. – *Slavia* 28, 1959, 446–447.

Das Prädikativum im Litauischen. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 1960, 219–222.

Zur Frage des baltisch-slawischen Dativus cum Infinitivo. – *Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici. par ses amis étrangers à l'occasion des son soixantième anniversaire*. Bucarest, 1962, 523–524.

Das Metrum der litauischen Volkslieder. – *Poetics, Poetyka, Pofitika* (= *Poetics* 1), Davie, D. et al. (eds.). Warszawa, 1962, 119–125.

Supin v baltijskich i slavjanskich jazykach. – *Kratkije soobščeniya Instituta slavjanovedeniya* 38, 1963, 23–27.

Two remarks on Lithuanian vocalism. – *Acta Baltico-Slavica* 3, 1966, 183–185.

Složené adjektivum v baltštině [„A compound adjective in Baltic“]. – *Studia palaeoslovenica J. Kurz septuagenario dedicata*, ed. by B. Havránek. Praha, 1971, 379–380.

Il mondo slavo e baltico nel quadro dell'Europa. – *Atti del V Convegno internazionale di linguisti, tenuto a Milano* (IX, 1964). Brescia, 1972, 55–67.

Schriftwerke aus vorschriftsprachlicher Zeit [o raných litevských textech]. – *Kvartalnik Neofolologiczny* 24, 1977, 421–425.

Kategorie čísla v baltském slovese [„Category of number in the Baltic verb“]. – *Praha-Vilnius. Sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu*, ed. by J. Petr, L. Řeháček. Praha, 1981, 81–85.

Zu den lettischen Familiennamen. – *Namenkundliche Informationen*, 47, 1985, 30–31.

Nochmals zum Nominativobjekt des Infinitivs im Baltischen. – *Baltistica* 22(2), 1986, 35–36.

Tradice baltistiky v ČSSR [„Tradition of the Baltistic studies in Czechoslovakia“]. – *Studie o jazycích a literatuře*. Praha, 1995.

Tůma Ondřej (–)

Téma okupace Lotyšska v tvorbě Anšlavse Eglīse [„The Topic of Occupation of Latvia in works of Anšlavs Eglīts“]. Praha, 2004. Ma. Th.

Vacíková Michala (1985–)

Lotyšské hnutí „dievturība“ [„The Latvian Movement of „Dievturība““]. Praha 2011. Ma. Th.

Dievturība - lotyšské náboženské hnutí [„Dievturība – the Latvian religious movement“]. Praha, 2013. Ri.

Vaněk Michal (1980–)

Historické výklady jazykového systému litevštiny [„Historical interpretations of Lithuanian language system“]. Praha, 2008. Ma. Th.

Straipsniai

Lituanistinės studijos Brno Masaryko universitete. – *Žmogus ir žodis* 13(2), Vilnius, 2011, 78–79.

Váňová Dagmar (1971–)

Vėlės (duchové zemřelých) v litevské mytologii a folklóru [„Vėlės (spirits of the deceased) in Lithuanian mythology and folklore“]. Praha, 1997. Ma. Th.

Bendras dalyvavimas

(& A. Butkus & A. Sarkanis & D. Šelelyová) *Česko-lotyško-litevská konverzace* [„Czech-Latvian-Lithuanian conversation“]. Praha, 2008, 2. vyd. Praha, 2013.

(& V. Frolcová & E. Večerková) *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury* [„European Christmas in folk culture traditions“]. Praha, 2010.

Vaverová Naďa (-)

Postava Velnse v lotyšském folkloru [„The Character of Velns in Latvian Folklore“]. Praha, 2012. Bc. Th.

Vážný Václav (1892–1966)

Vertimai

Liteuské písničky a pohádky [„Lithuanian songs and folk-tales“]. Praha, 1917, 27–28.

Vidugirytė Videta (-)

Reflexivní slovesa (srovnání češtiny s litevštinou) [„Reflexive verbs: Comparison of Czech and Lithuanian languages“]. Praha, 1999. Ma. Th.

Vítek Igor (1973–)

Řešení lexikální příznakovosti při překladu z češtiny do litevštiny na materiálu Haškových Osudů dobrého vojáka Švejka [„Stylistically Marked Lexemes and their Translations from Czech to Lithuanian in ‘Good Soldier Švejk’ by Jaroslav Hašek“]. Brno, 2010. Bc. Th.

Vykypěl Bohumil (1973–)

Monografijos

Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích (etymologie jako pomocná věda historická) [A study of the aristocratic titles in the Germanic, Slavic and Baltic languages (etymology as an auxiliary discipline for history“]. Brno, 2004.

Straipsniai

K rekonstrukci staropruské sociální terminologie [„Toward the reconstruction of Old Prussian social terminology“]. – *Varia VII. Zborník zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Modra-Piesok 3. –5. 12. 1997), ed. by M. Nábělková. Bratislava, 1998, 194–206.

Zu den angeblich polnischen Wörtern im altpreussischen Vokabular Simon Grunaus. – *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 1, hrg. von M. Giger, B. Wiemer. München, 1998, 165–171.

Zu den angeblich litauischen Wörtern im altpreussischen Vokabular Simon Grunaus. – *Baltistica* 33, 1998, 209–213.

Dvě poznámky k vývoji české deklinace (instr. sg. adj. typu *dobrý* & K osudům prostředků kategorie duálu: srovnání česko-lotyšské) [„Two notices to the development of the Czech declension (instr. sg. adj. of the type *dobrý* & Toward the fate of the category of dual: The comparison between Czech and Latvian)“]. – *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A* 48, 2000, 73–79.

(& M. Giger) Die Typologie des Litauischen und des Lettischen (mit einem allgemeinen Ausblick zu den Perspektiven der Prager Typologie). – *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A* 49, 2001, 45–86.

Zwei lettontistische Bemerkungen (Zum lettischen Komparativ & Zu lettischen Konstruktion Dativ + *ir* + Nominativ ‘haben’). – *GRAMMATICVS. Studia linguistica A. Erharto quinque et septuagenario oblata*. Brno, 2001, 211–223.

Zum Schicksal der Dualformen (ein tschechisch-lettisch-litauisch-sorbischer Vergleich mit einigen allgemeinen Bemerkungen). – *Acta linguistica Lithuanica* 47, 2002, 103–107.

„Das phonologische Inventar und seine morphologische Klassifizierung“ (eine Bemerkungen). – *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 2003, 159–175.

Zur Prosodie in der Typologie. – *Acta linguistica Lithuanica* 50, 2004, 127–134.

Zum lettischen Ausdruckssystem. – *Historie, Épistemologie, Langage* 26(2), 2004, 105–111.

Zwei altpreuische Bemerkungen. – *Baltistica* 39, 2004, 145–147.

Vymazal František (1841–1917)

Vadovėliai

Počátky slovanštiny (devíti řečí spisovných) a litevštiny [„Beginnings of Slavic (nine literary languages) and Lithuanian“]. Brno, 1884.

Litevsky snadno a rychle [„Lithuanian easily and quickly“]. Praha, 1902.

Výtisková Kateřina (1988–)

Baltofinské výpůjčky v baltských jazycích [„Finnic loan words in Baltic languages“]. Brno, 2013. Ma. Th.

Zábranská Hana (1984–)

Aktualizovaná frazeologie v knize Vytautase V. Landsbergise Rudnosiuko Istorijos [„Up-to-date Phraseology in the Vytautas V. Landsbergis’s Book Rudnosiuko Istorijos“]. Brno, 2007. Bc. Th.

Vytauto V. Landsbergio kūryba vaikams nonsense literatūros paradigmoje. Brno, 2010. Ma. Th.

Zubatý Josef (1855–1931)

Straipsniai

K balto-slovanské deklinaci [„On Balto-Slavic declension“]. – *Listy filologické* 13, 1885, 363–371.

Etymologien. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 17, 1891, 130–133.

Lit. silsėtė-s und verwandtes. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 18, 1892, 159–135.

Zum baltischen ū. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*, 18, 1892, 241–266.

Z baltské daemonologie [„From the Baltic daemonology“]. – *Listy filologické* 20, 1893, 34–37.

O alliteraci v písních lotyšských a litevských [„On the alliteration in the Latvian and Lithuanian songs“]. – *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1894, 1–37.

Baltische Miscellen. 1. Über einige lit. Und lett. Adverbiell gebrauchte Instrumentalbildungen. – *Indogermanische Forschungen* 3, 1894, 19–145.

Baltische Miscellen. 2. Lit. *ẽ* = Slav. *i*; 3. Lit. *tj, ti* ‘tibi’; 4. Lit. *testo, testovi*; 5. Lit. *tesī, tedūvi*. – *Indogermanische Forschungen* 4, 1894, 470–478.

Slavische Etymologien. – *Archiv für slavische Philologie* 16, 1894, 385–425.

Zu Anz. 4, 58 (lett. *kėrmens*). – *Indogermanische Forschungen, Anzeiger*, 5, 1895, 113.

Über gewisse mit *st-* anlautende Wurzeln im Baltisch-Slavischen. – *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1895, 1–31.

Baltische Miscellen: 6. Die Postpositionen *-an -en* und die litauisch-lettischen Lokale; 7. Zu den lettischen Genitiven auf *-ũ, -u*. – *Indogermanische Forschungen* 6, 1896, 269–307.

Par kahdeem disimilayijas peemehreem latwju walodâ. – *Austrums* 12, 1896, 227–228.

Über die sogenannten Flickvokale des lettischen Volkslieds. – *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1896, 1–24.

Baltische Miszellen: 8. Zu lit. *paskuī*, *pāskui* usw. – *Indogermanische Forschungen* 7, 1897, 182–184.

Über gewisse Genitivendungen des Lettischen, Slavischen und Altindischen. – *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1897[98], 1–27.

Par latweschu wokatiweem uf –u un –o. – *Austrums* 14, 1898, 59–61, 226–233.

Baltische Miszellen: 9. Der ursprachlichliche Lokal Du. im Litauischen. – *Indogermanische Forschungen* 8, 1898, 214–218.

Enciklopedijos straipsniai

Geitler. – *Ottův slovník naučný* 9, Praha 1893, 994–96,

Litvanė [„Lithuanians“]. – *Ottův slovník naučný* 16, Praha 1900, 189–94,

Lotyši [„Latvians“]. – *Ottův slovník naučný* 16, Praha 1900, 365–67,

Prusové [„Prussians“]. – *Ottův slovník naučný* 20, Praha 1903, 872–73,

Schleicher, – *Ottův slovník naučný* 22, Praha 1904, 998.

Recenzijos

C. C. Uhlenbeck: Die lexicalische urverwandtschaft des baltoslavischen und germanischen (Leiden–Leipzig 1890). *Listy filologické* 17, 1890, 392–395.

Jan Bystron̄: Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodniolitewskim (Kraków 1890). *Listy filologické* 18, 1891, 233–234.

Baltisch-Slavisch (1891). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 1, 1892, 194–197.

E. A. Volbter̄: Materialy dlja etnografii lathyškago plemeni vitebskoj gubernii, Č. I (Sanktpeterburḡ 1890). – *Athenaeum* 9, 1892, 23.

W. Prellwitz: Die deutschen Bestandtheile in den Lettischen Sprachen, Erstes Heft (Göttingen 1891). – *Athenaeum* 9, 1892, 90.

Baltisch-Slavisch (1892). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 2, 1893, 139–142.

August Leskien: Die Bildung der Nomina im Litauischen (Leipzig 1891). – *Listy filologické* 20, 1893, 135–138.

Baltisch-Slavisch. – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 3, 1894, 103–108.

- G. Ul'janov: Osnovy nastojaščago vremeni v staroslavjanskom i litovskom jazykach (Varšava 1888). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 3, 1894, 3, 155–162.
- G. Ul'janov: Značeniija glagol'nych osnov v litovskoslavjanskom jazyke, 1. časť. Osnovy, oboznačajuščija različija po zalogam (Varšava 1891). Ibid.
- A. Leskien: Die Bildung der Nomina im Litauischen (Leipzig 1891). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 4, 1894, 56–59.
- Baltisch-Slavisch. – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 4, 1894, 141–153.
- Baltisch-Slavisch. – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 5, 1895, 260–275.
- Baltisch-Slavisch (1895). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 7, 1897, 167–179.
- Bibliografie baltického národopisu za rok 1895 a 1896 [„Bibliography of Baltic ethnography in 1895 and 1896“]. – *Národopisný sborník československý* 1, 1897, 179–180.
- E. Berneker: Die preussische Sprache (Strassburg 1896). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 7, 1897, 265–268.
- Baltisch-Slavisch (1896). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 8, 1898, 308–335.
- Bibliografie národopisu baltského za rok 1897 [„Bibliography of Baltic ethnography in 1897“]. – *Národopisný sborník československý* 3, 1898, 133–136.
- G. Ul'janov: Značeniija glagol'nych osnov v litovsko-slovjanskom jazyke, II. Časť. Osnovy, oboznačajuščija različija po vidam (Varšava 1895). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 8, 1898, 100–107.
- Universitas linguarum Litviniae. Denuo edidit Ioannes Rozwadowski (Cracowiae 1896). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 9, 1899, 66–67.
- A. Brückner: Starożytna Litwa, ludy i bogi (Warszawa 1897–98). – *Český časopis historický* 4, 1898, 193–195 // Abstract – *Věstník slovanských starožitností* 1, 1898, 15–17.
- Litovskij slovar' A. Juškeviča, Vypuskъ pervyj. (Sanktpeterburgъ 1897). – *Listy filologické* 25, 1898, 305–306.
- M. Moswida Waitkuna przekład litewski pieśni Te Deum laudamus z r. 1549, ed. Z. Celichowski (Poznań 1897). – *Listy filologické* 25, 1898, 307.
- Baltisch-Slavisch (1897). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 10, 1899, 262–299.
- Kr. Baron et H. Wissendorff: Chansons nationales lataviennes (Mitau 1894). Latwju dainas. Kr. Barona un H. Wissendorffa isdotas etc I, 1–10, 1898. – *Národopisný sborník československý* 4–5, 1899, 158–160.

- Baltisch-Slavisch (1898). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 11, 1900, 233–252.
- E. Lidén: Ein baltisch-slavisches Anlautgesetz (Göteborg 1899). – *Listy filologické* 27, 1900, 68–69.
- Statistika lietuviszkų knygu. Statistique des livres lithuaniens imprimés en Prussie de l'an 1864 jusqu'à la fin de l'an 1896, et Appel de la Nation lithuanienne. Livré „l'imprimerie 1897 et imprimé 1898 (Tilsit, Prussae Orientale). – *Slovanský přehled* 2, 1900, 157–158.
- A. Weber: Ko sentschu kapi wehĵta no Baltijas tauta senajas dĵihwes? (*Balss* 22, 1899, N. 25, 26). – *Věstník slovanských starožitností* 4, 1900, 57–58.
- Baltisch-Slavisch (1899). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 12, 1901, 302–323.
- Zu Schleicher's litauischen Studien. – *Věstník královské české společnosti náuk*, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1901[02], VII, 1–29.
- Baltisch-Slavisch (1900). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 13, 1902–03, 242–265.
- E. Volterĵ: Litovskaja christomatija – E. Volteris: Lietuviška chrestomatija (Sanktpe-terburg 1901). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 13, 1902, 77–78.
- Baltisch-Slavisch (1901). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 15, 1903–04, 120–138.
- V. K. Poržezinskij: K istorii form sprjaženija v baltijskich jazykach (Moskva 1901) – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 16, 1904, 50–64.
- V. K. Poržezinskij: Vozvratnaja forma glagolov v litovskom i latyšskom jazykach (Moskva 1903). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 16, 1904, 50–64.
- Baltisch-Slavisch (1902–04). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 21, 1907, 71–148.
- J. Endzel– Latyšskije predlogi (Juĵjev 1905–06). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 22, 1908, 56–62.
- H. Brentano: Lehrbuch der lettischen Sprache für den Selbstunterricht (Wien-Leipzig). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 22, 1908, 62–64.
- Baltisch-Slavisch (1905). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 24, 1909, 42–68.
- Baltisch-Slavisch (1906). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 25, 1910, 65–82.
- Baltisch-Slavisch (1907). – *Indogermanische Forschungen: Anzeiger* 27, 1910, 140–157.
- Baltisch-Slavisch (1912). – *Indogermanisches Jahrbuch* 1, 1913, 180–198.
- Baltisch-Slavisch (1913). – *Indogermanisches Jahrbuch* 2, 1915, 159–185.

Norime padėkoti mūsų kolegoms Tomašui Hoskovecui, Romanui Sukačui, Bohumilui Vykypelui ir Iljai Lemeškinui už jų vertingas pastabas, papildymus bei patarimus.

Įteikta 2016 m. balandžio 2 d.

EVA SEITLOVÁ

Masaryk University

A. Nováka 1, 60200 Brno, Czech Republic

eva.seitlova@gmail.com

TEREZA KABELÁČOVÁ

Masaryk University

A. Nováka 1, 60200 Brno, Czech Republic

tereza.kabelacova@mail.muni.cz

VÁCLAV BLAŽEK

Masaryk University

A. Nováka 1, 60200 Brno, Czech Republic

blazek@phil.muni.cz

JINDŘICH ČELADÍN

Muzeum hlavního města Prahy

Kožná 1, 11000 Praha 1, Czech Republic

celadin@seznam.cz

Recenzijos
Reviews

JŪRATĖ LUBIENĖ
Klaipėdos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikologija, etnolingvistika,
dialektologija, geolingvistika.

BIRUTĖ VANAGIENĖ
ŠIAURĖS VAKARŲ ŽEMAIČIŲ
ŽODYNAS: YLAKIŲ, LENKIMŲ,
MOSĖDŽIO, SKUODO, ŠAČIŲ
APYLINKIŲ ŠNEKTOS

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas
T. 1, 2014, 486 p., ISBN 978-609-411-142-6
T. 2, 2015, 502 p., ISBN 978-609-411-166-2

Neseniai pasirodė dar vienas, trečiasis¹, didelės apimties ir ilgai rengtas žemaičių tarmės žodynas – Birutės Vanagienės *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014 [t. 1], 2015 [t. 2])².

Ne tik žemaičių, bet apskritai lietuvių tarmių žodynų istorija prasideda *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynu* (Vilnius: Mokslas, 1976), kurį prieš keturis dešimtmečius parengė iš Kuršėnų kilęs kalbininkas Vytautas Vitkauskas. Šis žodynas trisdešimt penkerius metus buvo vienintelis, skirtas žemaičių tarmei, tiksliau – daliai pietų žemaičių varniškių šnektos. Pirmasis, sumanęs rašyti tarmės žodyną, buvo kitas žemaitis – gimtosios šiaurės žemaičių kretingiškių šnektos tyrėjas Juozas Aleksandravičius, tačiau ilgai, su pertrūkiais jo rašytas *Kretingos tarmės žodynas* (sudarytojos prof. dr. Danguolė Mikulėnienė ir doc. dr. Daiva Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011) Lietuvių kalbos instituto darbuotojų iniciatyva ir pastangomis parengtas spaudai ir išleistas tik prieš penkerius metus. Juozas Aleksandravičius medžiagą daugiausia rinko iš šiaurės vakaruose esančių kretingiškių šnektos punktų, o recenzuojamojo

---

¹ Dar yra išleistas nedidelis *Lietuvininkų tarmių žodynas*. Sudarytojos: Žaneta Jokužytė, Loreta Liutkutė, Virginija Veiverienė. Vilnius: Eugrimas, 2014.

² Toliau tekste žodynas vadinamas trumpiau, neminint jo paantraštės.

žodyno autorė Birutė Vanagienė – daugiausia iš šiaurės vakaruose esančių telšiškių šnektos punktų, kaip nurodo žodyno paantraštė, Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių. Tiesa, Vanagienės tirta nedidelė Lenkimų, Mosėdžio apylinkių dalis priklauso šiaurės žemaičiams kretingiškiams, tad abu žodynai simboliškai susiliečia tiriamojo ploto atžvilgiu, darniai papildo vienas kitą, atskleidžia dalies šiaurės žemaičių, telšiškių ir kretingiškių leksikos vaizdą maždaug nuo XX a. antrosios pusės iki amžiaus pabaigos.

Abu žodynai esti panašios sandaros: galutiniu jų rengimu spaudai rūpinosi ne patys autoriai, tad leidinių pradžioje įdėta įvadinųjų straipsnių, supažindinančių su autorių biografijomis, redagavimo darbais.

Iš prof. habil. dr. Giedriaus Subačiaus įvadinio straipsnio *Birutės Rokaitės-Vanagienės žodynas ir kiti darbai* sužinome, kad žodynininkė apie tris dešimtmečius (1960–1990 m.) medžiagą kaupė įvairiomis progomis nuvykusi į gimtąją Mosėdį. Vėliau turimą medžiagą sumanė papildyti duomenimis iš žymiai didesnio ploto, apimančio toliausią šiaurės vakarų Lietuvos kampą, kaip nurodė kito įvadinio straipsnio autorė Mikulėnienė, daugiau nei 80 gyvenamųjų vietų. Sumanymą rinkti medžiagą iš didelės teritorijos Vanagienei pavyko paversti realybe suorganizavus aštuonias dialektologines ekspedicijas (1989–1996 m.), kurių metu žodžius jai padėjo rinkti jauni entuziastingi filologai – studentai, kolegos. Apžvelgdamas įvairius Vanagienės lingvistinius darbus, pateikdamas jų bibliografiją, Subačius labai akivaizdžiai parodo puikų jos profesinį pasirėngimą, leidusį nepriekaištingai fiksuoti ir sistemingai interpretuoti gimtosios tarmės faktus. Rinkdama medžiagą, žodyno autorė „stengdavosi apklausti kuo senesnius kiekvienos vietovės žmones, džiaugdavosi gavusi tarmės duomenų iš XIX amžiuje gimusių žmonių“ (p. XI). Taigi žodynininkė leksikos duomenis kaupė vadovaudamasi tradicine nuostata, kad pačios vertingiausios tarmėje yra senosios formos, tačiau rinko bei į žodyną dėjo visą užfiksuotą leksiką, todėl aiškinamasis *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas* priklauso išsamiųjų žodynų tipui (tuo skiriasi, pavyzdžiui, nuo pirmojo *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyno*).

Abu įvadinųjų straipsnių autoriai – ir Mikulėnienė, ir Subačius – nedaug, bet itin šiltai rašo apie Vanagienės asmenybę: pabrėžia jos nepaprastai didelį darbštumą, kruopštumą, atsakingumą, meilę gimtajam kraštui, žmonėms ir, žinoma, kalbai.

Mikulėnienės, vadovavusios visiems *Šiaurės vakarų žemaičių žodyno* redagavimo darbams, neilgame tekste *Žodyno kelias* (juo prasideda leidinio pirmasis tomas) supažindinama su pagrindiniais medžiagos tvarkymo momentais; pažymima, jog daug redakcinio pobūdžio darbų atliko profesionalūs žemaičiai: redaktorius doc. dr. Juozas Pabrėža drauge su žodyno autore tikslino žodžių pateikimą, fonetinę transkripciją, kirčiavimą; vėliau tekstą tobulino patyrusi redaktorė Aldona Kaluinienė. Tokie faktai – didelės žodyno mokslinės vertės garantas.

Po šių labai reikalingų ir informatyvių įvadinių straipsnių eina tradicines struktūrinės dalis turintis žodyno tekstas. Jį sudaro *Pratarmė*, *Įvadinės pastabos*, *Sutrumpinimai* (antrame tome sutrumpinimų sąrašas pakartojamas), ir, žinoma, pagrindinė dalis – įspūdingas abėcėlinis žodyno korpusas, per du žodyno tomus apimantis 988 puslapius. Be to, abiejuose žodyno tomuose įdėtas žemėlapis (jį sudarė doktorantė Laura Geržotaitė), kurio reikalingumas veda prie išvados, kad žemėlapis turėtų būti kiekvieno tarminio žodyno privaloma struktūros dalis.

Įvadinėse pastabose, kaip įprasta tarmių žodynuose, supažindinama su aprašomojo ploto šnektų ypatybėmis: aptariami kirčiavimo, balsių asimiliacijos, nosinių balsių tarimo, ilgųjų balsių trumpinimo, priebalsių minkštinimo, kamienų mišimo, priesagų, taip pat dviskaitos bei prielinksnių ir įvardžių vartojimo atvejai. Glaustas tarminių ypatybių aprašas labiau skirtas profesionalams; turint omenyje, kad žodynu naudosis ir kalbos (tarmės) praktikai, būtų galima pageidauti kiek išsamesnio šnektų aprašo. Definicijų kūrimo principų paaiškinimai leidžia orientuotis, kokie žodžiai ar jų variantai pateikiami kitaip negu *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽe).

Mokslinę žodyno vertę ypač didina, praplečia jo funkcijas transkripcijos (supaprastinto jos varianto) vartojimas iliustraciniams sakiniams užrašyti³. *Įvadinėse pastabose* pateikti paaiškinimai dėl nedažno transkripcijos įvairavimo palengvina naudojimąsi žodynu. Daugeliui mokslinių tyrimų svarbus iš įrašų šifruotų sakinių žymėjimas specialiu sutartiniu ženklų – priešais einančia žvaigždute (*).

Antraštiniai žodžiai pateikiami transponuoti. Kaip žinome, transponavimas – tai ir teorinė vieno ar kito kalbos reiškinių interpretacija. Autorės bei redaktorių kompetencija leido šį darbą atlikti itin kokybiškai, t. y. nuosekliai laikantis pasirinktų mokslinių nuostatų. Galbūt vienas kitas atvejis paskatins mokslinę diskusiją (pavyzdžiui, dėl kai kurių priesagų interpretavimo) ar inspiuos praktinį sprendimą tobulinant tarminius žodynus (pavyzdžiui, žodžio pradžios *j*, *v* tarimas / netarimas ir žymėjimas / nežymėjimas, plg. *ašóklis* I 27 ir [*v*]qšas II 419, *érmija* I 157 ir *jéibé* I 235, *varaplānas* II 410).

Be abejo, didžiausia leidinio vertybė – pats žodyno korpusas, kuris visų pirma rodo šiaurės vakarų žemaičių vartotų ir vartojamų žodžių didžiulį kiekį bei įvairovę. Be plačiai paplitusių, daugeliui girdėtų žemaitiškų (pvz.: *cýrulis* ‘vieversys’ I 62, *kastinỹs* / *kāstinis* ‘sviestas⁴ iš suplakto, pašildytos grietinės’ I 150,

³ Ne visuose tarmių žodynuose įsitvirtinusi tokia praktika, pavyzdžiui, netranskribuojami iliustraciniai sakiniai Vito Labučio *Daukšių krašto žodyne* (Vilnius: Alma littera, 2002).

⁴ Plg. elektroniniame *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiamą definiciją ‘toks žemaičių valgis iš suplakto pašildytos grietinės’.

kniuisis ‘uodas’ I⁵ 178, *kūlis* ‘akmuo’ I 193), kurios, galima sakyti, yra savotiškas žemaitiškumo kultūrinis kodas, žodyne ypač gausu ir siauresnio ar labai siauro paplitimo, retesnio ar labai reto vartojimo dialektizmų.

Skaitant žodyną, leksikologo žvilgsnį visų pirma patraukia ypač didelis leksinių ir semantinių tarmybių sluoksniš, liudijantis žemaitiško leksikono savitumą. Pažymėtina, kad yra nemaža LKŽe neužfiksuotų žodžių ar reikšmių, pvz.: *batėlis* ‘dekoratyvinis, labai nuodingas vaistinis augalas, kurpelė’ I 51, *biednėlė* ‘prasta be pieno putra’ I 59, *bimberis* ‘uodegos pašaknys, stimburys’ I 62, *blābė* ‘šneki moteris’ I 65, *blėzgatās* ‘pliauškalas’ I 67, *bumbulėlis* ‘ausies kremzlė, grybas’ I 81, *didkulys* ‘mergininkas, mergišius’ I 119, *drėzenos* ‘mėsos gabaliukai, liekanos’ I 120, *drobynėlės* ‘stulpeliai su užmetimu, langeliai’ I 120, *eironas* ‘kardelis’ I 153, *gaidėlis* ‘lėkis, žirgelis’ I 163, *gauras* ‘kutas’ I 163, *gliōrgynė* ‘išgveręs daiktas’ I 193, *pakandā* ‘skundikas’ II 8, *pakendōkis*, –ė ‘kas nevešlus, ištįsėlis, išstypėlis’ II 9, *būzis* ‘mažų vaikų pilvas’ I 85, *patatāšas* ‘ožgrybis, lepšis’ II 35, *pažabōtai* ‘kamanos’ II 41, *pelėlė* ‘iš bulvinės košės padarytas kukulis, duodamas vaikui’ II 45, *prāmaišis*, –ė ‘svetimtautis’ II 92, *rainōji* ‘euf. gyvatė’ II 92, *rākas* ‘bulvės duobutė, iš kurios išauga daigas, akis’ II 92, *rārinti* ‘prk. šnekėti’ II 127, *salantinis*, –ė ‘nuo Salantų pučiantis, pietryčių (vėjas)’ II 164. Leksiniai ir semantiniai dialektizmai galėtų būti atskiras nominacijos, motyvacijos ar lingvistinio pasaulėvaizdžio tyrimų objektas. Pastarajam tyrimui labai praverstų ir frazeologizmai – viena geriausių etninės pasaulėvokos saugyklų. Ne visi žodyno frazeologizmai paliudyti LKŽe; jie labai įvairūs tiek semantikos, tiek struktūros požiūriu, pvz.: *blusōms āpkaklēj sukilti* ‘susirūpinti’ I 69, *liežūvį įbraukti* ‘apskusti’ I 74, *daīņę dainiūoti* ‘sakoma apie kalbėjimą dėl kokio nors ketinimo’ I 102, *į krāmę įdurti* ‘liepti, įsakyti’ I 144, *nesugāuna (nebsugāuna) mūņes* ‘sakoma apie per didelį drabužį’ I 175, *giliē griēbti* ‘pernelyg daug norėti’ I 184, *antlėis-ti āšarq* ‘verkti’ I 380, *nōrs pēlkē dēgē* ‘nepaisant nieko’ II 46, *galvā kūlio vērstis* ‘strimagalviais’ II 431.

Šiaurės vakarų žemaičių žodyne, laikantis LKŽ, tarminių žodynų tradicijos, specialiomis santrumpomis žymimi skoliniai. Vanagienė atliko didžiulį analitinį darbą – skolinių santrumpomis pažymėtos tarmybės sudaro gausų ir nevienalytį leksikos sluoksnį. Išskirtinis žodyne fiksuojamų šnektų bruožas – vartoti ir vartojami latvizmai bei germanizmai, pavyzdžiui, latvizmai: *bārioti*, –ioja, –iojo ‘šerti’ I 49, *čybas* ‘šlepetė’ I 95, *dīcinas* ‘didelis peilis’ I 95, *esys* ‘aštuoniukės formos grandelė’ I 158, *gōtina* / *gōtina* ‘telyčia’ I 196, *pañtas* ‘javų, šieno šalinė’ II 18; germanizmai: *blūkis* ‘storas pagalys, trinka’ I 69, *brāntas* ‘kalakuto pakarūklai’ I 71, *cinā* ‘alavas’ I 90, *cýklingas* ‘drožtuvas’ I 90, *cirkelis* ‘skriestuvas’ I 91, *čemālai* ‘dešimtainės svarstykės’ I 93, *drūpė* ‘lašai’ I 136, *gleñcius* ‘blizgesys’

⁵ Žodyne nefiksuojamas variantas *kūšis*.

I 193, *veřpelė* ‘alaus statinė’ II 430. Be abejo, žodyne pateikiama slavizmų, pvz.: *čerapākas* ‘vėžlys’ I 93, *čėras* ‘burtas’ I 93, *čintās* ‘skutas, gabalas’ I 96, *čūprynà* ‘1. galvos plaukai; 2. sprandas, pakarpa’ I 96, *delénka* ‘skynimas, biržė’ I 113, *gōnčas* ‘skalikas’ I 196, *zars* ‘greit, tuojau’ II 466. Labai maža atvejų, kai skolinys nepažymėtas santrumpa (pvz.: *dūlis* ‘vasarinė kriaušė’ I 138, *fui / fuĩ* ‘paneigimui nusakyti’ I 161).

Kaip minėta, recenzuojamajame žodyne pateikiami ne tik tradiciniam tarmės leksikos sluoksniui priklausantys, bet ir neseniai į tarmę atėję ar neseniai tarmėje pasidaryti žodžiai – naujadarai, kurie dažniausiai žodyne pažymėti specialia santrumpa. Kai kurie naujieji žodžiai ar naujosios žodžių reikšmės papildė LKŽe duomenis, pvz.: *bibliotekinė* ‘bibliotekininkė’ I 59, *birbynėlė* ‘motorinis dviratis’ I 62, *dujūnis* ‘kas vežioja dujas’ I 137, *dišlius* ‘transmisija, pavara’ I 62.

Šiaurės vakarų žemaičių žodynas – neišsenkamas ir patikimas medžiagos šaltinis žodžių darybos ir morfologijos tyrėjams, nes jame vien antraštiniais žodžiais fiksuojama gausybė morfologinių, darybinių tarmybių. Pluoštelis pavyzdžių: kito kamieno daiktavardžiai, pvz.: *bruknīs* ‘bruknė’ I 78, *drevà* ‘drevė, uoksas’ I 132, *eketys, ēketis* ‘žr. eketė’ I 157, *giñklė* ‘žr. ginklas’ I 186, *gitāras* ‘gitarą’ I 189, *pāsėlė* ‘žr. pasėlis’ II 27; pagal kitą darybos modelį, su kitomis darybos priemonėmis, kitais darybos pamato sinonimais ar variantais sukurtos darybinės tarmybės, pvz.: *baidyklūtis* ‘išdykėlis, nenaudėlis’ I 42, *bjaūris* ‘bjaurumas’ I 64, *būgniāmušis* ‘būgnininkas’ I 80, *dainiuškà* ‘dainininkė’ I 103, *dažyvēs* ‘dažai’ I 110, *dribsmiltė* ‘dribsmėlis’ I 132, *džiūtena* ‘džiūsna’ I 151, *antsigėrti, antsigera, antsigėrė* ‘užsigerti’ I 181, *ėdėklis, –ė* ‘kas daug valgo, ėdūnas’ I 152, *gydy-sena* ‘gydymas’ I 183, *gyvatinis* ‘kas gauda gyvates’ I 190, *piemenāšas* ‘paauglys, vaikėzas’ II 52, *sānteklis* ‘santaka’ II 167.

Apžvelgiant žodyną kalbos dalių aspektu, į akis krinta ištiktukų gausa, struktūrinė ir semantinė jų įvairovė. Ištiktukai – viena žodyno puošmenų, perteikiančių žemaitiškos kalbos savitumą, ekspresiją, emocingumą, vaizdingumą. Ilustracijai – grupelė retesnių ištiktukų, neužfiksuotų LKŽe: *biñkt* ‘sudavimui žymėti’ I 62, *či čičyr* ‘karklažvirvlio čirškimui pamėgdžioti’ I 95, *fiūmt* ‘trinktelėjimui žymėti’ I 160, *pakiūkiu* ‘bėgimui šuoliais nusakyti’ II 10, *pānkš* ‘greitam perskilimui žymėti’ II 18, *pyl* ‘šaukiant antis’ II 56, *pim tararai* ‘sudavimui, trenkimui nusakyti’ II 60, *plāk* ‘širdies tvinkčiojimui nusakyti’ II 68, *plāl* ‘apkalbinėjimui nusakyti’ II 69, *pučy* ‘siundant šunį’ II 103, *pūru* ‘purtymui, krattymui nusakyti’ II 60, *ruruĩ* ‘triukšmingam griuvimui nusakyti’ II 60, *šiūmel tūmel* ‘krapštymui, dirbinėjimui nusakyti’ II 286, *šmūlkt* ‘numetimui nusakyti’ II 297, *ūlulu* ‘kalakuto burbuliavimui nusakyti’ II 383. Yra ir tokių ištiktukų, kurie turi kitokią, LKŽe nenurodytą reikšmę, pvz.: *pūst* ‘staigiam veiksmui nusakyti’ II 116, *spýkt* ‘pašokimui nusakyti’ II 226, *šlėk* ‘švelniam atidarymui

nusakyti' II 290. Ištiktukai įdomūs ir fonosemantikos ar fonetikos aspektu, pavyzdžiui, juose *i*, *u* dažniausiai tariami jų neplatinant.

Dažniausiai savarankiškomis lemomis žodyne pateikiami kruopščiai suregistruoti įvairiausi fonetiniai dialektizmai, pvz.: *besmagėnis* 'žr. besmegenis' I 58, *erbetà* 'žr. arbata' I 157, *brižėktorius* 'prožektorius' I 77, *driaūgas* 'draugas' I 132, *gintà* 'žr. gvinta' I 186, *gysakiai* 'gyvasakiai' I 189, *vėbras* 'žr. bebras' II 421, *vendrỹkštė* „žr. vengrykštė“ II 428, *verbūzas* 'žr. arbūzas' II 429, *vėrėlis* 'žr. ėrelis' II 429; gausu akcentinių tarmybių, kurios išryškėja iš transponuotų lemu.

Didelė žodyno vertybė – iliustraciniai sakiniai. Jie – puikus galimų morfologijos ir sintaksės tyrimų šaltinis, juose paliudyta įvairių netipiškų bendrinei kalbai morfologinių formų, sintaksinio junglumo atvejų. Sakiniai, užrašyti iš gyvosios kalbos, fiksuoja tam tikro laikotarpio žmonių gyvenimą: kasdienės buities ir švenčių detales, nuotaikų ir minčių kaitą, savitą pasaulio matymą ir vertinimą, todėl yra naujas ir solidus šaltinis pragmatikos, etnolingvistikos, net etnografijos tyrėjams.

Kiekvienas naujas žodynas – indėlis į leksikografijos teorijos ir praktikos aruodą. Pavyzdžiui, recenzuojamajame žodyne pateikiama nemaža daugia-reikšmių žodžių, ypač veiksmažodžių, kai kurie iš jų turi po keliolika reikšmių (pvz.: *dėti*, *dėda*, *dėjo* I 116 – šešiolika; *eiti*, *eita* (*eina*), *ėjo* I 153–154 – penkiolika; *vežti*, *vežta*, *vežtė* II 431 – dvylika). Pažymėtina, kad Vanagienė sėkmingai sprendė reikšmių filiacijos bei polisemiškumo ir homonimijos skyrimo problemas. Tik vienas kitas konkretus atvejis diskutuotinas, pavyzdžiui, polisemiškos leksemos *panėlė* reikšmės '1. žr. pana 1' ir '2. vienas iš stulpelių, prie kurių tvirtinama ritė' II 18 galėtų būti traktuojamos kaip homonimų pora; svarstyтина, ar sektinas tokio tipo kaip *batėlis* '1. dekoratyvinis, labai nuodingas vaistinis augalas, kurpelė; 2. dem. žr. batas 1' I 51 reikšmių eiliškumas. Gal kiek daugiau progų diskusijoms teikia kai kurių definicijų formuluotės. Dėl įvairių priežasčių – definicijos adekvatumo lemos reikšmei, žodyne pateikiamų absoliučiuju sinonimų vienodo reikšmių aiškinimo, definicijai parenkamos leksemos vartojimo dažnumo ar reikšmės dviprasmiškumo ir t. t. – kai kurias definicijas būtų galima tikslinti, pavyzdžiui, *paršėlāitis* 'paršas' II 25 – tiksliau reikšmę atlieptų aprašomoji definicija ir / arba deminutyvas ('kiaulių jauniklis' / 'paršelis'); *paliepà* 'aptaka' II 13, *dėselė* 'vedega' I 115 – definicijose pateiktos leksemos gana retos vartosenos, labiau tiktų aprašomojo tipo definicijos (plg. LKŽe); *bakėlis* 'mažas pakelis' I 43 – perteklinė definicija, užtektų 'pakelis'; *eironas* 'kardelis' I 153 ir *Eirono rykštės* 'darželiniai kardeliai' I 153 – pateikiamos skirtingos tą pačią realiją įvardijančių sinonimų definicijos (tarp realijų nėra opozicijos *gentis* : *rūšis*); *blaiivà* 'upinė stinta' I 65 – netiksli definicija, pagal ją problemiška identifikuoti realiją (paprastoji aukšlė?). Taigi definicijų kūrimo, tobulinimo klausimai galėtų sulaukti leksikografijos teoretikų dėmesio.

Birutė Vanagienė
*Šiaurės vakarų žemaičių žodynas:
Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*

Apibendrinant galima konstatuoti, kad recenzuojamasis žodynas ypač profesionaliai parengtas, atitinka aukštus akademinis standartus, išsamiai iliustruoja XX a. antrosios pusės šiaurės žemaičių vakarinės dalies šnektų situaciją. Medžiagos gausumas ir patikimumas daro jį išskirtinį ir itin patrauklų įvairių sričių mokslininkams: jis reikalingas ne tik leksikologijos, frazeologijos, morfologijos, sintaksės, leksikografijos, etnolingvistikos ar kitų dialektologijos duomenimis besiremiančių mokslo sričių mokslininkams. Jo laukė ir dar vienas skaitytojų būrys – to krašto žmonės. Juk žodyne fiksuojami duomenys yra tų žemaičių šnektų, kurios turi ypač stiprų socialinio patrauklumo užtaisą, yra gyvai vartojamos sakytine, kai kuriose socialinėse, kultūrinėse srityse – ir rašytine forma. Žodynas neabejotinai reikalingas ne tik kaip XX a. antrosios pusės šiaurės žemaičių šnektų leksikos šaltinis, bet ir kaip to laikotarpio gyvosios kalbos įvairiapusis duomenynas, už kurio pasirodymą solidžiu dvitomiu leidiniu turime dėkoti ne tik žodyno autorei, bet ir visiems žodyno publikavimo entuziastams, ypač – literatūros istorikui, žodyno rėmėjui, Birutės Vanagienės vyrui Vytautui Vanagui. Labai gaila, kad pati autorė nesulaukė savo *opus magnus*⁶ išleidimo, tačiau šiuo iškilium darbu mokslininkė įprasmino visą savo, kalbininkės, gyvenimą, pastatė paminklą gimtojo krašto kalbai.

Įteikta 2016 m. birželio 6 d.

JŪRATĖ LUBIENĖ

Klaipėdos universitetas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva

jurate.lf@gmail.com

---

⁶ Taip tiksliai žodyną pavadino Giedrius Subačius.

In memoriam

ALDONA JONAITYTĖ
1928 05 04–2015 09 28

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

2015 m. rugsėjo mėn. 28 d. netekome daktarės Aldonos Jonaitytės, pastaruosius trisdešimt metų gyvenusios Kuršėnuose. Nustojo plakusi širdis labai darbščios, itin kuklios, be galo kruopščios ir atsidasusios artimiesiems dialektologės, ilgametės Lietuvių kalbos instituto, buvusio Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus, darbuotojos.

Aldona Jonaitytė gimė 1928 m. gegužės mėn. 4 d. Šiaulių apskrities Kruopių valsčiaus Juknų kaime, kuris, kaip prisiminė dialektologė, tarpukario Lietuvoje buvo vadinamas Žalgirio vardu. Per žemės reformą, padalinus Juknų palivarką į tris sklypus, tėvas Petras Jonaitis gavo 17 ha žemės sklypą. Šeima dirbo, augino keturis vaikus, ketino juos išleisti mokyti. Bet 1940 m. mirus Tėvui, vaikams ir Mamai gyvenimas iš esmės pasikeitė. Mama tik vyriausiąją Aldoną tegalėjo išleisti į mokslus. Sesuo, kaip viename laiškų rašė Jonaitytė, vidurinę baigė jau dirbdama, o du broliai taip ir liko baigę tik pradinę mokyklą. Mokytiš Aldona labai norėjo: jau gerai skaitydama 1935 m. atėjo į Šakynos pradžios mokyklą ir joje mokėsi penkerius metus (iki 1940 m.). Nuo 1940 iki 1941 m. rudens

mokslus teko nutraukti – Aldona padėjo Mamai ūkyje. 1942 m. Jonaitytė baigė Žagarės progimnazijos trečiąją klasę, o po metų, 1944 m., – ketvirtąją. Šiaulių mergaičių gimnazijoje 1945–1947 m. baigė penktą, šeštą ir septintą klases. Brandos atestatas Jonaitytei buvo įteiktas 1948 m. Žagarės gimnazijoje. Vardiju viską taip smulkiai tik tam, kad būtų galima suprasti, kaip nelengvai teko siekti mokslų ir dėl nepriteklių, ir prasidėjus karui, okupacijai.

Tais pačiais 1948 m. Jonaitytė pradėjo lituanistines studijas Vilniaus valstybiniame universitete (Lietuvių kalbos ir literatūros specialybė). Specialybės pasirinkimą, kaip yra sakiusi Jonaitytė, nulėmė aštuntos klasės lietuvių kalbos mokytoja Danutė Mušinskaitė.

Universiteto dėstytojai, neeilinės asmenybės, taip pat darė įtaką Jonaitytės apsisprendimams. Prof. Juozo Balčikonio skaitytas lietuvių kalbos kursas ir Juozo Senkaus dialektologijos paskaitos paakino ją kursiniam darbui pasirinkti artimą širdžiai temą – aprašyti savo gimtąją Šakynos šnektą. Paskatinta tuomet jauno dėstytojo Zigmo Zinkevičiaus, Jonaitytė detaliau tyrinėjo Šakynos šnektą ir apgynė diplomini (dabar būtų – magistro) darbą. Iš tuometinių įsimintinų dėstytojų Jonaitytė minėjo iškilias mūsų šalies kultūros ir mokslo asmenybes: tuometinį antikinės literatūros dėstytoją Leoną Valkūną, prof. Vincą Mykolaitį-Putiną, lietuvių literatūros istorijos dėstytoją Meilę Lukšienę, senosios literatūros dėstytoją Jurgį Lebedį, istorinės gramatikos dėstytoją Kazį Ulvydą.

Baigusi universitetą Jonaitytė buvo palikta pouniversitetinių studijų aspirantūroje (dabar – doktorantūra). Kandidatinio darbo (dabar – disertacijos) tema buvo išplėtotas gimtosios Šakynos šnektos aprašas (per 500 puslapių rankraščio). Darbui vadovavo prof. Juozas Balčikonis. 1956 m. aspirantūros studijos buvo baigtos. Neilgai padirbusi Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedroje, 1957 m. gale Jonaitytė perėjo dirbti jaunesniąja mokslo darbuotoja į Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Dialektologijos ir kalbos istorijos skyrių (dabar – Lietuvių kalbos institutas) ir dirbo iki išėjimo į pensiją 1984 m. 1962 m. apgynė disertaciją *Šakynos tarmė*, kurioje pateiktas išsamus šiaurinių vakarų aukštaičių (Šakynos, Gruzdžių, Skaistgirio, Žagarės, Kruopių apylinkių) šnektų įvairių kalbos lygmenų (kirčiavimo, fonetikos, žodžių darybos, morfologijos, sintaksės) aprašas.

Ilgus metus Jonaitytė dirbo prie *Lietuvių kalbos atlaso*: rinko medžiagą, ją tvarkė, darė įrašus ir juos šifravo, kartografavo, redagavo leidinių tekstą. Už kolektyvinį darbą prie trijų tomų *Lietuvių kalbos atlaso* (1977–1991) ir 1970 m. autorių kolektyvo parengtą chrestomatiją *Lietuvių kalbos tarmės* 1994 m. Jonaitytei, kartu su kitais, paskirta Lietuvos Respublikos mokslo premija.

Mokslinius straipsnius žurnale *Lietuvių kalbotyros klausimai* (dabar – *Acta Linguistica Lithuanica*) Jonaitytė pradėjo publikuoti 1959 m. Dialektologė gilinosi į savo vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės fonetines, leksines, gramatines,

kalbų kontaktų problemas („Šakynos tarmės kirtis ir priegaidė“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 2, 1959); „Šakynos tarmės daiktavardžio kaityba“ (LKK 3, 1960); „Nauji duomenys apie Skaistgirio tarmės konsonantizmą“ (LKK 3, 1960); „Žemaitiškos morfologinės ypatybės Šakynos tarmėje“ (LKK 7, 1964); „Palatvės vakarų aukštaičių šnektų būdvardis, skaitvardis, įvardis“ (LKK 11, 1967); „Latvių kalbos poveikis Palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai“ (LKK 9, 1967); „Palatvės vakarų aukštaičių nedėsningos fonetikos žodžiai ir jų kilmė“ (LKK 13, 1972); „Ratelio verpstės ir jos dalių pavadinimai“ (LKK 17, 1977).

Artimiau su Jonaityte susipažinau 1998 m., aplankiusi Ją Kuršėnuose. Dialektologė tais metais šventė 70-ties metų jubiliejų. Gegužės mėn. Šiauliuose surengtame moksliniame seminare *Tarmės – tyrimas ir perspektyva*, skirtame Aldonos Jonaitytės 70-ties metų jubiliejui paminėti, pranešimus skaitė Latvijos ir Lietuvos dialektologai, atvykę pagerbti kolegės. Ta proga buvo publikuotas tezių rinkinys *Tarmės – tyrimas ir perspektyva* (1998), o apie kalbininkės jubiliejų rašyta Lietuvos (*Gimtoji kalba* 8, 1998, 27–28) ir Latvijos (*Linguistica Lettica* 3, 1998, 283–285) spaudoje.

Žinojau, kad Jonaitytė, kartu su tautosakininkais dr. Kostu Aleksynu, dr. Ada Seselskyte ir prof. Norbertu Vėliumi parengė Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinius *Šiaurės Lietuvos pasakos* (1974), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai* (1975) ir *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos* (1985). Jonaitytė buvo minėtų rinkinių konsultantė tarmės klausimais ir leidinių kalbos redaktorė. Įkalbėjau dialektologę dar kartą sugrįžti prie pasakojamosios tautosakos rinkinių leksikos, pasisakydama, kad turiu svajonę kada nors parengti ir išleisti Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksikos žodyną, mat jau buvau įsisukusi į vakarų aukštaičių šiauliškių, ypač Joniškių šnektų, tiriamuosius darbus. Sutarėme. Ir Jonaitytė ėmėsi išrašinėti žodžius į korteles, aiškinti jų reikšmes. Žodinėjimas, kaip sakydavo Jonaitytė, truko nuo 1999 iki 2002 m. Sukaupta leksika tik po gero dešimtmečio subrandino leidinį: *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas* pasirodė 2015 m. gruodį, tik trys mėnesiai po Jonaitytės mirties...

Jonaitytė leksiką yra išrinkusi ir iš Mariaus Katiliškio raštų. Taigi Katiliškio raštų žodynui rasti paskata dabar bus dar svaresnė: pasižadau, kad mudviejų bendrystė ir sumanyti darbai bus tęsiami.

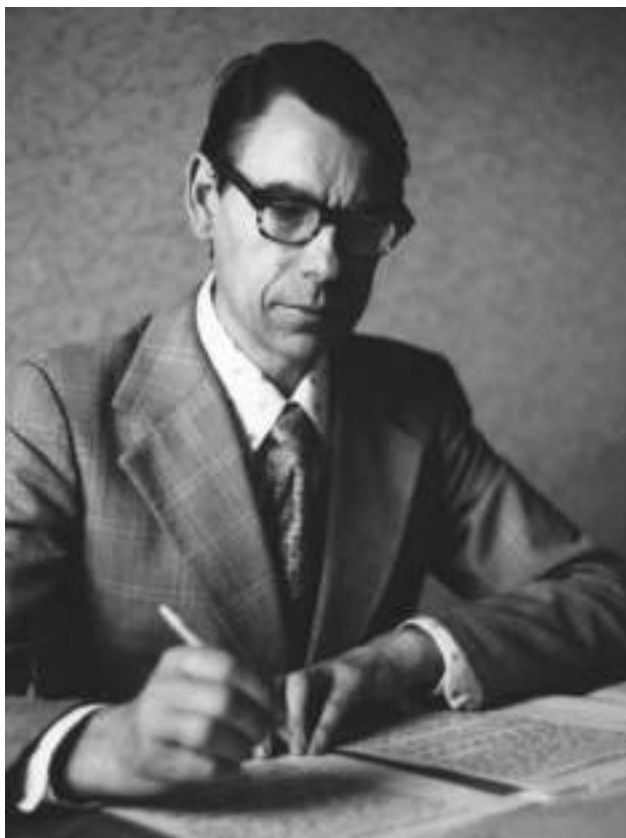
Pasakodama apie Balčikonio paskaitas, Jonaitytė prisimindavo, kaip ir su kokia atida ieškota tinkamų žodžių vienam ar kitam reiškiniiui apibūdinti. Žodis ir tarmė Jonaitytei išliko vertybių vertybė visą gyvenimą. Ne veltui enciklopedijose rašoma, kad Jonaitytė yra išvertusi grožinės literatūros kūrinių iš latvių, rusų, gudų kalbų. Ji labai mėgo skaityti: dažnai gaudavau ieškoti vienos

ar kitos naujai pasirodžiusios knygos po Vilniaus, Šiaulių, net Kauno knygynus. Iš asmeninės Jonaitytės bibliotekos esu gavusi dovanų Slančiausko, Katiliškio knygų ir tarmėtyrai skirtų leidinių.

Jonaitytė ne kartą yra sakiusi, kad labai mėgsta knebinėtis: ypatinga proga pasipuošiu stalą Jos nertomis servetėlėmis. Labiausiai kalbininkė mėgo gėles ir jų turėjo tiek, kad ne tik buto palangės, specialūs stoveliai gėlėms, bet ir paprastos lentos, pritvirtintos prie langų, būdavo kraute apkrautos sodriai vešančiomis gėlėmis.

Tad tegul niekada nevysta žiedai ant Jūsų, Aldona, kapo!

1928 12 25–2016 03 05

ALOYZUI VIDUGIRIUI IŠĖJUS

ASTA LESKAUSKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Paminėjus Aloyzo Vidugirio vardą, jį pažinojusieji neabejotinai prisimins ir linksmų, ir liūdnokų istorijų. Kitaip ir negali būti – juk renkant kalbos faktus išmaišyta visa Lietuva. Su šiuo kalbininku atsisveikinome neseniai, šių metų pavasarį. Gal todėl vis dar atrodo, kad durys netrukus atsivers ir jis įžengs droviai šypsodamasis, pasisveikins ir iškart pradės klausinėti apie naujus darbus ir įvykius.

Aloyzas Vidugiris gimė 1928 m. gruodžio 25 d. Panevėžio rajono Gakūnų (dabar – Tautvilų) kaime. Baigęs Tiltagalių pradinę mokyklą, vidurinio išsilavinimo siekė iš pradžių Panevėžio vyrų gimnazijoje, o vėliau – Subačiuje. Nepavykus patekti į Karo medicinos akademiją, būsimas tarmių tyrėjas įstojo į Vilniaus pedagoginį institutą, kur iš pradžių studijavo geografiją, o paskui pasirinko lietuvių kalbos, literatūros ir psichologijos specialybę ir 1954 m. gavo diplomą. Jau studijuodamas Aloyzas Vidugiris ėmė krypti į kalbotyrą. Žengti kalbininko keliu jį įkvėpė Jono Kabelkos, Zigmo Zinkevičiaus, Elzbiotos Mikalauskaitės bei kitų dėstytojų pavyzdys, pirmųjų dialektologinių ekspedicijų dvasia ir jose įgyta neįkainojama patirtis. Tiesa, iš pradžių būsimam tarmių tyrėjui dar teko Tverečiuje šiek tiek paragauti mokytojo duonos.

1954–1989 m. Aloyzas Vidugiris dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, 1990–2001 m. – Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriuje. 1956–1959 m. mokėsi Lietuvių kalbos ir literatūros instituto aspirantūroje. Vadovaujamas akademiko Boriso Larino, Aloyzas Vidugiris parašė ir 1962 m. apgynė daktaro disertaciją *Zietelos lietuvių tarmė*. Pasak būsimos tarmių tyrėjo, „Pasirinkimą ir ypač galimybę tirti Zietelos šnektą bene daugiausia lėmė didžiausio to meto lituanistų autoriteto prof. Juozo Balčikonio nuostata ir pritarimas“.

Pažintis su archajiškų kalbinių ypatybių turtinga, savita, mįslinga, toli nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto nutolusia ir gerokai pakitusia Zietelos šnektą buvo laimingai lemtinga – tarmėtyrininkas visą savo gyvenimą nenuilsdamas vienas arba su kitais kalbininkais mynė takus po lietuvių kalbos paribyje esančias ir už Lietuvos sienų atsidūrusias vietas. Iš Lenkijos, Baltarusijos ir Rusijos (Čiorna Padina, Saratovo sritis) lietuvių surinkta ir aptarta medžiaga sugulė į daugybę dialektologijos mokslui reikšmingų knygų, straipsnių periodiniuose mokslo žurnaluose bei kituose leidiniuose. 1985 m. pasirodė Aloyzo Vidugirio drauge su Jonu Petrausku parengtas *Lazūnų tarmės žodynas*, o 1987 m. – *Lazūnų tarmės tekstai*. 2014 m. pasaulį išvydo ir monografija *Lazūnų šnektą*. Reikšmingas paminklas pirmajai, didžiajai meilei – XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje iš lietuvių kalbos tarmių žemėlapiu išnykusiai Zietelos šnektai – yra stambių darbų trilogija: *Zietelos šnektos žodynas* (1998) ir jo papildymai *Lietuvių kalbotyros klausimų 29-ajame tome* (1991), monografija *Zietelos lietuvių šnektą* (2004) ir *Zietelos šnektos tekstai* (I d. – 2005, II d. – 2010, sudaryti su Danguole Mikulėniene). Ne vienerius metus uolusis tyrėjas su kolegomis Laima Grumadiene, Danguole Mikulėniene ir Kaziu Morkūnu važinėjo, vaikščiojo po Dieveniškės ir aplinkinius kaimus rinkdamas tarminę medžiagą, iš kurios atsirado *Dieveniškėlių šnektos žodynas* (I t. – 2005, II t. – 2010). Jo sudaryta leksikai skirta *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa* pasirodė 1995 m.

Aloyzas Vidugiris, Algirdas Sabaliauskas, Kazys Morkūnas
ir Vytautas Vitkauskas ekspedicijoje

Svariai Aloyzas Vidugiris prisidėjo prie svarbiųjų lietuvių dialektologijos veikalų – chrestomatijos *Lietuvių kalbos tarmės* (1970) ir *Lietuvių kalbos atlaso* (I t. – 1977, II t. – 1982, III t. – 1991) parengimo. Už pastarąjį darbą mokslininkas ir jo kolegos 1994 m. buvo apdovanoti Lietuvos Respublikos mokslo premija. Daug duomenų taip pat surinkta ir susisteminta *Europos kalbų atlasui*.

Nors Aloyzas Vidugiris daugiausia darbavosi aprašomosios, sinchroninės tarmėtyros baruose, tačiau į jo mokslinį akiratį pateko ir įvairių klausimų iš istorinės dialektologijos, sociolingvistikos, kalbų kontaktų, lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos, kalbos kultūros sričių, kuriuos nagrinėjo *Lietuvių kalbotyros klausimuose*, *MA darbuose*, *Baltistikoje*, *Lituanistikoje*, *Kalbos kultūroje*, kituose žurnaluose ir knygose. Jis taip pat rašė mokslinių veikalų recenzijas, apžvalgas, atsiminimus apie kitus kalbininkus ir kultūros žmones, užrašinėjo žodžius akademiniam *Lietuvių kalbos žodynui*, tapo Adelės Seselskytės parengtų *Gervėčių pasakų* (1997), Juozo Maceikos knygos *Lazūnai* ir kitų leidinių redaktoriumi, prisidėjo prie leidinio *Lietuvninkų žinios* (1–2 d., 1995) parengimo, buvo aktyvus *Vilnijos draugijos* narys. Šio tarmėtyrininko darbai ir veikla 2002 m. įvertinti kalbininko Petro Būtėno premija.

Aloyzas Vidugiris ir Zigmas Zinkevičius kalbina moterį Baltarusijoje

Kaip entuziastingas gimtojo krašto darbininkas Aloyzas Vidugiris buvo ir yra minimas kraštotyrininkų. Komplexinėse ir asmeninėse ekspedicijose jo surinkti tarminiai ir kitokie duomenys analizuoti ir aprašyti įvairiuose žurnaluose, laikraščiuose, kolektyvinėse monografijose *Dieveniškės* (1968, 1995), *Gaidės ir Rimšės apylinkės* (1969), *Merkinė* (1970), *Panemunių dzūkai* (1970), *Dubingiai* (1971), *Kernavė* (1972), *Gervėčiai* (1989), *Dubičiai* (1989), *Raguva* (2001), *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis* (2005) ir kt. Už reikšmingą kraštotyrinę veiklą 1994 m. jam kartu su kitais tyrėjais buvo įteikta valstybinė Jono Basanavičiaus premija.

Nors visada palankiai vertintas mokslo bendruomenės ir už nuopelnus kalbos mokslui 2002 m. apdovanotas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino ordinu, Aloyzas Vidugiris visuomet išliko darbštus, kuklus ir santūrus. Jis buvo tvirta atrama Kaziui Morkūnui, Algirdui Sabaliauskui, Aleksandrui Vanagui, Anatolijui Nepokupnui bei kitiems savo bendražygiams ir bičiuliams, geranoriškas ir dėmesingas jaunesiems kolegoms. Mokslinės veiklos uolusis tarmių tyrėjas nenutraukė iki paskutinio atokvėpio, nes jautė didžiulę meilę kalbai, pareigą visokeriopai tarnauti gimtajam kraštui ir ginti lietuviybę. Paskutiniaisiais metais Aloyzas Vidugiris dar vylėsi ką nors prikaltinti arba pats parašyti knygą apie Gervėčių šnektą, tačiau nesuspėjo... Šį darbą tarsi nebylų priesaką neužmiršti už Lietuvos ribų gyvenančių lietuvių jis paliko tiems, kurie tęsia lietuvių tarmių tyrimus, nes „kiekvienos šnektos netektis yra didžiulis nuostolis ir kalbai, ir tautai“.

Nurodymai autoriams

Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbomis. Atskirai susitarus su redakcija, gali būti spausdinami ir kitomis kalbomis. Skelbiami mokslo straipsniai, diskusinės publikacijos, kalbos leidinių recenzijos.

Straipsnio apimtis iki 40 000 spaudos ženklų, diskusinių publikacijų iki 10 000 spaudos ženklų, recenzijų – iki 20 000. Didesnės apimties straipsniai spausdinami tik atskirai susitarus su redakcija, redaktorių kolegijos sprendimu.

Straipsnius reikia pateikti elektronine forma – *Microsoft Word* ir *Adobe PDF* formatu (*.doc, *.rtf, *.pdf). Pageidautina, kad straipsniai būtų parašyti ne žemesne kaip *MS WinWord* 2000 versija. Tekstas turi būti surinktas Uniko-do standarto šriftais. Iliustracijos pateikiamos atskiru failu, ne mažesne kaip 300 dpi skyra. Straipsnyje turi būti pažymėta iliustracijos vieta.

Prieš tekstą nurodomas visas autoriaus vardas ir pavardė, institucija, išvardijamos autoriaus pagrindinių mokslinių tyrimų kryptys, pateikiama iki 200 žodžių anotacija ir 5 esminių žodžių sąrašas lietuvių ir anglų kalbomis. Teksto pabaigoje nurodoma įteikimo (gavimo) data, autoriaus darbovietės arba namų ir elektroninio pašto adresas. Po straipsnio pateikiama santrauka anglų kalba, po straipsnių kitomis kalbomis būtina ir lietuviška santrauka.

Santraukos nerašomos recenzijoms, diskusinėms publikacijoms.

Cituojamos literatūros nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose: autoriaus pavardė, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis, pvz.: (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). Kolektyvinių darbų nurodoma raidinė pavadinimo santrumpa. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas, pvz.:

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Aptariamieji kalbos duomenys pateikiami pasviruoju šriftu.

Žurnalui įteikti straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų recenzentų, skiriamų redakcijos.

Guidelines for contributors

ALL publishes scientific articles, discussion papers and critical reviews. Submissions should be written in Lithuanian, Latvian, english, german, french, or russian. Submissions in other languages can be accepted upon consultation with the editors only.

The length of an article should not exceed 40,000 characters, that of a discussion paper 10,000 characters and that of a review 20,000 characters. Longer works will be published only by consent of the editor and the editorial board.

Articles should be submitted in two formats: Microsoft Word and adobe Pdf. It is requested to use Ms WinWord 2000 or later versions, using the *.doc or *.rtf format. The main body of the text should be typed in standard unicode fonts. Illustrations of not less than 300 dpi resolution should be presented in a separate file.

The first page of a submission should contain the full name and surname of the author, the author's affiliation, the main topics of the author's scientific research, an abstract (up to 200 words) and 5 keywords in english. Date of the submission, postal address of the author's institution or home and e-mail address should be added on the last page. The final version of the article should be accompanied by a summary in english, which will be translated into Lithuanian by the editorial staff. Summaries are not necessary for reviews and discussion papers.

Literature cited in the text should be given in brackets: author's name, year of publication, colon, page number(s), e.g., (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). The title of collective works should be abbreviated. At the end of the article a bibliography should be given, e.g.,

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Linguistic forms cited in the text should be given in italics.

All submissions will be peer reviewed by two reviewers chosen by the editorial board.

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA LXXIV

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

Viršelio dailininkė *Elena Švobaitė*

Redaktorė *Loreta Rogienė*

Vertėja *Vaida Kavaliauskaitė*

Maketuotoja *Rasa Labutienė*

SL 655. 23,5 sp. l. Tiražas 200 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Naujoji Riovonių g. 25C,

LT-03153 Vilnius

